

FRANKE R. SCI

Flourishy

ERDÉLY MAGYAR EGYETEME

AZ ERDÉLYI EGYETEMI GONDOLAT ÉS
A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNETE

KOLOZSVÁR, 1941

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADÁSA

E MŰ SZERKESZTŐI MUNKÁLATAIT
BISZTRAY GYULA,
SZABÓ T. ATTILA
ÉS
TAMÁS LAJOS
VÉGEZTE

1541 óta, amikor Budavár eleste után az erdélyi fejedelemség lett a magyar királyság történeti hivatásának örökösévé, Erdély történeti életének egyik leghatalmasabb erőtényezője a magyar iskola. Az önálló állami életre kényszerült Erdély másfélszázadon át központja volt a magyar szellemi életnek. Fejedelmei a régi nagy királyokra emlékeztető politikai művészettel kormányozták népüket két világhatalom törekvéseinek ütközőpontján s ebben a mozgalmas és viszontagságos időszakban is módot találtak a magyar művelődés fejlesztésére. Udvarukban lelt menedéket a Buda bukásával hontalanná vált renaissance-művészet és humanista-tudomány. Céltudatos művelődéspolitikájuk eredményeként Erdélyben virágzott fel a katolikus és protestáns iskola. Báthory István egyeteme, Bethlen Gábor főiskolája, a liceumok, kollégiumok, akadémiák és városi népiskolák hosszú sora megannyi erős vára lett a magyar szellemiségnek. Nevelőmunkájuk nyomán kelt életre és terebélyesedett ki az egyetemes magyar művelődést annyi új színnel és igaz értékkel gazdagító erdélyi szellemiség, az erdélyi magyarság nemzeti érzésének és erdélyi öntudatának éltető forrása.

Ez az izig-vérig magyar és mégis sajátosan erdélyi szellem nyilatkozott meg most száz év előtt az önálló állami léttel együtt elhanyaglott egyetemi gondolat újjáéledése s majd megvalósulása alkalmával. Ez jutott kifejezésre a tudományt oly kiváló egyéniségekkel és jelentős eredményekkel gyarapító Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem félszázados működésében is. Nem csodálhatjuk, hogy a magyarság elszorvasztására törekvő idegen hatalom Erdély birtokbavétele után magyarságunknak ezt az erős várát igyekezett elsőnek megvívni s az erdélyi lélektől idegen keleti szellem átültetésével kísérelte meg a magyar tudás és magyar

érzés legbővebben buzgó forrását betemetni. Az egyetemen hűszesztendőre idegen szó és idegen szellem lett úrrá. A kísérlet mégis kudarcba fulladt, mert a magyar szellem továbbélt az üldözött magyar középiskolákban s az onnét kikerült ifjaknak a lelkében, hogy Kolozsvár hazatérte után diadalmasan vonuljon be újra a régi egyetemi hajlékba.

Kolozsvár magyar egyetemén hathéttel a magyar honvédség bevonulása után megindult a nevelőmunka és a tudományos kutatás a kor igényeinek megfelelő új szellemben, de a régi nyomokon, jeles régi tanárok, kiváló magyar tudósok nyomdokán. Ezeknek a régi nagyoknak állít emléket s az erdélyi művelődés maradandó értékeit kívánja ismertetni az Erdélyi Tudományos Intézet e kiadványával.

Erdély magyar egyetemének tanárain és tanítványain műlik, hogy a magyar művelődésnek e munkában feltárt gazdag fejezeteiből okulást merítve, tovább gyarapítsák az erdélyi magyar lélek kincseit.

Az 1941. év Karácsonyán.

HÓMAN BALINT

AZ ÉSZAK-ERDÉLY HAZATÉRÉSÉVEL ÚJJÁSZERVEZETT
KOLOZSVÁRI
M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
1940. ÉVI OKTÓBER HÓ 24-I
MEGNYITÓ-ÜNNEPÉN ELHANGZOTT

BESZÉDEK

A Kormányzó Úr Ó Főméltósága beszéde

Ezeréves történetünk tanúsága szerint magyar népünket katonai erényei, politikai érzéke és szellemének sokoldalúsága jellemzik. Ezek a tulajdonságai tették alkalmassá itt a Duna-Tisza völgyén új hon szerzésére és nyugati állam alapítására, küzdelmes időkben annak védelmére és fenntartására. Ezek ösztönözték műveltségének gyarapítására, a nemzeti irodalom, művészet és tudomány színvonalának folytonos emelésére. Katonai, politikai, művelődési képességei együttesen szerezték meg számára azt a tekintélyt és megbecsülést, melynek birtokában harcos katonája, építő munkása és műveltségterjesztő apostola lett a nyugati művelődésnek.

A Szent Korona közösségébe visszatérő erdélyi és keleti országrészek földjén is nyomon követik egymást a hadsereg, az államigazgatás és a művelődés harcosai. A magyar honvédség bevonulása után megindult az állami szervezet újjáépítése, alig néhány hét multán pedig már munkába álltak az iskolák s a mai naptól újból ősi székhelyén folytatja életét a hazatért Ferenc József Tudományegyetem.

Nagy és magasztos nemzeti feladat vár a keleti végeken őrtálló tudós tanárookra is: erős, munkás, harcos, művelt magyar nemzedékek nevelése, a jövő magyar élet vezetőinek erkölcsi és értelmi kiképzése.

Az egyetemi tanárnak hármias hivatást kell betöltenie. Tisztsége nemcsak szaktudománya művelésére, tudásának és ismereteinek továbbadására, hanem a magyar ifjak nemzeti szellemű nevelésére is kötelezi. E kötelességek bármelyikének elhanyagolása mérhetetlen kárt hárit a nemzetre. Lelkiismeretes teljesítésük által gazdag értékekkel gyarapodik a magyar jövő.

Abban a meggyőződésben, hogy a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem munkássága méltó lesz ennek a nagyérdemű főiskolának multjához és a magyar művelődésért sokat szenvedett erdélyi magyarsághoz, az egyetem megnyitására az engedélyt megadom.

HÓMAN BÁLINT

m. kir. titkos tanácsos, m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter

ÜNNEPI BESZÉDE

Főméltóságú Kormányzó Úr!

Az ősi székhelyére és régi hajlékába hazatért Ferenc József Tudományegyetem csarnokában imént tettem jelentést Főméltóságos Uramnak az egyetem tanárainak eskütételéről és önkormányzati szerveinek megalakulásáról. Most az első kolozsvári közsínháznak nemrégén átépített és hivalkodó pompával feldíszített ódon falai között, a magyar színpad helyén álló dobogóról hálás szívvel köszönöm meg az egyetem tiszteletbeli doktorai, az ősi hajlékba megtért és újonnan kinevezett tanárok, az erdélyi magyar ifjúság és a magyar tudomány minden munkása nevében, hogy a kolozsvári egyetem újjászervezéséhez hozzájárulni, tanárait kinevezni s az erdélyi magyarság szellemi vezetőit a Corvin-jelvényvel kitüntetni kegyeskedett.

Az öröm és megilletődés érzésével köszönöm, hogy Főméltóságos Uram mai ülésünkre fenkölt hitvesével együtt eljött és ezzel a mai napot a magyar művelődés-történet lélekemelő ünnepnapjává avatta.

Lelkiünk legmelegebb érzéseivel gondolunk a magyar nemzet hivatott vezérének korunk történetalakító forgatagában régi magyar vezérek hitével és akaratával végzett hűszersztendei országépítő munkájára és e munka eredményeire: katonai erőnk, gazdasági javaink, szellemi műveltségünk és országterületünk gyarapodására.

Hálás szívvel emlékezünk meg a német és olasz nép nagy vezéreiről, Hitler Adolfról és Mussolini Benitóról s e két hatalmas nemzet fiairól. Kipróbált barátságuk, megértésük, bizalmuk híján aligha lett volna módunkban nagyobb véráldozat nélkül elérnünk azt, amit elértünk, — bármennyire jogos és igazságos is az ezeréves Magyarország területének és népének visszaszerzésére irányuló törekvés.

A német és olasz nép hivatott vezetői iránt érzett mélységes hálánknak kívánt a kolozsvári egyetem kifejezést adni, amidőn Tanácsának tegnapi első ülésén — Főméltóságú Kormányzó Úr hozzájárulásának birtokában — minden más intézkedést megelőzően tiszteletbeli doktorai közé hívta meg a német és olasz művelődéspolitikai legfőbb irányítóit, Rust Bernhard és Bottai Giuseppe nemzetnevelésügyi minisztereket, a magyarság régi barátait.

A szeretet és tisztelet benső családi érzésével köszöntöm körünkben az erdélyi felszabadító hadjárat alkalmával az egyetem tiszteletbeli doktorává fogadott József királyi herceg tábornagy úr Ő Fenségét s az erdélyi részek felszabadítását magyar hittel, hajthatatlan akarattal és szakadatlan munkával előkészítő doktortársaimat : gróf Teleki Pált és gróf Csáky Istvánt.

Testvéri szeretettel üdvözlöm a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészek népének képviselőit, a megpróbáltatások idején híven kitartó, megalkuvást nem ismerő erdélyi férfiakat és erdélyi asszonyokat.

Köszönöm nagyrabecsült vendégeinknek, hogy — élükön a bíboros hercegprímás úr Ő Eminenciájával, a Királyi Fenségekkel és a magyar országgyűlés két házának képviselőivel — ünnepi megnyitó ülésünket megjelenésükkel megtisztelték.

*

Kolozsvár városa és az erdélyi magyarság a most kezdődő egyetemi évben hármas ünnepségre készül : az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és a Magyar Játékszín másfél százados, az Erdélyi Múzeum százszázadós jubileumára. Három alapvető nemzeti intézmény — tudós társaság, színház, múzeum — alapításáról készülünk megemlékezni a hármuk működése nyomán testet öltött egyetemi gondolat újraébredésének ünnepi évében.

Kegyelettel idézzük emlékét az alapításukban résztvevett és nemzetnevelő munkájukban közreműködött erdélyi tudósoknak, íróknak, művészeknek és fenkölt pártfogóiknak. Lelkesedésük és képességeik, munkájuk és áldozatuk annak a művelődésre fogékony ősi magyar szellemnek a megnyilvánulásai, amelyet ma leghívebben az erdélyi szellemiség fejez ki.

Az erdélyi sors azonos a történeti magyar sorssal. A magyarság ezerév óta áll őrt, védelmezi és terjeszti a keresztény műveltséget a nyugati nagy közösség keleti határán. Erdély három államalkotó népe — székely, magyar, szász — ugyanezt a hivatást töltötte be és tölti be ma is a szentistváni magyar közösség keleti végein.

Ez a hivatás, sokszor kegyetlen sors, az állandó kényszerű készenlét, a folytonos őrtállás, az örökös lélekölő küzdelem készítette a multban és készíteti a jelenben is Erdély népét ösztönös éberségre, teste edzésére, lelke pallérozására, erkölcsi értékeinek és értelmi erőinek gyarapítására és minden elválasztó szemponton felülemelkedve, a nagy szellemi erőknek egyesítésére.

Ez az éberség, ez az edzettség, ez a műveltség, ez az erkölcsi erő és az erdélyi egység alakította ki hosszú évszázadokon át és szilárdította meg az utolsó két évtizedben Erdély népének szellemiségét. Ezért mondhatjuk, hogy Erdélyben tökéletesebb és teljesebb alakban él a történeti magyar szellem, mint hazánk más, szerencsésebb, még a próbáltatások idején is jobbsorsú részein.

Az erdélyi szellemet nem megkülönböztetésképpen, nem ellentétek kiélezése okából, de nem is romantikus helyi elfogultságból nevezzük példaadónak, csupán a

történeti sorsból önként következő történeti tényekre hivatkozva állítjuk követésreméltó eszményül népünk elé, mint az őseredeti magyar szellem megnyilvánulását.

Ennek az ősi erdélyi, avagy magyar szellemnek legjellemzőbb sajátosságai közé tartozik a nemzetbomlasztó ellentétek, a felekezeti, a nemzetiségi, a hivatásköri, a nemzedékközi és osztályközi viszályok enyhítésére és megszüntetésére irányuló tudatos törekvés s a művelődés után való hatalmas vágyakozás. Az erdélyi magyar megértést keres más keresztény hitet valló magyar testvéreinél és másnyelvű, nemzetiségű honfitársainál, bizalommal és meleg szociális érzéssel karolja fel a más osztályokhoz tartozó és más hivatáskörben dolgozó néprétegek sorsuk jobbítására irányuló törekvéseit. Az érzelmi szempontokon felülemelkedve, mindezeket a nagy kérdéseket értelmi alapon igyekszik megoldani s ezért tudatosan fejleszti értelmét és gyarapítja műveltségét.

Erdély népének a művelődés után való vágya jut kifejezésre íróinak, művészeinek, tudósainak, de éppen így falusi népének, városi iparosainak, tanítóinak, papjainak, főurainak nemzeti művelődésünket gazdag értékekkel gyarapító munkásságában. Ezért van, hogy ha erdélyi magyar családok — akár egyszerű székely földművesek, akár jómódú városi polgárok, akár főrangú urak nevét halljuk emlegetni — nem szegénységük vagy jólétük, egyszerűségük vagy ragyogásuk, nem alárendeltségük vagy hatalmuk ötlik eszünkbe, hanem az értelem, a tudás, a művészet, a szellemi alkotókészség képzete merül fel lelkünkben.

Erdély népének a művelődés után való erős vágya nyilvánult meg és jelentkezik ma is a keresztény egyházak iskolaalapító és iskolafenntartó működésében. Báthory István katolikus egyetemétől és Bethlen Gábor református főiskolájától az állami Ferenc József Tudományegyetemig, a kollégiumok drámáitól a kolozsvári nemzeti színházig, az erdélyi humanisták könyv- és régiséggyűjteményeitől az Erdélyi Múzeumig, a fejedelmi udvar tudós-körétől a Múzeum-Egyletig vezető fejlődési vonalon valamennyi erdélyi művelődési intézmény alapításában és működésében.

A művelődés vágya hívta életre hosszas előkészítés után most hetven esztendeje a Ferenc József Tudományegyetemet is. Erre az egyetemre új eszméktől és törekvésektől terhes korunkban nagy és nehéz feladat hárul. Szorgos tudósmunkával kell biztosítani az erdélyi tudományos életnek ma húszesztendeje erőszakosan megszakított, de az erdélyi tudósok érdeméből mégis élő folytonosságát. Helyre kell állítani az újra egyesült országrészek tudományosságának szoros kapcsolatait. Új nemzedékeket kell felöveznie az egészséges magyar világszemlélet és a legalaposabb ismeretek szellemi fegyvereivel. Új idők új feladataira a magyar mult szellemében kell előkészíteni az ifjúságot.

Ismerem e feladatok megoldásának akadályait. Ismerem az impériumváltozás nyomán az egyetem felszerelésében keletkezett hiányokat. Tudom, hogy a kiképzés alaposágának sok ilyen tárgyi akadálya lesz. De az újonnan kinevezett tanárokkal megvan a tudás, a hit, az akarat, hogy szellemi javakkal pótolják az anyagi hiányokat.

A társadalmi szervezet és az állami gépezet zavartalan működését — így mondtam éppen félesztendeje a Ferenc József Tudományegyetem szegedi ünnepi ülésén —

csak az összes nemzeti erők összefogásával, teljes kifejtésével és tökéletes kihasználásával biztosíthatjuk.

A közerkölcsiség fejlesztésével és az értelmi műveltség emelésével kell az egyéni kötelességérzést fokoznunk, a népi közösségtudatot megerősíteni, a nemzeti hivatásérzetet megszilárdítani, az egészséges magyar közszellem kialakulását elősegíteni.

A magyar jövőnek a multhoz mindenben méltó alakulásában — ismétlem — csak akkor bízhatunk, ha népünk minden fia a nemzeti munkaközösség hasznos tagjának fogja érezni magát, hinni fog saját munkája fontosságában és a maga elhivatottságában, de ismerni fogja képességeinek irányát, terjedelmét és korlátait is. A magyar élet csupán akkor lesz teljes, a magyar munka gyümölcsöző, ha fiaink nem pusztán anyagi megélhetésüket biztosító életpályát, hanem erkölcsi javakat termelő hivatást is látnak foglalkozásukban, s a maguk — bármily szerénynek tetsző — hivatáskörében egész emberként a legtökéletesebb munkával fognak a közösség szolgálatára állni.

Vajudó korunk egyik szomorú jelensége, hogy a gazdasági és szellemi életnek munkahelyükön jól bevált munkásai gyakorta más hivatáskörbe kívánnak átlépni, hogy ott érvényesüljenek. A maguk világában emberül helytálló, de a nagy összefüggéseket nem ismerő szakemberek az ily ismeretet igénylő politikai életben, avagy másirányú szakismereteket követelő idegen pályákon akarják képességeiket hasznosítani. A közszolgálatban avagy a magángazdasági életben kiváló buzgalommal és alapos szakértelemmel munkálkodó személyek a hivatali vagy politikai, gazdasági vagy kulturális életben oly vezetős szerepre vágnak, aminőnek betöltésére tehetségük iránya és képességeik terjedelme miatt teljességgel alkalmatlanok.

De beteges tünet az is, hogy magas értelmiségű, vezetésre alkalmas, irányításra hivatott egyéniségek önző kényelmi szempontból, avagy éppen anyagi okokból elhárítják maguktól a képességeikhez illő feladatokat és megbízatásokat s ezek vállalása helyett magánéletük biztos falai közé húzódva fosztják meg a közösséget szellemi javaik átadásától.

Ez a két jelenség — a közügyek irányítására képtelen törtető elöterbenyomulása és az arra hivatottak visszahúzódása — vezetett Európaszerte a népképviselői parlament tekintélyének aláhanyatlásához, majd legtöbbször annak teljes csödjéhez. Ez a két jelenség vezet minden államban, ahol felmerül, a szervezet bomlásához, a nemzeti élet elsekélyesedéséhez, a népi erők elforgácsolódásához, a hanyatláshoz.

Történeti távlatból szemlélve a népek életét, meg kell állapítanunk, hogy a népünk sorsát és nemzetük jövőjét szívükön viselő államférfiaknak elsőrendű kötelességük céltudatos nemzetneveléssel és a tehetségek megfontolt kiválasztásával gondoskodni arról, hogy a nép minden fia a maga hajlamának és képességeinek megfelelő helyen jusson munkához és hivatáshoz. De gondoskodniuk kell arról is, hogy a nemzeti élet minden örhelyére a maguk hivatásának betöltésére tudás és erkölcs tekintetében egyaránt alkalmas személyek kerüljenek. Kötelességük a nép minden rétegében fel-található jeles tehetségeket kiválasztani és felemelni és kötelességük a nép minden fiát tehetsége irányához és képességei terjedelméhez illő hivatás felé terelniük.

A magyar nemzet vezérét és az állam vezetésére elhívott munkatársait ebben a kiválasztó és nevelő munkában a magyar közösség minden részesének, egyházaknak és közületeknek, hadseregnek és közigazgatásnak s az egész társadalomnak támogatniok kell. Mindannyiuknak részt kell venniük a nemzet nevelésében, a legnagyobb feladat mégis az iskolára hárul : az ifjúság nevelésének s vele a jövő megalapozásának sorsdöntő feladata.

Az iskoláknak a népiskolától kezdve az egyetemig mindannyiuk — nevelniük kell. Az ismeretközlésen túl kötelességük az ifjúság erkölcsének nemesítése, jellemének erősítése, világszemléletének kialakítása és megszilárdítása.

Az egyetem tanárai sem lehetnek az élettől távolálló tudósok, a népi problémákat elefántcsonttoronyból szemlélő bölcselek, külső sikereikre hiú rhétorok, avagy gögös ítélőbírák. Az egyetemi tanár tanítómestere, nevelője, mentora, barátja kell legyen a fiataloknak. Tekintélyét nem a formaságok, a fölényeskedés, az elzárkózás, a ridegség és az érzéketlenség, hanem a méltóságával jól megférő közvetlenség, a fölényes tudás, a tanítványokkal való foglalkozás, a meleg szív és a szociális érzés, a köteles szigorúsággal együttjáró igazságérzet és méltányosság szerzi meg számára.

Főméltóságú Kormányzó Úr!

A kolozsvári egyetem tanárainak kiválasztásakor ezeknek az alapvető szempontoknak a gondos mérlegelésével igyekeztem eljárni. Főméltóságos Uram kegyes volt előterjesztéseimet jóváhagyni. Hiszem, hogy a tegnapi napon felesküdt ifjú tanárok és a tanszéken szerzett tapasztalatokban gazdag tudósok teljesen átérzik missziós hivatásuk magasztosságát és elszánt akarattal fogják teljesíteni a nemzet-nevelés terén itt Kolozsvárott reájuk háruló nagy kötelességeket.

Ezzel a hittel és ebben a reményben mély hódolattal kérem Főméltóságú Kormányzó Urat, hogy a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem megnyitására engedélyt adni kegyeskedjék.

DR. BARTÓK GYÖRGY

egyetemi ny. r. tanár, az 1940/41. évi rector magnificus

MEGNYITÓ BESZÉDE

Amikor egyetemünk 21 évi távollét után visszatér ősi székhelyére, hogy itt ismét gyökeret verve szolgáljon a magyar nemzeti művelődés szent ügyének, hálát adunk a mindenható Istennek, aki ezt a napot megérnünk engedte. Legyen áldott az Ő szent akarata.

Mélységes hódolattal mondunk tiszteletteljes köszönetet a Főméltóságú Úrnak, Magyarország bölcs és messzelátó, hitben soha nem ingadozó és akaratban mindig erős Kormányzójának, aki húsz évi országlása alatt biztos lépéssel mindig közelebb vezetett minket a kitűzött cél felé. Mélységes hódolattal mondunk köszönetet vitéz nagybányai Horthy Miklós Urunknak, aki magas megjelenésével történelmivé avatta ezeket az ünnepélyes pillanatokot s megsokszorozta gyenge erőinket, hogy az ő nevének fényében induljunk új élet, új honfoglalás felé.

Amikor az öröm és hála ünnepélyes érzései töltik el lelkünket, jól tudjuk azt is, hogy az a kormányzói kegy és a magyar királyi kormány szerető gondoskodása, amellyel Egyetemünk ügyét az első pillanattól fogva magáévá tette, nagy és nehéz kötelességeket ró reánk. Kötelességeket, amelyek egész embert kívánnak; kötelességeket, amelyek magyar embert kívánnak; kötelességeket, amelyek a szellem önzetlen szeretetét kívánják. Mi érezzük a felelősséget azért, hogy nekünk ezt a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet hegyen épített várossá kell tennünk, amelynek fénye messze világít Nyugat és Kelet felé, hogy az emberek meglátván azt, dicsőítsék a nemzetet, amely nemcsak a fegyver, hanem az igazság világában is képes nagyokat alkotni.

De tudjuk azt is, hogy erőink gyengék és végesek. Ezt alázatos lélekkel valljuk meg. Minden dölyfösséget távol tartunk magunktól; szellemi kuruzslásra sem vállalkozunk; a szájhösködést is megvetjük. De mindezekre nincs is szükségünk. Nekünk van egy erős, elpusztíthatatlan, termékeny, hathatós alapunk, melyre állva építhetünk, erőforrásunk, amelyből meríthetünk, kincsünk, amelyet minél inkább veszünk igénybe, annál inkább gyarapodik: az erdélyi szellem.

Jól tudom, hogy most nem szabad visszaélnem a jóakarató türelemmel, s ezért e történelmi óra ünnepélyességéhez illő rövideggsel szeretném megmondani, hogy mit értek erdélyi szellem alatt.

Mindenekelőtt — mondjuk csak ki bátran — érték egy olyan misztikus erőt és hatalmat, amely csendesen alakulva ki a fogékony lélekben, megtermékenyíti annak minden tevékenységét. Misztikus erő ez, amelyet csak az tud igazában elsajátítani, aki lábát ennek az áldott földnek talaján megvetve, elég bátor és erős arra, hogy azután a szellemnek olyan magas régiójába szárnyaljon, ahol eláll a lélekzet és meg-meg-rebbsen a szív. Ez az erdélyi szellem minél erősebb, annál alázatosabb, mert annál élénkebben érzi gyengeségeit. Az erdélyi szellem alázatos, mert érzi gyengeségeit és magabizó, mert tudja erőit. Nem csapong fékeveszetteen, de korlátokat szab maga elé, hogy szűk körben annál inkább hathasson. Az erdélyi szellem nem hagy figyelmen kívül semmit és latba vet óvatosan mindent, hogy erőit ok nélkül ne pazarolja. Az erdélyi szellem hozzá van szokva, hogy a dolgokat bizonyos objektív távolságban szemlélje, de a világ sorja felett kétségbe nem esik, ha az nem az ő tetszése szerint folyik. Indokolatlan ujjongásba sem tör lelke, ha a világ valamiben neki is kedvezett. Mindezekből meg lehet érteni, hogy az erdélyi szellem ízében van valami fanyarság, megjelenésében bizonyos zordság, kifejezésében a nemes bornak kesernyessége, magatartásában élénk humor és megadó ironia. Ez az erdélyi szellem mindenestől az egyetemes magyar szellem méhéből fakad és sajátosságait a föld jelleme, a történet eseményei, a fajta veleszületett belső alkata fejlesztették ki. Az erdélyi szellem magyar szellem, de a legegységben megjelenő és ható szellem. A magyar szellem-történetnek az egyetemes szellem-történet szempontjából is legizgatóbb és legtöbb meglepetéssel biztató problémája éppen az, hogy ez a sajátos erdélyi szellem miként jelentkezik az erdélyi közös életben, a különböző alkotásokban, szokásokban, beszédben, zenében, népi művészetben.

Én itt e kérdések felvetése közben csak arra szeretnék reámutatni, hogy az erdélyi szellemnek legmélyebb és legalapvetőbb sajátossága nagyon jellemző és végtelenül termékeny autonómiák kialakításában jelentkezik. Aki Erdély népi és társadalmi életével, valamint történetével jobban ismerős, az első pillanatra észre fogja venni, hogy ezen a megszentelt földön minden kis közületi életnek — családnak, nemzetségnek, falunak, vidéknek, megyének, széknek, kolégyomnak — sajátos, bizonyos vonásokban egészen önálló életformája van. Nagyobb családoknak és nemzetségeknek még nyelve is önállóan alakult. Ezek a kis közösségek befelé tekintve önállóan fejlesztették ki mindazt, ami lelkük mélyén nekik adva volt. Innen a sok szín, íz, illat, ami az erdélyi életnek kitüntető jellemvonása.

Amde ezek a kicsiny autonómiák, amelyek a maguk alkotta életformákhoz mindhaláláig ragaszkodnak, a szellemnek szétomlására és szétporlására vezettek volna, mihelyt a történelem erősebb viharának kell vala ellenállaniuk. Ha ezek a kicsiny közösségek csak önmagukba tekintve élnék izolált életüket, akkor önzésbe merülve, a nagy közösség s az egyetemes magyar szellem számára elvesznének.

Az erdélyi kis közösségek ablakán át azonban kifelé is világosan és tisztán lehet látni, különösen akkor, ha nagy tettek és cselekedetek előestéjén áll az erdélyi nép. Ilyenkor a székely Mondó-hegyek veszélyt jelző tüzei egyetlen élet folyamatát öntik a különböző közösségekbe s azok a közös cél érdekében közös eszközöket ragadnak.

Nincs itt tétovázás vagy időt pazarló tanácskozás: egy mindent átölelő szerves autonómia tagjaként viselkedik minden különálló kis autonómia. A kis autonómiák hát a nagy autonómia által élnek és léteznek; a nagy autonómia pedig a kis autonómiák szerves egysége, amelyek nélkül fennállani nem tud. A kis autonómiák szívósan éltek a maguk önálló életét, de jól tudták, hogy az erőt és értelmet csupán a nagy autonómiától nyerhet. A nagy autonómia vezetői rendelkeztek s parancsoltak ugyan, de szem előtt nem tévesztették, hogy ebben a nagy autonómiában minden kis közösség érdekének kielégítést kell találnia. Ezért az erdélyi fejedelemség minden alattvalója mindig a fejedelem felé tekintett és a fejedelem az ő alattvalóit mindig kézen fogva vezette. Innen, hogy a történelmileg kialakult Erdély még manapság is, nemcsak az ünnepeltetés pillanataiban, hanem a hétköznapi munka közben is gyakran tekint elmult fejedelmeire és vezéreire.

Talán nem csalódom, ha ezek után azt mondom, hogy az erdélyi szellem az erők szabad kifejlésének és a közös szolgálatnak, az egyéniségek kialakulásának és a közösségbe tagolódásnak, a szeretetnek és hálának, a szolgálatnak és odaadásnak szelleme.

Ennek a drága szellemnek növelése, kialakítása, gyarapítása lesz most már a mi Egyetemünknek feladata, amely Szegedről visszatérve, az Alföld szellemével is erősödött. Ezt a szellemet fogjuk dédelgetve ápolni, hogy méltók legyünk azokra, akik előttünk éltek és ne legyünk közönyösség tárgya azok előtt, akik utánunk következnek. E szellem védelmező szárnyai alatt kérünk segítséget Istentől, s most, mikor az új tanévet megnyitom, fohászok a Mindenhatóhoz, hogy Magyarország Kormányzója, vitéz nagybányai Horthy Miklós Úrunk és a Főméltóságú Asszony sokáig éljen!

DR. GYÖRGY LAJOS

egyetemi ny. r. tanár

BESZÉDE

*a kolozsvári egyetem volt tanítványai, újonnan kinevezett tanárai
és az Erdélyi Múzeum Egyesület nevében*

A két évtizedes száműzetéséből egy ország örömujjongása közt diadalmasan hazakerkező Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet hódolattal köszöntöm egykori hallgatóinak nevében, kik a tanítvány becsületes hűségével, mélységes szeretetével, rendületlen hitével és csüggedetlen szilárd bizalmával vártuk, reméltük, remegtük és imádságos munkával könyörögtük e főséges történeti fordulat igazságtévő bekövetkezését. Annak a több mint 50 ezer tanítványnak és közel 15 ezer doktornak a szellemét idézem s az élő nemzedékek ide áramló meleg örömét tolmácsolom, akik 1872-től kolozsvári működésének utolsó napjáig ezen az egyetemen nyertek szellemi életformát és a magasabbrendű irányító munkára átfogó egyetemes látást.

Tanárok és tanítványok országos hírvé fényes neveit őrzik az egyetem évkönyvei, a közélet intézményei s a magyar tudományosság elévülhetetlen lapjai. Ezrekre megy azoknak a tanítványoknak a száma, kiket a világháború hősi kötelességteljesítésének vértanúi sorában tisztel a hálás kegyelet. Láthatatlan sereg láthatatlan oszlopai beláthatatlan területté szélesítik e termet s elmúlt életek továbbélő eszmei értékei hozsanadznak, amikor Erdély szemefénye, kincses Kolozsvár büszkesége ismét elfoglalja helyét a magyar művelődés szerkezeti egységében.

Testben-lélekben itt állunk mi, a világháborút megelőző két-három évtized tanítványai. Valamennyi nemzedék közül, kiknek az egyetemen tanult elméletet gyakorlatná, a szellemet sugárzó ható erővé s a tudomány betűit eleven életté kellett formálnunk, kétségtelenül nekünk jutott a legpróbásabb feladat, tudatos elszántsággal vállalva a trianoni feldarabolás kegyetlen következményeit.

Ezen az örömnappal, amikor üldözött álmaink és büntetett vágyaink válnak valóra a képzeltnél színesebb és hihetlenebb formában, senki se higgye, hogy sebeink mutogatásával fogunk hivalkodni. De a kétségesség megfagyottságában lelkendező szavakkal legalább el kell mondanunk szívünkre ölelt egyetemünknek, hogy magunkra-hagyatott árvaságunkban sem lettünk hűtlenek a tőle képviselt magasabb eszmeiséghez. El kell mondanunk, hogy sok minden történt itt az elmúlt húsz esztendő alatt, csendben, sokszor rejtetten s a körülmények szabta okossággal, de mindig céltudatosan és lankadatlan szívóssággal, ami betölteni igyekezett az egyetem kényszerű távozásá

után maradt szédítően tátongó ürt. Szemináriumokat szerveztünk az idegen légkörbe került ifjúságunk magyar műveltségének kiegészítésére s lelki integritásának megővésére, könyvtárakat állítottunk működésbe a magyar művelődés tilalmazott értékeinek közvetítésére s a magyar tudományosság eredményeinek hozzáférhetővé tételére, s különösen gondos figyelmet fordítottunk arra, hogy a mögöttünk felnyomuló nemzedék magyar öntudata és művelődési szemlélete csorbát ne szenvedjen.

A húszéves megszállás keservesen megalázó éveiben a mi szegény és szerény erdélyi életünknek egyik jellemvonása volt, hogy a sok tennivaló miatt nem értünk rá az üres szólamokra és a nagyhangú szóvirágok cicomáira. Tettekben éltünk, mindig csak a tetteket kerestük és erőszakoltuk. Ezért most sem tudom megtalálni a mai alkalom nagyszerűségéhez illő színpompás szavakat, hanem e helyett arra kérem az otthonába bevonuló tudományegyetemet, hogy a tanítványi ragaszkodás igénytelen ajándékképpen fogadja el azt a tudományos munkásságot, amely 17 kötet folyóiratban, számos önálló kiadványban s többszáz elhangzott előadásban igyekezett Erdélyben a tudományos közszellemet ébren tartani s a tudomány elhalkult szavával a magyar művelődésbe vetett bizalmat erősíteni.

Elnézést kell kérnünk, hogy ez a tudományművelés, amely mögött mindig ott hevílt az a gondolat, hogy a magyar tudományosság erdélyi hagyományainak megszakítatlan folytonosságát kell őriznünk Alma Materünk visszatértéig, hiányokat, esetleg gyarlóságokat mutat. Nem nyugodt munka volt ez, hanem a hősi korszakokba illő rendkívüli küzdelem az anyagi nehézségekkel, a tudományos intézetek és eszközök nincstelenségével, a szellemi elszigeteltség tehetetlenségével s nem utolsó sorban a szüntelen sajtóellenőrzéssel és a tudományos munka szabadságát gúzsba kötő ellenséges érzületű politikai magatartással. E küzdelmekben kieroszakolt eredményeink mégis életünk legszebb emlékei maradnak, valamint az is, hogy boldogan és mély tisztelettel jelenthetem a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemnek: az Erdélyi Műzeum-Egyesület, amely már 1872-ben az egyetem kibontakozását a legnagyobb áldozatkészséggel támogatta s később is utolsó lehelletéig önzetlenül szolgálta az egyetem célkitűzéseit, nemcsak felébredt aléltságból és felépült romjaiból, ahol az 1919-ben földönfutóvá lett egyetem hagyta, hanem szervezetet adott, kereteket nyújtott és anyagi segítséget biztosított a tudományos munka minden ágában az erdélyi erők összefogására, kifejtésére, s gyűjteményeivel ma ismét szívvel-lélekkel rendelkezésére áll az egyetemnek a kezdeti nehézségek áthidalásában.

A volt tanítványoknak az a csoportja, mely az egyetem eszmeiségével egy pillanatra sem szakította meg a szellemi kapcsolatot, önmegtadással vállalva a tudományos érvényesülés reménytelenségét, dolgozott két évtizeden át csak azért, hogy ne érezze Erdély magyarsága a tudomány nélküliség alacsonyrendűségét. Nem kereste, mert hiszen nem is kereshette azt a kitüntetést, amely néhány tagját most a Kolozsvárt megelevenedett Ferenc József Tudományegyetem katedrájára emelte. Mélységes hála és forró köszönet a legmagasabb kegynek, mely küzdelmes pályafutásokat koronázott meg a tudóst érhető legnagyobb elismeréssel, s fiatal erők előtt nyitotta meg a tudományművelés és a tudósnevelés páratlanul szép hivatásterületét.

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem multjának egyik sajátos vonása, hogy sem alapításakor, sem kolozsvári működésének 47 esztendeje alatt ünnepies módon soha nem nyitották meg, az államfő és a kormány részvételével más egyetemeknek a szokásos módon nem mutatták be.

Kegyeskedjék megengedni, Főméltóságú Kormányzó Úr és magas Magyar Királyi Kormány, hogy a magyar művelődés e megszentelt földjén, ahol már Mátyás király ideje óta szakadatlan láncolata húzódik a tudományos és egyetemi törekvéseknek, ebben az időtlen időkre szóló pillanatban az ünnepélyes újraalapításba beementezhessük az egyetem volt tanítványainak háláját és újonnan kinevezett tanárainak fogadalmát.

Fogadalmat teszünk Gondviselő Istenünk, Erdély népe s a magyar nemzet színe előtt, hogy az a katedra, melyet elfoglalunk, nem a méltóság trónusa lesz, hanem a tudományművelés és az ifjúságnevelés pihenésnélküli műhelyévé forrósodik. Fáradozásunk és kitartásunk nem fog hiányozni, hogy a kolozsvári egyetem kitéphetetlenül belegyökerezék Erdély talajába, s a tudományos munka is úgy vegye birtokába ezt a szellemi területet, hogy az többé ne lehessen romantikus elméletek és megtévesztő tudománytalan hírverések színtere.

Ünnepélyesen fogadjuk : szigorúan fogunk örködni, hogy a tudományosság csillogása alatt meg ne bujjon Isten- és erkölctagadás, nemzetrontás, hitvallások és népek békéjének bomlasztása, társadalmi mételyzés vagy bármely féktelenség. Rajta leszünk éber szemmel és szerető törődéssel, hogy tanítványainknak a tudomány megmutassa az erős élettudást, s káros mozgalmak, ferde törekvések magyar nemzeti és keresztény szellemű ifjúságunk lelkiületén hajótörést szenvedjenek.

Újonnan kinevezett tanárai a kolozsvári egyetemnek becsületünkkel kötelezzük magunkat, hogy az egyetem eszmeiségét emberileg megközelíthető mértékben, tisztaságban és szépségben megvalósítani igyekszünk a magyar faji géniusz emelésére és védelmére. A felelősség szent érzésével tudjuk és valljuk : alapvető munkánk feszültségén és minőségén fordul meg, hogy a visszanyert egyetem szellemi tulajdonunkban meg is maradhasson s a történelem gyászos csapása itt többé meg ne ismétlődhessek.

Isten minket úgy segítsen, ahogy egy percig sem feledkezünk meg szent fogadalmunk becsületes teljesítéséről !

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem
ny. r. tanárának és prorektorának

ÜDVÖZLŐ BESZÉDE

A királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem, a többi társegyetemek, a tudományos intézmények, elsősorban a Tudományos Akadémia és az összes tudományos egyesületek és társulatok szíves üdvözlését tolmácsolom a magyar királyi Ferenc József tudományegyetemnek mai ünnepnapján, amikor 22 évi száműzetés után az Alma Mater kapuit megint megnyitja ősi fészékében, Kolozsvárott.

Jókívánásainkat három szó köré szeretném csoportosítani: „hit, szeretet, hivatásérzet”.

Volt e nép letaposottabb, mint a magyar Trianon után? Nem volt-e kétségbeejtőbb a helyzet, mint Muhi, Mohács vagy Világos után? Hiszen nem csak nomád népek elsöprő áradatával vagy az iszlám fanatikus katonai szervezetével állottunk szemben, hanem ellenünk volt a világ nagyobbik része a modern tudomány és technika minden, évezredek alatt kiagyalt felkészültségével. De ez a nép hitt és vezetői a hitbe vetett bizalommal dolgoztak. Hittek a föltámadásban, hittek az örök isteni igazságban. Erdély népe összeszorított fogakkal várt és szenvedett, mint már annyiszor azelőtt is. És a hit, amely a lelkeket fenntartotta, az ábrándot valóra váltotta. Bölcs vezetők úgy vezettek át az áhítózásból a valóságba, amint az csak a mesékben szokott történni. Ne felejtsek el a Ferenc József egyetem tanárai és tanulói, hogy új életüknek a törhetetlen hit az alapja.

Megbízóim nevében biztosíthatom őket, hogy a társegyetemek és a magyar tudományos intézmények és egyesületek meleg szeretettel fordulnak feléjük. Kivánjuk az egyetem sikerét, fölvirágzását, szellemének kibontakozását és fényét. Ott, ahol eddig a magyar szellem el volt fojtva, a Ferenc József egyetemnek kell átvennie az irányítást és segítségére kell jönnie a csonkaország szellemi életének, hogy azt keménységével erősítse, sajátos színeivel gazdagabbá tegye. Nemcsak a külső erőn és nemcsak a technikán fordul meg ma a népek sorsa. A sors irányításaiban ezeknél is életbevágóbb szerep jut a szellemnek. Gazdag és hatalmas népek, ha szellemük meginog, hirtelen elpusztulhatnak, de az erős szellemiség, amelynek gyökerei mélyre hatolnak, csodákat érhet el. A Ferenc József egyetem föladata ezen a keleti bástyafokon nagyra hivatott, de nagy föladatakra is kell vállalkoznia. Nagy erőfeszítéssel kell

pótolnia azt, aminek fejlődését a megszállók 22 éven át megakadályozták. A gúzsba-kötött szellemet kell kiszabadítani és erőteljes lendülettel magasra kifejleszteni, nemcsak a szűkebb, megkínzott szülőföld, hanem az egész magyarság javára és szellemének kitereljesítésére. És ebben mindig számíthat azoknak támogatására, akiknek nevében szólok. Nemcsak támogatására, hanem szeretetére, mert csodákat csak szeretettel lehet elérni és itt most csodákat várunk.

Ezt a szeretetet hozzuk ma a Ferenc József egyetemnek és kérünk helyébe őszinte, mély és lelkes hivatásérzést. Hivatásérzést tanároktól és tanítványoktól. Mert aki a szellem szolgálatába állott vagy akar állani, az úgy, mint az idegen uralom alatt is Erdély rögén maradottak, ne nézzen semmi mást, csak a szent célt, amelynek szolgálatába állott. A szellem nem az anyagiak felé tör, a tudomány nem megélhetés biztosítására van, hanem önmagáért s aki nem hivatástudattal végzi feladatát, legfelsőbb felmunkát végez, de Isten és a nemzet ítélőszéke előtt könnyűnek fog találtatni. Kedves kolozsvári kollégáim, kívánom Nektek, akik a tudomány szolgálatába állottatok, akik elhatározott hivatástudattal jöttetek ide, hogy olyan hallgatóságot is találjatok, amely nem megélhetésért megy az egyetemre, hanem mert hivatást érez tudományának művelésére.

Higgyetek hivatástokban, szeretettel támogassátok egymást és minden rászoruló honfitársatokat és neveljétek ebben a szellemben jó magyaroknak, erős magyaroknak a gondjaitokra bízott emberpalántákat, hogy az utókor elmondhassa: derekasan megállották a helyüket, érdemes munkát végeztek, lényegesen előbbrevitték nemzetüket. A szenvedésekből csak most kiláboltak és a csonkaországból elhivottak, kívánjuk Nektek, végezzetek csodát.

IFJ. GYALLAY-PAP DOMOKOS

joghallgató

BESZÉDE

a kolozsvári egyetemi ifjúság nevében

Most egy hónapja a kolozsvári magyar főiskolás ifjúság a felszabadult Erdély egész magyar ifjúsága nevében köszöntötte Főméltóságú Kormányzó Urunkat. Ma az Alma Mater évnyitó ünnepén a főiskolás ifjúság nevében fejezzük ki örömünket és hódolatunkat az elvesztett kolozsvári magyar egyetemet nekünk visszaajándékozó Főméltóságú Kormányzó Úr előtt.

A felszabadulás örömét a főiskolás ifjúság érzi át a legmélyebben, mert a magyar egyetem visszatérése számára a megalázottságból az emberi méltóság szintjére való felemelkedést jelenti. A mult terheit becsülettel hordoztuk és a mostoha légkörben is nem egyszer kivívtuk az elismerést. Éppen ezért a mult alapján örömünkbe önérzet is vegyül és ezzel szemléljük a kedvező jelent és várjuk a biztos magyar jövőndőt.

Kisebbségi sorsunk arra tanított, hogy életünk értelmét a népiünkért való szakadatlan munkában és szolgálatban lássuk. Ezt a munkát végeztük az egyetem padjaiban egységes magyar főiskolás egyesületi munkáinkban és az egyetem falain kívül az erdélyi magyar életben. Most amikor végre szabad fiai lettünk harcban és tudományban dicső nemzetünknek, egységesen vállaljuk továbbra is azokat a feladatokat, amelyek a szellemi, az erkölcsi, a társadalmi és ha kell a fegyveres honvédelem terén az erdélyi magyar egyetemi ifjúságra várnak. Felelőségünk tudatában ezután is mindent megteszünk azért, hogy a kolozsvári magyar egyetemi ifjúság nemzetünket egységes és hivatástudattól áthatott nemzetnevelő és nemzetépítő értelmiséggel lássa el.

Szeretettel és hódolattal üdvözöljük az erdélyi egyetemi Alma Matert, Főméltóságú Kormányzó Urunkat és mindazokat, akik a Főméltóságú Kormányzó Úrral együtt a mai napon előttünk megnyitják a magyar művelődésnek ezt a megszentelt csarnokát.

Isten áldását kérjük a Főméltóságú Kormányzó Úr életére és a nemzetünk életerejét megtestesítő Alma Materre.

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOSSÁG
ÉS
A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM

TÖRTÉNETE

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS EGYETEMI GONDOLAT

Története minden intézménynek van, hagyománya annál kevesebbnek. Az erdélyi tudományos élet és egyetemi törekvések multjában az események változatossága mellett éppen a tradíciók gazdagsága és eleven hatóereje ragadja meg az érdeklődő figyelmét.

Az erdélyi magyar egyetem története nem szorítkozik a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetemnek az 1872. évvel kezdődő működésére. Ezt az egyetemet nemcsak a XIX. század utolsó harmadának Európaszerte megnyilvánuló művelődési lendülete, tehát nem pusztán koráramlat hívta létre. Felállítása — jogszerinti közvetlen elődök nélkül is — több mint háromszázéves kezdetekre utal. Virtuális képe az önálló fejedelemséggé alakulás, vagyis a XVI. század dereka óta él és hat Erdélyben. Időnként mély szakadékok választják el ugyan az egyetemi eszmét a valóságos egyetemtől, de a belső összefüggés, a szellemi folytonosság tudata áthidalja az erőszakos töréseket, s minden újrakezdés korábbi láncszemekbe kapcsolódik.

Jóllehet e könyv a végső fejlődési foknak, a kolozsvári Ferenc József egyetemnek multját és jelenét kívánja bemutatni, a mondottakból nyilvánvaló, hogy csak akkor nyerünk teljes és hiteles képet, ha előljáróban az erdélyi tudományos törekvéseket és akadémiai kísérleteket is összefoglaljuk, elhervadt plánumaival, súlyos küzdelmeivel és kivívott eredményeivel. Az erdélyi, sajátosan magyar fejlődés ismerete nélkül a kolozsvári egyetem mibenléte és kulturális jelentősége meg sem érthető. Aki a történelmi előzményeket figyelmen kívül hagyja: meghamisítja e hatalmas építmény perspektíváját, félrevezeti a tájékozatlan érdeklődőt, aminthogy erre az elmúlt két évtizedben román részről ismételtelen történetek próbálkozások. Míg így, a mult s a tények tanúsága alapján kiki lemérheti az erdélyi egyetem helyét a magyar és az európai szellemi glóbuson.

Az erdélyi tudományos élet és oktatásügy félezer éven át a nemzet közös művelődési útján, azzal természetes egységben halad. Az iskolák a középkori egyetemes egyházi műveltséget közvetítik mindenütt, így Erdélyben is, ahol az alsó- és középfokú oktatás feladatait a Szent István és Szent László által alapított erdélyi és bihari püspökség látja el Gyulafehérvár és Nagyvárad központtal. Az ország magasabbfokú iskolái az összmagyarság felsőoktatási igényeit közösen szolgálják; külön erdélyi főiskola szüksége ekkor még nem jelentkezik.

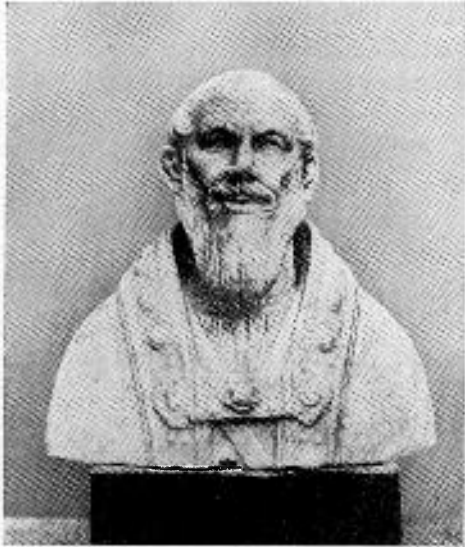
A keresztény magyarság sajátos nemzeti műveltségét a térítés munkájával a nyugati — német, francia és olasz — összetett művelődési hatások együttesen alakították ki. Később e hatások megoszlanak: előbb a francia, majd az olasz, végül a német szellem áramlatai vetnek nagyobb hullámokat a Kárpátmedencére.

A magyar ifjak magasabb iskolázása a francia eredetű papság itteni működésével válik rendszeressé. Főleg a ciszterci és prémontrei rendi szerzetesek útján, akik a clunyi reformok eszmekörében nevelkednek, s új kolóniáikon is állandó érintkezésben maradnak franciaországi rendtársaikkal. A francia és magyar szerzeteseknek ez a közvetlen érintkezése szoros művelődési kapcsolatot teremt a két ország között; e kapcsolat az Árpádházi királyok idejében a XII—XIII. századfordulón legélénkebb, de a középkorból névszerint ismert 56 párizsi magyar tanuló révén egészen a reformációig nyomon követhető. A XII. század elején kialakult párizsi egyetemen, a Sorbonne-on, majd a többi francia főiskolán mind több magyar pap végzi magasabb tanulmányait. III. Béla alatt — kinek felesége francia királylány — 1175 körül mintegy nyolc magyar ifjú egyidejű párizsi iskolázásáról tudunk; köztük van az erdélyi származású legendás *Bethlen diák*, aki a Sainte-Geneviève kanonokok monostorában húnyt el igen jámbor élet közepén; köztük van a király leendő kancellárja, *Adorján* is, aki mint Erdély püspöke fejezte be pályáját. Ugyanígy később is megfelelő számban találunk erdélyieket Párizs világhírű egyetemén, majd Bolognában, mely a jogtudományok bölcsője, továbbá a páduai, ferrarai és római, valamint a prágai, bécsi, végül a krakkói egyetemek jellegzetes ifjúsági szervezetének, az ú. n. „Natiók“-nak magyar nemzetiségű csoportjaiban. A magyarországi ifjak külföldi akadémialátogatásának emlékét az egyetemi anyagönyveken kívül a szájhagyomány is megőrizte. E szerint a mondák rejtélyes lovagköltője, a szintén erdélyi származású *Klingsor Miklós* is megfordult volna Párizsban... A külföldi tanintézetek látogatása, melyhez ifjaink már az Árpádok korában hozzászórtak, idővel mindinkább fokozódott. 1388-tól a XV. század végéig a külföldi egyetemeken csupán névszerint közel 800 „Transylvanus“ melléknevű, tehát erdélyi ifjat ismerünk; tényleges létszámuk ezt a mennyiséget jóval meghaladta. Többen katedrát is nyertek a tehetségüket kifejlesztő fakultáson. A politikai és kulturális kapcsolatok következtében nálunk is egyre több külföldi tudós fordul meg. Így kerül az erdélyi részekbe többek között az apuliai *Rogierius mester*,

aki 1233 táján pápai bullával váradi kanonok lett ; itt érte a tatárjárás, melynek viszontagságait „Carmen miserabile“ c. munkájában örökíti meg.

A francia és olasz egyetem-típusok kialakulása után hazánkban is sor kerül az első kezdeményre. Ha az 1276 körül alapított veszprémi teológiai főiskolát még nem tekinthetjük is egyetemnek, Nagy Lajos alatt, 1367-ben már létrejön az első magyar egyetem Pécsen, szinte egyidőben a krakkói (1364) és a bécsi (1365) universitással. A pécsi egyetem — épúgy mint a krakkói — a bolognai tanulmányi típust követte; Nagy Lajosnak ugyanis sikerült megnyernie néhány évre a pécsi egyetem szervezési munkálataira Bolognai Bettino fiát, Galvanót, a páduai egyetem egyházjog tanárát. A pécsi és krakkói, sőt egy ideig a bécsi egyetem is csak jogi és filozófiai karból állt. Az egyház t. i. az e korban erősen terjedő eretnekség megakadályozása végett nem adta ki kezéből a Párizsban összpontosított teológiai oktatást ; e miatt nem kaptak hittudományi kart az említett közép-európai egyetemek ; a bécsi is csak 1384-ben egészült ki ezzel. Nagy Lajost a pécsi egyetem megalkotásában részint művelődési, részint politikai szempontok vezették. A tudományok lelkes pártfogója volt ; uralkodása első felében nagy számú ágoston-rendi szerzetest küldött ki Párizsba, hogy a legmagasabb egyetemi fokozatot, a magisterséget megszerezzék ; Páduában és Bolognában meg éppen megszorodott a magyar diákok száma az Anjouk idején. De a nagy király elhatározásában politikai szempontok is közrejátszottak. IV. Károly német-római császár 1347-ben alapított prágai egyeteme ugyanis a francia és olasz egyetemek helyett kezdte ideterelni a magyar tanulóifjúságot ; s mivel a prágai iskolázás rendszere könnyen veszélyessé válhatott a magyar, lengyel és osztrák szellemi életre, a művelődési önellátás céljából egymástán létesül egyetem e három országban. A császárral az 1360-as évek elején harcban álló III. Kázmér lengyel király, IV. Rudolf osztrák herceg és I. Lajos magyar király hármas egyetemalapítása kétségkívül közös elhatározásra vezethető vissza, melynek nyilvánvaló célja a császár kulturpolitikai törekvéseinek ellensúlyozása volt. A Lajos-korabeli udvari műveltség ismert erdélyi képviselője *János küküllei esperes*, aki forrásértékű krónikájában — az első hazai történeti életrajzban — a nagy király életét írta meg koronázásától haláláig.

A lovagkort megtestesítő uralkodó után a humanizmusba az átmenetet *Zsigmond király* teremti meg. Zsigmond követi nagyműveltségű atyja, az említett IV. Károly császár és apósa, Nagy Lajos példáját : 1389-ben Óbudán alapít egyetemet, immár a másodikat magyar földön. Zsigmond magyar erőkre támaszkodva szerzett érvényt királyi és császári hatalmának ; érthető, ha nyugaton kivívott tekintélye az európai művelődési és politikai élet előterébe állította azt a Magyarországot, amely hatalma legfőbb zálogát jelentette. Mindenütt nyíltan hangsúlyozta magyarságát, kísérete díszét a magyar főurak tették ; Konstanzba 1414-ben óbudai egyetemének tanári karával vonult be. Udvara fényének s vonzóerejének emléke századok mulva is elevenen élt a köztudatban ; erre vall Tinódi 1550 körüli krónikás verse : „Terjede ki híre sok országokban, Zsig-

Vitéz János
1408—1472

mond király vagyon hatalmasságban. Sok országból jönnek ő országába, Tanólni, szolgálni Buda várába.“

Zsigmondot — utolsó kívánsága szerint — Nagyváradon temették el, Szent László sírjának tövébe. Várad, „a köiösparti Athén“, „Erdély kulcsa“, egy nemzedékkel később, a már Zsigmond korában gyökerező renaissance kibontakozásakor, hosszú időre fontos szerepet játszik Erdély művelődéstörténetében ; hegemóniáját csak a XVI. század közepén adja át Gyulafehérvárnak és Kolozsvárnak. *Vitéz János*, az újszellemi áramlat egyik legelső s európai viszonylatban is kiváló képviselője, a páduai egyetem neveltje, később esztergomi érsek, mint váradi

püspök és Bihar megye örökös főispánja teremtette meg a maga tudós körét, melynek legkiválóbb tagja unokaöccse, Janus Pannonius, ekkor váradi kanonok. A hazai humanizmus fénykora Vitézzel kezdődik. Ő veti meg alapját a híres váradi könyvtárnak, mely a Corvinák bibliotékájává fejlődött ; váradi csillagvizsgálója is messze földön híres volt, az ezen keresztül haladó ú. n. „Váradi délkör“ alapján készültek a „váradi tabellák“, az akkori európai csillagászok nélkülözhetetlen segédeszközei. Az ő hatására fejleszti *Mátyás király* budai udvarát a magyarországi renaissance központjává s bizonyára az ő buzdítása érleli ki harmadik egyetemünk gondolatát is. II. Pál pápa 1465-ben hatalmazza fel Vitézt, aki már esztergomi prímás, hogy az országnak a királytól kijelölt bármely városában egyetemet, „studium generale“-t létesíthessen. Ismeretes, hogy a közép-, sőt az új-korban is az egyetemek — mint az egyetemes egyház nyilvános iskolái — a pápák engedélyével, illetőleg megerősítésével keletkeztek. Így a pécsit V. Orbán, az óbudait IX. Bonifác erősítette meg. Ezen egyetemek fölött a felügyeletet, vagy inkább azok igazgatását, mint a pápa helyettesei az ú. n. egyetemi koraltnokok (Cancellarii Universitatum) vitték. A koraltnokok vagy püspökök (mint a pécsi), vagy más egyházi méltóságok (mint az óbudai prépost) voltak. Mátyás Pozsonyt szemelte ki egyeteme székhelyéül, amelylyel épúgy ellensúlyozni akarta a bécsi és krakkói egyetem hatását, mint Nagy Lajos a pécsivel a prágaiét, hiszen ő is állandóan rossz viszonyban volt e két egyetem uraival : IV. Kázmér lengyel királlyal és III. Frigyes császárral. Jellemző a bécsi magyar diákok nagy számára, hogy 1385 és 1488 között egyedül a bölcsészeti karon s csupán Erdélyből 364 ifjú tanult itten.

Említsük meg, hogy a hazai ifjúság a szomszéd országok egyetemai között általában következőképpen oszlott meg: az Alföld és az északkeleti országrészek tanulóinak vándorútja Krakkó felé irányul; északnyugatról és dél felől a prágai egyetemre törekszenek, míg Erdély és a középső országrészek fiait főleg a bécsi egyetem vonzza. A távolabb fekvő külföldi egyetemek magyar, illetőleg erdélyi diákjainak száma ekkor már erősen megcsappant; a párizsi diákok sorában ezidőtájt (1488) Erdélyből *Johannes Polnar* (Polnart, Polner) neve ismeretes. De természetesen szép számban látogatták továbbra is az olasz egyetemeket. Mátyás uralkodása alatt 66 Páduában tanult magyar tanuló neve ismeretes; halála után a mohácsi vészig számuk 160-ra emelkedik.

Mátyás király
1440—1490

Politikai szempontok jelölték ki tehát Hunyadi Mátyás egyetemének helyét, ezért emelte azt Pozsonyban s nem az ország más részében, mint pl. tulajdon szülővárosában, Kolozsvárt, hol a ferencesek óvári klostromában első oktatását nyerte, vagy akár Gyulafehérvárott, ahol rokona és humanista körének jeles tagja, *Geréb László* töltötte be ekkor az erdélyi püspöki széket. Az *Academia Istropolitana* néven is ösmeretes pozsonyi egyetem 1467-ben, a Nagy Lajos-féle első magyar egyetem centenáris évében nyílt meg. Négy fakultása volt, de az egyik, az orvosi karon, csak egy tanára. *Vitéz*, mint az egyetem kancellárja, kiváló tudósokat toborzott Pozsonyba — külföldről. Mert a magyar tudósokat, mint Mátyás egy olasz humanistának keserűen panasolta, a bécsi és a többi külföldi egyetem kötötte le. Magában Bécsben, 1385—1488 között, a bölcsészeti karon 26, a hittudományin 5 erdélyi származású tanár működött. A pozsonyi egyetem nevesebb tanárai: Müller Johann, a legkiválóbb humanista asztrológus, Galilei előfutára, aki születése helyéről a kor divatja szerint

Nagyvárad a XVII. század elején

Regiomontanus néven jegyezte munkáit ; négy-öt évig tartózkodott hazánkban ; Ilkusz Márton krakkói egyetemi tanár, csillagász, Péter mester, a szabad művészetek és orvosi tudományok doktora és Gattus János, kiváló egyházjogász ; mellettük még néhány bécsi hittudós működött. 1480 körül Mátyás Budán egy még nagyobb szabású, krónikáink erősen túlzó adatai szerint : 40.000 tanulót befogadó egyetemet akart létesíteni, melynek egyik karát, a teológiaiát a budai domkosokkal azonnal életbelépette, míg a többit csak az e célból tervezett óriási iskolaépület elkészülése után szándékozott felállítani. Hosszas hadjáratai és korai halála azonban — művelődésünk nagy kárára — megakadályozták tervei kivitelét. Pompás alkotásaira tragikus, gyors pusztulás várt. A pozsonyi egyetem már *Vitéz* halála óta sorvadt, majd a II. Ulászló és Miksa közti háborús zavarokban végleg megszűnt. A budai egyetem alig pár év múlva átváltozott a domkosok teológiai főiskolájává. Gyászos véget ért Mátyás fényes budai palotája is, csodált s irigyelt kincseivel, köztük a Corvinákkal, melyeknek ma csak mintegy tizedrésze (164 drb) ismeretes. De ugyanezen sors jutott osztályrészül a magyarországi humanizmus „őszikéi“-nek is. Közülök a Celtes Konrád vezetésével rövid ideig florealt „Sodalitas Litteraria Danubiana“ nevű humanista tudós-szövetség a mi szempontunkból annyiban érdemel említést, hogy ösztönzést adott a XVI. század elején már külön transzilván jelleggel felbukkanó, szintén rövid életű s akadémikus irányú „Sodalitas Septem-castrensis“ plánumának.

Mátyás udvarának magyar humanizmusa mégsem tűnt el nyomtalanul. Ha tárgyi emlékei nagyrészt elpusztultak is, szellemi értékei továbbéltek s a XVII. század végéig elkísérhetők, amint egyfelől a protestantizmus, másfelől a katolikus barokk szellemi áramába lassan felszívódnak.

A középkori három, illetőleg a budaival együtt négy magyar egyetem közül a legrégebb, a pécsi maradt fenn legtovább. Szelleme valószínűleg nem követte a kor humanista irányzatát, bizonyára ezért nem karolta fel Mátyás ; de e nélkül is élénk látogatottságnak örvendett s túlélte fiatalabb társait ; csak 1543-ban szűnt meg. A hagyomány szerint még a XVI. század elején is 2000 hallgatója volt, s 300 diákja a mohácsi síkon vérzett el.

Vázolnunk kellett a magyarországi középkori egyetemek történetét, mert ezek négy emberöltőn keresztül egyúttal az erdélyi ifjúság egyetemei is voltak. Ahogy a külföldieket, úgy e hazai egyetemeket is számos erdélyi látogatta s mint a külföldieknek, e hazaiaknak is nem egy tanára erdélyiekből telt ki ; névszerint csak a kolozsvári származású *Csoda Miklóst* (Nicolaus ex Mirabilibus) ismerjük, aki 1493-ban magyar teológiai professzornak írja magát.

II. AZ ERDÉLYI EGYETEMI GONDOLAT ÉS A KOLOZSVÁRI BÁTHORY-EGYETEM (XVI. SZÁZAD)

Az 1526. év fordulópontja a magyar történelemnek. A mohácsi vész s ezt követőleg az ország három részre szakadása merőben új helyzetet teremt. A török hódoltság területén minden magasabb művelődési lehetőség megszűnik ; az Alföld egyetlen kulturális végvára az erdélyi szélekhez közeleső Debrecen marad. A királyi Magyarország, amely mint vékony köpeny nyugattól északkeletig szegényesen borítja be a siralomba merült országrészt, a német-római birodalom súlyviszonyainak volt alárendelve ; szellemi életét egyfelől a német protestáns egyetemekkel való közvetlen kapcsolatok, másfelől pedig a nagyszombati egyetem aránylag kedvezően alakítják ki. A két magyar sors közt Erdély az átmenet : sínyli a török nyomást, de kevésbé fenyegetik a bécsi összbirodalmi törekvések ; kapui s a művelt nyugat közé a török hódoltság hatalmas éket ver ugyan, de az elszigetelt kis ország erőfeszítése annál nagyobb, hogy megismerhesse az egész látóhatárt, amelyet el akarnak előle zárni ; necsak a szomszéd közvetítőt, hanem közvetlenül az egész Európát. Magyarság és európaiság ekkor válik Erdélyben ikerfogalomná ; így lesz sajátosan erdélyi feladat : a magyar sorsot s az európai hivatást a maga teljességében vállalni.

Erdély külön színei és gazdag értékei eddig az egységes magyarság közös munkájába olvadtak. Most, 1542-től fogva, hogy a szultán parancsára önálló fejedelemséggé kénytelen lenni, ország az ország testében, jellegzetességei szabadon kibontakoznak. Eszmeileg szerves része marad ugyan Szent István egységes birodalmának, de az adott helyzettel és körülményekkel reálisan számolva, addig is,

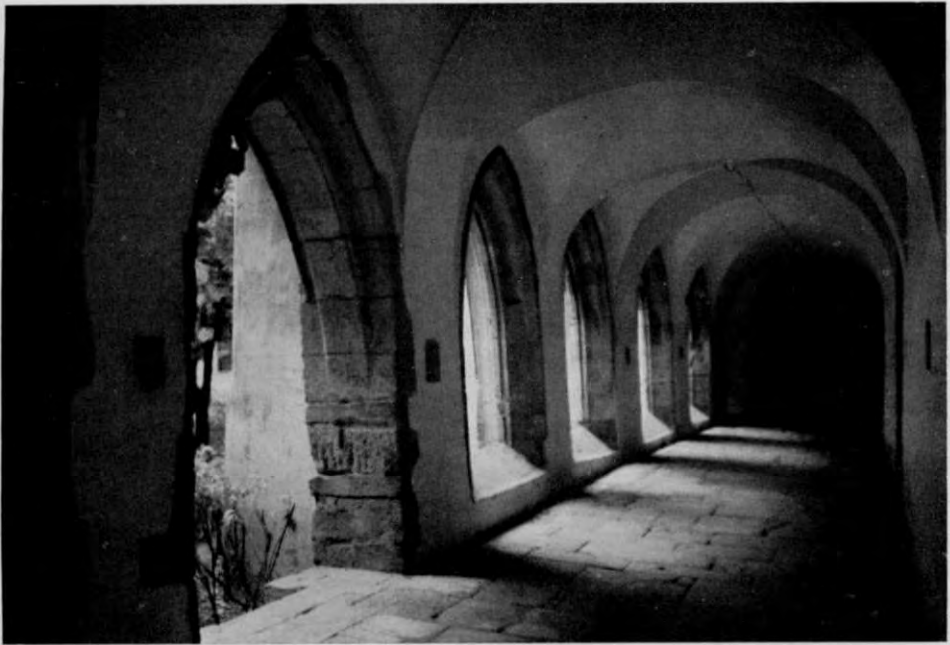
míg az ország integritása helyreáll, igyekeznek erőit és sajátos szellemét fokozottan kifejteni. Másfél százados különállása alatt voltak időszakai, melyek — Jókai szállóigéjével — valóban nemcsak Erdély, hanem az egész akkori Magyarország „aranykorának“ nevezhetők. Erdély ekkor végvár és védőbástya volt: a magyar politikai és hadi erények teljes vértetében állta hálátlan szerepét az európai vártán. Mégis kétségtelen, hogy nemcsak a vitézi harcok, nemcsak a kard, hanem a szellemi vértet és kiváló jellemek mentették meg s tartották fenn Erdélyt, szülőtteinek drága „tündérkert“-jét.

E dolgozatban Erdély nem földrajzi, hanem mindvégig történeti fogalom. Erdélyi fejedelemségen nemcsak a tulajdonképpeni Erdélyt, a Királyhágón túli részt kell érteni. Már a XVI. században hozzátartozott a Királyhágón innen fekvő Nagyvárad is Bihar megyével együtt. Odatartozott Közép-Szolnokon, Krasznán, a nagy kiterjedésű Zarádon kívül Máramaros vármegye is Huszt várával egyetemben. Bocskai idejében az erdélyi fejedelem uralma egész Kelet-magyarországra (Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vm.) kiterjedt.

Erdély szellemi gazdagsága bonyolult ellentéteivel mindjárt a XVI. században megmutatkozik. A kor uralkodó áramlatai: reformáció és ellenreformáció Magyarhonban úgy ütközik össze, hogy Erdély fiai mindkét oldalon vezetőszerepet játszanak. Erdély történetjének ez a fejezete alkotja az erdélyi egyetemi törekvések előjátékát.

Bármilyen gyakori volt addig is a magyar ifjak külföldi iskolázása, idegen országokban való tömeges peregrinációjuk — vagy ahogy ők maguk nevezték: „bujdosásuk“ — a reformációval kezdődik. Korábbi kisebb csoportjaikat most egyre népesebb csapatok váltják fel, főleg a német és lengyel, majd a svájci és holland egyetemeken; e nagy hírű tudományos intézetekből hazatérő diákjaink tehát ismét elsőkézből közvetítik a magyarság számára az európai műveltség legújabb eredményeit. Egyesületeik, „bursa“-nak nevezett diákjóléti intézményük évkönyvei száz- és ezerszám őrzi nevüket, köztük ismét nagyszámban erdélyiekét. Ime néhány példa: 1500-tól 1546-ig a bécsi bölcsészeti fakultáson 33 erdélyit avattak doktorrá, 3 lett a kisebb tanulók „praelatusa“, és 131 az egyszerű „scholaris“. Párizs, Bologna, Pádvia, Pisa, Bazel, Krakkó, Grác, Oderai Frankfurt, Heidelberg, Jéna, Strassburg és Wittenberg egyetemén csupán a XVI. században 246 erdélyi ifjú tanult; ebből 139 Wittenbergre esik. Párizsban Rabelais idejében valósággal nyüzsgönek ismét a magyar diákok; köztük számos erdélyi, mint pl. *Kolozsvári Imre*, *Várady Balázs*. A krakkói egyetemen 1462—1518-ig egyetlen erdélyi városból, Tordáról heten szerzik meg a legelső egyetemi fokozatot s lesznek „baccalaureus“-ok. De sokan érik el a magasabb grádusokat, a „doctor“-ságot és „magister“-séget is.

A magasabb végzettség a számbeli értékeken túli minőségi értékekre utal. E tekintetben ugyancsak jelentős hely illeti meg a reformáció korabeli Erdélyt. A hunyadmegyei *Dévai Biró Mátyás* Wittenbergben Melanchton kedvelt tanítványa, a hagyomány szerint Luthernek is asztaltársa; Melanchton megleghangú

A ferencrendiek kolozsvári zárdája. Folyosó

A ferencrendiek kolozsvári zárdája. Refektórium.

ajánlólevéllel ellátva bocsátotta haza; a magyarországi reformáció benne legbuzgóbb apostolát tiszteli. Kolozsvárt született *Dávid Ferenc*, aki a lutheránizmuson és kálvinizmuson keresztül a nagyrészt magateremtette unitárizmusig következetesen végigjárta a válságos kor istenkeresésének útját s élete árán vonta le annak tragikus tanúságait. Brassó adja *Honterus Jánost*, a százok földjének reformátorát, aki nyomdával, könyvtárral és 1544-ben kiváló szervezetű iskolával látja el szülővárosát. Szebenből ugyancsak szász szülőktől ered *Heltai Gáspár*, a kolozsváriak sokoldalú lutheránus lelkésze; krónika- és meseíró, bibliafordító és nyomdász, hitvitázó és énekgyűjtő, az erdélyi híres polihisztorok őse. Mint az első reformátorok nagy része, úgy a székely származású *Bencédi Székely István* is, az első magyarnyelvű világtörténet írója, szerzetesből lett protestáns térítővé. Legtöbbjük olasz- vagy lengyelországi tanulmányok után kereste fel a német egyetemetek, jellegzetes erdélyi kutatóöszöntővel mérve össze a XVI. század műveltségét kialakító humanizmus és reformáció szellemi tartalmát. Az crazmista törekvéseknek is nagyrészt ők az első hazai terjesztői.

De Transylvania földje sokrétű, szellemisége meg éppen a legkülönbözőbb ellentétekből tevődik össze. Ahogy kitermelte a magyarországi reformációnak — Melius Péter, Szegcdi Kis István és Bornemisza Péter kivételével — legjelentősebb úttörőit, úgy szülte s táplálta később az ellenreformáció harcosait is, hogy közben, az 1557-i tordai országgyűlésen, egész Európában legelőször, kimondassa a „recipiált négy felekezet“ egymással szemben álló fiaival a teljes lelkiismereti és vallásszabadságot.

Az eszmék ily éles ellentétei közt alakítja reformáció és ellenreformáció Erdély iskolaügyeit, ez irányítja most már az egyetemi gondolatot is.

A hitújítás legerősebb fegyvere a könyvnyomtatás mellett éppen az iskola volt. A középkori káptalani és szerzetesi iskolák jelentősége a hitélet hanyatlásával együtt szállott alá az újkor e válságos fordulóján. A reformáció alaposan kihasználta e helyzeti előnyt, amelyhez a nemzeti nyelv lelkes fölkarolása is segítette. „Minden népnek az új nyelvén“ terjesztette Isten igéjét, s hogy milyen eredménynyel, azt eléggé mutatja a magyarországi iskolák 1520 és 1540 között végbement gyors metamorfózisa. Az írott emlékekből közelebbről ismert 156 magyarországi iskola felekezeti megoszlása 1540 után a következő volt: katolikus 26 (16·6%), református és lutheránus 121 (77·5%), unitárius 9 (5·7%); vagyis mindjárt az első húsz évben az iskolák 83%-a az új hit követőinek igazgatása alá került. (Zárójelben megemlítjük a magyar műveltség egyenletes kisugárzásának, vagyis természetes „életterének“ jelzésétül, hogy e 156 iskola közül 118, tehát az összesnek 75·6%-a a trianoni békediktátummal elszakított területekre esett!) Erdélyben mindössze három katolikus iskola marad (Várad, Kolozsvár, Gyulafehérvár), 15 református- és lutheránussal (Beszterce, Brassó, Erdőd, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagybánya, Sáros, Szászváros, Szeben, Tasnád, Tót-Lipcese, Túr, Várad) és kilenc unitáriussal (Dés, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Hidvég, Kolozsvár, Radnót, Szeben, Torda, Torockó) szemben. Transylvania

egyébként 27 iskolájával e kor hazai iskoláinak 173%-át teszi. Nem nagy szám, de ha tekintetbe vesszük, hogy a török terjeszkedésével s az állandó háborúskodások között a hazai iskolák említett száma is folyton csökken, míg az erdélyieké a XVII. században egyre emelkedik: e számok ellenében megállapítható, hogy a három részre szakadt ország szellemi életének súlypontja csakhamar a kis Erdélyre esik.

Ekként lőn a *Martinuzzi György* által alapított erdélyi fejedelemség a magyar kultúra legbiztosabb menedéke, s az új államalakulat vezetői vállalják is a rájuk háruló feladatokat. Mátyásnak, az európai méretű renaissance-uralkodónak rop-

pant hagyatéka természetesen összezsugorodik az országrészből lett országban, mecénási tevékenységét mégis kötelező örökségnek tartják szűkebb hazájának új vezetői; ennek a felfogásnak halvány nyomát ismerhetjük fel pl. abban, hogy Martinuzzi 1550-ben kiadja maga költségén a „Várad Regestrum“-ot. És ebben a humanista felfogásban találkozunk Erdély fejedelmei, ha katolikusok, ha protestánsok, ha nagyok, mint Báthory István, Bocskai vagy Bethlen, ha gyöngék, mint János Zsigmond, Báthory Zsigmond vagy Apafi Mihály. És abban is megegyeznek, hogy míg király-elődeiket elsősorban politikai szempontok vezették egyetemalapításaikban, addig ők főleg vallási célból, egyházuk megerősítése végett karolják fel az egyetemi gondolatot. Az ország testének szétszakadása, a régebbi egyetemek megszűnése, a külföldi egyetemek látogatásának nehézségei a háborús veszélyek s a lakosság elszegényedése miatt, természetes szükségletként érelik ki az erdélyi egyetem — vagy ahogy akkor hívták: akadémia — létesítésének eszméjét, hogy legyen a régi humanista örökségnek, illetőleg az új protestáns világképnek a külföldiekhez s előzményekhez méltó folytatója s közvetítője. Mind-

Martinuzzi György
1482—1551

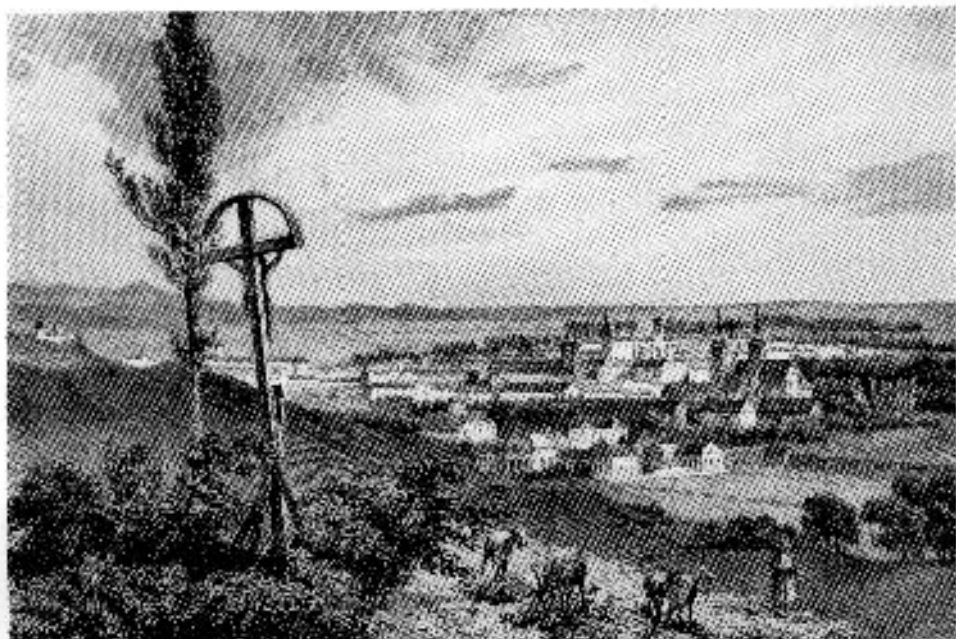

János Zsigmond
1540—1571

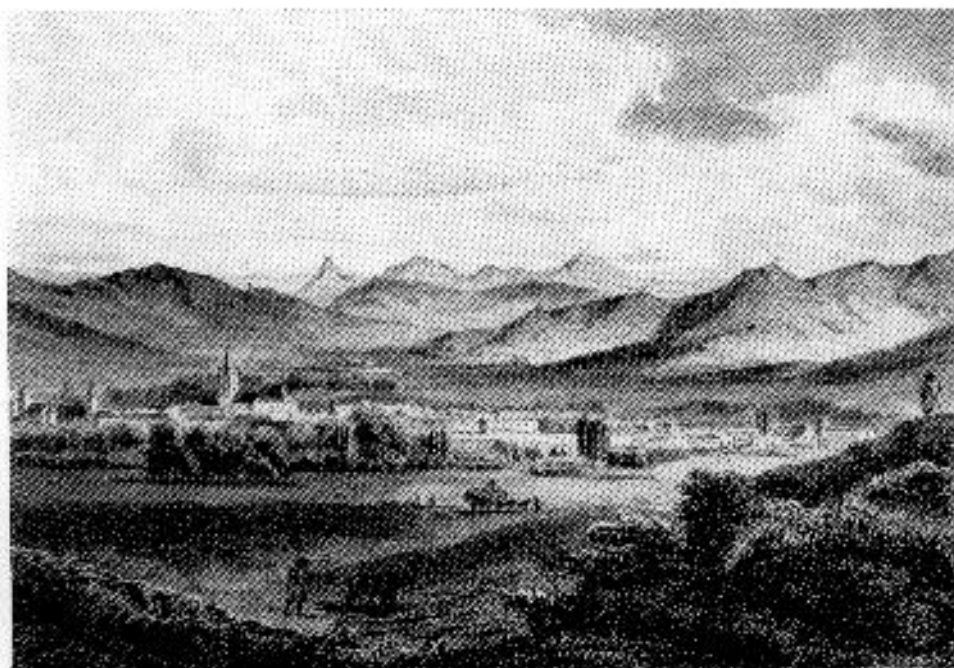
ezen felül egy erdélyországi akadémia felállítását az államvezetés gyakorlati szükségletei és külső dekorumai is megkövetelték. Valamennyi felsorolt szempontot megtaláljuk az erdélyi fejedelmek egyetem- és kollégiumalapító okleveleiben.

Erdélynek mindjárt első fejedelme, *Szapolyai János Zsigmond* föléleszti a kötelezőnek ismert uralkodói hagyományokat. Ómaga a későrenaissance neveltje, tudományok, művészetek kedvelője és pártolója, aki élénk olasz rokonszenvét még atyjától örökölte; mint „Magyarország választott királya“ gyulafehérvári udvarában, kedvenc olaszaival királyi elődeinek egykori fényét igyekszik felújítani. Az ő

pártfogása alatt fejt ki nagyhatású irodalmi munkásságát Dávid Ferenc és Heltai Gáspár; az előbbinek hatása alatt tér maga is az unitárius vallásra. Mecénási hajlmainak híre eljut külföldre is, spanyol és olasz tudósok dedikálják neki munkájukat. Az erdélyi iskolaügynek is kétségtelenül egyik legbőkezűbb pártfogója. A tanulóifjúságot buzgón segélyezte, több erdélyi ifjat taníttatott saját költségén külföldi egyetemeken, így pl. *Hunyadi Demeter* későbbi unitárius szuperintendenst Francia- és Olaszországban. Alatta létesül a kolozsvári, marosvásárhelyi, gyulafehérvári és nagyenyedi protestáns tanoda, az ő támogatásával fejlődik ki az unitáriusok főiskolájává a kolozsvári ferencesek egykori óvári iskolája, melyet ő egy 30 ablakos roppant palotával, az „Apollatium“ vagy „Apollo palatium“-nak nevezett épülettel bővített. A székelyudvarhelyi scholát is évente rendszeresen támogatta, „mert — mint az országgyűlési határozat megörökítette — kedvez ő felsége a tanulásnak és a tanuló személyeknek.“ Legfontosabb ilyenmű intézkedése azonban az eredetileg szintén katolikus alapítású gyulafehérvári iskolának főiskolává való újjászervezése 1560-ban, melybe kiváló külföldi tudósokat igyekezett megnyerni, így Ramus Pétert (Pierre de la Ramée), a nagy-

Nagyvárád

Szászsebes

nevű francia filozófust, a párizsi egyetemen a dialektika és retorika hírneves tanárát ; de mivel ez a meghívást nem fogadta el, a bolognai egyetemen tanuló, nagyműveltségű *Gyulai Pált* állította a főiskola élére. A gyulafehérvári főiskola létesítésekor kétségtelenül mind a fejedelem, mind az ezen iskola felállítását szorgalmazó erdélyi rendek előtt egy külön erdélyi akadémia kifejlesztésének gondolata lebegett. Az 1565. január 22-i kolozsvári országgyűlés úgy akarta megépíteni a fejevári iskolát, hogy „országul abban ő felségével egyetemben kedveskedhessünk.“ A fejedelem 1567-ben meghitt bizalmasát, *Blandrata György* udvari orvost küldte külföldre az egyetemnek szervezetének tanulmányozása céljából. Az ekkor már unitárius kézen levő iskola tanárai : *Gyulai Pál*, *Óvári Benedek*, egy *Simándy* nevű lelkész és *Wagner György*. Később a fejedelem terveit úgy módosította, hogy Gyulafehérvár helyett az ettől délre eső, biztosabb fekvésű Szászsebesen állítja föl az erdélyi egyetemet ; ennek szervezésére és vezetésére most Celsio Secundo Curio bázeli egyetemi tanárt és más neves tudósokat igyekezett megnyerni Olasz- és Németországból. Az egyetemi munka zavartalansága érdekében az 1571. január 6-i marosvásárhelyi országgyűlés határozata alapján Szászsebesnek várfalakkal való körülkerítését tervezi ; főiskolája új székhelyének megválasztásában talán atyja ottani elhúnytának kegyeletes emléke is befolyásolta. Szándékát ugyan korai halála miatt nem valósíthatta meg, de terve magában is figyelemreméltó : első határozott lépés az erdélyi ifjakkal szülőföldjükön való egyetemi kiképeztetésére, mely mint jámbor szándék és rövidéletű kísérlet háromszáz éven át többször megújul Erdély földjén a végleges megvalósulásig.

★

Az erdélyi egyetem eszméje a kis ország fennállásának negyedik évtizedében, Báthory István uralma alatt ölt testet. Alapítása a hazai ellenreformáció egyik legnevezetesebb ténye, mely a két testvérország viszonyára művelődési, vallási és politikai tekintetben egyaránt kihatott.

A diadalmasan előretörő reformáció csak későn találkozott komoly ellenállással. Az új mozgalomnak, az ellenreformációnak magyarországi kezdeményezője, *Oláh Miklós* esztergomi érsek szintén Erdély fia. Nagyszebenben született, a mohácsi csata után Mária özvegy királyné környezetéhez csatlakozik, elkíséri Belgiumba, útjában számos európai tudóssal ismerkedik meg ; köztük van Rotterdami Erazmus, aki igen nagyra becsüli a jeles humanista műveltségű ifjút. A magyarországi latinnyelvű irodalomban költői, szónoki, történetírói és hittudományi műveivel szerzett elismerést, politikai és művelődéstörténetünkben pedig mint a magyar katolicizmus és katolikus tanügy újjászervezője örökítette meg nevét. Meggyőződése lévén, hogy a hitújítás terjedésének csak tanult papság és művelt világi elem képes ellenállani, a katolikus iskolaügy felkarolására fordítja minden erejét. Ennek utolsó mentsvárát, a nagyszombati főiskolát kell mindennek-előtt a megsokasodott protestáns tanodáknál kölömbbé fejlesztenie. 1540 óta

Loyolai Ignác szerzetes-katonái, a jezsuiták létesítenek Európaszerte tünneményes sikerű iskolákat. Oláh Miklós 1555-ben magához a Jézus-társaságot megalapító szenthez fordul páterekért; eredménytelenül. De néhány év múlva egy spanyol és egy holland mellett már egy magyar tagja is van a nagyszombati kollégiumnak, melyet a prímás 1558-ban szervezett át akadémiává. A trienti zsinat határozatainak értelmében 1560-ban megalapította az első papi szemináriumot, egyelőre 12 növendékpap számára. A jezsuiták hét esztendeig (1561—67) tanítanak Nagyszombatban. 1567 nyarán főiskolájuk áldozatul esik a városban pusztító tűzvésznek, félév múlva meghal pártfogójuk, Oláh érsek: az első magyarországi jezsuita rajhontalanná válik. Következő állomásuk magyar földön — Kolozsvár.

Az erdélyi fejedelemségben a végek, a Partium (partes adnexae) az új mozgalom nagyjainak bölcsője: Biharország és Szilágyság. A biharmegyei Mezőtelegdről származott *Telegdi Miklós*, szegény jobbágysarj, később pécsi püspök és esztergomi érseki helyettes, a magyar katolicizmus történetének kiemelkedő alakja, aki katolikus részről elsőnek veti be anyanyelvét a hitvitákba. Méltó társa és utóda a hitvédelemben *Monoszlói András*, Oláh Miklós nagyszombati főiskolájának jeles tanára, később veszprémi püspök: Nagyvárad szülötte. A váradi missziókon aratja nagy prédikációs sikereit s végzi eredményes térítő munkáját *Szántó István*, a legkiválóbb magyar jezsuiták egyike. Váradon születik *Pázmány Péter*, a magyar katolikus restauráció vezéralakja, aki később mint esztergomi érsek alapítja meg a nagyszombati egyetemet, mely ma Budapesten 306. tanévét jegyzi. A Szilágyság pedig családi fészke a *Báthoryaknak*, akiket Erdély sokszáz főura közül szinte egyedül nem térített el ősi hitüktől a reformáció s akik most, a XVI. század utolsó harmadában a katolikus visszahatás legfőbb irányítói.

Báthory István, mint a páduai egyetem egykori tanítványa, teljesen át volt hatva a késői humanista műveltség szellemétől. Mikor 1565-ben János Zsigmond követeként Bécsben járt, mely alkalommal Miksa császár török praktika vádjával másfél évig fogságban is tartotta Bécsben és Prágában, majd mikor 1575-ben Lengyelország királya lett, Krakóban, alaposan megismerhette annak a két ősi egyetemnek életét és szervezetét, melynek harmadik párja, a pécsi, nálunk épp az ő

Oláh Miklós
1493—1568

gyermekkorában enyészett el. Neveltetésén kívül azonban mély katolikus meggyőződése is közrehatott egyetemalapító elhatározásában. Ő és *Kristóf* testvére voltak azok, akik az 1566-i tordai országgyűlésnek a katolikus papokat Erdélyből kiltató határozatát nem vették figyelembe s ugyancsak kettejük közös elhatározása volt, midőn elérkezett a pillanat, betelepíteni Erdélybe a jezsuitákat, kiknek szigorú szervezetű, alaposan képzett új rendje a hit, meggyőződés és tudás fegyverzetével s a bontakozó barokk külső pompájával oly eredményesen vette fel a harcot a protestáns terjeszkedéssel. Báthoryt már 1567 nyarán kezdte foglalkoztatni a bécsi fogsága idején megismert s megkedvelt jezsuiták Erdélybe telepítésének és egy erdélyi jezsuita kollégium létesítésének gondolata, midőn a nagyszombati páterek földönfutókká válnak s neki — János Zsigmond súlyos betegségével egyidejűleg — kilátásai nyíltak a fejedelemségre. 1571-ben elnyervén Erdély trónját, a politikai zavarok miatt s a protestáns főurakra való tekintettel, kiknek megválasztását elsősorban köszönhette, egyelőre még nem valósíthatta meg tervét. Amint azonban a lengyelek 1575 decemberében királyukká választották, s helyettesévé, illetőleg utódjává az erdélyi rendek bátyját, *Kristóft* tették meg (aki Német-, Francia-, Spanyol- és Angolországban végezte tanulmányait), az említett tekintetek háttérbe szorultak s a Báthoryak katolikus politikája érvényre juthatott. Egyfelől az erdélyi protestánsok belső harcai, a reformátusok, lutheránusok és unitáriusok közt kimélyülő ellentétek, másfelől a lengyelországi jezsuita atyák áldásos működésének közvetlen megismerése döntő lépést adtak a két Báthorynak tervük megvalósítására, mely — *Oláh Miklós* rövidéletű kísérlete után — szervesen kapcsolódik az ellenreformáció nagy európai áramlatába.

Báthory István fejedelem előbb családi birtokán, Szilágysomlyón és Szent László városában, Nagyváradon készült megtelepíteni az országgyűlés megkérdezése nélkül beküldött jezsuitákat; hozzá is fogott a rendházak építéséhez, de a körülmények folytán mégis Gyulafehérvár és Kolozsvár (Monostor) lett a jezsuiták első erdélyi állomása. Az első jezsuita, ki a Báthoryak hívására Erdély földjére lép, magyar származás: *Leleszi János* atya. Külföldi tanulmányok és bécsi tanárság után 1579-ben érkezik Kolozsvárra s onnan Gyulafehérvárra, hol Báthory *Kristóf* vajda udvari papjának és Zsigmond fia nevelőjének nevezte ki.

A középkori nemzetközi katolicizmussal szemben megújuló barokk nemzeti szellemét már céltudatosan érvényesíti ama másik magyar jezsuita, akit István király elsőnek küldött, de aki csak pár hónap mulva érkezhetett az Örök Városból Erdélybe: a dunántúli születésű *Szántó István* (1541—1612). Szántó — humanista néven *Stephanus Arator* — Báthorynak bécsi fogsága óta meghitt ismerőse. Talán épp akkor érlelődik ki közös elhatározásuk: a számban és erőben nagyon megfogyatkozott erdélyi katolicizmust a jezsuitáktól kezdeményezett modern formájában, nemzeti alapon kelteni új fényre. Báthory és Szántó: a nagyemlékű király s a méltatlanul elfelejtett szerzetes alakja e tekintetben könnyen felismerhető közös vonásokat mutat. Ahogy a faji öntudattól mélyen áthatott Báthory lengyel király

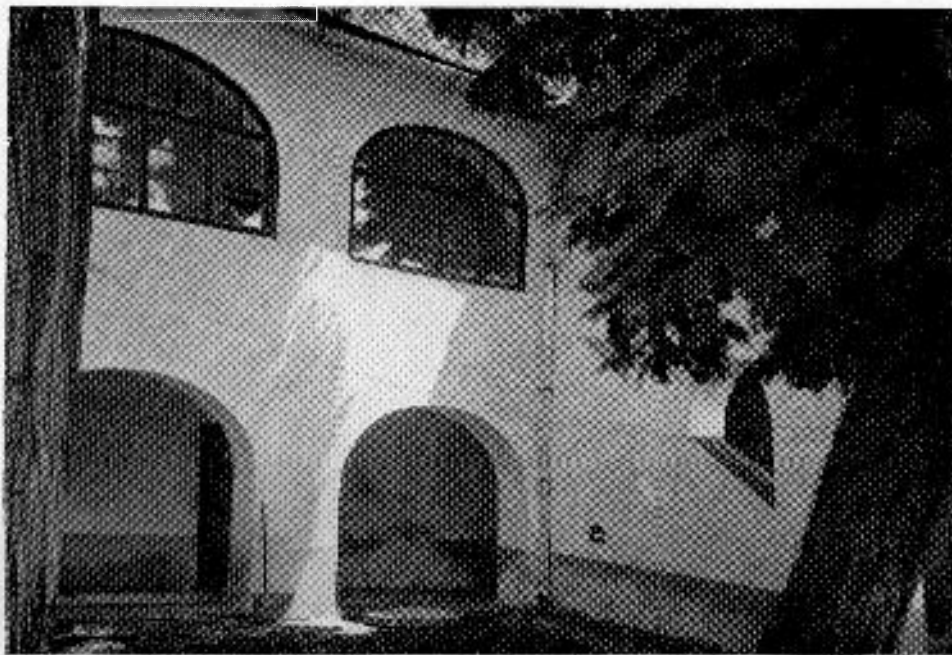

Báthory István
1535—1586

*Pázmány Péter iskolája Kolozsmonostoron.
A XVI. századi jezsuita iskola megmaradt régi szárnya*

korában is éberen őrködött hazája, Erdély érdekein, ugyanúgy fáradozott az izzó magyarságú Szántó a maga szerényebb munkakörében nemzete javán. Midőn 1575-től négy éven át a magyar gyóntatói tisztet látta el Rómában, minden befolyásával a magyar érdekeket igyekezett szolgálni. Védelmezte a pápa környezetében a lengyel trónra jutott Báthoryt a Szentszéknél befolyásos vetélytársainak rágalmival szemben s számos emlékirattal és utánjárással kieszközölte XIII. Gergely pápánál, hogy Rómában, a magyar pálosok Coelius-hegyi kolostorában jezsuiták vezetése alatt külön magyar papnövelde állíttassék; ezt az intézetet azonban a bíborostestület — Szántó nagy fájdalmára — már egy év múlva (1580) egyesítette az 1558-ban létesített német papnöveldével, mely azóta a Collegium Germanicum-Hungaricum nevet viseli. Báthory hívására Szántó Erdélybe sietett, hol minél szélesebb rétegeket igyekezett megnyerni a katolicizmusnak s minél több kiváló ifjút a jezsuita rendnek. Fényes eredményeit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1582. és 1584—88. évi nagyváradi miszsióin — a hagyomány szerint — a nép még a török hódoltság területéről is sereglett köréje, prédikációin a templom falai szűknek bizonyultak, egymaga százakat térített vissza az elhagyott egyházba s olyan új tagokat toborzott a rendnek, mint *Pázmány Péter*. Pázmány, a bihari alispán fia, protestánsnak született, Szántó hatása alatt katolizált, ő irányította a kolozsvári jezsuita kollé-

A kolozsmonostori jezsuita iskola udvara

giumba, honnan 16 éves korában belépett a jezsuita rendbe, hogy egyházi pályáján gyorsan haladva, egykor mint esztergomi prímás, a magyar egyház- és művelődéstörténet legkiválóbb alakjává s legnagyobb büszkeségévé emelkedjek . . . Szántó Istvánt, ezt a nagyvonalú és a kor tudományos műveltségének magaslatán álló férfiút, aki a teológiában, történelemben és filozófiában egyaránt kiemelkedett, a nagyszombati, bécsi és gráci főiskolákon folytatott tanári működése és római szolgálata után hívta meg Báthory Kolozsvárra. De mire 1580. febr. 20-án hatodmagával megérkezett, a Báthorytól egyidejűleg Lengyelországból útnak indított 12-tagú jezsuita csoport már megtelepedett Kolozsmonostoron (1579. okt. 1). Itt, az ország szívében jelöltek nekik szállást a Báthoryak, odaajándékozva a volt benedekrendi apátságot az alatta elterülő faluval, továbbá Bács és Jegenye községeket, hogy „hasznosan munkálják az Úr szőlőjét“, vagyis hogy minél eredményesebben tanítsanak és térítsenek.

A Báthory-küldte jezsuitákat *Sunyer Ferenc* lengyelországi tartományfőnök és a vilnai kollégium rektora vezette, aki a kolozsmonostori iskola alapítási munkáját befejezve, 1580 elején visszatért hazájába. A kolóniának két olasz tagja volt: az egyik a Comoból való, előkelő származású *Odescalchi Alajos*, a krakkói jezsuitamisszió főnöke; előbb Rómában tanított retorikát, bölcsészetet és mennyiségtant, Kolozsmonostoron a latin egyházi szónoklattal bízták meg,

Báthory Kristóf
1530—1581

de rövid itteni tartózkodás után 1580. áprilisában hazatért Olaszországba s azután még néhány évig Páduában tanított. A másik olasz *Cervino* atya. Később egy harmadik olasz páter is feltűnik: *Sfondrato*, aki különösen a térítés terén működött eredményesen. A lengyelek közül *Wujek* (Wiecus, vagy születési helyéről Vangrovszki, illetőleg latinosan Vangrovitius) *Jakab* vilnai rektor emelkedik ki; nagy-képzettségű, kormányzásra termett férfi, kinek egyházi művei számos kiadásban ismertették tudós nevét; kolozsvári működésével egyidejűleg tanította a gyermek Báthory Zsigmondot is a fejedelmi udvarban, Gyulafehérvárt, hol a jezsuiták csakhamar szintén iskolát létesítenek. Ki-

váló tudós volt a krakkói *Justus Rabbus*, akit Odescalchi távozása után hívtak be; Párizsban tanult, a latinon kívül jártas volt a héber, görög, német, francia és olasz nyelvben; főleg teológiai tudásáért nagyrabecsülték. Szántóval együtt érkezett Monostorra az első két német származású jezsuita is: *Schreck Farkas* és *Pusch János*, kik főleg a hitvitázás terén jeleskedtek s Kolozsvár német polgárságának lelki gondozását látták el. Mint e névsor nagyobb feléből kitűnik, az első erdélyi jezsuita kollégium szervezete és szelleme mélyen az itáliai humanista-barokk műveltségi talajban gyökerezik. A térítő tanárok éppúgy mint fejedelmi uraik a latin kultúra ősforrásaiból merítettek, Páduában, Rómában és Párizsban szerezték egyetemi képzettségüket. Iskolájuk tehát valósággal délkelet-európai végvára az általuk képviselt humanista-barokk-jezsuita kultúrának. Leleszi és Szántó mellett Kolozsvárt csakhamar más magyar páterek is működnek, ú. m.: *Törösy György*, akit 1582 után Nagyváradon találunk, *Thomány Mátyás*, aki Bécsben végezte felső tanulmányait s 1580-ban jött Erdélybe és végül a székely eredetű siketfalvi *Ladó Bálint*. Mindnyájan,

Szántó Istvánnal együtt, a tanító munkán felül lelkes térítő tevékenységet folytatnak, főleg az erdélyi fejedelmet uraló részeken, így Váradon és környékén, de Ladó Bálint, „a széke-lyek apostola“ buzgó miszsiót fejt ki Csík- és Gyergyószéken, sőt Moldvában és Oláhországban is.

Báthory jezsuitáinak kolozsmonostori intézete középfokú iskola volt, mely a rend kitűnő tanítási metódusát követte: a kor szögletes pedantériájával szemben az előkelőbb életformát tartotta szem előtt, a tantárgyak körét kibővítette s az iskolai nevelőmunkában először alkalmazta a pszichológiai módszert. (Didaktikájuk, a „Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu“ Aquaviva Claudius generalis alatt 1584-ben készült.)

Iskolájuk csakhamar felülmúlta legerősebb vetélytársát, a János Zsigmond alapította kolozsvári unitárius kollégiumot. Jóllehet Monostor elég távol feküdt a várostól, tanulóinak száma rövid idő alatt harmincra emelkedett s köztük már sok a protestáns hitről visszatérített ifjú.

Első, ideiglenes iskolájukat csakhamar újjal cserélik föl — immár Kolozsvár falain belül. Bármennyire tiltakozott is ellene a város protestáns lakossága s akadályozta a városi tanács, a szintén Páduában tanult, nagyműveltségű *Kovacsóczi Farkas* kancellár István király megbízásából és Kristóf fejedelem támogatásával a gyulafehérvári udvar olasz építészével 1580 elején már felméri a városban az építendő új iskola helyét s megkezdí az építkezést. E célból a farkas-utcai apácakolostort s a mellette levő telket szemelték ki, míg a páterek lakásául a ferencrendi barátok elhagyott kolostorát választották. *Vangrovitius* atya erélyes vezetése mellett a munkálatok gyorsan haladtak; 1581. áprilisában a jezsuiták beköltöztek a városba és május elején a fejedelem részvételével megtörtént a kollégium ünnepélyes megnyitása. A kollégium valóban a Báthoryak legszemélyesebb műve

*A kolozsmonostori apátság kápolnája
A »Kálvária«*

volt. Ők adtak meg kezdettől minden erkölcsi és anyagi támogatást, ők gondoskodtak telekről, építkezési anyagról és költségekről, s most az új iskola fenntartása végett a már korábban adományozott jószágok jövedelmét még három kolozsmegyei község — Kajántó, Tiborc és Bogártelke — használat tetézték a kolozsvári országgyűlés előtt. Báthory Kristóf már nem érte meg a kolozsvári építkezések teljes befejezését. 1581. május 27-én Gyulafehérvárt elhunyt, de még láthatta a sarjadzó vetést, hiszen a jezsuiták tanítványainak száma a monostori harmincról Kolozsvárt mindjárt százan felül emelkedett. Segítő készségét örökölte fia s utóda, *Zsigmond*, maga is a jezsuiták neveltje. Báthory István pedig tovább folytatta „Lengyel“-ből szervezetük megerősítését; tanító tevékenységüket a kollégiumnak egyetemi rangra emelésével, nevelő munkájukat nagyszerű konviktus létesítésével jutalmazta.

Báthory István 1581. május hó 12-én Vlnában kelt alapítólevelével emelte egyetemi rangra a jezsuiták kolozsvári kollégiumát. A nevezetes oklevél a király európai szellemét és magyar gondjait immár az erdélyi művelődési igényekkel egybeforrva fejezi ki. Megírja, hogy a jezsuitákat, e bölcs, kegyes és istenfélő férfiakat, azért küldte be Erdélybe, hogy tanításukkal a valódi jámborságot régi jogaiba állítsák vissza, s hogy ifjaink teológiai és humanista kiképezetésükkel részint az egyházi, részint a világi tisztségekre minél alkalmasabbá váljanak. Annál szükségesebbnek látta ezt, mert sem Erdélynek, sem magának Magyarországak megfelelő akadémiája nem lévén, ifjaink csak költséges utazások árán folytathatnak külföldi tanulmányokat; sokan azonban a törökökmiatt el szegényedvén, nem mehetnek külföldre s így gyakran épp a legjelesebb tehetségek nem fejlődhetnek ki; a tanulatlan hadfiak között aztán eltompul a tudományok iránti érzék s kivész a kegyelet. E miatt határozta el, hogy Kolozsvárra jezsuitákat telepít s Istennek szolgálatára, az embereknek hasznára és Erdélyország javára számukra társasházat alapít. Kivette őket minden polgári hatóság, teher és szolgálat alól s világi dolgokban egyenesen az erdélyi vajda alá helyezte. Egyúttal megengedi, hogy az, aki náluk a széptudományokban, a zsidó, görög és latin nyelvben dicséretes jártasságot szerzett, majd pedig akár a hittudományi, akár a bölcsészettudományi karban tökéletes eredménnyel végzett, a babéros, mesteri és doktori fokozatot elnyerhesse („ad gradus, et baccalaureatus, et magisterii, et doctoratus promoveri possit“). Ez a képesítés pedig épp annyi jogot, méltóságot, kitüntetést és díszet adjon neki, vagyis ugyanolyan érvénnyel bírjon, mintha csak olasz, francia, spanyol vagy német egyetemen szerezte volna, ennek elismerését az Apostoli Szentszéknél kieszközölni ígéri. Egyetemalapítását XIII. Gergely pápa 1582 febr. 9-én erősítette meg.

Az akadémiai rangra emelt iskola első rektora a lengyel *Vangrovitius*. Első tanárai: a magyar *Szántó István*, *Thomány Mátyás* és *Ladó Bálint*, a német *Schreck Farkas* és *Pusch János*, az olasz *Sfondrato*, majd pedig a krakkói *Justus Rabbus*.

A két fakultással, hit- és bölcsészettudományi karral bíró egyetem alapításának nagy művét szervesen egészíti ki Báthory István másik nagy kulturális alko-

tása : a kolozsvári „Seminarium pontificium et regium“, amelyet a lengyelországi Nepolomic várában 1583. február 13-án kelt alapítólevelével létesített. Báthory eleinte két külön szemináriumot óhajtott felállítani : egyet nemes ifjak és egyet a nem nemes tanulók részére ; de aztán Possevino tanácsára elállt e tervétől s közös intézetet alapított. Báthory a szeminárium fenntartását a pápával közösen vállalta. Évi 1.000 magyar aranyforintot ajánlott fel e célra, melyhez a pápa szintén hasonló

A kolozsvári jezsuita szeminárium
Olasz fametszet 1596-ból

összeggel, 15 évig fizetendő 1.200 tallérral járult hozzá. E két összeg közel 150 ifjú ellátását biztosította. Ez az intézet nem volt szigorúan véve papi szemináriumnak tervezve, hanem annak, amit ma konviktusnak nevezünk, vagyis közös étkezővel egybekötött diákotthon. Neve azonban kétségtelenül utal ama legfőbb céljára, hogy a jezsuiták magyar tagozatának kiépítését, az erdélyi katolikus papnevelés feladatát lássa el. Erre vall a fejedelem azon intézkedése, hogy a jelentkezők elsősorban Erdély és a Részek területéről veendők fel s csak azután Magyarországból. E kettős feladata nyilvánvaló azon adatokból, hogy az intézet, melynek 1585-ben 50 tagja volt, a következő évben a jelentkező 20 ifjúból csupán 6 jelöltet jegyzett a jezsuita rend új tagjaként. Mindjárt az első nemzedékkal nevelkedett itt ama *Dobokay Sándor*, aki 1594. május 26-án a haldokló Balassa Bálintnak az utolsó vigaszt nyújtotta s ennek Campianus-fordítását befejezte és Bécsben kiadta (1607) ; mint vágsellyei, majd zágrábi házfőnök és rektor magas éltszentség hírében állt ; sellyei rektorsága alatt (1601) a magyar hitszónoki tisztet Pázmány Péter töltötte be. A szeminárium tagjainak tehát csak kisebb része volt papnövendék, nagyobb része felsőbb tanulmányait folytató bennlakó diák : nemes úrfi és az ország minden tájáról, főleg a Székelyföldről tanulni ideigyekező szegénysorsú ifjú.

Ahogy az egyetem, úgy a diákotthon létesítésében is olasz pátereket találunk Báthory legközvetlenebb munkatársai között. Az első a mantuai *Possevino Antal*, aki XIII. Gergely pápa megbízásából ekkor már több ilyen intézetet szervezett. Ő kezdte meg a tárgyalásokat az ezúttal is makacskodó kolozsvári városi tanácsal ; tanügyi tapasztalatai alapján ő dolgozta ki a szeminárium szabályzatát is ;

Erdély történetéről, földrajzi és etnográfiai viszonyairól részletes emlékiratban számolt be a pápának (1584). Utána *Campani János Pál*, az egykori tudós prágai rektor, a lengyelországi új provinciális buzgalmának sikerült végleges otthont biztosítani a szemináriumnak. A Farkas-utcában, a jezsuita kollégiummal szemben, több kisebb ház telkén emelték a kényelmes új diákszállást, amely a hagyomány szerint az akkori Kolozsvár legszebb épülete volt. Campanival együtt jött Erdélybe a nápolyi eredetű *Capecius Ferdinánd*, aki Vangrovitius utódként töltötte be a rektori széket s a nevelői tisztelet a kiskorú Zsigmond fejedelm mellett.

1586-ban a pestis súlyosan meglátogatta a kolozsvári jezsuitákat: 30-ból 20 páter esett a járvány áldozatául. Ugyanezen év december 12-én a lengyelországi Grodno-várban elhunyt ötvennégy éves korában Báthory István, miután a kolozsvári egyetem fundálásán felül a nagyváradi jezsuita rendházat is gazdag alapítványokkal látta el, a gyulafehérvári kollégiumot pedig kevéssel halála előtt az elhagyott Szent Mihály-zárdával bővítette ki s évi 1.000 magyar arannyal biztosította. Sajatkezüleg írott végrendeletében többek között e szavakat intézi utódához, a tizennégy éves Zsigmondhoz: „Hozzád fordulok, legkedvesebb unokám, Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond, s mindenkifölött a kolozsvári és a fehérvári kollégiumokat hagyom és bízom rád, amely kollégiumokat a te atyád és én saját tehetőségünkön alapítottunk, senkinek a jogát sem sértve; úgy oltalmazd és védj ezeket, hogy szívednek drága azon hazának üdve, amelynek fejedelme vagy.“ Báthory István institutumai azonban — hiába kötötte sorsukat utódainak lelkére — csak részben állták ki az idők próbáját. Halála megrendítette a kolozsvári jezsuita egyetem alapjait, mint ahogy megrendültek előtte is, utána is mindazon főiskolák, melyeknek politikai vagy vallási indítékban gyökerező személyes jellege hasonlóképpen nem tudott országos érdekűvé válni. De emberi alakja és államférfúi nagysága egyre határozottabban bontakozik ki a történeti szemléletben, amely benne látja az erdélyi öntudat első s az öncélú magyar politika egyik legnagyobb képviselőjét. Művelődéspolitikai jelentőségét már a múlt század elején helyesen körvonalazza egyik életrajzírója a maga virágos nyelvén: „Báthory sok iskolákat állított, mindeneket elkövetett és megpróbált, hogy a szelíd Múzsákat Erdély országának erdővel s ligetekkel környülvelt paradicsomkertjébe édesgethesse, és a szépmesterségeket is a városokban mint jövőbeli kedves lakóhelyeikben letelepíthesse.“

A Báthory-egyetem hátralevő, nem egészen két évtizede egyre több megpróbáltatás közt hanyatlak a bizonytalan jövőbe. A fiatal *Báthory Zsigmond* fejedelem szeretettel támogatta egykori nevelőinek intézményeit: az akadémiát és a szemináriumot személyes látogatásaival tüntette ki, 1587 őszén résztvett a tanulók vizsgálatán, emelte a tanszékek számát, növelte az intézet jövedelmét, — Mákó falu belsőségét ő csatolta a jezsuita-birtokokhoz — de ingatag jelleme, a trónról való ismételt lemondása végül hazájával együtt a főiskolát is romlásba döntötte. Pedig az akadémia jóhíre egyre növekedett, a tanulók és új rendtagok száma

Kolozsvár 1617-ben

tovább gyarapodott ; remkatolikusok is szívesen adták fiaikat a kiváló eredménnyel tanító, tudós jezsuiták keze alá. Részint épp e nagy sikerük s az ezzel kiváltott féltékenység, de nagyrészt a kor általános vallási türelmetlensége okozta, hogy a protestáns tényezők minden alkalmat megragadtak ellenük. Így történt, hogy a többségben levő unitárius és kálvinista rendek az 1588. október 29-i nagyenyedi részleges és ugyanazon év december 8—23-i megyesi rendes országgyűlésen kimondták száműzetésüket. A jezsuiták kénytelenek voltak elhagyni Erdélyt s ezzel kolozsvári egyetemük első fejezete (1581—1588) lezárult. A rendtagok elszéledtek ; ki Felső-Magyarországba, ki Ausztriába költözött, legtöbbjük Lengyelben vonta meg magát. A rendi végzés a Báthoryak udvari gyóntatóját sem kímélte ; az öreg *Leleszi* atya nagybetegesen hagyta el Erdélyt — örökre. A magyar tanárok közül *Thomány Mátyás* menekülés közben halt meg Szabolcsban, *Ladó Bálint* négy társával egyidőre a szomszédos Moldvában, a csángó magyarok között húzódott meg, majd 1590-től 1603-ig Fogaras várában és környékén végezte a missziói teendőket. *Szántó István*, a Báthory-egyetem legnagyobb büszkesége, végleg eltávozott Erdélyből. További viszontagságos pályafutásán előbb Felső-Magyarországon, majd 1591-től 1601-ig a bécsi főiskolán találjuk, hol az erkölcstudományi tanszéket tölti be, azután a znióváraljai rezidenciára vonul, honnan Bocskai fölkelő erdélyi serege űzi el, elpusztítva kéziratainak, negyven éves irodalmi munkásságának nagy részét. Élete utolsó hat esztendejét az olműtzi kollégiumban tölti tudományos elmélyedésben. Ott is halt meg. Báthory magyar jezsuitái közül ő az egyetlen, aki a számukra akkor bizonyára fontosabb térítő és lelkipásztori tevékenység mellett terjedelmes irodalmi munkásságot is kifejt. Váradon (1585—7) ismételten szenvedélyes polémiát folytat a

tudós Beregszászi Péter ottani református lelkésszel ; megírta az erdélyi hit-zsakadás történetét ; bár nem viseli Szántó nevét, kétségtelenül az ő műve a Calepinus-féle soknyelvű szótárban a gazdag tartalmú magyar rész ; lefordította Canisius Péter latin katekizmusát ; utolsó hat évében egy művet írt a terjedő Izlám, illetőleg a Korán ellen (Confutatio Alkorani) és a Vulgata nyomán, az eredeti héber és görög szövegeket véve alapul, a Szentírás fordításához kezdett ; kéziratának nyoma veszett, de szerencsésebb rendtársa, Káldy György, még az ő teljes Ószövetség-fordításának felhasználásával készítette el klasszikus magyar Bibliáját ; fennmaradt levlei tüzes magyar lelkét és apostoli szellemét híven tükrözik.

1591 tavaszán az V. Sixtus pápától erélyesen megintett *Zsigmond* fejedelem hívására ismét megjelennek a jezsuiták Erdélyben. Legelőször a spanyol *Carillo Alfonz* teológiai doktor, a bécsi jezsuita kollégium egyik kiválósága érkezik harmadmagával. Carillo egy évtizeden át volt a magyarországi katolikus mozgalmak egyik fő irányítója. Az ő politikai feladata volt Báthory Zsigmondot a török szövetségtől elvonni s a német császár részére megnyerni ; ez végsőkéig fokozta Erdélyben az ú. n. nemzeti párt haragját a jezsuiták ellen. Carillo erélye következtében 1595. május 1-én a gyulafehérvári országgyűlés törölte a katolikusokra oly sérelmes megyeyesi pontokat s megengedte a jezsuiták visszatérését három korábbi állomásukra : Kolozsvárra, Monostorra és Fehérvárra. Carillo a Báthory-féle intézményeket újból működésbe hozta. A szétszóródott rendtársak egy része visszatért, köztük *Vangrovitius* atya Lengyelből, ismét elfoglalva a szeminárium vezetését, melytől csak 1597-ben vált meg. Utóda az olasz *Major Péter* lett, aki 1595-ben költözött Erdélybe a lyoni provinciából, hol 15 évig a retorikát, filozófiát és teológiát tanította. Kolozsvárt 1604-ig működött mint rektor és egyúttal viceprovinciális. Majorral együtt jelenik meg a kolozsvári főiskola első francia tanára, *Vernelio Claudius*, aki a nevers-i kollégiumnak volt bölcészettanára. A kolozsvári német, olasz és lengyel jezsuiták sorát ezúttal tehát egy spanyol és egy francia egészítette ki. A fiatalabb tanárok között három erdélyi is van : a székely *Kabos István*, 1601-től a Báthory-szeminárium régense ; a szász *Alard Mihály* német hitszónok és *Vogler* (vulgo Auceps) *János*, aki 1600-ban a szeminárium prefektusa. E második korszakban a jezsuiták nyolc évig (1595—1603) működtek farkas-utcai egyetemükön ; folytatták egyúttal a térítés munkáját is, minek következtében pl. 1597-ben 30 nemes családból való ifjú tért vissza a katolikus hitre.

A századforduló azonban szomorú változásokat hoz számukra. *Báthory András* bíboros héthónapos erdélyi fejedelemsége alatt tanítványaik száma 350-ről 200-ra esett vissza, a páterek száma is megcsappant, 1600 őszén már csak 24. Zsigmond fejedelem végleges távozásával (1602 nyarán) jezsuitáink, élükön *Major Péter* rektorral, teljesen magukra maradtak. Sorsukban 1603 tavaszától egy új olasz atya, a modenai tudós *Argento János* is osztozott. A vérengző *Básta György* császári főkormányzó ellenében állított, unitárius vallású *Székely Mózes*, aki csak pár hétig viselte az erdélyi fejedelemséget, 1603. június 12-én török-tatár segítsé-

SERENISS. SIGISMVNDVS BATHORIVS TRANSIVANLÆ, MOLÆ
DAVLÆ, WALACHIÆ TRANSALP. ET S. ROM. IMP. PRINCEPS. &c.

Báthory Zsigmond
1572 – 1613

kola helyett az unitáriusoktól elvett óvárit adta nekik. 1604. januárjában *Gerasus Jakab* rektor hivatalosan elismeri, hogy a jezsuiták alapítóleveleit átvette. A német befolyás megszűntével azonban a „háromságos atyafiak“, vagyis a katolikusok ismét alulmaradtak; 1605. július 21-én a lakosság újból kiűzte a jezsuitákat. *Bocskai* (1606), majd *Báthory Gábor* alatt az 1607. évi június 10-i kolozsvári országgyűlés — 17 katolikus főúr tiltakozása ellenére — megint kimondta száműzetésüket. Sok hányattatás után *Bethlen Gábor* bocsátotta vissza őket ismét; legelső erdélyi állomásukon, Kolozsvár mai külvárosában, Kolozsmonostoron telepedtek meg, szűkös viszonyok között újrakezdve egykorú nagy hírű, most sokkal szerényebb jelentőségű iskolájuk munkáját.

★

Míg a kolozsvári jezsuita főiskola szellemi hatása inkább csak Erdély XVII. századi műveltségében mutatkozik, színezve és gazdagítva azt, addig a késő-humanizmus és a reformáció áramlatai már a fejedelemség első félszázadában érlelik termésüket. Amaz a fejedelmi udvarban és főúri körökben, ez kivált a protestáns egyház és iskola szolgálai közt fejt ki hatását. E két irányból alakul ki

gel bevonulva Kolozsvárra, nem tudta megakadályozni a jezsuiták ellen régóta izzó gyűlölet kitörését. A protestáns, főleg unitárius lakosság lerombolta az akadémia és a szeminárium épületét, a jezsuitákat pedig kiűzte a városból, melyben iskolájukat negyedszázadon át Erdély egyik legkitűnőbb művelődési központjává fejlesztették. Az elűzött jezsuiták közül a fiatalabb olasz páterek Lengyelországba vonultak, a magyarok a súlyosan megsebesített *Major Péter* rektorral Erdélyben maradtak, négyen a Székelyföldre húzódtak. 1603. októberében a gyászos emlékezetű *Básta* visszahívta őket s a lerombolt farkas-utcai iskola

az erdélyi tudományosság, a teológia és jogtudomány mellett a történetírásnak hódolva leginkább.

A történetírás legjellemzőbb erdélyi válfaját, a memoáriródat meg az erdélyi elkülönülés csirakorában indítja meg *Mindszenti Gábor* nemesúr, keresetlen közvetlenséggel jegyezvén föl János király utolsó napjait (1540). A Báthoryak korában jelentkeznek először számosabban tudós szerzőkként a világi rend humanista műveltségű előkelői. Egyikük, *Gyulafi Lestár*, Báthory Zsigmond titkos tanácsosa, ki számos követségben vett részt, korának mozgalmas történetét írta meg. *Somogyi Ambrus* adatokban gazdag műve Bonfini históriáját folytatja szintén a maga koráig. A János Zsigmondtól és a trónkövetelő Békés Gáspártól pártfogolt s Páduában tanított *Gyulai Pál* utóbb Báthory István titkáráként működött s urának Iván muszka cár ellen folytatott győzedelmes hadjárata leírását adja Kolozsvárt 1581-ben, öt év múlva pedig az udvari szolgálat tükörét rajzolta meg. *Gálfi János* aranyosszéki főkirálybíró és fejedelmi tanácsos önéletírását hagyta hátra (1593), *Kovacsóczi Farkas* kancellár pedig, aki olasz, francia és német egyetemeken végezte tanulmányait, az erdélyi kormányformáról írt dialógust latin nyelven (Kolozsvár, 1584). Gyulai, Gálfi, Kovacsóczi műveit a humanizmus európai szelleme hatja át, míg őket magukat kíméletlenül elsőpri Erdély e véres korszaka; Báthory Zsigmond mindhármukat kivégeztette.

A kolozsvári jezsuita egyetem nem jelentette a katolikus ifjúság magasabb képzésének monopóliumát. A protestáns ifjak zavartalanul folytatták tovább felsőbb tanulmányaikat a külföldi akadémiákon. Különösen Báthory Zsigmond fejedelem kiskorúsága, illetőleg a protestáns *Géczi János* kormányzósága idején, 1585 körül volt rendkívül élénk az erdélyi protestáns ifjak külföldjárása, amint erről a következő század derekán Bod Péter „Szent Polikárpus“-ában történeti hűséggel beszámol: „Ennek (t. i. Géczi Jánosnak) igazgatása alatt az országban jó béke és az ekklezsiában vala szép csendesség. El is szaporodtak vala mind az tudós emberek, mind az sokat hallott-látott jó hazafiak; az ország is, nem nyomdosván az ellenség lova patkója, igen elgazdagodott vala. Urak és nemesek gyermekei Patáviumba, Bonóniába, Londonba, Genfbe, Kölnbe, Wittenbergbe, Heidelbergbe, oskolákba, udvarokba, országokba a látásért, hallásért elmennek vala úgy, hogy annyi tanult tudós, nemesi rend egyszer, mint akkor, ebben a kicsiny hazában nem találtatott.“ Sőt a Báthoryak iránti tekintetből a magyar protestánsok még az olaszországi egyetemeiket is látogathatták. Így jutott ezidőben a legközvetlenebb olasz humanista műveltséghez a protestáns *Laskai Csókás Péter*, *Baranyai Decsi János* és *Szamosközi István*. A két első az 1580–90-es években működik, az utóbbi már a következő századnak él. *Laskai Csókás Péter* (humanista néven Petrus Lascovius Monedulatus) három ízben összesen nyolc évet töltött Olasz- és Franciaország, Svájc, majd meg Németország (Heidelberg és Wittenberg) egyetemlein. Genfben 1584-ben hitvitázó könyvet ad ki Báthory jezsuitái ellen (Theorematum de puro et expresso Dei verbo), ugyanitt megismerkedik Bézával, Kálvin munkatársával, aki őt egyik levelében sok dicsérettel halmozza el. Hosszas tanulmányai során alaposan

elsajátította korának univerzális műveltségét; hittudományi munkássága, főleg pedig a kolozsvári jezsuitákkal folytatott polemikus művei a protestáns külfölddel is megismertették „Pannonius Lascovius“ nevét. *Baranyai Decsi János* a kolozsvári református kollégium neveltje. Egy erdélyi főúri ifjú, Losonci Bánfi Ferenc kísérőjeként ment ki Moldván, Orosz-, Lengyel- és Poroszországon, Pomeránián és Brandenburgon át Wittenbergbe (1587); a wittenbergi és strassburgi egyetemet végezve, francia- és olaszországi tanulmányúttal fejezte be ötéves külföldi studiumait. Hazatérve szűk pátriája, Erdély egy alsófokú iskola, a marosvásárhelyi partikula tanítói székét juttatta neki — és vele együtt sokszáz európai műveltségű társának — mindhalálig. A sokoldalú és szellemes Decsi egyike a kor legmunkásabb tudósainak: verses útirajzban örökíti meg külföldi vándorlását, aforisztikus tömör kivonatot készít kora enciklopédikus ismerettárából, megírja és Báthory Zsigmondnak ajánlva kiadja az 1590-es évek erdélyi eseménytörténetét, a hun-szkita írást tanulmányozza; híres Syntagmájában (1593) az első kísérletet teszi, a római jog alapelveit követve, a magyar jogrendszer megreformálására, miután másfél évtizeddel korábban (1583) az erdélyi *Bomel*, *Fronius* és *Huet* kidolgozta s közzétette a szászok statutumait, példátlan kiváltságaiknak e híres törvénykönyvét; Decsitől való Sallustius első magyar fordítása, XVI. századbeli prózánk figyelemreméltó emléke; legfőbb műve az „Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque“, melyben nem kevesebb mint 5.000 görög-latin-magyar közmondást tett közzé, e nevezetes gyűjteménnyel megvetve alapját a magyar közmondás- és példabeszéd-irodalomnak.

Erdély a reáltudományoknak is termékeny melegágya. Már az első magyar nyelvű orvosi munka (*Lencsés György* „Emberi testnek betegségiről való orvosások“ című, a XVI. század végefelé kelt kéziratos műve a marosvásárhelyi Teleki-tékában) számos transzilván vonatkozásával az erdélyi természettudományos érdeklődés mély gyökereire utal.

Tudósaink műveinek tekintélyes része a század folyamán már erdélyi nyomdákban jelenik meg. Az első erdélyi nyomdát 1535-ben Brassóban állítja fel *Honter János*. Nem sokkal később, 1550-ben nyílik meg *Heltai Gáspár* kolozsvári nyomdája, mely a német és lengyel nyomdák frakturbetűje helyett a latin antiqua-típust tette magyar nemzeti betűfajjá. János Zsigmond alatt az unitáriusok, a Báthoryak alatt (1581-től száműzetésükig) a jezsuiták tartanak fenn nyomdát Kolozsvárt. Báthory Kristóf a románok számára Gyulafehérvárt rendezett be nyomtatóműhelyt. A XVI. századbeli Erdély európaisága és magyarsága a nyomdastatisztika tükrében is megkapóan nyilatkozik: e században Erdélyben 18 nyomda működik, főleg Kolozsvárt, Brassóban, Gyulafehérvárt, Szebenben és Váradon. Magyarország XVI. századbeli 661 nyomtatott könyvéből 360 (55%) Erdélyben készült; nyelvszerinti megoszlásuk: 180 latin, 139 magyar, 15 német, 10 román, 9 ósláv és 7 ógörög kiadvány. A 10 román könyvről elég megjegyeznünk, hogy a román irodalom ezekkel kezdődik; az óházában csak 1640-ben nyomtatják az első román könyvet.

III. A KÁLVINISTA ERDÉLY FŐISKOLAI TÖREKVÉSEI (XVII. SZÁZAD)

A katolikus Báthoryakat a XVII. században kálvinista fejedelmek váltják fel. Sorukat a protestáns vallásszabadság nagy előharcosa, Bocskai István nyitja meg. Halálakor még egy Báthory is elhagyja ősei hitét, hogy az erdélyi trón felé vezető utat egyengesse magának. Közel egy saeculumon át kormányozzák Erdélyt a református fejedelmek, kiknek vallása ekkor úgyszólván államreligió. Közülök főleg a híres „bibliaolvasó fejedelmek“: Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és Apafi Mihály fordítanak nagy gondot az oktatásügyre. Uralmuk idején a számban és jelentőségben egyre gyarapodó protestáns iskolák mellett a külföldi iskoláztatás fokozott támogatása, a tudományos élet és közélet szorosabb kapcsolata, a nyomdászat terjedése s néhány nagykönyvtár alapjainak megvetése hathatósan befolyt az erdélyi felsőoktatásügy és tudományosság alakulására. Míg Németországban a harmincéves háború dül, mely a magyar Felvidéken is közvetlenül érezteti hatását, azalatt Erdély mintegy negyven éven át halad története legbékésebb szakaszán.

A kolozsvári születésű *Bocskai István* rövid regnálása (1604—1606) vallásháborúban telik el, de a fölkelés eredményeit szentesítő bécsi béke nemzedékekre irányt szab az erdélyi politikának és művelődésnek. A török és német egyensúlyozás gondolatát nyíltan érvényesítő „nagy realistának“ egyébként határozott művelődéspolitikai koncepciója is volt, ami tetteiből s testamentumából egyaránt kitűnik. Melegen érdeklődött a történettudomány iránt. Udvari historikusainak a kor két nagy humanista műveltségű tudósát sikerült megnyernie: a németből asszimilált *Bocaius (Bock) Jánost*, az ismertnevű latin költőt, akit később Bethlen Gábor a gyulafehérvári nagykönyvtár őrévé tett, valamint *Szamosközi Istvánt*, a XVI—XVII. századforduló legfinomabb erdélyi megfigyelőjét, a magyar történetírás egyik büszkeségét, akit a gyulafehérvári hiteles hely levéltárosa névezett ki. Szamosközi előkelő erdélyi ifjak mentoraként Heidelbergben és Páduában végezte egyetemi tanulmányait, Rómában és Firenzében pedig történeti kutatásokat folytatott. Áthatva a humanizmus szellemétől, Bonfini felületes megjegyzései után elsőnek szentel alapos archaeológiai tanulmányt az Erdélyben fennmaradt régi római emlékeknek (*Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, Padua, 1593); egy másik műve a magyarok eredetéről szól; kortörténeti munkájában a tudományos igazság kérlelhetetlen hívének mutatkozik. Bocskai végrendeletében 2.000 forintot hagyott Szamosközi magyar históriáinak kinyomtatására; a váradi káptalanban működő „János deáknak“ is ugyanezen célból hagyakozott, nagylelkű rendelkezéseit azonban nem teljesítették. A protestáns iskolákról is gondoskodott: alapítványt tett a debreceni kollégium diákjainak, a marosvásárhelyi „scholának pedig mind építésére, mind egyéb szükségére“ 3.000 forintot testált.

Rákóczi Zsigmond kényszer-fejedelemsége és *Báthory Gábor*, „az utolsó Báthory“ dicstelen évei után *Bethlen Gábor* uralkodása (1613—1629) vezet

Bethlen Gábor
 1580—1629

be „Erdély aranykorát“. Bethlen kitűnő hadvezér és államférfi, született kormányzó; szervező tehetségét egy rendes hadsereg megteremtésén kívül béke-művei — az ország pénzügyi, gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetének fölvirágoztatása — is hirdetik. Ő maga ugyan nem részesült oly alapos tudományos képzésben, mint legtöbb elődje, de szellemi érdeklődése, egyházának szeretete s nem utolsósorban népe jövőjére gondoló államférfiúi bölcsesége mindvégig előtérben tartotta az erdélyi művelődés ügyét.

Báthory jezsuita egyeteme a személyes jelleg és a kor kiélezett vallási ellentétei miatt nem válhatott országos intézménnyé; az iskolapártolás Bethlennél is személyes ügy és elválaszthatatlan a vallási kérdésektől: ő azonban a maga kálvinista Erdélyében mégis inkább remélhette, hogy sikerül végre a társadalom minden rétegét átható iskolákat — köztük egy valóságos akadémiát — fundálnia. Mint Báthory a jezsuita-kollégiumokkal, úgy akarta ő is a protestáns iskolázás felkarolásával egyházának alapjait megszilárdítani. E végből — főleg uralkodása első felében — minden erejével előmozdítja az erdélyi ifjak külföldi egyetemi tanulmányait, számos tehetséges ifjút (köztük *Geleji Katona Istvánt*, Erdély későbbi nagyhirű püspökét és *Bojti Veres Gáspárt*, udvari történetíróját) segítve a német, holland és angol protestáns egyetemekre. Voltak évek, midőn huszan tanultak az ő segélyével a nevesebb külföldi akadémiákon. Uralkodása végefelé művelődéspolitikája inkább a hazai iskolaügy támogatásában nyilatkozott meg. Iskolafejlesztő és alapító buzgalmára jellemző, hogy nem kevesebb mint 12 iskola történetében örökölte meg nevét; ezek: a kassai, debreceni, váradi, huszti, nagybányai, nagyszombati, dési, kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, enyedi és gyulafehérvári protestáns iskola.

Legszemélyesebb s legnagyobb hatású kulturális alkotása a gyulafehérvári kollégium, amelyet a kolozsvári országgyűlés határozata alapján 1622. május 1-én létesített. Mint láttuk, már János Zsigmond tervezte, hogy akadémiaivá fejleszti ezt az Árpádkorba visszanyúló középiskolát, mely akkoriban került az unitáriusok kezére. Azután a reformátusok szerezték meg, nem sokkal Bethlen előtt. Az ország előkelői, a Kendiek, Csákyak, Kovácsócziak, Telegdiek itt iskoláztatták fiaikat. Maga a marosillyei születésű Bethlen Gábor is ebben a közeli iskolában nyerte első kiképzését; egyik fejedelmi utóda, Kemény János ugyanitt tanult. Bethlen serdülő korában a gyulafehérvári kollégium rektorai s neki alighanem tanárai: *Ilosvai Benedek* (1580—90), az egykori wittenbergi diák, aki a wittenbergi magyar tanulók bursájának törvényei alapján készítette ezen iskola szabályzatát és *Kassai Dávid* (1590—99), aki korábban már Francia- és Olaszországban is viselt rektorságot. Közvetlenül az újjáalakítás előtt, 1618-tól 1621-ig *Geleji Katona István* igazgatta az iskolát. Ezt az tanintézetet kívánta Bethlen Gábor „közönséges akadémiaivá“ fejleszteni, vagyis főiskolai rangra emelni külföldi mintára, „hogy ne lenne utolsóbb némely németországi scholánál“. A rendek ugyan Kolozsvárt, a lerombolt Báthory-egyetem helyét jelölték ki abból a célból, hogy ott „akadémiának erigálása legyen“, a fejedelem azonban

A gyulafehérvári kollégium

Gyulafehérvárt választotta. Talán ezt találta „mind securitással, mind állapottal, hellyel“ legalkalmasabbnak; talán tanulóéveinek kedves emléke is befolyásolta elhatározásában; választása mindenesetre arra vall, hogy fejedelmi székhelyén, közvetlen közléről akarta szemmel kísérni a tervbevett egyetem kibontakozását. A főiskola helyének kiválasztása, az építkezés, valamint a szervezet kérdése ép oly személyes gondja volt, mint félszázaddal előbb a jezsuita akadémiaé a Báthoryaknak. Tanárokról is őmaga gondoskodott. Királyi s fejedelmi elődei példáját követte, midőn főiskolájába a jeles magyar tanítók (*Kereszturi Pál, Geleji Katona István és Csulai György*) mellé idegenből is toborzott tudósokat. A külföldi tanárokkal kifelé az iskola fényét, befelé tekintélyét akarta növelni, hiszen abban az időben s kivált Erdélyben az volt az általános felfogás, hogy aki „nem német s plundrában nem jár, nem lehet tudós ember“.

Bethlen két ízben hivatott külföldi, kizárólag német tanárokat Gyulafehérvárra. Mindkét alkalommal udvari historikusát, *Bojti Veres Gáspárt* bizta meg a feladattal. 1622-ben *Opitz Márton, Kopisch Jakab* és *Pauli Frigyes* fiatal sziléziai tudósok, 1629-ben pedig *Alsted János Henrik, Bisterfeld János Henrik* és *Fischer* (humanista nevén *Piscator*) *Lajos Fülöp* heidelbergi teológiai tanár voltak az illusztris idegenek. Ez utóbbiak azonban már nem köszönthették benne mecénásukat; megérkezésük előtt meghalt a nagy fejedelem. Az első három tanár a pálya kezdetén álló fiatal ember volt; kettejük — *Kopisch* és *Pauli* — pár hónapi

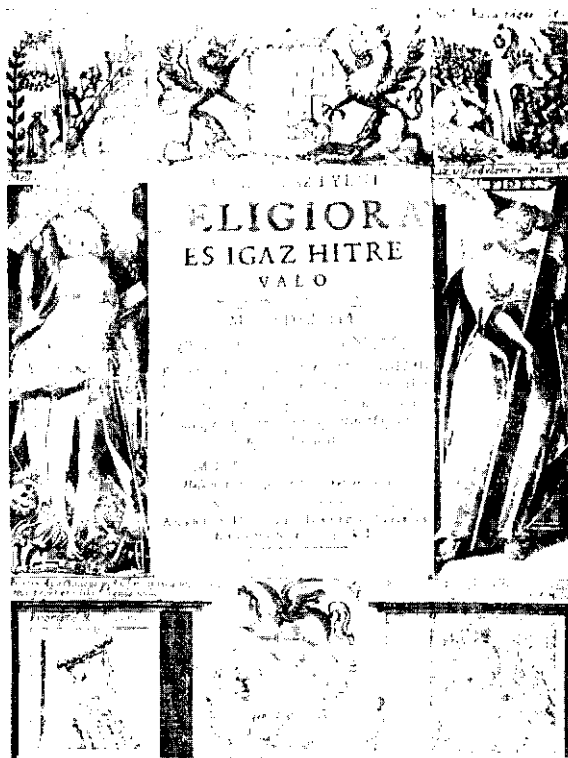

Opitz Márton
1597—1639

erdélyi tartózkodás után visszasietett hazájába, Opitz egy évig működött Fehérvárt. Ez a szellemes, művelt, mindennekfelett pedig erősen becsúgyó költő a sziléziai liegnitzi hercegi udvarból jött Fehérvára, amannál busásabb stallumot keresve. Itt azonban csaldóságok érik, mert Bethlen kollégiumának az első éveiben még súlyos nehézségekkel kellett küzdenie s az alapító — hosszas hadjárata után — nem jutalmazhatta tanárait oly gazdagon, mint utolsó éveiben. Otthon Opitznak már egész írói köre volt, amely előre megsejtette benne „a német költészet atyját“; itt, „in die sem wilden Ort“, ahol a lakosság nyelvét sem érti, a szászokkal sem érintkezik, gyökértelenül áll nagy terveivel. Körülményei azonban ide kötöttek, kénytelen volt tovább tetszelegni a Tomiba számúzótt Ovidius szerepében, mert otthon még kisszerűbb függőviszony várta. A gyulafehérvári kollégiumban a latin nyelvet és irodal-

mat adta elő; Cicero- és Horatius-szövegeket fejtegetett tanítványainak, Erdély kis „hun“-jainak. Hivatalos elfoglaltsága aránylag nem túlságosan vette igénybe. Szabad idejét részben tanulmányainak mélyítésére, részben kirándulásokra fordította. E kirándulások adták az első impulzust „Dacia antiqua“ c. sokat emlegetett, de soha el nem készült régészeti művéhez (melyre talán Szamosközi említett művei is ösztönözhatték); ez azonban megiratlanul is megszerezte Opitznak a kiváló történetíró nimbuszát. Különösen a közeli, aranybányájáról híres Zalatna környéke bájolta el. Erről, s nagyrészt Gyulafehérvárt írta 1622 őszén egyik leghíresebb művét, a horatiusi gondolatokkal tűzdelt „Zlatna oder von Ruhe des Gemüts“ c. költeményét. Verseiben többször zengi a környék románságának dicséretét, mert nyelvükben a klasszikus latin nyelv zenéjét vélte felismerni. Bethlen Gáborhoz mindvégig barátságos viszony fűzte. A fejedelem gyakran érintkezett vele, asztalánál látta s tudósai körében szívesen hallgatta; de Opitznak az a beállítása, mintha ő, a 25 éves ifjú a 42 éves fejedelmet „oktatta“ volna, alig egyéb költői túlzásnál. Nem tudjuk pontosan, mikor távozott Erdélyből. 1623. július közepén már nem volt ott. Bethlen gazdagon megajándékozva bocsátotta útnak. 1637-ben a lengyel király udvari történetírója lett.

Bethlen Gábor nem csupán a közfelfogásban osztozott, midőn külföldi tanárokat hívott iskolájába. Némi eredménytelen hazai kísérletezés is erre készítette. Hiszen *Szenci Molnár Albertet* (1574–1634), aki közel tíz évig járta a wittenbergi, strassburgi, genfi és heidelbergi egyetemet s Németországban rektorságot is viselt, hiába igyekezett megnyerni alapítandó főiskolájának első felügyelői állására. Molnár kitért a megtisztelő felhívás elől; húzódozott „a török s tatár hírekkel elrémített gyöngé német házanépét” — neje a híres Kruziger Gáspár wittenbergi tanár unokája volt — erdélyi pátriájába hazatelepíteni. Később, kecservesen megbánva kishitűségét, már ő maga folyamodott Fehérvárra professzori állásért — hasztalan! Pátronusa meg-

Szenci Molnár Albert „Institutio” fordításának címlapja. Lent balról Kálvin, jobbról Szenci Molnár Albert arcképe

halt s Molnárt nem alkalmazták. Szűkös viszonyok közt Kolozsvárt élte le hátralevő négy esztendejét. Munkái: szótára és magyar nyelvtana, remek zsoltárfordítása (1607), Kálvin Instituciójának magyar fordítása („Az keresztényi religióra való tanítás”, 1624) a magyar költői és prózai nyelv klasszikus mesterére vallanak. Bethlen nem vette rossz néven a tudós költő visszautasító válaszát s míg élt, gondot viselt rá. Tanárookra azonban szüksége volt, s így érthető, ha tekintete most még határozottabban fordult Németország felé. Az iskola vezetését így is magyar emberre: *Kereszturi Pálra* bízta. Kereszturi Pál volt a Bethlen-kollégium első igazgatója, vagy — ahogy akkor hívták — „főiskolamestere”. Egykor Debrecenben diákoskodott, majd németországi egyetemeken — többek között Heidelbergben — tanult, végül Angliában is megfordult. A fehérvári főiskolában neki kellett legyűrnie a kezdet nehézségeit. Legkiválóbb tanítványai: Apácai Csere János és Bethlen Miklós erdélyi kancellár. Az utóbbinak önéletírása szerint: „Ez a Kereszturi Pál gyermektanítani ritka és példa nélkül való ember volt és Erdélyben s Magyarországon nem találkozott soha addig párja, aki a gyermeket olyan hamar annyira vitte volna”.

Káldy György Bethlen előtt

Bethlen Gábor akadémiaját — a kor uralkodó felfogásának megfelelően — nem kizárólag tudományos intézménynek, hanem főleg az erdélyi kálvinizmus erősségének szánta. Pedig vallási tekintetben nem volt türelmetlen. Nem ellenezte, hogy a katolikusok szabad vallásgyakorlatáról szóló 1615. évi törvény alapján a jezsuiták mint világi papok, ismét megtelepedjenek Kolozsmonostoron s ott iskolát is nyissanak. Méltányolni tudta a jezsuiták kitűnő nevelési módszerét, amiről eléggé tanuskodik unokaöccse nevelőjének adott következő utasítása: az Istók gyermekeit „tanítsa szorgalmasan, és ne magyar scholákban való hitván szokás szerint, hanem more jesuitarum exercealja az gyermek

magát az oratio csenálásokban, legyen jó rhetor, orator, eloquens ha adatik“. Egyéniségére jellemző, hogy a jezsuita Káldy György dogmatikai érveleseit szívesen meghallgatta, sőt nevezetes Bibliafordításának kinyomtatására száz aranyat is adott neki. Figyelemreméltó körülmény, hogy a Pázmány által felvirágoztatott nagyszombati teológiai főiskolán 24 katolikus papnövendéket képeztetett ki országos költségen, s általában uralkodása alatt meglehetősen kedvező légkört teremtett a katolikusok számára. Iskolaalapításával azonban elsősorban saját felekezete céljait kívánta szolgálni. Így tett nagy és őszintén becsült kortársa, Pázmány Péter is. A Collegium Bethlenianum három — teológiai, filozófiai és filológiai — karával főleg a református papnevelés, tanár- és tanítóképzés céljaira volt rendelve. Ám ugyanakkor általános nemzeti érdekeket is előmozdított: a született nemességet kultúrához juttatta, hogy „növekedjék vala a tanult, tudós, nemzeti úri rend“, a jobbágyságot pedig a kultúrán keresztül nemességhez segítette. Szociális modern gondolkodásának legszebb bizonyítéka, hogy a jobbágyfiúk iskolába járásának szabadságát a földesurakkal szemben törvénykönyvben biztosította, a szellem megbecsülésének pedig szép példáját adta azzal, hogy 1629. július 13-án Erdélyország s a hozzákapcsolt magyarországi részek igehirdetőit, vagyis lelkészeit fiaikkal és leányaikkal megnemesítette.

A nagy feladatokra hivatott fehérvári iskolában, hol 40 alumnus ingyen ellátásban részesült, élénk munka folyt. Az alkotását szeretettel figyelő fejedelem 1628. március 8-án örömmel újságolhatta az enyedi származású *Alvinczi Péter* kassai prédikátor uramnak, Pázmány élestollú ellenfelének: „A mi fehérvári

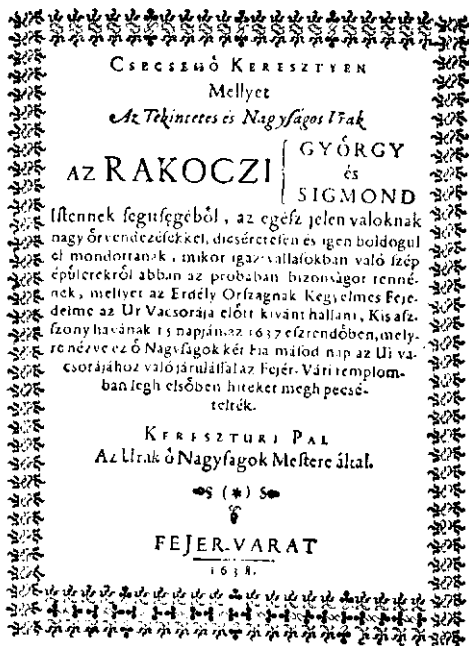

*Bethlen Gábornak a református papokat megneemesítő címeres levele
Gyulafehérvár, 1629 július 13*

scolánk, mely szépen kezdett légyen florealni, ha kegyelmed egyebektől nem hallotta, ez mi levelünkéből bizonyosan értheti; jó reménységű ifjak nevelkednek tudományokban, felesedni (gyarapodni) is kezdetek; vagynak öreg deákok, reméljük, 75 avagy talán 80 is“; közülök 40 ifjú még a fejedelem életében befejezte tanulmányait.

A fejedelem éppúgy át volt hatva a művészetek és tudományok szeretetétől, mint Mátyás király, akit akadémiaállító példáján kívül könyvtáralapításában is követni akart s e célból ismételten lépéseket tett a Budán maradt Corvinák nagy összegeken való megszerzésére. Kísérlete azonban „a babonás nemzetnél“ meghiúsult. Iskolája rendelkezésére bocsátotta azonban saját gazdag könyvtárát, „külömb külömb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel“ bővelkedő gyűjteményére ezeket áldozva.

Bethlen Gábor alkotását nem pillanatnyi szeszély, hanem messze századokra kiható művelődéspolitikai elgondolás hozta létre. Tudta a fejedelem, hogy iskolája jövőjét csak gazdag jövedelemforrásokkal biztosíthatja. Élete alkonyán, 1629 őszén újabbnál újabb alapítványokat tett a gyulafehérvári főiskolának, mely gyermek helyett gyermeke lett. Öt egész falut (Miriszló, Felenyed, Muzsina, Hidas és Décse), részbirtokokat, erdőszékeket — több mint 20.000 kat. holdnyi

*Kereszturi Pál
Csecsemő Keresztyén c. művének címlapja*

kel „a hatalmas Isten dicsősége iránti kegyes jámborságának jeleit kívánta bizo-
nyítani az utódok előtt“.

Bethlen Gábor halála után — a két Rákóczi György idejében — a gyula-
fehérvári főiskola — a helyett, hogy a gazdag adományoknak megfelelően föl-
lendült volna — hanyatlásnak indult. *I. Rákóczi György* inkább a sárospataki
kollégiumot támogatta, Fehérvárt pedig a sajátkezdeményű magánjellegű udvari
iskolát karolta fel, amelyet a főiskolával meghasonlott *Kereszturi Pálra* bízott;
Kereszturit ugyanis 1629-ben, a birodalmi tudósok miatt lemondatták s a mellő-
zött tanár mint „öreg Rákóczi“ kedves embere s fiainak nevelője ennek „aulicum
collegium“—ában folytatta nagyhatású működését.

Az új külföldi tanárok, ezen „igen nevezetes és tudós emberek, kik oda-
fel is ritkák és kedvesek valának“, egy ideig még biztosították az intézet virág-
zását. Közülök *Piscator*, aki Melanchton nyomán a teológiát adta elő, 1645-
ben visszatért hazájába. Alsted és veje, Bisterfeld, élete végéig kitartott új álló-
másán. Meghívásuk idején egyedül *Alstednek* volt Európaszerte megalapozott
hírneve; már szülővárosában, a nassai Herbornban teológiát és filozófiát adott
elő az ottani akadémián; midőn új honába jött, híre külföldről is vonzott ide
hallgatókat. Ő volt a fehérvári iskola éltető szelleme. Korának talán legtermé-
kenyebb írója: több mint 60 munkát hagyott hátra. Nem eredeti gondolkodó,
inkább csak egyeztető. A dogmatikus filozófiának és teológiának képviselője,

birtokot —, a 90.000 frt.-ra értékelt
tokaji „Hétszőlőt“, Enyed 200 frt.-nyi
dézsmáját, Debrecen 2.000 frt. évi
taksáját és 20.000 frt. készpénzt hagyó-
mányozott a kollégium jövedelmeire
és alumniumokra; végrendeletében
pedig újabb 6.000 frt.-ot rendelt az
építkezések befejezésére. E fejedelmi
donációk által nemcsak tágas iskola-
épületről s a bennlakók ellátásáról
gondoskodott, hanem a tanárság szá-
mára is — az 1622. évi kezdeti álla-
pottal szemben — oly kedvező hely-
zetet teremtett, hogy a halála utáni
évtizedekben a fehérvári professzori
állás évi ezer tallér fizetéssel járt.

Amikor 1629. november 15-én
Erdély nagy fejedelme lehunyt szeme-
t: fényes szellemét a fejedelmi
barátoknál és hódoló híveknél, elhaló
szónál és szétporló márványnál mara-
dandóbban hirdették alkotásai, melyek-

lelkes híve az egyetemes jellegű tudományosságnak. E téren herborni tanítványai (Comenius és Bisterfeld), sőt a gyulafehérváriak közül Apácai is buzgón követték. Legnevezetesebb munkája nagy Enciklopédiája, a kor tudományos ismereteinek tárháza. — Alsted ajánlhatta gyulafehérvári tanárnak volt tanítványát, Bisterfeldet, valamint Piscatort is. *Bisterfeld* egyetemi tanulmányait hazájában végezte, de Oxfordban is járt s így volt alkalma megismerkedni a természetbölcseleti irány akkori úttörőjének, Baconnak kutató módszerével : innen modernebb szellemet hozott magával a fehérvári főiskolába, hol 26 évig működött. Gyulafehérvárt a matematikát és természettudományokat tanította; kísérletei miatt ördögös hírét is költötték, ő volt az erdélyi Faust. Szakirodalmi munkássága azonban nem a természettudományokra, hanem a teológiára és filozófiára vonatkozik; említést érdemel a socianusok szentháromságtagadó tanait cáfoló műve, továbbá iskolai használatra szánt logikája és metafizikája. Fehérvári működésének súlypontja mégsem annyira tanári és tudományos működésére, mint inkább a fejedelmi udvarban kifejtett diplomáciai szolgálataira esik; az 1650-es években a fejedelem legfőbb tanácsadója, valóságos külügyminisztere volt.

Alsted János Henrik
1588 – 1638

A külföldi tanárok alkalmazásának szokását a két Rákóczi is fenntartotta. Öreg Rákóczi Bisterfeld útján két ízben is (1639 és 1643) meghívta Fehérvárra a morva származású *Comeniust*, a kor egyik legkiválóbb pedagógusát; Comenius azonban nem fogadta el a meghívásokat és csak később vállalt Magyarországon tanári állást, de nem Fehérvárt, hanem Sárospatakon. Az ifjabb Rákóczi György két külföldi professzort szerzett a kollégiumnak. 1649-ben *Crispin János* fiatal olasz tanárt, 1655-ben — Bisterfeld halálakor — pedig *Basire Izsákot*, egy francia származású, kalandos életű embert, a lefejezett I. Károly angol király udvari papját hívta meg, rábízva egyúttal fia (I. Rákóczi Ferenc) nevelését. II. Rákóczi György ennek a különben is hiányos képzettségű idegennek kedvéért mellőzte Bisterfeld megüresedett tanszékén Apácai Csere Jánost, nemzetünknek mind a mai napig legnagyobb tanítóját, aki Basire fondorlatai miatt kénytelen volt Gyulafehérvárról Kolozsvárra távozni. Az episcopalis és a presbiteri rendszer közötti választás kérdésében tört ki Basire és Apácai harca. Apácai meggyőződéses presbiterianus volt, Basire az egyházi hierarchia híve; a presbiteri

rendszer az angol királyt vérpadra juttató independentizmussal ravaszul azonosítva, könnyű volt a megfélemlített fejedelem előtt vetélytársa fölé kerekednie. Basiriust sikere tetőpontján az ifjú fejedelem megbízta, hogy az egyházi szervezet javítására s a fehérvári kollégiumnak akadémiaiá emelhetésére tervezetet készítsen. Bár az első 15, s az utóbbi 25 pontban el is készült, semmi nyoma, hogy ezek valamely zsinaton hivatalosan tárgyalattak volna. A nemsokára bekövetkezett gyászos események elsöpörték azt a lehetőséget, hogy Bethlen Gábor iskolája, amely Basire alatt már csak tengette életét, valaha is egyetemmé váljék. II. Rákóczi György könnyelműsége 1658-ban kiváltotta a kollégium első katasztrófáját; a szultán parancsával ellenkező fejedelem megfenyítésére Erdélybe küldött tatár horda ugyanis felgyújtotta Gyulafehérvárt, elpusztította Bethlen Gábor fényes építkezéseit, felégette nagyszerű könyvtárát, a káptalani levéltárt, a templomot s még a fejedelmi sírokat sem kímélte. Mint Mátyás király pompás alkotásait, úgy temette el — annál is rövidebb idő múlva — Bethlen alkotásait az 1658-i tatárdúlás.

Az erdélyi egyetemi gondolatnak legnagyobb s tragikumával már-már szimbolikus jelentőségű hősét és Bethlen Gábor kultúrpolitikájának legméltóbb letéteményesét a gyulafehérvári főiskola örök büszkeségében: *Apácai Csere János*ban szemlélhetjük. A kolozsvári és gyulafehérvári református kollégium diákja, az utóbbin Bisterfeld kedvenc tanítványa; ő és Alsted érleli ki benne azon meggyőződését, hogy a Biblia tökéletes megértéséhez csak enciklopédikus tudással juthatni el. Ez eszménytől sarkallva „serénységgel és épülettel“ mintegy hat keleti nyelvet (zsidó, szír, kaldeai, arab stb.) is megtanul. Szorgalmával magára vonja Geleji Katona István püspök figyelmét, aki 1648-ban Hollandiába küldeti; a harmincéves háború óta itt van a protestáns tudományos élet központja. Apácai előbb a franekerai, majd a leydai, utóbb az utrechti, végül pedig a harderwijki egyetemre iratkozott be. Megismerkedik Bacon empirizmusával és Descartes racionalista bölcséleti rendszerével; a harderwijki egyetemen megszerzi a teológiai és filozófiai doktori címet, visszatér Utrechtbe s ott orientalista tanulmányait folytatja. Keleti nyelvismeretei ráterelik a tudósok figyelmét úgyannyira, hogy a hagyomány szerint az utrechti egyetem katedrával kínálja meg. Apácai a kitüntető meghívást nem fogadta el, mert tudását és tehetségét saját hazájának kívánta szentelni. Apácai eredetileg a papi pályát választotta, első tanulmányai is erre nevelték. Külföldi kutatásai és tapasztalatai azonban eltérítették szándékától s szívvel-lélekkel tanárnak készült. 1652 őszén Geleji Katona utóda, Csulai György püspök visszahívta a fehérvári iskolához. Apácai előbb kiadta Utrechtben nagy művét, „Magyar Encyclopaedia“-ját (1653), amely a kor tudományos ismereteit a lehető legteljesebb összefüggésben kívánta feldolgozni. Az „Encyclopaedia“ minden fogyatkozása és tévedése ellenére is korszakos jelentőségű úttörő munka: e nemben ez az első nemzeti nyelven írt mű. Nem önálló rendszerezés, csupán a kor kiváló tudósainak (Descartes, Ramus, Regius, Copernicus, Alsted stb.) hűséges kivonata, de szerzője is csak

MAGYAR
ENCYCLOPÆDIA.

Az az

MINDENIGAZES HASZNOŰ
Börlésfénynek szep rendbe foglalása
és Magyar nyelven vilagra bötáratása.

APÁTZAI CSERE JÁNOS
a. i. a. i.

SENTE. G. EP. IST.

Esti omnia a veteribus inventa esse et hoc
tamen sumptu novum esse, usus est inven-
torum ab alijs feruntur et descriptio.

ULTRAJECTI.

x Officina JOANNIS à WAES-
BANC. t. d. 1753.

Apácai Csere János
„Magyar Encyclopaedia“-jának
cím lapja, 1653

In colle. orthog. consonant.
ALBUM

PHILOS. BOGOS. CONSTITU-
TIONES. SENECI. PROTERIIUM. RECTORUM.
RECTORUM. (MAGYAR) OMNIA. PLENE. COMPLETIO. DICENS.

JOH. BISTERS. APACIO. SS.
Catholice Doctore & apud Cancellaria
et Informari Presbiteri, Collegii humani
Liceo tunc.

In publicum Scholae, Accenti usum
definita grammatica manu in
Liceo.

A. D. 1653. JULII
die viceimo xto
p. i. e.
Solimanus Jánosfalvi a. i. u.

Az Apácai-album első lapja
Apácai Csere János sajátkezű feljegyzései
a kolozsvári ref. kollégium törvényeiről

iskolai kézikönyvnek szánta. Művét itthon teljes részvétlenség fogadta, legfeljebb azt kifogásolták, hogy Apácai a tekintélyromboló Descartes és a világfelforgató Copernicus hívének vallja magát. Apácai 1653. aug. 29-én tért haza, egy szombati napon s e napot teljes életében megbőjtölte. Gyulafehérvárt logikát, retorikát, zsidó és görög nyelvet tanított s a latin klasszikusokat magyarázta. Remélte, hogy Bisterfeld után ő, a valóban „doctus doktor“, úttörő szakönyvek (Magyar Logikátska és a Magyar Encyclopaedia) tudós szerzője kerül a vezető professzori stallumba. Nem így történt, sőt mint veszedelmes presbiteriánusnak csakhamar távoznia is kellett az alsóbbbrangú kolozsvári iskolához, ahová a kegyvesztett tanárt Kereszturi Pálnak és az özvegy fejedelemasszony-
nak, az ugyancsak presbiteriánus Lórántffy Zsuzsannának közbenjárásával helyezték át. Itt halt meg tüdővészben 1659 Szilveszter éjszakáján.

Apácai Csere János egymaga vállalkozott annak a nagyszabású nemzeti művelődéspolitikának megteremtésére, amelynek irányelveit Bethlen Gábor tűzte ki, részleteit pedig másfélszázad mulva Bessenyei és Széchenyi eszméi valósították meg. Bethlen Gábor plánumait részletesen kidolgozott közoktatás-

ügyi rendszerbe foglalta; Bessenyeit és követőit emberöltőkkel megelőzte a magyar nyelv jogainak követelésével; Széchenyi a kiművelt emberfőkben látja a nemzet erejét, Apácai az iskolákat a nemzeti életerő legfőbb forrásainak tekinti s a maga személyében megteremti az első európai értelemben vett széles látókörű magyar tudós fogalmát. Ő vezeti be iskoláinkba a magyarnyelvű tanítást és a reáliák (természettudományok, földrajz, gazdaságtan, egészségügy stb.) oktatását. Ebben az úttörő újításban, ebben az apostoli hevületben áll Apácai Csere János valódi nagysága. Elődök nélkül lépett fel, utódok nélkül távozott.

Apácai három tanulmányban fejtette ki a magyar közoktatásügy reformját és terveit egy felsőbb tanintézet létesítésére, „mely nélkül is nemzet ez föld hátán a miénknél inkább nem szűkölködött“.

Az első: nevezetes gyulafehérvári székfoglaló beszéde a bölcsesség tanulásáról (*De studio sapientiae*), amelynek a hazai oktatásügyet élesen bíráló hangja miatt nyomban szegény fejére vonta tanártársai haragját.

A második: 1656. november 20-án Kolozsvárt tartott beszéde az iskolák nagyon szükséges voltáról (*Oratio de summa scholarum necessitate*), amelyben ugyancsak kíméletlenül támadta a felsőoktatási viszonyokat. Fejtegeti az iskolák magasztos hivatását, utal arra, hogy a reformáció műve is az iskolákból, nevezetesen a wittenbergi egyetemről indult ki. Hirdeti, hogy a jó iskolák az állam és egyház alapjai. Annál sajnósabb, hogy Erdély szegény fiainak a mesteri és doktori címért külföldre kell menniök. Tudományukkal hazatérve itthon részvétlenség, közöny fogadja őket; akiket a külföldi akadémiák kitüntettek, hazájukban igénytelen állásokban kallódnak el. Megihletve a külföld enciklopedista törekvéseitől, szokott szenvedélyességével kiált fel: „Nincs, magyarok, egyetlenegy akadémiánk sem, melyben találhatnátok *ethicát*, a bűnök szelidítőjét; *gazdaságtant*, a családok kormányzóját; *orvosi tudományokat*, az egészség fenntartóit; *mathematicát*, a városok, utcák, templomok, paloták, tornyok emelőjét; *philosophiát*, minden tudomány és művészet gyökerét. Nem beszélek az *ékesszólásról* s *történelemről*, sem a *logicáról*, *metaphysikáról*, *geographiáról*, *astronomiáról*, *opticáról*, *musicáról*, *cosmographiáról*. Idejárul a könyvekben s nyomdákban való szegénység; hogyan reméljük tehát a tudományok ragyogását, az ismeretek fényét?“ Nem kíméli a kontár tanítókat, tanárokat, akik csak a Bethlen Gábortól biztosított előnyökért s nem hivatástudatból választják e pályát. Nem felejt ki egyháza papjait sem, akik a kor frissítő szellemétől elzárkozva meddő teológiai vitákban, szórszálhasogatásban vesztegelnek. Végül matematikai és természettudományos vizsgálódásra buzdítja pályatársait.

A harmadik, s a mi szempontunkból legjelentősebb művelődéspolitikai tanulmánya: emlékirata „a magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia föllállításának módja és formája felől“, amelyet a rövid kormányzás után dicstelen véget ért *Barcsai Ákos* fejedelemhez intézett 1658-ban, midőn a tatárok és havasalföldiek feldúlták Gyulafehérvárt s elpusztították Bethlen Gábor főiskoláját. Míg az előbbieken az erdélyi oktatásügy elvi kérdéseit körvonalazta s az erdélyi

egyetem szükségességét fejtette ki, addig most a kérdésnek gyakorlati oldalával foglalkozik. Nem a gazdag angol, belga (vagyis holland) és skót egyetemeket, hanem a szegényebbeket véve mintául, ezek ismeretében állítja, hogy a gyulafehérvári főiskola jövedelméből egy pénz hozzátétele nélkül is a teológiai, héber és keleti nyelvek, görög nyelv, jogtudomány, orvostudomány, etika és politika, mathesis, dialektika, ékesszólás és történelem számára a mostani 5—6 helyett 10—11 tanítóséket lehetne fölállítani s a mellett 100 bennlakó tanuló, alumnust ellátni. Ennyi pedig „akárhol tészén egy akadémiát, csak a szabadság accedáljon“. Nincs szükség a drága pénzért kitartott idegenekre, hiszen azoknak uralkodása s a mieinknek irígykedése okozott eddig is minden kárt. A fehérvári jövedelmekből olyan magyar tanári karra telik, amely kiállja a versenyt az idegenekkel. Bethlen Gábor tanító- s papnemesítő rendelkezését ki akarja terjeszteni az akadémiát végzett és promoveált ifjakra is, ami az ország egész társadalmát fölfrissíténé. Új főiskolai tantervet is kidolgozott, pontosan megállapítva az egyes osztályokban végzendő tanulmányokat. A trivium elvégzése után a tanuló ékesszólást és az ebből folyó szigorú vizsgálat után a dialektikát, egy év mulva a mathesist (arithmeticát, geometriát, cosmographiát és astronomiát), a következő évben a fizikát, majd az etikát és politikát s végre a filozófiát tanulná, hogy 5—6 évi szorgalmas munkálkodás után a bölcsészet borostyánosa (baccalaureus) és artium magister lehessen. További 5 évi szaktanulmányok és vizsgálatok után nyerhetné el az orvosdoktorságot és szabad orvosi gyakorlatot, illetőleg szintén 5 évi jogi vagy teológiai tanulmányok után a jogi vagy teológiai doktori címet. Kidolgozza a tervezett egyetem szervezeti szabályzatát is, mely teljesen megfelel a mai rendnek: az egyetem élén a rector áll a senatus academicussal. Az egyetem mellé nyomdát, könyvtárat és botanikus kertet is tervbe vesz, sőt egy mensa academica felállítására is gondol.

Az erdélyi egyetem e klasszikusan megfogalmazott tervezete azonban még sokáig jámbor szándék maradt. Erdélynek az 1650—60-as években lezajlott belviszályai s politikai nehézségei, gondjai — Báthoryak, Bocskaiak, Bethlenek nélkül! — éppen nem kedveztek a szelíd Múzsáknak. Apácai jó igyekezete füstbe ment; be kellett érnie azzal, hogy élete hátralevő kevés idejét az elhanyagolt, kevésbé jelentékeny kolozsvári iskola felvirágoztatásának szentelhette.

★

1658-ban, a tatárok közeledésének hírére a gyulafehérvári kollégium lakói szétrebbentek. Basire visszatért Angliába, a diákok nagy része pedig Kolozsvárt, Apácai iskolájában vonta meg magát.

II. Rákóczi György halála után, *Barcsai Ákos* és *Kemény János* szerencsétlen országlása nem kedvezett a békés fejlődésnek. *Apafi Mihálynak* közel három évtizedes fejedelemsége alatt (1662—1690) végre kiújult, de le is záródott Erdély aranykora. Apafi önállótlan, gyöngेkezű, de alapjában jóindulatú és tudomány-

Apafi Mihály
1632—1690

kedvelő fejedelem volt. Uralkodása alatt — amikor is az udvar gazdasági ügyeit felesége, *Bornemisza Anna*, az ország politikai teendőit pedig ennek rokona, *Teleki Mihály* intézte — sikerült a pusztulás romjait nagyrészt eltakarítani, sőt a romok alól kihajtó csírákat is új életre gyámolítani. Különösen meleg érdeklődéssel viseltetett Apafi a Bethlen-kollégium iránt, úgyannyira, hogy az benne második megalapítójáttisztelheti. Ez áldásos tevékenységének sugalmazója *Bethlen János* volt. Az ő tanácsára rendelte el 1662. október 6-án, a kocsárdi táborban, hogy a főiskola a feldúlt s fölépülésére több évet igénylő Fehérvár helyett a pusztításoktól megkímélt Nagyenyedre helyeztessék át, „nem lévén mostan erre alkalmato-

sabb hely Enyednél“, hol már korábban is virágzott egy iskola, s amely egyébként is a kollégiumi uradalmak székhelye. Egyben meghagyta, hogy a Kolozsvárra menekült és ott *Vásárhelyi Péter* professzorra bízott gyulafehérvári diákság költözzék Enyedre s folytassa munkáját, hogy „ne alunnék el a változások között is a scholai tanítás“. A kezdet kezdetén a hontalan iskola a város közepén álló „kastély“-nak nevezett várban nyert ideiglenes szállást; rövidesen azután — nem tudjuk pontosan, mikor — felépült a kollégium enyedi otthona.

Apafi tehát valóban teljes odaadással buzgólkodott, hogy „Istennek ecclesiája és annak veteményes kertje : az tisztességes schola gyámolittatnék“. Bezzeg Nagyenyed nem túlságosan örült a fejedelmi intézkedésnek ! Mint újonnan megnesemesített város görbe szemmel nézte a földesúri jogokkal fellépő főiskola odatelepítését. Surlódása a kollégiummal évtizedekig tartott; egy ízben az egyházi gyűlés már a Fehérvárra való visszaköltöztetés gondolatával is foglalkozott. Lassanként azonban a város polgársága megbarátkozott a kollégiummal, belátva,

A nagyenyedi Bethlen-kollégium

hogy az nemcsak anyagi fejlődését mozdította elő, hanem hírt, nevet és dicsőséget is szerzett neki.

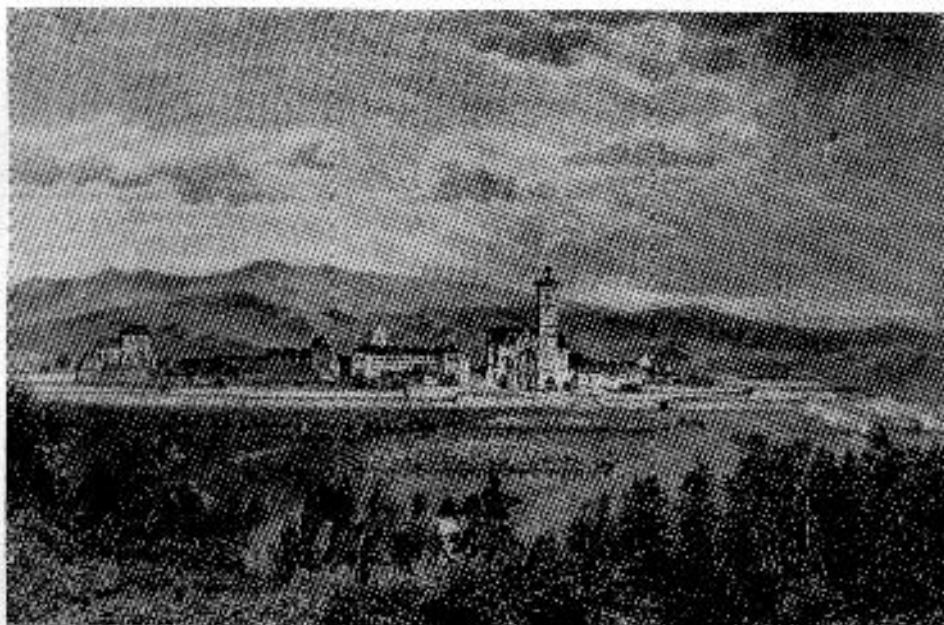
Ekkor alakult ki a kollégium belső szervezete abban a formában, ahogy mintegy kétszáz évig fennállott. Megmaradt ugyan — a mult század derekáig — főiskolának, hol teológiát, nyelvészetet és bölcsészetet tanítottak, de akadémiai rangja s minden ilyirányú törekvése a változott viszonyok között gyökerét veszítette . . . A legfelsőbb felügyelet jogát a fejedelem magának tartotta fenn; Apafi — mint egykor Bethlen Gábor — közvetlenül érintkezett a kollégium tanári karával és diákisztszviselőivel, a seniorral és contrascribával. Már 1662-ben bevezették a gondnoki intézményt. *Bethlen János* és fia, *Miklós*, ezidőben a kollégium legkiválóbb gondnokai. A kollégium pusztulásnak indult, zilált anyagi viszonyait Bethlen János hozta rendbe. A fehérvári mesés gazdagságnak vége lett ugyan, a 2.000 frt.-nyi tanári fizetés 250 frt.-ra és a természetbeniekre szállott alá, de az életre serkentett iskolában eleven vérkeringés indult. A külföldi tanárok behozatalának kora letelt. *Vásárhelyi Péter*, *Enyedí Sámuel*, *Nadányi János*, *Csernátóni Pál*, *Csengeri István*, *Dézsi Márton*, *Kolozsvári István*, *Pápai Páriz Ferenc* és *Enyedí István* a kollégium e korszakbeli tanárai.

A Bethlen-főiskola nagyenyedi fejezete már nem tartozik szorosan az erdélyi egyetemi törekvések történetéhez. Még kevésbé sorozhatók ide a XVII. századbeli Erdély egyéb — akár protestáns, akár katolikus — kollégiumai. Vázlatos

ismertetésük mégsem mellőzhető, mert alapításuk és működésük, tanári karuk és tanítványi gárdájuk olyan útmutatásokat nyujt, amelyek a korszak tudományos életét és felsőoktatásügyét mintegy keresztmetszetben világítják meg.

Az erdélyi református iskolák közül a gyulafehérvár-nagyenyedi mellett idővel a kolozsvári és marosvásárhelyi kollégium emelkedett többé-kevésbé azonos jelentőségre. Mindhárom épügy a XVI. század derekán, az egyházi javak szekularizációjakor keletkezett, mint ezidőben legfőbb vetélytársuk, a sárospataki főiskola, vagy mint kevésbé jelentős társuk, a váradi ref. iskola, hol Apafi Mihály tanult. A többi református gimnázium, amely később szintén részt vesz az erdélyi kultúra alakításában, jórészt csak száz év múlva válik ki az alsóbb iskolafokból, jeléül a XVII. század folyamán általános művelődési szükségnek és az oktatásügy iránti fokozott érdeklődésnek. Ilyenek : a zilahi, melyet a város 1630-ban alapított, a szászvárosi, mely kezdetben az enyedinek volt partikulája s a *Barcsai-család* karolta fel, valamint a székelyudvarhelyi, *Bethlen János* alapítása.

Kolozsvárnak 1526 óta van protestáns iskolája, előbb lutheránus, majd 1545 óta református kézen. Első tanítói a protestantizmus első hazai terjesztői, a wittenbergi, jénai és heidelbergi akadémiák diákjai közül kerülnek ki, úgymint : *Vizaknai Gergely*, Heltai munkatársa a Biblia magyarra fordításában; *Dávid Ferenc*, kinek nyugtalan pályája innen indul ki; *Szikszai Fabricius Bálint*, aki éppen Dávid Ferenc unitarizmusa miatt kénytelen Sárospatakra távozni. Az iskola a protestáns Báthory Gábor alatt indul gyorsabb fejlődésnek, aki 1608-ban az óvári templom mellett jelöl ki számára új épületet. Bethlen elejti a kolozsvári kollégium ügyét, utódai ismét fölkarolják. *Brandenburgi Katalin* Erdélyi István tordai és Cserényi Farkas belsőszolnoki főispánok által külföldi tanítókat hivatott meg s adománylevelcit megerősítette. 1642-ben vagy 1647-ben restauráltatta öreg Rákóczi György a farkas-utcai templomot; az ezzel szomszédos telekre, mai helyére II. Rákóczi György alatt az 1650-es években költözött az iskola, melynek felvirágoztatása *Apácai Csere János* nevéhez fűződik. Gyulafehérvári tanítványainak egy része ide is elkísérte a rajongásig szeretett tanárt, akinek „a tanításban nagy földön mása nem volt“. Keze alatt a kolozsvári iskola híre csakhamar utolérte a fehérvári és pataki kollégiumét; az újabb református gimnáziumok szervezete és tanügyi rendje nagyrésztben a fehérvári és az Apácai-féle kolozsvári rendszert követi. Apácai nevezetes kolozsvári székfoglaló beszédében szokott szókimondásával bírálta meg ennek az iskolának viszonyait is : kifakadt a város reformátusai ellen, akik nem gondoskodtak iskolájukban auditoriumról, hol ünnepi alkalmakkor beszédek, nyilvános vizsgálatokat, vitatkozásokat lehetne tartani; nincsenek a hat osztály számára megfelelő tantermek, s a bennlakó tanulóknak elég szobájuk. Ezeken a bajokon igen sokat segített az ő kétéves igazgatása; legfőbb pártfogójától, *Lórántffy Zsuzsannától* pl. 2000 forintot sikerült kieszközölnie az alumnusok számára. Apácai az általa kollégiummá fejlesztett iskolában a teológiát és filozófiát tanította; azonkívül néhány kiválasztott ifjúnak aritmetikát, geometriát, jogot, földrajzot és csillagászatot is előadott. Halála után

Gyulafehérvár

Marosvásárhely

Porcsalmi András, Csernátoni Pál s számos kiváló képzettségű tanár folytatta az Apácaitól kijelölt irányban a kolozsvári református kollégium munkáját.

A másik jeles református középiskola, a marosvásárhelyi, régi nevén: székelyvásárhelyi kollégium, a kolozsvárihoz hasonlóan szintén máshonnan elűzött tanárok révén emelkedett föl. A vásárhelyi százasesztendős partikulát, melyben a XVI. század végén *Laskai Csókás Péter* és *Baranyai Decsi János* működött, a sárospataki kollégium hazátlanná vált tanárai fejlesztették kollégiummá. II. Rákóczi György özvegye, a rekatolizált *Báthory Zsófia* ugyanis 1671 októberében fegyveres erővel kiűzte Sárospatakról a református tanári kart, melynek egyik fele Göncön, majd Kassán ütötte fel ideiglenes tanyáját, nagyobbik fele pedig előbb Debrecenbe, azután Apafi Mihály hívására Gyulafehérvárra költözött. Apafi az általa Fehérvárról Enyedre telepített Bethlen-kollégiumnak romjaiból sürgősen kijavított iskolaépületet engedte át a sárospatakiaknak, kik közül *Pósa-házi János* neve a legismertebb. A sárospataki tanárok 1716-ig működtek Fehérvárt; ekkor, 44 évi tanítás után, Steinwille császári generális parancsára távoznik kellett. Az újból hontalanná vált tanári karnak tartózkodási helyéül a hatóság végül Marosvásárhelyt jelölte ki. Az ottani partikulával egyesülve, 1718 tavaszán kezdte meg a vásárhelyi református kollégium a magasabb képzést nyújtó működését, számos értékkel gazdagítva Erdély szellemi életét. 1622-ben *Bojti Veres Gáspár*, Bethlen Gábor pártfogoltja, az iskola igazgatója.

A gyulafehérvár-nagyenyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi református kollégium működése és általában a kor szellemi élete arról tanuskodik, hogy a XVII. századi Erdélyben a tudomány elsőrendű közügy; mert közügy a vallás (a kálvinista vallás, mely éppen most válik „magyar vallássá“): minden tudományos és művelődési mozgalom tengelye. E korszakban, midőn a ref. papság az udvari politikára igen élénk befolyást gyakorolt, minden fontosabb egyházi és kulturális kérdés egyúttal politikai kérdés is, melyhez a fejedelemnek személyes köze van. Ezért ő az iskolák legfőbb felügyelője, zsinatok, vallási és tudományos viták előlölője, az ország egész művelődéspolitikájának közvetlen irányítója. Kétségtelenül kisszerűbb szerep, mint amilyent a királyelődök s mintaképek betöltöttek; gyakran provinciális horizontra szűkül, már-már családi jellegű; de mélyen az uralkodói hivatástudatban gyökerezik. *Apácai* éppen erre a személyes érdekeltségre épít, midőn már Magyar Encyclopaediájában az erdélyi egyetemet sürgeti: „műnekünk vallásunkon való fejedelmünk, bő országunk vagy on hol az akademia?“ Bethlen s a Rákócziak iskolákat fundálnak és maguk gondoskodnak külföldi tanárokról. Az ifjabb György fejedelmi szóval dönt Basire és Apácai között. Ugyanígy Apafi az 1673. évi radnóti gyűlésen országos kérdéssé teszi a *Dézi Márton* és *Csernátoni Pál* nagyenyedi s *Pataki István* kolozsvári tanár, valamint udvari papja, később püspöke, *Tofeus Mihály* és az Erdélybe befogadott sárospataki tanárok, *Buzinkai Mihály* és *Pósa-házi János* között kitört világnézeti harcot; ez az ú. n. „Coccejus-per“, melyben amazok a Cartesianus-filozófia és Coccejanus-teológia, ezek pedig — a maradiak — az arisztoteleszi

filozófia és a Voethius-féle teológia mellett törnek lándzsát. Apafi maga hívja meg *Csengeri Istvánt* az enyedi tanárságra; a főrendű *Nadányi Jánost*, felesége, Bornemissza Anna rokonát nagy ünnepélyességgel személyesen iktatja be a templomban a Bethlen-kollégium egyik tanszékébe. A könyvek nagy része is fejedelmi támogatással jelenik meg. Geleji Katona István püspök nevezetes művei (Titkok titka, Válság titka, 1645—49) I. Rákóczi György támogatásával látnak napvilágot. *Geleji Katona István* és *Keserői Dayka János* püspökök közös nagy művét, az „Öreg Graduált“ ugyancsak e fukar fejedelem nyomatta ki 200 példányban, melyből egy sem került eladásra; a fejedelem sajátkezű aláírásával ellátott példányokat a népesebb egyházak között osztották szét. Geleji egyébként teológiai munkái mellett magyar Grammatikájával és a Graduálhoz függesztett helyesírási szabályaival a század közepén tovább folytatta a Szenci Molnár Albert által kezdeményezett magyar nyelvtudomány úttörő munkálatait. Öreg Rákóczi neje, a puritán *Lórántffy Zsuzsánna* a tudósok támogatásán felül maga is írásra adta fejét, „Mózes és a próféták“ c. könyvében némely hitágazatok erősségeit bizonygatva. A szokatlan kezdeményt Erdély két fejedelme is követte. *Kemény János* tatár fogságában zsolttármagyarázatokba mélyed („Gileadi Balsamom“, megj. 1659), később önéletrajzát írja meg. *Apafi Mihály* pedig Wendelinnek „A keresztyén isteni tudományról“ írt, több mint ezer negyedrért lapra terjedő művét fordította magyarra s adta ki „maga költségén“ 1674-ben; e mű előszavában a fejedelmek mecénási kötelelességeiről vallott nézeteit is kifejti.

A fejedelmi példaadás a főurakra is kihat, mind az iskolaügy, mind a könyvkiadás, mind pedig az ifjúság külföldi magasabb képzésének támogatása terén. Azokat a jelentős alapítványokat, melyekből a legújabb időkig folyt az erdélyi protestáns ifjúság külföldi iskoláztatása, nagyrészt e században tették. S bár *Apácai* az erdélyi egyetemi gondolat érdekében szenvedélyesen hirdette, hogy „a külföldi egyetemek gyámsága alatt élni a nemzeti becsület ellen van“, — erdélyi egyetem híján nemzedékeken keresztül ezek a segélyezések és ösztöndíjak biztosították Erdély kapcsolatát az európai szellemi áramlatokkal. A diákok százai és ezrei jutnak ki ily módon a külföldi universitasokra. Az 1620-as évekig főleg Németország, azután — a harmincéves háború zavarai miatt — elsősorban Hollandia (Utrecht, Leyda, Franekera és Harderwijk) egyetemeire árad az erdélyi ifjúság, de innen már a szomszédos Francia- és Angolországba is gyakran ellátogatnak. Erdély és Anglia között már Báthory Zsigmond, illetőleg Erzsébet angol királynő óta kezdenek szorosabb politikai és művelődési kapcsolatok szövődni. Bethlen Gábor idejében erősödik az érintkezés a két protestáns ország között, utódai alatt pedig egyre hagyományosabbá válik Erdély és a távoli birodalom kapcsolata. Az 1630-as évek óta az erdélyi protestáns ifjak tervszerűen keresik fel az angol és skót egyetemeket; ők lesznek első hazai terjesztői a puritán mozgalomnak, amellyel *Lórántffy Zsuzsánna* élénken rokonszenvezett, fia azonban, II. Rákóczi György élesen szembeszállt. I. Rákóczi Ferenc gyermekkori nevelője, *Jászberényi Pál*, aki az unitáriusok ellen latinnyelvű könyvet is írt, később Angliá-

Pápai Páriz Ferenc
1649—1716

tanul mint Coccejus kedvelt tanítványa ; *Kolozsvári István* Teleki Mihály kancellár költségén járt holland és angol egyetemeken. Teleki Mihály mecénási tevékenységének szép emléket állít Bod Péter a „Magyar Athénás“ ajánlásában : „A nagy Teleki Mihály úrról, akin abban az időben mint valami sarkon úgy fordultanak meg az erdélyi dolgok, hallottam én azt a régi emberektől s még a maga édes fiától is, hogy nem tartotta kisebb, sőt nagyobb dicsőségének, mikor Dési Mártonnal az enyedi, Pataki Istvánnal a kolozsvári professzorokkal, az akkori időben apostoli emberekkel s más szép tudományú Krisztus szolgálóival társalkodhatott, mintha fejedelmi embereknek gyülekezetekben és társalkodásokban lett volna. Becsüllötte még a külsőországi tudós embereket is, kikről, mint élő kútfejekből, a tudomány kiáradott a mi hazánkra is. Erdélyben is hogy a tudományt elbővíthetné, mint Salamon Jeruzsálemben az ezüstöt, tizennyolc esztendőknél elfolyások alatt tizennyolc tanuló ifjakot küldött el a belgyiomi és angliai iskolákba, látás, hallás, tanulás kedvéért, megannyi ezer forintokból álló útiköltséggel készítvén fel őket. Kikből azután ez hazában váltanak a Sion várán álló paizsos, sisakos erős férfiak. Melyhez hasonló, sőt több példa Erdélyben nincsen a Bethlen Gábor fejedelmen kívül.“

ban telepedik le, hol közkedveltségben álló iskolát tart fenn ; Bethlen Miklós szerint ott irigy vetélytársai mérgezték meg. A XVII. és XVIII. század folyamán a fehérvári, kolozsvári és marosvásárhelyi kollégium tanárai szinte valamennyien megjárják az említett akadémiákat ; a kivételek oly ritkák, hogy pl. *Porcsalmi András* kolozsvári tanárról, Apácai kartársáról, Bethlen Miklós külön megjegyzi : „egy honn tanult, de igen tudós és jámbor istenfélő mester“. A Nagyenyedre helyezett Bethlen-kollégium első tanárai közül *Vásárhelyi Péter*, aki Hollandiában és Angliában végzett, *Barcsai Ákos* fejedelem pártfogoltja ; *Enyedi Sámuel* mögött, aki Utrechtben a híres Voethius növendéke, *Rhédei Ferenc* fejedelem áll ; a Leydában tanuló *Nadányi Jánost* Apafi támogatja ; *Csernátomi Pál* a fiatal Bethlen Miklós kísérőjeként járta be Német- és Franciaországot, Angliát és Hollandiát ; *Dézsai Márton*t az utolsó Bocskai (szintén István) küldi ki Leydába, hol négy évig

E kor protestáns tudósai között különös figyelmet érdemel *Pápai Páriz Ferenc* pályája. Atyja II. Rákóczi György udvari lelkésze, ő maga korán árvaságra jutva, Bethlen Gábor alapítványaiból tanult Nagyenyeden, majd Németországban (Odera-Frankfurt, Berlin, Lipcse, Marburg és Heidelberg) és Bázelen. Heidelbergben bölcsészeti tanszékkal kínálják meg, Bázelen alapos orvosi kiképzést nyer. Orvosi tudománya itthon ismertté és becsültté tette nevét. Apafi udvari orvosának hívta meg, később diplomáciai szolgálatokkal is megbízta. A Bethlen-kollégium előbb „patikaszerszámos bolt“, vagyis gyógyszerár berendezésére kérte fel, nem sokára pedig tanszékhöz juttatta. Pápai Páriz Ferenc 36 évig (1680—1716) működött Enyeden mint a görög nyelv, a bölcsélet és természettan tanára. Mindvégig osztozott a kollégium viszontagságaiban, s teljesen magáévá tette annak érdekeit. Átélté a főiskola két nagy katasztrófáját: az 1658. évi gyulafehérvári tatárdúlást és az 1704. évi veszedelmet, midőn Rabutin labancai borították lángba a kollégiumot; e gyászos epizódot regényesítette Jókai „A nagyenyedi két fűzfa“ c. elbeszélésében. Pápai Párizt kora nemcsak mint híres orvost és kiváló tanárt ismerte meg, hanem egyúttal mint sokoldalú tudós szerzőt is. Könnyedén verselt magyarul, latinul és görögül. Tudományos munkái nem annyira eredeti kutatóról, mint inkább jeles polihisztorról tanuskodnak. Írói pályája vallásos tárgyú művekkel kezdődik; ezek egyikében a világbékéről elmélkedik. Úttörő munkát végzett egy protestáns egyháztörténet megírásához szolgáló okmánygyűjteménnyel. „Ars Heraldica“ c. művében megszerkesztette az első magyar diplomatikai kézikönyvet. Magyar nyelvű orvosi kompilációjában házi használatra szánt népszerű szakkönyvet nyújt. De mind e munkáinál ismertebbé tette nevét latin-magyar és magyar-latin nagy szótára (1708), amely mintegy 150 éven át közhasználatnak örvendett, sőt az egész magyar nyelvtudományra kihatott. Dictionarijuma számos kiadást ért, román nyelvű fordítás is készült belőle.

A kolozsvári református kollégium tanárai, Apácai kortársai és utódai éppúgy a „belga“ vagyis holland és angol egyetemeken nevelkedtek, mint az enyedik, mint a marosvásárhelyiek, mint Erdély e korbéli reformátusainak egész művelt rétege. *Tolnai István* kolozsvári tanár, pap és orvos *Lórántffy Zsuzsánna* támo-

Pápai Páriz Ferenc
»Pax Corporis«-ának címlapja, 1690

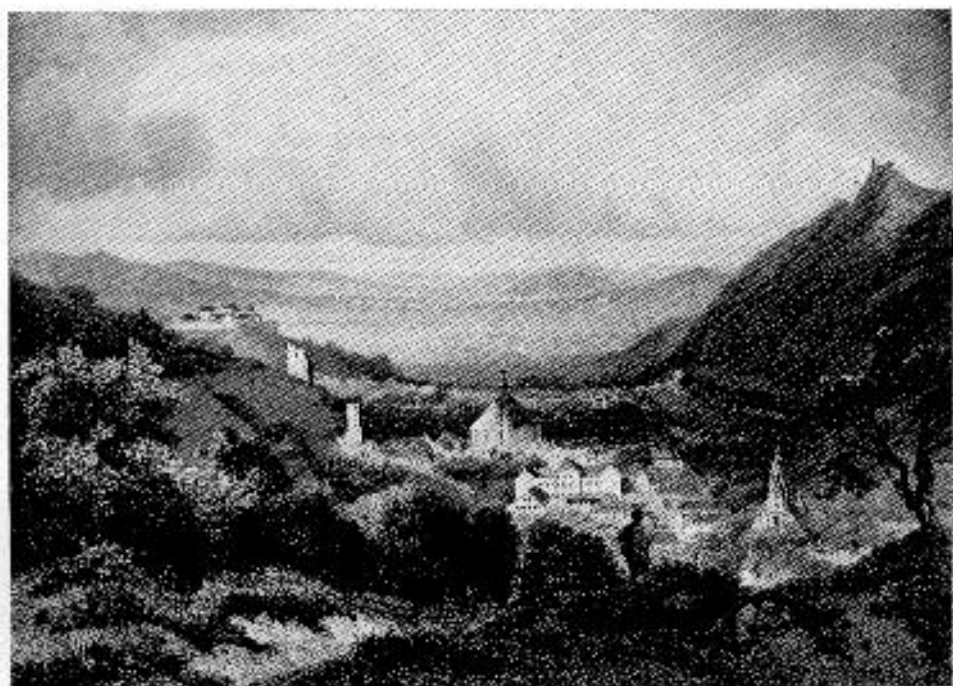
gatásával tanult a belgiumi akadémiákon és Angliában, ahonnan a puritanizmus elveit — az „angliai mirigyét“ — az elsők közt plántálta hazájába ; *Pataki István*, a Coccejus-per egyik vádlottja, a descartesi filozófia lelkes híve, Apafi fiának nevelője, Tótfalusi Kis Miklós barátja, a később kivégzett Bánffy Dénes költségén járt Hollandiában. A marosvásárhelyi kollégiumnak csaknem mindegyik tanára az enyedi Bethlen-kollégium diákjaiból került ki. Közülük *Hunyadi Pál* Apafiné Bornemissza Anna költségén tanult Leydában, *Gidófalvi G. Balázs* Teleki Mihály költségén Belgiumban, *M. Vásárhelyi Istvánt*, Erdély későbbi püspökét, Apafi fejedelem taníttatja Belgiumban és Németországban, *Felfalusi Józsefet* pedig Bethlen Miklós Franequerában. Hasonlóképpen megtették a kötelező és elmaradhatatlan külföldi akadémiai utat Erdély minden rangú és rendű írói, hitvitázók, historikusok és memoárszerzők, kiknek tollából ezidőben oly bőven folyt a tinta. Így kelt útra *Misztófalusi Kis Miklós*, az enyedi kollégium teológusa, hogy közel tíz év múlva mint Európaszerte ismert és becsült nyomdász térjen haza Amszterdámból ; ott kint a pápai és toszkánai udvar s távoli országok halmozzák el rendelésekkel, itthon a református vallási ortodoxia hatalmasságaitól pörbeidézve, „maga személyének mentségéről“ kénytelen gondoskodni a „hitvány vasmíves“nek bélyegzett nyelvtudós.

Az erdélyi történetírás jelesebb képviselői e korban : a magyarországi származású, de Erdélyben élt *Szalárdi János*, a „Siralmas magyar krónika“ szerzője, öreg Rákóczi pártfogoltja ; ő küldi külföldi egyetemekre, ruhazza fel tisztségekkel s ajándékozta meg birtokokkal ; *Rozsnyai Dávid*, Apafi fejedelem török diákja, azaz tolmácsa s egy ideig követe is a portán ; „Históriá“-ját főleg török okmányanyaga teszi becsessé ; *Bethlen Farkas* és *Bethlen János*, ez utóbbi Kereszturi Pál tanítványa, több fejedelmi család rokona, katona és államférfi, Apafinak Teleki Mihály mellett legfőbb munkatársa ; „Erdélyi történetek“ c. annalese a kortársi elfogultságtól mentes, értékes forrásmű. E korszak legjellemzőbb műfaja az emlékirat. Az erdélyi memoáirodalomnak ekkor, Mindszenti Gábor óta mintegy másfélszázados multja van. *Kemény János*, a nyugatot járt *Haller Gábor* és a keletre küldözgetett *Rozsnyai Dávid* éppúgy papírra veti a maga önéletírását, mint *Bethlen Miklós* kancellár, a század egyik legnagyobb magyarja és európai méretű alakja ; de *Rhédei László*, a fejedelem fia, *Kornis Gáspár*, a századfordulón pedig *gróf Kálnoky Sámuel*, *Cegei Wass György*, *Cserrei Mihály* sem maradnak ki a sorból, honnan ugyanakkor egy fejjel emelkedik ki a katolikus Apor Péter és Mikes Kelemen önvallomása. De ez már új szakaszba tartozik. Amint a török kiűzésével az önálló Erdély s vele a kálvinisták hegemoniája megszűnik, a református ifjúság külföldi kapcsolata is lazulni kezd. A század végétől a „külegyetek“ látogatása erősen gyérül. Aki útra kél, már nem általános gyakorlatot követ, hanem csak a kivételek számát növeli.

*

Nagyszeben

Brassó

A XVII. századbeli kálvinista Erdélyben a másik három „recepta religio“ ugyanolyan másodrendű szerepet töltött be, mint amilyent a Báthoryak uralma a protestánsoknak juttatott. Bethlen, a két Rákóczi és Apafi uralma különösen az unitáriusok hatáskörét szorította meg keményen. A reformátusok legalább olyan hevesen folytatták hitvitáikat az egység hívek, mint a katolikusok ellen. Az unitáriusok iskolaügye rohamosan hanyatlík ; Kolozsvárt csak 1693-ban, a leopoldi diploma alapján kapják vissza iskolájukat és templomukat. Az erdélyi százok luteránus iskolái közül a szebeni gimnázium *Zabanius* és *Pancratius* alatt e században állt virágzása tetőfokán ; a brassai a Báthory Gábor alatti súlyos megpróbáltatások után *Abelius*, *Fuchs Márk* és *Vermes Mihály* igazgatása idején ismét emelkedni kezdett ; 1689-ben gazdag könyvtárával együtt tűzvész pusztította. Míg a János Zsigmondtól felkarolt szászsebesi iskola hanyatlásnak indul, egyidejűleg három új intézetük támad : a meggyesi, a beszercei és a segesvári középiskola.

A katolikus iskolaügy vezetése a jezsuiták fellépése óta az ő kezükben volt ; eredményei és viszontagságai tehát a legszorosabban összefüggnek e szerzet sorsával. A Jézus-társasági atyákat a Báthory-egyetem lerombolása után az erdélyi országgyűlések ismételtelen kitiltották (1607, 1610, 1653). Működésük ennek ellenére sem szűnt meg a század folyamán, csak jóval szűkebb munkakörre szorítkozott. Egyes főuraknál és a székelyföldi barátklastromokban, álnéven, világi papi öltözetben s helyüket gyakran változtatva mindvégig találkozunk néhány jezsuitával. Az 1607. évi száműzetés után Bethlen Gábor hozta vissza először a jezsuitákat (1614) Gyulafehérvárra és Kolozsmonostorra, sőt Karánsebesen újabb telepet engedélyezett nekik. A páterek visszakapva a monostori zárdát, újból megnyitották ottani iskolájukat, hova a számban már eléggé megnövekedett katolikus családok tömegesen adták fiaikat. Bethlen, különösen az 1623-i bécsi béke után, feltűnően kedvezett a katolikusoknak. Személyes jóindulatával többször is kitünteti *Káldy Györgyöt*, Nagyszombatból fejedelmi székhelyére hozatja *Szini István* és *Vásárhelyi Gergely* atyát, a török hódoltság misszionáriusát, Kanizius és Kempis Tamás fordítóját, aki 23 évig, haláláig működött Gyulafehérvárt, hol Szinivel együtt iskolát létesít. Bethlen idejében kezdi eredményes térítő munkáját szülőföldjén, román népe között a karánsebesi *Buitul György* jezsuita, „az oláhok apostola“ ; tizenhárom év alatt ezeket nyer meg a katolikus egyháznak, több mint félszázaddal megelőzve a Kollonics bíbornok által végrehajtott hittérítést. Bethlen Gábor egyébként református részről is előmozdította az erdélyi románok kulturális fölemelkedését : új nyomdát állíttatott fel számukra, de az ott munkába vett Káté és Evangélium csak a Rákócziak alatt készült el. 1652-ben, *Csulai György* püspöksége idején máramarosi románok tértek nagyobb számban a református hitre.

Míg Bethlen a katolikusoknak nyújtott minden kedvezése mellett is saját religiója erősítésén fáradozik, a magyar glóbus ellentétes pólusán, Nagyszombatban már épül a katolikus megújulás hatalmas fellegvára : az 1615-ben újjászervezett jezsuita kollégium, a magyar katolikus restauráció vezéralakjának, gróf

Forgách Ferenc primásnak alkotása, mely kerek húsz év múlva egyetemi rangra emelkedik. *Pázmány Péter* époly céltudatosan építette ki messzi századokra kiható kulturális intézményeit, mint őszintén méltányolt nagy ellenfele, Bethlen Gábor. Előbb a magyar papnövendékek külföldi továbbképzéséről gondoskodik: 1623-ban megalapítja a bécsi Pázmáneumot, felújítja teológusaink tanulmányait a római Collegium Germanicum-Hungaricum-ban, majd a világiak, a főúri és nemesi, valamint közrendű ifjúság magasabb iskoláztatásának lehetőségét biztosítja. A szegénysorsú ifjak részére a nagyszombati Adalbertinumot, a kiváltságos osztály fiainak a nemesi kon-

Pázmány Péter
1570—1637

viktust állítja fel. Nagyszombat fölöslegessé teszi a külföldi akadémiák látogatását; már az első években 13 főúri család küldi ide fiait, köztük az Esterházyak, Forgáchok, Pálffyak, Thurzók és Zrinyiek. Másfél évvel halála előtt nagy alkotásai sorát a nagyszombati egyetem megszervezésével tetőzi be, mely munkálataiban Dobronoki György mellett az erdélyi származású *Forró György* legmeghittebb munkatársa s nemsokára az egyetem egyik első rektora. 1535. november 13-án nyílt meg ünnepélyes keretek között a nagyszombati egyetem, melyet Pázmány kedvenc Benjámínjának nevezett. A kezdetben csak hit- és bölcsészettudományi karral bíró egyetemet Pázmány primás-utódai egészítették ki jogi fakultással. Pázmány egyetemének hatása Erdélyben hosszú időn át kevésbé s csupán a kisszámú jezsuita páterek működése által közvetve érezhető. Épp így nem hatott el Erdélybe személyes varázsa sem, mely inkább csak könyvein keresztül gyakorolt befolyást a katolikusokra; a protestáns hitvitázók harca azonban ennek ellenére is többnyire az ő egyénisége körül zajlott; alig akadt protestáns író, aki önkénytelenül is ki ne tért volna Pázmány személyére vagy valamelyik nagyhatású munkájára.

Sámbar Mátyás
1617—1685

Bethlen és utóda, a vallásügyekkel kevésbé törődő I. Rákóczi György alatt a jezsuiták kijelölt szűk körükben, néhány rezidenciájukban s állandó missziójásuk révén zavartalan működést fejthettek ki. II. Rákóczi György idejében ismét súlyos változás állott be. Az ifjú fejedelem szigorúan végrehajtotta az 1653. évi törvényt, mely a Jézus-Társaságot „sem titkon, sem nyilván nem admittálandó szerzet”-nek nyilvánította. Két páter kivételével (Szászfenesi Mihály mint megyés pap és Kornis István mint erdélyi ősnemes család sarja megmaradhatott állomásán) a legbuzgóbb jezsuiták is kénytelenek voltak távozni. Ekkor hagyta el Erdélyt Sámbar Mátyás, aki Czeglédi István, Pósházi János és Matkó István prédikátorok ellen folytatott heves és kíméletlen polémiákat; Felsőmagyarországon, Erdélyben, Oláhországban és

Moldvában nagyszerű térítő missziókat tartott (némely hagyomány szerint egymaga 12.000, sőt 40.000 lelket nyert meg harminc év alatt a kat. Anyaszentegyháznak) s a székelyudvarhelyi iskolát virágzásba hozta; Sámbar 1641-től 1643-ig Kolozsmonostoron is működött, mint a poétikai és retorikai osztályok tanára. Egyidejűleg menekült — három évi erdélyi működés után — *Millei István*, aki Sámbarral együtt befolyt a sárospataki fejedelmi udvar átalakulásába; 1660-ban, kevéssel a fejedelem halála előtt rekatolizálta Báthory Zsófiát és I. Rákóczi Ferencet, II. Rákóczi Ferencet pedig — mint szeretett mestere — a katolikus hitben nagygyá nevelte.

A székelyudvarhelyi iskola mellett, melynek működésével ismét 1666-ban találkozunk, Csíksomlyón is felbukkan egy a XVII. század közepén ferencesektől alapított katolikus iskola. Várad (1660-ig, míg török kézre nem kerül), Kolozsmonostor, majd Kolozsvár, Gyulafehérvár, Székelyudvarhely és Csíksomlyó: gyér forrásai a katolikus szellem és műveltség kiadásának Erdélyben akkor, midőn a „másik hazában” már 2 főiskola, 10 szeminárium, 7 konviktus és 22 gimnázium volt egyedül a jezsuiták kezén! De e szerény intézetekben is, főleg a Báthory-féle szegény tanulók és nemesek konviktusában (mely 1670-ben Monostorról ismét beköltözhetett Kolozsvárra) kitartó, lelkes munka folyt. Ennek következtében a század végén már a katolikusok is felmutathatnak néhány erdélyi kiválóságot. *Haller János*, Apafi tanácsosa, Teleki Mihály politikai ellenfele (akit egy-

kor, 1642-ben, a kolozsmonostori jezsuiták az elsők között avattak fel a „Mária-Társulat“ tagjává) a fogarasi várbörtönben fordította a Nagy Sándor viselt dolgait, a *Gesta Romanorum*ot és a trójai háborút magában foglaló népszerű „Hármas istóriáját“, valamint „A békeséges tűrésnek paizsa“ c. vallásos munkát, melynek előszavában az irodalmi magyarnyelvűség jogait követeli. Egy másik főúr, *gróf altorjai Apor István* kincstárnok, Erdély legtekintélyesebb fiainak egyike, a katolikus vallás „nevezetes oszlopa“ ugyanekkor mecénásként jelentkezik. Hatalmas alapítványokat tesz (1700-ban a szeminarista diákok részére 5000 frt-ot, végrendeletében pedig papnövendékek és szegény nemes ifjak részére 30.000 frt-ot) a Báthory-szeminarium javára, melyet az ő emlékére 1733-tól Báthory-Apor Szemináriumnak neveznek. Apor Istvánnak két unokaöccse is beírta nevét az erdélyi történetirodalomba. Egyik a református *Cserei Mihály*, másik a katolikus *Apor Péter*, a kolozsvári és nagyszombati jezsuiták neveltje, aki „*Metamorphosis Transilvaniae*“ c. emlékiratában a Báthory-Apor Szeminárium egykorú viszonyairól is becses adalékokat örökített meg.

A tudományos élet egyik legfőbb segédeszköze és minőségbeli kifejezője a nyomda. A XVII. századi Erdély tudományosságának hatóerejét ismét pár nyomdai adattal világítjuk meg. E században Erdély földjén 44 nyomda működött; 954 könyvkiadvány jelent meg, ebből a legtöbb, 458, magyar nyelvű. Legnagyobb nyomdászunk, a szatmármegyei Misztótfalusi Kis Miklós — mint említettük — e század végén működik Kolozsvárt; a legszebb erdélyi könyvek az ő műhelyéből kerülnek ki.

IV. A FELÚJÍTOTT JEZSUITA, UTÓBB PIARISTA EGYETEM (XVIII. SZÁZAD)

Budavár visszafoglalása és a török kiűzése a XVII—XVIII. századfordulón végre helyreállította az ország területi egységét. 1691-ben az erdélyi rendek elfogadják a Bethlen Miklós által Bécsből hozott hitlevelet, az ú. n. „leopoldi diplomát“, amely hazájukat ismét a dinasztiahoz csatolja s a következő másfélszázadra Erdély közjogának alaptörvényéül szolgált. Thököly fölkelésének és Rákóczi szabadságharcának leverése megszünteti az önálló erdélyi fejedelemség gondolatát s új irányt szab a nemzeti fejlődésnek. Erdély ismét a Habsburg-birodalom szerves része; önállósága megszűnván, elveszti különleges jelentőségét a nélkül azonban, hogy egyúttal sajátos hivatását is feladná. Másfélszázadon át kiváltságos szerep jutott osztályrészéül: politikai viszonylatban a kelet-középeurópai egyensúly tengelye volt, a szellemi életben pedig az európai áramlatok közvetítője s válságos időkben veszélyeztetett értékek és hagyományok letéteményese. Amikor a XVIII. század küszöbén békésebb korszakba lép, erőit és sajátos törekvéseit már az egész nemzeti közösség javára hasznosítja. Legjobbjai a szellemi erőfeszítésnek és önfeláldozásnak olyan példáit mutatják tudományosságunk e hőskorában,

melyek az egyetemes tudománytörténet legszebb lapjaira sem volnának méltatlanok.

A Szent Korona alatt újból egyesített Magyarországnak és Erdélynek művelődési törekvései elvileg közös mederbe terelődtek, ám ténylegesen csak párhuzamos irányban haladtak. A szellemi élet tartalma lassanként átalakult ugyan, az elválasztó vallási kérdések helyét — főleg a század második felében — közös nyelvi, társadalmi és gazdasági problémák foglalták el, a másfél százados különélést azonban természetesen nem követhette gyors egybeolvadás. Ezért nem lett — nem lehetett — még ekkor Pázmány Péter nagyszombati egyeteme Magyarországnak és Erdélynek egyaránt közös főiskolája; hiszen itt már kiirthatatlanul élt az oly régóta tervezgetett külön erdélyi egyetem szükségadata; azonkívül az erdélyi protestánsok részére a leopoldi diplomában biztosított jogok a protestáns ifjúság magasabb iskoláztatására nézve sajátos igényeket is támasztottak.

I. Lipót a töröktől visszaszerzendő országot Szűz Máriának ajánlotta fel; érthető tehát, hogy a katolikus vallást államvallássá igyekezett emelni abban az országban, melyet a győzelmes felszabadító háború után a katolikus körök általánosan Regnum Marianumnak neveztek. Az új államszemléletnek megfelelően indult meg a kálvinista Erdély rekatolizálása; a mozgalomba a görög-keleti románságot is bevonták, minek eredményeképpen csakhamar létrejött az ú. n. vallási unio. A bécsi udvar nem mulasztotta el Erdély vallási és művelődési kérdéseinek rendezését a maga politikai terveivel összekapcsolni, vagyis az eszmei célkitűzések mellett a dinasztikus érdekeket is előmozdítani. Mindez azonban magát az erdélyi felsőoktatásügyet nem befolyásolta oly hátrányosan, mint ahogy szánták, s így a Habsburgok XVIII. századi művelődéspolitikája végeredményben nem vált terméketlenné. Thököly és Rákóczi szabadságmozgalma után a magyar nyelv mindinkább kiszorult ugyan a hivatalos és közhasználatból, a tudományos életben meg éppen a latin került egyeduralomra, — a jezsuiták azonban nyilvános akadémiaikkal és divatos iskoladrámáikkal mégis lehetővé tették időnként a magyar nyelv erőpróbáit.

A katolikus restauráció szempontjából legmegfelelőbb megoldásnak kínálkozott a Báthory-féle kolozsvári jezsuita-egyetem visszaállítása. Ezt tette Lipót, midőn a pura fiskalizások közé iktatott jezsuita-birtokokat visszaadta és az 1692. március 15-i nagyszombati országgyűlés határozata alapján a kolozsvári óvári református templomot és az unitáriusok óvári nagyiskoláját ugyancsak nekik juttatta; az országgyűlés ugyan utalt arra, hogy a katolikus ifjúság nevelésére csak oly egyháziakat alkalmazzanak, kik a többi hitfelekezet előtt nem gyanúsak, s ezen „gyanúsak“-on kétségtelenül a jezsuitákat értették, de Lipót, ki maga is szigorú jezsuita nevelésben részesült, 1693. október 10-én mégis csak a Jézus-társaságiaknak adományozta az unitárius kollégiumot. A jezsuiták 1698. november 17-én nyitották meg újra — 95 esztendei kényszerszünet után — akadémiajukat, melyben a bölcsészetet is azonnal tanítani kezdték. A megnyitó ünnepélyre az

unitárius és református papokat is meghívták s azok jelenlétében tartották avató beszédeiket. Visszaállított főiskolájukat ugyanazon év folyamán már mindenütt katolikus egyetemnek hirdették s abban a jezsuiták „Ratio Studiorum“ címen összefoglalt tanrendszere szerint folyt mindvégig a felsőoktatás munkája. A jezsuita-egyetem gyors újjászületése 1701. augusztus 22-én arra indította Lipótot, hogy bizonyos egyházi jövedelmek többletét ezen intézetnek adományozza, mert felsőbb tanítószékeket állítván, azokat nagyobb költségek nélkül méltón el nem láthatnák. Még az ő uralma alatt kezdte meg a rend, 1704-ben, az új akadémia építkezési munkálatait, és pedig ugyanazon a helyen, ahol a mostani egyetem központi épülete áll : a Torda-, Farkas- és Fogoly-utcára néző telken. Az építkezések azonban rendkívül lassan haladtak; kerek hatvan esztendőbe telt, míg végül az 1752—1765. évi ciklusban a hatalmas kétemeletes épület teljesen elkészült. Az építkezési munkálatok ugyanis csak 1732 után öltöttek nagyobb méreteket, midőn a jezsuiták *Csernovics Ferenc* rektor és *Stocker Ignác* hitszónok kérelmére *III. Károlytól* újból megkapták a monostori uradalmat és a hozzátartozó falvakat; de még 1740-ben is az épületnek csak egyemeletes része állott fedél alatt. A tanulóifjúság azonban már 1727-ben átköltözött az Óvárból a torda-utcai épülfélben levő kollégiumba és szemináriumba. A királyi kegy példája és a vallásos buzgalom számos új alapítvánnyal gyarapította a kolozsvári jezsuiták intézményeit. *Gróf altorjai Apor István* már említett nagylelkű adományai mellett *Szebeklébi Bertalan* erdélyi róm. kat. püspöki vikárius, *Henter Gáspár* kanonok, *Illyés István* és mások támogatása tette lehetővé a nemesi konviktus (Convictus Nobilium) és a Szent József pártfogása alá helyezett Báthory—Apor-szeminárium felépítését; az előbbi a Farkas- és Beltorda-utca sarkán 1735-ben, az utóbbi amazzal szemben, a Beltorda-utcának a Fogoly-utcába szögellő területén egy évvel korábban készült el. E két diákokthoz fokozatos fejlődését a bennlakók 1703—1773. évi statisztikája híven szemlélteti : a kezdetben 20—40-es csoport tíz év alatt 60—70—80 főre emelkedik, míg végül 100—130-as létszámot tesz ki.

Mikes Kelemen
1690—1761

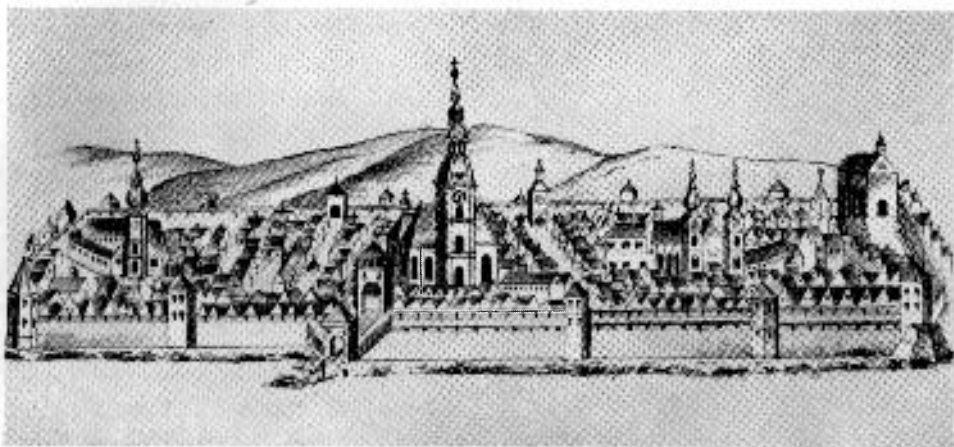
Itt nevelkedik a század elején *Mikes Kelemen*, az erdélyi gondolatnak Cserei Mihály és Apor Péter mellett legtudatosabb képviselője. Korán árvaságra

jutva, katolikus hitre tér s a kolozsvári nemesi konviktus növendékei közt végzi tanulmányait. Talán épp a közös jezsuita nevelés fűzte később oly szorosan a hűség kötelékével a száműzött Rákóczihoz. „Törökországi levelei“-nek finom franciás ízlése és ízes transzilvánizmusa szépen példázza az európaiság és magyarság ötvözetét az erdélyi lélekben. Emlékére a kolozsvári piarista gimnáziumot, mint a jezsuita kollégium jogutódát nemrég „Zágoni Mikes Kelemen gimnázium“-nak nevezték el.

Idővel létrejönnek az egyetemmel kapcsolatos többi épületek és intézetek is. A mai kéttornyú piarista vagy akadémiai templomot — amely Kazinczy szerint Kolozsvárnak fő építészeti ékessége — *Rajcsányi János* rektorsága alatt 1718-ban kezdték építeni és *Sigrai András* rektorsága idején, 1724-ben fejezték be. Alapkövét báró *Mártonfi György*, a János Zsigmond által 1556-ban kiűzött Bornemisza Pál óta Erdély első tényleges püspöke tette le; a templom fölszentelésekor az egyházi beszédet *Gyalogi János* atya, korának egyik legkiválóbb szónoka tartotta. A kolozsvári jezsuita kollégiumnak kezdettől gazdag és értékes könyvtára volt, melynek nagy része azonban 1603-ban elpusztult; az 1700-as évektől újból rendszeresen fejlesztik bibliotékájukat egyházi és világi könyvekkel; gyűjteményük kiválósága a mai ú. n. lyceumi könyvtárban lévő hagyatékukból is megállapítható, pedig ez 8000 kötetes egykori könyvállományuknak csak kisebb s nem is legbecsesebb töredéke. 1581-ben létesített és 1588-ig üzemben volt nyomdájukat is följújtották; nem tudjuk pontosan mióta, de 1727-től már ismét rendszeresen működik a kolozsvári jezsuiták nyomdája, mely elsősorban iskolai könyveket, hitvitázó munkákat és egyéb teológiai műveket állított elő s évente átlag 1000 frt-ot jövedelmezett. Iskoláik és nyomdájuk papírszükségletét a jezsuiták saját kezelésében levő kolozsmonostori papírmalom látta el. Gyógyszertáruk is volt, honnan a szegénysorsúak ingyen kaptak gyógyszert. A gyógyszertár létesítése *Csernovics Ferenc* rektor érdeme, aki „a közjóért és övéi vigasztalására“ kért és kapott 1731-ben gyógyszertárállítási engedélyt; e patikát 1731—32-ben állították fel a könyvsajtóval szomszédos helyen, a lerombolt régi egyetem épületében.

Az egyetem szervezetének kibontakozása — ha nem is ment oly lassan, mint az építkezés — szintén hosszabb időt vett igénybe. Hiszen magának a rendháznak is, mely 1698-ban jött létre, 14 évre volt szüksége, míg rezidenciából magasabb egységgé: rendes kollégiummá fejlődhetett. Szervezetük az általános jezsuita-rendszert követte, ill. újította fel. A kollégium élén állt a rektor, kinek közvetlen segítőtársa a praefectus, vagyis tanulmányi igazgató. A tanítószemélyzet a professzorokból és magiszterekből áll; azok az akadémiai, ezek a gimnáziumi tanárok. 1712 december 4-én volt a kolozsvári kollégium első rektori installációja, amelyen a házfőnöki széket *Horváth András* foglalta el.

Az egyetem főtantárgyai ekkor, a XVIII. század első felében a következők voltak: bölcsészet, polémia, mathesis, észjog, etika, dogmatika, teologia moralis. Az akadémia sikeres elvégzését az egykori tanulmányi rendnek megfelelően a babérkoszorúsi, mesteri és doktori oklevél igazolta. Az egyetem népességére

Kolozsvár 1759-ben

és a képzés arányaira jellemző, hogy pl. 1736-ban egyszerre 10 ifjat avattak a bölcsészettudományok doktorává.

Minden egyetem tudománytörténeti helyét az illető egyetemnek az egyes tudományszakok fejlődésében betöltött szerepe határozza meg. A kolozsvári jezsuita egyetem rövid és küzdelmes első korszakában a jeles külföldiek mellett egy Szántó István neve volt a tudományos színvonal legmagasabb fokmérője. E nyugalmasabb második korszakban, mely kerek 75 évre terjed, a poraiból megéledett kolozsvári jezsuita egyetem minőségi értékét csak a tudós professzorok minél teljesebb felsorolásával mutathatjuk be. Az alábbi áttekintés elsőízben nyújt e korszak tanáraitól az egyes tudományszakokon belül időrendbe foglalt és a lehetőség szerint teljes összefoglalást. Közöttük már sok az erdélyi, bár a jezsuiták számos erdélyi kiválósága nem itt, hanem a restvérházában s külföldön működik.

A jezsuita egyetemek legmagasabb tudományszakát a *teológia* alkotta. A négy évre terjedő teológiai kurzus tantárgyakul a dogmatikát, exegézist, kazuisztikát s a polemikát, a linguisztikából pedig a héber nyelvet karolta fel.

A teológiai tanfolyamot a *filozófia* háromévi tanulmányozása előzte meg, melynek tantárgyai: a logika, fizika és metafizika. A jezsuiták e tanfolyam keretében adták elő a reáltudományokat is, mindig a kor színvonalán. A jogi tanfolyamok rendszeren a filozófiai kurzusokkal voltak kapcsolatban, de ahol a szükség kívánta, azokon túl is terjeszkedtek.

Ez akadémiai évfolyamokhoz a *közép- vagy latin-iskolák* V. és VI. osztályának elvégzése vezetett; annak főtárgya a *poétika*, ennek a *retorika*.

Ezen csoportok szerint az 1698—1773. évkörben a kolozsvári jezsuita egyetem és gimnázium tanárai a következők:

I—II. Teológiai és filozófiai tanárok: 1712-ben *Hueber András* a polémia, *Hammer János* a kánonjog tanára. *Taksonyi János* 1715-ben kazuisztikát és

Fitter Ádám
1679—1741

hitvitakozást adott elő; több magyar-nyelvű aszketikus mű szerzője, legnépszerűbb könyve „Az ember erkölcsének és Isten igazságának tükörei“ (Győr, 1740). Fitter Ádám 1715-ben filozófiát és teológiát tanított; luteránus vallását Nagyszombatban hagyta el; 1727–1728-ban mint kolozsvári rektor az erdélyi görög egyesültek püspöki adminisztrátora; 400 gör. kel. papot nyert meg a róm. kat. egyháznak. Görgei Kristóf 1718–1721. tanított Kolozsvárt; 1740-ben a kassai akadémiai kollégium rektora. Fasching Ferenc 1725-ben a bölcseleti kar promotora és a teológia tanára; a hazai törvények alapos ismerője; több munkája (Dacia vetus, Dacia nova, Dacia Siculica) Erdély multjával foglalkozik. Radnóti Balogh József, aki 1724–27-ig teológiát, etikát és bölcseletet adott elő, már a kolozsvári egyetem neveltje; az oláhok között mint hit-térítő működött; nevezetes műve a „Praerogativa philosophiae“ 1737. Az

előkelő születésű Sigray András 1728 előtt tanított Kolozsvárt; élete utolsó éveit a bécsi Pázmáneum élén töltötte. Kunics Ferenc, aki Bécsben bölcsészet-, Grácban pedig hittudományi doktori oklevelet szerzett, 1730–31-ben működött Kolozsvárt és itt adta ki „Compendium historicum“ (1732) c. tankönyvnek használt vezérfonalát; később beutazta Olaszországot; olaszból magyarra fordított „Sedeciás“-át (1753) talán Kolozsvárt is előadták. Kunics nevét Kazinczy egyik levelében a régi magyar próza legkiválóbb képviselői között, Pázmánnyal, Káldyval és Faludival együtt említi. Rajcsányi György († 1734) a filozófia és teológia doktora, kolozsvári rektor, később Felső-Magyarország és Erdély visitatora; 11 bölcseleti, hitbuzgalmi és történeti munkát írt. Öccse, Rajcsányi János († 1733) rektorsága idején tették le a kolozsvári akadémiai templom alapkövét (1718); 8 hitbuzgalmi és unitáriusok ellen írt vitairata maradt fenn. Mindszenti Antal mint a kolozsvári kollégium és akadémia rektora halt meg 1736-ban; hitbuzgalmi műveit latinul írta. Kerekes Márton († 1741) kazuisztikát és szentírást adott elő. Fonovich János Kolozsvárott lett dr. phil. et theol. és e két tárgyat több éven át tanította. Boros József életének legnagyobb részét Kolozsvárott töltötte mint a bölcselet és teológia tanára; 1740–45. és 1754–57. a szeminárium igazgatója. Kőszeghi János († 1750) teológiát adott elő; költemé-

nyes műve „Magni manes Transylvaniae principum“ (1722). *Földvári Mihály* († 1746) bölcsészetet és teológiát tanított; Nagyszombatban két latinnyelvű történeti művet adott ki. *Salbeck Mihály* költészettant, bölcsélettant és hitvitatkozást adott elő; hét éven át az erdélyi román papság teológia-tanára; latinnyelvű munkái erdélyi tárgyúak. *Nyirő Ádám* (sz. 1723) előbb a szónoklat- és költészettan, majd a hitvitatkozástan, kazuisztika és kánonjog tanára. A román származású *Illia András* († 1754) bölcséletet és kazuisztikát adott elő; munkája: „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum cum principibus ejusdem usque ad annum 1722“ (Kolozsvár, 1730. és újból 1764). *Okolicsányi Elek* († 1757) bölcséletet és teológiát adott elő; Kolozsvárt megjelent munkája „Decreta et vitae regum Hungariae, qui Transylvaniam possederunt“ (1743). *Nagy János* († 1769) öt évig tanította a teológiát, költői és szónoki műveket írt. *Ifj. Molnár János* (1728—1804) bölcséletet és teológiát adott elő; később a budai kir. gimn. igazgatója, a kir. egyetemi tanács ülnöke, végül szepesi kanonok; az irodalom majd minden ágára kiterjeszkedő magyarnyelvű munkái mintegy 30 kötetre rúgnak; legtöbbjük teológiai tárgyú; egyháztörténete (1769—1788) részben Kolozsvárt jelent meg; írói pályájának elejéről való hexameterekbe foglalt műve: „A régi jeles épületekről“ (1760); ezzel s magyar Iliászával a deákos iskola előkészítője; 1777-ben magyar fizikáját, 1783—95-ben „Magyar Könyvház“ c. munkáját adta ki; írt ezenkívül 10 latinnyelvű munkát. *Kovács Ferenc* a század második felétől mint hitszónok, misszionárius és tanár működött; történeti munkája „A magyar krónikának röviden lerajzolt sommája“, 1782. *Tolvaj Imre* († 1775) hitvitatkozást tanított, rektor is volt, költői és történeti műveket írt.

Kolozsvári Pál
1684—1731

Ifj. Molnár János (1728—1804) bölcséletet és teológiát adott elő; később a budai kir. gimn. igazgatója, a kir. egyetemi tanács ülnöke, végül szepesi kanonok; az irodalom majd minden ágára kiterjeszkedő magyarnyelvű munkái mintegy 30 kötetre rúgnak; legtöbbjük teológiai tárgyú; egyháztörténete (1769—1788) részben Kolozsvárt jelent meg; írói pályájának elejéről való hexameterekbe foglalt műve: „A régi jeles épületekről“ (1760); ezzel s magyar Iliászával a deákos iskola előkészítője; 1777-ben magyar fizikáját, 1783—95-ben „Magyar Könyvház“ c. munkáját adta ki; írt ezenkívül 10 latinnyelvű munkát. *Kovács Ferenc* a század második felétől mint hitszónok, misszionárius és tanár működött; történeti munkája „A magyar krónikának röviden lerajzolt sommája“, 1782. *Tolvaj Imre* († 1775) hitvitatkozást tanított, rektor is volt, költői és történeti műveket írt.

II. Filozófiai tanárok. 1. Humaniorák: A kolozsvári jezsuita-egyetem felújítása körül hervadhatatlan érdemeket szerzett *Csete István* (1648—1718); misszionáriusként, világi papi ruhában jött Apafi alatt Erdélybe, hol Vízkeleti Zsigmond álnéven kezdte meg működését; remek szónoklataiért, melyeket magyarul tartott, de latinul örökített meg, kortársai „erdélyi magyar Cicero“-nak nevezték; a kolozsvári főiskola fölvirágzása nagyrészt neki és gróf Apor Istvánnak köszönhető; később Kolozsvárt esperesplébános volt. *Dévay János* († 1701) is

álruhában lappangott Erdélyben a fejedelemség alatt ; 1699-ben ő kezdte meg a filozófia oktatását Kolozsmonostoron. Csetének méltó tanítványa *Gyalogi János*, az erdélyi katolikus restauráció egyik legnemesebb előharcosa ; Kolozsvárt tanult, itt avatták a filozófia doktorává (1711), ugyanitt később (1718) a bölcseletet tanította. Erdélyben házfőnök Udvarhelyen (1724—25, 1738—40), Vásárhelyen (1735—38) és Szatmáron (1740—41), 1650—51-ben pedig Kolozsvárott a Szent Józsefről elnevezett Báthory-Apor szemináriumot kormányozta ; nagyhatású szónok, több erdélyi tárgyú latin és magyar nyelvű munka szerzője, Csete István 67 prédikációját tette közzé magyarul. 1712-ben *Kecskés Ferenc* a logikának, *Beniczky Mihály* a fizikának tanára. *Bakai Imre* jezsuita tanárnak a kolozsvári akadémia alapítóiról szóló művét halála évében (1713) adták ki tanítványai. *Dirner Tóbiás* bölcseleti tanár korában (1714) adott ki egy latin munkát. *Kolozsvári Pál* (családi nevén Jövedecsi Pál) (1684—1731) egyike a század legkiválóbb hithirdetőinek hazánkban ; Kolozsvárott született, atyja az erdélyi unitáriusok szuperintendense volt ; 1707—1709-ig II. Rákóczi Ferenc íródeákja ; a száműzött gróf Mikes Mihály környezetében Moldvában ismerkedett meg a kat. hittel, 1711-ben lépett a rendbe ; tanulmányai végeztével előbb szülőhelyén, Kolozsvárott, majd Nagyszombatban hat évig a filozófiát tanította ; nagyhatású missziókat tartott a Székelyföldön ; több magyar és latin munkát írt, köztük a „Missiók könyvecskéjét“ (új kiad. 1749). *Thauer János* († 1730), előbb a szónoklat- és költészettan, később a bölcselet tanára. *Csernovics Ferenc* Kolozsvárott bölcseletet tanított (1722), 1730—32-ben a főiskola rektora és kancellárja ; munkái részben erdélyi vonatkozásúak, így pl. Kolozsvárt kiadott bölcseletdoktori értekezése : *Magni manes Transylvaniae principum* (1722). *Daróczi György* (1699—1756) több ideig tanított Kolozsvárott s itt adta ki nagyrészt erdélyi tárgyú műveit : *Septicollis Dacia* (1735), *Ortus et progressus collegii S. J. Claudiopolitani* (1736) stb. *Szunyog Ferenc* († 1726) három évig tanított bölcseletet ; román nyelvű római katolikus katekizmust adott ki Nagyszombatban (1696). *Tejfalvi Csiba Mihály* 1727—28-ban tanított Kolozsvárt ; latinul megénekelte II. Rákóczi György vesztét. *Dobner István* 1736-ban rector magnificus és az egyetem kancellárja ; két latin beszéde Báthory Istvánt és III. Károlyt magasztalja (1725). Dobnerrel egyidejűleg *Prekenfeld Ferenc* a prorektor ; mint spiritualis halt meg Kolozsvárt (1744), hol több tankönyve és erkölcsstani munkája jelent meg. *Miksa István* († 1734) 3 évig tanította a bölcseletet ; Savoyai Eugén péterváradai győzelmét latin versben dicsőítette (Kvár, 1717). *Szegedi György* (sz. 1711) dr. phil. et theol., Kolozsvárott bölcseletet tanított és a háznak kétszer volt rektora, valamint a konviktusnak és a növendékpapok szemináriumának régense. *Id. Molnár János* (1708—1796) négy évig tanított bölcseletet. *Nedetzki László* (1703—1759) bölcselettanár, 1737-ben földrajzi munkát adott ki. *Patai András* bölcseletet tanított, majd (1740) régens volt ; művei : latin teológiai munkák és két magyar nyelvű halotti beszéd. *Pataki Ferenc* költészet- és szónoklattan, majd két évig

bölcseletet tanított 1740-ig; egyik műve erdélyi tárgyú: „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum cum principibus eiusdem (1730). *Török Ferenc* dr. phil. et theol. bölcseletet tanított és dicsőítő beszédeket írt. *Szegedi János* (1699—1760) a kolozsvári és nagyszombati egyetemnek egyik kiváló értéke; hírneves elméleti és gyakorlati jogász; nagy érdeme, hogy a hazai jogforrásokat részint iskolai használatra összevonva, részint a bíraskodási s egyéb jogi eljárások céljaira rendszerbe foglalta; e művei (Tripartitum juris Hungarici Tyrocinium, Rubricae, seu synopsis titulorum, capitum et articulorum universi juris Hungarici nunc primum collectae, Decreta et vitae regum Hungariae, Manuale jurisprictorum Hungariae) évtizedeken át közhasználatban álltak; Kolozsvárt 1742—46-ig működött, később a bécsi Pázmáneumban és Budán igazgató, legvégül Nagyszombatban volt házfőnök. *Kelcz Imre* 1742 körül etikát, *Peringer András* négy évig bölcseletet tanított. Ugyanezen időben *Fekete József*, unitárius konvertita, a humaniorákat és bölcseletet adta elő. Az 1740-es évek második felében több éven át tanított bölcseletet szentmihályi és óvári *Pongrácz István* dr. phil. et theol. (1713—1767), kinek családjából származott az alvinci születésű, hasonnevű Pongrácz István jezsuita, az 1619. szept. 7-én kivégzett három kassai vértanú egyike. *Németi Ferenc* (†1748) szintén bölcseletet tanított Kolozsvárt. 1750-től öt évig tanította a kolozsvári egyetemen a bölcseletet a főiskola egyik legnevesebb tudósa, *Kaprinai István* (1714—1786); Kassán és Bécsben tanult, Sárospatakon, Egerben és Kolozsvárt (1737—38) kezdett tanítani; kiváló tanár és hitszónok, az ország számos helyén tartott népmisziókat, két esztendeig a cigányok oktatásával is foglalkozott; a magyar történetre vonatkozó okmányok és adatok egyik legbuzgóbb gyűjtője, a magyar történettudománynak Hevenes, Pray és Katona István mellett kiváló úttörője; a középkori barátok odaadására emlékeztető szorgalommal mintegy 120 kötetnyi forrásanyagot másolt; legfőbb történeti feldolgozása, forráskritikai irodalmunk egyik alapvető terméke Hunyadi Mátyás koráról szól (1767—71); Kolozsvárt — hol a filozófia egész rendszerét adta elő — három műve jelent meg. Az ötvenes években szintén bölcseletet ad elő Kolozsvárt *Götze Ferenc* (†1758), *Ipach Ferenc*, *Mayr Péter* (†1753); egyidejűleg (1751—53) *Bene Ferenc* a humaniorákat, *Taucher Ferenc*, a jónévű csillagász és *Vizi Ferenc* az etikát tanította. A hatvanas években *Litkei Ferdinánd* (†1763) etikát, *Palkovics Imre* (†1769) három éven át bölcseletet ad elő; *Balogh József* (†1771) és *Lécfalvi Bíró István* (1724—82), aki Kolozsvárt született s ugyanitt szerzett bölcsészettudori oklevelet, ugyanezen tudományszakon működtek.

2. *Reálhák.* A matematika és természettudományok művelői a filozófiai tanfolyamon többnyire egyéb, nem mindig rokon tudományszakokat is előadtak. Így *Jánosi Miklós*, a kolozsvári jezsuiták növendéke, aki a teológiát Bécsben végezte, Kolozsvárt 1734-ben a matematika tanára és hitszónok volt, 1736-tól pedig öt éven át a bölcseletet adta elő; a csillagda felállítására ő tette a kezdeményező lépést; egy teológiai és egy matematikai művet írt, ez utóbbi: Trigonometria plana et sphaerica cum selectis ex geometria et astronomia

Hell Miksa
1720—1792

*Hell Miksa „Ephemerides“
című folyóirata*

problematicus... (1737). *Geiger Mátyás* (sz. 1720) kolozsvári születés, itt éveken át tanította a matematikát. *Daniel József* ugyancsak a matematika tanára volt. A kolozsvári jezsuita egyetem tudós tanárai között kiváltságos hely illeti meg a selmeci születésű *Hell Miksát*, a világhírű csillagászt (1720—1792). A latin és görög nyelv, a földrajz, történelem és mennyiségtan tanáraként kezdte pályáját; a nagyszombati csillagvizsgáló felállítását után, 1752. novemberében foglalta el a kolozsvári matematikai tanszéket, hol 1755. szeptemberig működött. Otthonában obszervatóriumot állított fel; eszközeinek egy része máig megvan a kolozsvári piarista gimnázium természettani szertárában. Igyekezett egyetemi intézetét a kísérleti fizika legszükségesebb műszereivel felszerelni; akkortájt különösen a mágnesség és elektromosság közötti összefüggést kutatta; elméletét később Franklin és Beccaria kísérletei igazolták. Kolozsvárt két munkája jelent meg, mindkettő 1755-ben, úgymint: „Compendium arithmeticae“ és „Elementa arithmeticae numericae et litteralis seu Algebrae“; ugyanitt a matematika egyéb fejezeteinek feldolgozását is tervezte. Tanári és tudományos munkássága mellett széleskörű lelkipásztori tevékenységet folytatott, 1753-ban a konviktusban a filozófusok prefektusa volt. Kolozsvárról Bécsbe hívták a csillagvizsgáló intézet igazgatójává s az egyetem mechanikai tanárává. Itt indította meg „Ephemerides Astronomicae“ c. nevezetes csillagászati folyóiratát, melynek

Mártonfi József
1746—1815

füzetei az égboltozat és légkör változó jelenségeiről számolnak be s hátsó oldalán tekintélyes hely jut a magyarországi jelentéseknek. Ennek és itt közzétett értekezéseinek köszönhetően európai hírnevét. 1768-ban a dán király őt, mint korának leghíresebb csillagászt szólította fel, hogy a következő évre várt Vénusz-átvonulást Norvégia északi részén észlelné; e ritka csillagászati tünemény leírása a Föld és a Nap közötti távolság kiszámításában játszik fontos szerepet. Hell magyar jezsuitatársával, Sajnovics Jánossal tette meg expedícióját Vardöbe, hol 1769. jún. 3-án a Vénusz-átvonulást kedvező idő mellett megfigyelte. Ugyanekkor együtt tanulmányozták a magyar és az ottani finn-ugor nyelvcsaládok rokonságát; általában élénken érdeklődött a magyar történeti kérdések iránt (eredetkérdés,

Anonymus-probléma), melyeket rendtársai közül egy Prayval és Kaprinaival volt alkalma megvitatni. Hell később tevékeny részt vett az 1777-ben Budára helyezett Pázmány-egyetem csillagvizsgáló intézetének felállításában is. Érdemei elismerésül több külföldi tudományos társaság választotta tagjai sorába, így a párizsi, kopenhágai, göttingai, stockholmi, drontheimi és bolognai akadémia. Hell Miksa kolozsvári tanszékének utóda 1769-től *Hartmann Nándor* volt, aki a kolozsvári obszervatóriumot több műszerrel gyarapította. *Benkő Miklós* szintén az ötvenes években tanította a mennyiségtant. *Fridválszky János*, a neves természettudós (1730—1784), a jezsuita rendbe lépve, Pozsonyban, Budán, Bazinban és Kolozsvárt volt tanár; ez utóbbi helyen a latin nyelvet és a matézist adta elő; azután ugyanott könyvtárnok volt a rend feloszlataig; Erdély ásványairól (1764) és Magyarország és Erdély vasféméről Kolozsvárt kiadott munkáival alapította meg hírnevét a mineralogia terén. *Lipsics Mihály* (†1766), aki mennyiségtani, természettani és csillagászati műveket adott ki és *Gottgeisel János* (†1794) a kolozsvári jezsuita főiskola további matematikai tanárai. Itt említhető, hogy *Mártonfi József* (1746—1815) erdélyi püspök Kolozsvárt lépett a rendbe s innen ered állandó érdeklődése a csillagászat iránt; 1774-ben a kolozsvári felsőbb gimnáziumi tanfolyamon a matézist tanította. Az akadémiai tanfolyamokat előkészítő poétikai, vagyis V. középiskolai osztályban tanított 1760 után, rövid ideig a háromszékmegyei *Baróti Szabó Dávid* is, a deákos költői iskola megindítója.

Baróti Szabó Dávid
1739—1819

A nevezetes bulla, mellyel XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én eltörölte a jezsuita szerzetet, Erdély felső oktatásügyében is gyökeres változást hozott. A királynő szeptember 18-án hirdettette ki a rendeletet Magyar- és Erdélyországban és október 26-án szűnt meg a jezsuiták működése a kolozsvári egyetemen. A nagymultú főiskola történetének hatalmas fejezete záródott be, midőn megszűnt az az intézmény, amely hazánkban kétszáz év alatt 744 tanárával 20.487 ifjú számára tette lehetővé a magasabb tudományos ismereteket. A pápai bulla megszüntette ugyan Báthory egyetemének jezsuita jellegét, ám a feloszlott rend tagjai még néhány évig továbbműködtek az egyes tanfolyamokon. Már gyülekezett az ifjúság a tanév elején, amikor a királyi hármass bizottság (melynek feladata volt a meg-

ürült kolozsvári róm. kat. iskoláról gondoskodni) 1773. okt. 30-án, négy nappal a jezsuiták működésének megszüntetése után, megbízta *Benkő Mihály* kanonokot és kolozsvári plébánost a rektori s *Bíró György* cenzort és volt jezsuitát a kancellári teendők végzésével. A főkormányshoz erre a hittudományi karhoz — fejékként 500 frt fizetéssel — azonnal kinevezett négy tanárt (*Bíró István, Cervus János, Jarányi Antal, és Török Ferenc*), a bölcsészettudományi karhoz hármat (*Hartmann Nándor, Kovács József és Vizi Ferenc*), a felsőbb gimnáziumi tanfolyamra pedig hatot (*Csedő Pál, Felszegi Endre, Gönczi Ferenc, Jursics György, Liszi Endre és Moercz Ignác*); közülök hat a feloszlott jezsuita-rendhez tartozott, mintegy jelezve a hagyományok folytonosságát. Úgy látszik, szükség is volt erre, mert az új tanári kar, mely 1773. dec. 1-én lépett működésbe, csakhamar azt tapasztalta, mintha a közönség nem tekintené őket egyetemi professzoroknak. Új méltóságukat külső jegyekkel is kifejezésre kellett tehát juttatniok: dec. 10-én doktori palástjuk viselésének engedélyezéséért folyamodtak s ezt elnyerve, 15-én lelkesen fogtak a jelentkezett 465 ifjú tanításához, kik közül 399 még csak a középiskolai színezetű szabadmesterségek karát látogatta.

Mária Terézia azonban a kolozsvári egyetemnek a jezsuita-rend feloszlásával kapcsolatos átszervezését a maga politikai szándékainak érvényesítésével kívánta megoldani. Hiszen az iskolázásra és közművelődésre vonatkozó minden intézkedése abból az alapelvből indult ki, hogy „az iskola politikum“. Különösen az volt Nagy Friggyessel folytatott háborúskodása idején, amikor politikai okokból ismételtelen meg is tiltotta, ill. királyi engedélyhez kötötte (1752, 1763) a protestáns

ifjak külföldi egyetemlátogatását. Most kitűnő alkalom kínálkozott arra, hogy Erdély protestáns ifjúsága évszázadok óta rendszeresített peregrinálásának — hazai egyetemi iskoláztatásuk biztosításával — egyszersmindenkorra véget vessen. E célból előbb, még 1761-ben, egy protestáns erdélyi egyetem fölállításának tervével foglalkozott, mert — mint nyíltan kimondotta — „ezzel elejét lehetne venni új és fonák hitágazatok, valamint a leggonoszabb s a katolikus vallás, sőt a kormány iránt is gyűlölséget tápláló elveknek, melyeket a tanulóifjak a külföldön beszívznak s a hazába visszatérve magukkal hoznak“. A francia és angol felvilágosodás „veszedelmes“, „felforgató“ tanaitól akarta tehát megóvni birodalmát. Az államrezon szempontjai vezették, midőn megkísérelte a feltartóztathatatlan nyugati szeleket kifogni s a szellemi áramlatokat egy erdélyi protestáns egyetem közbeiktatásával megszüntetni, számítván arra, hogy az udvartól fizetett, attól anyagilag is függő tanárok ily államellenes tanokat nem hirdethetnek. Ezt a gondolatot sem a reformátusok, sem az unitáriusok nem fogadták szívesen; csupán az evangélikus szászok kaptak rajta. *Br. Bruckenthal Sámuel*, Erdély kormányzója tervet is készíttetett egy, a német egyetemek mintájára Nagyszébenben felállítandó egyetemre vonatkozólag; tervezete négy karral és 18 tanszékkal számolt, melyből négyet református tanárok töltenének be, a többi evangélikusok, akik ilymódon biztosították volna az egyetem szász jellegét. A királynő elfogadta a tervet, de az végül mégsem valósult meg.

Mária Terézia erdélyi egyetemi terveit később akként módosította, hogy a katolikusok és protestánsok számára közös universitást létesít Kolozsvárt. A tárgyalások 1762-ben *gróf Bethlen Gábor* erdélyi udvari kancellár beadványa alapján indultak meg; 1764-ben a királyné a protestáns egyházak főgondnokait

Mária Terézia
1717—1780

is nyilatkozatra szólította s a tárgyalások vezetésével báró *Bajthay József Antal* gyulafehérvári püspököt, a nagyműveltségű volt piaristát, Grassalkovich Antal mostohafiát bízta meg, de a protestáns körök a püspök személye iránti bizalmatlanság miatt határozottan kitértek a felekezeti egyetem terve elől.

A jezsuita-egyetem megszűnése után, 1774. január 26-án Mária Terézia újból véleményre szólította fel Erdély felekezeteit, az összes katolikus, református, luteránus és unitárius főpapot, a Kolozsvárt felállítandó egyetem ügyében. Erdély egyetemét ugyanis — a mainzi választófejedelemnek az erfurti egyetemen végrehajtott módosítását véve mintául — olyképpen akarta átalakítani, hogy a katolikusok mellé kinevezendő protestáns tanárok fölöslegessé tegyék a protestáns ifjúság külföldi egyetem látogatását. Ám a felekezetek közti egyetem ez újabb terve sem jutott túl az előzetes tárgyalásokon. Az erdélyi ev. ref. szuperintendens, *Csernátoni Vajda Péter* örömmel üdvözölte ugyan az új, Erdélyben első országos egyetem alapításának szándékát, de Désről 1774. június 1-én kelt fölterjesztésében oly tágan értelmezte a felekezeti egyenjogúságot (az egyetemen a teológiai és világi tudományok éles elkülönítése, a teológiai tanároknak egyházi előjáróiktól való közvetlen függése, a világi tudományok tanárainak a kinevezés szempontjából való teljes egyenlősége, a tudományok fejlesztése érdekében sajtószabadság és kedvezés nyomdák felállítására, stb.), hogy ezt s az ilyen javaslatokat a gubernium a királynőhöz föl sem terjesztette. Rendkívül jellemző a protestáns álláspontra, de az erdélyi fejlett műveltségi viszonyokra is a külföldi kapcsolatokhoz s a tudományos kutatás szabadságához való igényes ragaszkodás. Még minden felekezeti egyenjogúság mellett is szükségesnek tartják fiaik számára a külföldi egyetemek rendszeres látogatását, márcsak lelkes- és tanárképzésük magas színvonalának biztosítása érdekében is, mit számos külföldi alapítvány tesz lehetővé „az amúgyis szövetséges Belgiumban (vagyis Hollandiában) és Helvetiában“, de a hallgatással mellőzött Németországban és Angliában is.

A katolikus és protestáns felekezetek közötti, valamint az udvar iránti kölcsönös bizalmatlanság miatt tehát ezúttal sem jöhetett létre egy erdélyi országos egyetem. Közben egyre sürgősebbé vált a felsőoktatásügy átmeneti állapotának megszüntetése. 1774-ben elhatározták, hogy a Kolozsvárt tanuló papnövendékeket alapítványaikkal együtt a püspöki székhelyre, Gyulafehérvárra helyezik át. Ugyanezen évben Mária Terézia jogi kart állít fel, a következő esztendőben pedig az orvostudományi kar alapjait veti meg. 1775. március 13-án az erdélyi róm. kat. tan- és nevelőintézetek főpártfogójává (supremus protector) *gróf Kollonics László* erdélyi püspök neveztetett ki. E rendszertelen intézkedések között — egyre elhanyagoltabb iskolaépületekben — folytatta tevékenységét a kolozsvári akadémia részint exjezsuita-, részint világi paptanárok és nevelők közreműködésével, mígnem 1776-ban Mária Terézia a piarista-rend kezébe tette le a nagymultú főiskolát, a jezsuita-rend feloszlata által a koronára szállott javadalmakkal együtt.

A piarista-rend alapítója, Kalazanti Szt. József 1597-ben olasz földön nyitotta meg az első kegyes (vallásos és ingyenes) iskolát; 1621-ben létesített rendje (Ordo Scholarum Piarum) elemi és középfokú iskoláival a vezető jezsuita-iskolák mellett csakhamar elterjedt nyugaton, 1642 óta Magyarországon is. A piaristarend Erdélyben sem volt egészen ismeretlen; hiszen az erdélyi egyházmegye egyik nagynevű püspöke, *báró Bajthay József* (1717—1775), II. József nevelője és II. Frigyes porosz király barátja, piarista volt; a szerzet tanítótevékenységéről azonban a szélesebb rétegek most szereztek először tudomást. Annál nagyobb a királynő gráciája, aki itt a nemes ifjak konviktusán és szemináriumán, valamint az elemi iskolán és gimnáziumon felül az „Universitas“ filozófiai és matematikai tanszékeit is gondjaikra bízta. Elhatározását 1776. június 7-én azzal közölte az erdélyi

Pállya István
1740—1802

kir. főkörmányszékkel, hogy a kegyes-tanítórend tartományi főnökétől kért 19 piarista-tag már az 1776—77. tanév elején megkezdni működését Kolozsvárott. Kollonics püspök, mint az egyetem főpártfogója, július 10-én felszólalt ugyan négy elismert ex-jezsuita egyetemi tanárnak gimnáziumi tanárrá való beosztása ellen, a királynő azonban követte elhatározását és október 15-én új intézményeikbe be is iktattatta a piarista-rendet, melyet az egykorú nyelvhasználat ingadozva még „Kegyes, Ájtatos, vagy Jámbor oskolák szerzetének“ is nevezett.

Mária Terézia felkérésére Orosz Zsigmond rendfőnök 1776 őszén útnak indította az első kolozsvári piarista-családot, a házfőnököknek és az egyetem rektorának kiszemelt *Pállya Istvánnal* együtt számszerint huszat. Ünnepélyes beiktatásuk október 15-én, a királynő névnapján ment végbe *gróf Bánffy Dénes* királyi biztos, Kolozs megye főispánja jelenlétében, aki a kolozsvári kir. egyetem igazgatásával s a két növelde fölötti felügyelettel bízott meg, miután a jezsuitarend feloszlásával az egyetemi korlátok is megszűnt; az akadémiai templom, a konviktus és a szeminárium gazdasági kezelése s a megüresedett alapítványi helyek betöltése az ú. n. katolikus bizottság feladata lett, melynek elnöke ekkor *gróf Bethlen Miklós*. Ez időtől 1818-ig mindig Kolozs megye főispánja volt a kolozsvári egyetem (illetőleg 1784-től az akadémiai lyceum) kir. igazgatója (Director regius Universitatis).

A „Ratio Educationis“ címlapja
1777

A kolozsvári tan- és nevelőintézetek élére Pállya Istvánban (1740—1802) jeles képzettségű, tetterős és vezetésre hivatott férfiú került. Már előzőleg több helyen tanított, így 1769-ben Nyitrán, hol rendtársai voltak: a színműíró Simai Kristóf, kinek írói működésére jelentékeny befolyással volt, Dugonics András, kivel Nyitrán 1771-től felváltva végezte a magyar hitszónoki teendőket, továbbá Koppi Károly, Hannulik János, Benyák Bernát, egyszóval a század legjelesebb piarista-írói. Illei János, Kereskényi Ádám, Kunics Ferenc, Kaprinai István jezsuiták és Mártonfi József után tehát vele a divatos iskoladrámának újabb művelője került a kolozsvári főiskolára. Pállya István irányú munkásságából két latin és egy magyar iskoladráma maradt fenn kéziratban; magyar színművének „Pazarlay és Szűkmarkosy“ a címe.

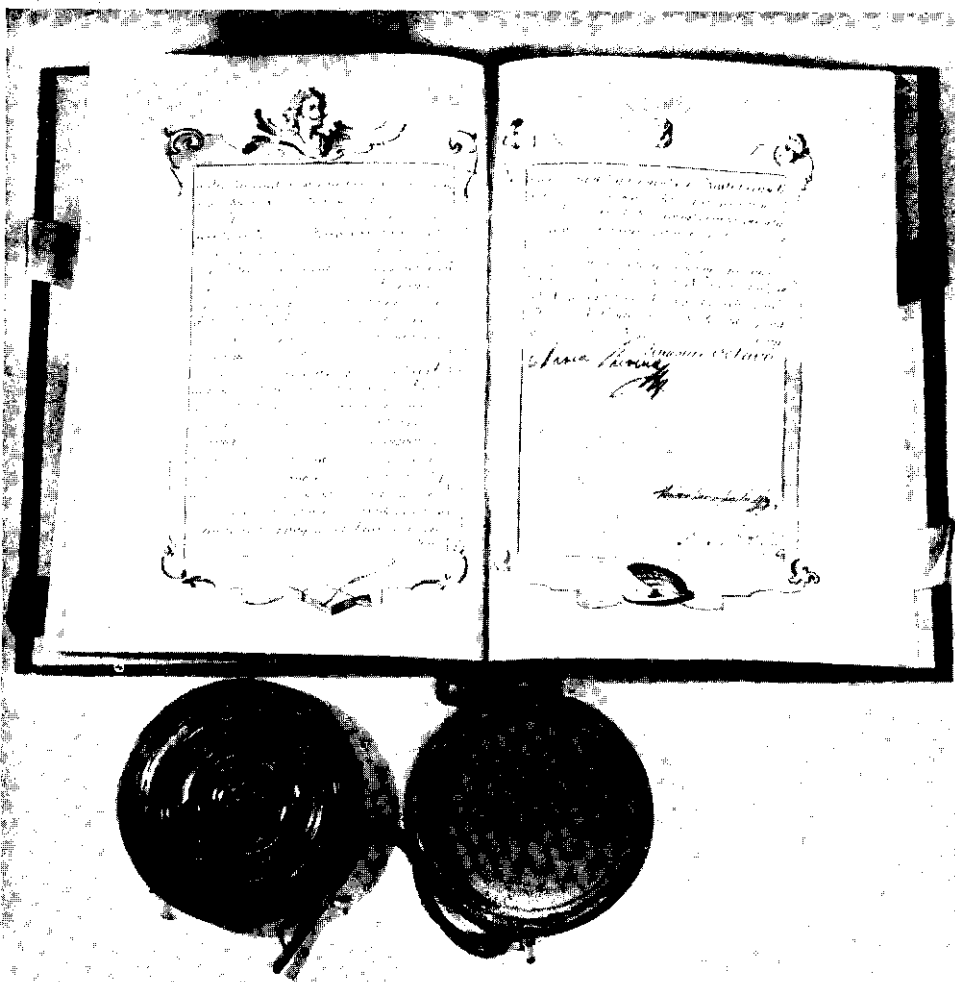
Pállya István lelkes munkatársaival nov. 20-án kezdte meg a gimnáziumi és az egyetem két bölcsészeti osztályán a mennyiség-, természet- és bölcsészettani tárgyak tanítását. A következő évben jelent meg Mária Terézia korszakos közoktatásügyi rendelete, az 1848-ig érvényben volt „Ratio Educationis“, amely az iskolákat a legalsótól a legfelső típusig egységes rendszerbe foglalta és a közoktatásügyet állami felügyelet alá helyezte. Tan- és nevelésügyi reformját előbb a bécsi, majd a Budára áthelyezett nagyszombati egyetemen vezette be, végül a kolozsvárra is kiterjesztette. A bécsi egyetemet tartván mintaképnek, a kolozsvári egyetem bölcsészeti tanfolyamaira is a bécsi egyetem tankönyveinek használatát írta elő. A királynő most ismét föllevenítette az erdélyi országos egyetem megvalósítására vonatkozó terveit. E célból 1778-ban Bécsbe rendelte Pállya Istvánt; a kolozsvári piaristáknak aug. 26-án királyi alapítólevelet (Litterae Fundationales) adott, az elméleti és alkalmazott mennyiségtan szétválasztására új tanszéket létesített, nyilvános könyvtár felállítását, továbbá matematikai és fizikai szertár felszerelését rendelte el; egyidejűleg a nemesi konviktust és a piarista rendházat saját nevééről nevezte el (Collegium Regium Theresianum Claudiopolitanum). 1779—80-ban a bölcsészeti tanfolyamon a történelem számára új tanszéket állíttatott fel. Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben, ill. halálakor (1780. nov. 22.) a kolozsvári egyetem szervezete a következő képet mutatja.

I. Hittudományi kar. A jezsuita-rend feloszlatása után e karon a tanári és nevelői tisztet majd exjezsuita, majd kegyestanítórendi, majd világi paptanárok viselték. Tantárgyak : 1. theologia dogmatico-speculativa, 2. a bibliai nyelvek, 3. theologia dogmatico-practica, 4. szentírás-magyarázattan (exegetica), 5. theologia moralis és 6. egyháztörténet (historia ecclesiastica). E tárgyakat 1777-ben *Béla József*, *Burián Mihály*, *Horváth Pál* és *Vojkul József* tanította. Papnövendékek a piaristák alatt csak két évig voltak (1777 és 1778); az első évben heten, a másodikban kilencen. Ugyanekkor két piarista-növendék is hallgatta az egyetemi hittani előadásokat; egyikük, a már említett Dominkovits József, az első rendtagokkal együtt érkezett. 1778-ban gróf Kollonics László erdélyi püspök a kolozsvári papnövendét megszüntette s a növendékeket a bécsi, budai és gyulafehérvári teológiára rendelte. Ettől fogva a kolozsvári egyetem hittudományi kara néhány évig (1784-ig) szünetelt.

II. Jogtudományi kar. A kolozsvári egyetem 1774-ben (a budapesti — még Nagyszombatban — 1667-ben) bővült ki jogi karral. E fakultás alapjait Mária Terézia 1774. okt. 19-én vetette meg. Kezdetben a következő két jogi tanszék működött : egyház- és büntetőjog, melynek első tanára *Ködi Farkas János*; észjog, köz- és magánjog s római jog, tanára *Fortini Károly Antal* (1815-ig). Ezekhez csatlakozott 1776. nov. 1-én a harmadik : az erdélyi jog tanszéke.

III. Orvostudományi kar. A jogi kar után ugyancsak Mária Terézia létesítette a kolozsvári egyetemen az orvosi fakultást is 1775-ben (tehát két évvel korábban, mint a Budára helyezett Pázmány-egyetemen). A királynő előbb két orvoskari tanárt ígért Kolozsvárra, de 1775. január 26-i rendeletével egyelőre csak a bonctan, sebészet és szülészet tanítását vezette be — a kart mintegy szimbolikusan képviselő — egyetlen tanárral. E katedrát 400 frt évi fizetéssel *Laffer József* (1741—1798) sebész- és szülészmester töltötte be, egy év folyama alatt mindhárom szaktárgyat előadva ; tanszékén 1798. június 25-én bekövetkezett haláláig működött. Mária Terézia készült a kar fokozatos kiépítésére; így 1776. november 7-én a következő tanévekre a vegytan, növénytan, élettan (1777/78) és kórtan (1778/79) tanszékeit helyezte kilátásba, de mindezen készületekből semmi sem lett; 1777. augusztus 27-én a tervezett intézkedéseket „egyelőre függőben hagyatni“ rendelte. Uralkodása hátralevő ideje alatt ez intézmény nem is fejlődött tovább. E tervbevett tanszékek egyikére, a növénytanira, amely a gyógyszerészettel lett volna kapcsolatos, elsősorban *Benkő József* ref. tanár-lelkész, az erdélyi botanikai és történeti kutatás fáradhatatlan előharcosát szemelték ki; de ismételt pályázatai — az erdélyi természettudomány nagy kárára — végül is megghiúsultak.

IV. Bölcsészettudományi kar. A filozófiai karon a bölcseletnek, matematikának, fizikának és a történelemnek volt tanszéke. A mennyiségtannak mind elméleti, mind gyakorlati részét eleinte egy tanár adta elő, aki Mária Terézia 1776. június 7-i rendelete szerint a rhetori osztályt végzett ifjakat hetenként háromszor a polgári építészetre is tartozott oktatni. Ehhez járult 1778-ban a mechanikának

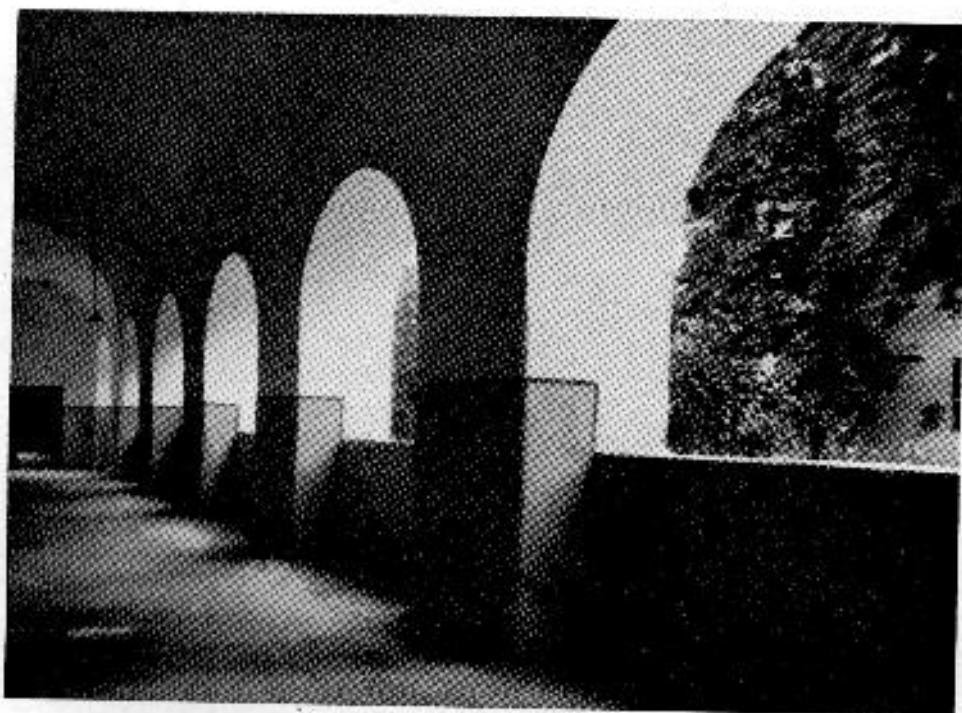

Mária Terézia 1778. augusztus 26-i alaptőlelevelének zárólapjai

anyanyelven való népszerű tanítása az iparosok számára. De minthogy ez egyetlen tanerőt túlságosan megerőltetett volna, a királyné Pállya István rektor közbenjárására az elméleti részt a gyakorlatitól elkülönítette (1778. szeptember 2.). A matematikát 1778-tól 1809-ig *Gegő József Adolf* (1746—1812) piarista adta elő, ki előbb Nyitrán tanított, majd (1803—1812) kolozsvári vicerektor volt; az 1798—1805-ig épült kolozsvári csillagának ő az első felügyelője; e tisztséget a mindenkori mennyiség-tanárok örökölték; az algebra és geometria elemeiről *Gegő* két latinnyelvű tankönyvet írt (megj. Pest, 1808.). A gyakorlati részt — vagyis alkalmazott mennyiség-tant — *Malinovic Ignác* adta elő; tanszéke 1792-ben megszűnt. A történeti tanszéket az 1779/80. tanévben állították fel és arra a rendkormány *Koppi Károlyt* (1744—1801), a kassai kir. akadémia történet-

*A kolozsvári piarista-rendház
Balról a háttérben a Theresianum épületrésze*

A piarista-rendház udvari része

A kolozsvári református kollégium

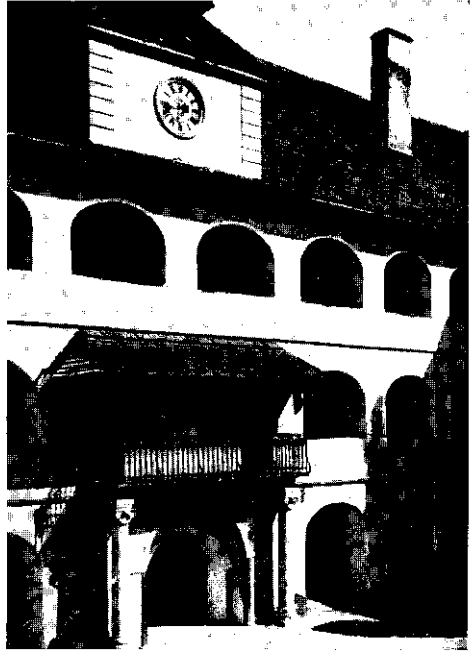
tanárát küldte ki. Kolozsvári székfoglaló beszédében a történettudomány hasznáról és szükséges voltáról értekezett. Előadásainak hallgatására az I. éves joghallgatók is kötelezve voltak. 1784-ben az udvar vele töltötte be a pesti kir. tudományegyetem történeti tanszékét, honnan a kitűnő Katona Istvánt nagyon is átlátszó ürüggyel távolították el. De az ő bátorhangú, hazafias szellemű előadásait sem nézte jó szemmel a kormány, s ürüggyül használva összeköttetéseit a Martinovics-társaság vezetőivel, 1796-ban Koppit is megfosztották tanszékétől. Benkő József nagy elismeréssel emlékezik Koppi könyvtáráról és működéséről, „ki is a kolozsvári k. Universitásban kiváltképpen való dícsérettel tanítja az historiákat“; hasonlóan méltatja pesti működését Bacsányi János: „Mennyit nem lehet egy Koppitól tanulni és mely örömet nem szolgál akárkinek!“ Koppi filozófiai és történeti tárgyú, latin nyelven írt dolgozatai nagyrészt kéziratban maradtak fenn; említendők: *Prolegomena historiae ecclesiasticae* (1786), *Praelectiones historicae* (1787), *Historia belli Cosacco-Polonici* (1789), *Jus electionis Historia stirpis Arpadianae* (1790), melyet elkoboztak.

1777-ben 346, 1778-ban mintegy 400 hallgatója volt a piaristák főiskolájának; ez utóbbiak közül 150 a nemesek konviktusában, 153 a szemináriumban, a többi pedig a városban lakott. Megjegyzendő, hogy a teológiai hallgatók létszáma csaknem kivétel nélkül erdély-egyházmegyei papnövendékekből telt ki.

Mária Terézia halála után válságosra fordult a piaristák kolozsvári egyetemének helyzete. A rend buzgón folytatta ugyan működését, de az egyre erősödő

szerzetesellenes mozgalmakban, a régi és új áramlatok kiegyenlíthetetlen ütközőpontján alig lehetett reményük intézményeik épségben tartására. *Pállya István* 1782-ben kedvét vesztve lemondott, elhagyva állomását, hol főleg Erdély törvényeinek gyűjtésével foglalkozott. Ezután Vácra és Sopronba nyert beosztást, közben gr. Dessewffy Józsefnek, Koppi volt tanítványának, nevelésével is foglalkozott, s csak hosszú évek múlva, mint rendfőnök látogatott ismét Kolozsvárra. Utána *Mulay Konstantin* lett az igazgató (1783—85).

Mária Teréziának a központosítás céljait szolgáló, de kihatásukban igen üdvös és ismét az európai mintákhoz igazodó felsőoktatásügyi alkotásaival állt és bukott a kolozsvári egyetem. II. József 1784. augusztus 28-án eltörölte a főiskolának „univerzitas“ jellegét s azt lyceumi színvonalra szállította le, arra a fokra, amelyen a nemkatolikus egyházak kollégiumai állottak. 1784-től 1872-ig tehát Erdély ismét egyetem nélkül áll.

A református kollégium udvari része

★

Futó visszatekintést vetve a kor erdélyi iskolázására, az oktatásügy felekezetek szerinti spektruma a következő :

a *katolikus* iskolázás hatalmas lendületet vett, az iskolák száma és színvonala a századforduló óta folyvást emelkedik ; a XVIII. század második felében több szerzetesrend vezetése alatt 10 kat. gimnázium működött s 7 olyan, amelyben a latin nyelvnek csak elemeit tanították ;

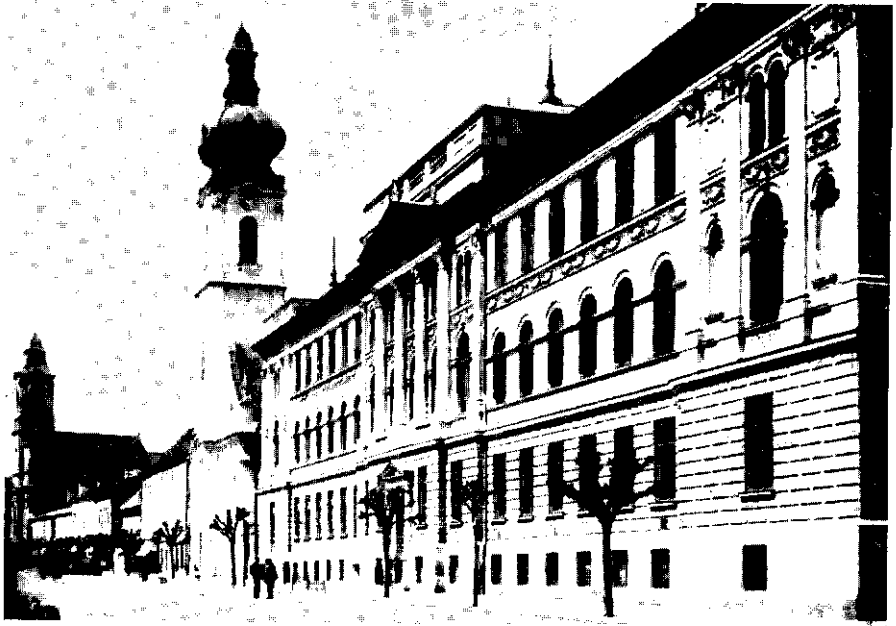
a *református* iskolák érezték ugyan a katolikus túlsúly korlátozó hatását, de régi színvonalukat nemcsak hogy megtartották, hanem tovább is fejlesztették ; 9 gimnáziumuk közül a nagyenyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi kollégiumé a vezető szerep ;

ez *unitáriusoknak* 2 gimnáziumuk működött ;

az *evangélikus, vagyis szász* iskolák protestáns jellegük ellenére is szerencsésebb helyzetben voltak, mint a magyar reformátusok, mert a Habsburg-uralom következtében szorosabb kapcsolatba jutva a német tudományos mozgalmakkal, művelődési törekvéseiket szabadabban fejthették ki ; 5 gimnáziumuk és 14

A kolozsvári régi unitárius kollégium és templom

A kolozsvári új unitárius kollégium és templom

olyan városi iskolájuk volt, ahol a latin nyelv elemeit is tanították ;

a román iskolázás tulajdonképpen Mária Terézia uralkodásával kezdődik. 1754 őszén nyílt meg első gimnáziumuk, a balászfalvi gör. kat. iskola, amely idő múlva bölcsészeti tanfolyammal ellátott archigimnáziummá bővült ; *Aron Péter* püspök alapította mind ezt a gimnáziumot, mind pedig a balászfalvi papi szemináriumot, melyben 50 teológus tanult. Nagyhatású volt a gör. kat. román papság tudományos színvonalának emelésére az is, hogy a nagyszombati papnevelő intézetben és a bécsi Pázmáneumban mintegy 16 román teológus nyert elhelyezést. A gör. keletieknek nem volt középiskolájuk.

Ajtai Abod Mihály
1704—1776

*

Míg a kolozsvári jezsuita-egyetem — fennállása utolsó hét évtizedében —

ugyanolyan tudományos központot teremt Erdély földjén a magyar katolicizmusnak, mint a testvérházában a nagyszombati, illetőleg budai, addig a protestantizmus kiválóságai — tudományos központ híján — csak egymástól elszigetelve, szerény kollégiumi vagy papi stallumokban meghúzódva, sokszor méltatlan mellőzések közt fejthetik ki munkásságukat. Külföldi iskoláztatásuk egyre több akadályba ütközik, itthoni tevékenységük szűk körén nincs mód általhatniok : ez mindannyiok közös mostoha sorsa. Mecénásaik száma erősen megcsappant ; magasabb tanulmányaikat már inkább csak szűkös alapítványok, semmint nagylelkű pártfogók teszik lehetővé. Bethlen Kata, aki két jeles ifjú — *Ajtai Abod Mihály*, később enyedi tanár, neves nyelvész és *Bod Péter* — külföldi taníttatásáról gondoskodik : nem típus, hanem kivétel. Feltűnően kevés azon református ifjak száma is, akik egy-egy főúri ifjú kísérőiként jutnak ki külföldre, — mint pl. *Kovács József*, gr. Teleki Sámuel nevelője, később enyedi tanár, — különösen a század második felében, mert egy 1764-es kormányintézkedés rendkívül megnehezítette a külföldi utazásokat. Erdély arisztokráciája mecénási szerepét most irodalmi műkedveléssel váltotta fel. A felvilágosodás eszméi az ő körükben hódítanak leginkább. Közülök kerül ki a francia irodalom legszorgalmasabb magyar olvasótáborára ; ők közvetítik az írókat : Fénelon „Télémaque“-jának *gróf Haller László*, Corneille „Cid“-jének *gróf Teleki Ádám* az első magyar fordítója ; *gróf*

Bod Péter
1712—1769

**MAGYAR
ATHENAS**

AVAGY
AZ ERDÉLYBEN ÉS MAGYAR-ORSZÁG-
BAN ÉLT TUDOS EMBEREKNEK, NEVE-
ZETESEBBSÉN A KIK VALAMI, VILÁG ELEI-
BE BOTSÁTOTT IRÁSOK ÁLTAL ESMÉ-
RETÉSEKRE LETTÉK, S JO EMLE-
KEZETEKET FEN-HAGYTAK
HISTORIA JOK

MELLYET
SOK ESZTENDŐK-ALATT, NEM KEVÉS
SZORGALMATOSSÁGGAL EGYBE-SZEDGETETT, ÉS AZ
MCSZAN ÉLŐNKER, S EZ-UTAN KOVÁLTIRIZEN-
DŐKNEK TANUSÁGOKRA, S JORA-VALÓ FEL-
SERKENTÉSEKRE KOZORSÓSSÉ TETT.

F. TS. BOD PÉTER.
A' M. Igeni Ekleliában a' KRISTUS Szolgája.

Nyomatottatott 1766-uk, Eftvashón.

Bod Péter
„Magyar Athenas“-ának cimlapja
1766

Teleki József Voltaire-rel és Rousseau-val levelezik. A kor uralkodó francia szellemiségének hazánkban Erdély a melegágya; nem csoda, ha az új magyar irodalmi fejlődés franciás irányának képviselői (*Báróczi Sándor*, *Barcsai Abrahám*, *Naláczai József*) mind erdélyiek, vagy legalább is peremvidékiek (*Bessenyei György*).

A kálvinista tudósok vizsgálódása most, a felekezeti harcok enyhülésekor, főleg a történeti és természettudományokra irányul, bár a jogtudományoknak is olyan jeles képviselőjével találkozunk, mint *Husztai András*, a kolozsvári ref. kollégium első jogtanára (1733—42). Legtöbbjük széleskörű enciklopedikus műveltséggel rendelkezik ugyan, de munkásságukat általában az említett két tudomány-szak határozza meg.

A történetkutatók minden energiáját az anyaggyűjtés foglalja le, akárcsak jezsuita kortársaikét; de kutatásaik emezekénél szűkebb körben mozognak s eredmény tekintetében sem mérkőzhetnek a hivatalos hatalom és a rendi szervezet támogatását élvező jezsuitákkal. *Kénosi Tózsér János* és *Bod Péter* az egyháztörténelmi adatgyűjtés legkiválóbb képviselői. Az előbbi az erdélyi unitárius egyház- és iskolatörténet forrásait foglalta össze, az utóbbi a protestáns egyház- és tudománytörténet kútfőit gyűjtötte s igyekezett rendszerezni. Bod, a felsőcsernátoni árva fiú, a Bethlen-kollégium alumnusa- és köztanítójaként végezte hazai, és Bethlen Kata pártfogoltjaként szerezte meg külföldi tanulmányait s

általa nyerte el a hévizi, majd pedig a magyarigeni lelkészséget. Műveit — bár kissé pongyolán írt — alaposág és rendszeresség jellemzi. Az önmagának kijelölt területeken hézagpótló munkát végez, s amint egy téren feladatát befejezte, új feladatokba kezd, mintha kora protestáns nemzedékének minden tennivalója egyedül őreá várna. Protestáns egyháztörténeti művei után történelmi munkák következnek, majd közel húszévi gyűjtőmunka után közreadja az első magyar nyelvű irodalomtörténetet, a Magyar Athenast (1766), mintegy hatszáz magyar íróról számolván be. Bod Péter műveit — a külföldnek szánt latinnyelvű kézikönyveken kívül — következetesen és programszerűleg magyarul írta oly korban, midőn imakönyvön és fordításon kívül alig jelent meg magyar nyomtatvány.

A mi szempontunkból Bod Péternek nemcsak tudományos munkái, hanem akadémiai törekvései is különös figyelmet érdemelnek. Megjegyzendő, hogy a köztudat tévesen kapcsolja össze Bod Péter akadémiai törekvéseit a korábbi akadémiai törekvésekkel. Mert míg az Apácai Csere-féle akadémiai törekvések egy főiskolának, vagyis az erdélyi egyetemnek fundálására irányulnak, addig Bod Péter plánuma, „Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza . . . históriája“ c. műve (1760) előszavában, a Bessenyei György és Aranka György-féle tervek kezdő láncszemét alkotja, amennyiben ő egy magyar nyelvvelő társaság, vagyis a tudományos akadémia eszméjét körvonalazza. Sajátos jelenség, hogy Bod Péterrel egyidőben egy katolikus tudós, a Kolozsvárt is működött Hell Miksa, szintén

Benkő József
1740—1814

Cornides Dániel
1732—1787

Vásárhelyi Töke István
fizikájának előlapja. Nagyszében, 1736

foglalkozik egy akadémiának, és pedig a bécsinek tervezetével ; memoranduma nem vált valósággá s csak kéziratban maradt fenn, de éppolyjellemző emléke a XVIII. századi Európa akadémiai törekvéseinek s a bécsi udvar akadémizálásának, mint erdélyi protestáns kortársáé : a Bod Péteré.

A Székelyföld adja a kor másik jeles erdélyi historikusát, a bardóci születésű *Benkő Józsefet*, kinek munkássága Hóman Bálint megállapítása szerint megüti Bél Mátyás, Pray és Katona István mértékét. Pedig csak az udvarhelyi kollégiumban és a „fényes hírt viselő nagyenyedi bölcsesség házában“ szerezte tudományát; „ezen hazánál küljebb“ sohasem jutott, bármint óhajtotta, hogy „a külső országoknak tudománybéli kincséből ha csak valami kevés részt vegyen“. Vigasztalanul szomorú sors jutott osztályrészéül. Előbb székelyudvarhelyi gimnáziumi tanári székétől fosztották meg, majd köpecsi papi állását kellett odahagynia hivataltársaival történt súlyos összeütközései miatt. Ez a szerencsétlen sorsú tudós történeti és természettudományi kutatásaival

egyaránt elévülhetetlen érdemeket, s nevének külföldön is elismerést szerzett. Az erdélyi történeti források tíz kötetre tervezett gyűjteményétől csupán két kötetet sikerült közreadnia (Transsylvania, Bécs, 1778), megmaradt három kötete mindmáig kiadásra vár. Benkő gyűjtésének felhasználásával adta ki később Aranka György társasága az erdélyi történet elbeszélő kútfőinek gyűjteményét. Benkő természettudományi művei közül a legelső Erdély nevezetesebb barlangjait ismertette ; e művét a harlemi tudós társaság holland nyelvre fordíttatta s Benkőt 1781-ben tagjai közé választotta. Botanikai művei közül csak kisebb dolgozatai maradtak fenn. Főműve, a Linné rendszerezése nyomán készített „Flora Transilvanica“, a bécsi kancellárián, ahová a kolozsvári lyceumi tanszékre pályázva fölterjesztette, nyomtalanul eltűnt.

Itt a helye megemlékeznünk *Cornides Dánielről*, aki németországi tanulmányairól hazatérve, Erdélyben mint nevelő és a kolozsvári református kollé-

gium német nyelvtanára működött tizenöt évig. Tanítványai közé tartozott többek között a három Teleki-testvér: József, Sámuel és Ádám. Egyike volt a leglelkiismeretesebb és legbuzgóbb történeti forráskutatóknak és feldolgozóknak; a hazai történetírás XVIII. századi fejlődésében Prayval és Katonával egyenrangú társ, a pesti egyetem tanára, európai méretű tudós.

Benkő természettudós kortársai közül figyelmet érdemel még *Vásárhelyi Tőke István* nagyenyedi kollégiumi tanár, aki Erdélyben elsőnek kapcsolta egybe a fizika tanítását kísérletekkel és aki az első hazai fizikakönyvet írta, a kor tudós nyelvén, latinul; e tankönyv száznál több fizikai eszközt bemutató ábrája a tanár experimentáló készségéről és az iskolának a korhoz képest igen gazdag szertáráról tanúskodik.

V. MAGASMŰVELTSÉG EGYETEM NÉLKÜL (1784—1872)

A kolozsvári egyetem két századon át vallási ellentétek miatt nem tudott megszilárdulni; a XVIII. század végétől a nemzetiségi kérdés körül zajló politikai küzdelmek gátolták fejlődését. A válság II. József tanügyi reformjaival kezdődik, I. Ferenc abszolutista uralma idején pedig egyre mélyül; a szabadságharc leverése végleg megpecsételi a nagymultú intézmény sorsát, utat nyitva története új fejezetének.

A II. József által 1781-ben kiadott „Norma Regia pro scholis Magni Principatus Transilvaniae“ Erdély közoktatási szervezeti merőben új alapokra kívánta helyezni, amennyiben mind a katolikus, mind a protestáns iskolákat a királyi kormányzók, a gubernium, illetőleg az ennek kebelében szervezett tanulmányi bizottság közvetlen vezetése alá rendelte; e bizottság elnöke az erdélyi püspök volt, tagjait — az unitáriusokat kihagyva — „mindhárom vallás“ képviselőiből választották. A „kalapos király“ legfontosabb — s a hazai tudományosság fejlődése szempontjából legártalmasabb — intézkedése volt a német tannyelv kötelezővé tétele. 1784. nov. 1-től minden tanulót tandíjfizetésre kötelezett; a gimnáziumi osztályokban 6, a bölceletiekben 9, a jogiakban 15 frt tandíjat állapított meg. A nagyobb nevelőintézeteknek nem

A „Norma Regia“ címlapja, 1781

lévén barátja, a konviktusokat a papnöveldek kivételével eltörölte. Nem kímélte az anyja nevét viselő bécsi Theresianumot, sem a két kolozsvári finevelőt, melyek közül a nemesi konviktus pecsétjén szintén Mária Terézia neve díszlett; ezeket 1785-ben szüntette meg, feloszlátván egyúttal a kolozsvári főiskolán még a jezsuitáktól alapított és 1641 óta virágzó „Mária Társulat“-nak nevezett hitbuzgalmi egyesületet is, amelyet később, 1819-ben Rudnay püspök állított vissza. Ez intézkedések következtében a kegyes tanítórendi tagok egy része — nevelői tisztétől megfosztva — kénytelen volt Kolozsvárról eltávozni; rendházuk 1785—1791-ig házfőnök nélkül maradt s a beszállásolt idegenajkú földmérő inzellérek garázda viselkedése miatt szinte teljesen elárvult. Csak a tanítással foglalkozó bölcsészeti és gimnáziumi tanárok és az elemi iskolák igazgatója maradtak helyt. A bölcsészeti tanárok évi illetménye ekkoriban 500, a gimnáziumi tanároké 300—350 frt.

Az egyetemnek és akadémiának egyaránt nevezett kolozsvári főiskola 1784. aug. 28-ig viselte büszke címét. Ettőlfogva, II. József rendeletéből „királyi akadémiai lyceum“, vagyis csaknem olyanfoku iskolafaj, mint a protestáns egyházak nevesebb kollégiumai: az enyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi.

II. József éppen akkor fosztotta meg a kolozsvári főiskolát egyetemi rangjától, amikor az a Mária Teréziától alapított jogi és részleges orvosi kar révén, a négy fakultás összességében teljes „universitas“-sá válhatott volna. De nemcsak rangjától fosztotta meg, hanem egységet alkotó tagjait is szétszabdalta. Hittudományi karát 1786-ban megszüntette; a jogi kar mint a királyi akadémiai lyceum jogi tanfolyama működött tovább; az egyetem testéből kivált orvosi tanszékek orvos-sebészi intézetté különültek; a piaristák kezén csupán a bölcsészettudományi kar maradt meg, mint a királyi akadémiai lyceum egyik tagozata, amely azonban 1822-ben „akadémiai“ jelzőjét is elvesztette, hogy végül a bölcsészeti tanfolyam 1851-től már csak mint egyszerű róm. kat. főgimnázium folytassa működését. Ez II. József szomorú szerepe a kolozsvári egyetem történetében. Kétségtelenül modern szellemű, ám magyar szempontból káros és veszedelmes egyéb tanügyi reformjai a nemzet ellenállásán hajótörést szenvedtek. Az uralkodó 1790. jan. 28-i rendeletével eltörölte újításai nagy részét, visszaállítva az 1780-ban talált állapotokat. Ezzel a német nyelv korábbi terjeszkedése megszűnt, a tanárok évi díjazására fordított kötelező tandíjfizetés eltöröltetett, s a konviktusi rendszer ismét helyreállt.

A lyceumi fokra leszállított intézetek háromnegyed századon át változatlan erőfeszítéssel és nem kevesebb eredménnyel látták el Erdély felsőoktatásügyét, mint egyetemi mivoltukban. Az egyes tagozatokról külön szakaszokban számolunk be; ezúttal csak a tagok összefüggéseit, szervezetét és általános fejlődésvonalait vázoljuk.

A kolozsvári egyetem, illetőleg kir. akadémiai lyceum élén Mária Terézia óta a királyi igazgató áll. E tisztet 1774-től 1818-ig mindig Kolozs megye főispánja töltötte be; voltak pedig *gr. Bánffy Dénes* után: *gr. Bánffy György*, *gr. Csáky*

János, br. Jósika Antal, gr. Haller József és br. Kemény Ignác. Az 1778/79. tanévben a lyceum kir. igazgatóját Pállya István, a nagynevű piarista-tanár helyettesítette.

Az igazgatást 1787-ig a kir. igazgatók közvetlenül vitték. 1787-ben a kir. főkormányzók rendelete alapján a kir. akadémiai lyceum közvetlen igazgatása egy, az akadémiai szenátus által (melynek az 1817/18. tanévig a gimnázium tanárai is tagjai voltak) felváltva a jogi és bölcsészeti karból (az orvosiból nem!) évenként választott tanárra bízott, ki rektor címet viselt. Az első ilyen rektor Fortini Károly Antal jogtanár, a következő Murányi Ignác piarista, a természet-tan tanára. A rektori címet 1792-ben a prorektori cím váltotta fel. A prorektor volt az akadémiai szenátus elnöke. E tiszter általában választás útján töltötték be, de pl. 1810-ben

Horváth József piaristát, a természet-tan tanárát kinevezés útján tették meg prorektornak. A prorektori között a piarista tanárok nagy számban szerepelnek, így Bolla Márton, Faisz József, Horváth József, Buzna Lázár, Szabó Elek stb.

I. Ferenc 1818-ban Erdély róm. kat. püspökére ruházta az összes erdélyi róm. kat. tan- és nevelőintézet főigazgatói tisztét. A püspöki széket ekkor a rendkívül erélyes Rudnay Sándor töltötte be. Az idős br. Kemény Ignác a kir. akadémiai lyceum igazgatóságáról leköszönt, s ezzel a kolozsmegyei főispánoknak előbb egyetemi, majd kir. akad. lyceumi igazgatósága 44 év után véget ért. A kir. akad. lyceum közvetlen igazgatása a püspök-főigazgatók alatt is a lyceumi prorektori kezében maradt 1834-ig; ebben az évben a prorektoriátus megszűnt. Utolsó prorektor Lezó Ferenc piarista bölcsészettanár volt. A prorektoriátus megszűntével a lyceum igazgatósága direktori címmel másként szervezetetett. Jellemző az akkori iskolaszervezetre, hogy a gimnáziumi direktor a lyceális prorektortól függött.

Rudnay Sándor az esztergomi primási székbe emeltetvén, utóda a szelídlelkű, tudománykedvelő br. négyesi Szepessy Ignác lett, aki 1821-ben a kolozsvári kir. lyceumban havonként vizsgálatok tartását, a félévi vizsgálatokon pedig nyilvános vitatkozások tartását rendelte el; a vitatkozások II. József-ig előbb is

Rudnay Sándor
1760—1831

divatban voltak, de ő e szokást eltö-
rölte ; 1784-ig a piarista áldozópa-
pok közül évenként rendeltettek ú. n.
„oppugnator“-ok, s a piarista tanárok
legkiválóbbjai (Malinovics Ignác, Bolla
Márton stb.) látták el e tisztet. Szepessy
Ignác 1823-ig volt lyceumi főigazgató.
Ekkor lemondván, az ideiglenes veze-
tésre *Szabó János* apát, kir. tanácsos
és kat. bizottsági előadó kapott meg-
bízást, majd 1824-től 1828-ig *gr.*
Lázár László erdélyi tartományi kan-
cellár és kir. főkormányzéki tanácsos
nyert igazgatói kinevezést.

1828-ban az új erdélyi püspök-
kel, *Kováts Miklóssal* ismét vissza-
állítatott a főigazgatói tisztség. Az
ő felterjesztésére a lyceum 1834-ben
külön igazgatót kap, aki hivatalát a
püspök-főigazgató hatósága alá ren-
delve végzi. 1792 óta — mint emlí-
tettük — a lyceum igazgatóit prodirek-
tori címmel a tanárok közül választot-
ták.

Az aligazgatók azonban tanári elfoglaltságuk miatt nem tudták kellő erély-
lyel vezetni a főiskolát, azért most olyan igazgatót állítottak a lyceum élére, aki
nem végez tanári teendőket. Az első igazgató, *Hilibi Gál Domokos* (1786—1845)
kir. tanácsosi címmel és évi 800 frt fizetéssel 1834 októberében neveztetett ki
a kolozsvári kir. lyceum igazgatójává s e minőségében működött haláláig ; egy
névtelenül megjelent röpiratot és három filozófiai munkát hagyott hátra, melyek
a francia tudományosság iránti élénk érdeklődésére vallanak, úgymint : Pascal
gondolatai a hitvallás és némely egyéb tárgyak felett, Az ember figyelmének
fontosabb tárgyai (1845) és Bossuet-fordítása : A közönséges história felett való
észrevételek. Kortársai nagy elismeréssel emlékeznek igazgatói működésére.
Utóda *Keserü Mózes* gyulafehérvári kanonok, csillagász († 1874). A jogi és böl-
csészeti tagozatok megszüntetésével (1849, 1850) megszűnt a lyceumi kir. igaz-
gatóság is.

Az elemeire bontott egyetem három kolozsvári fakultása közül tehát csupán
a jogi és bölcsészeti osztály tartozott a kir. lyceum szorosabb szervezeti egységébe.
Az Orvos-sebészi Tanintézet szinte idegen testté vált, ami kifejezésre jut abban,
hogy a lyceum prodirektorai mindenkor váltakozva csakis a jogi és bölcsészeti
kar tanárai közül választottak. De végső fokon az Orvos-sebészi Tanintézet
fölött is ugyanaz a lyceumi kir. igazgató (a kolozsmegyei főispán, később az

Báró Szepessy Ignác
1780—1838

Kováts Miklós
1769—1852

erdélyi róm. kat. püspök) gyakorolta a legfőbb iskolaügyi felügyeletet, aki a lyceumot is igazgatta. Ez a tény azonban inkább csak az állami mechanizmus akkori szerkezetére utal. A három tagozat között Kováts Miklós püspök teremt szorosabb kapcsolatot; az ő főigazgatósága alatt az Orvosebészi Tanintézet okleveleit már a kir. lyceum igazgatója is ellenjegyzí, ami addig éppen nem volt szokásban.

A lyceum épületeiről ezek a főbb adataink: 1798. aug. 31-én a Belsőszén-utcában kiütött tűzvész — a város legszebb részének elhamvasztása mellett — a katolikus tan- és nevelőintézeteket is erősen megrongálta. 1811-ben a piaristák elvesztették a Teréz-kollégiumot, melyet Mária Terézia nekik adományozott s melyet most évi díjfizetés mellett az erdélyi kir. főkormányzók hivatali helyiségekül foglalt el. 1821-ben az Erdélyi Kat.

Tanulmányi Alap „a kolozsvári múzsákat egy új, pompás lakba, a róm. kat. lyceumi épületbe szállásolta el“. Az új palota építése 1817-ben kezdődött. Helyén eredetileg egy régi, még a jezsuitáktól emelt iskola állott, amelybe addig együtt voltak elhelyezve a jogi, bölcsészeti, gimnáziumi és elemi iskolai osztályok. Minthogy az új épülethez a lebontott régi iskola anyaga nem volt elegendő, Rudnay Sándor püspök rendeletére a szintén omladozó kolozsmonostori apátságai egyházat is lebontották — a szentély kivételével — s ennek köveit is felhasználták az új épülethez. 1822-ben br. Szepessy Ignác püspök javaslatba hozta a Teréz-kollégium eladását, minthogy a főkormányzók által fizetett évi 800 frt bér az épületek kellő fenntartására sem volt elegendő. A piarista rend ezzel szemben a főkormányzókénál a nemesi konviktus visszaállítását, vagyis az épületnek eredeti céljára való visszaadását kérte. Szabó Elek házfőnököknek azonban nem sikerült célt érni: a kollégiumot az Erdélyi Kat. Tanulmányi Alap 1840-ben eladta az államnak. E helyen áll a kolozsvári egyetem központi épülete.

Mária Terézia után I. Ferenc részesítette legelőbb figyelemben a főiskolát. Az udvarnál különösen gróf Bánffy György gubernátor közvetítette hathatósan a lyceum tudományos érdekeit. A XIX. század elején minden tagozaton szaporodik a tanszékek száma: ekkor vezették be a bölcsészeti és jogi tanfolyam hallgatói számára kötelezővé tett hittani előadásokat; a jogi karon 8, a bölcsészeti

karon 5 új tantárggyal gyarapodott az előadások anyaga. I. Ferenc — emlékezetes erdélyi útja alkalmával — 1817. augusztus 18-tól néhány napig Kolozsvár falai között időzött Karolina Augusztia királynéval együtt. Kihallgatáson fogadta a nevelőintézetek, valamint a lyceum és a gimnázium tanári karának képviselőit, s végül meglátogatta a jogi, bölcsészeti, gimnáziumi és elemi osztályokat.

A tanítás II. József halála óta ismét latinul, a tudományos élet hagyományos nemzetközi nyelvén folyik, jóllehet Európa nyugati népei ekkor már a tudományokat is saját anyanyelvükön művelik. A kolozsvári lyceumon csak a negyvenes években kezd rendszeressé válni a magyarnyelvű tanítás. Az 1848. szept. 1-én Kolozsvárt összegyűlt kat. egyházmegyei zsinat végül úgy határozott, hogy „ezután a tanulmányok az oskolák mindegyikében magyarul fognak előadatni“. A határozatnak nem sokáig volt foganatja. Az 1848—49. tanév a politikai mozgalmak miatt csak 1849 januárjában vette kezdetét. Ezidőben *Cseh Ferenc* volt a piarista házfőnök, akit az osztrákok 1848 novemberében politikai okokból Szebenbe hurcoltak, de 1849 márc.-ban sértetlenül szabadon bocsátottak. Nemsokára azonban — június hónapban — elfogatási parancs lebegvén felette, Magyarországra menekült. 1849 novemberében egyébként a társház valamennyi tagját politikai vizsgálat alá vetették s *Lechner Imrét*, *Korecz Lőrincet* és *Tego Alajost* igazolvány hiányában Erdélyből kitiltották.

A szabadságharc leverése Erdély e főiskolájára is végzetes csapást mért. A lyceum elvesztette akadémiai jellegét; 1849-ben megszűnt a jogi tanfolyam, s az 1850/51. tanévben mint önálló cs. kir. jogakadémia már nem itt, hanem Nagyszebenben kezdte meg működését. 1850-ben a bölcsészeti tanfolyamot is megszüntették, úgyhogy a régi ötosztályú gimnáziumot a bölcsészeti tanfolyam beolvasztásával nyolcosztályú főgimnáziummá szervezték át. Ezzel a kolozsvári lyceum végleg megszűnt. A vele csak laza összefüggésben álló Orvos-sebészi Tanintézet átvészelte a következő húsz súlyos esztendő, s az időközben Kolozsvárra visszahelyezett kir. jogakadémiával együtt a végre megvalósult erdélyi tudományegyetem szerves részévé lőn.

A lyceum diákélete zajosabb és mozgalmasabb volt, mint az egyetemi ifjúságé Kolozsvárt bármikor. A nagy átalakulások idejét e korszak nemzedékei élték át, s a politikai események természetszerűleg az iskola falai közé is kihatottak. Annál inkább, mert a piaristák és a jogi tanfolyam tanárai közül többen épp oly hazafias nevelésben részesítették diákjaikat, mint az ekkor virágzása tetőpontján álló nagyenyedi és marosvásárhelyi kollégium hírneves jogtanárai. A kolozsvári lyceum és az azzal szorosan összefüggő kat. gimnázium diákjainak száma a körülmények szerint erősen hullámszórt. 1777-ben a piarista gimnázium tanulóinak száma 346, 1787-ben már csak 101, s 1788-ban mindössze 85. Ennek főoka az, hogy II. József 1785-ben a két kolozsvári finevelő intézetet feloszlatta s a diákok nagy része elszéledt. II. Lipót az erdélyi országgyűlés közvetítésére visszaállította a konviktusokat. 1792-ben 88 bennlakó diák jelentkezett; 1796-ban a gimnáziumnak már 252, a bölcséleti tanfolyamnak pedig 59 hallgatója volt.

Legkevesebb a hallgatója az Orvosebészi Tanintézetnek, évente átlag 40—50 növendék. A szabadságharc idején a diákok száma minden tagozaton erősen megcsappant: 1849-ben a bölcsészettan-hallgatók száma mindössze 26, a kat. gimnázistáké is mindössze 98. Mégis egy század alatt csupán a kolozsvári piaristák keze alól több mint 30.000 ifjú került ki. Vezetésük alatt nyerte kiképeztetése alapját az Apor, Bánffy, Bélydy, Bornemissza, Csáky, Eszterházy, Haller, Huszár, Jósika, Kálnoky, Kemény, Kornis, Lázár, Miske, Nemes, Perényi, Petki, Rudnyánszky, Splényi, Teleki, Wass főúri családok számos sarja, s az erdélyi nemes, polgári és népi rétegek tehetőségei fiainak tízezrei.

A lyceum egyik nagynevű diákja, báró *Jósika Miklós*, Emlékiratában külön fejezetet szentel kolozsvári tanulóéveinek. „A tanuló ifjúság sok elevenséget hozott az ottani életbe, írja. A katolikus, reformált s unitárius tanodák ifjúsága bizonyos jelleget viselt, mely lassacskán valami konven-

cionális egyenlőségnek adott helyet, mely nem igen pótolta ki amazt.“ Jósika a konviktusban Gull János tanár keze alatt nevelkedett. „Két szobánk volt, egy dolgozószoba, melyet nevelőm maga használt, hol vendégeket fogadott, s hova olykor visszavonult, ha valami érdekes olvasmánya volt; a másik háló- és dolgozószoba, melyben a tanár úr is magas olaszfal mögött pihente ki a nap hevélyeit, s hol én is egy keskeny fenyőágyon, szalmazsákon, egyetlen párnán háltam, egyszerű paplannal takaródtam.“ Majd így folytatja: „Kolozsvárt akkor igen jeles tanítók voltak, főleg a hazafias piaristák közt. Gull, Gegő, Koros, Horváth és többen a világiak közt, Fortini és a vegytan akkor híres tanára, nevelőmnék, Gullnak benső barátja, Moger, igen kegyes jó uram.“

A kolozsvári diákság hazafias megmozdulásainak némely mozzanatát Erdély krónikái is följegyezték. Ezek főleg az 1830-as és 40-es évek reformmozgalmaihoz fűződnek. Midőn gr. Kendeffy Ádám, a népszerű ellenzéki politikus 1834 febr. 4-én fiatalon elhunyt, s az ellenzék soraiban az a mende-monda támadt, hogy politikai okokból megmérgezték, e híresztelések hatása alatt a tanulóifjúság

Gróf Bánffy György
1747—1822

a temetésnél nagy kormányellenes tüntetésekre készült, amelyek csak a szigorú katonai intézkedések miatt maradtak el. A diákság és katonaság között ekként kiélezett ellenséges viszony néhány nap múlva (febr. 11) súlyos konfliktust okozott. Juhász Albert elsőéves jogászt, Juhász József kir. thesaurariatusi tanácsnok fítt a főőrségen letartóztatták, mert egy őrtálló katonával összetűzött. Ennek hírére a kolozsvári diákok, bennlakók és externusok, szemináristák, református és unitárius kollégisták egyaránt, jogászok és parvisták hatalmas „gerundiumokkal” és kövekkel fölfegyverkezve megtámadták az őrséget, hogy diaktársukat kiszabadítsák. A szorongatott őrség fegyverét használta, egy ember meghalt, mintegy ötvenen megsebesültek. Az eset után Kolozsvár képe sokáig valóságos ostromállapot benyomását keltette. Végül is csak az 1834. évi diéta összehívásával lehetett lecsillapítani az országos felháborodást.

Vázolva a kolozsvári lyceum háromnegyedszázados életének főbb mozzanatait, tekintsük át a hagyományos sorrendben az egyes tagozatokon belül végbe ment szervezeti és személyi változásokat. A tanárok munkásságának ez az áttekintése első kísérlet a lyceum tudományos értékének megállapítására.

I. Hittudományi kar és hittani tanszék. A teológiai kar Kolozsvárt kevés szüneteléssel 1786-ig működött. A növendékpapok 1777-ben és 1778-ban állottak a kegyesrendiek vezetése alatt. 1778-ban — mint említettük — gr. Kollonics László erdélyi püspök a teológiai növendékeket Bécsben, Budán és Gyulafehérvárt helyezte el. II. József azonban 1783-i erdélyi útja alkalmával a Gyulafehérvárt összpontosított papnövendékeket ismét Kolozsvárra rendelte és amint 1784-ben a kolozsvári teológiai kar ismét megkezdte működését, az uralkodó ide irányította a Bécsben és Magyarországon tanuló erdélyi egyházmegyei, valamint az erdélyi ferencrendi szerzetes hittanhallgatókat; velük együtt egy piarista szerzetes is látogatta az egyetemi hittani előadásokat. A papnövelde a plébánia-lak melléti épületben volt elhelyezve, s világi pap-tanárok vezetése alatt állott. 1786-ban, a pesti központi papnövelde létesítésekor, II. József meghagyta, hogy a kolozsvári egyetem hittudományi hallgatói is oda küldessenek. Ez megtörténvén, a kolozsvári egyetem hittudományi kara végleg megszűnt.

Itt van helye megemlékezni a kolozsvári főiskolán — húsz évvel a teológiai kar megszűnése után — a bölcsészeti és jogi tanfolyam hallgatói részére rendszerezített hittani előadásokról. E tanfolyamok hallgatóinak sem az egyetemen, sem később a lyceumon hittani előadásokat 1807-ig nem tartottak. A vallási nevelés addig kizárólag a vasárnapi és ünnepnap i stentiszteleteken elhangzó szentbeszédre és vallás erkölcsi magyarázatokra szorítkozott. E feladatokat 1776—1797-ig a bölcsészeti tanárok, 1798—1807-ig a konviktus és a Szt. József-növelde bölcsészeti- s joghallgató osztályának aligazgatói végezték. Az 1807/8. tanévre azonban gr. Bánffy György erdélyi kir. főkormányzó kieszközölte I. Ferenc től egy külön hittani tanszék rendszerezését. E tanszéken az 1811/12. tanév végéig *Svédá y Lénárt* kegyes-tanítórendi áldozópap működött, aki heti két órában tartott hittani előadásokat külön a bölcsészeti- és külön a

joghallgatók részére. Svéday Lénártnak Nagy-Károlyba történt áthelyezésével a tanszék 1812—1821-ig üresedésben volt ; ekkor br. Szepeßy Ignác erdélyi püspök *Hanák András* erdély-egyházmegyei pappal töltötte be. 1822-től 1826-ig a tanszéket *Gódin József* (1784—1828) kegyes-tanítórendi áldozópap foglalta el, aki az előző tanévben a növendékpapok felügyelője és magyar hitszónok volt Kolozsvárt. Gódit a tanári székbe maga a püspök iktatta be s vele kezdődően a hittanár helyét az akadémiai tanácsban a prodirektor után jelölte ki. Ugyancsak Góditól fogva úgy találjuk, hogy e tanszék betöltői — valamennyien piaristák — egyúttal mint lyceumi hitszónokok és könyvtárnokok működtek Kolozsvárt. Egyrészük érdemes irodalmi munkásságot fejt ki, némelyiküktől azonban csupán alkalmi (többnyire I. Ferencet magasztaló) költemények és szónoklatok maradtak fenn. Utóda 1826-tól 1833-ig *Takács István*; utána 1834—1838-ig *Gubiczer Ferenc* (1783—1875) következik ; Kolozsvárt a bölcsészettani hallgatók részére latinnyelvű tankönyvet adott ki a keresztény vallás doktrínáiról. 1839—44-ig *Borbély László*, majd 1845—46-ig *Hoffmann Ignác* (1798—1865) tölti be a tanszéket ; ez utóbbi 1847—49-ben vicerektor, 1851-ben pedig gimnáziumi igazgató Kolozsvárt. 1847—48-ban *Herbánszky Adolf* (1816—1850), később a klasszika-filológus *Baranyai Zsigmond* (1814—1871), majd *Szabóky Adolf* (1821—1880) és *Magyarász Ince* (1806—1886) tölti be a hittani katedrát. Szabóky a negyvenes évek végén működött Kolozsvárt; 1850-től kezdve, mint fővárosi tanár, 30 éven át párját ritkító tevékenységet fejt ki a magyar iparosság szellemi gondozása és érdekképviselése terén ; egyik buzgó tagja volt a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatnak, ő alapította s negyedszázadon át vezette a budapesti legényegyletet, lelkesen agitált népbankok, iparsegélyezési és kölcsönzési pénztárak felállítása érdekében ; nagy érdemei vannak az országos iparegyesület létrehozásában, élénk részt vett a londoni, párizsi, bécsi és hazai kiállításokon a magyar ipar méltó bemutatásában. 1839 óta széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki, 26 önálló műve főleg a tankönyv- és ipari szakirodalom körébe vág. Magyarász Ince két ízben működött Kolozsvárt ; előbb 1849—50-ben mint hittanár, majd ismét 1853-tól 1858-ig, mikor is a mennyiségtan és filozófia tanítása mellett a csillagvizsgáló gondozását is magára vállalta ; az utolsó három évben az igazgatói tisztet viselte.

II. Jogi kar, illetőleg jogi lyceum. A Mária Teréziától 1774-ben létesített jogi kar első tanárai a már említett Kódi Farkas János és Fortini Károly Antal után *Winkler János* és *Dobokai Antal*. Winkler a hazai törvényeket tanította 1775-től 1815-ig ; fennmaradt br. Jósika Antal kolozsmegyei főispán és lyceumi kir. igazgató fölött 1803-ban tartott emlékbeszéde. Dobokai az I. Ferenc által létesített „kincset-rendőri írmód“ (vagyis a pénzügytan és tisztii iránytan) és statisztika tanszékének tanára 1796—1808-ig, egyúttal a lyceum aligazgatója ; gr. Haller József főispáni beiktatásakor (1804) alkalmi beszéddel hódolt a kor divatos műfajának ; hallgatói számára készített „*Institutioes politicae*“ c. munkája (1802) kéziratban maradt fenn. E tanszék tanárai utóbb : *Vinkler Már-*

ton, 1809—10 ; *Kleeberg Antal*, 1810—15, majd *Kovács Sámuel* mint helyettes, 1827—47.

A jogi kar I. Ferenc alatt gr. Bánffy György gubernátor közbenjárására újabb lendületet vett. A már kezdetben bevezetett jogtudományi tárgyakon felül még a következő tudományterületeket adták elő: bányajog, nemzetgazdaság és pénzügytan, statisztika, tiszti irálytan, mezei gazdaságtan és oklevéltan. Az egyes tanszékeken 1809-től 1849-ig a következők működtek: Fortini tantárgyait (természeti-, közönséges-, nemzeti- és római jog) 1816-tól 1848-ig a kecskeméti származású *Banó István* adta elő, aki főiskolai tanulmányait a pesti egyetemen végezte, hét munkája közül ötöt Kolozsvárt adott ki; latin és magyar nyelvű beszédeiben Rudnay Sándor püspöknek, Nopcsa Elek erdélyi kancellárnak és br. Jósika János főkormányzói elnöknek hódol; tudományos munkái: „*Elementa jurisprudentiae naturalis*“ (1836) és „*Jus romanum*“ (1842). Winkler János után az erdélyi „hazai jogot“ és a büntetőjogot *sósmezei Vajda László* (1780—1834) előbb kormányzói fogalmazó, majd titkár, mint helyettes tanította; latinul többnyire lyceumi vonatkozású beszédeit és az erdélyi jogtörténet színopszisát (1826 és újból 1830) adta ki, magyarul jelent meg: *Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretségek három könyve* (1830) és *Az erdélyi polgári magános törvények története* (1824 és 1830), valamennyi Kolozsvárt. Utóda *zetelaki Sebestyén Gergely* (1803—1868), aki középiskoláit Székelyudvarhelyen, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte; 1830-ban nevezték ki a kolozsvári jogi lyceumhoz a magyar közjog, valamint az erdélyi magán- és büntetőjog rendes tanárának; később 1849-ig a lyceum helyettes igazgatója; közel két évtizedes tanárkodása alatt a helyhatóságok és testületek szabályrendeleteinek összegyűjtésével úttörő munkát végzett s e téren felette becses adatokkal járult a további kutatásokhoz; később bírói pályára lépett s mint nyug. kir. ítéltáblai ítélmester hűnyt el; értekezése: „*De juribus municipalibus Inclitae Nationis Siculicae*“ (1830). A politikai tudományokat *Huber Ferenc* (1786—1844) adta elő; munkája: „*Politia civitatis, cum applicatione ad Transsilvaniam*“ (1829 és újból 1841); a lyceum egyik legképzettebb jogtudósa volt, aki szaktudományát kora színvonalán képviselte. A kolozsvári születésű *Récsi Emil* (1822—1864) szülővárosában kezdte s Pesten végezte tanulmányait, míg joggyakorlatot a marosvásárhelyi kir. táblán folytatott; a kolozsvári lyceumon már 1846-ban mint az egyházjog és statisztika h. tanára működött, majd a Huber Ferenc halála (1844) óta üresedésben álló tanszékre pályázott s 1847 őszén a politikai tudományok rendes tanárává neveztetett ki; 1848-ban Eötvös miniszteri titkárrá nevezte ki, később a pénzügyminisztériumban szolgált, 1850-től haláláig a budapesti egyetem jogi fakultásán működött, előbb mint helyettes, később mint a római jog rendes tanára. Irodalmi munkássága megoszlik a zsurnalisztika, szépirodalom és tudományos irodalom között; a negyvenes években megindította a *Francia Regénycsarnokot*, 1850—53-ban a *Pesti Napló* szerkesztője; Sand, Sue, Thackeray, ifj. Dumas, Dickens és Freytag Gusztáv regényeiből fordított;

szakirodalmi munkái közül Kolozsvárt jelent meg a Polgári s büntető törvénykezési értekezések (I—II. köt. 1842—44), míg a telekadó rendszeréről, az ausztriai birodalom alkotmányjogáról, a közigazgatási törvénytudományról, Magyarország közjogáról és a római jog elveiről szóló tanulmányai pesti tanárságának eredményei; a Magyar Tud. Akadémia 1856-ban levelező tagjává választotta; halálakor Pauler Tivadar mondott fölötte emlékbeszédet az Akadémián. *Gáll Lajos* 1844-től 1849-ig volt az államrendészet, nemzetgazdaság- és pénzügytan szakképzett tanára.

A mezei gazdaságtant (vagy „gazdászati tant“) mint rendkívüli tárgyat, 1809-ben vezették be; kezdet óta magyarul adták elő, kár, hogy csak elméletileg s így e tanszékből nem fejlődhetett ki a keszthelyi Georgikon erdélyi rokenintézete. 1809-től 1848-ig *Kovács Sámuel* töltötte be; utóda rövid ideig (1848 májusáig) *k. kászoni Medvés Mihály*. A paleográfia — mint „bármely alkotmányos ország művelt, minden ősbirtokos lakóinak nélkülözhetetlen tan“ — katedrája 1816-ban létesült. 1824-től az 1840-es évekig *Lócsei Sámuel* adta elő, aki gazdag, Erdélyt illető történeti emlékanyagot hagyott hátra. Utána 1848-ig a már említett *Medvés Mihály* töltötte be e tanszéket.

Mint e vázlatos összefoglalásból is megállapítható, a jogi kar tanárainak tekintélyes része Erdély fiaiból került ki.

III. Az orvosi kar, ill. Orvos-sebészi Tanintézet, akárcsak a jogi kar, Mária Terézia királynőben bírja alapítóját. E tagozat rangsorbeli helyzete évtizedeken át sok ingadozást mutat. Kezdetben a jogi kar után foglalt helyet, 1789-ben (mint *Classis Chirurgica*) a harmadik helyre került, majd *Facultas Medica* címen (1808—1817) ismét visszanyerte korábbi rangsorát, végül mint *Institutum Medico-Chirurgicum* (1817-től) állandóan a bölcsészeti kar után, vagyis utolsó helyen következett. A kezdetben egyetlen tanárból álló „kar“ rendkívül lassan bontakozott ki. Második tanszékét, az állatgyógyászatit, II. József 1787-ben állítja fel. A két tanszék még éppen úgy nem fakultás, mint az egy, de ha figyelembe vesszük, hogy a természettudományos kutatás e kezdőkorában külföldön, így Németországban is, többnyire hasonló a helyzet (az orvosi karon 1783-ban Rostockban egy, Bambergben és Giessenben három tanár működik), úgy e jelképes fakultás valamivel érthetőbbé válik.

Az orvos-sebészi intézet tulajdonképpen I. Ferenc alatt indul fejlődésnek. Alatta az intézetben két új tanszéket rendszeresítenek (1. vegy-, élet- és kórtan; 2. szemészet), a bonctani tanszék mellé pedig egy „állandó segédi“, vagyis adjunktusi állást szerveznek.

1808-ban gyökeres módosítást szenved az intézet szervezete azzal, hogy igazgatásában elnöki intézmény létesítettett, az elnöki tisztség mindenkorra az „erdélyi nagyfejedelemség“ országos főorvosára (*Protomedicus Transilvaniae*) ruháztatván; a legfőbb iskolaügyi felügyeletet azonban továbbra is a lyceumi kir. igazgató látta el. Ez átszervezés következtében tehát egy a tanári kar kebelén kívül álló szakember nyert hathatós befolyást a tanulmányi rendszerre; e külső,

mondhatni idegen befolyás 1849-ig tartott. A protomedicus — mint a sebészi szigorlati bizottság elnöke — a szigorlatokon vizsgálóként is működött. Az első ily protomedicus *dr. Nyulas Ferenc* (1808), őt követi *Szöts András* (1810, 1811), majd 1812-től 1824-ig a jeles *Pataky Sámuel* orvostudor, később *Ferentzi József* (1833) és *dr. Baricz János* (1838). 1849-ben a kir. fő kormánysszékkal együtt az országos főorvosi hivatal is megszűnt. Az alkotmányos korszak beálltával (1860 okt. 20. „októberi diploma“) Erdélyben a főhivatalok, nevezetesen a kir. fő kormánysszék visszaállítatván, az országos főorvosi hivatalt is betöltötték; ennek azonban a változott viszonyok között az Orvos-sebészi Tanintézetre többé már nem volt befolyása.

A sebészi tanfolyam kezdetben csak egy évből állott; 1793—94 táján, a tantárgyak tetemesen megnöveltetvén, kétévéssé vált; végre a harmincas években a tanfolyam tartama hároméves lett. A kétéves tanfolyamon (az 1810-es években) a tanrend a következő: az I. év első felében: bonctan, második felében: elméleti szülészet, törvénytudományi sebészet és élettan; a II. év első felében: kórtan, gyógyszer-tan és állatgyógyászat, második felében: szemészet és állatgyógyászat. (A szülészeti gyakorlatot csak 1851-ben, a „szükségbeli szülő-intézet“ — Noth-Gebär-Anstalt — felállításakor vezették be.) A tantárgyakból a hallgatóknak minden félév végén vizsgát kellett állaniuk. A hároméves tanfolyam (1842/43. tanévi) tanrendje a következő: az I. év első felében: bonctan, természet-tan, vegytan, második felében: élettan, természet-tan és vegytan, növénytan; a II. év első felében: általános kórtan, állatgyógyászat, második felében: gyógyszer-tan, szülészet, állatgyógyászat; a III. év első és második felében: különös sebészi kór- és gyógytan kórodai oktatással; különös (bel-) kórtan kórodai gyakorlatokkal. A „kórodai oktatás“ a „Karolina országos kórház“ban tartatott, mint-hogy 1872-ig az Orvos-sebészi Tanintézet igazgatósága a Karolina-kórház igazgatóságával kapcsolatban állott. Az 1870/71. tanévtől a tanfolyam négyévéssé vált.

A Tanintézetben nyert képesítés alapján a sebészi gyakorlat elvben csupán Erdély területén volt üzhető; de pl. 1814-ben még a nem végzett növendékek nagy része is tábori orvosi szolgálatot teljesített. 1811—1825 között az Intézet sebész-mestereket és szülészmestereket is képesít, külön oklevél alapján, de később, a lyceum „akadémiai“ jellegének megvonásakor a kolozsvári képesítésű orvosoknak csupán a sebészet és szülészet gyakorlását engedték meg, ezt is csak Erdély határain belül. E korlátozásokból azonban éppen úgy nem szabad kedvezőtlen következtetéseket vonni az Orvosi-sebészi Tanintézet színvonalát illetőleg, mint az egyetemnek lyceummá való degradálásából. Sőt kétségtelen, hogy ez az intézet a harmincas és negyvenes években sebész-növendékeinek jóval megalapozottabb ismereteket nyújtott, mint a pesti orvosi kar, ahol az előkészítő tudományok (természet-tan, vegytan, növénytan) előadásáról csak az 1849/50. tanévtől gondoskodtak. Ez általánosan elismert tény, egyébként a Tanintézet gyors fejlődésén kívül eléggé megtámasztja kiváló tanárainak névsora és az innen kikerült

Lenhossék József
1818—1888

gyakorlati sebészek megbecsült munkássága.

Az Orvos-sebészi Tanintézet tanszékei — felállításuk sorrendjében csoportosítva — és e katedrák tanárai a következők:

1. Bonctan (1775): *Laffer József* (l. előbb, a IV. fejezetben); *Eckstein János* sebésztudor, (1761—1812), ki 1798-tól 1808-ig, azaz pesti egyetemi tanárrá történt kinevezéséig a bonctant, sebészetet és szülészetet adta elő és egyúttal az Intézet igazgatói teendőit is ellátta; *lécfalvi Keresztes Elek* sebésztudor († 1831), 1809—1830-ig; *Judenhoffer Mihály* (1782—1846) 1838-ig helyettesként; *csikszeredai Szabó József* († 1872) 1838-ban neveztetett ki a tanszék r. tanárává; 1848—1852-ig Nagyszébenben, a cs. kir. hadi és polgári kormányzó-ság közoktatásügyi osztályában ideiglenesen előadói minőségben működött;

1853 őszén az addig közös bonctani és szülészeti tanszéket különválasztották, s Szabót az elméleti és gyakorlati szülészet r. tanárává nevezték ki, de helyettesként a másik részt is ellátta; 1858-ban a megüresedett belgyógyászati tanszékre ment át; 1869—72. a város országgyűlési képviselője; az Orvos-sebészi Tanintézet fejlesztése és az egyetem felállításának előmozdítása terén elvülhetetlen érdemeket szerzett; *Werzár György* († 1854) 1849—52. e tanszék helyettes tanára; *Lenhossék József* (1818—1888), a neves orvosdinasztia második generációjának képviselője, aki elsőnek vezette be hazánkba a tájboncolástant, 1854-től 1859-ig, pesti egyetemi bonctanári kinevezéséig volt Kolozsvárt a leíróbonctan, törvényszéki orvostan és tetszhaláltan ny. r. tanára; dolgozatai, melyekkel európai hírnevet szerzett, a központi idegrendszer finomabb szerkezetével, a vese szerkezetével, valamint a magyar koponyatípusok vizsgálatával foglalkoznak; *Czifra Ferenc*, a kiérdemült pesti egyetemi bonctanársegéd lett a Pestre kinevezett Lenhossék utóda 1860-ban; a kolozsvári bonctani múzeum korszerű felszerelésével nagy szolgálatot tett intézetének és a szaktudományának.

2. Sebészet (1775): *Laffer József*, *Eckstein János*, *Keresztes Elek*, *Judenhoffer Mihály*, *Pfenmingsdorj Antal*, 1842—46. helyettesíti az előbbit; *Ábrahám Bogdán* 1846-tól 1851-ig; *Nagel Emil* kiérdemült tábori főorvost az uralkodó az Intézet részéről jelölt pályázók mellőzésével nevezte ki 1852-ben; 1868-ban

nyugalomba vonulván, utóda *Brandt József*, 1867-től helyettesi, 1871-től végleges minőségben.

3. Szülészet (1775): *Laffer József*, *Eckstein János*, *Keresztes Elek*, *Pfenningsdorf Antal*, helyettes; *Szabó József*, *Maizner János* 1859-től az egyetem meg-alapításáig; ő dolgozta fel a kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet történetét (1890).

4. Állatgyógyászat, ill. állatjárványtan és állati rendészet (1787): *Fuhrmann Péter* (1775—1816) e tanszék első és egyben a kolozsvári orvosi kar második tanára; *Bruszt Elek* sebész- és szülézmester, 1813 óta adjunktus, 1816—1853-ig r. tanár; *Werzár György* 1853—54-ben helyettes; *Szombathelyi Gusztáv* Kolozsvár város nyug. tisztifőorvosa 1855—56-ban helyettes; *Zahn Ferenc* 1856—1861 febr.-ig mint a tanszék r. tanára működött; miután nem bírta a magyar nyelvet, a rendszerváltozáskor lemondott s a bécsi cs. kir. katonai állatgyógyintézetben nyert tanársegédi állást; *Mina János* pesti állatgyógyintézeti kórodai tanársegéd 1862-től a tanszék r. tanára.

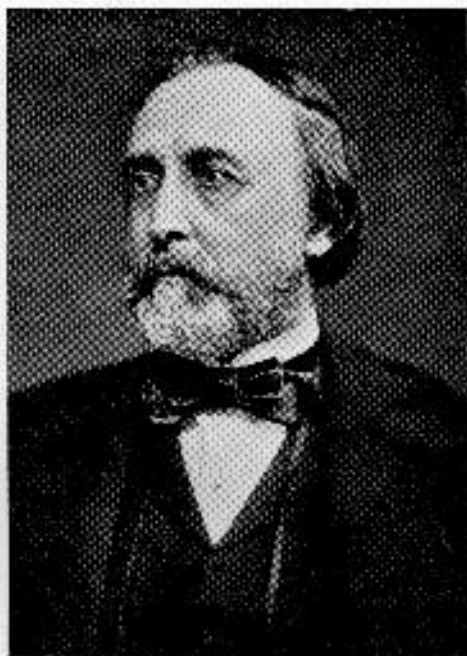
5. Ásványtan (1792—93 körül): *Etienne András* (1751—1797) 1794-től haláláig adta elő a vegytant, kórtant és élettant; a kolozsvári „piaci nagytemplom udvarán temettetett el“; elhalálózása után az ásványtant többé nem adták elő a sebészet-hallgatók részére.

6. Vegytan (1792—93 körül): *Etienne András*nak halála (1797) után 1838-ig szünetelt; *bágyi József István* 1838—1870-ig a természet-, vegy- és növénytani tanszék r. tanára; utána 1872-ig *Szöts Emil* a tanszék helyettese.

7. Élettan (1792—93 körül): *Etienne András*; *nagybacomai Intze Mihály* († 1836) 1797-től az élet-, kór- és gyógyszer-tan tanára; *Pataky Sámuel* halála (1824) után, mint legidősebb tanár, ő bízott meg az elnökség tiszttel; *incseli Szöts József* († 1858) orvostudor, szülézmester, Kolozs vármegye r. tisztifőorvosa és a Karolina országos kórház „első orvosa“, aki 1831-ben szervezi az első orvos-sebészi kórodát és akinek nagy része van az orvos-sebészi tanfolyam háromévvé váló átalakításában, Intze után helyettes; *székelyföldvári Szilágyi Miklós* († 1862) 1838—1849 nov.-ig az élet-, általános kór-gyógytan és gyógyszer-tan r. tanára; a szabadságharc leverése után a kolozsvári cs. kir. haditörvényszék ítélete alapján tanári székétől felségsértés címén elmozdították; *Marussi Istvánt* (1811—1856) Alsófehér vármegye volt tisztifőorvosát, aki Enyednek 1849 jan. 8-i pusztulása elől Kolozsvárra menekült, bízták meg Szilágyi után a tanszék helyettesítésével, 1852-ben az élettan, általános kór- és gyógyszer-tan r. tanára lett; *Jendrássik Jenő* (1824—1891) bölcsészeti, jogi és technikai tanulmányok után lépett Bécsben az orvosi pályára; 1857 júliusában foglalta el Kolozsvárt az élettani, kór- és gyógyszer-tani tanszék mint annak r. tanára. Lenhossék Pestre távozásakor, 1859-ben a leíróbonctan, a törvényszéki orvostan és tetszhaláltan helyettesítését is ellátta; 1860-ban a pesti egyetem bonctani tanszékére nyert kinevezést; a kolozsvári tanári kar e „kiváló díszének“ távozásával a z Intézet újabb érzékeny veszteséget szenvedett; tudományos vizsgálódásai főleg

Jendrássik Jenő
1824—1891

Margó Tivadar
1816—1896

az életjelenségek fizikai alapjaira vonatkoznak ; legjelentősebb tanulmányai az izomműködéssel foglalkoznak ; *Margó Tivadar* (1816—1896), a pesti egyetem magántanára és helyettes tanára szintén rövid ideig (1860 szept.—1862 július) működött Kolozsvárt ; később mint a pesti egyetem állattani és összehasonlító bonctani tanszékének tanára, értékes szakirodalmi munkásságot fejtett ki a zoológia terén ; *Balogh Kálmán* (1835—1888), a magyar orvosi irodalom egyik úttörője, mintegy 120 értékes orvosi tanulmány szerzője, 1863 októbertől 1867 júliusig volt e tanszék r. tanára, innen a budapesti egyetem elméleti orvostani katedrájára neveztetett ki ; utóda *Láng Gusztáv* (†1869) pesti magántanár, aki 1867 őszétől — súlyos betegsége miatt — csak rövid ideig láthatta el tanszéki feladatait ; *Láng* az első orvostanár Kolozsvárt, akit nem az uralkodó, hanem a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezett ki ; 1867-től 1872-ig e gyakorlat általánossá lett ; *ponori Török Aurél* (1842—1912), nagynevű orvos és antropológus, aki főleg craniometriai tanulmányaival ért el kiváló tudományos eredményeket, orvostanintézeti tanársága alatt (1869 július—1871 július) a tantárgyak egész légiójával volt elhalmazva, amennyiben az élettan, szövettan és orvosi természettan, nemkülönben az ez alkalommal először kötelező tantárgynak előírt kórbonctan és törvényszéki orvostan r. tanárává neveztetett ki ; 1872-ben a kolozsvári egyetemen, 1881-ben a pesti egyetemen nyert katedrát.

Balogh Kálmán
1835—1888

Schulek Vilmos
1843—1905

8. Általános kórtan (1792—93) és gyógyszerstan: tanárai ugyanazok, akik a 7. sz. alatt említvük, Török Aurél kivételével; 1869 júliusától *Machik Béla* e tanszék ny. r. tanára.

9. Szemészet (1792—93 körül): első tanára a román származású *müllersheimi Molnár János (Piuarü)*, 1816-ban már nincs a tanszéken; utóda az 1817—1818. tanévtől 1842-ig *Judenhoffer Mihály* r. tanár; *Nagel Emil* és *Brandt József* után a bécsi egyetem szemészeti tanársegéde, *Schulek Vilmos* neveztetett ki r. tanáru; 1874-ben, már mint kolozsvári egyetemi tanár, átment a pesti egyetemre.

10. Törvényszéki orvostan és tetszhaláltan (1820 körül): *Keresztes Elek*, *Bruszt Elek*, *Lenhossék József*, *Jendrássik Jenő*, *Margó Tivadar*, *Balogh Kálmán*, *Láng Gusztáv* és *Török Aurél* után *Genersich Antal*, a pesti Rókus-kórház és szegénygyermek-kórház boncnok-főorvosa 1870 aug.-tól tölti be e tanszékét, fölmentvén a túlterhelt *Török Aurélt* e tárgyak előadása alól.

11. Belgyógyászat (1831): *Szöts József*, *Szabó József*, *Machik Béla* helyettes.

12—13. Természetan és növénytan (1838): *Jóó István* rendes, *Szöts Emil* helyettes tanár.

14. Szövettan és orvosi természetan (1869): *Török Aurél*.

15. Kórbonctan (1869): *Török Aurél*, majd 1870-ben a tanszék önállósíttatván, *Genersich Antal*.

A kolozsvári Orvos-sebészi Intézet mindenkor igyekezett lépést tartani a kor tudományos fejlődésével. E célból tanárai számára ismételtén külföldi utazásokat biztosított. 1855-ben Nagel Ernőt küldték ki Párizsba tanulmányútra és sebészi műszerek beszerzésére, 1871-ben Czifra Ferenc kap 800 frt utazási költséget (több mint félévi tanári fizetés) a külföld jelesebb bonctani intézeteinek és múzeumainak meglátogatására, hogy ott szerzendő tapasztalatait a hazai tudomány javára értékesítse; 1871 júliusától 1872 szeptemberéig Török Aurél tanulmányozza 300 frt segéllyel a külföldi élettani intézeteket, s ugyanakkor részt vesz a strassburgi német egyetemnek 1872 május 1-i ünnepélyes megnyitásán; Mina János az 1872 február—márciusban Bécsben tartott nemzetközi marhavész-ügyi értekezleten játszott jelentős szerepet.

Végül, ha nem is abszolút értékmérő, de figyelemreméltó jelenség, hogy e tanintézet tanárai közül hatan gyarapították a budapesti egyetem orvoskarának fényét, úgymint: Eckstein János (1808), Lenhossék József (1859), Jendrássik Jenő (1860), Margó Tivadar (1862), Balogh Kálmán (1867) és Schulek Vilmos (már mint kolozsvári egyetemi tanár, 1874).

IV. A bölcsészettudományi karnak, ill. kétéves bölcséleti tanfolyamnak I. Ferencig négy tanszéke volt, ú. m.: filozófiai, történeti, mennyiségtani és fizikai. I. Ferenc 1796-ban gróf Bánffy György gubernátor közbenjárására katedrát létesített a vegytan, ásványtan, természetrajz, fűvészet és technológia tanítására. 1777-től 1850-ig (midőn a bölcsészeti kar működése megszűnt) a filozófiának 10, a történetnek 10, a matematikának (melynek katedráját csak 1778 őszén állította fel Mária Terézia) 6, a fizikának 11 tanára volt. A tanárok a felsorolt kilenc katedra tárgyain kívül rendszeren a rokontárgyakat is előadták, pl. a matematikusok az asztronómiát, melynek számára a gubernium palotájára 1805-ben külön csillagvizsgáló torony épült.

E háromnegyed század alatt a kegyesrendiek a bölcsészeti és hittudományi karban összesen 7355 ifjút tanítottak.

A kolozsvári főiskola piarista-tanárai közül egy sem volt erdélyi születés. Az erdélyi papnövendékek Gyulafehérvárt tanultak s később mint világi papok működtek Erdély egyetlen szerzetesrendje, a ferencesek mellett. A piarista-rend tehát csak magyarországi — felvidéki, alföldi és dunántúli — ifjakból nevelhetett a kolozsvári ház számára is „áldozár“-tanárokat. Az egységes rendi szervezet következtében e tanárok életpályája többnyire azonos mederben halad, nagy részük Nyitrán végzi bölcséleti és teológiai tanulmányait, majd valamelyik felvidéki alsóbbfokú iskolában (Podolinban, Privigyén, Kisszebenben, Léván) kezdi s Kalocsán, Tatán, Nyitrán folytatja tanári működését, mígnem kiválóbbjaik eljutnak a vezető tanintézetek (Kolozsvár, Szeged, Vác, Pest) katedráira vagy a rendházak élére. Tanári és tudományos munkásságuk egyaránt termékeny, bár nem oly gazdag és nagyhatású, mint az egyetemet egykor teljesen kezükben tartó jezsuitáké. Ám ezeknek latinnyelvű tudományosságával szemben áll a kolozsvári piaristák forró hazafiságtól áthatott magyar szelleme, amelynek magyar nyelvi

tanításuk, irodalmi, főleg szépirodalmi munkásságuk és egész emberi magatartásuk példás kifejezője. Erdély nemcsak életük egyik állomása volt, hanem sokuknak valóban új hazája; sorsában, változásaiban híven osztoztak, léleekben hozzá hasonultak, s a transzilván reál-idealizmus szellemi hagyományai között ízigvérig erdélyiekké is váltak.

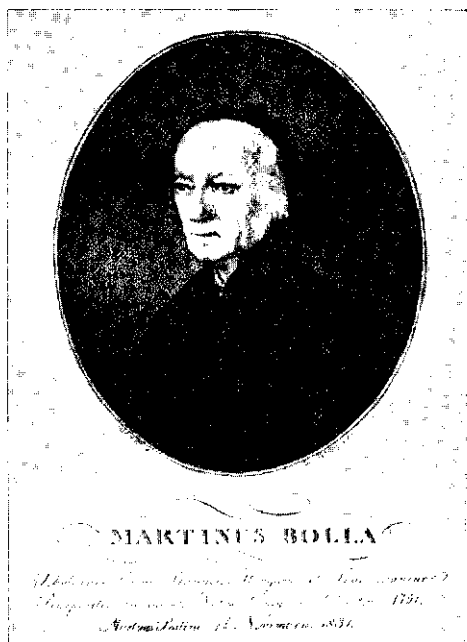
A bölcsészeti kar piarista-tanárai az egyes tudományszakok szerint a következők:

A) *A bölcsészettanárok* sorát a morvaországi *Schreyer Norbert* (1744—1811) theol. dr. nyitja meg, aki Kolozsvárt hat évig tanította a filozófiát; latin értekezéseket, alkalmi verseket és egy héber nyelvtant írt. Utóda *dr. Mayer Elek*, akit a sümegi születésű *Koros Imre* (1755—1831), az alább ismertetett Bolla Márton rokona követ. 1796-ban került Kolozsvárra s ettől fogva haláláig itt működik; előbb a konviktusban felügyelő s bölcséleti tanár, majd 1797—1812-ig a logika, metafizika és etika tanára; 1813—1831-ig vicedirektor és a lyceumi nyomda igazgatója; Koros Imrét gazdag nyelvismerete (német, angol, francia, latin, görög és héber), válogatott, híres könyvtára, az erdélyi tudósokkal fennálló bizalmas összeköttetése kora egyik legismertebb szellemi emberévé tette Erdélyben; nevét Kazinczy is többször említi levelezésében; latinnyelvű filozófiai kompendiumán kívül egyéb munkái elkallódtak; szép könyvtárát a kolozsvári piarista rendház örökölte, hol nemzedékek hosszú sora használta; ezenkívül egy kertet hagyott a kollégiumnak „ad oblectationem mentis et ad proventum physicum“, szintúgy 4000 forintot a könyvtár gyarapítására. *Dr. Lantzing János*, majd *dr. Huberth Tádé* (1787—1825) a tanszék további tanárai; ez utóbbi kb. 1818—1820-ban tanított Kolozsvárt; latin nyelven írt munkái között akad néhány erdélyi vonatkozású alkalmi óda (Bolla Mártonhoz 1818, gr. Bánffy Györgyhez 1819, Rudnay Sándor püspökhöz és br. Jósika Jánoshoz 1819); 1829-ben Szegeden adott ki egy latinnyelvű munkát a polgári építkezés alapismereteiről. *Dr. Bartek Mihály* és *dr. Polereczky Ernő* működése közelebről nem ismeretes. *Dr. Lezó Ferenc* (1794—1846) húsz éven át (1821—1841) tanította a bölcséletet Kolozsvárt; 1842-től a könyvnyomda igazgatója haláláig; három latinnyelvű alkalmi verset hagyott hátra, egyet Bolla Mártonhoz írt (1820), egyet Kováts Miklós erdélyi püspökhöz (1828). *Dr. Cseh Ferenc* (1809—1883) 1833-tól 1848-ig működött a kincses városban; tíz évig a gimnáziumban tanított, majd 1843-ban a filozófia tanára lett; 1848-tól a tárház és a gimnázium igazgatója; a szabadságharc idején hazafias magatartása miatt előbb fogságot szenvedett, majd Magyarországra kellett menekülnie; később Kecskeméten, Veszprémben és Pesten működött; munkái: *Az ember szellemi élete* (1873), *Az ismeretek eredete és törvényei* (kéziratban) és több kisebb értekezés. A hátralevő egy évig *dr. Végh József* adta elő a bölcséletet.

B) *A történeti tanszék* volt kétségtelenül a kolozsvári bölcsészeti tanfolyam legfőbb erőssége. *Koppi Károly*, *Bolla Márton*, *Katona Dénes* és *Hornyai Ambró* személyében országos nevű tudósok látták el e nemzeti szempontból annyira

fontos katedra feladatait. *Bolla Márton* (1751—1831) 1784-ben neveztetett ki a kolozsvári lyceum történettanárává; e hivatalát később ugyanezen akadémia rektori tisztevel és a kolozsvári Theresianum igazgatóságával (1796—99) váltotta fel; majd Vácott és Kőszegen működött, 1809-ben a piarista szerzet magyarországi főnöke lett, mindvégig erős konzervatív szellemet képviselve. Kolozsvári időszakában inkább szépirodalommal foglalkozott, míg történeti munkái az 1800-as évtizedekből valók. Különösen kivált az alkalmi költészet terén; ezt a műfajt — mint látjuk — a kolozsvári piarista-tanárok közül meglehetősen sokan és sűrűn művelték. Bolla Márton korának, szerzetesi és iskolai életének úgyszólván minden jelentősebb mozzanatát megénekelte latin és magyar nyelven. Latinul zengte Mária Terézia, továbbá

Kollonics László és Batthyány Ignác erdélyi püspökök dicséretét, míg magyar nyelvű „ének szerzeményei“ közül említendő az, melyet gr. Bánffy György tiszteletére írt 1791-ben s irodalomtörténeti becsénél fogva a „Lantos vers Révai Miklóshoz“ című, melyben tudós alkalmi poétánk, aki „vakmerő kézzel veszi a szokatlan szittyai lantot“, az országos nevű költő ítélete alá bocsátja kísérletét; többek közt így magasztalja Révait: „Már te jó-régen görög és deáknyelv Drága táncával kötözöd beszédünk Délceg és eddig szabadon bocsátott Ige-futását... Nő azonközben neved, és az ország, Mely nevelt és szült, nem elég kiterjedt Hangos hírednek; tud az Olt s az Álbis Partja is immár...“ (Megjelent Révai Elegyes versei közt, 260. l.) Egyetemes története (Primae lineae historiae universalis, I—III. köt. Kolozsvár, 1798—99), melyért Ferenc király 1800-ban aranyéremmel tüntette ki, rendkívül népszerű tankönyv volt; 1843-ig hat kiadást ért s ezenfelül az 1840-es években két különböző magyar fordításban is megjelent. „Dissertatio de valachis qui Transilvaniam incolunt“ c. értekezése kéziratban maradt fenn. Bolla utóda a történeti tanszéken 1795-től 1797-ig *Gull János*, akinek 1814-től 1821-ig viselt házfőnöki tisztségére esik Ferenc császár 1817 augusztusi erdélyi körútja, ill. kolozsvári látogatása. *Faisz József* és *Dénes Antal* után a ma méltatlanul alig ismert, sokoldalú tehetségű *Katona Dénes* (1782—1874) a tanszék örököse. A Csallóközből indult pályafutása és piarista-tanártársai szokványos útján jutott el végre Kolozsvárra, ahol

Bolla Márton
1751—1831

1821-től 1826-ig tanított; tanári működésének Tata, Léva, Vác, Nagykároly, Kecskemét és Szeged a további állomásai. 1843-ban nyugalmába vonulva, Sátoraljaújhelyen botanikus kertet létesített tengerentúli növényfajták akklimatizálása céljából; így kísérletet tett a kávéfával, amerikai szőlővel, a batát-gyümölcscsel, a brazíliai dinnyével és a cukornáddal. Állandó levelezésben állt az erdélyi Xantus Jánossal, aki neki 1862-ben amerikai venyigéket küldött. Nagyszámú közleményei korának vezető folyóirataiban és szaklapjaiban jelentek meg (Athenaeum, Tudományos Gyűjtemény, Természetbarát, Magyar Gazda, stb.). Sokat foglalkozott a külföldi indigó kiszorításának eszméjével, de cikkei között találkozunk a magyar tea, a gyapothonosítás, a „sivány homok használata“, a gyümölcsnemesítés, sőt a népelemezés (1863!) korszerű problémáival is. Önállóan megjelent műveinek száma 19. Egyrésztük kedvenc növénygazdaságtani kérdéseit fejt ki; Kolozsvárt jelent meg a filológiáról mint a történettudomány segédtudományáról szóló latin értekezése (1826); Kolozsvárt írta 1824 körül „Első magyar király Ázsiában“ c. „igaz történetekre alapított hőskölteményét“ is, melyet azonban csak kevéssel halála előtt, Sátoraljaújhelyen adott ki. Hátrahagyott gazdag kéziratok közt több útirajzot, egy Árpádról szóló hőskölteményt, a szabadságharcról szóló följegyzést, önéletrajzot s végül Cicero és Julius Caesar fordításokat találunk. *Hornyai Ambró* (1791—1852) Trencsénben született, 1826-ban került Kolozsvárra s kevés megszakítással (1849-ben Szentgyörgyön volt vicerektor) haláláig ott működött; a világtörténelmet 1826—31-ig adta elő, közben (1828 és 1830—31) egyszersmind lyceumi prodirektor; 1832—45 ugyanott a mathesis tanára; 1842—45-ig egyúttal vicerektor, 1845—48-ban, továbbá 1850—52-ben rektor, valamint a konviktus és a gimnázium igazgatója; hallgatói használatára írt s Kolozsvárt megjelent, latinnyelvű algebráját és geometriáját az erdélyi német protestáns iskolákban is használták. *Dr. Lakatos Márton* (1803—1840) 1832-től tanította a történetet és bölcseletet Kolozsvárt; itt is halt meg; fennmaradt Szoltsányi Ferenc kolozsvári rendtársához írt latinnyelvű ódája (1835). *Szaiff János* (1807—1877) két évig tanított Kolozsvárt (1840—42), hol mint a konviktus aligazgatója a világtörténelmet adta elő; innen a bécsi Theresianum tanulmányi felügyelőjévé nevezték ki, majd ismét több hazai rendházban működött; Tatán írta tanumányait: „A természettudományok szellemi szempontból“ (1854) és „Tata mint volt és van“ (1856). *Dr. Tego Alajos* a lyceum utolsó történettanára; midőn 1849 novemberében az osztrákok a kolozsvári piarista rendház tagjait politikai vizsgálat alá vették, két társával együtt őt is kitiltották Erdélyből.

C) *A matematikai tanszék* tanárainak sorát 1778-ban *Malinovics Ignác* és *Gegő József Adolf* nyitja meg. Utóduk *Letavay Sándor* (1781—1854) már részben a kolozsvári piaristák neveltje, amennyiben bölcseleti tanulmányait itt végzi (1805), két év múlva itt szentelik fel áldozópappá s 1809-ben itt kezdi meg tanári munkásságát a gimnázium alsóbb osztályaiban; 1810—11-ben a matematika tanára; munkái — szakkönyvek helyett — öt darab latinnyelvű

oda; kettő erdélyi vonatkozású; az egyikben Kemény Ignácot, a kolozsvári lyceum főigazgatóját magasztalja (1809), a másikban Hochmeister Márton szebeni nyomdászt köszönti abból az alkalomból, hogy nyomdáját és könyveit a kolozsvári kir. lyceumnak ajándékozta (1811). *Buzna Lázár* és a történettanárok között már ismertetett *Hornyai Ambró* után *dr. Korecz Lőrinc* (1805—1871) tölti be utóljára a lyceum matematikai tanszékét; 1845-ben helyezték Kolozsvárra, hol a lyceumban előbb a természettant adta elő, de a következő évben már elfoglalta valódi studiuma, a mennyiségtan tanszékét és egyúttal a csillagvizsgáló torony felügyelője lett; a császáriak 1849 őszén Tego Alajossal együtt kiutasították Erdélyből, de 1853-ban egy évig ismét Kolozsvárt találjuk; Pesten megjelent „Elemi mennyiségtana“ három, „Elemi mértana“ pedig két kiadást ért.

D) *A természettani katedrán Murányi Ignác* (1742—1804) az első piarista tanár; 1777—1802-ig működött a kolozsvári akadémián. Utóda *Horvátovics János*, aki 1808/9—1813/4-ig a rektori tiszteletet viselte. *Dr. Horváth József* (1774—1841) Kolozsvárt előbb (1806—1808) a humaniorák I. osztályának volt tanára és 1809—1814-ig tanította a természettant; három alkalmi költeménye egyikében Pállya Istvánt siratja el (1802); kéziratban maradt francia- és latinnyelvű munkája a gr. Károlyi-család történetéről és ennek egyik tagjáról, Józsefről, kinek Bécsben nevelője volt. *Szabó Elek* 1821/2—1837/8-ig kolozsvári házfőnök és igazgató; őt a tanszéken *dr. Markó Albert* követte. Ennek utóda *dr. Reiszner Pál* (1794—1831), aki e tanszéket 1827-től haláláig töltötte be; két ódájában Bolla Mártont magasztalja (1820 és 1825), egy elégiában pedig b. Szepessy Ignác püspököt búcsúztatja, midőn Erdélyből Pécsre távozott (1827). *Dr. Hoffmann Ignác*, *dr. Mihálik Pál*, aki 1840/1—1844/5-ig házfőnök, *Korecz Lőrinc* (1845—46-ban), *dr. Suhajda Sándor* és *dr. Táray Ambró* töltik be a tanszéket a lyceum megszűnéséig.

Nem volna teljes ez arcképcsarnok, ha meg nem emlékeznénk a lyceummal szerves kapcsolatban álló piarista gimnázium néhány kiváló tanáráról is; *Szoltványi Ferenc* (1773—1847) 1804-től haláláig működött Kolozsvárt s a „számvetés tudományáról“ tankönyvet írt; *Buczy Emil* (1782—1839) Kolozsvárt született, a piaristáknál tanult, később a neves Horányi Elek tanítványa; az 1800-as évek elején tanított a kolozsvári gimnáziumban, utóbb világi pap lett, majd gyulafehérvári teológiai tanár, az ottani csillagvizsgáló öre, végül kanonok; szülővárosába tért meghalni, mint egyik erdélyi születésű kivétel a Kolozsvárra származott piaristák között; Kazinczyval szoros barátságot tartott s erdélyi útján egy darabig kísérője is volt; lelkes mecénás, az Erdélyi Múzeum c. folyóirat egyik alapítója és támogatója; maga is költő s több tanulmány szerzője. Említsük még *Horváth Piust* (sz. 1819), aki a szabadságharc egyik kitűnő táborigazgatója volt s „Magyarország ismertetése“ címmel írt nagyobb munkát és végül *Csaplár Benedeket* (1821—1906), aki 1846—48-ig tanított Kolozsvárt s később főleg a piarista rend történetével foglalkozott.

*

E korszakról szóló összefoglalásunknak a szellemi élet legszélesebb területeire ki kell terjeszkednie. Mert csakis a főiskolai munka és a művelődési mozgalmak együttes megnyilvánulásából állapítható meg híven az anyaországtól különállásban tartott és Európától elzárt Erdély kulturális fejlődése. Annál is inkább, mert az évszázad óta visszafojtott nemzeti törekvések és szellemi erők most utat törve, egyszerre jelentkeznek a maguk csodálatos gazdagságában — mindvégig európai magaslaton.

Az államvezetésből, a szellemi és gazdasági élet irányításából kiszorított s csupán befogadó szerepre ítélt magyarság ebben a korban vívja legheősiesebb küzdelmét. A szellemi élet megszervezése, a mult értékeinek összegyűjtése, az alkotó és nevelő munka éppoly szívósan és céltudatosan folyik Erdélyben, mint „a másik hazában“, Magyarországon. A közös akadályok rávezetik „a két haza“ fiait arra, hogy országos központ nélkül nem sikerül a szétforgácsolt energiákat összefogniok. Ez a felismerés indítja meg Bessenyei mozgalmát Bécsben, ez irányítja az erdélyi mozgalmakat is, melyek csak hosszas küzdelmek után találják meg természetes súlypontjukat az ország szívében, Kolozsvárt.

Erdélynek négy nagyobb városa tarthatott igényt a vezető szerepre. Mind-egyiknek éppen ekkor egy-egy új alapítású nevezetes közgyűjtemény adott különös jelentőséget. Egyik az ősi fejedelmi város : Gyulafehérvár, az erdélyi róm. kat. püspök és szeminárium székhelye, hol *gr. Batthyány Ignác* püspök, a sokoldalú tudós 1798-ban létesített gazdag könyvtárt, múzeumot és csillagvizsgálóintézetet. A másik Marosvásárhely, hol a királyi tábla, a ref. kollégium és *gr. Teleki Sámuel* erdélyi kancellár 1811-ben alapított könyvtári és muzeális gyűjteménye adott a művelődési mozgalmaknak megfelelő keretet. Harmadik Nagyszeben, a szászföld gócpontja, amely 1803 óta *br. Bruckenthal Sámuel* erdélyi alkancellár könyvtárával és múzeumával gazdagodott s 1837-ben az erdélyi országgyűlésnek is színhelye volt. Bécs különös igyekezetet mutatott, hogy Erdély kulturális súlypontja minél inkább áttolódjék Szebenbe. A magyarság annál céltudatosabban igyekezett Kolozsvár szellemi bástyáit erősíteni. Hiszen Kolozsvár volt Erdély egyetemének, a főkormányzéseknek, a katolikus, református és unitárius vezető iskoláinak, az országgyűlésnek és az erdélyi arisztokráciának központja ; a múzeumi gondolatnak és a tudományos élet megszervezésének itt *gr. Kemény József* és *Sámuel*,

Böldi Farkas Sándor
1795—1842

valamint *gr. Mikó Imre* a legfőbb irányítói. Szervezőmunkájukat megelőzően *Bölöni Farkas Sándor* főkormányiszéki fogalmazó, a későbbi neves északamerikai utazó, Széchenyi kiváló erdélyi tanítványa, 1829 elején szintén kidolgozta egy erdélyi közgyűjtemény igen szerény keretek közé foglalt tervét; hivatalos helyen azonban még ezt a tervet is sokallották, s így a kolozsvári országos közgyűjtemény gondolata tovább vajúdott.

A századfordulón tehát egyelőre még megoszlanak a súlyviszonyok. Szebentől a magyar körök elzárkóznak, Fehérvár csupán a katolicizmus erőssége; Marosvásárhely szerepe jelentős, de csakhamar ez is Kolozsvár felé közvetíti a falai közt meghúzódó mozgalmakat.

Marosvásárhelyt újult fel a Bod Péter által kezdeményezett erdélyi tudós társaság eszméje, melynek megvalósítására 1786-ban *gr. Batthyány Ignác* püspök is tett kísérletet. A széki születésű *zágoni Aranka György* marosvásárhelyi táblabíró áll a mozgalom élén. Mint Bessenyei, Révai és Bacsfányi az anyaországban, úgy izgat ő Erdélyben „egy erdélyi magyar nyelvemlék társaság felállítása“ érdekében. Tervét az 1790—91-i erdélyi országgyűlés is tárgyalta és elfogadta, a főrend és nemesség pedig anyagi áldozatokkal is támogatta. Ismételten kidolgozott plánumait mégsem valósíthatta meg, mert azokat részint a gubernium föl sem terjesztette, részint az udvar gáncsolta el. Aranka szívósan dolgozott tovább: 1793-ban „magyar nyelvemlék útkészítő társaságot“ létesített, hogy az közhasznú

munkásságával bizonyítsa be egy tudós társaság szükségességét; e próba-társaság 1801-ig működött *gr. Bánffy György* gubernátor elnöklésével. Szerencsésebb volt Aranka az „Erdélyi Kéziratkiadó Társaság“ szervezésében (1791), amelynek célja volt az erdélyi történeti kútfők kiadása; gazdag anyagot gyűjtött össze, de a kiadás körül nem sok eredményt tudott felmutatni. Végeredményben Aranka jelentősége mindössze abban áll, hogy fontos művelődési szükségleteket ismert fel és azok mellett lelkesen agitált. Mint Benkő József, úgy ő is kizárólag az erdélyi — a marosvásárhelyi és nagyenyedi — iskolák neveltje; külföldön — egyetlen bécsi útja kivételével — nem járt. Velük kezdődik a regionális elszigeteltség, mely a XIX. század első felében mind általánosabb tünnetté válik.

Aranka György
1737—1817

A közgyűteményi és tudóstársasági törekvéseket csakhamar követi az erdélyi folyóirat problémája. Erdély nagy nyomdászati multja után igen természetes óhaj, hogy az első magyarországi lapok példájára itt is önálló folyóirat létesüljön. Az első erdélyi tudományos folyóiratot, a már címében is korszerű programot valló „Erdélyi Múzeum“-ot az arisztokrácia támogatásával 1814 májusában indítja meg a dunántúli származású *Döbrentei Gábor*, aki *Kazinczy* ajánlásával került Erdélybe. Az „Erdélyi Múzeum“ tovább propagálja *Aranka György* eszméit, irodalmi és tudományos kört igyekszik teremteni és újból életre kelti az erdélyi tudós társaság gondolatát. Ez a társaság Kolozsvár íróvilágából, gr. *Teleki Pál* elnökségével 1819-ben meg is alakult; kibontakozásának azonban a bécsi udvari kancellária ismét útját szegte. *Döbrentei* a maga írói körével és főúri pártfogóival a magyar dráma megteremtését is tervbe vette. Az „Erdélyi Múzeum“ drámapályázata azonban — melyen *Katona József* „*Bánk bán*“-ját figyelemre sem méltatták (1818) — kudarcot vallott. Erdélynek ekkor már állandó színtársulata volt s alig másfél évtized múlva (1831) már áll az első magyar színházépület: a kolozsvári farkas-utcai nemzeti színház.

Döbrentei néhány évig működő folyóirata magában álló kísérlet volt. Az erdélyi magyar hírlapirodalmat egy kolozsvári ref. kollégiumi tanár és ugyanezen kollégium természettudományi tanszékének nagylelkű alapítója, *Méhes Sámuel* állandósította a *Pethe Ferenc*től 1831-ben átvett s 1848-ig általa szerkesztett

A marosvásárhelyi régi református kollégium

Döbrentei Gábor
1785—1851

Méhes Sámuel
1785—1852

„Erdélyi Hiradó“ és melléklapja, a „Nemzeti Társalkodó“ révén. 1834-től 1846-ig *Brassai Sámuel* „Vasárnapi Újság“-ját is ő adta ki. Kitűnő munkatár-
saival sajtószerveit a politikai és társadalmi reformeszmeék hatásos közvetítőivé
tette.

A szellemi élet megszervezésére irányuló kísérletek, a mult emlékeinek
közgyűjteményekben való megörökítése, színházi, irodalmi és sajtóviszonyok
szervesen egészítik ki Erdély szellemi képét a XIX. század első felében. Ebben a
lelkesen forrongó küzdelmes félszázadban Erdély kollégiumai is virágkorukat
élték. Alig van olyan tudományszak, melynek művelésében és fejlesztésében
ez iskolák tanárai vagy tanítványai ne vettek volna részt és nem egy van,
amelyben külföldi elismerést vagy éppen világhírt szereztek.

A tudományok hierarchiáját véve alapul :

A teológia terén a katolikus kiválóságokat a kolozsvári lyceum keretében már
megismertük. A kálvinista teológia legfőbb képviselői a nagyenyedi kollégiumban,
mint a ref. papképzés erdélyi központjában működnek. Kiemelendők : a német,
holland és angol egyetemeken járt *zágoni Bodola János és Sámuel* (mindkettő
erdélyi püspök lett), *Hegedüs Sámuel*, valamint a *Herepei*-család több tagja, — *Ádám*,
János és Károly — kik közül Jánost az újabb erdélyi protestáns egyházi szónok-
lat megalapítójának szokás emlegetni. Hegedüs Sámuel és Herepei Károlyt
a M. Tud. Akadémia levelező taggá választotta. *Szász Károly* püspök, a jeles
műfordító is az enyedi kollégium növendéke volt. Az unitárius kollégium
hittudományi osztályán is több jeles egyházi férfiú működött, akik teológiai
munkásságukon kívül a szellemi élet egyéb területein is megörökítették nevüket.
Igy *Aranyosrákosi Székely Sándor*, eposzirodalmunk erdélyi képviselője, Vörös-

marty egyik előfutára („A székelyek Erdélyben“, 1823) és *Kriza János*, a magyar népköltési gyűjtés úttörője („Vadrózsák“, 1863); mindketten előbb tanárai voltak a kolozsvári unitárius kollégiumnak, később püspökei a világ unitáriusainak.

A jogtudománynak a reformkorszakban *Szász Károly* nagyenyedi és *Dósa Elek* marosvásárhelyi kollégiumi tanár a legkiválóbb képviselői. Előadásaikra valósággal áradt az erdélyi ifjúság, köztük a román értelmiség néhány későbbi vezető alakja is. Szász Károly mint diák Enyeden Herepei Ádámnak, majd később a kolozsvári kat. lyceumnak növendéke; mint tanár Hegedüs Sámuel és Köteles Sámuel kartársa Enyeden. Tanítványai közül került ki br. Kemény Zsigmond, a magyar regény legnagyobb klasszikusa, aki 1859-ben remek emlékbeszédet tartott felette. Enciklopédikus műveltsége, melynél fogva ismeretköre a történelmet, jogot, nyelvészetet, matematikát és természettudományokat felölelte, az enyedi kollégium rendkívüli hatású tanítómesterévé avatta. Az 1834. évi kolozsvári országgyűlésen az ellenzéki politikusok egyik vezérszónoka. Politikai szereplése miatt 1837-ben kénytelen volt a jogi tanszékről a matematikai tanszékre távozni. 1848-ban br. Eötvös József kultuszminiszteri államtitkárnak hívta meg. 1851-ben — Enyed 1849-ben elpusztulván — a marosvásárhelyi kollégiumba helyezték. *Dósa Elek* nagyobb külföldi utazás után foglalta el a harmincas években a marosvásárhelyi ref. jogakadémia tanári székét. A szabadságharc idején őt is elszólította a kormány: Marosszék kormánybiztosa lett, s csak 1862-ben térhetett vissza egykori katedrájára, melytől azonban 1866-ban mint képviselő újból megvált. Az erdélyi jogtudományról, az erdélyi prot. egyházi jogról és a politikai rendszerekről írt munkáival mint jogtudós, tanári éveivel pedig mint az Únió-korabeli Erdély egyik vezéralakja vált hazája szellemi és politikai történetének részesévé.

A filozófiát *Köteles Sámuel* enyedi kollégiumi tanár európai színvonalon képviselte. Enyeden kezdett tanulmányait Jénában folytatta, hol főleg Fichte hatott rá. A Kant-féle bölcelet egyik első hazai terjesztője. Műveiben (Az erkölcsi philosophiának eleje, 1817; Közönséges logika, 3. kiad. 1830; A philosophia encyclopaediája, 1829, Szép ízlés tudománya stb.) a kanti filozófia bizonyos eredeti magyar színezettel jelentkezik. A M. Tud. Akadémia tagságával tüntette ki Köteles Sámuel, akiben az utókor a magyar filozófiai műnyelv egyik megteremtőjét tiszteli. Kortársa, a szintén akadémikus *Péterfi Károly* marosvásárhelyi, majd nagyenyedi kollégiumi tanár nyomtatásban csak nemrég megjelent munkájában („Ízléstudomány vagy Esztétika“) már az 1830-as évek elején egy önállóságra törekvő magyar esztétika vázlatát adja.

A filológia is ekkor nyeri *Kőrösi Csoma Sándorban* legnagyobb erdélyi képviselőjét. A háromszéki eredetű, szegény katona-családból származó ifjú csak nagy nehézségek árán végezhetette a nagyenyedi főiskolát, hol utóbb köztanító lett a poétikai osztályban. Fejlődését különösen Hegedüs Sámuel tanár kísérte meleg rokonszenvvel, míg az ismeretlen őshaza iránti érdeklődését Herepei Ádám tanár

Szász Károly
1798—1853

Dósa Elek
1803—1867

keltette föl. A kollégium Angliából szerzett segélypénzének kamataiból jutott ki Göttingába harmadfél esztendőre (1815—1818); itt Eichhorn, a neves filológus irányításával végzett keleti nyelvészeti tanulmányai érlelték ki és tudatosították homályos terveit. Németországból már azzal a szilárd elhatározással tért haza, hogy életét a magyarság őshazája felkutatásának szenteli. Égő tudománysozomja ösztönözte, hogy 1819 novemberében vándorbottal és vándortáskával útnak induljon, föllelni népe titokzatos bölcsőjét. Egymásután sajátítja el az angol után a szláv, arab, perzsa, majd végül a tibeti nyelveket, — nyelvismerete 16 idegen nyelvre terjedt ki — hősies erőfeszítéssel tör célja felé, hova soha el nem ér. A kiállott nélkülözések és emberfeletti szenvedések véget vetettek életének, a mocsárláz Dardzsilingben megölte, mielőtt célhoz jutott volna (1842). Hősies erőfeszítéssel iparkodott kitűzött tudományos feladatát megvalósítani; 40.000 szóból álló angol-tibeti szótára és nyelvtana, melyeket az őt útjában támogató angol kormánynak készített, megvetvén nemcsak a tibeti, hanem az egész kelet-ázsiai kutatás alapját, aszkétikus odaadásról tanuskodnak. Kétségtelen, hogy Kőrösi Csoma Sándor tragikus küzdelme nem volt meddő, fáradsága gyümölcsseit azonban csupán az utókor értékesíthette.

De bármily gazdag összetételű legyen is e korszakban az erdélyi tudományosság színeképe, — uralkodó tudományága mindvégig a história és természettudomány maradt. A kívülállóknak is hamar észre kellett venniök, hogy Erdélyben — az egyetemes érdeklődésű polihisztorok nagy száma ellenére is — a történetírás a legsajátosabb studium. Virág Benedek, a „Magyar Századok“ szerzője, 1814-ben e szavakat írja Kazinczynak: „Azok az erdélyick nagyon szeretik az antiquitást“. Valóban, Erdély fiait a gazdag történeti emlékek mintegy pre-

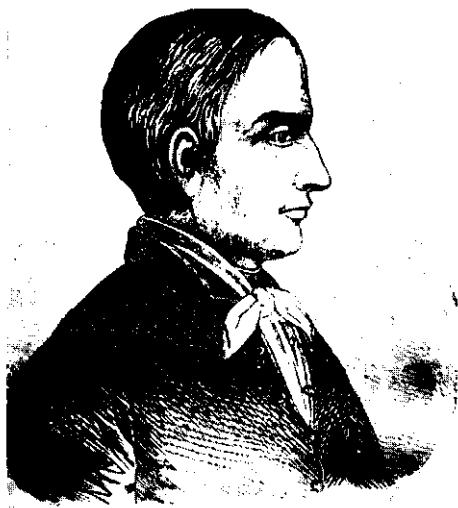

Köteles Sámuel
1770–1831

Gróf Teleki József
1790–1855

desztinálták e tudományok sajátos művelésére. Tudós tanárok és műkedvelő főurak legnagyobb részét ezzel a studiummal foglalkoznak, akár *Fasching Ferenc*, *Kaprinai István*, *Bod Péter* és *Benkő József* anyaggyűjtését, akár *gr. Kemény József* „történelmi kalászatait“, *gr. Mikó Imre* művelődéstörténeti tanulmányait és „Erdélyi történelmi adatok“ c. forrásgyűjteményét, vagy *gr. Teleki József*nek, a M. Tud. Akadémia első elnökének „A Hunyadiak kora Magyarországon“ című, két évtizednyi kutatáson alapuló, hatalmas méretű monográfiáját tekintjük. Ennek a régi hagyományokban gyökerező történetírói iskolának két sajátosan erdélyi vonású képviselője *Jakab Elek* és *Kővári László*. Mindkettő unitárius, mindkettő kizárólag a szűkebb hazában nyerte kiképeztetését, azokat az alapokat, amelyeken terjedelmes történetírói munkásságuk épül. *Jakab Székelykeresztúron* és *Kolozsvárt* tanult, *Kővári Tordán* és *Kolozsvárt* s a marosvásárhelyi *Teleki-téka* használata érlelte ki benne a gondolatot, hogy Erdély multjának szentelje életét. Igaz, hogy munkásságukban a kritika ma könnyen felismeri a szélesebb látókör és mélyebb tudományos képzettség hiányát, műveik jelentős része provinciális korlátok közé szűkül, — különösen *Kővári László* munkássága — de *Jakab Elek* „*Kolozsvár történeté*“-ről szóló nagyszabású munkája a helytörténetírásnak ma is értékes terméke s a M. Tud. Akadémia egyiküket sem méltatlanul tüntette ki tagságával. Említsük meg, hogy a mult század magyar történetirodalmának kiválóságai közül *Salamon Ferenc* a nagyenyedi, *Szilágyi Sándor* pedig a kolozsvári ref. kollégiumból került ki. Ez utóbbi iskola diákja volt *Gyulai Pál*,

Kőrösi Csoma Sándor
1784–1842

GRAMMAR
—
THE TIBETAN LANGUAGE,

BY
CSOMA SÁNDOR.

UNDER THE PATRONAGE OF THE GOVERNMENT AND THE AUSPICES OF THE ASIATIC
SOCIETY OF BENGAL.

ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS.

PROFESSOR OF HUNGARIAN IN THE UNIVERSITY OF BUDAPEST.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, 17, BRIDGE STREET,
1856.

Kőrösi Csoma Sándor
tibeti nyelvtanának címlapja, 1834

a legnagyobb magyar kritikus is, akinek kritikai működése is Kolozsvárt kezdődik. Az ő munkásságuk azonban már kívülesik a jelen összefoglalás időbeli keretein.

Az erdélyi kollégiumokban Kereszturi Pál és Apácai hagyományai nyomán mindig nagy gondot fordítottak a természettudományi és matematikai oktatásra. A XVIII. században az enyedi kollégiumnak nagyképzettségű mennyiségtanára volt *Kovács József*. Tanítványai közül került ki a maga korában külföldön is méltányolt, de ma már méltatlanul elfelejtett *Sipos Pál*. Előbb sárospataki tanár, később tordosi (Hunyad vm.) prédikátor; Sárospatakról cred meleg baráti viszonya Kazinczyval. A Teleki-család támogatásával német egyetemeken járt; Bécsben, német nyelven írta nevezetes matematikai dolgozatát (*Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker, zur unmittelbaren Vergleichung der Circulbogen*“, 1795), amelyet a berlini akadémia matematikai osztálya értekezéseinek sorozatában kiadott, szerzőjét pedig aranyéremmel jutalmazta. Siposnak az ellipszis területére vonatkozó számításait megközelítő pontosságukban mai napig sem sikerült felülmúlni.

Bolyai Farkas és János, apa és fiú testesítik meg a számok tudományának magyar óriásait. Farkas hatéves korában lépte át az enyedi kollégium küszöbét s majdnem tíz éven át volt növendéke; azután Kolozsvárt tanult. Koránérett elméjével, nyelvkészségével és matematikai tehetségével bámulatba ejtette környezetét; játszva sajátította el a nyelveket, a legnehezebb és legbonyolultabb matematikai feladatokat pedig csodálatosan könnyen oldotta meg. Egy erdélyi mágnásifjú kísérőjeként jutott ki a göttingai és jénai egyetemre. Göttingában

Bolyai Farkas
1775—1856

APPENDIX.

SCIENTIAM SPATII absolute veram exhibens :
a veritate aut falsitate Axiomatis XI Euclidis
(a priori haud unquam decidenda) in-
dependentem: adjecta ad casum fal-
sitate, quadratura circuli
geometrica.

Auctore JOHANNE BOLYAI de eadem, Geometrarum
in Exercitu Caesareo Regio Austriaco Ca-
pitaneo.

Az „Appendix“ címlapja

ered szoros kapcsolata Gauss Frigyes Károllyal, a nagynevű matematikussal. Hazatérve a marosvásárhelyi kollégium matematikai, fizikai és kémiai tanszékén 47 évig működött. Európai hírű tudományos munkássága mellett végzett különböző gyakorlati célú találmányaival az erdélyi polihisztorok és ezer mesterek típusát is képviseli. Amikor egy zátonyra jutott élet alkonyán, 1832—33-ban, két kötetben kiadta „Tentamen“-jét, a hozzácsatolt függelék révén a tudományos világ egyszerre emelhetette az apát és fiút, az „Appendix“ szerzőjét, legnagyobb számtudósai sorába. Bolyai Farkas műve a XIX. században megindult korszakalkotó matematikai kritika egyik előhírnöke; ebben találjuk meg először a matematikai alapfogalmak szabatos és világos meghatározásait. Bolyai János — a zabolátlan, korán nyugdíjazott mérnökkari tiszt — apjának tanítványa volt a marosvásárhelyi kollégiumban, majd a bécsi akadémiát végezte. Az euklidesi geometria problematikus V. axiómájának vizsgálatával kapcsolatosan fedezte fel matematikai rendszerét, amely nem zárja ki sem az euklidesi, sem az antieuklidesi geometriát, hanem mindkettőt együttvéve magában foglalja. Ez a Bolyai-geometria. „Semmiből egy új, más világot teremtettem“ — e szavakkal értesítette atyját, a zseni öntudatával, korszakos fölfedezéséről. A mai tudományos szemlélet szerint „a Bolyai-geometria álláspontjáról, mint óriási hegycsúcsról látjuk a tér tudományának legtávolabbi összefüggéseit.“ A dicsőség azonban csak megkésve, elsőbbségi viták után jutott a Bolyaiak osztályrészüül. Míg éltek, nyugtalan természetük temérdek szenvedés közt hajtotta őket végzetes pályájukon.

N É V M U T A T Ó

ERDÉLY MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TÉRKÉPÉHEZ

- Altorja* (Háromszék vm.): gr. Apor István erdélyi kincstárnok és br. Apor Péter memoár-író családjának fészke.
- Alvinc* (Alsó-Fehér vm.): 1551. dec. 17. itt gyilkolták meg Martinuzzi György főbornokot. — Szül. szentmiklósi és óvári Pongrácz István, a három kassai vértanu († 1619) egyike. — Szül. 1814 június 12. br. Kemény Zsigmond.
- Apáca* (Brassó vm.): szül. 1625. Apácai Csere János, a gyulafehérvári, majd a kolozsvári ref. kollégium tanára, az erdélyi szellemi élet egyik legnagyobb alakja.
- Aranyosrákos* (Torda-Aranyos vm.): Aranyosrákosi Székely Sándor, unitárius püspök, költő családjának fészke.
- Balázsfalva* (Alsó-Fehér vm.): 1754. őszén nyílt meg gör. kat. gimnáziuma, az erdélyi románok első középiskolája.
- Bardóc* (Udvarhely vm.): szül. 1740. Benkő József természettudós és történetíró.
- Barót* (Háromszék vm.): szül. 1739. Baróti Szabó Dávid, a deákos költői iskola megalapítója, a kolozsvári jezsuita gimnázium tanára.
- Batiz* (Hunyad vm.): megh. 1822. br. Naláczi József testőríró.
- Batiz* (Szatmár vm.): Innen származott Batizi András evang. pap, egyházi énekszerző a XVI. század közepén.
- Bács* (Kolozs vm.): 1579-ben a Báthoryak a Kolozsmonostorra telepített jezsuitáknak adományozták iskolájuk fenntartására.
- Bágy* (Udvarhely vm.): bágyi Joó István, a kolozsvári orvosi lyceum tanárának családi fészke.
- Bencéd* (Udvarhely vm.): innen származott Bencédi Székely István, az első magyar nyelvű világtörténet (1559.) írója.
- Bereck* (Háromszék vm.): szül. 1810 körül Gábor Áron, az 1848—49-i szabadságharc hőse; róla nevezték el a kolozsvári egyetem egyik diákotthonát.
- Beszterce*: A XV. sz. első negyedéből, Zsigmond király korából maradt fenn az 1316 magyar szót tartalmazó Besztercei szójegyzék. — A XVI. sz. közepén prot. iskolája, a XVII. században luth. középiskolája létesül.
- Bogártelke* (Kolozs vm.): 1581-ben a Báthoryak a Kolozsvárra költöztetett jezsuitáknak adományozták.
- Bojt* (Bihar vm.): szül. 1590 körül Bojti Veres Gáspár, ref. tanár, Bethlen Gábor udvari történetírója.
- Bolya* (Nagy-Küküllő vm.): A Bolyai-család fészke. Itt szül. 1775. febr. 9. Bolyai Farkas.
- Bonyha* (Kisküküllő vm.): szül. 1700. Árva Bethlen Kata, Bod Péter és Ajtai Abod Mihály pártfogója.
- Borsa* (Kolozs vm.): szül. 1857. Ferenczi Zoltán, a kolozsvári, majd a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója.
- Bölon* (Háromszék vm.): szül. 1795. dec. 14. Böloni Farkas Sándor, az erdélyi múzeumi törekvések előharcosa.

Brassó: szül. 1498. Honterus János, Brassó reformátora, aki szülővárosában nyomdát (1535.), könyvtárt és iskolát (1544.) létesít. — 1689-ben a brassói gimnáziumot gazdag könyvtárával együtt tűzvész pusztította el.

Cege (Szolnok-Doboka vm.): a gr. czegei Wass-család fészke.

Csernáton (Háromszék vm.): Innen származik Csernátoni Vajda Péter erdélyi ev. ref. szuperintendens a XVIII. században.

Csiksomlyó (Csík vm.): A XVII. század közepén a ferencrendiek iskolát alapítanak.

Csikszereda (Csík vm.): Innen származik Szabó József, a kolozsvári orvosi lyceum tanára.

Csikszék: Az 1580-as években Ladó Bálint, „a székelyek apostola“ miszsiót tart itten.

Dálnok (Háromszék vm.): Dálnoki Veres Gerzson a Kuruc krónika (1722.) szerzője.

Debrecen: prot. iskoláját Bethlen Gábor támogatta. Ugyanő 1629. őszén a város 2000 frt. évi taksáját a gyulafehérvári főiskolának adományozta.

Déce (ma: Marosdécse, Torda-Aranyos vm.): 1629. őszén Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolának adományozta.

Dés: a XVI. század második felében unit. iskolája van. Ref. iskoláját Bethlen Gábor támogatta. — Szül. 1566 körül Szilvási János, református hitvitázó. — Szül. 1649-ben Pápai Páriz Ferenc orvos és nyelvész. — Szül. 1820. márc. 20. Czákó Zsigmond drámaíró.

Déva: szül. 1500 körül Dévai Bíró Mátyás, a reformációnak legkiválóbb magyar apostola. — Megh. a várbörtönben 1579. nov. 15. Dávid Ferenc unit. püspök. — 1699—1701-ig Dévay János a kolozsvári jezsuita egyetemen a filozófia tanára. — Szül. 1825. aug. 29. Salamon Ferenc esztétikus és történetíró.

Doboka (Hunyad vm.): A Dobokai-család fészke, melyből Dobokai Sándor jezsuita, Pázmány kortársa és Dobokai Antal, a kolozsvári jogi lyceum tanára származott.

Erdőd (Szatmár vm.): a XVI. század második felében prot. iskolája van.

Fehéregyháza (Nagyküküllő vm.): itt esett el az ú. n. segesvári csatában Petőfi Sándor 1849. július 31.

Felényed (Alsó-Fehér vm.): 1629. őszén Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolának adományozta.

Felsőcsernáton (Háromszék vm.): szül. 1712. febr. 22. Bod Péter ref. lelkész, egyházi és történetíró.

Felvinc (Torda-Aranyos vm.): Felvinczi György unit. tanító, a Comico Tragedia (1693.) szerzője.

Fogaras: Várkastélya az erdélyi fejedelmek — főleg Apafi Mihály — kedvelt tartózkodási helye. — Az 1570-es évek végén Laskai Csókás Péter, a ref. isk. igazgatója, 1581-ben fogarasi pap. — 1590—1603-ig, a kolozsvári jezsuiták száműzetésekor, Ladó Bálint Fogarason és környékén misziói teendőket végzett. — Haller János a várbörtönben fordítja Hármassztoriáját (megj. 1695.) és egy vallásos munkáját. — Megh. 1718. Rozsnyai Dávid, Apafi török diákja. — Megh. 1759. Árva Bethlen Kata.

Gerend (Torda-Aranyos vm.): szül. 1795. szept. 11. gr. Kemény József történet-tudós.

Gidófalva (Háromszék vm.): A gidófalvi Jancsó-család fészke; g. Jancsó Miklós a kolozsvári egyetemen a belgyógyászat tanára volt.

Gyulafehérvár: A XVI. században róm. kat., prot. és unit. iskolája van. Fejedelmi székhely, egyúttal az erdélyi róm. kat. püspök székhelye. A Bátorjak jezsuitáinak Kolozsmonostor mellett másik legkorábbi állomása. — 1622. május 1. Bethlen Gábor megalapítja a gyulafehérvári kollégiumot. — 1629. nov. 25. itt halt meg Bethlen Gábor. — Megh. 1638. Alsted

- János Henrik. — Megh. 1649. Geleji Katona István erdélyi ref. püspök. — Megh. 1655. Bisterfeld János Henrik. — 1658. a tatárok feldúlták a várost és elpusztították Bethlen Gábor főiskoláját. — 1798. gr. Batthyány Ignác püspök könyvtárt, múzeumot és csillagvizsgálót létesít. — A Batthyány-könyvtárban fedezte fel Varju Elemér a XIV. század első negyedéből fennmaradt Gyulafehérvári sorokat, vagy glosszákat, harmadik legrégebbi nyelvmemlékünket.
- Havaselve*: az 1580-as években Ladó Bálint, 1630—1640 körül pedig Sámbar Mátvás nagyhatású térítő-missziót fejt ki.
- Hegyközpályi* (Bihar vm.): Szül. 1820. Imre Sándor, a kolozsvári egyetem irodalomtörténet-tanára.
- Heltau* (ma : Nagydisznód, Szeben vm.): szül. 1520 táján Heltai Gáspár prot. lelkész, író.
- Herepe* (Hunyad vm.): a Herepei-család fészke.
- Hévíz* (Nagyküküllő vm.): itt élt 1746—49-ig Bod Péter, gr. Bethlen Kata udvari papja.
- Hidas* (Torda-Aranyos vm.): 1629 őszén Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolának adományozta.
- Hidvég* (Háromszék vm.): A XVI. század második felében unit. iskolája van. A gr. Mikó-család ősi fészke.
- Hilib* (Háromszék vm.): Hilibi Gál Domokos, a kolozsvári kir. lyceum első igazgatója családjának fészke.
- Huszt* (Máramaros vm.): Prot. iskoláját Bethlen Gábor támogatta.
- Ikefalva* (Háromszék vm.): szül. 1751. András Sámuel bécsi orvos, anekdotagyűjtő.
- Imecsfalva* (Háromszék vm.): meghalt 1905. nov. 5. Cserey Jánosné Zathureczky Emilia, a Székely Nemzeti Múzeum alapítója.
- Incsel* (Kolozs vm.): Incseli Szóts József a kolozsvári orvos-sebész tanintézet tanára.
- Ispánlaka* (Alsó-Fehér vm.): szül. 1735. Báróczi Sándor testőríró.
- Jegenye* (Kolozs vm.): 1579-ben a Báthoryak a Kolozsmonostorra telepített jezsuitáknak adományozták iskolájuk fenntartására.
- Kajántó* (Kolozs vm.): 1581-ben a Báthoryak a Kolozsvárra költöztetett jezsuitáknak adományozták.
- Karánsebes* (Krassó-Szörény vm.): Bethlen Gábor telepet engedélyez a jezsuitáknak; az ő idejében a karánsebesi születésű Buitul György jezsuita, „az oláhok apostola“ eredményes térítő munkát végez Krassó-Szörényben.
- Kénos* (Udvarhely vm.): szül. 1708. Kénosi Tőzsér János, unit. lelkész és történetíró.
- K. kászton* (Csik vm.): k. kásztoni Medvés Mihály a kolozsvári jogi lyceum tanára.
- Kibéd* (Maros-Torda vm.): szül. 1725. kibédi Mátyus István orvosíró.
- Kisbun* (Udvarhely vm.): szül. 1642. szept. 1. gróf Bethlen Miklós, Erdély egyik legkiválóbb államférfia, történetíró.
- Kolozsmonostor* (Kolozs vm.): 1579. okt. 1. a Báthoryaktól Erdélybe hívott jezsuiták első állomása és első erdélyi iskolájuk székhelye.
- Kolozsvár* : szül. 1440. Mátyás király. — Szül. 1510 körül Dávid Ferenc unit. püspök. — A XVI. században róm. kat., prot. és unit. iskolája van, ez utóbbi János Zsigmond fejedelem alatt főiskolává fejlődik. — 1550-ben nyílik meg Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája. — Szül. 1557. Bocskai István. — 1581 elején a jezsuiták Kolozsmonostorról beköltöznek a városba. — 1581. máj. 12-én Báthory István Vilnában kelt alapítólevelével a jezsuiták kolozsvári kollégiumát egyetemi rangra emelte. — 1603. jún. 12. a város prot. és unit. lakossága lerombolta a Báthory-egyetem és szeminárium épületét, a jezsuitákat pedig kiűzte a városból. — Megh. 1634. Szenci Molnár Albert.

— 1656-től 1659-ig Apácai Csere János a kolozsvári ref. koll. igazgatója. Itt hal meg 1659. dec. 31. — Szül. 1684. Kolozsvári (Jövedicsi) Pál, II. Rákóczi Ferenc íródeákja, a kolozsvári jezsuita egyetem tanára. — 1698. okt. 10. a jezsuiták — 95 esztendei kényszer-szünet után — ismét megnyitják kolozsvári akadémiájukat. — 1773. okt. 26. XIV. Kelemen pápa bullája következtében megszűnik a kolozsvári jezsuita egyetem. — 1776. okt. 15. Mária Terézia a kolozsvári egyetemet a piarista rend gondjaira bizza. — 1784. aug. 28. II. József a kolozsvári egyetemet „királyi akadémiái lyceummá“ szervezi át. — Szül. 1782. Buczy Emil, a kolozsvári gimn. tanára, később gyulafehérvári theol. tanár és kanonok. — 1791. Aranka György megalakítja az Erdélyi magyar nyelvművelő társaságot. — Szül. 1802. Bolyai János. — 1814. Döbrentei Gábor megindítja az első erdélyi tudományos folyóiratot, az „Erdélyi Múzeum“-ot. — Szül. 1822. Récsi Emil, a kolozsvári jogi lyceum, később a pesti tud. egyet. tanára. — Szül. 1826. jan. Gyulai Pál. — Szül. 1827. Szilágyi Sándor történétíró. — Szül. 1829. Gr. Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület jótévedője. — 1831. Felépül az első magyar színház-épület, a kolozsvári farkas-utcai Nemzeti Színház. — 1842. Az erdélyi országgyűlés kimondja az erdélyi nemzeti múzeum megalapítását. — 1856-ban Mikó megírja híres cikkét az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulása érdekében. — 1859. Megalakul az Erdélyi Múzeum-Egyesület. — 1872. november 10. megnyílik a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem.

Kovácsi puszta (Bihar vm.): megh. 1811. febr. 19. Bessenyei György.

Kőd (Szilágy vm.): Kódi Farkas János a kolozsvári egyetemen az egyház és büntetőjog első tanára a XVIII. század végén.

Köpec (Háromszék vm.): itt működött mint ref. pap 1793-tól egy ideig Benkő József, természettudós és történétíró.

Kőrös (ma: Csomakőrös, Háromszék vm.): szül. 1784. ápr. 4. Kőrösi Csoma Sándor.

Kővár (Szatmár vm.): 1538—39. a kővári börtönben szenvedett Pécsi Simon erdélyi kancellár, egyházi énekszerző.

Középpajta (Háromszék vm.): megh. 1814-ben Benkő József.

Kudu (Szolnok Doboka vm.): szül. 1829. Torma Károly archeológus, a kolozsvári tud. egyetem tanára.

Lécfalva (Háromszék vm.): lécfalvi Biró István a kolozsvári jezsuita egyetem filozófia tanára. — Lécfalvi Keresztes Elek a kolozsvári orvos-sebész tanint. bonctan tanára.

Magyarigen (Alsó-Fehér vm.): itt élt 1749—69-ig Bod Péter, a ref. egyház lelkesze; itt is halt meg.

Marosillye (Hunyad vm.): szül. 1580. Bethlen Gábor.

Marosvásárhely: A XVI. század második felében prot. iskolája van. Itt tanárkodik Baranyai Decsi János. — 1606. Bocskai István végrendeletével 3000 ft.-ot hagyott a marosvásárhelyi scholára. — 1718. tavaszán a ref. partikula ref. kollégiummá emelkedik. — Szül. 1803. márc. 15. Dósa Elek, a marosvásárhelyi ref. kollégium jogtanára. — 1811. gr. Teleki Sámuel erdélyi kancellár könyvtári és múzeális gyűjteményt alapít. — 1852. szül. Petelei István. — 1856. meghalt Bolyai Farkas. — 1860. meghalt Bolyai János.

Mákó (ma: Mákófalva, Kolozs vm.): 1587-ben Báthory Zsigmond fejedelem Mákó belsőségét a jezsuitáknak adományozza.

Máramarossziget: A XVI. sz. második felében prot. iskolája van.

Medgyes (Nagyküküllő vm.): 1588. dec. 8—23-i országgyűlése kimondja az erdélyi jezsuiták száműzetését. — A XVII. században luth. középiskola létesül.

Mezőtelegd (Bihar vm.): szül. 1535. Telegdi Miklós esztergomi érseki helytartó, a hazai ellenreformáció egyik vezéralakja.

Miriszló (Alsó-Fehér vm.): 1629. őszén Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolának adományozza.

Misztótfalu (Szatmár vm.): szül. 1650. Misztótfalusi Kis Miklós író, a leg híresebb magyar nyomdász.

Moldva: Az 1580-as években Ladó Bálint kolozsvári jezsuita tanár buzgó missziót fejt ki. — A XVII. század első évtizedeiben (1630—40 körül) Sámbar Mátyás tart nagysikerű térítő-missziókat. — Az 1830-as években itt élt Viola József, a moldvai fejedelem udvari orvosa.

Muzsina (Alsó-Fehér vm.): 1629. őszén Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolának adományozza.

Nagyajta (Háromszék vm.): A Csereicsalád ősi fészke. Itt halt meg 1756. Cserei Mihály történetíró. — Szül. 1811. június 28. Kriza János.

Nagybacon (Háromszék vm.): nagybaconi Intze Mihály 1797-től a kolozsvári orvos-sebészi tanintézet tanára.

Nagybánya: A XVI. század második felében prot. iskolája van, amelyet később Bethlen Gábor támogat.

Nagyenyed: A XVI. század második felében unit. iskolája van. — Szül. 1570 körül Alvinczi Péter, kassai ref. pap, Pázmány ellenfele. — Az 1588. okt. 29.-i nagyenyedi részleges országgyűlés kimondja az erdélyi jezsuiták száműzetését. — 1629. őszén Bethlen Gábor a város évi 200 forintnyi dézmáját a gyulafehérvári főiskolának adományozza. — 1662. okt. 6. Apafi Mihály a Bethlen kollégiumot Gyulafehérvárról Nagyenyedre helyezi át. — 1704. Rabutin labancai feldűlják a várost és lángbaborítják a Bethlen-kollégiumot. — Szül. 1759. okt. 16. Sipos Pál, ref. lelkész, tanár, író, matematikus. — Szül. 1829. június 15. Szász Károly, ref. püspök, költő, műfordító.

Nagyszeben: Szül. 1493. jan. 10. Oláh Miklós esztergomi érsek. — A XVI. század második felében prot. és unit. iskolája és ugyanakkor már nyomdája is van. — Gimnáziuma a XVII. században áll virágzása tetőfokán. — 1803. br. Bruckenthal Sámuel erdélyi alkancellár könyvtárt és múzeumot alapít. — 1844-ben szász jogakadémia létesül. — 1850. őszén a Kolozsvárról Nagyszebenbe helyezett lyceumi jogi tanfolyam mint önálló cs. kir. jogakadémia megkezdí működését.

Nagyszöllös (Nagyküküllő vm.): itt csett el 1662. a törökök elleni csatában Kemény János fejedelem.

Nagyvárad: Vitéz János nagyváradai püspöki udvara a magyarországi humanizmus egyik legfőbb központja. — 1550-ben Martinuzzi György kiadja a Várad Regestrumot. — Szül. 1552. Monoszlói András, veszprémi püspök, egyházi író. — A XVI. század második felében róm. kat. és prot. iskolája van. — Szül. 1570. okt. 4. Pázmány Péter. — A XVI. század utolsó harmadában az erdélyi jezsuiták egyik legfőbb misszió-telepe. — 1586. Báthory István kevéssel halála előtt a nagyváradai jezsuitarendházat gazdag alapítványokkal látta el. — Apafi Mihály erdélyi fejedelem a nagyvárad prot. iskolában tanult. — 1660-ban a város török kézre kerül.

Nyárádgálfalva (Maros-Torda vm.): szül. 1813. Szentiványi Mihály író.

Olasztelek (Udvarhely vm.): szül. 1824. nov. 21. Cserey Jánosné Zathureczky Emilia, a Székely Nemzeti Múzeum alapítója.

Piski (Hunyad vm.): Szül. 1742. Barcsai Ábrahám testőrírő.

Ponor (Hunyad vm.): Ponori Török Aurél, a kolozsvári orvos-sebészi tanintézet, majd az egyetem tanára családjának fészke.

Pusztakamarás (Kolozs vm.): megh. 1875. dec. 22. br. Kemény Zsigmond.

- Radnót** (Kisküküllő vm.): A XVI. század második felében unit. iskolája van. — Az 1673. évi radnóti országgyűlésen tárgyalatja Apafi Mihály a „Coccejus“-pert.
- Rákos** (Csik vm.): szül. 1667. Cserei Mihály történetíró.
- Rugonfalva** (Udvarhely vm.): szül. 1848. Bartha Miklós.
- Segesvár**: A XVII. században keletkezett lutheránus középiskolája.
- Sepsiszentgyörgy**: 1879-ben létesült a Székely Nemzeti Múzeum.
- Sósmező** (Háromszék vm.): sósmezei Vajda László a kolozsvári jogi lyceum tanára.
- Szamosújvár** (Szolnok-Doboka vm.): A hazai örménység egyik központja.
- Szárarajta** (Háromszék vm.): szül. 1704. Ajtai Abod Mihály, az enyedi kollégiumban a keleti nyelvek, a régiségtan és történelem tanára.
- Szászsebes** (Szeben vm.): megh. 1540. júl. 22. Szapolyai János király. — János Zsigmond fejedelem a tervezett erdélyi egyetemszékhelyéül szemelte ki.
- Szászváros** (Hunyad vm.): A XVI. század második felében prot. iskolája van. — A XVII. században ref. partikuláját a Barcsai-család gimnáziumi fokra emelte.
- Szentgerice** (Maros-Torda vm.): Szül. 1820. febr. 13. szentgericei Jakab Elek, országos levéltári igazgató és történetíró.
- Szentkatolna** (Háromszék vm.): szentkatolnai Bálint Gábor a kolozsvári m. kir. Ferenc József tud. egyetemen az uralaltáji összehasonlító nyelvészet tanára.
- Szék** (Szolnok-Doboka vm.): A gr. Teleki-család ősi fészke. — Szül. 1737. zágoni Aranka György.
- Székelyföldvár** (Torda-Aranyos vm.): székelyföldvári Szilágyi Miklós a kolozsvári orvos-sebész tanintézet tanára.
- Székelykál** (Maros-Torda vm.): szül. 1797. Aranyosrákosi Székely Sándor, tanár, unitárius püspök, költő.
- Székelyudvarhely**: Iskoláját János Zsigmond és Bethlen Gábor évente rendszeresen támogatta. — Kollégiumát a XVII. század második felében, Apafi alatt Bethlen János alapította. — Diákja, később tanára volt Benkő József, természettudós és történetíró.
- Szilágysomlyó** (Szilágy vm.): Báthory István családi birtoka; 1575 körül itt szándékozott megtelepíteni az általa Erdélybe beküldött jezsuitákat. — Szül. 1830. P. Szathmáry Károly, nagyenyedi ref. kollégiumi tanár, regényíró.
- Szurduk** (Szolnok-Doboka vm.): A br. Jósika-család birtoka; itt írta Jósika Miklós első regényeit.
- Tasnád** (Szilágy vm.): A XVI. század második felében keletkezett prot. iskolája.
- Tokaj** (Zemplén vm.): 1629. őszén a tokaji „Hétszözlöt“ Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolának adományozta.
- Torda**: A XVI. század derekán unit. iskolája van. — Az 1557-i tordai országgyűlésen az erdélyi rendek kimondják — egész Európában legelőször — a „recipiált négy felekezet“ (róm. kat., ref., luth. és unit.) teljes lelkiismereti és vallásszabadságát. — Szül. 1794. br. Jósika Miklós. — Szül. 1819. Kővári László, történetíró.
- Tordos** (Hunyad vm.): megh. 1816. szept. 15. Sipos Pál, ref. lelkész, tanár, író, matematikus.
- Torockó** (Torda-Aranyos vm.): Unitárius iskolája a XVI. század derekán keletkezett. — Szül. 1800. Brassai Sámuel.
- Túr** (Torda-Aranyos vm.): A XVI. század második felében prot. iskolája van.
- Újtorda** (ma: Torda egyik városrésze): szül. 1770. jan. 30. Köteles Sámuel, nagyenyedi tanár, filozófus. — Megh. 1818. Gyöngyössi János ref. pap, leoninus-költő.
- Vajdahunyad** (Hunyad vm.): A Hunyadiak fészke.

- Vizakna* (Alsó-Fehér vm.): szül. a XVI. század első felében a kolozsvári prot. iskola első tanítója, Vizaknai Gergely, Heltai Gáspárnak a Biblia magyarra fordításában munkatársa. — Szül. 1798. jan. 25. id. Szász Károly nagyenyedi tanár, 1848—49-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban államtitkár.
- Zabola* (Háromszék vm.): szül. 1805. szept. 5. gr. Mikó Imre.
- Zalatna* (Alsó-Fehér vm.): Az erdélyi aranybányászat egyik főhelye; erről írta Opitz Márton 1622. őszén — nagyrészt Gyulafehérvárt — egyik leghíresebb művét, „Zlatna oder von Ruhe des Gemüts“ c. költeményét.
- Zágon* (Háromszék vm.): szül. 1690. aug. Mikes Kelemen. — Az Aranka- és Bodola-család fészke.
- Zernest* (Fogaraszék vm.): itt esett el Teleki Mihály 1690. aug. 21. a Tököly elleni csatában.
- Zetelaka* (Udvarhely vm.): zetelaki Sebestyén Gergely a kolozsvári jogi lyceum tanára.
- Zilah*: 1630-ban alapította a város a ref. gimnáziumot. — Szül. 1838. Zilahy Károly, író és kritikus.
- Zsibó* (Szilágyszék vm.): szül. 1796. ifj. br. Wesselényi Miklós.

ERDÉLY

művelődéstörténeti térképe

- Jelmagyarázat:**
- régi országhatár
 - trianoni — " —
 - jelenlegi — " —
 - - - vármegyék határa
 - megyeszékhely

Pataky Sámuel
1731—1804

Mátyus István
1725—1802

Az orvosi és természettudományok terén is akad néhány kollégiumi tanár, akinek munkásságát a tudománytörténet ma is számontartja.

Az orvostudományok legkiválóbb képviselői az Orvos-sebészi Tanintézetben működtek ugyan, de jeles képzettségű erdélyi orvosokat másutt is találunk. Említsük *id. Pataky Sámuel*t, az Orvos-sebészi Tanintézet protomedicus-elnökének atyját, aki a kolozsvári ref. kollégiumban tanárként működött, de e mellett kiterjedt orvosi gyakorlatot folytatott, s latin- és magyarnyelvű orvosi munkákat is írt; az 1750-es években Leydában, Odera melletti Frankfurtban és Utrechtben tanult, ez utóbbi helyen nyerte orvostudori oklevelét. Említsük továbbá *kibédi Mátyus Istvánt*, aki Utrecht, Göttinga, Marburg és Bécs egyetemén végzett tanulmányok után Marosvásárhelyt folytatott gyakorlatot és „Dietetika“ c. hatalmas munkájával (1762—66, majd újból 1787) népszerűsítette hazájában az orvosi ismereteket. Az enyedi kollégiumban is tovább él Pápai Páriz Ferenc szellemi öröksége; ez iskola későbbi tanárai közül orvos volt *Baricz János* is, aki mint protomedicus szintén betöltötte az Orvos-sebészi Tanintézet elnöki tisztét (1838). Utalunk még *Viola Józsefre*, aki a moldvai fejedelem udvarában nagy megbecsülésben élt; a M. Tud. Akadémia is lev. tagjává választotta.

A természettudósok sorában *Benkő Ferenc* jénai és göttingai tanulmányai befejeztével több mint húsz éven át látta el az enyedi kollégium természettudományi tanszékét, a XVIII. század végén mintegy 12.000 darabra növelvén intézete muzeális gyűjteményét; a szakirodalomban Magyar mineralógiája (1786) és

Magyar geográfiája (1801—2) őrzi nevét. A Herepei-tanárinasztia egy újabb tagja, *Herepei Károly* geológus, a szabadságharc után tanított Enyeden; szorgalmát 8000 darabból álló gyűjtemény hirdeti; irodalmi munkásságának gyümölcse Alsófehér vármegye földtani leírása.

*

Nem folytatjuk fölöslegesen a nevek és adatok tömegét. Az elmondottak alapján nyilván lemérhető Erdély magasművelődésének ügye és tudományos életének értéke abban a korszakban, midőn az „erdélyi nagyfejedelemség“ bécsi gyámság alatt, egyetem nélkül állott.

A kolozsvári főiskola egyetemi, majd pedig akadémiai jellegének lyceumi szintre való leszállításával fokozatosan emelkedett a régi erdélyi kollégiumok jelentősége. A külföldi iskolázás egyre szigorúbb akadályai az iskolafenntartó felekezeteket is egyre nagyobb erőfeszítésre és munkásságuk kiszélesítésére ösztönözték. A XIX. század első felében tehát — ha névleg nem is, de tanító-munkájuk alapján — több főiskolának tekinthető tanintézetet találunk Erdélyben. Így a kolozsvári lyceum mellett a nagyenyedi kollégiumot, hol a református pap- és tanárképzés folyik, a kolozsvári és marosvásárhelyi ref. kollégiumot (mindkettőnek jogi osztálya is volt), valamint a kolozsvári unitárius kollégiumot, az unitárius lelkészképzés központját. Ezek a kollégiumok egyszersmind példái annak, hogy egy iskola értékét nem külső szervezeti képe, hanem kisugárzó hatása: tanárainak munkássága és tanítványainak juttatott szellemi öröksége fejezi ki valójában. A belső, minőségi értéket mérlegelve, megállapítható, hogy Erdély e politikailag mostoha korszakában egyetem nélkül is egyetemi színvonalat tudott biztosítani tanulni vágyó fiainak. Báthory és Bethlen, Apáczai és Bod Péter törekvései tovább éltek s csupán a politikai feszültségnek kellett megenyhülnie, hogy a valóságos erdélyi egyetem létrejöjjön. Az 1872. év betöltötte a hosszas várakozást.

Összefoglalásunk — feltárva az erdélyi egyetemi gondolat útját és a tudományos mozgalmak rétegeit — gazdag eredményekkel tanúsítja, mint élt és fejlődött s hogyan hatott a Délkeleti-Kárpátok koszorújában a nemzeti génusz, mindenkor összeegyeztetve azt, ami erdélyi és magyar, azzal, ami európai és örök emberi.

BISZTRAY GYULA

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TÖRTÉNETE

I.

A történeti Magyarország határain belül nincs egyetlen tájegység sem, melynek történetében a XVIII. század végétől kezdve olyan megszakítatlan folytonosságban jelentkeznének a tudományos törekvések, mint éppen Erdélyben. Azonban az egyetemes magyar történelemmel együtt Erdély története is azt mutatja, hogy a tudományos törekvések mindig elsősorban a politikai körülmények függvényei, belső magjukban mindig ott melengetődik a magyarság nemzetpolitikai élniakarásának csírája. Azért van az, hogy e törekvések legnagyobb erővel, szinte a hősiesség magaslatain éppen akkor vesznek hirtelen felfelé szökő lendületet, akkor kapnak a köztudatban is igazi jelentőséget, mikor az erdélyi magyarság politikai szempontból a legsötétebb, legkísértetiesebb napokat éli át.

A XVIII. század vége tájától az egymással eszmei összefüggésben álló erdélyi tudományos törekvések az intézményesség felé mindaddig egyéni kezdeményezésekre, de egyelőre éppen azért az egyének lendületéhez és a külső körülményekhez mért el-elhanyagoló kitartással és változó lehetőségekkel tesznek kísérletező lépéseket, míg végre a XIX. század közepe tájára erejük, céltudatuk annyira növekszik, hogy az országos érdeklődés középpontjába kerülnek. Ez az az időpont, ahol az immár több, mint háromnegyedszázados Erdélyi Múzeum-Egyesület élete, története kezdődik.

Az 1842-i országgyűlésre készülődő Erdély politikai és szellemi életének részeseit nem minden előkészítés nélkül érte az a hír, hogy korának legnagyobb erdélyi oklevélkutatója, *gróf Kemény József* unokatestvérével *gróf Kemény Sámuel*lel együtt a legközelebbi országgyűlésen könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményét a Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum céljára ajánlja fel; a két felajánló levelében arra kérte előbb Küküllő, majd Kolozs megyét, hogy mivel egy ilyen múzeum fenntartása, kezelése és fejlesztése csak országos támogatással történhetik, a megye rendei vegyék pártfogásukba az ügyet. Kolozs megyének még

1841-ben tartott közgyűlése a törvényhatóságok közül legelsőül értette meg egy országos múzeum alakításának szükségességét és a rendek előtt felolvasott Kemény-levél hatása alatt követeknek utasításába foglalta, hogy az ország rendei ne csak elfogadják az ajánlatokat, hanem „az alapítást csak kezdetnek tekintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárt és múzeumot.” A többi törvényhatósághoz intézett ilyen szellemű átiratra való válaszként legelsőnek Csíkszék, utána Udvarhelyszék, Háromszék, Marosozék és Doboka megye közgyűlése foglalkozott pártolólággal a kérdéssel. A közigazgatási, illetőleg politikai testületeken kívül társaskörök, kaszinók, nem utolsósorban az időszaki sajtó megörpíratok terjesztették a múzeumalapítás és a tudományos munkálkodás szükségességének eszméjét.

Ilyen bevezetés után a kérdés eszmei része már tisztázott volt, mikor az erdélyi országgyűlés 1842. június 21-én történt megnyitásakor a rendek elnöke az ülés elején ismertette gróf Kemény József és Sámuel levelét. Az általános tetszésnyilvánítás, éljenzés és a felszólalások sora, amely e bejelentést követte, és még inkább az, hogy a lelkes fogadtatás egy olyan testületben történt, melynek tetszésnyilvánító tagjai közül csak nagyon kevesen láthatták be egy könyvtár és múzeum megalapításának közművelődési, illetőleg tudományos jelentőségét, mindez, mondom, nyilvánvalóan mutatta, hogy a rendek egy ilyen intézmény megalakítását elsősorban politikai sikernek tekintenék. Mutatta ezt az is, hogy a felszólalók között *Zeyk János*, Doboka megye követe az ajánlás napját azért tartotta nevezetesnek, mert ezáltal az eddig folytatott sérelmi politikától eltérve, az országgyűlés a haladás útján az alkotások mezejére lép. De volt olyan is, *Pálffy János*, Udvarhelyszék követe, aki nem elégedett meg a múzeum felállításának gondolatával, hanem a XVI. századi Sodalitas Septem-castrensis tervével megindított tudós társasági törekvések megvalósításaként egyebek mellett egy erdélyi tudományos akadémia felállítását sürgette. Az ilyen távoli célokra néző hozzászólót azonban az akkori szűkös erdélyi lehetőségeket hidegen mérlegelő felszólalók figyelmeztették arra, hogy a nagyarányú akadémiai megoldás helyett a

Gróf Kemény József
1795—1855

Kővári László
1820—1907

kivívható múzeum felállítását kell mindenképpen szorgalmazni. Az országgyűlés magyar része szinte egyhangúan a múzeumalapítás gondolatához szegődött. Végre 1842. december 23-án az országgyűlés a rendszeres bizottmány előzetes tárgyalásai nyomán elkészült javaslatot elfogadta és az országos tanácskozó-terem építése és a nemzeti színház támogatása mellett elhatározta a múzeum alapítását is. A múzeum megszervezésére 100.000 forintot irányoztak elő. Mikor azonban a múzeumnak országos rovatal útján való megalapítására terelődött a tárgyalás sora, az addig egykedvűen viselkedő szászok hevesen ellenezték azt, hogy országos múzeumot állítsanak fel és még inkább azt, hogy annak fenntartására reájuk is vessenek ki rovatalt. A szászoknak ugyanis nem volt nemzeti érdekük, hogy a szász népi tömegektől távol

lévő Kolozsváron újabb országos múzeumot létesítsenek akkor, mikor a szebeni Bruckenthal-múzeum már 1817 óta megvolt és 1833 óta már több „honismergető“ egyesületük és folyóiratuk szolgálta, természetesen csak a szászságra korlátozódva nagyjában ugyanazokat a célokat, amelyeket az erdélyi magyar és székely rendek éppen az új intézmény megalapításával akartak elérni. Az országgyűlés magyar és székely követei a felcsapó heves közjogi és faji viták nyomán jól látták a szászság nemzeti álláspontját és ezért politikai tapintatból a múzeum céljaira csak a magyaroktól és székelyektől kívántak rovatalt ; a múzeum kilenc tagú felügyelőbizottságába azonban egy szász tagot is választottak. Az erdélyi múzeumot tehát már csírájában csak a magyarok és székelyek támogatták, felállításának szükségességét is csak ők hangoztatták.

A szászok ellenzése azonban megakadályozta Bécsben a múzeumalapításra vonatkozó törvény szentesítését. A rendek hiába sürgették többször a múzeum sorsára vonatkozó határozatok kedvező elintézését, ez ügyben nem történt semmi érdemleges. A két magyar haza 1848. május 30-án kimondott egyesülése eltüntette a külön erdélyi országgyűlést. Ez és a rákövetkező viharos idők lehetetlenné tették azt, hogy az erdélyi magyar művelődés történetében olyan nagyra hivatott múzeum már ekkor megvalósulhasson.

A szabadságharc mozgalmas, kavargó korára Erdélyben is jó ideig dermedt, halotti csend következett. De az önkényuralom vasgyámságának legkeményebb napjaiban egyre több gondolkodó főben ébredezett az a gondolat, hogy az erdélyi országgyűlés régebbi múzeumállító szándékát éppen a magyarság öntudatának emelése érdekében végre meg kell valósítani. E gondolat legelső fölvetője *Kővári László*, a történetíró, legtekintélyesebb harcosa pedig *gróf Mikó Imre* volt. Mikó nem vett részt az 1848—49-i szabadságharcban ; így, bár jó magyar volt, feltétlen hűsége miatt személye kedvelt volt az elnyomó császári udvarban. A magyarság előtt 1848 előtti társadalmi és kincstárnoki szerepén kívül az önkényuralom idején kifejtett irodalom-, színház- és tudománypártolása, sőt tevékeny tudományművelése tette őt kedvelté. Mikor Kemény József gróf 1855-ben meghalt, félni lehetett, hogy végrendelete értelmében az 1841-ben felajánlott gyűjtemények Erdélyből a pesti Magyar Nemzeti Múzeumba kerülnek, vagy még inkább attól, hogy az önkényuralom emberei a gyűjtemények felhasználásával erdélyi múzeumot alapítanak ugyan, de nem Kolozsvárt, hanem Szebenben. Éppen ezért Mikó összejövetelek, levelezés és sajtó útján megérttette az erdélyi közvéleménnyel, hogy a múzeumnak egyesületi úton való megalapítása elodázhatatlanul fontos. Hogy a múzeumi helyiség kérdését megoldja, maga egy több mint 10 holdas díszkert közepén álló emeletes villáját adományozta a megalapítandó múzeum céljaira. Az alapítvány nyomában beérkező lelkes megajánlások, az őket fogadó általános öröm és lelkesedés ugyan véglegesen megerősítették Mikóban és minden illetékes tényezőben a múzeualapítás szándékát, de ugyanakkor felköltötték az önkényuralom kormányában azt a gyanút is, hogy itt többről van szó, mint egyszerű művelődési mozgalomról. A gyanú alapos volt, mert hiszen valóban maga a magyarság elsősorban nem közművelődési mozgolódásnak tartotta, Mikó kezdeményezését. „Nagyméltóságod felfogta bölcsen az idő és viszonyok szükségét — írta betegágyából a szabadságharc legnagyobb emlékirója, Pálffy János — kilépni a cselekvés terére azon percben, midőn legnagyobb szükség vala vezető szellemre, s a nemzet innen és túl a Királyhágon, megértette a szózatot. S Isten meg fogja segíteni Nagyméltóságodat, mert nemes szívében nem honol hiúság, de telve lelke a hazaszeretet tiszta tüzcével” (1857. jan. 20). E sorok a kor felfogását és hangulatát fejezik ki. Miközben ilyen nemzetiségünket erősítő célzattal az előzetes szervezkedés folyt, csak Mikó többszöri személyes közbelépésére sikerült végre Bécsben kieszközölni, hogy 1859. november 23-ra összehívhassák az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító közgyűlését. (Az Egyesület nevének harmadik tagját ez egyszer régebbi alakjában — Egylet — használom, a továbbiakban azonban az újabb végleges alakkal élck.)

A közgyűlést megelőző napokban és a gyűlés napján látszott meg külsőségeiben is, hogy Erdély a Múzeum megalapítását valóban nem pusztán művelődési ténynek tartja. Alig van az erdélyi tudományos törekvés történetében olyan

Gróf Mikó Imre
1805—1876

ERDÉLYI MUZEUM.

Kolozsvári Közlöny melléklete.

Tartalom: Graf Mikó Imre az Erdélyi Múzeumról, Erdélyi és az egész magyarországi Erdélyi klubok.

Erdélyi Múzeum-Egyesület.*

Székfoglalómban volt a magyar tainak általán, különösen pedig Erdélybe szakadt a ez idő szerint egy-egy másépek irányuló-szálal birtó népfajok között élő részének Ontentatása, gyarmatosa, s egy kőr tekintetében politikai befolyásának, erkölcsi és társadalmi súlyának mikénti érvényesítése tárgyában nézetemet nem sokára tüzetesen, könnyvön elmondani. Azonban némely fontos és sürgető körülmények, így ezen a m. koromdy és tisztelt kormányzó herczegnek közbejárására végre valahára megindult egyetlen erdélyi magyar lap ez által is némely érdekesbetűsének okajása, megzavarának körülötte, a teendőim cégekai rendelt megbontván, kényseritvekké és Erdélyi Múzeumt körülélt a tere hozni, annak megváltását itt eszközölni, a könyvem ide vonatkozó részét az egészölt mintegy kiszakasztván, minden egyebetől előbb a közönség előt bocsátani.

Hogy Erdély magyar népiességét koncentrált Múzeuma s azal egybekötött némi tudományos titkelye legyen: minden jók által érzett szellemi szükség, amagyar-
*ég fennmaradásának, továbbá nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua nonja, az erdélyi magyar életminőség külső értelek, megalkotása külső követke-
sége, a legközelebbi idők sőt tán éppen e napjaink feladata.

Minden jók által érzett szükség — mondani. A két huncbéli — legújabb felszámítás szerint — 7 — 8 milliónyi magyar 20 — 22 millió másféle népkekel, a jolcsen az erdélyi 600

*) Nagyjából a magyarországi közönségetek azon hazai népválasztás, a mielőtt az ország egyes részei, az egyes vallások, egyes nemek által vallandóak s a legfontosabb érdekeiket világították meg, az erdélyi népeknek más tere számára volt gyűlölkövéssel gazdasági köv. Adja Isten, hogy az 8 millió, azonnali által megmozgasson a föld és a föld mélyéig erre a követésre találjon. Szerkesztő.

Mikó Imre cikke az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása ügyében, 1856. március 31

nyelvre szavazott. Ezzel tehát kétségtenül és alapszabályszerűleg megállapították, hogy az erdélyi magyarságnak ez a múzeumi gyűjtésre, a gyűjtött tárgyak megőrzésére, az anyag feldolgozására és általában a tudományok magyar nyelven való művelésére alakult egyesülete kizárólag magyar jellegű. Az egyesületnek az alapításkor 180.850 forint tőkéje és ezen kívül 11.767 forint megajánlás formájában ígért vagyona volt. A múzeum anyaga 15.439 könyvből, 1083 oklevélből, 128 arany-, 2841 ezüst-, 1738 bronzéremből, valamint 10.092 darab különböző régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kövületből, állatból és növényből állott.

Ennek a tekintélyes múzeumi anyagnak befogadására nem volt elég a Mikóvilla. Ezért a könyv-, kézirat- és éremtárnak külön helyiséget kellett szerezni. A múzeumi tárgyak rendezésével és leltározásával egyidőben megindult az egyesület tudományművelő munkája is. 1860. februárjától kezdve mindenféle szervezeti szabályzat nélkül megkezdték a tudományos ülések tartását. Már ebben az évben kilenc ilyen ülés volt. A következő évben szükségesnek tartották a tudományos

mozzanat, mely egész Erdélyt úgy megmozgatta volna, mint éppen ez. A gyűlés napja az erdélyi magyarságnak az önkényuralom alatt legnagyobb nemzeti ünnepe volt. A szervezeti szabályok ismeretetését, a költségvetés megállapítását, a múzeumi feladatok megjelölését és általában az alakuló gyűlés minden mozzanatát a háromnapos közgyűlés alatt a kolozsvári és Kolozsvárra gyűlt erdélyi magyarság lankadatlan érdeklődése s lelkesedése kísérte. A közgyűlésnek legünnepélyesebb és legjelentősebb mozzanata az volt, amikor az alapszabályok értelmében a jelenlévők titkos szavazás útján megállapították az egyesület hivatalos nyelvét. A jelenlévő 283 tag egyhangúlag a magyar

— 700 ezer magyar, egy millió letrou-negy-százszerevel meghaladó más nemzetekkel van közönségviszonyban és társadalmilag felgyűlt. E szellemi nagy túléltől mi magyarok már ma — mielőtt az institutiókban újrátámaszunk — egyesülettől értelmi erővel s bármelyik fajjal általánosan versenyző szellemi képességünkkel, sőt némely tekintetben általánosan elismert erkölcsi feltevéseinkkel — állunk — bizonyos fokú anyagi jólét nélkül — a tudomány, a művészet, a társadalmi műveltség, a saját forrás, saját gyökereink nyugodt, tehát saját élet, következtével amarkból hozza feljött, gyarmatodó nemzeti irodalom s ez által kifejlett, kitűzött, meglátározott s bizonyos fokú hazai nyelv. Es ezeknek eddigelő főszakálya volt egyfelől az Akadémia és Magyar Múzeum, mint az volt másként a pesti Journalisták s ezek köré csoportosult tudományos kritik. Kell, hogy a pesti Múzeum, az Akadémia továbbra is az összes magyarországi szellemi központja és irányítója maradjon — Erdélyben is egy szerény kis útra és testvér legyen. Ennek szükségessége volt, itt közzétettunk annyira constantirova van, hogy én annak valószínűsítésére a mostani esélyzetállást a legkedvezőblinek hiszem.

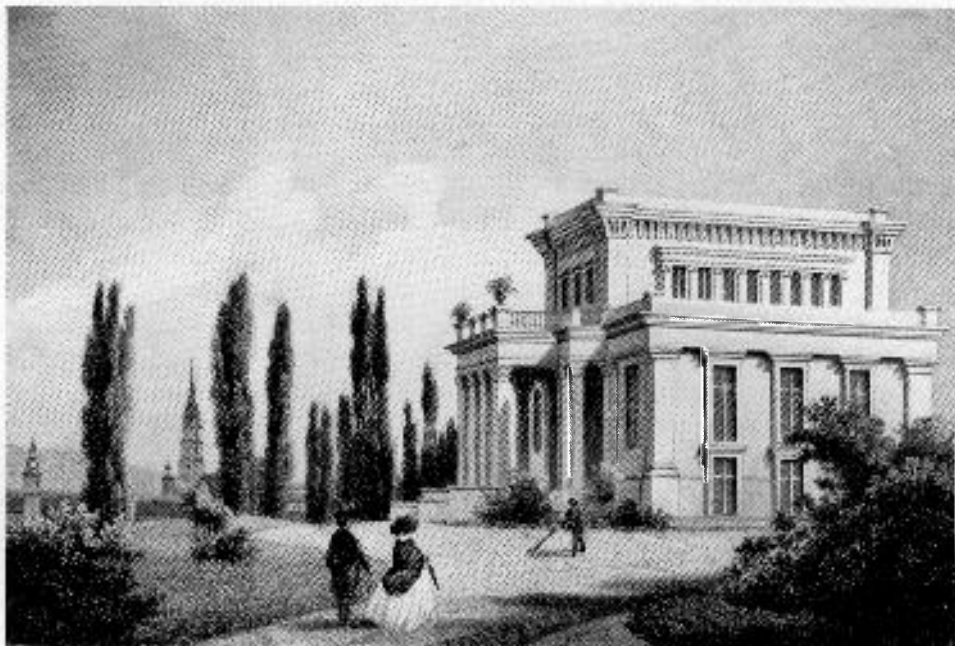
Mondani azt is: hogy az Erdélyi Múzeum az itteni magyarság fennmaradásának, nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua nonja. Hogy házonknál, tüzelőnkénel nemzeti isteneinknek áldoznak — selyeg félreértésem ez ártatlan metaphoricát — gyermekünket, mikélt mi szenteltünk, magyarokká neveljük, társadalmunkban az egész világnak mostoha, csak nekünk édes anyanyelvünket használjuk, a magyar irodalmat egy a nagy irodalom, egy hazánkban őszintán nyelvén beszélőnek, egyetlen erdélyi magyar műveltségünkben — olykor, de ma ezt nem általánosság — magyar elhatározást látunk — ez hazánknál, még nem elég fennmaradásunkra, nem elég képességünkkel, boldogulásunk azon elhatározást, be-

üléseknek két tárgykör szerint való elkülönítését. Kimondották a történelmi és természettudományi ülések különválását. Ezzel tehát megalakultak a tudományművelő munka első keretei, a szakosztályok elődei is. E keretek kialakulásával egyidőben részben a tudományos előadások anyagának közlésére az egyesület évkönyv kiadását határozta el.

A szervezkedés első tíz éve sok munkában, de aránylag nagyobb lelki és anyagi nehézségek nélkül telt el. A kiegyezés utáni erdélyi magyarságnak azonban már korántsem jelentette azt a Múzeum és az Egyesület, mint az önkényuralom idejének erdélyi magyar közvéleménye számára. Az egyesületnek politikai jelentősége most, a politikai szabadság viszonylag korlátozatlan korában nem volt. Az erdélyi magyarság vezető rétege nem volt eléggé érett ahhoz, hogy meglássa az egyesület munkásságában rejlő nemzeti érdekeket. Ennek hatását aztán megérezte az egyesület költségvetése is. Az állandó jövedelmet a tőkék kamatain kívül ugyanis azoknak a „részvényesek“-nek hozzájárulása jelentette, akik 10 évre évi 5 forint befizetését ígérték. Mire azonban az egyesület felett az első évtized eljárt, a 896 régi részvényes tag száma még száznál is kevesebbre csökkent. A részvényesek számának zuhanása olyan végzetes nehézségekbe sodorta az egyesületet, hogy már 1867-ben feliratban kérte a kormány támogatását. A támogatás azonban ekkor még elmaradt.

3.

A második évtized elején azonban Erdély közművelődési életében jelentős változás következett be: 1872-ben a magyar törvényhozás szükségesnek látta a kolozsvári egyetem megalapítását. Bár a Múzeum-Egyesület elsősorban múzeumi anyag gyűjtésére és kezelésére alakult, — mint láttuk — két szakosztályában fejtett ki tudományművelő munkát is. Így e tekintetben 1872 előtt mintegy az egyetemet helyettesítette, illetőleg pótolta. Most az egyetem létesítését is elsősorban az Egyesület tette lehetővé azzal, hogy a magyar állammal 1872-ben kötött szerződés alapján az egyetem rendelkezésére bocsátotta nagyértékű tudományos gyűjteményeit, sőt később (1895), az egyetemi klinikák építéskor a Mikó-villát is 10 holdas kertjével együtt (ebben volt akkor a régi botanikus kert!) építkezések céljára átadta az egyetemnek. Az 1872-iki szerződés értelmében az Egyesület megtartja önkormányzatát, gyűjteményeit azonban az egyetem kezelésébe adja. A gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az állam, illetőleg az egyetem gondoskodik; használatukért évi 5000 forintot fizet. Anyagilag az Egyesület nagy súlytól szabadult meg, mert nemcsak hogy a fenntartás gondja került le válláról, hanem saját tőkéi kamataival és a tagok évi díjaival jövedelme mintegy évi 16.000 forintra gyarapodott. Annál sajnálatosabb volt azonban az állammal kötött szerződés nyomán az egyesületi öntudat fokozatos elcsökevényesedése és az Egyesület szellemi életének pangása. Az egyetem tanárai és hallgatói mentesítették ugyan az egyesületet az addig végzett tudományművelő tevékenység alól, de az egyetemi tanároknak az Egye-

*Gróf Mikó Imre kolozsvári háza
Mikó 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egyesületnek adományozta*

sülettől való érthetetlen idegenkedése hovatovább odavezetett, hogy a múzeumi gyűjtemények nélküli egyesület tagjaiban a múzeumi öntudat természetesen lehanyaglott, viszont tudományművelő tevékenysége az egyetem tanárainak kellő támogatása, sőt sokszor ellentétes irányú szervezkedési tevékenysége miatt egyelőre a pangás állapotába jutott. Pedig a múzeumfenntartás gondjaitól részben megszabadult Egyesület időszaki kiadványokkal, folyóiratokkal (Az EME Évkönyvei, Erdélyi Múzeum) igyekezett az egyetemi tanárok tudományos munkásságát elősegíteni.

Ez az értetlen és érthetetlen, szinte ellenséges állapot azonban nem sokáig tartott. Az Egyesületben, különösen a személyében egyszerre egyetemi tanár és múzeumi titkár *Finály Henrik* buzgólkodása folytán már a 70-es évek vége felé feltűnt és utána rohamosan előtérbe kezdett nyomulni az akadémikus gondolat. Finály 1878-ban nyíltan megírta, hogy „az a szép és kielégítő siker, melyet az egylet feladata egyik ágában, a múzeum-alapításban már eddig elért, nemcsak jogosítja, hanem némileg kötelezi is az egyletet arra, hogy kezdje el a fősúlyt lassanként áthelyezni feladata másik, nem kevésbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására s így egyengesse az utat arra az átmenetre, amely a múzeumegyletből az eddig csak múzeumot alapító és ellenőrző igazgatótestületből lassanként valóságos tudós társaságot, azaz tudományt művelő és terjesztő, tudományos eredményeket termelő testületet alakítson“. E gondolat terv-

szerű megvalósítása érdekében igazában ekkor kezdődött meg az egyesület szakosztályainak kialakulása. 1879-től kezdve a két szakosztály, az orvos-természettudományi és a történelmi (ma : bölcsész-, nyelv- és történettudományi) szakosztály munkássága lendületet vesz ; ettől kezdve mindkettőnek külön folyóirata van, az előbbié az Orvos-Természettudományi Értesítő (1879—1905), a másiké az Erdélyi Múzeum (1879—1918, 1930—maig). Ez egyébként üdvös lendületből az akadémiai gondolatnak ugyan sok haszna volt, de a végeredményben múzeumi céllal alakult egyesületnek vajmi kevés. A szakosztályok működése egyáltalában nem alapult a múzeumi gyűjteményeken, sőt hovatovább függetlenítette magát az Egyesülettől is. Az 1883-i alapszabálmódosítás után maguk a szakosztályok az Egyesülettel csak laza összefüggésben voltak. Önálló volt a szervezetük, közgyűlésük, pénzkezelésük. Joguk volt ahhoz, hogy olyan tagokat vegyenek fel, akik magának az egyesületnek nem voltak tagjai. A tagsági díjakat maguk használták fel és e mellett tekintélyes évi átalányt kaptak a szakosztályi munkásság kifejtésére, meg folyóirat kiadására. A szakosztályok tehát az Egyesülettel való kapcsolat minden előnyét élvezték, anélkül, hogy az Egyesület célkitűzéseit különösebben munkálták volna. Ilyenformán az egyes szakosztályok a század vége felé annyira önállósultak, hogy a millenniumi évben Finály Henrik, a titkár ki is mondta, hogy mindenik „csaknem úgy tekintette magát, mint egy egészen önálló és független testület“. Ezek után nem volt csoda, hogy ugyanő a millenniumi közgyűlésen fölvetette a kolozsvári tudós társaság megalakításának gondolatát is. Ha maga a titkár, aki az Érem- és Régiségtár igazgatója is volt, ennyire nem törődött az Egyesület eredeti szellemi célkitűzéseivel és érdekeivel, megérthetjük, hogy a többi egyesületi vezető nem igyekezett megvédeni az Egyesület vagyoni függetlenségét, anyagi érdekeit sem. Így megtörténhetett az a képtelen dolog, hogy az állammal 1895-ben megújított szerződésben az Egyesület maga lemondott az alapítónak, gr. Mikó Imrének kizárólag múzeumi célra adományozott nagyértékű ingatlanáról. Az egyetemnek a klinikai építkezések céljaira feltétlenül szüksége volt e területre, ránézve a szerződés tehát nagyon előnyös volt, az Egyesület azonban ellenérték fejében csak azt az ígéretet kapta, hogy ha a két fél között a szerződés valamilyen ok miatt felbomlanék, „az állam a tulajdonjog átengedése vizsgálatául köteles lesz akkor a Múzeum-Egyletnek egy olyan önálló épületet vagy könnyű szerrel önállóvá tehető épületrészt teljes tulajdonjoggal feltétlenül birtokába adni, amelyben a múzeum könyvtára és gyűjteményei a múzeum tudományos és közművelődési céljainak megfelelő módon elhelyezhetők és felállíthatók lesznek.“ Az ingyenes telekátengedés ugyan a múzeum vezetősége részéről azzal a reménnyel történt, hogy az állam e területen a zsúfolt múzeumi gyűjtemények korszerűbb elhelyezése céljából is építkezik, de ez a remény nem vált be. A terület egy része megmaradt botanikus kertnek, más részét meg új klinikai és intézeti épületek foglalták el.

A múzeumi célra alkalmas épületek hiánya különösen azért hatott nyomasztólag nemcsak a múzeumi, hanem az egyetemi munkára is, mert a múzeumi anyag

szaporodásával és az egyes gyűjteményrészek, táruk elkülönödésével elsősorban a múzeumi anyag célszerű elhelyezésére és további terjeszkedési lehetőségre lett volna szükség. Mindenekelőtt a táruk igazgatói látták és érezték azt, hogy a múzeumi gondolat háttérbeszorítói, az akadémiai elv harcosai a gyűjtemények, a táruk érdekei ellen dolgoznak. E belátásnak legelőbb *Apáthy István*, az egyetem híres állat- és élettan orvostanára, majd *Erdélyi Pál*, a múzeumi és egyetemi könyvtár igazgatója adott hangot. A két elv harcosai két táborba oszolva egy évtizedes küzdelem után végre 1906-ban megegyeztek az EME munkásságának, célkitűzésének új megfogalmazásában. Az ekkor alkotott alapszabályok szerint az Egyesület visszatért az alapítási elvekhez, azaz 1. fenntartja a múzeumot, 2. feldolgoztatja a gyűjtött anyagot és 3. műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot. A tervszerű munka elősegítése érdekében megszüntették a szakosztályok önálló pénzkezelését; nem lehettek a szakosztályoknak külön tagjai sem. Minden tag egyesületi tagként lép be az EME-be, de tetszése szerint azt a szakosztályt választja, amelyben dolgozni akar. Az alapszabály véglegesen négyben állapította meg az egyesület szakosztályainak számát is; ezek: 1. a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, 2. természettudományi, 3. orvostudományi és 4. jog- és társadalomtudományi szakosztály. Az egyesület kormányzója a közgyűlés és a választmány, a határozatok végrehajtói a tisztviselők. A szakosztályoknak saját ügyeik intézésére külön közgyűlésük, választmányuk, illetőleg elnökségük van. Az Egyesület szakosztályai külön üléseiken Kolozsvárott szak- és népszerűsítő előadásokat tartanak, résztvesznek az egyes erdélyi városokban időnként (évenként) rendezendő és a tudomány népszerűsítését céljait szolgáló vándorgyűléseken. A táruk élén az egyetem megfelelő tanszékén működő egyetemi tanárok állnak igazgatói minőségben; a táruk igazgatói hivatalból tagjai a központi választmánynak. Az Egyesület időszaki kiadványai ezentúl elsősorban a táruk érdekeit hivatottak szolgálni.

Az Egyesület már a szakosztályi, helyesebben akadémikus elv virágzási korában belátta, hogy saját anyagi erőire támaszkodva nem tudja a szakosztályi működéssel együtt a múzeumi tevékenységet is támogatni. Ezért már 1900-ban államsegélyért folyamodott, de az első ilyen támogatást csak *gróf Apponyi Albert* minisztersége idején, 1905-ben kapta meg. Ettől kezdve az állami támogatás folytonosan növekedett. Az Egyesület az államsegélyt saját tőkéinek kamataival együtt kizárólag múzeumi és tudományművelési célokra fordította.

Az Egyesület múzeumi alapokon való újjászervezése rendkívül hasznos volt. Az a rövid idő, mely az újjászervezéstől kezdve a nyugodt munkalehetőségek végét jelentő világháborúig eltelt, mindenképpen az Egyesület virágzási korának nevezhető. A múzeumi gyűjtemények aránylag ekkor gyarapodtak legtöbbet (a levéltári anyag például legalább tízszeresére nőtt, a régiségtár anyaga megkétszereződött és fővonalakban először ekkor rendeződött!) és ez idő alatt kapták mai rendjüket, az egyesületi folyóiratok is ekkor érték el a legmagasabb színvonalat. A bekövetkezett világháborúval azonban természetesen megkezdődött a visszaesés. A háború szerencsétlen befejezéséig csaknem teljesen megszűnt az egyesület

tudományos munkája, a gyűjtemények legfélértettebb értékei is többször átérték a Kolozsvárról való menekítési tervezgetés, sőt részben a tényleges menekülés izgalma. Ehhez járult még az is, hogy az Egyesület már előbb állami ösztönzésre hazafias kötelességének érezte a háború alatt csaknem egész tőkeállományát magyar állampapírokba fektetni ; ez és nagyobb hadikölcsönjegyzése pedig egyet jelentett a tőke háború utáni teljes elvesztésével.

4.

Anyagi erőtől teljesen megfosztva, a magyar állammal kötött bérleti szerződés folytán a román államnak kiszolgáltatott gyűjteményekkel érte meg 1918 végén az EME is a román csapatok bevonulását. Az egyetem 1919. május 12-én történt erőszakos átvételekor a román állam tényleges hatalmába kerültek az összes múzeumi gyűjtemények is. A gyűjtemények biztonságát, kifogástalan kezelésük folytonosságát egyidőre azonban biztosítottak lehetett hinni azért, mert az egyes tárakban mint állami alkalmazottak ott maradtak az Egyesület életében eddig is jelentős szerepet vitt magyar tudományos tisztviselők. E tisztviselők száma azonban a megszállás 22 éve alatt a tüzzel-vassal való románosítás eredményeképpen állandóan csökkent. A megszállás vége felé a legtöbb tárban már nem volt egyetlen magyar tisztviselő sem.

A gyűjtemények átvételét nemsokára követte az Egyesület elleni hajsza is. Ennek fő-fő sugalmazói a kolozsvári román I. Ferdinánd-egyetem tanárai voltak. Az EME arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1895-i bérleti szerződést a magyar állammal kötötte és a gyűjteményeket használatra csak a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetemnek engedte át. A szerződés az egyetem elköltözésével megszűnt. Különbösen is a román állam nem teljesítette az 1895-i szerződésben vállalt bérfizetési kötelezettségeket és így a szerződés már e miatt is semmis. E jogi álláspont és a vele szembehelyezett, a hatalom és birtokon belülség előnyeivel támogatott román hivatalos vélemény közötti kilátástalan harc állandóan bénítólag hatott az EME munkásságára. E harcnak voltak olyan sötét pillanatai, mikor percek múlott az Egyesület erőszakos felosztatása. Az EME elment a végsőkhöz : jogi álláspontja határozott kifejtésével tisztázni akarta az állammal szemben saját egyesületi léte és gyűjteményei jogi helyzetét, de egyben kijelentette, hogy hajlandó megfelelő feltételekkel a román kormánnyal is szerződésre lépni. Tulajdonjoga biztosítására mindent megtett. Anyagi lehetőségeihez mérten birtokon kívül is, tulajdonjoga hangsúlyozása érdekében, a táraknak évi átalányt adott és gyakorolta kiküldöttei útján az 1895-i szerződésben biztosított jog értelmében évenként a tárak ellenőrzését. Az ásványtár igazgatója azonban még ezt a jogot is éveken keresztül megtagadta és az egyesületi kiküldötteket a gyűjteménybe nem engedte be.

A román kormányzat minden eszközt megkísérelt az Egyesület megfojtására. Az EME királyi megerősítésre felterjesztett tisztviselőitől a megerősítést megtagadta, az Egyesület jogi személyiségét kétségbe vonta, illetőleg a jogi személyiség elnyerése elé súlyos akadályokat gördített, a közgyűléstől kimondott alapszabálymódosítás miatt alapszabályhamisítás címén eljárást indított az Egyesület ellen, az EME működésének ellenőrzésére kormánybiztost rendelt ki, olyan szerződés-tervezeteket kínált elfogadásra, amelyek az Egyesületet szinte minden értékéből kifosztva névleges alakulattá tették volna. Megkísérelte azt a több helyt sikerrel alkalmazott módszert is, hogy jóakarattá, együttműködési vágygá álcázott átlátszó szándékkal minél több román nemzetiségű tagot vétessen fel az Egyesületbe és így az Egyesület vezetésében a román többség befolyását biztosítsa. Megakadályozta azt, hogy a magyar nemzetiségű állami alkalmazottak résztvegyenek az Egyesület vezetésében, sőt még tudományos munkájában is. Például az egyetemi könyvtár épületében elhelyezett múzeumi levéltárnak állami szolgálatban lévő levéltárosát, *Kelemen Lajost*, aki másfél évtizede az Egyesület titkára volt, felettesei nemcsak a múzeumi titkárságról való lemondásra kényszerítették, de a hírhedt *Ghibu Omisifor* dékán-sága idején és kezdeményezésére „bizalmasan” tudomására hozták, hogy nem nézik jó szemmel, ha az Egyesület keretében tudományos működést fejt ki. A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1925-ben megválasztott elnökének, *Kristóf Györgynek*, aki a román egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára volt, ugyanilyen okból már 1927-ben le kellett mondania tudományos tisztségéről, az Érem- és Régiségtár tisztviselői közül *Kovács Istvánnak* és *Roska Mártonnak* tudományos címükről, az egykori kolozsvári egyetemen szerzett és Szegeden fenntartott magántanárságukról is.

Mindehhez hozzájárult az, hogy az EME minden igyekezet ellenére sem tudta tisztázni az állammal szemben a gyűjtemények helyzetét. Emlékirataira hosszú ideig választ sem kapott. Mikor aztán a kormány 1926-ban tárgyalóbiztost küldött ki, a tárgyalás alapjául szolgáló tervezetben a román állam a gyűjtemények közül csaknem mindent a maga számára követelt. A megindult tárgyalások alapvető módszere román részről a halogatás, az elodázás módszere volt. A megoldás késleltetéséhez hozzájárultak a lehetetlen román belpolitikai viszonyok is. Legalább minden évben megbukott egy kormány vagy legalább is az a miniszter, aki a tárgyalásokat irányította és az utóbb jövő kormány vagy miniszter mi sem akart tudni elődje ígéreteiről, terveiről vagy éppen a vele kötött megállapodásokról. Abban azonban mindenik megegyezett, hogy mindannyi mennél nagyobb darabot akart lekanyarítani az erdélyi magyarság e legnagyobb közművelődési vagyonából, hogy így minden ellenszolgáltatás nélkül az államot, illetőleg az egyetemet nagy tudományos kincshez juttassa. A tárgyalások folyamán az EME elment a végsőkhöz. Mivel anyagi ereje komoly számbavétele után látta, hogy saját erejéből legfeljebb a nemzeti vonatkozású gyűjtemények (levéltár, kéziratár, a könyvtár régi, a régészeti anyagnak a népvándorlaskoron inneni része) elhelyezéséről és fenntartásáról tud gondoskodni, így az állammal szemben is csak ezek

megmentésére törekedett. A döntést azonban nem tudta és a kisebbségi évek vége felé a változásban reménykedve, nem is akarta kicsikarni.

Az EME-nek azonban ez csak a nemleges tevékenysége volt. Az ostrom-állapotot hatósági önkény, a baksisleső hivatalnokok akadékoskodása, a gyanakvás és rosszindulat ezer megnyilvánulása között is igyekezett szakosztályainak munkája révén életjelt adni magáról. Népszerűsítő előadások, tudományos szakülések és vidéki vándorgyűlések keretében közölte a magyar tudományosságnak a határon túl elért eredményei közül azt, amit meg volt engedve közölni, feldolgoztatta a szakosztályi tagokkal az erdélyi magyar kérdések nem egyét, igyekezett kolozsvári és vidéki előadásorozataival a hallgatóságban meggyökereztetni a tudás tiszteletét, beláttatni a tudományos élet kiépítésének, illetőleg fenntartásának feltétlen szükségességét. A 20-as években a külső erőszaknak engedve rendszeresen, 1930-tól minden évben rendszeresen 25—30 előadásból álló téli népszerűsítő előadásorozatot rendezett, nyáron pedig vándorgyűlés keretében a vidéki magyar városokat (Marosvásárhely, Nagybánya, Nagyenyed, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Torda, Gyergyószentmiklós) látogatta meg, hacsak a hatósági önkény meg nem tagadta az előadások engedélyezését. Valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudásszerzésre serkentő önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával. Az EME életének hősi korszaka volt ez. Nem lehet megmosolyogni még akkor sem, ha a tudományos munka nem járt mindig a kor legmagasabb színvonalán, ha néha ócskák, divatja multak voltak azok a fegyverek, amelyekkel harcolt és tökéletlenebbek az eredmények, mint amilyenekhez a földrepányvázó nyűgök nélkül és szabadabb fejlődési lehetőségek között élő anyaországi magyarság tudományos világa szokott.

*

A román megszállás idejének súlyos napjai mutatták meg igazán azt, hogy mennyire szüksége van Erdély magyarságának a szellemi és anyagi tekintetben egyaránt önálló, független Erdélyi Múzeum Egyesületre. Az erdélyi tudományosság folytonosságát ez az intézmény biztosította. Nem volt az erdélyi magyar kisebbségi életnek egyetlen intézménye sem, — az egyházakat sem véve ki — amely olyan határozottan és kérlelhetetlenül ellenállt volna a megszállók követeléseinek, mint éppen az Erdélyi Múzeum Egyesület. Az Egyesület szellemi és anyagi önállóságának elismerése és a nemzeti értékű gyűjtemények külön kezelésbe vétele volt az az alap, amelyen állva az Egyesület egyáltalán hajlandó volt a román állammal tárgyalni.

Már a nemzeti tudományos törekvéseket minden erejével támogató magyar állammal szemben is káros volt az egyesületi önállóság feladása, de szinte végzetessé vált ez a román uralom megpróbáltatásokkal tele idején. Az EME a kisebbségi években már anyagi okok miatt is teljesen munkaképtelen lett volna, ha egy főrangú hölgy, *gróf Wass Ottilia* végrendeleti hagyatéka, egy Kolozsvár főterén álló palota nem juttatja legalább olyan szerény bevételhez, mellyel az annak idején önként, ellenszolgáltatás nélkül átadott egyesületi ingatlanok és a háború következtében

elvesztett tőkéknek jövedelmét legalább részben pótolhatta. A mult tanulságaiból okulva, ezután semmiféle komoly tudomány-, illetőleg művelődéspolitikának nem lehet az a célja, hogy az EME-t továbbra is abban a fonák helyzetben hagyja, amelyben évtizedek óta élt : m ú z e u m e g y e s ű l e t legyen különálló m ú z e u m i

*Gróf Wass Ottilia
az Erdélyi Múzeum Egyesület nagy jótévedője
1829—1917*

gyűjtemények, önálló alapok és saját múzeumi épület nélkül. Az egyes egyetemi intézetekbe szétszórt múzeumi gyűjtemények ma egymástól független létükben különben sem teszik azt a lenyűgöző hatást, mint ha a Múzeum egész anyaga egy épületben állana a szakember és az érdeklődő nagyközönség rendelkezésére. A magyarságnak ezen a legkeletibb területén a nemzetiségi tömegek közé ékelten az erdélyi magyarság büszke alkotásaként a múzeumi gyűjteményeknek önálló hajlékot kell emelni, az egyesületi életre önálló tőkét kell előteremteni. Az itteni magyarság művelődési öntudatának növelésére az a legjobb mód, ha azt a nagymultú és roppant múzeális kincsekkel rendelkező gyűjteménytömeget, amelyet az Erdélyi Múzeum jelent, végre önálló

és tovább fejleszthető épületbe helyezzük el és az Egyesület saját alkalmazottaival kezeltetjük. Így lehetővé válik az Egyesület számára az, ami az alapítók célja volt, hogy múzeumi anyagot gyűjtsön, kezeljen saját erejéből, önállóan és a gyűjtemény anyagának tudományos feldolgozásával gazdagítsa az egyetemes magyar tudományt. Ilyen értelemben és ilyen célkitűzéssel az EME virágzása a legmagasabbrendű nemzetpolitikai célok közé tartozik.

SZABÓ T. ATTILA

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TÖRTÉNETE

1872—1919

Báthory István, Bethlen Gábor, Mária Terézia főiskoláinak emléke, Aranka György, Döbrentei Gábor és Mikó Imre tudományszervező munkájának eredményei támogatták azt a mind szélesebb körökben hódító törekvést, hogy a megújult Magyarország második tudományegyetemét Kolozsvárt kell felállítani. Már az unió-bizottság kimondta 1848. augusztus 16-án, Szász Károly javaslatára, hogy „a kolozsvári lyceum tudományos egyetemmé egészítettessék ki, mely a pestinek módjára lesz szabályozandó és szintűgy egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik.“ A szabadságharc leveretése megakadályozta a nagy terv megvalósítását, míhelyt azonban a kiegyezés után a „két magyar haza“ egyesülési akarata mostmár véglegesen győzedelmeskedett, az egyetem gondolata újból felszínre került és lelkes pártfogóra talált *báró Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében. A létesítendő tudományegyetem természetes alapjául a Báthory-egyetemből a viszontagságos sorsalakulás után is fennmaradt jogakadémia és orvos-sebészeti intézet kínálkozott; ezeket szólította fel 1868. február 8-án Eötvös, hogy tegyenek javaslatot egy új egyetembe való beolvadásuk és egyetemi karokká való átalakulásuk módjaira vonatkozólag. Egyúttal tárgyalásokat kezdett az Erdélyi Múzeum Egyesülettel, hogy gyűjteményeit az egyetem céljaira 50 évre engedje át. A két tanintézet rövidesen benyújtotta javaslatait s mind Kolozsvár közönsége, mind egész Erdély társadalma lelkes várakozással nézett a régi vágy beteljesülése elé. Eötvös 1869. őszi kolozsvári látogatása alkalmával határozott ígéretet tett az egyetem felállítására és ezirányú tövényjavaslatát 1870. április 7-én a képviselőház elé terjesztette. Mielőtt azonban a tövényjavaslat véleményezésével megbízott tizenötös bizottság megtehetette volna jelentését, Eötvös meghalt s a kolozsvári egyetem ügye a különböző oldalról érkező sürgetések ellenére is húzódtott, míg 1872. május 29-én *I. Ferenc József* király *Pauler Tivadar* vallás- és közoktatásügyi miniszternek meg nem engedte, hogy a tör-

Báró Eötvös József
1813—1871

vényjavaslatot és a költségvetést újból az országgyűlés elé terjessze, sőt az utólagos jóváhagyás reményében megbízta őt az egyetem szervezésének azonnali megindításával. Így a hivatalos lapban június 19-én kihirdették a pályázatot 42 tanári állásra s Lónyay Menyhért miniszterelnök, Pauler Tivadar és Tisza Lajos miniszterekkel Kolozsvárt ki is jelölte az egyetem központjául a volt erdélyi gubernium épületét.

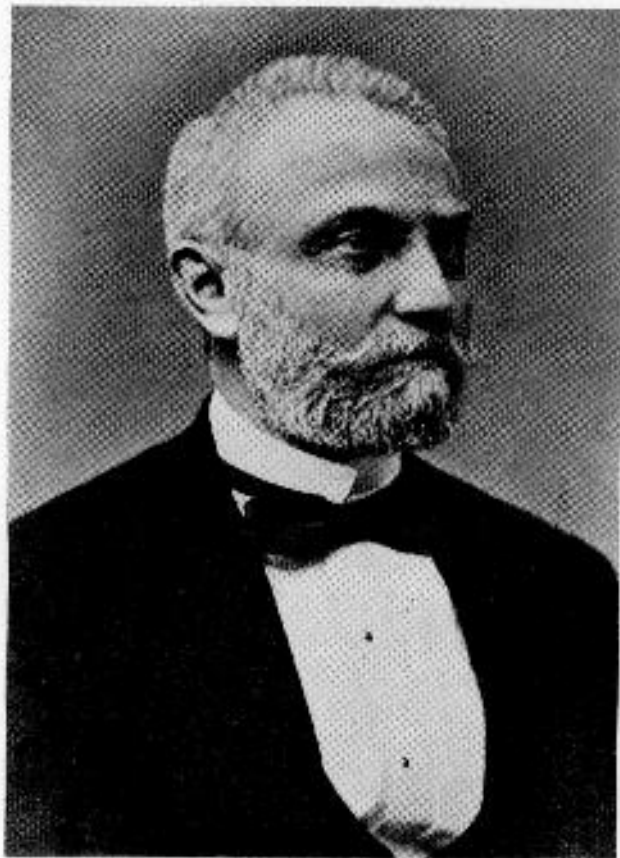
A törvényjavaslat benyújtása (1872 szeptember 17) *Trefort Agostonra*, az új vallás- és közoktatásügyi miniszterre hárult, akinek nevéhez fűződik így nemcsak az egyetem tulajdonképpeni megalapítása, hanem annak az első évek nehézségein való átvezér-

lése is. A ház által elfogadott javaslatot a király október 12-én szentesítette s ettől kezdve az 1872 : XIX. és XX. törvénycikk biztosította a kolozsvári tudományegyetem létét.

A XIX. törvénycikk a tanszabadság elvének alapján állította fel a kolozsvári tudományegyetemet s a külön egyetemi törvény meghozataláig a pesti egyetem szabályzatát terjesztette ki rá ideiglenesen. Az egyetemet négy, éspedig 1. jog- és államtudományi, 2. orvostudományi, 3. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi és 4. matematikai és természettudományi karra osztotta ; a két utóbbi mellé középiskolai tanárképzőintézet felállítását rendelte el. A továbbiakban kimondta, hogy a karok belső ügyekben egymástól függetlenek, egyenlőjogú, önálló testületek, élükön az évenként választott dékán, felettük pedig az egyetemi tanács áll, melynek elnöke a rector magnificus. A rendes és rendkívüli tanárok, tanítók és tanársegédek rendes évi fizetést húznak, a magántanárok általában előadásaik után járó tandíjban részesülnek. A tanárokat a király az illető kar meghallgatásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére nevezi ki, a

*I. Ferenc József mellszobra
az egyetem központi épületének előcsarnokában*

Pauler Tivadar
1816—1886

magántanárokat a kari képesítés után vagy tudományos érdemeik alapján ugyanazon miniszter jogosítja fel előadások tartására.

A tan- és szigorlati díjakat a miniszter a karok meghallgatása után állapítja meg. A XX. törvénycikk az egyetem felállításának és első felszerelésének költségeire 60.000 és az első félév rendes költségeire 41.731 forintot irányzott elő. Röviddel a törvénycikk szentesítése után megtörtént az első 40 tanár kinevezése is. Érdekes megjegyezni, hogy a bölcsészeti kartól független matematikai és természettudományi karral addig Európában csak a tübingai egyetem rendelkezett. Eötvös eredetileg protestáns teológiai kart akart negyedikül felállítani; majd

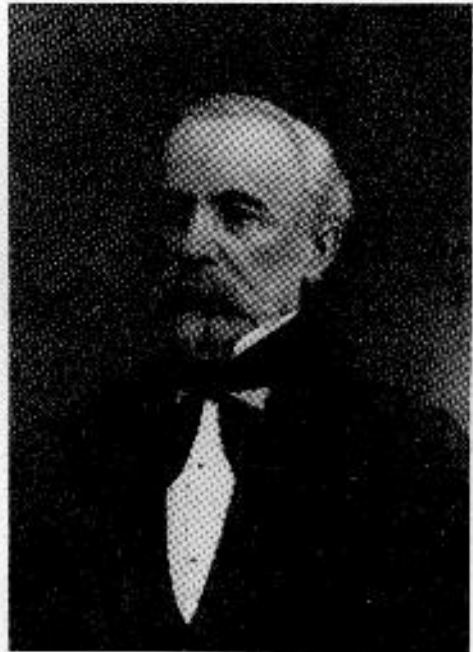
római katolikus és görögkeleti teológiai karok felállítására is történtek törekvések, sikertelenül. A különböző felekezetek teológiai oktatásának és az egyetem munkásságának egymást érintő kérdései később megnyugtató megoldáshoz jutottak.

A tanárok eskütételét és az egyetemi hatóságok alakuló gyűlését (1872. okt. 19) Mikó Imre vezette királyi biztosi minőségben; nála méltóbbat ez a kitüntetés nem is érhetett volna. „Ha szerencsés lehettem valaha — mondta meghatottan — gyenge erőmmel, de avval a hő szeretettel, mely amióta érezni és gondolkozni tudok, egész valómat buzdító és melegítő, éltem útjait megvilágosító lánggal égett szívemben törvényes koronás királyom, drága nemzetem és édes hazám irányában; ha kötelességeim lelkiismeretes teljesítésére célzó őszinte törekvéssel sikerült némi parányi érdemet szerezni: lelkem igaz meggyőződésével mondhatom, hogy ma veszem legszebb jutalmát, ma élvezem legszebb gyümölcsét.“ És kétségkívül így gondolkoztak, így éreztek azon a napon mindazok

az erdélyi hazafiak, akik nemzedékek nagy erőfeszítéseit folytató áldozatos munkájuk igazolását és feltett koronáját láthatták a kolozsvári tudományegyetem létrejöttében. *Imre Sándor* válasza a tanárok nevében bizonyosságát adta annak, hogy a professzorok is tudatában voltak hivatásuknak: a tudománynak ebben a magasztos és tiszta levegőjű műtermében a tudomány erejével ígértek kibékíteni minden felekezeti, nemzetiségi és egyéb elkülönző érdeket. Az egyetem megnyitó közgyűlését november 10-én tartották meg a városi Vigadóban (Redout), mely annyi nevezetes eseménynek, többek között Magyarország és Erdély törvényes egyesülésének is tanúja volt. Az első rektor, *Berde Áron*, ekkor mondotta el örökérvényű figyelmeztetését, hogy az egyetemet nem néma fala, hanem tanárainak szelleme alapítja meg. Másnap 258 beiratkozott hallgatóval megindult az egyetem munkája.

Valóban a szellem erejére volt szükség, hogy a fiatal tudományegyetem megállja a helyét, mert létének első évei súlyos küzdelemben teltek el. Egyetlen megfelelő helyisége a régi guberniumi épület volt, a jogi kar azonban már a katolikus gimnáziumba szorult s az orvoskari intézetek a rozoga Karolina-kórházban kaptak ideiglenes szállást. Az ország akkori pénzügyi helyzete miatt még a legszükségesebb

tudományos felszerelésben is nagy hiányok mutatkoztak. A tanárok fizetése a pesti egyetem professzoraiénál alacsonyabban volt megállapítva s ezért a kolozsvári tanárok szívesen cserélték el tanszéküket a jövedelmezőbb s emiatt előkelőbbnek tartott pesti katedrákkal, bármennyire is tiltakozott a kolozsvári egyetem, hogy másodrangúnak, a pesti előiskolájának tartsák. Eleinte még az önkormányzat tiszteletbentartásáért is küzdeni kellett, mert egy ízben a miniszter az illető karok megkérdezése nélkül nevezett ki tanárt, illetőleg előadót. Az egyetemi tanács megújított panaszaira és kérelmeire *Trefort Ágoston* elismerte ugyan az országgyűlés előtt, hogy „még fölötte sok a kolozsvári egyetem szükséglete s nem alaptalanok az egyetemi tanács ismételt fölterjesztéseiben nyilvánult követelések, aggodalmak, olykor feljajdulások is“, de segíteni az országos pénzügyi nehézségek miatt nem tudott s eleinte talán nem is akart komolyan, mert nem volt meggyőződve a kolozsvári egyetem életképességéről. Erdély azonban rövidesen megmutatta, hogy

Berde Áron
1819—1892

Trefort Ágoston
1817—1888

megérdemli a tudományegyetemet, egy évtized alatt csaknem megkétszereződött a hallgatók száma; ezeknek nagy többségét éppen az erdélyi részek adták. A tanárok és hallgatók hősie küzdelme a mostoha körülményekkel s az ezeknek ellenére elért eredmények végre annyira meggyőzték a minisztert, hogy feladva az egyetem Pozsonyba költöztetésének tervét, az intézménynek egyik lelelkesebb pártfogójává vált. A hangulatváltozásnak első kézzelfogható jele az új vegytani intézet építésének megkezdése volt (1880); ezt hosszú sorban követték az újabb intézetek, majd a központi épület. Az egyetem állandóságának biztosítására, a király 1881-ben

elrendelte az alapítólevél kiadását (a valóságban ez csak 1897-ben történt meg) és megengedte, hogy az intézmény a Ferenc József-tudományegyetem nevet viselje. Trefort halála (1888) után báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter nagy elődétől azt a szeretetteljes gondosságot is átvette, mellyel az miniszterségének második felében a kolozsvári egyetem iránt viseltetett. Minisztersége idején vált az egyetem az ország egyik legjobban felszerelt és legelőkelőbb tudományos központjává. 1895 nevezetes esztendő volt az egyetem történetében, mert ez évben nyitotta meg a rektor első ízben az új központi épületben a tanévet s röviddel rá a király is meglátogatta (ezúttal második ízben, először 1887-ben) a nevet viselő egyetemet. „Felsőges uram — mondta a rektor, mikor az új épület második emeletére vezette az idős uralkodót — magasra kell mennünk!” „A tudósoknak mindig magasra kell törekedniök” — válaszolt a király és mindent megismerlélve, az ifjúság zajos éljenzése között távozott. Látogatásának emlékére rektori és dékáni díszjelvényeket, pedellusi díszbotokat adományozott és Kolozsvárra is kiterjesztette a promotio sub auspiciis regis jogát. A kolozsvári egyetem ezután nem panaszkodhatott, hogy mostohagyermek a magyar műveltségnek.

Kitűnően, gyakran világviszonylatban is páriját ritkító bőkezűséggel felszerelt intézetei (pl. egyetemi könyvtár, állattani intézet), növekvő számú tanszékei és óriási ütemben szaporodó hallgatói, de a kebelében folyó tudományos munka is magasra emelték hazai és nemzetközi tekintélyét. „Ma már mindenki tisztában lehet azzal, — jelentette ki 1900. március 21-én Berzeviczy Albert miniszter a képviselőházban — hogy a kolozsvári egyetem nem csupán partikuláris érdek kielégítésére szolgáló eszköz, aminek eleinte néhányan hitték, hanem a nemzeti kultúrának kiváló fontosságú és horderejű tényezője. Ennek az egyetemnek fejlődése és felvirágozása legfényesebb cáfolata annak a kényelmes szépségszisztemnek, amelyet néhányan a harmadik egyetem lehetőségére nézve nemcsak finánciális okokból táplálnak.“ A szakminiszterek mindig elsőrendű feladatuknak tekintették nagy elődjük, Eötvös művének gyarapítását és figyelemmel kísérését ; ezt bizonyítja az is, hogy gyakran látogatták meg a magyar művelődés erdélyi központját ; Trefort 1881-ben és 1884-ben, gr. Csáky Albin 1890-ben, Wlassics 1902-

ben, Berzeviczy Albert 1904-ben, gr. Apponyi Albert 1907-ben és 1917-ben, gr. Zichy János 1910-ben és Jankovich Béla 1913-ban.

Az egyetem eredeti szervezeti szabályzata az ideiglenesség bélyegét viselte magán és hamarosan módosításra szorult. 1890-ben a szigorlati rendszer került átalakításra, 1892-ben új bölcsészdoktori szigorlati, 1900-ban új orvosszigorlati szabályzatot dolgoztak ki. Nagyobb arányú változást hozott az új tanulmányi, fegyelmi és leckeépénz-szabályzat is (1892). 1895 óta a nők előtt is megnyílt az egyetemi tanulás lehetősége. 1899-től kezdve honosodott meg az adjunktusi intézmény és rendeződött a tanügyi segédzsemyelvezet ügye. Azt a kívánságot,

Gróf Csáky Albin
1841—1912

hogy a felekezeti főiskolai oktatás, ha már az egyetemnek teológiai kara nincs, bensőbb kapcsolatba lépjen az egyetemmel, úgy elégtették ki, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1895-ben megengedte a kolozsvári református teológiai akadémia hallgatóinak, hogy a bölcsészeti és matematikai karokon heti 10 órával az egyetem rendes hallgatóit megillető összes jogokban részesüljenek és annakidején bölcsészdoktori szigorlatot tehessenek. 1897-ben a kegyesrendiek Kalazantinuma és az unitárius teológiai akadémia is megkapták ezt a kedvezményt. Az egyetem és a felekezeti főiskolák így gyümölcsöző együttműködést fejtettek ki. Az egyetem és a kereskedelmi akadémia kapcsolatának szabályozásával (1904) a kolozsvári főiskolai oktatás szerveinek összehangolása végleges kereteket kapott.

Itt kell szólanunk az egyetem kiegészítő intézményéről, a középiskolai tanárképzőről. Az egyetemet megalapító törvénycikk ennek felállítását is elrendelte, mégpedig a pesti intézet szabályzatának alapján. 1873. január 13-án a bölcsészeti és matematikai karok kiküldöttei *Szamosi Jánost* választották meg igazgatónak s ugyanakkor megnyitották az első, előkészítő jellegű tanfolyamot. A rendszeres működés a következő, 1873/74. tanévben kezdődött meg 16, egyenként 300 forint ösztöndíjart élvező rendes tanárjelölt-taggal. Ugyancsak 1873-ban alakult meg a kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság *Imre Sándor* elnöklete alatt. Első alelnöke *Hóman Ottó* volt. Mind a tanárképző intézet, mind a tanárvizsgáló bizottság szabályzata az idők újabb követelményeihez képest többször módosult, de ez nem okozott törést a mindvégig igen szép eredményeket felmutató munkában. 1874-ben megnyílt az intézet könyvtára és olvasóterme is, az egyetemi tanároktól vezetett gyakorlatokat mindig nagy számú hallgatóság látogatta. A kolozsvári tanárképzőintézetnek eleinte szintén nagy küzdelmet kellett vívnia fennmaradásáért. A szakkörökben és a közvéleményben az a meggyőződés alakult ki, hogy Magyarországon elegendő egy (a pesti) tanárképzőintézet s a kolozsvári megszüntetését követelték. A vita nagy port vert fel és a napilapokat is foglalkoztatta, míg végül az 1874-ben kiszállt miniszteri vizsgálóbizottság meg nem állapította, hogy az intézet működése minden tekintetben megfelelő és megszüntetése a magyar oktatásügynek érzékeny veszteséget okozna. Annak ellenére, hogy anyagi nehézségek továbbra is fennállottak és gyakorlóiskolát 1918-ig nem kapott, a kolozsvári tanárképzőintézet évről-évre kitűnően felkészült és helyüket mindig elismerten megálló tanárnemzedékeket bocsájtott útra. Így rövidesen nemcsak az erdélyrészi tanárság utánpótlását látta el, hanem az ország más vidékeire is juttatott kiváló tanügyi szakembereket. A kolozsvári tanárképző nevelő munkájának elismerése volt az a kinevezés is, mely egyik oszlopos tagját, *Hóman Ottót* a budapestvidéki tankerületi főigazgatói állásba szólította el.

Az egyetem fejlődését és tudományos munkáját mi sem jellemzi jobban, mint a tanszékek egyre szaporodó száma és tanárainak a magyar szellemi életben oly jóhangzású neve. Rajtuk kívül címzetes nyilvános rendkívüli tanárok, magántanárok és előadók szintén szép számmal vettek részt az egyetem

oktató és tudományos munkájában. A kolozsvári egyetem 1872 és 1919 között 149 magántanárt képesített, ezek közül 23 az egyetem rendes tanára lett, további 9 magántanár pedig az 1940-ben hazatérő egyetemen kapott tanszéket (Balás Elemér, Buza László, Dávid Lajos, Gelei József, Gyergyay Árpád, Sz. Nagy Gyula, Roska Márton, Szentpétery Zsigmond és Varga Béla). A hazatért egyetem tanárai közt egyébként többen vannak, akik doktori címüket a régi egyetemen szereztek. Talán említeni sem kell, hogy a kolozsvári egyetem doktori és magántanárai közül sokan az egyetem szegedi éve alatt Szegeden és az ország többi egyetemén jutottak katedrához. Az egyetem

*Báró Wlassics Gyula
1852—1937*

1919 előtti tanárai közül egyébként csak kettő (*Bartók György* és *Győrffy István*) tért vissza tanárként az ősi székhelyre. A kolozsvári egyetem első 45 esztendeje tehát a tanári kar önutánpótlása szempontjából sem volt eredménytelen, tudományos színvonalát pedig jellemzi, hogy ez idő alatt 26 tanára kapott meghívást budapesti tanszékre.

A professzorok tudományos munkásságának méltatása nem tartozik előadásunk keretei közé, erről könyvünk más helyén történik méltó megemlékezés. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a nagyfontosságú szerepet, melyet az egyetem és tanárai Kolozsvár életében töltek be. Kolozsvár történelme folyamán mindig iskolaváros volt, nemcsak kereskedői és mesteremberei tették „kincses“-sé, hanem iskolái is, melyek századokon keresztül szellemi kincsekkel árasztották el egész Erdélyt. De az a halkszavú, előkelő Kolozsvár, melyben a szellem emberei foglalták el az első helyet, az egyetem megalapítása után született meg igazán.

Az ország második egyetemi városa sohasem volt „vidéki“ város, a szó kibébbítő értelmében, szellemi téren mindig fővárosnak tudta és tartotta magát.

A legnagyobb magyar színészeket nevelő kolozsvári magyar színház, a magyar egyházak évszázadokra visszanyúló iskolái, az Erdélyi Múzeum gazdag gyűjteményei, a város társadalmának pezsgő kulturális élete már az egyetem létrejötte előtt megteremtették azt a légkört, melyben az egyetem és professzorai hamarosan megtalálták helyüket. A város életében az egyetem kezdettől fogva központi fontosságú tényező lett. Évnyitóit, évzáróit, doktoravatásait, ünnepeit, melyeket eleinte a Vigadó történelmi nevezetességű nagytermében, majd az új épület aulájában tartottak, a kolozsvári közönség a maga ünnepének is tartotta s mint ilyenén vett részt rajtuk. Hogy az egyetem mennyire összeforrott a város társadalmával, azt legjobban a magánosok által felajánlott ösztöndíjak és alapítványok szép száma mutatja. A tanárok mint városatyák, mint egyesületek vezetői és szervezői, mint a Múzeum Egyesület tagjai és állandó előadói s nem utolsósorban mint a társadalmi élet hangadó tényezői eleven hatóerőként működtek közre Kolozsvár századvégi felemelkedésében és országos jóhíre megalapításában. Az a nemzedék, amelyik még az utolsó világháború előtti Kolozsvár feledhetetlen hangulatának és képeinek emlékét őrzi, sohasem halványuló emlékeztében fogja tartani azt az egyetemi város hivatásához és szelleméhez igazán méltó, példamutató lelki egységet, mely a szellem embereit a város társadalmával és évszázados hagyományokra figyelmeztető patinás falaival egybekapcsolta.

Az egyetem élénken részt vett a nemzetközi tudományos életben is. A kapcsolatok felvételében a padovai egyetem állt első helyen. Ez a nagymultú intézmény, melynek falai között a kolozsvári egyetem történetében feledhetetlen emlékű Báthory István fejedelmen kívül annyi kiváló erdélyi magyar tudós tanult, elsőnek üdvözölte az újonnan alapított egyetemet. A leydeni, bolognai, lillei, glasgowi, sydneyi, newhaveni, osloei, dorpati, berlini, boroszlói, lemergi, athéni, groningeni egyetemek jubiláris ünnepein viszont a kolozsvári egyetem képviseltette magát vagy küldött üdvözlőt. Az egyetem kiküldöttei számos tudományos kongresszuson vettek részt, így Cambridgeben (2 ízben), Kairóban, Hamburgban, Madridban, Lüttichben, Athénben, Boroszlóban, Berlinben, Lisszabonban, Stockholmban, Brüsszelben (2 ízben), Párizsban (2 ízben), Nápolyban (2 ízben), Bécsben (2 ízben), Londonban (2 ízben), Prágában, Genfben, Rómában (3 ízben) és Hágában. Résztvett az egyetem a madridi (1897) és drezdai (1911) tudományos kiállításokon, továbbá a párizsi világkiállításon (1900), ahol 10 intézete kitüntetések is nyert. Saját székhelyén 1909-ben a nemzetközi orvoskongresszust, 1913-ban pedig a lengyel tudományos akadémia egy bizottságát látta vendégül. Különösen meleg fogadtatásban részesültek a kolozsvári egyetem kiküldöttei Paulus Diaconus történetíró cividalei emlékünnepén, ahol az első felszólalás joga Márki Sándornak jutott (1899) és a dorpati egyetem 100 éves jubileumán, ahol Pósta Béla üdvözlő szavait megkapó lelkesedéssel viszonozták (1902).

Magától értetődik, hogy a hazai tudományos- és közélet minden fontosabb megmozdulásán képviseltette magát az egyetem, a tudományos kongresszusokon,

kiállításokon éppen úgy, mint nagy ünnepi alkalmakkor, többek közt a milenárius kiállításon is. A nemzet nagyjait az egyetem a maga körében is megünnepelte s a tanárok és a hallgató-ifjúság élénken bekapcsolódtak Kolozsvár szellemi és társadalmi életébe. Az egyetem külső kapcsolatainak támogatását szolgálta a University Extension (szabadegyetem) intézményének bevezetése (1898) és a tiszteletbeli doktorok választása. A magyar és külföldi közélet és tudomány nagyságai közül többek közt gr. Csáky Albin és gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterek, II. Vilmos német császár, id. és ifj. József kir. hercegek, Arz Arthur tábornok, P. Villari olasz történetíró, H. Poincaré francia termé-

Gróf Apponyi Albert
1846—1933

szettudós, Müller Frigyes erdélyi szász püspök, továbbá Gyulai Pál (az egyetem első díszdoktora), gr. Kuun Géza, Szilágyi Sándor, Szilády Áron, Thaly Kálmán, Thorma Zsófia, Kővári László tudósok és Fadrusz János, Hubay Jenő, Benczur Gyula művészek nyerték el az egyetem tiszteletbeli doktori címét.

Ami a hallgatókat illeti, számukról, tanulmányi eredményeikről és életükről tájékoztatást adnak a következő adatok. A hallgatók számaránya az egyetem első nyugodtabb négy évtizedében a következőképpen alakult :

Tanév (I. félév)	Jog	Orvosi	Bölcse- szet	Mathe- matikai	Gyógy- szerész	Összesen
1872/73	173	27	21	32	5	258
1882/83	227	93	71	39	26	456
1892/93	299	152	80	38	55	624
1902/03	1181	134	254	124	61	1754
1912/13	1467	491	186	92	107	2343

Negyven év alatt tehát több mint nyolcszorosára emelkedett a beiratkozottak száma. A szaporulat különösen a jogi karon feltűnő, ahol azonban a színvonal csökkenésével járt együtt. 1899 és 1909 közt a rektorok több ízben panaszkodtak beszámolóikban a jogi kar hallgatóinak pontatlan óralátogatására, hiányos készségére s arra a mindinkább elharapódzó felfogásra, mely szerint az egyetemről az ifjak nem tudást, hanem kenyérkereső pályát biztosító diplomát várnak. Apáthy rektor egyenesen a címkórság járványos kitörésének nevezte 1903-ban a legutóbb kiadott jogi és államtudományi doktori oklevelek magas számát (681 az egyetemen azévből kiadott összesen 718 oklevél közül!), de tiltakozott az ellen, hogy a budapesti egyetem rektora a kolozsvári egyetemet nyilvánosan „távol keleten vigan működő diplomagyár“-nak nevezte. Valóban ez a jelenség nem korlátozódott egyedül a kolozsvári egyetemre, sőt még Magyarországra sem, általános társadalmi okai voltak és a kolozsvári tanári kar öntudatosan, bár hiába küzdött ellene. Jogi oktatásunk betegség máig is tart és az illetékeseknek napjainkban is egyik legfőbb gondja. Hamis képet nyernénk a kolozsvári egyetem tudományos munkájának értékéről, ha csak a fentiekből ítélünk meg s nem vennők figyelembe azt, hogy például 1896 óta 28 királygyűrés doktoravatás történt kebelében s a kitüntetett ifjak közül többen éppen a jogi kar végzett hallgatói voltak. 1872 és 1912 közt 2155 pályatételből 835 tételre 1105 hallgató nyújtott be pályaművet s közülük 945 nyert jutalmat, ami szintén a tudományos érdeklődés elevenségét bizonyítja. Komoly készütséget árul el az 540 nyomtatott bölcsészdisszertáció is (ezek közt 184 matematikai és természettudományi), melyekből 40 történelmi, 28 magyar nyelvi és irodalmi, 19 geológiai és 17 más tárgyú Erdély szűkebb, sajátos kérdéseivel foglalkozik, ezzel is áldozva az egyetemet elszállásoló és fönntartó erdélyi földnek és szellemnek. Nem érdektelen tudni azt sem, hogy 18 értekezés a román nyelv és irodalom köréből készült, a német hallgatók pedig ugyancsak saját népük kérdéseivel foglalkozhattak értekezéseikben, az egyetem tehát nem hanyagolta el az együttélő népek műveltségét sem. Végül, ha végignézzük a 40 év alatt kikerült mintegy tízezer doktor névsorát, a magyar, román és erdélyi német közélet számos kiválóságának nevét találjuk meg benne, biznyságául annak, hogy a kolozsvári egyetem valóban az erdélyi népek nevelőiskolája volt és megvalósította azt a szép munkatervet, melyet Imre Sándor adott meg a tanárok esküvétele napján.

A kolozsvári diákélet mozgalmas volt, hiszen 1872 és 1919 közt a hallgatók összes száma a negyvenezret is meghaladta, de politikai szenvedélyek ritkán kavarták fel. Kezdetről fogva az Egyetemi Ifjúsági Kör-ön (1874) kívül az egyes karok hallgatói külön segítőegyesületekbe szervezkedtek; így alakultak meg sorban a Gyógyszerésztanhallgatók Segítő és Önképző Egyesülete (1872), a Joghallgatók Segítő Egyesülete (1873), a Középiszkolai Tanárjelöltek Segítő Egyesülete (1881) és az Orvostanhallgatók Segítő és Önképző Egyesülete (1887); ezeknek keretében a diáksegélyezésen kívül gyakran eredményes tudományos önképző munka is folyt. 1902-ben létesült a Kolozsvári Egyetemi Athletikai Club (KEAC), mely rövidesen az ország legjelentősebb sportegyesületei közé emelkedett, 1906-ban a

A m. kir. Ferenc József tudományegyetem alapító oklevelének kezdőlapja

Kolozsvári Egyetemi Gyorsíró Egyesület, majd 1908-ban a Kolozsvári Egyetemi Énekkar. Legszebb alkotása a kolozsvári egyetemi ifjúságnak a Mensa Academica (bennlakás és étkező), melynek alapjait 1889-ben özv. Peielle Istvánnénak férje emlékére tett nemeslelkű alapítványa (20.000 korona) vetette meg, de melynek létrejöttét a hallgatóságnak Krenner Miklós tanárjelölt vezetésével megindított és 70.000 koronát eredményező gyűjtése tette lehetővé. A Mensa 1903-ban egyetemi kezelésbe került, szép palotája 1910-ben készült el. A szegény szorgalmas diákok tanulási lehetőségeit 1918-ban már 35 alapítvány biztosította. Nem hiányozhatik előadásunkból annak említése sem, hogy a kolozsvári egyetemi ifjúság 1897-ben Kolozsvári Egyetemi Lapok címen folyóiratot indított és 1905-ben, majd 1910-ben vendégül látta az országos ifjúsági kongresszust.

Nagyobb politikai izgalmak a háborúig csak négy ízben zavarták meg a diákság életét. Először 1880 november 13-án szerepelt politikai téren a kolozsvári egyetemi hallgatóság, mikor Bartha Miklóst, a népszerű hírlapírót az egyéves önkéntesek érdekében írt cikke miatt két katonatiszt megvagdalta. A diákok megkergették a tisztet, az őrzáratokkal dacolva másnap is tüntettek, harmadnap pedig zászlók alatt vonultak fel a népgyűlésre. Miután azonban a miniszterelnök megígérte a sérelem jóvátételét és maga a király is sajnálatát fejezte ki az események felett, az ifjúság megnyugodott. A rektor beszámolójában megdicsérte önértetes és fegyelmezett magatartásukat. 1884. május 14-én a román hallgatók „Julia” önképző egyesülete ellen tüntetett a magyar diákság, mivel az egyesület nem egyetemi polgárokat is felvett tagjai közé és állandóan támadta a magyarságot. Az ügy országos visszhangot keltett, de az egyesület betiltása és Szilasy Gergely professzor nyugdíjaztatása hamarosan lecsillapította a kedélyeket. Súlyosabb természetű zavargásokat okozott 1889. március 26-án a véderőtörvényjavaslat megszavazása; a javaslat az önkénteseket eltiltotta az egyetem látogatásától. A diákok eltávolították Tisza Kálmán miniszterelnök képét az egyetemi kör helyiségéből és bevették a főkapitány ablakait. A tüntetőket öt század katona szórta szét. Az utolsó hasonló esemény a nevezetes román Memorandum- és Replica-pörök tárgyalásai alkalmával (1892—94) zajlott le, midőn az egyetemi tanács román nemzetiségű hallgatókat vont fegyelmi eljárás alá nemzetiségi izgatás miatt. Az eljárást azonban br. Eötvös Lóránd vallás- és közoktatásügyi miniszter, atyja türelmes és emelkedett szelleméhez híven, megszüntette. Ettől kezdve a háborúig komolyabb incidens nem hátráltatta az egyetemi munkát.

A háború nagy változásokat hozott az egyetem életébe. Már az 1914. évi július 31-iki általános mozgósítás fegyverbeszólított 800 hallgatót az egyetemi alkalmazottak nagy részével együtt. Az egyetemnek is áldozatokat kellett hoznia, a tanárok fizetésük 3%-át ajánlották fel a behívottak családjainak segélyezésére s az általános takarékoságból is kivette részét az egyetem, az 1914/15. tanév végén az eddigi hiányokkal ellentétben 38.000 koronát visszafizetett az állampénztárba. A klinikákat nemsokára megtöltötték a betegek és sebesültek, a professzorok, a katonáskodó segédszemélyzet munkáját is végezve, éjt-napot egybetéve ápolták

Szabó Dénes
1856—1918

Márki Sándor
1853—1925

őket. *Szabó Dénes* tanár önkéntes ápolócsapatot szervezett a növekvő feladatok teljesítésére. A többi karok professzorai más módokat találtak a társadalmi munkában való részvételre, a bölcsészeti kar tanárai például ingyenesen látták el a református kollégium hadbavonult tanárainak óráit, nem idegenkedve a középiskolai tanítástól, csakhogy a nevelő munka félbe ne szakadjon. Az évnnyitó és évváró ünnepek hivalkodásmentesen, minden külsőség nélkül zajlottak le. „Hogyan öltünk díszruhát, — mondta *Márki Sándor* rektor az 1914/15. év bezárása alkalmával — miért kössünk díszkardot akkor, mikor fiaink, tanítványaink sáros vagy poros, szétszakadozott vagy véres ruhában rohannak előre, mind előbbre s fegyvereik éle kicsorbul az ellenséggel folytatott ádáz küzdelemben? Csöndes, nyugodt munkáért ünnepies módon hogyan osztogassunk mi pályadíjakat akkor, mikor tőlünk messze-messze, a Kárpátokban, az Alpokon, a Dunán és az Adriai-tengeren is túl vitézségi érmet, érdemrendet, altiszti vagy tiszti csillagot egy-egy ifjú élet kockáztatásáért, vagy magáért az életért osztogatnak?“ Az egyetem évkönyvei (Acta) megszűnésükig 3661 bevonult és 193 hősi halált halt diákról számolnak be ; így teljesítették az ifjak Bethlen Gábor jelmondatának parancsát: „arte et marte dimicandum“. A hallgatóság száma megfogyatkozott, az 1916/17. tanévre már csak 420-an (112 nő) iratkoztak be s ha a következő két évben nőtt is a számuk, az igazi tudományos munkát ez a szaporulat nem segítette elő, mert a hallgatók nagyrésze rövid időre, szigorlatai letétele céljából szabadságolt katona

volt, egyik-másik soha nem is vehette hasznát ennek az egyetemi kirándulásnak, mert fiatal életét nemsokára elsodorta a háború. A kevésszámú rendes hallgatóság azonban, bár az egyetemi épületek egy részét katonai célokra foglalták le, a megnehezedett viszonyok közt is komoly munkát végzett s az összeszorultság meg-hittebbé tette a viszonyt tanár és tanítvány között.

Az utolsó 1918/19. év politikai zavarai még ezt a szerényebb munkásságot is megbénították. A köztársasági kormány elrendelte, hogy az egyetem címéből Ferenc József nevét, épületéből a király képét és szobrát, címeréből a szent koronát el kell távolítani ; e rendeletet az egyetem csak részben hajtotta végre, azt a felhatalmazást pedig, mely megengedte az egyetem tanárainak, hogy a közelgő román uralomnak esküt tegyenek, a tanács egyenesen visszautasította, ugyanígy nem ismerte el a kommunista kormányt, miáltal az ország központjával minden összeköttetés megszakadt és az elkövetkező nehéz időket az egyetemnek egyedül kellett végigküzdenie. A román megszállás első pillanattól kezdve (1918. december 24) bomlásnak indította az egyetem életét. A tanárok üldöztetésnek, házkutatásoknak voltak kitéve, többit közülük túszként fogva tartottak, súlyos pénzbüntetéseket róttak ki rájuk stb. Ennek ellenére kitartottak és a második félévre 2570 hallgató iratkozott be, 83%-ban magyarok. A helyzet mindinkább tűrhetetlenné vált, 1919 január 24-én véres összetűzés történt a hallgatók és a megszálló hadsereg közt ; ennek halálos áldozatai is voltak. Az egyetemi tanács minden fenyegetés és veszély ellenére is a végsőkéig következetes maradt, a rektor megtagadta a szabályok értelmében, hogy a román diákok román nyelven hirdessenek gyűlést az egyetemen és nem engedélyezte a külön román egyetemi kört sem. Még megválasztották a következő évi tanácsot (rektornak *Kolosváry Bálintot*), de már május 12-én, miután a tanárok ismételten megtagadták az eskütételt (melynek követelésére a román megszálló hatalomnak akkor valóban nem is volt joga), egy román bizottság, melynek tagjai közt az egyetemnek egy magántanára és több volt tanítványa szerepelt, erőszakkal birtokba vette az egyetemet, csak az aznapra kitűzött doktoravatást engedve még megtartani. A rektornak az utolsó felavatott ifjakhoz intézett profétikus szavai zárták be az egyetem első kolozsvári korszakát : „Az igazság a mi felszabadítónk, a mi feltámadásunk biztos záloga“.

A tanárok egy része Budapestre távozott és ott tartotta fenn az egyetem folytonosságát, míg az Szegeden állandóbb otthonra nem talált. A Kolozsvárt maradt tanárok azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy az ősi székhelyen ne szűnjék meg a magyar egyetemi élet s mindent elkövettek az egyetem feltámasztására. Réz Mihály professzor vetette fel az 1920. április 17-én tartott tanácsülésben azt a gondolatot, hogy az erdélyi magyar felekezetek közös erővel állítsanak fel egy felekezetközi tudományegyetemet a Ferenc József tudományegyetem tanárainak bevonásával. A jellemzően erdélyi gondolat kedvező fogadtatásra talált és a felekezetek közös tanácsa 1920. június 21-én ki is mondta az egyetem megalapítását ; a közös szándékot a három püspök azonnal tudomására hozta a román közoktatási miniszternek. A román közvélemény a tervet természetesen ellenezte és leg-

feljebb úgy vélte megvalósíthatónak, ha a magyar egyetem valamelyik vidéki városba költözik, erre azonban magyar oldalon nem mutatkozott hajlandóság. Az eredménytelen vitában eltelt a tanév s mikor Nagy Károly református püspök látta a helyzet reménytelenségét, meghívta a bölcsészeti és matematikai kar még ottlevő professzorait az új életre hívott református tanárképzőintézethez tanárnak. Az egyetemnek ez az utóélete egyetlen tanévig tartott, a református tanárképző 1920/21-ben működött 36 tanárral és 198 hallgatóval, 1921. szeptemberében a román kormány betiltotta. A kolozsvári magyar egyetemi oktatás ezzel két évtizedre megszűnt.

★

AZ EGYETEM NYILVÁNOS RENDES ÉS RENDKIVÜLI TANÁRAI

1872—1919

A jogi és államtudományi kar kezdetben 12 tanszékkal indult meg, ez a szám később 16-ra szaporodott. A római jogot *Farkas Lajos* (1872—1915) adta elő, utódja *Kiss Mór* (1915) lett, aki 1886 óta a pandekta-jog külön tanszékét látta el. Jogtörténeti előadásokat *Óvári Kelemen* (1872—1916), utána *Bochkor Mihály*, előbb az egyetem magántanára (1917—) tartott, a tanszék előbb „egyetemes európai és hazai jogtörténet“, majd „magyar alkotmány- és jogtörténet“ címet viselt. A közjog és a közigazgatási jog eleinte egy tanszéken belül foglalt helyet, tanárai *Korbuly Imre* (1872—1876), *Torma Károly* (1877—1879, Budapestre távozott), *Lindner Gusztáv* (1879—1901), *Nagy Ernő* (1902—1913), *Réz Mihály*, az egyetem magántanára (1913—1916) és *Szandtner Pál* az egyetem magántanára (1917—) voltak. A közigazgatási jog *Boér Elek* (1908—) kinevezésével, ki szintén az egyetem magántanára volt, külön tanszéket nyert. A nemzetgazdaság- és pénzügytan tanszékét *Berde Áron* (1872—1890), *Pisztóry Mór* (1891—1905) és *Navratil Ákos* (1905—), a statisztikai tanszéket *Vályi Gábor* (1872—1905), *Kenéz Béla* (1907—1918, Budapestre távozott) és *Kovács Gábor*, előzőleg az egyetem magántanára (1918—) töltötték be. *Jenei Viktor* (1872—1887) jogbölcészet, jogi enciklopédia és protestáns egyházjog előadására neveztetett ki, de 1875-től kezdődőleg az utóbbi tárgyat nemzetközi joggal cserélte fel. Az így átalakított tanszéket utána *Werner Rezső* (1888—1905), *Somló Bódog*, az egyetem magántanára (1905—1918) és *Mór Gyula* (1918—) vették át. Politikát *Concha Győző* (1872—1892, Budapestre távozott), *Kuncz Ignác* (1893—1903), *Balogh Artur* (1904—1916) és *Réz Mihály*, az egyetem magántanára (1916—), magyar magánjogot *Kolosváry Sándor* (1872—1910) és *Kolosváry Bálint*, előzőleg az egyetem magántanára (1911—), míg osztrák magánjogot *Haller Károly* (1872—1905), *Kolosváry Bálint* (1906—1911) és *Menyhárt Gáspár*, szintén kolozsvári magántanár (1911—) adtak elő. A büntetőjog tanárai *Groisz Gusztáv* (1872—1894) és *Lukáts Adolf* (1894—)

Korbuly Imre
1844—1876

Farkas Lajos
1841—1921

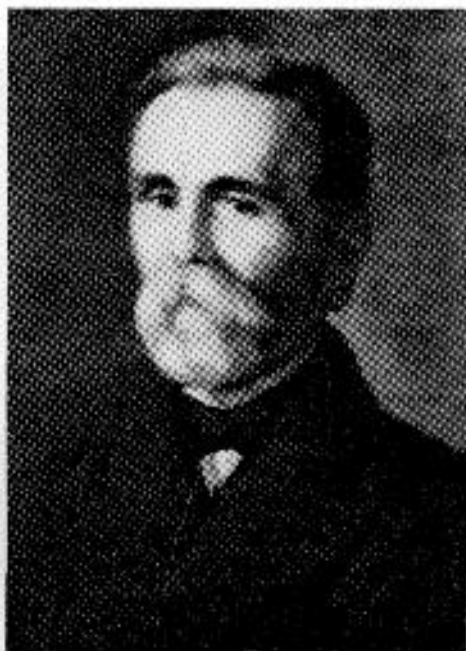
Boér Elek
sz. 1872

Réz Mihály
1878—1921

Jenei Viktor
1840—1887

Vályi Gábor
1844—1926

Kuncz Ignác
1841—1903

Balogh Artur
sz. 1866

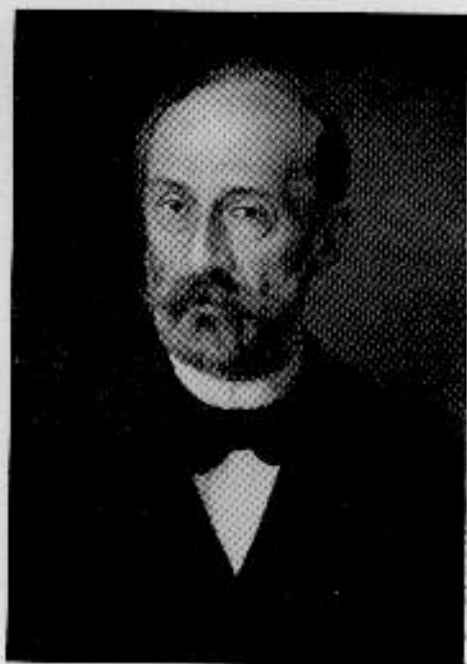
Menyhárt Gáspár
1868—1940

Jancsó György
1853—1911

Tóth Károly
1876—1928

Csiky Viktor
1839—1924

voltak. *Finkey Ferenc*, kolozsvári magántanár 1912—1915 között, mint a büntető perjog tanára működött, míg a pozsonyi egyetemre nem távozott. A polgári törvénykezési jog és a kereskedelmi és váltójog kezdetben egy tanszéken belül került előadásra *Plósz Sándor* (1872—1881, Budapestre távozott) és *Nagy Ferenc* (1881—1891) tanársága idején. Ezután a tanszék kettéválasztatott és polgári törvénykezési jogot *Jancsó György* (1891—1912) és *Tóth Károly* (1913—), míg kereskedelmi és váltójogot *Klupathy Antal* (1894—1911), *Helle Károly*, az egyetem magántanára (1912—1914, Budapestre távozott) és *Kuncz Ödön*, szintén kolozsvári magántanár (1914—) adtak elő. Az egyházjog tanárai *Csiky Viktor* (1872—1899) és *Kosutány Ignác*, kolozsvári magántanár (1900—) voltak.

Az orvosi kar eredeti 12 tanszéke az idők folyamán 17-re emelkedett. Az egyes tanszékeket a következő nyilvános rendes és rendkívüli tanárok töltötték be: 1. Leíró- és tájbonctan: *Czifra Ferenc* (1872—1876), *P. Thewrewk Aurél* (1877—1881, Budapestre távozott) és *Davidá Leó*, az egyetem magántanára (1882—). 2. Élet- és szövettan: *P. Thewrewk Aurél* (1872—1877), *Klug Nándor* (1878—1891, Budapestre távozott), *Udránszky László* (1891—1910, Budapestre távozott). 1895 óta a tanszék csak az élettanra szorítkozott, a szövet- és fejlődés-tant az orvostani hallgatók is a matematikai karon hallgatták. Már csak élettant adott le *Veress Elemér*, előzőleg az egyetem magántanára (1913—). 3—4. Általános kór- és gyógytan, gyógyszer-tan: *Ajtai Kovách Sándor* (1872—1873), *Högyes Endre* (1875—1883, Budapestre távozott), *Bókay Árpád* (1883—1890, Budapestre távozott). Ezután a tanszék kettéosztatott; kór- és gyógytant *Löte József*, az egyetem neveltje (1890—) adott elő, míg a gyógyszer-tani tanszéket *Tóth Lajos* nyerte el (1890—1897); kultuszminiszteri államtitkárrá kinevezetvé, tanszékét 1913-ig helyettesítéssel látták el; utódává *Jakabházy Zsigmond* kolozsvári magántanár neveztetett ki. *Issekutz Béla*, kolozsvári magántanár 1919-ben neveztetett ki a kísérleti gyógyszerhatástan katedrájára. 5. Kórbonctan: *Genersich Antal* (1872—1895, Budapestre távozott), *Buday Kálmán* kolozsvári magántanár (1896—1914, Budapestre távozott), *Veszprémi Dezső* kolozsvári magántanár (1914—). 6—7. Törvényszéki orvostan és közegészségtan: *Fodor József* (1872—1873, Budapestre távozott), *Ajtai Kovách Sándor* (1874—1882, Budapestre távozott). Ezután a tanszéket kettéosztották, törvényszéki orvostant *Belky János* (1883—1892), *Kenyeres Balázs* (1894—1914, Budapestre távozott) és *Demeter György*, előzőleg az egyetem magántanára (1919—), közegészségtant pedig *Rózsahegy Aladár* (1883—1896) és *Rigler Gusztáv* (1899—) adtak elő. 8. Állatgyógytan és állatrendészet: *Mina János* (1872—1880), ezután a tanszék megszűnt. 9. Élet- és kórvegytan: *Plósz Pál* (1872—1874, Budapestre távozott), *Ossikovszky József* (1874—1888), azután helyettesítve, majd *Reinbold Béla* kolozsvári magántanár (1912—). 10. Belgyógyászat: *Máchik Béla* (1872—1879), *Purjesz Zsigmond* (1880—1911), *Jancsó Miklós* (1911—). 11. Sebészet: *Brandt József* (1872—1904), *Makara Lajos* (1905—1915), azután helyettesítve. 12. Orthopaed sebészet: *Hevesi Imre*, kolozsvári magántanár (1914—). 13. Szemészet: *Schulek Vilmos* (1872—1874, Buda-

Davida Leó
1852—1929

Klug Nándor
1845—1909

Bókay Árpád
1856—1919

Tóth Lajos
1856—1926

Udránszky László
1862—1914

Lőte József
1856—1938

Ajtai Kovách Sándor
1845—1917

Jakabházy Zsigmond
sz. 1867

Belky János
1851—1892

Genersich Antal
1842—1918

Rigler Gusztáv
1868—1930

Rózsahegyi Aladár
1855—1896

Mina János
1829—1880

Plósz Pál
1844—1902

Jancsó Miklós
1868—1930

Reinbold Béla
1875—1927

Makara Lajos
1861—1915

Hevesi Imre
1867—1921

Hoór Károly
1858—1927

Imre József
1851—1933

Demeter György
1876—1925

Brandt József
1839—1912

Genersich Gusztáv
1865—1921

Maizner János
1828—1902

Marschalkó Tamás
1862—1915

Lechner Károly
1850—1922

pestre távozott), *Szilágyi Ete* (1875—1894), *Hoór Károly* (1894—1908, Budapestre távozott), *Imre József* (1909—). 14. Szülészet : *Maizner János* (1872—1892), azután szülészet és nőgyógyászat címen *Szabó Dénes* (1892—1918). 15. Bőr- és bujakórtan : *Géber Ede* (1874—1891), *Marschalkó Tamás* (1897—1915), azután helyettesítve. 16. Elmekórtan : *Lechner Károly* (1889—). 17. Gyermekgyógyászat : *Genersich Gusztáv* kolozsvári magántanár (1917—).

A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon eredetileg 10 tanszék volt, ez a szám később 16-ra emelkedett. A kar tanárai a következők voltak : 1. Bölcsélet : *Szász Béla* (1872—1896), *Böhm Károly* (1896—1911), *Pauler Ákos* (1912—1916, Budapestre távozott), *Bartók György* kolozsvári magántanár (1917—). 2. Neveléstudomány : *Felméri Lajos* (1872—1894), *Schneller István* (1895—). 3—5. Magyar nyelv és irodalom : *Imre Sándor* (1872—1886), *Szinnyei József* (1886—1890). 1890 után két tanszék : a) magyar nyelv és finnugor összehasonlító nyelvészet : *Szinnyei József* (1890—1893, Budapestre távozott), *Halász Ignác* (1893—1901), *Szilasi Móric* (1902—1905), *Zolnai Gyula* (1906—1917, Pozsonyba távozott), b) magyar irodalom : *Széchy Károly* kolozsvári magántanár (1890—1905, Budapestre távozott), *Dézi Lajos* (1906—1932). 1893-ban állítottott fel a c) uralaltáji összehasonlító nyelvészeti tanszék : *Bálint Gábor* (1893—1913), *Gombocz Zoltán* (1914—). 6. Classica philologia I. : *Hóman Ottó* (1872—1885), *Hegedüs István* kolozsvári magántanár (1886—1891, Budapestre távozott), *Pecz*

Schneller István
1847—1939

Zolnai Gyula
sz. 1862

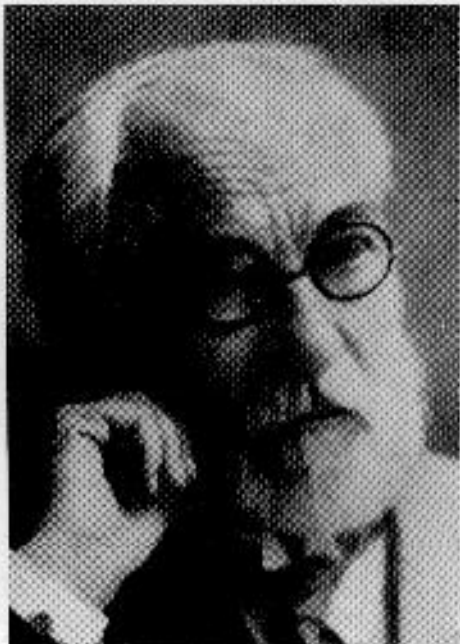
Széchy Károly
1848—1906

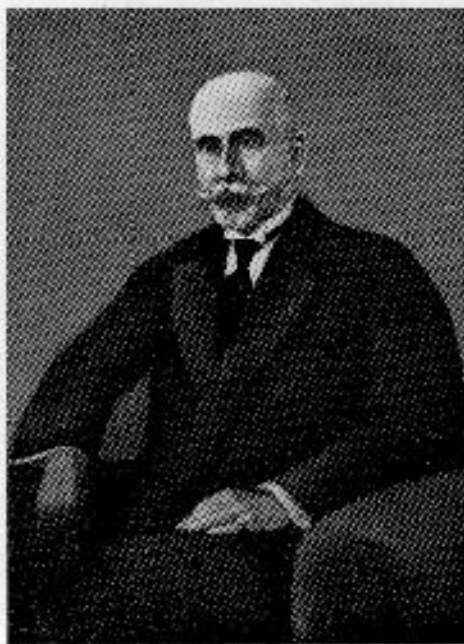
Dézsi Lajos
1868—1932

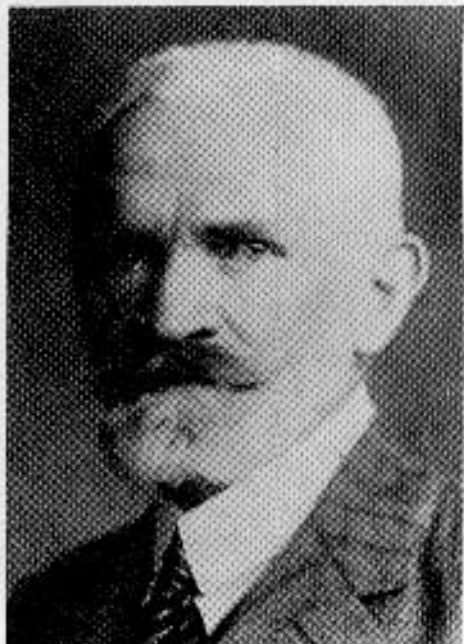
Bálint Gábor
1844—1913

Csengery János
sz. 1856

Pósta Béla
1862—1919

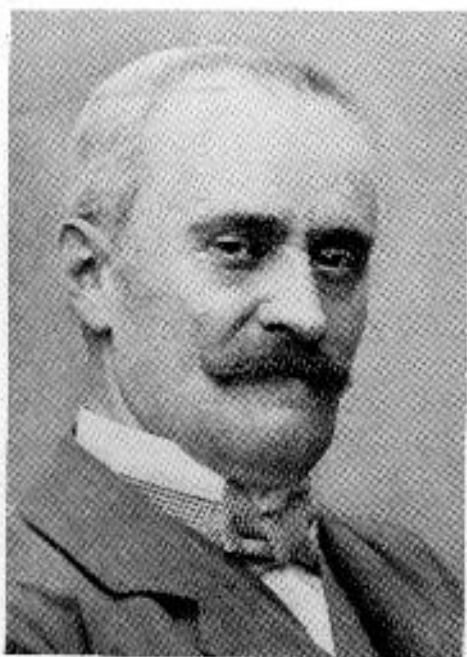
Cholnoky Jenő
sz. 1870

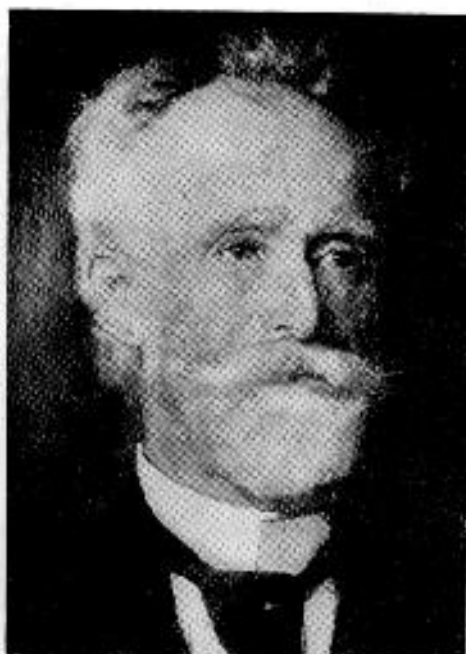
Vályi Gyula
1855—1913

Martin Lajos
1827—1897

Farkas Gyula
1847—1930

Abt Antal
1828—1902

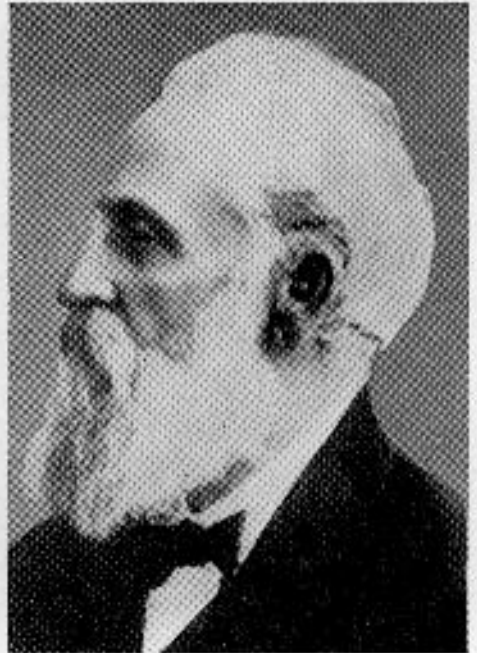
Fabinyi Rudolf
1868—1920

Koch Antal
1843—1927

Szádeczky Kardoss Gyula
1860—1935

Entz Géza
1842—1919

Vilmos (1891—1895, Budapestre távozott), Csengery János (1895—). 7. Classica philologia II.: Szamosi János (1872—1909), Némethy Géza (1909—1912, Budapestre távozott), Hornyánszky Gyula (1913—). 8. Német nyelv és irodalom: Meltzl Hugó (1872—1908), Bleyer Jakab (1908—1911, Budapestre távozott), Schmidt Henrik (1911—). 9. Francia nyelv és irodalom: Haraszti Gyula (1895—1909, Budapestre távozott), Karl Lajos (1913—). 10. Román nyelv és irodalom: Szilasy Gergely (1872—1886), Moldován Gergely (1886—). 11. Egyetemes történet: Ladányi Gedeon (1872—1886), Lánczy Gyula (1886—1891, Budapestre távozott), Márki Sándor (1892—). 12. Ókori egyetemes történet: Schilling Lajos kolozsvári magántanár (1883—). 13. Magyar történelem: Szabó Károly (1872—1890), Szádeczky Kardoss Lajos (1891—). 14. Magyar művelődéstörténet: Vajda Gyula kolozsvári magántanár (1883—1909), Erdélyi László (1911—). 15. Történeti segédtudományok: Finály Henrik (1872—1898), utána a katedra betöltetlen maradt. 16. Régészet: Pósta Béla (1898—1915). 17. Földrajz: Terner Adolf (1874—1904), Cholnoky Jenő (1905—).

A matematikai és természettudományi kar 7 tanszékkal kezdte meg működését, ehhez idővel még 4 tanszék járult. A kar tanárai a következők voltak: 1. Elemi mennyiségtan: Brassai Sámuel (1872—1883), Réthy Mór (1884—1886, Budapestre távozott), Vályi Gyula kolozsvári magántanár (1887—1912), Haar Alfréd (1912—). 2. Felsőbb mennyiségtan: Martin Lajos (1872—1897), Schlesinger Lajos kolozsvári magántanár (1897—1911, Budapestre távozott), Fejér Lipót (1911, Budapestre távozott), Riesz Frigyes (1912—, Szegedre távozott). 3. Ábrázoló geometria: Klug Lipót kolozsvári magántanár (1896—1917). 4. Mennyiségügyi fizika: Réthy Mór (1874—1884), Vályi Gyula (1884—1887), Farkas Gyula (1887—1915), Ortway Rudolf kolozsvári magántanár (1915—). 5—6. Kísérleti fizika: Abt Antal (1872—1902), Tangl Károly (1903—1916), Pogány Béla kolozsvári magántanár (1918—). A második, gyakorlati fizikai tanszéken: Pfeiffer Péter kolozsvári magántanár (1904—). 7—8. Vegytan: Fleischer Antal (1872—1877), Fabinyi Rudolf (1878—), a második tanszéken: Ruzitska Béla kolozsvári magántanár (1913—). 9. Ásványtan-földtan: Koch Antal (1872—1895, Budapestre távozott), Szádeczky Kardoss Gyula (1896—). 10. Növénytan: Kamitz Ágost (1872—1896), Istvánffi Gyula kolozsvári magántanár (1897—1899, Budapestre távozott) szőlészeti igazgatónak), Richter Aladár (1901—1913), Györffy István kolozsvári magántanár (1914—). A növényrendszertan külön tanszékét Borbás Vince (1902—1905) látta el. 11. Állattan: Entz Géza (1872—1889, Budapestre távozott), Apáthy István (1890—).

MAKKAI LÁSZLÓ

AZ EGYETEMI HALLGATÓK STATISZTIKÁJA
1872—1919

Tanévben	Jogi	Orvosi	Bölcs. nyelv és történet tud.	Math. és term. tud.	Gyógy- szerész hallga- tók	Össze- sen
		k a r o k b a n				
1872—73.....	173	27	21	32	5	258
1873—74.....	154	46	43	52	11	306
1874—75.....	170	51	66	66	24	377
1875—76.....	187	65	55	67	32	406
1880—81.....	228	96	71	46	29	470
1881—82.....	225	100	67	42	22	456
1882—83.....	227	93	71	39	26	456
1883—84.....	235	108	66	33	23	465
1884—85.....	232	106	63	32	23	456
1885—86.....	256	120	65	29	34	504
1890—91.....	268	150	85	39	65	607
1891—92.....	277	142	90	36	77	622
1892—93.....	299	152	80	38	55	624
1893—94.....	243	137	86	41	18	525
1894—95.....	344	123	87	41	34	629
1895—96.....	369	113	130	56	34	702
1900—01.....	960	98	220	91	34	1403
1901—02.....	1085	106	249	115	47	1602
1902—03.....	1181	134	254	124	61	1754
1903—04.....	1333	122	267	134	69	1925
1904—05.....	1646	140	297	137	70	2290
1905—06.....	1687	182	304	133	80	2386
1910—11.....	1578	363	212	96	110	2359
1911—12.....	1624	399	199	85	98	2405
1912—13.....	1467	491	186	92	107	2343
1913—14.....	1352	559	189	87	115	2302
1914—15.....	698	279	142	65	32	1216
1915—16.....	354	169	112	46	22	703
1916—17.....	188	108	89	23	12	420
1917—18.....	302	227	99	49	26	703
1918—19.....						Évkönyv nem jelent meg.

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÉS AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOSSÁG

Nem volt és ma sincs valamirevaló egyetem, melynek ne lenne becsvágya az európai hírnév. Változhat az idők járása az egyetem intézménye felett, jelentősége a nemzetek kulturális életében növekedhet avagy csökkenhet, az az egy tény azonban mindig változatlan marad, hogy az egyetem fogalma elválaszthatatlan a tudomány fogalmától: az egyetem értékbeli súlya döntő módon függ attól, hogy falai között a tudomány ápolása minő színvonalon folyik. Ebből érthető azután, — s erről éppen a kolozsvári egyetem s általában a vidéki egyetemek esetében nem szabad megfeledkezni — hogy nem mindig a nagyobb s nem mindig a fővárosibb egyetem a jobbik egyetem. Elég egy pillantást vetnünk Németország, Anglia, Olaszország vagy Amerika egyetemeinek tudományos rangsorára s rögtön nyilvánvalóvá lesz, hogy valamely egyetem tudományos tekintélye korántsem csupán földrajzi tényezőktől függ.

Bármily nehéz is tehát — s legtöbbször hiú vállalkozás — egyetemek versengésében döntő ítéletet mondani, maga a versengés tagadhatatlan s éppen nem káros valóság az egyetemek életében. E szempontból egészen sajátos a kolozsvári egyetem helyzete. Tudomány és egyetem között a tanár személye a valóságos kapocs: jó egyetem az, amelyiknek jó professzorai vannak. A kolozsvári egyetem ötven esztendejének tudománytörténetében egyik legmeghökkenőbb jelenség az a bőség, mellyel ez az egyetem egyre-másra küldte a jobbnál-jobb tanárokat idősebb és a centralizmus korában természetszerűen jobban kegyelt társának, a budapesti Pázmány-egyetemnek. E jelenség a pesti egyetemre nézve hasznos, de nem hízelgő, a kolozsvári egyetemre nézve hízelgő, de nem túlságosan hasznos. Az egyetem historikusának ilyenformán nemcsak joga, hanem a tárgyilagosság követelménye által előírt kötelessége is, hogy a Kolozsvárt az európai tudománnyal összekötő szálak bogozása közben ne legyen túlságos tekintettel arra, hogy e szálak csak részben, csak rövidebb-hosszabb ideig szövődtek Kolozsvárt. A tudós egyéniség amúgy sem parcellázható bizonyos hivatali évszá-

Brassai Sámuel
1800—1897

mok keretei közé : egy-egy végső eredménye néha évtizedekkel korábbi gondolatokra, élményekre utal vissza. Harmadsorban pedig ilyen szemléletre késztet az a fogalmilag nehezen körülírható benyomás is, mely egyre inkább erősödik abban, aki a kolozsvári egyetem évkönyveit elfogulatlanul lapozza : hogy volt ennek az egyetemenek valaminő sajátos hangulata, egyéni couleur locale-ja, mely félreismerhetetlenül rányomta bélyegét az itt dolgozó tudósok legtöbbszörének egyéniségére.

Talán nem tévedünk, ha e fogalmilag nehezen megfogható, sajátos jelleg egy leglényegesebb jegyét abban látjuk, hogy a kolozsvári professzorok a szokottnál mélyebben hittek a tudományos igazság szuverén voltában s e szilárd meggyőződésük alapján szokatlanul bátran, melléktekintetek nélkül szállottak síkra tudományos kérdések-

ben s néha a makacsságig menő szívóssággal küzdöttek helyesnek felismert tudományos céljaikért. E magatartásnak bizonyára megvannak a maga valós okai az erdélyi művelődés viharos történetében, de ez okok kutatása jelenleg nem feladatunk. Annyi bizonyos, hogy e magatartás a tudományos kutatás szabadságának legnemesebb hagyományaiban gyökerezik és sohasem mentes bizonyos tragikus mellékíztől, mely a tudományos eszmény és a rideg valóság összeütközéséből származik s mely a késői szemléletben tiszteletet parancsol, de egyben sajnálkozást is kelt.

Ilyen értelemben volt idealista és egyben páratlan szívóssággal küzdő tudós egyéniség a fiatal kolozsvári egyetem öreg professzora: *Brassai Sámuel* (1800—1897). Alakját a magyar tudománytörténet csak keveseknek kijáró módon övezi tisztelettel : „Brassai bácsinak“ becézvén az „utolsó magyar polihisztort“. Nevét csak hosszas keresgélés után találjuk meg a kolozsvári egyetem évkönyveiben : hasztalan keressük a filozófiánál, nem találjuk a nyelvtudománynál, sem a pedagógiánál, sem a botanikánál (mert mindezzel foglalkozott), hanem végül is mint a természettudományi kar matematika-professzorára bukkanunk reá. Doktorátusa eredetileg nem volt, csak kinevezése után avatták tiszteletbeli doktorrá ; ellenben nyugdíjazása után is előadott még, mint magántanár, ezúttal — szanszkrit nyelvet. Tudományos eredményeit az a vonás jellemzi, amely úgyszólván az egész

magyar tudományosságot sötét árnyékként követi éppen az európai tudományossághoz való viszonyában: kitűnő, friss, modern ötletek, melyek a hazai megnemértés és a külföldi mellőzés kettős súlya alatt örökké ötletek maradnak. Az igazságba vetett jogos bizalom s a tudományos közvélemény értetlensége között, szüntelen problémák zajlása közepette zajlik le Brassai élete. A milieu-elmélet hirdetésében kerek harminc esztendővel előzte meg H. Taine-t. Ötletét azonban Szilágyi Ferenc könyvének bírálatában pendítette meg; Szilágyi ekkor már jónevű történész, sőt akadémikus is volt s tekintélyének teljes súlyával nyomta el Brassait a milieu-elmélet csiráival egyetemben: „Részemről e valódi gallimathiaszt nem értem. Egy, a kérdéssel semmi össze függésben nem levő, dologra nem tartozó zavaros ész és beteg képzelődés szüleményével áll elő s climai, topographiai, pszichologiai alapokról ábrándozik. Szegény nem hisztorikus recensens!“ Brassai megdöbbenve ejti el a megkezdett fonalat s ha később vissza-visszatér is ötletéhez, komoly meghallgatásra az csak akkor talál, mikor már milieu-elmélet a neve s H. Taine felfedezésének számít.

De legyen elég ez az egy példa — bár egyetlen lenne! — s a következőkben elégedjünk meg Brassai tudományos eredményeinek és kezdeményeinek pusztá felsorolásával. 1832-ben írt egyik korai tanulmányában (A gyönyörűségről, melyet a szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk. I. rész és A szépművek által okozott gyönyörűről. II. rész. Nemzeti Társalkodó I., 11—12., II. 4—5.) az esztétikai műélvezetet az asszociációkból magyarázza; cvvel Wundt és Fechner tanainak vág elébe s megelőzi az egész századvégi esztétikát. Mikor 1837-ben az unitárius kollégium tanárává választották, „Az idő s a nemzeti karakterek befolyása a törtéíráásra“ címen tart székfoglalót s ebben a milieu-elmélet újabb megpendítése mellett olyan meggondolásokkal él, melyek csak évtizedekkel később az ú. n. szellemtörténetben jutnak véglegesen érvényre. Ugyancsak európai távlata van annak a küzdelmének is, melyet az egyre inkább eluralgó materializmus és pozitívizmus ellen folytatott s melyet az azóta eltelt idők csakugyan igazoltak: a materializmusnak igaza van addig, míg Hegelt cáfolja, de viszont meg sem kísérel felelni számos olyan kérdésre, melyet Hegel már megpróbált oldozgatni. Kitűnő tudományos ösztönére és intuiciójára vall, hogy érdeklődésétől távolabb álló tudományos kérdésekben is sokszor elébe vágott az európai tudománynak. Akadémiai bírálója ugyan „roppant badarságnak“ minősíti Brassai egy ilyen állítását, e „badarság“ azonban — legalább is részben — tudományos közhellyé lett azóta a modern pszichiatriában: „hogy t. i. az orvos nem úgy gyógyítja a megháborodottat, mint orvos, nem is úgy, mint physiológus, hanem egyenesen mint psychologus!“

Rövidesen igazolta az idő Brassainak azt az állítását is, hogy a magyar népi zene semmiképen sem azonosítható a cigányzenével. E kérdésben pedig nem kisebb tekintéllyel szállt szembe, mint a népszerűsége tetőfokán álló Liszt Ferencsel. (Magyar vagy cigányzene? Elmefuttatás Liszt Ferenc cigányokról írt könyve felett. Kolozsvár, 1860.) Zenetörténeti és zeneesztétikai érvei — noha

egy részük csupán megsejtés — ma is helytállók s azokat a magyar zenei folklóre európai hírú eredményei túlnyomórészt igazolják. De nem kevésbé termékeny ötletei voltak a nyelvtudomány terén is, ahol a mondatra vonatkozó felfogása sok tekintetben polgárjogot nyert, de csak akkor, mikor G. v. d. Gabelentz 1875-ben (Ideen zu einer vergleichenden Syntax) hasonló nézeteket kezdett vallani. Végül pedig úgyszólván teljes elégtételt — persze csak eszmeit — szolgáltatott a tudományos utókor Brassai nyelvtanítási elveinek: a modern nyelvtanítás alapvető kátéja, E. Viëtor híres műve (Der Sprachunterricht muss umkehren. Leipzig, 1882.) néhol meg-hökkentő egyezéssel hirdeti a Brassai által már évtizedek óta vallott és alkalmazott nyelvdidaktikai elveket.

Van azonban még egy oly pont Brassai munkásságában, ahol végleg lehetetlen elvitatni a magyar tudomány kezdeményező érdemeit. Ez a pont: kolozsvári tanártársával, *Meltzl Hugóval* (1846—1908) 1877-ben közösen alapított folyóiratuk, az „Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok“. Meltzl Hugó a német nyelv és irodalom tanára volt a Ferenc József-egyetemen, 1872-től egészen 1908-ban bekövetkezett haláláig. Úgyszólván egész életét annak szentelte, hogy élő, valóságos kapcsolatot létesítsen az európai és a magyar tudományosság között. Nem borúlátás — sajnos —, ha megállapítjuk, hogy e törekvésében sokkal több megértéssel találkozott külföldön, mint idehaza. Ez áldatlan helyzetben — bár a historikus feladata nem a bíráló — aligha lehetséges az akkori magyar tudományosságot el nem marasztalni, mert hogy Meltzl és Brassai vállalkozása valóban elsőrangú fontosságú európai kezdemény volt, azt nyilvánvalóan bizonyítják a későbbi események. Brassai négy év múlva magára hagyta Meltzlt; nem mintha lelkesedése hagyott volna alább, — ez nem igen fordult elő e pátriárkorkort megért tudós életében — hanem azon egyszerű oknál fogva, mert pénze elfogyott. Tudnunk kell ugyanis, hogy a világ első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratát a két kolozsvári professzor saját pénzén adta ki mindvégig. Meltzl egyedül folytatta a vállalkozást s küzdött még további hat évig. A folyóirat, melynek főcíme közben „Acta Comparationis Litterarum Universarum“ lett — 1888. januárjában megszűnt. Hogy valóban európai hivatást töltött be e kolozsvári

Meltzl Hugó
1846—1908

kezdemény, egyrészt mutatja az, hogy 1887-ben, mikor az Actá-k már utolsókat vonaglottak — Max Koch, a kiváló német irodalomtörténész, legott átvette a kezdeményt s „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte“ címen virágzó folyóiratot indított. Másrészt azonban maga a folyóirat tanuskodik valóban európai hivatásáról. Cikkei tizenkét nyelven íródtak s munkatársai között sok komoly külföldi tudós szerepel, sőt a franciák nagy költője, a provençei Mistral is. Meltzl kitűnő szimatára vall, hogy Petőfiben megtalálta azt a költői egyéniséget, aki bizonyos szempontokból páratlanul állva az egész világirodalomban, valóban felkelthette a világ irodalmárainak érdeklődését a magyar költészet értékei iránt. Hogy Petőfi neve ma már vitán felül ott ragyog a világ legnagyobb lírikusainak sorában, az Meltzlnak és lapjának hervadhatatlan érdeme marad mindenkor. E nemzeti szempontból eléggé meg nem becsülhető érdemmel szemben ma már neveltségnek tűnnek fel a Vadnai szerkesztette Fővárosi Lapoknak gáncsvetései, melyek „hazafias alapon“ próbálták Meltzl lapjának „káros nemzetközi törekvéseit“ megghiúsítani. Mindez természetesen csak késői elégtétel; a kolozsvári egyetem hőskorában szomorú valóság volt, hogy — amint maga Meltzl panaszkolja — Spanyolországban éppen kétszercrannyi előfizetője volt az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapoknak, mint a magyar fővárosban.

Meltzlnak egyéb tudományos munkássága három lényeges ponton éri el — s részben meg is haladja — az akkori európai színvonalat. Az egyik a regényről vallott felfogása (*Philosophie des Romans*. Ö. I. L. 1877.), mely szerint — s ez ma is helytálló felfogás — a modern regény nem más, mint a klasszikus éposz dekompozíciója. A másik inkább módszertani szempontból fontos: az Astarte- és Madonnakultusz bizonyos rokonvonásainak felismerése (*Solidarität des Madonna- und Astarte-Cultus. Neue kritische Grundlage der vergleichenden Mythologie*. *Acta Comp. Litt. Univ.* 1884) korai példája a kulturális érintkezések azóta részletesebben megismert ama változatának, melyben az új tartalom régi formákban jelentkezik s ezzel távolabbi valláslélektani mozzanatokat sejtet. Végül pedig: valószínűen Meltzl volt az első, aki Edison fonográfjának legfontosabb tudományos szerepét felismerte. „Edison fonográfja — úgymond — a gőzgép óta a legfényesebb találmány, melynek nagy szerepe lesz az összehasonlító irodalomtörténetben, különösen a folklórebán.“ (*Das Phonogramm*. Ö. I. L. 1879.)

Az a heroikus idealizmus mely Brassai és Meltzl munkásságát jellemzi, bizonyos fokig végigkíséri a kolozsvári egyetem ötven esztendejét, s talán ez az az alaphang, mely az itt folyó sokszínű és különféle szakokra és mellékszakokra oszló tudományos munka polifóniájában itt is, ott is megcsendül. *Török Aurélt* (1842—1912) is (aki orvosprofesszor volt Kolozsvárt) ez az alaphang kíséri el a pesti egyetem antropológiai tanszékére. Neki is megvolt a maga ellenzéke (főképp Réthy László) és őt is igazolta végül az európai tudományosság. Ájno-koponyákon végzett méréseit az „*Archiv für Anthropologie*“-ban 1888-tól 1900-ig, 700 lapon közli; vizsgálatai előrehaladtával 5000-nél több mérést tudott végre-

Török Aurél
1842—1912

hajtani az emberi koponyán ; törekvései a kraniometria megreformálására irányultak s kitartása, tudományos nagyigényűsége végül is sikerre vezettek. „Török Aurél — úgymond Bartucz Lajos — győzött. Nem túlzásával, nem a 6000 mérettel, hanem azzal, hogy felrázta tespedéséből a kraniometriát s diadalra segítette a modern antropológiai módszerek kifejlődését. Az ő módszeréből lett részben a mai variációs-statisztikai módszer, elmés mérőeszközeinek nagyrésze pedig ma is párját ritkítja . . . Török Aurél valóban a kraniologia reformátora volt s külföldön nagy dicsőséget szerzett a magyar névnek.“ Mindezek kellő méltánylásához tudnunk kell, hogy eredményeit nem kisebb európai tekintélyek kezdeti ellenzésével szemben kellett kivívnia, mint aminők Virchow vagy Kollmann voltak.

Török Aurél munkájának európai sorsa világosan mutatja, hogy nemcsak a jobbára imponderabiliákkal dolgozó szellemi tudományokban mutatkozhatnak nehézségek egy-egy új tudományos eredmény nemzetközi elfogadtatásában, hanem ugyanezt a harcot végig kell küzdenie a ponderabilis, exact módon mérhető adatokkal dolgozó természettudósoknak is. Bármennyire is felemelő látvány azonban a késői szemlélő számára az ilyen küzdelem, tagadhatatlan, hogy a tudós számára nem a heroizmus a legmegfelelőbb életforma s a küzdelemben eltöltött idő mégis csak elveszett idő a tudomány szempontjából ; a legszebb tudományos eredmények lelőhelye nem a küzdelem zajos porondja, hanem az íróasztal nyugalma és a laboratórium csendje. Ebből a szempontból a kolozsvári egyetem ötven esztendeje a tudományok történetének eléggé kedvezőtlen időszakára esik ; mert ebben az időben Európaszerte igen erős polemikus hajlam mutatkozik a tudomány berkeiben s viszont az egyszer megszilárdult tekintélyeken igen nehéz rést ütniök azoknak, akik újszerű eredményekkel kopogtatnak az elismertetés ajtaján : ez a kor, mely soha nem látott mértékben hódolt a fejlődés eszméjének, dogmatikusan lezártnak hitte a fejlődést az evolucionizmus gondolatával. (Ezt az alapcsalódást a kor — ellentett előjellel — Hegeltől örökölte.) E tudománytörténeti helyzetre igen jellemző példa, hogy Friedrich Nietzsche a klasszika-filológiában évtizedekig Wilamowitz-Moellendorf tekintélye miatt nem kelthetett mélyebb

hatást, a filozófiában pedig hamarabb talált utat a nagyközönséghez, mint a szakkörökhöz (v. ö. pl. H. Rickert kritikáját még 1920-ban is); ugyanerre bizonyíték W. Dilthey is, aki életében nagyobb hatást nem igen tudott kelteni, jóllehet filozófiának és törtérianak általa oly mesterien űzött egybeszövése később igen termékeny kezdeményezésnek bizonyult.

Az európai tudományosságnak ez az állapota Magyarországon is érezte hatását. Mindezt azért kell figyelembe vennünk, nehogy sajátos jelenségnek nézzünk valamit, ami valójában Európaszerte dívó, általános jelenség volt ez időben. Ennek tudatában azonban kétségkívül megállapíthatjuk, hogy a kolozsvári egyetem — hazai viszonylatban — mindig elől járt abban, hogy modern tanításokat szegezzen szembe a bevett tanításokhoz ragaszkodó tudományos közzvéleménnyel.

Azt szokták mondani, hogy valamely egyetem filozófiaprofesszora — ha valóban erős egyéniség — meghatározza az egész egyetem szellemi beállítását (amint pl. a berlini egyetem alapjellegét egykor valóban Hegel adta meg). Ha a Kolozsvárt folyó tudományos munka alapjellegét helyesen láttuk fentebb valaminő aktív idealizmusban, akkor a kolozsvári egyetem két nagy filozófusa — Böhm Károly és Pauler Ákos — valóban híven fejezték ki ezt az alapjelleget. *Böhm Károly* (1846—1911) volt az első önálló magyar filozófiai rendszer megalkotója. Tanítása valóban idealizmus, a szónak mind ismeretelméleti, mind pedig axiológiai értelmében. Munkásságában pedig élete végéig fellelhető az az aktivitás, mely igaza tudatában nem riad vissza semminő tekintély megbírálásától sem. Hogy Zsilinszky Mihályt, Klamarik Jánost, Névy Lászlót vagy Bihari Pétert keményen megbírált, azon ma már nem csodálkozhatunk. De meglepő, hogy szembeszállt nem kisebb tekintéllyel, mint Greguss Ágosttal is és — vele szemben is igaza volt. Fő kifogása, hogy Greguss írásai nem állanak korszerű európai színvonalon s Rosenkranz és F. T. Vischer meghaladott tanítására támaszkodnak: Greguss „régiben él, eszmeköre a filozófiai jelenkorban elavult“ (Greguss Á. „Tanulmányai“: Ellenőr IV. évf. 300—301. sz.). Hogy ez az erős kritikai hang Böhm részéről valóban jogosult, azt igazolja az, hogy saját tanítása valóban a legmodernebb európai színvonalon áll s még itt is éppen a legfrissebb kezdeményekkel áll

Böhm Károly
1846—1911

összhangban, illetőleg azokat több ponton meg is haladja. E téren elsősorban Böhm értékelméletére kell gondolnunk. Pauler Ákos akadémiai jelentése szerint : „Böhm úttörő a világirodalomban . . . Rendszeresen kidolgozott értékelméletnek öntudatos egybeszövését a világmagyarázat ugyancsak szabatosan kidolgozott végső principiumaival Böhm Károly előtt egy bölcselőnél sem találhatjuk.“ (Akad. Ért. 1912. 272. 1.) Talán nem tévedünk, ha Böhm tanításának mégsem ezt a részét tartjuk európai távlatban legjelentősebbnek, hanem inkább az emberi „szellemre“ vonatkozó felfogását. Maga a formális értékelmélet ugyanis ma már meglehetősen kialakult filozófiai diszciplína: jól megművelt terület, melyen azonban újabb lehetőségek nem igen mutatkoznak. Annál nagyobb jelentősége van mind lélektani, mind kultúrfilozófiai szempontból Böhm ú. n. szellemtanának: „Böhm pszichológiai tanítása rendszerének egyik legértékesebb és legeredetibb része . . .“ — úgymond Pauler Ákos. (B. K. emlékezete. 5. 1.) Böhm valóban megelőzi korát, midőn ma is helytálló érveket szegez Wundt és Fechner népszerű tanításaival szembe és hangsúlyozza, hogy a képzettársítás helyes magyarázatában nem szabad mechanisztikus, atomizáló módon eljárunk, hanem figyelembe kell vennünk, hogy minden lelki funkció szerves része egy lélekegész célszerű, teleologikus, aktív és ökonomikus működésének. (Kritikai megjegyzések a képkapcsolás elméleteire: Magyar Phil. Szemle. V. évf. 81. 1.) Böhm — ma is helytálló módon — felhívja a figyelmet a képzettársítás tartalmi és induktív elemeire s midőn a képzeteknek gyermekkortól kezdődő lélektani vizsgálatát sürgeti s az erotikus képzeteknek a női lélek betegségeiben való szerepét hangsúlyozza: voltaképpen az ú. n. pszichoanalizist előzi meg jó pár évvel, mely — mint tudjuk — Breuernek és Freudnak a hisztériára vonatkozó kutatásaiból indult ki s lett azóta sok tekintetben elfogadott, de mindenképpen termékeny lélektani felfogássá. De még jelentősebbek Böhmnek azok a lélektani nézetei, melyek a modern szellemtudományok alapfogalmára, az ú. n. megértésre (Verstehen) vonatkoznak. (A megértés, mint a megismerés középponti mozzanata. Budapest, 1909.) „Mert világos előttem, — úgymond Böhm — hogy a megértés a jelentésre, a jelentés az általánosra, az általános a valóra, a való az igazságra, az igazság a bizonyosságra vezet.“ Különösen érdekes e felfogásban az, hogy a német újhumanizmussal, melyből e felfogás európaszerte kinőtt, Böhm soha közvetlen tudományos kapcsolatban nem állott s az őt e gondolatokban csak szépirodalmi úton (Lessing, Goethe stb.) ihlethette s így Böhm pusztán következetes gondolati munkával, önállóan jutott olyan eredményekre, melyeket az európai tudományosság csak egy generációval később tudott kiérlelni: íme, ismét visszatér itt a magyar tudománytörténet szomorú vezérmotívuma. Böhmnek ezek a lélektani gondolatai még mai szemmel nézve is annyira frissek, hogy még E. Spranger megfogalmazásában sem tudtak végérvényesen tért hódítani: az ú. n. szellemtudományos lélektan igen szép eredményeket ért el, de végleges helye ma sincs még az elfogadott tudományok hierarchiájában. Lélek, szellem és érték fogalmának összekapcsolásában minden esetre Böhm Károlyé az európai elsőbbség, aminek súlyát csak tetézi az, hogy az

ő felfogásából hiányzik — lélektani téren — természetnek és szellemnek az a merev elválasztása, ami a Spranger-féle iskola igen veszélyes dogmája.

Valószínűnek látszik, hogy Böhm Károlynak reális hatása is volt a modern lélektanra, de nem közvetlenül, hanem tanítványán és magántanárán, *Palágyi Menyhért*en (1859—1924) keresztül. Böhm lélektanának a „képek“-re vonatkozó fejezetei ugyanis nyilván erős hatással voltak a később idegenbe szakadt Palágyira, aki szintén a lélektannak alapvető ismeretelméleti problémáival foglalkozik. (Neue Theorie des Raumes und der Zeit. Leipzig, 1901; Naturphilosophie. Vorlesungen ü. die Grundprobleme des Bewusstseins und des Lebens. Charlottenburg, 1907, v. ö. G. Uphues: Zur Krisis in der Logik, eine Auseinandersetzung mit Melchior Palágyi. Leipzig, 1903.)

Palágyit viszont — éppen ezekben a kérdésekben — Ludwig Klages, napjaink egyik legnevesebb német bölcselője tekinti úgyszólván mesterének: Böhm lélektani gondolatai így jutnak késői, de európai viszonylatban is komoly elismeréshez.

Nem kevésbé eredeti a kolozsvári egyetem másik nagy filozófusának, *Pauler Ákos*nak (1876—1933) a rendszere. Pauler rendszere ugyancsak idealizmus, de a szónak csupán értékelméleti és világnézeti értelmében; az ismeretelméletben elveti a szubjektivizmust s — épp ellenkezően — napjaink egyik legkövetkezetesebb objektivisztikus filozófiáját teremti meg. Pauler tehát sok tekintetben folytatja Böhm filozófiájának kezdeményeit, de ezek saját rendszerében más — de ugyancsak európai távlatú — jelentőséget nyernek. Nevét elsősorban logikája (Logika. Az igazság természetének alapvonalai. Budapest, 1927. — megjelent németül is) fogja megőrizni. Pauler az első, aki határozott formát ad azoknak az objektivisztikus törekvéseknek, melyeket a XIX. század nagy, de elszigetelt gondolkodói: Bolzano és Brentano igyekeztek korukkal elfogadtatni. Másrészt abban is első Pauler, hogy levonta annak az éleselméjű bírálóknak további következményeit, melyet Edmund Husserl gyakorolt az ú. n. pszichologizmussal szemben s melyeket Husserl maga elmulasztott levonni. Pauler főerőssége s eredetiségének kulcsa gondolkodásának tisztaságában és következetességében rejlik. Ezek a tulajdonságok biztosítanak számára igen előkelő helyet a modern platonista

Pauler Ákos
1876—1933

törekvések körében, sőt az ú. n. újszolasztika platonista irányában is. Ennek köszönhető, hogy „Bevezetés a filozófiába“ c. műve (Grundlagen der Philosophie. Berlin, 1928.) igen nagy didaktikai értékű, európai szempontból is jelentős képviselője ennek a nehéz műfajnak.

Noha a jogi kar tagja volt, bizonyos értelemben a filozófusokkal együtt kell megemlékeznünk az egyetem híres politika-professzoráról, *Concha Győzőről* is. (1846—1933.) Az idealizmus és az erős kritikai szellem, valamint tanításainak hatalmas történeti háttere megannyi olyan vonás, melyet eddig is alkalmunk volt a kolozsvári egyetem sajátos szellemeként, tudományos étoszaként felismerni, s melyek ezúttal a politikatudomány területén mutatkoznak. Concha főerőssége kritikai éleslátása, s talán ez okozza, hogy inkább idehaza volt nagy hatása, semmint kifelé. Pedig tanítása sok ponton megelőzte korát, hisz a pozitívizmus legzajosabb divata és diadala idején is az emberi szellem jogait védelmezte A. Comte magyar követőivel szemben: oly álláspont ez, melyet az akkori Európában csak az élen járó tudósok képviseltek. Magas színvonalon művelte tudományát *Somló Bódog* (1873—1920), a jogfilozófia tanára is, aki a század elején a „primitív jogra“ vonatkozó kutatásaival, majd pedig „leíró szociológiai“ kísérletével (Zur Grundlegung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909.), s végül neokantiánus „Juristische Grundlehre“-jével (1917) szerzett külföldön is nevet magának.

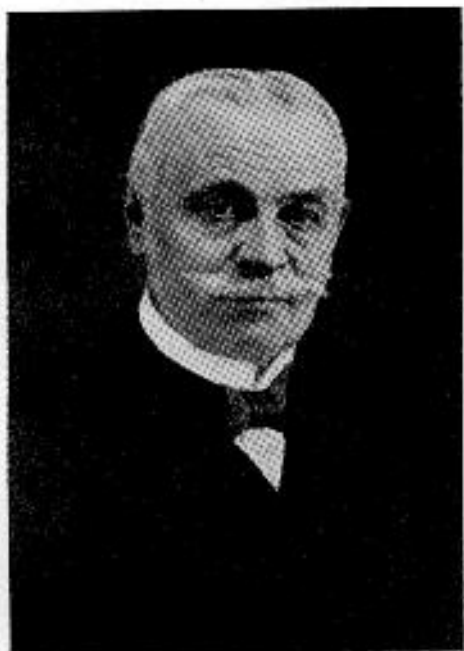
Fonák helyzetbe kerül azonban a historikus, ha a jogtudomány többi, kevésbé nemzetközi jellegű ágának képviselőiről akar megemlékezni az európai jelentőség szempontjából: a jogi diszciplínák túlnyomó hányada s különösen a tételes jog, oly erős szálakkal fűződik valamely államisághoz, hogy művelésük a legmagasabb európai színvonal esetén is — elsősorban mindig hazai jelentőségű marad. Így lehetséges, hogy a kolozsvári egyetemnek legkiválóbb jogtudósaitól is aránylag kevés szál vezet külföldre, jóllehet munkásságuknak jelentősége sokszor igen nagy: hisz „a magyar jogász nemzet“ s a kolozsvári egyetem jogi kara egymaga körülbelül ugyanannyi diplomás emberrel ajándékozta meg az országot, amennyivel a másik három fakultás együttvéve. Tudva tehát, hogy a „nemzetközi hírnév“ éppen ezeknél a studiumoknál csak igen nehezen elnyerhető jutalom, annál magasabbra kell értékelnünk *Plósz Sándornak* (1846—1925), a magyar perjog nagy reformátorának valóban európai hírnevét. E messze kimagasló tudományos egyéniség „még egészen fiatalon egyik munkájával mindjárt az úttörők közé küzdötte fel magát — úgymond Magyary Géza — s késő agkoráig a legelsőek egyikének ismerte el őt a perjogi tudomány terén a bel- és külföldi irodalom egyaránt“. Plósznak e jeles műve (Beiträge zur Theorie des Klagerechts. Leipzig, 1880.) — számos más alkotása mellett — jelentős lépéssel vitte előre a polgári perre vonatkozó nézeteket abban a modern irányban, mely szerint a perbeli kereset nem a magán-, hanem a közjog alkatrésze. Mellette *Grosschmid Béni* (1852—), *Kolosváry Sándor* (1840—1922), *Farkas Lajos* (1841—1921) *Balogh Artur* (1866—), *Navratil Ákos* (1875—), *Finkey Ferenc* (1870—), *Kolosváry Balint* (1875—) (hogy csak a legismertebb neveket említsük): hosszabb-rövidebb ideig mindannyian a

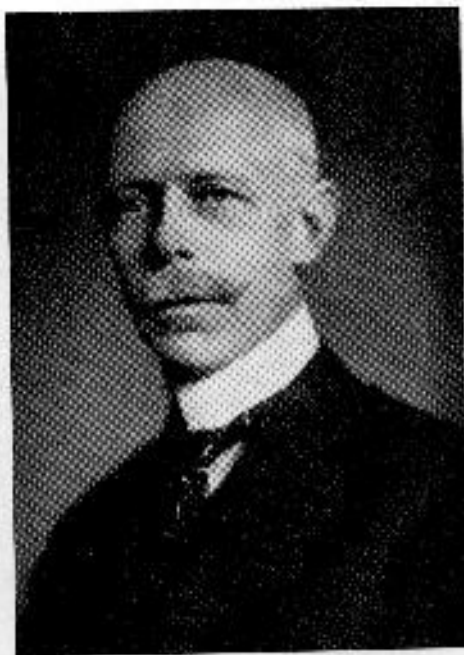
Concha Győző
1846—1933

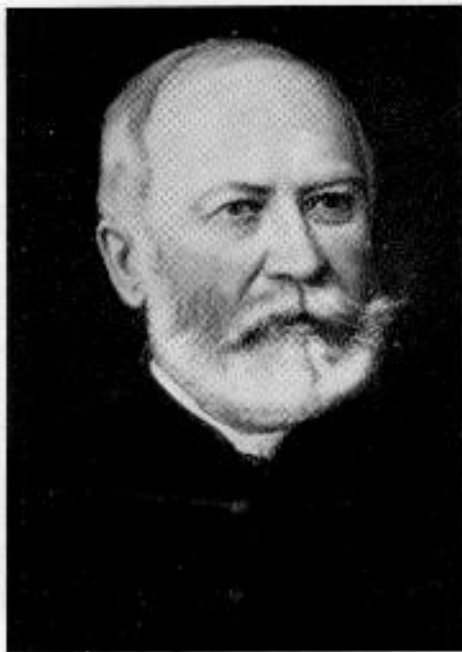
Plósz Sándor
1846—1925

Kolosváry Sándor
1840—1922

Finkey Ferenc
sz. 1870

Imre Sándor
1820—1900

Szádeczky Kardoss Lajos
1859—1935

kolozsvári egyetemen fejtették ki azt a hatalmas nemzetnevelő munkát, melynek igazi súlyát és jelentőségét alig lehet túlbecsülni.

Sok tekintetben hasonló a helyzet azoknál a bölcsészettudományi szakoknál is, melyek túlnyomóan magyar vonatkozású témákkal foglalkoznak: *Imre Sándor* (1820—1900) a magyar irodalomtörténetnek, *Márki Sándor* (1853—1925), *Szabó Károly* (1824—1890) és *Szádeczky Kardoss Lajos* (1859—1935) a történelemnek voltak igen jeles művelői a kolozsvári egyetemen. A külföldi tudományosság — érthető önzéssel — nagyobb figyelemben részesítette azon bölcsészprofesszorok munkásságát, akik internacionális problémakörben mozogtak. Vonatkozik ez elsősorban az ókortudomány képviselőire. *Hóman Ottó* (1843—1903), a magyar klasszika-filológia egyik úttörője, a göttingi egyetem doktora volt; tervezett nagy Pindaroskiadásának I. kötete 1876-ban jelent meg Lipcsében; Bergk és Ahrens felfogásával szemben új megvilágításba helyezte Alkman híres Parthenion-ját; Bartal Antallal együtt alapította a „Philologiai Közlönyt” s kezdeményezője volt az „Ókori Lexicon”-nak is. *Csengery János* (1856—) az ókori klasszikusok neves átültetője (Euripides, Aischylos, Tibullus stb.); ő alapította a „Magyar Pedagogia” c. folyóiratot. *Némethy Géza* (1865—1936) nevét ugyancsak jeles fordításai és szövegkiadásai őrzik meg az utókornak; kortársai között — európai viszonylatban is — ő írt a legelegánsabban latinul. *Hornyánszky Gyula* (1869—1933) igen korán felismerte a filozófiai, lélektani és szociológiai szem-

Hóman Ottó
1843—1903

Némethy Géza
1865—1935

pontok ókortudományi fontosságát s azokat műveiben nagy sikerrel alkalmazta. *Torma Károly* (1829—1897) ugyan a közjog professzora volt Kolozsvárt, de Pestre felkerülvén, az archeológia tanára lett s mint ilyen, csakhamar kitűnő nevet szerzett magának külföldön is; Aquincum feltárása, részben a leletek feldolgozása, valamint az aquincumi múzeum megszületése köszönhetők fáradhatatlan munkásságának; hosszú évekig kutatta a római Dácia archeológiai kincseit s azoknak mintaszerű leírását adta; főmunkatársa volt — a dáciai anyagban — Mommsen híres epigrafiai gyűjteményének (*Corpus Inscriptionum Latinarum*); ez utóbbi szerepe — számos külföldi publikációja mellett — nagy dicsőséget szerzett a magyar tudományosságnak.

Hasonlóan előkelő szerep illeti meg Kolozsvárt a finnugor-nyelvészet terén is. *Szinnyei József* (1857—) egyike e tudományág legelsőinek; finn-magyar szótára, a magyar nyelvre, valamint a magyarok eredetére vonatkozó idegennyelvű művei (*Die Herkunft der Ungarn*, 1923; *Finnisch-ungarische Sprachwissenschaft*, 1922. Sammlung Göschen, 463.) nagy tekintélyt szereztek nevének. E téren kifejtett munkásságának lényege, hogy véglegesen megalapozta Hunfalvy Pál eredményeit Vámbéry Árminnak heves, de nem mindig mélyen szántó támadásaival szemben. (Vámbéry ugyanis a magyarság török eredete mellett kardoskodott.) Igen nagyjelentőségű alkotás Szinnyeinek „Magyar tájszótára“ is (I—II. 1893—1901): a népnyelv kutatása ebben az időben még igen újszerű,

Hornyánszky Gyula
1869—1933

Torma Károly
1829—1897

ügyszólván úttörő vállalkozás volt. Kolozsvárt nyert először katedrát minden idők egyik legkiválóbb nyelvtudósa, *Gombocz Zoltán* (1877—1935) is. Pótolhatatlan kára a magyar és az európai tudományosságnak, hogy Gombocz termékenysége nem állott arányban ritka képességeivel s korai halálával sok mindent magával vitt a sírba, amit nehéz munkával újabb tudósnemzedékeknek kell pótolni; magyar történeti nyelvtanát egyetemi jegyzeteiből csak most adják ki. Hogy oly keveset írt, annak magyarázata részben tehetségének természetében rejlik: a klasszikus, finn-ugor, magyar, török, román, germán nyelvészetben egyaránt otthonos lévén, aránylag ritkán adódtak számára a „termékeny korlátoltság“ pillanatai, vagyis olyan pillanatok, mikor minden oldalról igazoltnak látszott az, amit le akart írni. Kevésszámú, szűkszavú műveiben klasszikusat alkotott. Érdeme, hogy nálunk elsők között propagálta a nyelvlélektani módszert; „Nyelvtörténeti módszertana“ mintaszerű kézikönyv; a Melich Jánossal együtt szerkesztett „Magyar Etymologiai Szótár“ nélkülözhetetlen alapvető munka. Noha romanisztikával csak fiatal korában foglalkozott, egyike volt azon keveseknek, akik tudományos érdemeikért elnyerték a francia becsületrendet.

Ezzel elérkeztünk rövid, madártávlati beszámolóknak arra a pontjára, ahonnan kezdve még kevesebb szükség van rejtett, vagy félreismert európai összefüggések kiásására: elérkeztünk a természet- és orvostudományokhoz. Itt egyre inkább elégséges pusztán az eredményeket felsorolnunk: ha valaki ismeretlen

Szinyei Főzsef
sz. 1857

Gombocz Zoltán
1877—1935

növényt fedez fel vagy új matematikai levezetést talál, avagy ha sikerrel végez egy eddigelé lehetetlennek tartott műtétet, akkor nincs sok helye a bizonygatásnak s a bizonyítás terhét nyugodtan átengedhetjük a tények természetes súlyának. A tudományos munka folytonossága szempontjából elsőnek kell említenünk a kolozsvári egyetem botanikusát, *Kanitz Ágostot* (1843—1896), aki megírta a magyar botanika addigi történetét. (Versuch einer Geschichte der ungarischen Botanik. Halle, 1865. Linnaea XXXIII.) Külföldi tudósokkal együttműködve (Schuller, Knapp, Ascherson) Szlavónia, Montenegró, Hercegovina, Bosznia, Szerbia és Albánia növényeit gyűjtötte össze, s kiadta Románia ismeretes növényeinek jegyzékét; munkatársa volt a híres Martius-féle „Flora Brasiliensis“-nek is; ő indította meg az első magyar botanikai lapot, a „Magyar Növénytani Lapok“-at (1877-től). *Borbás Vincének* (1844—1905) ugyancsak tekintélyes irodalmi munkássága van, nevét több növény viseli; igen szépen kiépítette Kolozsvárnak a külföld botanikus köreivel való kapcsolatait. *Richter Aladár* (1868—1927) hasonlóképpen nagy munkásságot fejtett ki; külföldön megjelent nagyobb művei: Über die Blattstruktur der Gattung Cecropia (Stuttgart, 1898) és Physiologisch-anatomische Untersuchungen über Luftwurzeln. (U. o. 1900.) Nemzetközi elismerés szempontjából igen előkelő helyen állanak Kolozsvár matematikusai és geometerei. *Haár Alfréd* (1885—1933), mielőtt Kolozsvárra került, Hilbertnek volt tanársegéde a göttingai egyetemen, majd a zürichi egyetem helyettes tanára lett; művei (Die

Randwertaufgabe der Differentialgleichung $\Delta\mu = 0$, Göttingen ; Zur Theorie der orthogonalen Funktionensysteme, Göttingen ; Über die Legendre'sche Reihe, Palermo) nagy tekintélyt szereztek külföldön is nevének. Ugyanezt mondhatjuk *Riesz Frigyesről* is (1800—), akinek munkássága a függvénytan, halmazelmélet és projectív geometria területén mozog ; idegennyelvű nagyobb munkája : Les systèmes d'Equations linéaires à une infinité d'inconnues (Paris, 1913). Igen nagy nemzetközi tudományos tekintély *Fejér Lipót* (1880—), az 1912-ben tartott cambridgei nemzetközi matematikai kongresszus alelnöke, a Fourier-soroknak világviszonylatban is első szakembere ; néhány tétele a felsőbb matematika klasszikus eredményei közé számít. *Tangl Károly* (1862—1940), egykor Eötvös Lóránt tanársegéde, a gravitációra, mágnességre, felületi feszültségre vonatkozó vizsgálataival, *Pfeiffer Péter* (1862—) az elektromos hullámokra vonatkozó korai (1901) kutatásaival szerzett külföldön is megbecsülést. *Fabinyi Rudolf* (1868—1920) a kémiának volt európai hírű művelője s a híres kolozsvári kémiai intézetnek megteremtője. Számos jelentős műve közül talán a molekulásúly új meghatározására vonatkozókat lehetne kiemelni. (Zeitschrift für physikalische Chemie. 1889.) Alapvető jelentőségüknél fogva azonban egyes részletkérdésekre vonatkozó vizsgálatai éppen ilyen értékes eredményekre vezettek. *Apáthy István* (1863—1922) az idegsejtekre vonatkozó vizsgálataival lett világhírűvé. (Das leitende Element des Nervensystems und seine topographische Beziehungen zu den Zellen. Mitteilungen aus der Zoologischen Station zu Neapel, 1897.) Munkássága alapvető jelentőségű az összehasonlító szövettan terén s általában a mikroszkopikus vizsgálati módszer történetében. Dolgozatainak száma igen tekintélyes ; nagyobb idegennyelvű műve : Die Mikrotechnik der tierischen Morphologie. I—II. (Braunschweig-Leipzig, 1896—1901.)

Az orvosi tudomány természettudományi jellegének köszönhető, hogy a kolozsvári egyetem kiváló orvosprofesszorainak munkássága is röviden jellemezhető, hiszen eredményeik túlnyomó része szervesen beépült már az egyetemes orvostudomány nemzetközi épületébe, s ott örökre tanuskodni fog a magyar génusz teremtető erejéről. Külföldön talán legismertebb a neve *Fodor Józsefnek* (1843—1901), aki felbecsülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy az akkor még gyermekcipőkben járó közegészségügy tudományá lett. Akadémiai nagyjutalommal kitüntetett műve, a „Közegészségügy Angliában“ (1873) a cambridgei egyetem tiszteletbeli doktorságát hozta jutalmul. Bakteriológiai vizsgálataiban szerencsés intuíciója döntő jelentőségű alapvető megállapításokra vezetett : már 1887-ben megírta „A vérnek baktériumölő képességéről“ szóló művét (németül is megjelent), melyen később nem kisebb jelentőségű eljárás, mint a szérumterápia épült fel. (A szérumterápiát ennek ellenére ma is szeretik sokan Behringtől származtatni.) Sok tekintetben úttörő a saját szakmájában *Kenyeres Balázs* (1865—1940), a törvényszéki orvostan professzora is, aki — saját életírása szerint — életének legtermékenyebb huszonegy esztendejét töltötte Kolozsvárt. Ő honosította meg nálunk a Bertillon-féle bűnügyi nyilvántartó rendszert ; állandóan hangsúlyozta

Richter Aladár
1868—1927

Borbás Vince
1844—1905

Tangl Károly
1862—1940

Apáthy István
1863—1922

és néha egészen rendkívüli eredményeivel igazolta is a tárgyi bizonyítékok súlyát, szemben az akkor egyedül célravezetőnek hitt tanukkal bizonyító eljárással. Elsőnek vezette be — tudomásom szerint — a Röntgen-eljárást a törvényszéki orvostanba s az Ajtai professzor által megkezdett gyűjtést folytatva, felállított egy olyan múzeumot, mely páratlan az egész világon. Ha ezek után kiváló tanítványainak hosszú sorára gondolunk, áttekintést nyerhetünk munkás életének eredményeiről; mindez tetézte a kolozsvári intézet korábbi hírnevét: itt Kolozsvár ismét előtte járt a világ összes egyetemeinek, mert már a hetvenes években önálló törvényszéki orvostani tanszékkal rendelkezett, vagyis már akkor, midőn a többi egyetemeken a törvényszéki orvostant csak mellékes, önállótlan tárgyként adták elő. *Hőgyes Endre* (1847—1906) alapította Magyarországon az első Pasteur-intézetet. Önálló vizsgálódásai eredményeként megjavította az eredeti védőoltási rendszert s azóta világszerte az ő eljárását használják. Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy az ő intézetében magasabb volt a gyógyulási százalék, mint a párizsi Pasteur-intézetben. Mindezen eredményeket azonban tudományos jelentőség szempontjából messze meghaladják Hőgyesnek a szemmozgás idegmechanizmusára vonatkozó vizsgálatai. (Az asszociált szemmozgások idegmechanizmusáról. *Magy. Tud. Akad. Évkönyve*. 1881.) Győry Tibor, a magyar orvostudomány kitűnő historikusa foglalta össze Hőgyes klasszikus eredményeit, hivatkozva Richard Ewald (*Physiologische Untersuchungen über das Endorgan des Nervus octavus*. 1892.) és Martin Bartels (*Grässes Archiv für Ophthalmologie*. 1910—11.) strassburgi fiziológusokra, akik mindketten félreérthetetlen formában rögzítették nemzetközi tudományos fórumok számára is ezeket az eredményeket. Hőgyes alapfelfedezése annak felismerése, hogy a labirintus közvetlen összeköttetésben áll a szemizmokkal, aminek messzemenő fiziológiai következményei vannak. Szomorú érdekessége Hőgyes felfedezésének, hogy általa orvosi Nobel-díjat nyert — Bárány Róbert upsalai egyetemi tanár azon az egyszerű (de más jelzővel is illethető) módon, hogy Hőgyes eredményeit felhasználta, a szerző nevét azonban elfelejtette megemlíteni. Mindez azonban nem Hőgyes alakjára vet árnyékot. „Hőgyes felfedezésének — úgymond Győry (*Der Anteil Ungarns an der Entwicklung der Medizin*. Bpest, 1928. 14. l.) — nagy absztrakt tudományos értékén kívül más jelentősége is van. A nagy német filozófus és fiziológus, Wilhelm Wundt és követői Hőgyes felfedezése nyomán hatodik érzékszerv fogalmát vezetik be: a labirintusban székelő egyensúly-érzékét. A kalorikus nystagmus pedig — Hőgyes másik felfedezése — a vestibularis idegek megbetegedésének fontos diagnosztikai eszköze . . . Mélyenszántó felfedezéseivel Hőgyes az orvostudomány történetének egyik legfényesebb lapjára írta be nevét. Tudományos alkotásának rendkívüli értéke már abból a tényből is megítélhető, hogy Hőgyes állatkísérleteinek az emberre való nem egészen önálló alkalmazása (a magyarnyelvű forrás elhallgatásával) a sietős és diszkrét módon hallgatag alkalmazó számára a Nobel-díj dicsőségét jelentette“. *Buday Kálmán* (1863—1937) a kórbonctannak volt nagyhírű művelője. Igen nagy munkássága a pathológiának sok ágára kiterjed; Aschoff,

Hógyes Endre
1847—1906

Fodor József
1843—1901

Buday Kálmán
1863—1937

Kenyeres Balázs
1865—1940

a világ egyik legelső pathologusa, azt írja Budaynak az üszkös száj- és garatgyulladásra, valamint a tüdőüszkösödésre vonatkozó vizsgálatairól, hogy „bizonyára nincs a világon olyan pathologus, aki ezeknek a betegségeknek tárgyalásakor ne Budayhoz nyúlna vissza“ (a „Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie“ c. folyóiratnak Buday 70. születésnapjára készült ünnepi kötetében). A világháború alatt a sebfertőzésnek egy új kórokozóját fedezte fel, a tudományos világ ezt azóta is Buday-bacillus néven ismeri. Halálakor ezt írta Aschoff a „Beiträge“ lapjain: „Nicht nur die ungarische Pathologie, sondern auch die übernationale Pathologie klagt um den Tod des Mannes, der in seiner erfolgreichen Tätigkeit so viel zum Blühen und Gedeihen unseres Faches beigetragen hat.“ A világ sebészei előtt igen jó neve van *Brandt Józsefnek* (1839—1912). 1868-ban újfajta striktura-műtétet végzett, 1871-ben pedig ő kísérte meg elsőnek a vese műtéti kiirtását, amit azóta is Brandt-féle műtétnek neveznek; ez a műtét a vese-chirurgia alapja. *Udránszky László* (1862—1914) a freiburgi egyetemen az orvosi kémia magántanára volt. 1892-ben nyerte el a kolozsvári egyetem fiziológiai tanszékét, 1909-ben pedig a budapesti egyetem tanára lett. Számos tanulmánya közül a fiziológiás festékanyagokra s a baktérium-mérgekre vonatkozókat kell elsősorban kiemelünk. Későbbi éveiben az érzékelés fiziológiája terén végzett beható kutatásokat, melyeknek eredményét képpen hatalmas monográfiában írta meg „A látás élettaná-”t. (A szemészekézikönyve 367—829. l. Budapest, 1909.)

*

Ezzel végére is értünk annak az útnak, melynek feladata lett volna fényt deríteni arra, hogy minő szálak fűzték Kolozsvár egyetemét a tudomány egyeteméhez. Az így nyert kép nyilván nem lehet sem teljes, sem túlságosan arányos. Feladatunk kettős volt: kutatni, hogy volt-e a kolozsvári egyetemnek jelentősége az európai tudományosság számára és hogy miben állott ez a jelentőség. Az utóbbi kérdésre — az ilyen tárgy természeténél fogva — aligha adhattunk teljes, hiánytalan feleletet: ezt csak Brassai Sámuel-szabású polihisztor nyújthatta volna. De annál határozottabban felelhetünk meg az első kérdésre: ha ilyen töredékes, futó áttekintésben is ennyi tudományos érték mutatkozik a kolozsvári egyetem munkásságában, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy ennek az egyetemnek igen nagy jelentősége volt az európai tudományosság számára. Olyan jelentősége, amellyel nem minden egyetem dicsekedhetik s amelyet kétségbevonni csak tudatlanság vagy rosszindulat árán lehetséges.

MÁTRAI LÁSZLÓ

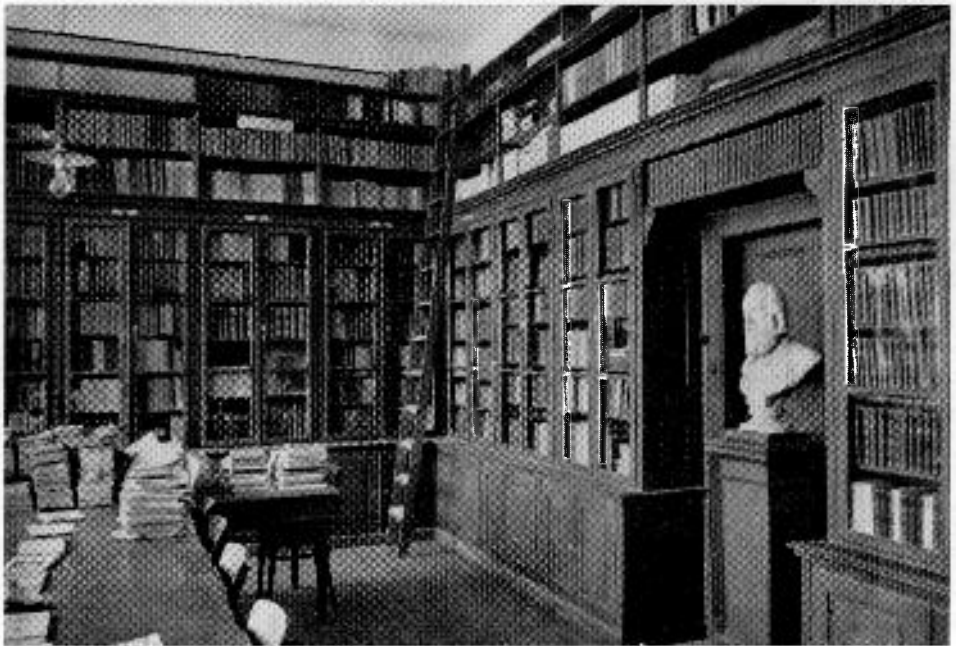
AZ ERDÉLYI KÖNYVTÁRÜGY ÉS A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR

I.

Az erdélyi könyvtár-történet legrégebb adatát egy emlékezetes könyvtár-
pusztítás tartotta fenn. A Jungnak nevezett Alárd fia, Vizaknai Gyán, hogy
atyja haláláért bosszút álljon a Monoszló nemzetségbeli Péter erdélyi püspökön,
Kun Erzsébet anyakirályné rokonán, az erdélyi szászok élén 1277. február 21-én,
Reminiscere vasárnapján, rátámadt Gyulafehérvárra, a székesegyházat felgyuj-
totta s a káptalan könyveit és pecsétjeit, amit a tűz meg nem emésztett, feldúlta
és szétszórta. Nemcsak Erdélynek, hanem az egész középkori Magyarországnak
egyik leggazdagabb könyvtára volt a már 1370-ben említett nagyszebeni plébánia
könyvtára ; állománya a XV. század végéig 192 kötetre szaporodott. Fennmaradt
továbbá a kolozsmonostori bencés konvent 1427-i inventáriuma s ebben 45
darabból álló összes könyveinek felsorolása. Arról is tudunk, hogy *Miklós* jäger-
dorfi pap az 1435. február 18-án kelt végrendeletében három kötet könyvet hagyó-
mányozott a kolozsmonostori konventnek. A könyvtárakat értékes ajándékokkal
gyarapító erdélyi szép szokásnak ez a legrégebb, immár több mint félezer eszten-
dős emléke. Tudomásunk van továbbá arról, hogy Gorzeres János 1461. október
2-án a kolozsvári konvent előtt kezességet vállalt, hogy testvére, Bertalan kolozs-
monostori apát, a király orvosa, a konventből magával vitt könyveket és okleve-
leket vissza fogja adni. Az erdélyi művelődéstörténet legszebb lapjai őrzik
Vitéz János nagyváradai püspök, az Európaszerte tisztelt humanista tudós, mesés
áldozatokkal összevásárolt könyvtárának emlékét. A legnevesebb olasz műhe-
lyekben készült könyvei később *Mátyás király* világhírű könyvtárába kerültek,
és onnan szétszóródva, a különböző külföldi könyvtárakban ma is hirdetik a
magyarság tevékeny szerepét az akkori európai művelődésben.

A felsorolt szórványos okleveles adatok feljogosítanak arra, hogy már a közép-
korban erdélyi könyvkultúráról beszélhessünk. Kimutatható több újkori erdélyi

könyvtárnak is a középkori kapcsolata. *Izabella királyné*, amikor a török elől Budáról Erdélybe menekült, egy szekérre való kódexet hozott magával Mátyás király prédára került könyvtárából. Ezek a felbecsülhetetlen könyvkincsek később Gyulafehérvár és Brassó város könyvtáraiban pusztultak el. A nagy-szebeni evangélikus gimnázium könyvtára 1555-ben kétségtelenül a domonkosok gyűjteményéből létesült; a brassói evangélikus iskola nagyhírű könyvtárának alapjait *Honterus János* szintén a templomi és kolostori könyvtárak anyagával vetette meg. Az unitáriusok kolozsvári nagy könyvtárát a hagyomány attól a *Dávid Ferenctől* eredezteti, aki kolozsvári papsága idején a plébániának a templom sekrestyéjében elhelyezett középkori könyvtárából építhette ki az új idők új szellemében átalakított gyűjteményét. Amikor 1602-ben Básta a piaci templomot és iskolát elvette az unitáriusoktól, könyvtárukat is feldúlatta és megégettette. Erdélyt még sokszor érték hasonló sajnálatos károsodások. Szalárdi János szerint *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem sokezer tallért fordított a gyulafehérvári főiskola bibliotekájának felszerelésére, de minden odapusztult, amikor az Erdélyre zúdult tatár hordák 1658-ban a főiskolát felperzselték. Dávid Ferenc kolozsvári unitárius iskolájának könyvtára a XVII. század folyamán három ízben is (1655, 1689, 1697) tűzvésznek esett áldozatul, de sem a történelmi csapások, sem az elemi pusztítások meg nem viselték, ki nem merítették Erdély áldozatkészségét a művelődés újraépítésében. Az elpusztult könyvtárak helyébe mindig újak és újabbak

A kolozsvári unitárius gimnázium könyvtára

keletkeztek s ezek ma is élő emlékei a kulturális eszmény szüntelen lobogásának, a szellemi értékek megbecsülésének és a tudomány őszinte szeretetének.

Nem egy olyan könyvtára van Erdélynek, amelynek eredete a XVI. és XVII. században gyökerezik, s egy sincs olyan, amelynek létrehozásában és fenntartásában egyesek bőkezűsége és művelődésért lelkesedő áldozatosága közre ne működött volna. Föl van jegyezve, hogy a tragikus végű *Gyulai Pál* humanista kancellár, Kemény Zsigmond regényhőse, deák és görög könyveit 1592-ben a brassói könyvtárra hagyta. Az előbb kétszer is említett kolozsvári unitárius könyvtár ismételt megsemmisülése és a rajta átviharzott viszontagságok ellenére a mai 60.000 kötetes anyagával és 700 kötet kéziratával egyik leggazdagabb

Részlet a kolozsvári református kollégium könyvtárából

erdélyi iskolai könyvtárunk. Gazdagsága onnan származik, hogy püspökök, papok, tanárok, tudósok évszázadokon át könyveiket és ritka kéziratgyűjteményeiket a kollégiumnak hagyományozták, sőt nem egy esetben még alapítványt is tettek a könyvtár javára. *Simén Elek* 1815-ben „pro fundo bibliothecae“ 2000 forintot adományozott idegen könyvek vételére, és *Böloni Farkas Sándor*, a híres amerikai utazó, aki szegény guberniumi tisztviselő volt, 1842-ben 2000 forint tőkét rendelt a könyvtár fejlesztésére. A kolozsvári református kollégiumnak az intézettel egyidős könyvtára a XVII. századtól a mai napig legnagyobb részét adományokból gyarapodott 60.000 kötetes állományú, 700-nál több 1711 előtti régi magyar könyvvel, köztük 32 egyetlen példánnyal rendelkező gyűjteménnyé. *Pápai Páriz Ferenc* könyvtárától és *gr. Teleki Sámuel* kancellár adományától egészen *Gyulai Pál* könyvtáráig és *gr. Wass Ottilia* hagyatékaig rendkívül sok, szép és kegyeletes anyag gyűlt össze benne az áldozatkészségnek, a hálának, a művelődés szeretetének és a tudomány megbecsülésének megható emlékeként. A Gyulafehérvárról 1662-ben Nagyenyedre áttett schola könyvtára szintén adományokból olyan szép szaporulatot ért el, hogy állománya 1848—49-ben, amikor részint rablás, részint tűz áldozata lett, állítólag a 30.000 kötetet megközelítette. Az, hogy kétszeri tönkremeneteléből az enyedi Bethlen-kollégium könyvtára új életre kelt s ma ismét 40.000 kötetet tart számon, elsősorban *gr. Mikó Imre* és mintegy 35 magános jelentékeny számú ajándékának köszönhető. A székelyudvarhelyi ref. kollégium könyvtárát *gr. Bethlen*

Gróf Batthyány Ignác
1741—1798

állapítható, hogy Erdélyben is, mint másutt, a XVI—XVII. század az iskolai könyvtárak virágkora volt az egyéni áldozatkészség szép példáival. A felsorolt intézetek könyvtárai tudatosan és hivatásszerűen szolgálták a művelődést és viharos századokból Erdély multjának számtalan értékes emlékét mentették meg számunkra. A XVIII. század a főpapi és főúri magánkönyvtárak alapításának időszaka. Erdély e téren is előljárt. A felvilágosodás hatása alatt keletkezett három barokkstílusú, fényes magánkönyvtárral dicsekszik s mind a három Magyarország legnevezetesebb művelődési emlékei közé tartozik. Időrendben első a gyulafehérvári Batthyaneum, gr. Batthyány Ignác erdélyi püspöknek 1798-ban kelt alapítása, mely az 1718-ban épített egykori trinitárius templom hajójában van elhelyezve szemnek is tetszetős és megkapó elrendezésben. A nagy püspök, aki örökre beírta nevét a művelődés történetébe, 38.200 forint értékű ingatlant hagyott az egyházmegyének hagyományozott könyvtára fenntartására s mintegy 80.000 forintot, tehát a Széchenyi Ferenc alapítványánál jóval nagyobb összeget fordított méltán híres gyűjteményére. Batthyány Ignác, korának egyik legszenvedélyesebb könyvgyűjtője, a római tartózkodása alatt szerzett 5000 kötetrel teremtette meg könyvtárának alapját. Megvásárolta azután a lőcsei parókia gyűjteményét és az egész bártfai könyvtárt; a kettő együtt csak negyedfélszáz kötetet tesz ki, de a magyar tudományosság szempontjából egyik legbecesebb rétege a könyvtárnak. A legnagyobb értékű gyarapodást az a 8000 kötetből álló csoport jelentette,

János alapította 1670-ben 26 darab könyvvel s ezt Apafi Mihály fejedelem a maga részéről megtoldotta még 18 kötettel. A könyvtár története azután előkelő névsorát őrzi azoknak, akik két évszázadon át könyveik átengedésével járultak fejlesztéséhez. Nem érdektelen az sem, hogy egy 1765 körül szervezett közadakozás a marosvásárhelyi ref. főiskola könyvtárának ellátására pénzalapot teremtett s gr. Bethlen Kata 1768-ban 23 veka búzát és 42 veder bort küldött a könyvtárnak, amiből 41 forint és 76 dénár folyt be könyvek vásárlására. Erdély könyvtárainak multja tele van ilyen szebbnél szebb adatokkal, melyek a könyv különleges megbecsülését és a magasabbrendű művelődésre való törekvést tanúsítják.

Futólagosan s éppen csak a legfeltűnőbb jelenségeket emelve ki, meg-

melyet Migazzi Kristóf bíboros bécsi érsektől, a volt váci püspöktől vásárolt meg. Ez a könyvtár a szerzetesrendek feloszlásának idejében keletkezett, innen való a Batthyaneum sok középkori eredetű kódexe és értékes ősnymtatványa. A tudomány és a könyvtár-történet sokat foglalkozott a gyulafehérvári könyvtárral s még ezután is sok mondanivalója lesz róla, mert rendkívüli értékekkel, egypár világhírű különlegességgel rendelkezik. Ilyen az európai nevezetességű Codex Aureus, a legrégebb és legdíszesebb aranybetűs kódexünk a IX. századból, és a X. századbéli Lukács-evangélium, ilyen a mintegy 18—20 klasszikus kézirat, élükön a XI. századbéli Sallustiussal, és ilyen a sűrűn előforduló Szent Tamás-kéziratok sorozata. A Batthyaneumnak köszönheti a magyar irodalomtörténet a XIV. század első negyedéből származó Gyulafehérvári Sorok, az 1508-ból keltezett Döbrentei-kódex és a XVI. század közepéről való Batthyány-himnárium, a legrégebb protestáns graduál fennmaradását. A könyvtárnak páratlan értéke az 566 példány ősnymtatványa, a mintegy 180 kötet régi magyar könyve 10 unicummal, a bibliának 600 különféle kiadása, köztük olyanok, melyek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, és 765 kötet kézírata, melyek közül 273 darabnak a kora a mohácsi vész előtti időre esik. Ez az európai színvonalon álló könyvtár rendkívüli tudományos anyagával az alapító püspök műveltségét, ritka szép példányaival az áldozatos könyvszeretetet és díszes bőrkötéseivel, rokokó ízlésű aranyozással borított, vörös marokén könyvtábláival a XVIII. századi főpapi barokk könyvtárnak ma már könyvmúzeummá vált egyik legtipikusabb emlékét őrzi a magyar műveltség történetében.

A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár

Báró Bruckenthal Sámuel
1721—1803

A gyulafehérvári könyvtár az erdélyi püspökség 900 éves székhelyén arról is nevezetes, hogy a magyar muzeális eszmének a Nemzeti Múzeumot és az Akadémiát is megelőző, első alkotása hazánkban Erdély vezető szerepének képviselőjében. Vele egyidős a *br. Bruckenthal Sámuel* alapítása, aki az 1803-ban tett végrendeletében a XVIII. század második felében gyűjtött 15.972 kötet könyvét régiségeivel, képeivel és ásványaival egy Nagyszebenben létesítendő múzeum céljaira hagyta és fenntartásáról külön még 36.000 forint alapítványi tőkével gondoskodott. Ez az alapítás a múlt században az erdélyi szászországnak az Erdélyi Múzeumhoz hasonló hatalmas művelődési intézményét fejlesztette ki. A hátrányosabb politikai és földrajzi helyzet miatt ugyanezt a fejlődést nem tudta meg-

tenni a marosvásárhelyi Bibliotheca Telekiana, köznyelven Teleki-téka néven ismert nagyszerű alapítás, amely egykorú berendezésében s többé meg nem ismételt formában őrzi korának szellemét, minden fényét és dicsőségét. Ugyanannak a korszaknak a hatása alatt, amely gróf Batthyány Ignácot arra készítette, hogy hatalmas vagyont áldozzon egy felbecsülhetetlen értékű könyvtár létrehozására, *gr. Teleki Sámuel* udvari kancellár is, a világhírű magyar humanista költőnk, Janus Pannonius, műveinek tudós kiadója, egy életet szentelt és mintegy 80.000 forintot költött a tudományos érdeklődésének körébe eső 40.000 kötet könyvnek megszerzésére. Tanulókorától kezdve élete végéig, 65 esztendőn keresztül, páratlanul izzó lelkes szeretettel gyűjtögette könyveit s már 1799-ben hozzálátott, hogy hatalmas könyvállományának elhelyezésére egy ma is álló könyvesházat emeljen az akkori Szent Miklós-utcában. Kazinczy Ferenc 1816-ban Marosvásárhelyt jártában „az álmétkodástól összerázattatva“ bámulta meg a kancellár áldozatos tudományszeretetét. Ugyanezt az elragadtatást a mai szemlélő talán még fokozottabb mértékben átérzi, amikor a háromhajós bazilika formájára emlékeztető, öt pár oszlopon nyugvó, emeleti rendszerben épült és körülfutó galériákkal ellátott nagy termes könyvtárba belép. A falak és az oszlopok mellett álló sodronyfonatos ajtajú és üveges könyvszekrényekben szakok szerint elrendezve sorakoznak a díszes bársony- és bőrkötésekbe kötött történelmi, földrajzi, matematikai munkák sorozatai, a klasszikusok és ősnymtatványok szép példányai, a szentatyák és zsinatok iratai, a különféle európai és keleti nyelveken írt

teológiai, bölcséleti és irodalmi művek, a székely vármegyék tractáinak jegyzőkönyvei és a nagy alapító feleségének, gróf iktári Bethlen Zsuzsánnának, magyar könyvei, amelyek közt 240 régi becses emlék, ezeknek sorában 18 egyetlen példány mekedett meg irodalomtörténünk számára. Hogy a tudós kancellárnak mennyire szívén feködt szeretett bibliotekája, azt a könyvtárról a maga készítette és saját költségén négy nyomtatott kötetben közrebocsátott (1796—1819) katalógusával is bebizonyította. Ebben már ő 285 munkát ritkaságnak jelzett, köztük a Zweibrückenben szerzett Corvin-kódexet. Mint Batthyány Ignácnak és a tölük példát vevő Széchenyi

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár

Ferencnek, neki is a nemzeti közműveltség érdeke lebegett szeme előtt: „pro litteris et artibus“, „muis patriis“, „litteris in patria augendis“ áldozott vagyont és fáradságot. Az 1800. október 10-én Váradolasziban kelt végrendeletében és az 1811. november 14-én Bécsben hozzáfűzött codicillusában kifejezett végakarata firól fira szálló hitbizománynak (Fidei Commissum) rendelte könyvkincsét s testamentumának végrehajtójául az erdélyi supremum ref. consistoriumot jelölte ki. Könyvmúzeummá merevedett mai formájában egyik legszebb, idegenektől is nyugodtan megbámulható magyar emléke marad mindig a felvilágosodás szellemében fogant enciklopedikus jellegű XVIII. századi főúri könyvtár-típusnak. Érdemei sorában arról az erkölcsi állományáról sem szabad megfeledkezni, amelyet a megszállás ideje alatt a Batthyaneummal együtt nyújtott az erdélyi magyarságnak a magyar művelődés szépségébe és erejébe vetett rendíthetetlen bizalmának fenntartásában és táplálásában.

E ragyogó emlékek nemcsak az erdélyi könyvkultúrának kimagasló tényezői, hanem az európai művelődés hasonló szellemű intézményeinek is méltó párjai. Velük kezdődik az újkori nagy magyar könyvtáralapítások sora. Még számba-

Gróf Teleki Sámuel
1739—1822

vételre és megvizsgálásra várnak az erdélyi főuraknak a XVIII. századból eredő magánkönyvtárai, amelyek jellegzetes nyomait viselik a művelődési áramlatoknak, ízlésirányzatoknak, szellemi kapcsolatok emlékeinek s gazdag adattárai a kutatásnak, hogy bennük az erdélyi magyar kultúra terjedelmét, mélységét és sokszínűségét megnézhessük és megláthassuk.

A káptalani, konventi, egyházi, iskolai, főpapi és főúri könyvtárak után a XIX. század egy új korszakot indít el. Ebben a társadalom és az állam céltudatos törekvéseivel találkozunk. Amaz az Erdélyi Múzeumot, ez a kolozsvári Egyetemi Könyvtárt hozza létre. A kettő együtt — tanulmányunknak ez az alább részletesebben kifejtett tulajdonképeni tárgya — jelentőségben és értékben az erdélyi könyvtárügynek legnagyobb eredménye. Mielőtt erre rátérnénk, még meg kell említenünk egypár újabb

keletű, kiemelkedőbb erdélyi könyvtárt. A század utolsó negyedéből való a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtára. Egyidős magával a Múzeummal. Alapítója özvegy *nagyajtai Cserey Jánosné* alsózaturscai Zathureczky Emília, aki az addig Imecsfalván őrzött minden gyűjteményét 1879. szeptember 15-én a székelyek összességének adományozta, Sepsiszentgyörgyöt jelölve ki megvalósítandó múzeumi gondolatának székhelyéül. Ennek a nemes elgondolású ajándéknak volt az egyik része a mai könyv-, kézirat és levéltár magja is, mely az alapítás napján 2983 művet, 923 apró nyomtatványt, 103 kéziratot és 1097 okiratot tartalmazott. Ez a gyűjtemény az elmúlt 62 esztendő alatt, az anyagi erők fogyatékosága miatt, jórészt a székelység megértő támogatásával növekedett tekintélyes nagyságra. Külön megemlítést érdemel *br. Apor Gáborné* gróf Pálffy Fidele neve, aki 1911-ben 4200 kötetet tartalmazó könyvtárát és mintegy 18.000 darabból álló levéltárát a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Legutóbb *Hóman Bálint* miniszter intézkedésére az Országos Közgyűjtemények Főfelügyelősége 7000 kötet könyvvel gyarapította a Székelyföldnek ezt a minden támogatást megérdemlő intézményét, amely ma 41.664 drb művet, — ebből 345 drb hungaricum, közöttük több egyetlen példánnyal — 15.000 apró nyomtatványt, 1064 drb kéziratot és 300.000 drb-nál

több okiratot őriz. Hasonlóképen az új élet útján halad a városi könyvtárak újjászervezése. Közülük a nagyváradin kívül főképen a marosvásárhelyi közművelődési ház pazarfényű palotájában közvetlenül a világháború előtt elhelyezett, modern felszerelésű könyvtárt kell kiemelnünk. Az erdélyi népkönyvtárügy terén a multban az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet (EMKE) szerzett kiváló érdemeket. Már 1885-ben külön népkönyvtári albizottságot alakított s Erdélyszerte egységes terv szerint egybeállított népkönyvtárakat szervezett. Hasonló működésükkel az EMKE példáját követték más kulturális egyesületek, így többek közt az Astra nevű román közművelődési egyesület, mely a világháború kezdetéig 429 népkönyvtárt állított fel 25.000 kötet könyvvel. E téren különösen sok teendője lesz közművelő-

*Nagyajtai Cserey Jánosné
alsózaturcsai Zathureczky Emília
1824—1905*

dési szerveinknek. 1912—13-ban a később Romániához csatolt területeken a használatban levő népkönyvtárak száma 1417 volt s ezek az akkori adatgyűjtések szerint igen élénk használatnak örvendtek. A magyar művelődésnek ez a sok gondnal, hozzáértéssel és áldozattal felépített szervezete, amely összesen 261.834 kötet könyvet tartott állandóan a legszélesebb néprétegek művelődési vágyának szolgálatában, csaknem teljesen összeomlott. A világháború székelyföldi pusztítása, a forradalom garázdálkodása, majd a román uralom féktelenkedése, mely hazafias cselekedetnek érezte a magyar könyv irtását és érvényesülésének goromba megláncolását, megdöbbsentő képet hagyott maga után : az 1929. évi adatgyűjtés Erdélyben már csak 179 régi népkönyvtárt talált, összesen 34.271 kötettel.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum

2.

Az erdélyi könyvtárak gazdag csoportjából, amelyek gyűjteményeik életén keresztül a közműveltség fejlettségét is megvilágítják, messzi kiemelkedik a kolozsvári Egyetemi Könyvtár. Tudományos felszerelésével és korszerű berendezésével hazánk legnagyobb szabású intézményei közé tartozik. A mai állami Egyetemi Könyvtár hét évtizedes élete a Ferenc József-tudományegyetem alapításával kezdődik, de előzményei évszázadokra nyúlnak vissza. A korábbi törekvéseket és kapcsolatokat, — ezek egyúttal fényt vetnek Erdély magasabb művelődésére a XVI—XIX. században — alább próbáljuk meg elsőízben kifejteni és összefoglalni.

Röviden utalnunk kell e könyv egy másik fejezetében részletesen ismertetett Báthory-egyetemre, amely Báthory István és Possevino buzgólkodására Kolozsvárt a Farkas-utcában 1581-ben kezdte meg működését bölcséleti és teológiai fakultással s akadémiai fokozatok megadhatásának jogával. Aki ismeri a jezsuiták tanítói működését, az tudja, hogy minden ilyen intézményüket korszerű és gazdagon felszerelt tudományos könyvanyaggal alapozták meg. Így történt Erdély első egyetemének a megalapításakor is. A Báthory István fejedelem hívására 1579. október 1-én a kolozsmonostori bencés apátság szerzetházában megjelent jezsuiták minden bizonnyal birtokukba vették a konventnek — az előbbi fejezet elején már említett — gazdag könyvtárát. Ezzel azonban nem érték be, hanem csodálatos anyagi áldozatokat hoztak, hogy egyetemüket rangjához méltó könyvtárral lássák el. A Báthory-egyetemnek a XVII. század második negyedéből

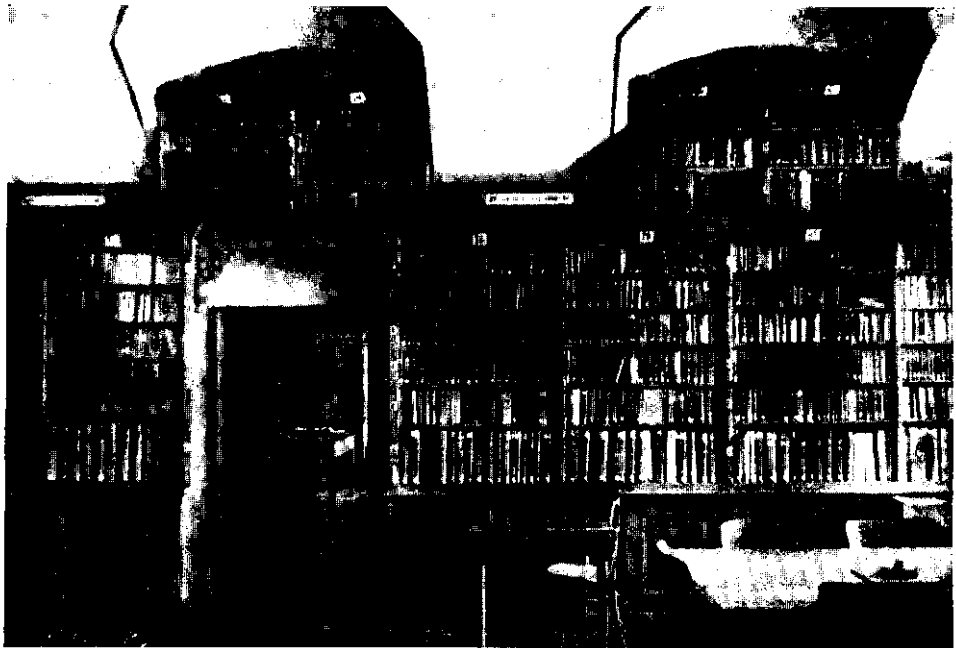
fennmaradt szaklajstroma az akkori időben is ritkaságszámba menő, hatalmas egyetemi könyvtárról tanuskodik. Csak a kéziratok száma 916 darabot tett ki, a nyomtatványok csoportjában pedig — ezek között 343 ősnymtatvány szerepel s a többi, 41 munka kivételével, az 1500—1550-es évekből való — 1755 kötetet, a kéziratokkal együtt 2671 művet sorol fel a katalógus.

Ez a XVI. század két utolsó évtizedében összegyűjtött s az akkori viszonyok között európai rangú könyvtár áldozatául esett a valláspolitikai torzszalkodásoknak. Báthory Zsigmond fejedelem ismételt lemondásai következtében a jezsuiták többször megzavart működését Básta György császári tábornok, Erdély katonai kormányzója, igyekezett biztosítani azzal, hogy megerősítette őket az egyetem fenntartására is szolgáló javaikban. Székely Mózes azonban, az új nemzeti fejedelem, 1603. június 9-én a németeket kiűzte Kolozsvár falai közül, s ekkor történt az a sajnálatos esemény, hogy a többségben levő unitárius nép gyűlölete elemi erővel fordult a jezsuiták ellen. Bzenszky Rudolf atyának közel egykorú leírásából és a vatikáni levéltár adataiból tudjuk, hogy a dühöngő tömeg földig rombolta a jezsuiták kolostorát, szemináriumát, feldúlta iskoláját, templomát és teljesen elpusztította könyvtárát: a díszes köteteket tűzre hányta, kútba dobta, fejszével széjjelhasogatta és széthordta. Többek között itt pusztult el Szamosközi István Corvin-kódexe is, amely éppen kölcsön volt a tudós Marietti Antal páternál. Ez lett a szomorú vége a Báthory-egyetem könyvtárának. Bár töredékeiben sem létezik, fennmaradt katalógusa kielégítő fogalmat nyújt az első erdélyi egyetemi könyvtár méreteiről és a tudomány minden ágára kiterjedő magas színvonaláról.

Megszakított működését a jezsuita rend kolozsvári kollégiuma újból csak a XVII. század végén vehette föl, de addig is szorgalmasan gyűjtögette a könyveket a kolozsmonostori rendház bibliotekájába. Kétségtelen bizonyítékaink vannak erre az egykori jezsuita anyagot épen őrző mai kolozsvári Lyceum-könyvtárban, ahol az 1600-as évek elejétől a század végéig a beszerzés pontos évszámával megjelölt könyvek számszámra sorakoznak egymás mellett. Míg a protestáns intézetek könyvtárai főképen a tanulóifjúságra voltak tekintettel s a hálás közelállók ajándékaiból gyarapodtak, a jezsuita könyvtárak elsősorban tudományos célokat követtek és jókora összegeket áldoztak tervszerű gyarapításukra. Az egyik fennmaradt napló szerint a kolozsvári jezsuita rendház az 1701-től 1723-ig terjedő 22 esztendő alatt 74 drb könyvet és 10 könyvgyűjteményt vásárolt meg, több mint 600 forinton, ami az akkori könyvvásárlási viszonyokhoz mérten igen tekintélyes gyarapítást jelent. 1773-ig a kolozsvári jezsuiták, nagyrészt vásárlásból rendszeres beszerzéssel, több mint 6000 kötetből és 4000 műből álló könyvtárt szerveztek. A maga idejében ez volt Erdély legnagyobb könyvtára, egyetemi rangú tudományos intézet szolgálatában.

Ez a tekintélyes mennyiségű és értékű könyvanyag, melyet a jezsuiták kolozsvári működésük második időszakában (1698—1773) szereztek, az 1787-ből fennmaradt katalógus adatai szerint ma is szinte hiánytalanul megvan a kolozs-

vári Lyceum-könyvtárban. Ez annak köszönhető, hogy Mária Terézia a restaurációs törekvések szolgálatában a kolozsvári kollégiumnak továbbra is magasabb rendeltetést szánt. Tudvalevő, hogy a rendek feloszlata után a tudomány jelentékeny károsodására Magyarországon 134 kolostor igen értékes könyvanyaga került elherdálásra. A kolozsvári jezsuita rend könyvtára azonban kivétel maradt, mivel az 1775. február 16-i 162. számú cs. k. rendelet úgy intézkedett, hogy a feloszlott jezsuita rend erdélyi könyvtárainak jogtudományi, bölcséleti, casuisticai és más tudományos könyvei a kolozsvári egyetemi könyvtár gazdagítására fordíttassanak. Ugyanakkor az 1767-ben felállított Katolikus Kommissió, mely az 1773. október 26-án megszüntetett kolozsvári jezsuita kollégium könyvtárát az erdélyi kat. tanulmányi alap részére átvette, 1777. január 30-án felszólította *P. Biró Istvánt*, az utolsó jezsuita könyvtárost, hogy a jezsuita leltár alapján a kölcsönzött könyvekkel együtt adja át a könyvtárt az egyetem igazgatásával megbízott gr. Bánffy Györgynek, Kolozsmegye főispánjának. Miután ez megtörtént, a kir. igazgató a könyvtár további gondozását Pállya István piarista atyára, az egyetem rektorára (Rectori Universitatis) bízta. Ezzel egyidőben Bánffy György lépéseket tett az udvarnál, hogy a két bécsi jezsuita könyvtár közül az egyiket a kolozsvári egyetem részére megszerezze. Azt is iparkodott elérni, hogy a gr. Apor István által hagyományozott 2000 frt tőkének évi kamatja, mint a jezsuita időben, továbbra is a kolozsvári egyetemi könyvtár fejlesztését szolgálja. Egyik sem sikerült. *Pállya István* rektor azonban, mint az 1778—79.

A kolozsvári róm. kat. gimnázium könyvtára. A régi Lyceum-könyvtár

tanévet megnyitó beszédéből értesülünk, 1778-ban Mária Teréziánál ki-
 eszközölte, hogy az erdélyi
 kat. tanulmányi alapa
 szállt jezsuita könyvtár
 nyilvános jelleggel az egye-
 tem mellé szerveztessék.
 Erdély második egyetemi
 könyvtárát az 1779. március
 4-én Bécsből érkezett
 királyi rendelet alapította
 meg azzal az engedéllyel,
 hogy az újonnan szervezett
 jezsuita könyvtár, mint a
 működő egyetem könyv-
 tára, 1779. április 1-től a
 közhasználatra megnyittas-
 sák. Egyúttal felszólította
 a Kat. Bizottmányt, hogy
 a könyvtárőr javadalmazá-
 sára legfelsőbb jóváhagyás
 végett tegyen javaslatot.
 Bécszet annyira érdekelte a
 kolozsvári egyetemi könyv-
 tár, hogy 1779. augusztus
 11-én sürgős választ kért,
 vajjon a könyvtár a nyilván-
 osság számára teljesíti-e feladatát. Pállya István rektor erre 1779. szeptember
 15-én jelentette, hogy a könyvtár nyilvános jelleggel már harmadik hónapja a köz-
 használatot szolgálja.

A kolozsvári Lyceum-könyvtár

A Mária Teréziától újjászervezt s a piarista atyák vezetésére bízott négy-
 fakultásos egyetem tudvalevőleg rövid ideig működött, mivel II. József az egye-
 temet Lyceum Academicum-má alakította át. Ebben a szervezetben csak a jogi
 kar maradt meg s egy orvos-sebészeti intézet nyújtott módot felsőbb tanulmányok
 elvégzésére. A könyvtár most már ezeknek a szolgálatára rendelve, Lyceum-
 könyvtár néven tovább is megtartotta nyilvános és „főtanodai“ jellegét. I. Ferenc
 az 1828. évi 5515. számú rendeletével évi 300 forintot utalványozott a könyvtár
 fejlesztésére azzal a rendeltetéssel, hogy abból a felsőbb tanulmányok támoga-
 tására 100 frton jogi, 100 frton bölcséleti és 100 frton medicei könyvek vásárol-
 tassanak. Így tartott ez az 1848—49. tanév végéig, amikor a jogakadémia meg-
 szűnt, amely újból csak 1863-ban vette fel működését. Az orvos-sebészeti intézet

*A kolozsvári Lyceum-könyvtár
Raktárrészlet*

a főkörmányszék intézkedéséből tudományos szakkönyvek beszerzésére egészen 1872-ig megkapta az erdélyi kat. tanulmányi alaptól az évi 100 (később 105) frt átalányt, annak ismételt hangsúlyozásával, hogy ezek a könyvek a Lyceum-könyvtár kétségtelen tulajdonát teszik. Az orvos-sebészeti intézet a könyvtár használatát és gondoskodását azzal viszonzta, hogy az egyetem megnyitásáig egy öl tűzifával járult hozzá a Lyceum-könyvtár olvasótermének a fűtéséhez. Az egyetem megalapításáig tehát a Lyceum-könyvtár az akkori csonka egyetem, a jogakadémiát és az orvos-sebészeti intézetet magában foglaló Lyceum Academicum hivatalos könyvtára volt.

Hivatalos és nyilvános jellegét könyvtár-történeti szempontból is nevezetes több intézkedés tanúsítja. Az 1828. évi 4546. számú királyi rendelet utasította mind a magyar-

országi, mind az erdélyrészi könyvnyomdákat, hogy összes nyomtatványaik egy-egy példányát küldjék meg a Lyceum-könyvtárnak. Ezt a köteles példányrendszert, melyet később kelt rendeletek néhányszor még megismételtek, egyes nyomdák részéről a Lyceum-könyvtár a világháború végéig élvezte. Az is nyilvános közkönyvtár jellege mellett vall, hogy az *Aranka György*-féle Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság diplomáit, kéziratait, könyveit és egyéb iratait (334 könyvet és 22 csomó kéziratot) a kir. kormányzék az 1827. évi június 25-i tanácsülésének határozatából a Lyceum-könyvtárban helyeztette letétbe. Amikor pedig az államkincstár királyi jóváhagyással 1855 június 11-én 4500 forinton megvásárolta *mildenbergi Benigni József*nek, az erdélyi katonai főparancsnokság titkáranak, hátrahagyott könyvgyűjteményét, a bécsi közokt. minisztérium utasítására a Nagyszebenben székelő gubernium 1855. november 17-én úgy intézkedett, hogy a 6838 kötetből álló gyűjtemény az országos könyvtárként kezelt nyilvános jellegű kolozsvári Lyceum-könyvtárnak (der öffentlichen als Landesbibliothek behandelten Lycealbibliothek zu Klausenburg) adassék át a kincstár tulajdonjogának fenntartásával (mit Vorbehalt der aerarischen Eigenschaft).

Ezt a nagyrészt jogi, történelmi, orvosi és katonai művekből álló, latin és német nyelvű Benigni-féle könyvtárt aztán két évtizedig a Lyceum-könyvtár

kezelte, rendezte, katalogizálta és bocsátotta rendelkezésére a jogakadémia és az orvos-sebészeti intézet tanárainak, akik egyedül élvezték a könyvtár használatának korlátlan kiváltságát. Amikor aztán az 1872-ben alapított egyetem könyvtárának szervezése megkezdődött, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1873. február 22-én 4269. sz. alatt kelt legelső rendelkezése köszönetet mondott az erdélyi róm. kat. id. Bizottmánynak a Benigni-féle könyvtár gondos megőrzéséért s Ferenc József királynak 1873. február 14-én kelt hozzájárulására hivatkozva, a gyűjtemény átszolgáltatását kérte az Egyetemi Könyvtár részére. Ez meg is történt 1874. augusztus 20-án: ezen a napon vette át a Benigni-féle könyvgyűjteményt Szabó Károly „a kolozsvári m. kir. egyetem könyvtára részére minden legkisebb hiány nélkül“. Ugyanakkor az erdélyi róm. kat. Státus igazgatótanácsa és a minisztérium között tárgyalás indult meg abban az irányban, hogy a Lyceum-könyvtárnak hosszú évtizedeken át vásárolt orvostudományi könyvei az Egyetemi Könyvtárnak engedessenek át. E tárgyalások befejezése után az erdélyi püspök, tekintettel arra, hogy a Benigni-féle gyűjtemény elvitelével és az orvos-sebészeti intézetnek az egyetem orvostudományi karába való beolvasásával a könyvtár kapcsolata az állammal véget ért, 1873. június 25-én 1786 sz. a. megszüntette az egyetem tanárainak a Lyceum-könyvtár használatára vonatkozó kivételezett előjogait.

A Lyceum-könyvtár tehát három és félszázados multjában háromszor töltötte be az egyetemi könyvtár szerepét: a Báthory-egyetem korában (1581—1603), a Mária Teréziától újjáalakított egyetem és a II. Józseftől megcsonkított Lyceum Academicum szervezetében (1775—1872) és végül a román megszállás idejében (1918—1940), amikor a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság magyar művelődésének támogatására s az egyetemi könyvtárból kirekesztett magyar tudományosság közvetítésére rendezkedett be ismét nyilvános működéssel. Nyilvános jellege a budapesti egyetemi könyvtáréval majdnem egyidős s a mult század első harmadában ő volt Erdély egyetlen hivatalos közkönyvtára kötelese példány-rendszerrel, a magasabb műveltség szolgálatára kötelezett évi dotációval és állami ellenőrzéssel. A tanulmányi alap hatalmas összegeket áldozott a könyvtár egyetemi és főtanodai színvonala érdekében. Történeti jelentőségű feladatot teljesített: multjában évszázados előzményei találhatóak meg a mai Egyetemi Könyvtárnak, amely közvetlenül belőle fejlődött ki.

A XVIII. században és a mult század elején egészen 1823-ig ugyanabban a régi jezsuita kollégiumban, a későbbi guberniális palota földszintjének ugyanazon helyiségeiben volt elhelyezve, ahol a mai Egyetemi Könyvtár az életét megkezdte. Ezekről a kapcsolatoktól eltekintve is, a Lyceum-könyvtár 60.000 kötetével, 95 ősnymtatványával, 129 régi magyar könyvével, köztük 18 egyetlen példánnyal, 467 kötet kéziratával és gazdag multjával ma is Erdély egyik leg-számottevőbb könyvtára.

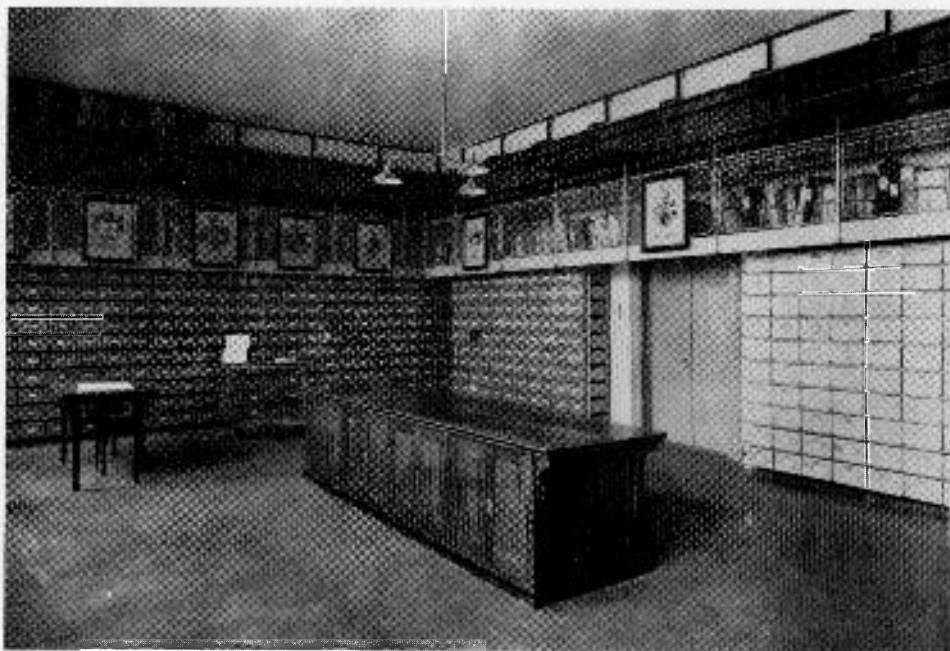
Az akadémiai eszme és a múzeumi gondolat Erdélyben a XVIII. század közepe óta állandóan felszínen volt s valahányszor fölmerült, mindig kapcsolatba került egy nagy nemzeti könyvtár alapításának a tervével. Már *Bod Péter* magyarigeni lelkész, a Magyar Athenas írója, aki maga is szenvedélyes könyvgyűjtő volt, 1760-ban hangoztatta egy erdélyi könyvtárra támaszkodó tudós társaság alapításának sürgős szükségét. *Batthyány Ignác* erdélyi püspök nemcsak könyvtárt alapított, hanem 1785-ben akadémiai tervezetet is készített s a kettőt szerves összefüggésben gondolta el. Az 1791-i erdélyi országgyűlés már határozottan felvetette a múzeumi gondolatot a könyvgyűjtemény tervének hangsúlyozásával. Az ennek nyomán életre kelt *Aranka György*-féle kéziratkiadó társaság könyvés oklevél-gyűjtését s ebből egy nagyméretű könyvtár kialakulását zavaros politikai viszonyok között hatósági rendelkezések állították meg. *Bölöni Farkas Sándor* az 1829-ben kidolgozott vázlatos tervezetében egy Kolozsvárt alapítandó olyan múzeumról ábrándozott, amely főképpen egy nyilvános jellegű könyvtárral szolgált volna a közművelődést. A szép elgondolások az 1841/43-i erdélyi országgyűlés lelkes hangulatában hatalmas lépést tettek a megvalósulás felé. *Gr. Kemény József* írásba foglalta azt az 1842. június 21-én az országgyűlés 76. orsz. ülésén fel is olvasott ajánlatát, hogy 15.000 kötetet meghaladó könyvtárát és több ezer kéziratból meg oklevélből álló gyűjteményét a felállítandó erdélyi országos múzeumnak ajándékozza. Ugyanezt a szándékot *gr. Kemény Sámuel* ásványgyűjteményének felajánlásával egészítette ki. Kemény grófok már előbb, 1841. február 24-én átírtak Küküllő- és Kolozs megye rendeihez, szándékuk támogatását kérve. Kérelmükre az illető vármegyék követi utasításokba foglalták a létesítendő múzeum pártfogását. *Gr. Gyulay Lajos* ásványgyűjteményét, *Kolozsvári Pál* dobokamegyei szolgabíró pedig a Kemény grófokhoz intézett 1842. június 7-én kelt levelében atyja könyvtárát ajánlotta fel az alapítandó múzeum céljára. Az országgyűlés további ülésein újabb adományokat jelentettek be, így a 96. ülésen *gr. Teleki József* kir. főkormányzó többszáz ritka és becses darabból álló editio princeps-et és ősnymtatványokat tartalmazó könyvtárát ajánlotta fel az erdélyi múzeum részére s ezenkívül még 3000 pengő forintot vállalt a könyvtár magyar nyelvű s magyar vonatkozású gyűjteményeinek gyarapítására. Ugyanezen az ülésen még *Degenfeld Ottó, Imre és Pál grófok* tettek nyilatkozatot könyvtáraik átengedéséről.

Tudvalevő, hogy az országgyűlés törvénybe is foglalta az erdélyi nemzeti múzeum felállítását, de bizonyos okokból a törvény szentesítetlenül maradt. *Gr. Kemény József* azonban adott szavához híven végrendeletében is úgy intézkedett, hogy gyűjteménye a felállítandó erdélyi múzeum tulajdona legyen. Halála után a hagyatékot hivatalosan leltárba vették s az erdélyi múzeum felállításáig Gerendenen őrizték. Éppen a Kemény-féle gyűjtemény sorsa készítette

gr. Mikó Imrét az 50-es évek közepén gyors és erélyes lépésekre a múzeum tényleges felállítása s melléje egy megfelelő társadalmi szervezet alakítása érdekében. Örökre emlékezetes marad a Kolozsvári Közlöny 1856. évfolyamának „Erdélyi Múzeum“ című mellékletében megjelent cikksorozata, amelyben a gr. Teleki József akadémiai elnöktől megvásárolt kolozsvári Külsőszén-utcai telkes házát, amely 15 szobából állott, az 1841/43. évi országgyűléstől elhatározott múzeumnak ajánlotta fel azzal a kijelentéssel, „hogy az Erdélyi Múzeumi ajánlatok az ezennel általam felajánlott épületekbe, e cikkem megjelenése után, bármelyik órában bészállíthatassanak, én onnat azonnal ki fogván mindenestől költözni“.

Az Erdély közakaratóból létrejött Erdélyi Múzeum megalapításakor s a mögéje szervezett Erdélyi Múzeum-Egylet megalakulásakor mindjárt könyvtára bizonyult leggazdagabbnak, azonnal működésbe állíthatónak. Az 1859. november 24-i alakító közgyűlés öt fejezetre tagolt 50 §-ban adott utasítást az Erdélyi Múzeum könyvtárnoka számára és másnap, november 25-én, 208 szavazattal (293-ból) *Szabó Károlyt*, a nagykőrösi református főiskola tanárát, választotta meg a múzeum első könyvtárnokának. A művelődés érdekének harcos elszánt-sággal diadalra juttatása s a határozottság, mely nem hátrált meg a pillanatnyi hiányok és nehézségek előtt, nem utolsó sorban a könyvtárnok személyének szerencsés megválasztása az Erdélyi Múzeum legjelentősebb és legvirágzóbb gyűjteményét indította el a fejlődés útján.

Szabó Károly, akit az Erdélyi Múzeum-Egylet évi 1000 forint fizetéssel és 350 frt szálláspénzzel díjazott, állását csak 1860. május 1-én foglalta el. Addig a könyvtárt Mike Sándor levéltáros gondozta, ki már az Egyesület formaszabályozásának előtti, 1857. augusztus 26-án, az intézőbizottság megbízásából a könyvtár alapját tevő gr. Kemény József-féle gazdag hagyatékot Gerendről 36 szekéren szállította be Kolozsvárra. A könyvtárt gr. Bethlen Sándor Bel-Farkas-utcai házában (a mai gr. Nemes-féle ház) udvari földszintjén helyezték el, a nemes házigazda önzetlenségéből természetesen díjtalanul. A gubernium régi épületéből a kéziratárt is 1863. decemberében ide helyezték át. Szabó Károly mindössze egy munkatárssal, 1863-ig Török Ferencsel, azután Böhm Mihály segítségével rögtön hozzálatott a Kemény grófok gerendi és kolozsvári könyvtárának, valamint a többi adományoknak a feldolgozásához. A Toldy Ferenc-féle akadémiai szabályzathoz igazodó könyvtári utasítás kívánságához képest három lajstrom (helyi, ABC és duplum katalógus) készült. A munka elvégzése után kitűnt, hogy az Erdélyi Múzeum könyvtára 20.483 kötettel alakult meg. Az előbb 51, később 95 szekrényben elhelyezett könyvtár ebben az időben egy nagy teremből és három kisebb szobából állott. 1860. július 15-én az olvasószoba is megnyílt. Ezzel a könyvtár megkezdte nyilvános működését. Az olvasószoba, amelyet *Ágotha János* ajándékából Vörösmarty Mihály és *Mikó Imre* ajándékából Debreczeni Márton olajfestésű arcképe díszített, egyúttal a könyvtárnoknak és a közönség kiszolgálásával elfoglalt segédjének is a dolgozó-

Az Erdélyi Múzeum egyik levéltári terme az Egyetemi Könyvtárban

helye volt. Az olvasóterem használatára és a külső kölcsönzésre 12 pontban összeállított első szabályzatot még 1860-ban *Gyulai Pál* és *Finály Henrik* készítette el.

A múzeumi könyvtár, mint a fenti adatokból látható, szinte már az alapítás pillanatában készen állott a nemzeti művelődés szolgálatára. Az előkészítő bizottság nagyszerű munkát végzett a Múzeum-Egylet alakuló közgyűlésén megalapított könyvtár keretének, teljes szervezetének, szabályzatának, elhelyezésének, gondozásának, kezelésének, dologi és személyi ügyeinek elintézésével és teljes elrendezésével. A kezdetet, a legszebb magyar társadalmi könyvtár-alapítást, mindenre kiterjedő figyelem és eszményi lelkesedés folytatta. Az erdélyi magyar társadalom tudományszeretete, évszázados művelődési vágya hozta létre a múzeumi könyvtárt, életét továbbra is dédelgető szeretet vette körül és önzetlen áldozatkészség kísérte. Az erdélyiek, főurak és közrendűek, gazdagok és szegények saját intézményüknek tekintették s elhalmozták ajándékaikkal. Az erdélyi közönség kitűnő bizonyítékát adta a múzeumi eszme iránti fogékonyságának. A könyvtár történetének van olyan időszaka, amikor a társadalom négyszerannyi értékkel és mennyiséggel gyarapította, mint amennyit maga az Egyesület áldozni tudott fejlesztésére. Multjának egész folyamán nagyobb és kisebb adományokat, teljes és nagy gyűjteményeket, régi és újabb keletű magán- és társulati könyvtárakat az erdélyiek szinte kötelességből, a nemzeti mult megbecsüléséből ajánlottak fel a múzeumi könyvtárnak. Ennek köszönhető, hogy az úgyszólván semmiből keletkezett könyvtár egnéhány évtized alatt

országos helyzetet vívott ki magának. Elsősorban Szabó Károly elévülhetetlen érdeme, hogy ez a hagyomány kialakult és a könyvtár fejlődése helyes irányt vett. Fáradságot és áldozatot nem ismerve, bejárta Erdélyt, fölkereste az iskolai és kolostori könyvtárakat, a főúri kastélyokat, a régi nemesi kúriákat, az egyszerű házak padlásait és kamaráit s figyelme mindenütt főképpen a múzeumi anyagra irányult. Alig volt nyilvános- vagy magánkönyvtár, melyet fel nem kutatott volna azzal a céllal, hogy pénzbeli értékkel fel nem mérhető kincseket tereljen a múzeumba, nem azért, hogy az Erdélyi Múzeum büszkélkedjék velük, hanem azért, hogy a mult veszendő értékeit megmentse. Nyomatványokon kívül kéziratokat és okleveleket is gyűjtött s érdeklődése kiterjedt az erdélyi és a magyar szellem minden könyvtári emlékére, nagyszerűen kihasználva a 70-es évek pénzügyi válságában a családi relikviák megmozdulását és új elhelyezkedését. Szabó Károlynak köszönhető, — benne igazán a gyűjtő könyvtárnok típusát kell emlékeztünkben tartanunk — hogy nemzeti műveltségünk igen becses emlékeit múzeumi megőrzésre kiragadta az elkallódás és a pusztulás megsemmisítő örvényéből. Így fejlődött a múzeumi könyvtár közművelődési jellege mellett olyan erdélyi magyar nemzeti gyűjteménnyé, amilyent az alapítók legszebb álmaikban elképzelték s amelynek párját sem pénzzel, sem a legbuzgóbb utánjárással összehozni még egyszer nem lehetne.

A múzeum célját a múzeum-egyleti alapszabály 3. §-a a honismeretre vonatkozó tárgyak összegyűjtésében és tudományos feldolgozásában jelölte meg. Ennélfogva a könyvtárnak idők folyamán hármas feladata alakult ki: 1. teljes gyűjteményére törekedett a transilvanikáknak, az erdélyi művelődéstörténet és irodalom könyvtári emlékeinek; 2. lehető teljességben igyekezett megszerezni a nemzeti tudományok műveléséhez szükséges anyagkészletet, és 3. támogatta a Múzeum-Egylet tudományos törekvéseit mindazon segédeszközök egybegyűjtésével, melyek az egyes gyűjteményeket képessé tették szaktudományuk művelésére, anyaguk meghatározására és tudományos rendszerbe foglalásuk elvégezhetőjére. Nyolcvanéves multjában a teljesség megközelítésével mindezt megvalósította, így a művelődési dokumentumok hatalmas mennyiségét halmozta fel annak bizonyítására, hogy Erdélyben mindig a magyar faj uralkodott, kultúráját a magyar szellemiség építette fel s ennek a népnek van ereje és felkészültsége, hogy vállalt feladatát európai színvonalon tovább is sikerrel végezze. Így lett a múzeumi könyvtár élő tanuja a multnak, erőforrása a jövőnek, ébrcsőtője a hazafias lelkesedésnek és tárháza a kegyeletnek.

A múzeumi könyvtár, amely 1860-ban mintegy 20.000 kötettel kezdte meg működését, az 1939. december 31-i kimutatás szerint 182.615 kötetre szaporodott, bár az utolsó húsz esztendő teljesen kiesett gyűjtőtevékenységéből. Ebben a hatalmas mennyiségben 86 ősnymtatvány, 1976 régi magyar könyv, 14.162 folyóirat és 9.825 hírlap képviseli azokat a különleges értékeket, melyek az országos gyűjtemények sorában is előkelő helyet jelölnek ki számára. Gyarapodását a múzeum-egyleti rendszeres évi átalányon és az ajándékokon kívül az is elő-

mozdította, hogy az 1871. május 17-én kelt 1498. I. m. e. sz. igazságügyi és belügy-miniszteri rendelet kötelespéldánnyal látta el, s bár ezt az 1897. évi XLI. t.-c. elvette tőle, a közokt. minisztérium intézkedése 1900 óta az erdélyrészi főügyészségek területén gyűjtött sajtóügyi kötelespéldányokat a maguk teljességében, valamint a budapesti főügyészség hatáskörében működő nyomdák termékeit kiválogatás alapján a múzeumi könyvtár növelésére és megőrzésére rendelte.

Végül említetlenül nem maradhat, hogy gazdag anyagával a múzeumi könyvtár ébresztette fel Szabó Károly érdeklődését irodalmunk összegyűjtetlen régi magyar könyvei iránt. Alighogy működését megkezdte, mindjárt hozzáfogott a régi magyar könyvek kiválogatásához, rendszerezéséhez, katalogizálásához. Cédula-katalógusa, melyet a múzeumi könyvtár hungaricumairól felvett s amelyet börendjében állandóan magával hordozott, akármerre utazott, volt az alapja bibliográfiájának. Már a 60-as években közölni kezdte a múzeumi Évkönyvekben a könyvtár birtokában levő XVI. és XVII. századi régi magyar könyvek bibliográfiai leírását. Ezek a felvételek érlelték meg lelkében a később elkészült háromkötetes Régi Magyar Könyvtár (1879—1898) gondolatát, a magyar bibliográfiai irodalom alapvető hatalmas művét. Szabó Károly harminc évig állott a könyvtár élén, a Múzeumnak mindig büszkesége marad halhatatlan könyvtárosának emléke. A múzeumi könyvtárban készült Régi Magyar Könyvtár fénye és csillogása elsősorban a könyvtárra vetődik vissza.

4.

A múzeumi könyvtár csak tizenkét esztendeig (1860—1872) élt önálló életet. A megszervezés, az elindulás, az iránykeresés ideje ez. Amikor fölserdült, frigyre lépett az Egyetemi Könyvtárral. Ettől kezdve sorsuk, küzdelmük egybekapcsolódik, történetük párhuzamosan, majd teljesen egybeforrva halad.

A tudományegyetem felállításáról és szervezéséről intézkedő 1872. XIX. t.-c. egyúttal az Egyetemi Könyvtár alapító-levelének is tekinthető. Az első és legsürgősebb teendők közé tartozott az egyetem mellé egy megfelelő könyvtár megszervezése. Kétségtelen, hogy egyrészt Kolozsvár egyetemi multja, másrészt az egyévtizedes működésével is országos figyelmet keltett Erdélyi Múzeum szerezte meg az ország második egyetemét Kolozsvárnak, ahol fejlett szellemi környezetben gazdag segédeszközök kínáltak a tudomány művelésére. Már az egyetem megalapítása előtt br. Eötvös József megindította a tárgyalást a Múzeum-Egylettel, s ennek során kialakultak a szempontok a két intézmény viszonyának rendezésére. A tárgyalások simán és gyorsan folytak, mert a Múzeum-Egylet is érezte, hogy működése nagyszabású teret és jelentőséget fog nyerni az egyetem keretében. Az ötven esztendőre kötött szerződést, amely pontosan és — mint az utóbbi húsz esztendő eseményei megmutatták — bölcsen határozta meg az Egyetem és a Múzeum szervezeti kapcsolatát, Eötvös József közbejött halála miatt utóda, Pauler Tivadar közoktatásügyi miniszter, 1872.

augusztus 2-án írta alá s az Erdélyi Múzeum-Egyetel közgyűlése még ugyanazon év augusztus 29-én hozzájárulásával életbe léptette.

1872. augusztus 29-én vált tehát a múzeumi könyvtár az Egyetemi Könyvtár szerves részévé. Megnyitásával Erdély évszázados vágya teljesedett be: megvalósult az erdélyi egyetem és a nagy könyvtár, a tudományos munka otthona és a közművelődés műhelye. A szerződés kimondotta az új egyetemi és a múzeumi könyvtár egyesítését, s ezzel a két könyvtár, anyaguk tulajdonjogának fenntartásával, nyilvános közkönyvtárrá forrott össze. Az egyesített könyvtár kezdetben, mikor még a múzeumi rész volt túlsúlyban, az Egyetem részéről is megbízott múzeumőr igazgatása alatt állott. Idővel az Egyetemi Könyvtár túlnötte a múzeumot s ekkor az 1895. május 17-én életbe lépett új szerződés értelmében mindkét könyvtár az állami igazgató gondozása alá került a Múzeum felügyeleti jogának gyakorlásával. Az egyesítés kezdetben csak az együttes elhelyezésben, nem a szerves, hanem a mechanikus egymásmellettségben, a kettősség következetes kidomborításában és a közös igazgatásban nyilvánult meg a legújabb elrendezésig, amikor a külön való felállítás helyébe az elegyítés és a tulajdonjogi nyilvántartás lépett. A két könyvtár együttes története nem egyéb, mint a szerződésben kimondott elv gyakorlati megvalósításának keresése a két fél jogainak biztosítására, a két könyvtár életének és munkásságának intézményes szabályozására.

Az 1872. év őszén megnyílt egyetemnek a Múzeum-Egyetellel kötött szerződés a múzeumi könyvtárban, amelynek állománya akkor 30.408 kötet volt, egy teljesen kész könyvtárt bocsátott rendelkezésére. Maga az Egyetemi Könyvtár kezdetben csak névleg volt meg azokban a gyűjteményekben, melyeket részére kijelöltek. Tulajdonjogot nyert a Lyceum-könyvtárban őrzött Benigni-hagyatékra (6839 kötet) és a régi jogakadémia könyveire (1639 kötet), továbbá az orvossebészeti intézet még ki nem derített mennyiségű könyvtárára és a főkormánysszék levéltárának 3085 kötet könyvajándékára. Az Egyetemi Könyvtárnak ezt az alaprétegét már az első évben új könyvekkel (1348) szaporította az évi 5000 forint dotáció. A tulajdonjogilag biztosított könyvgyűjtemények azonban alkalmas helyiség hiánya miatt különböző helyeken voltak szétszórva, így használaton kívül állottak. Az egyetem tanárai és hallgatói egyelőre tehát a Bethlen-házban levő múzeumi könyvtárt és a Lyceum-könyvtárt látogatták. Az ideiglenesen elhelyezett egyetem és az Egyetemi Könyvtár részére a Farkas-utcában, a mai egyetem helyén állott kétemeletes ódon és részben rozoga, egykori jezsuita kollégium volt kiszemelve, amely 1829-ben a tanulmányi alap birtokából került az ország tulajdonába. Ez az épület az egyetem megnyitása idejében még a gubernium és a királyi bizottság székhelyéül szolgált. Két esztendőbe telt, míg a főkormánysszéki levéltár Budapestre költözött s a megürült helyiségekbe, a hatalmas épületnek a keskeny Király-utcára néző, ötablakos földszintjére a múzeumi könyvtár a Bethlen-házból átköltözködhetett s az Egyetemi Könyvtár raktárilag kezelt gyűjteményei is ugyanott 1874. szeptember havában néhány évtizedre berendezkedhettek. Az egyetem harmadik tanévére buzgó munkával

egyesített és felállított könyvtár két hivatalos (igazgatói és katalógus) szobából, egy 40 látogató részére berendezett olvasóteremből és egy tágas, világos folyosóból állott. Itt később csak annyi változás történt, hogy a könyvtári helyiségekkel összefüggő egyik szobát, mely a természettani intézet műhelyéül szolgált, 1885-ben a könyvtárnak engedték át további gyarapodásának megkönnyítésére. A bútorzat jórészt a gubernium felszereléséből került ki, az egyetemi szekrényeket a régi múzeumi szekrények mintájára B. Bak Lajos asztalos készítette. Az olvasótermet is új asztalokkal szerelték fel s mellettük esti világításul kezdetben gyertyát, később petróleumot használtak. Egyetlen fényűzése az igazgatói szobában álló kényelmetlen viaszosvásznon kis kanapé volt. Ez gyakran szerepelt Brassai Sámuel élcelődéseiben. Puritán berendezése messze állott a Batthyány-, Teleki-, Bruckenthal-könyvtárak fényűzésétől, de a 70-es évek elején Pesten sem volt jobb a helyzet, ahol az Egyetemi Könyvtár még a régi szűk, alkalmatlan helyiségében szorongott, a M. Nemzeti Múzeum pedig a rendezés miatt zárva volt.

Az egyesítés pillanatában, 1874. október 1-én, amikor a szerződés gyakorlatilag is életbe lépett, a múzeumi rész 51 nagy szekrényben elhelyezett 34.156 kötetet és az egyetemi rész 11.134 darabot tett ki, az Egyetemi Könyvtár tehát tényleges működését mintegy 45.000 kötet könyvvel kezdte meg. Bármilyen gyorsan ment is az átköltözködés, a végleges rend elérése hónapokat vett igénybe. Szabó Károly, kinck buzgalma határt nem ismert, két fiatalemberrel és egy szolgálóval az egész telet fűtetlen helyiségekben dolgozta át. A Denis-rendszer alapján a gyakorlati és esztétikai szempontok érvényesítésével 1875 tavaszára az elrendezés megtörtént, a múzeumi mellett az egyetemi katalógus is készen állott. A Múzeum-Egylet értelmezése szerint Szabó Károly az egyesítést úgy hajtotta végre, hogy a múzeumi anyagot az egyetemitől külön állította fel. A múzeumi anyagban a nagyság szerinti elrendezés követte, az egyetemiben pedig a szakbeli felállítást próbálta meg, a három helyiségben külön-külön helyezve el a bölcsészeti-, nyelv-, történettudományi, a jogi és az orvos-természettudományi szakba tartozó műveket. Ebben a keretben fejlődött és maradt meg a könyvtár 1908-ig, az új épületbe való átköltözésig.

Szabó Károly háromévtizedes (1859—1890) múzeumőri és húszesztendő egyetemi könyvtár-igazgatói működése alapozta meg az egyesített könyvtár későbbi nagyszerű fejlődését. Az ő idejében a múzeumi anyag nyomult előtérbe, a könyvtár rendszerét és belső életét is teljesen a múzeumi elv irányította. A jóval kisebb anyaggal elindult Egyetemi Könyvtár évi 4000 frt (1885-től évi 6000 frt) javadalommal dolgozott, két ízben kapott 12.000 illetőleg 6000 frt rendkívüli segélyt és 1877-től kisebb összegű tandíj-jutalék is gyarapította bevételét. Ugyanakkor a Múzeum-Egylet a személyi kiadásokon kívül — a dologiak az egyetemet terhelték — évi 3000 forintot fordított könyvtárának fejlesztésére, azonkívül a társadalom hatékony támogatását is élvezte, a szakosztályok útján pedig tömeges cserepéldányt kapott. Érthető tehát, ha a Múzeum-Egylet 1889-ben örömmel tekintett vissza az első három évtized munkájára, mely a könyvtár állományát

Szabó Károly
1824—1890

50.000 kötetre emelte s különösen hungaricumokban és transilvanikákban úgy meggazdagította, hogy a fővárosi országos könyvtárakon kívül egyetlen más intézmény sem versenyezhetett vele. Ugyanakkor az Egyetemi Könyvtár anyaga a 25.000 kötet körül járt, bár az Egyetemi Tanács és az 1881 óta a prorektor elnöklete alatt működő könyvtári állandó bizottság mindent megtett az összes szaktudományok céljaira a könyvtár színvonalának emelése érdekében. Nem egészen Szabó Károlyon múlt, hanem inkább az anyagiak hiányán, hogy az Egyetemi Könyvtár életének első időszakából hiányzott a lendületes fejlődés. Szabó Károly, bár könyvtárosi működése és egész munkássága múzeumi irányú volt, megértette az Egyetemi Könyvtár rendeltetését a nemzetközi tudományosság termékeinek lehető hiánytalan összehordá-

sában s halálakor (1890. aug. 31.) rendben hagyta hátra a könyvtárt az akkori könyvtári technika múzeumi rendszerű katalógusaival és az egyetemi rész szakkatalógusának megkezdésével. A két könyvtár megteremtése, előbb a múzeumi, azután az egyetemi, Szabó Károly elévülhetetlen érdeme. Kíválsága a Múzeumnak jelentett felbecsülhetetlen nyereséget, távozása az Egyetemnek okozott nagy veszteséget.

Szabó Károly halála után a Múzeum-Egylet igazgatóválasztmánya átmenetileg *Finály Henriket* jelölte ki helyettes könyvtárigazgatónak s egyszersmind 2000 frt fizetéssel és 300 frt szálláspénzzel pályázatot hirdetett az állás betöltésére. Négy pályázó közül az igazgatóválasztmány igen nagy szótöbbséggel *Ferenczi Zoltán* polgári iskolai igazgatót, egyetemi magántanárt választotta meg s a választás eredményét a vallás- és közoktatásügyi miniszter tudomására hozta. Ez az eljárás annak az érdekes, mai nézőpontból visszás helyzetnek az emlékéét őrzi, hogy ebben az időben voltaképpen a Múzeum-Egylet kezelte az Egyetemi Könyvtárt is, az állam csak a felügyeletet és ellenőrzést gyakorolta. Mivel az Egylet határozta meg és fedezte a két könyvtár igazgatójának fizetését, természetesen a személy megválasztása is az ő jogkörébe tartozott. A jogi viszony lényeges megváltozását vonta maga után a Wlassics Gyula minisztersége alatt, 1895. május 17-én jóváhagyott második szerződés, melyben az állam teljes anyagi és erkölcsi felelősséggel vállalta az Egylet gyűjteményeinek a kezelését. Innen van, hogy Ferenczi Zoltán 1896. július 13-án újabb királyi kinevezést

kapott az Egyetemi Könyvtár igazgatói állására.

Az új igazgató 1891. július 2-án vette át az egyesített könyvtár vezetését. Alatta ment végbe a múzeumi könyvtár második elhelyezkedése és az Egyetemi Könyvtár első költözködése. A 90-es évek elején a két könyvtár nagymérvű gyarapodása a guberniális épületben olyan zsúfoltságot teremtett, hogy használhatósága és fejlesztése is szinte lehetetlenné vált. Mihelyt tehát a mai egyetem építése megkezdődött s keleti szárnya elkészült, elsősorban a könyvtár elavult és tarthatatlan helyzetéről kellett gondoskodni. Nem nagyon szerencsés választással az egyetemi épület színházutcai szárnyának I. emeletét jelölték ki számára. Voltaképpen mindegy volt, hogy melyik részt juttatják neki, mivel az egyetem építési tervében egyáltalában nem szerepelt a könyvtár elhelyezése.

Kényszerű helyzetet kellett megoldani a további ideiglenesség tudatával. A költözködés 1895. október-november havában hat hét alatt történt meg. Az új elhelyezkedés csak részben jelentett szerencsésebb cserét. A régi nedves és sötét, bolthajtásos helyiségek helyett világos, barátságos, száraz szobákat kapott a könyvtár, de már a beköltözködés után meg kellett állapítani, hogy az előbbinél szűkebb területhez jutott, az olvasóterem egyszersmind ruhatárul is szolgált, a nyílt folyosóra eső dolgozószobák nélkülözték a csendet és zavartalanságot, s a vele szemben álló színház zsinórpadlása állandóan a tűzveszedelem aggodalmával nyugtalanította a felelős tényezőket. Mégis az az időszak, melyet a könyvtár az egyetem központi épületében töltött, kényelmetlensége ellenére is fejlődésének jelentős állomása. Míg a guberniális épületben a múzeumi könyvtár túlsúlya a köztudatban is és mennyiségileg is elnyomta, szinte észrevétlenné zsugorította az egyetemi részt, addig az egyetem épületében nagy arányokban bontakozott ki az egyetem könyvtára és kezdett homályosodni a múzeumi anyag gazdag fényessége. E változást szembetűnően mutatja a statisztikai mérleg. Az 1885—1899-ig terjedő tizenöt esztendő alatt a múzeumi könyvtár mindössze 17.638 kötettel gyarapodott s ebből csak 6163 kötet (33%) esett a vásárlás, tehát a tudatos fejlesztés javára; ezzel szemben az Egyetemi Könyvtár ugyanazon idő alatt 29.945 kötetten növekedett, s mivel belőle 20.078 kötet (67%) vásárlás útján került a könyvtárba, határozottan meglátszik nemcsak a mennyiségen, hanem a tervszerűségben is

Ferenczi Zoltán
1857—1927

az egyetemi rész előretörése. Érdekesen módosult, illetőleg egybemosódott az egyetem épületébe került egyesített könyvtár a köztudatban, amely kezdett megfeleledkezni a múzeumi rész kiválóságáról, még mindig fölényes elsőbbségéről s az egészet csupán az egyetem tanulmányi könyvtárának, a tanárok és diákok szellemi munkahelyének tekintette. A közönség, amely még szorgalmasan látogatta a guberniális épület könyvtárát, ahol a múzeumi rész domborodott ki, idegenkedett az egyetem hivatalos épületétől és elszokott az olvasóterem használatától. Nem utolsó sorban maga az Egyesület idézte elő ezt az átalakulást és fordulatot azzal, hogy a keretében erősen érvényesülő másodrendű akadémikus törekvések táplálásával háttérbe szorította az elsőrendű múzeumi feladatokat s a könyvtár javadalmát is alább szállította, bár közben a könyvtárőr fizetését az állam vállalta magára. Viszont az egyesített könyvtárban az egyetem befolyásának növekedése, az évi 20.000 koronás dotáció tervszerű felhasználása és az egyetemi csereviszony kiépítése olyan lendületes fejlődést idézett elő, hogy az Egyetemi Könyvtár a 90-es évek végén a 70.000-es állományával utolérte, sőt rövidesen maga mögött is hagyta az erőtlenedni kezdő múzeumi részt.

Az Egyetemi Könyvtárnak ez a fejlődése Ferenczi Zoltán igazgató működését dicséri. Elődje, Szabó Károly, megszervezte a két könyvtárt s különösen a múzeumi részben egy nemzeti jellegű közművelődési intézmény alapjait rakta le ; Ferenczi a maga korának könyvtártudományi eszközeivel szerelte fel és tette használhatóbbá a virágzásnak indult intézményt. Bár szintén tanári székéből került könyvtárosi munkakörbe, önképzéssel megszerezte az elméleti tudást s a maga idejének legjobb eljárásaival az egész könyvtári kezelést átalakította. Beállította az addig nem ismert szerzemény-könyvet, az iktatót, a könyvkölcsönzést szabályozta, a két könyvtárnak hat különféle alapcédulakatalógusát egybeolvasztotta, a kéziratár és a Régi Magyar Könyvtár külön katalogizálását megkezdette, a könyvtár új szervezeti szabályzatát kidolgozta, — jóváhagyása 1900. január 26-án történt meg az 5067. sz. rendelettel — s ami a legfontosabb, az Egyetemi Könyvtárnak még Szabó Károly idejében megkezdett szakkatalógusát befejeztette és öt kötetben 500—500 példányban kinyomtatta. Alatta történt meg 1898-ban a Múzeum-Egylet igazgatóválasztmányának felhatalmazásával, valamint az Egyetemi Tanács hozzájárulása alapján az addig külön kezelt két könyvtár egyesítése egy egységes, betűrendes katalógusban a használat megkönnyítése érdekében. A leltári kezelés továbbra is teljesen elkülönítve maradt ; magukon a cédulákon is bélyegzőkkel jelölték meg a tulajdonjogot.

Ferenczi Zoltán kilencévi igazgatósága az Egyetemi Könyvtár újjáalakulásának és fokozatos lendületének kezdete, hogy végül az európai jelentékenyebb modern könyvtárak sorába emelkedjék. Amikor Ferenczi Zoltánt 1899. november 8-án a budapesti tudományegyetem könyvtárának igazgatói állásába szólították, az Egyetemi Tanács a könyvtár ideiglenes vezetését *Gyalui Farkas* könyvtárőrre bízta, akinek 1901-ben a könyvtártudományokból szerzett magántanári képesítésével a bibliográfia a kolozsvári egyetemen, a budapesti egye-

Erdélyi Pál
1864—1936

temet is megelőzve, először került a tudományos kollégiumok közé. Gyalui Farkas az Egyetemi Tanács és a Múzeum-Egylet bizottságainak jelenlétében 1900. szeptember 6-án adta át a könyvtárt *Erdélyi Pálnak*, aki a budapesti tudományegyetemi könyvtár segédőri állásából 1900. augusztus 3-án neveztetett ki a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatójának.

Erdélyi Pálban elsőrendű szakember került a könyvtár élére. A múzeumi elvet éppúgy megértette, — ennek egyik élharcosa volt a Múzeum-Egyesületben — mint az Egyetemi Könyvtár különleges rendeltetését. Kiváló szervező erejével és szaktudásával az egyetemi és múzeumi könyvtárt Magyarország legkorszerűbb intézményévé fejlesztette. Elsősorban a könyvtári élet és a belső rend fejlesztésére törekedett, arra, hogy a könyvtári munka ne legyen csak a nyomtatványok egyoldalú kezelése, hanem terjedjen ki a gyűjtemények egész anyagára. Átdol-

goztatta s három nagyobb csoportba rendszerezte a könyvtár egész állományát 1. nyomtatványok (hírlapok, folyóiratok, iskolai értesítők, egyetemi nyomtatványok, színlapok, gyászjelentések, apró nyomtatványok, ponyva, ősnymtatványok, Régi Magyar Könyvtár, díszművek, térképek), 2. kéziratok (Kemény-gyűjtemény, országgyűlési irományok, céhiratok), 3. levéltár (törzsgyűjtemény, családi levéltárak, másolatok, nyomtatott oklevelek, pecsét- és facsimile-gyűjtemény.) Ezenkívül beállította a gyarapodási naplókat, feldolgoztatta és az egyetemi intézetek és karok közt szétosztatta a duplumokat, elkészítette a helyrajzi katalógust, átdolgoztatta a cédulakatalógust s új tervet készített a szakkatalógus átalakítására. Az előtte egy félszázadnál tovább alkalmazott könyvtári kezelés és eljárás idők folyamán csak lassan és részletekben tudott alkalmazkodni a rohamosan fejlődő könyvtári tudományokhoz. A különféle időkben különféle képzettségű könyvtári munkaerők az egyes időszakok ingadozó könyvtári technikája és saját készségük szerint különféle szempontok és más-más elvek szerint dolgoztak, így lassanként bántó egyenlőtlenések és zavarosságok álltak elő a könyvtári anyag felvételében, felállításában és kezelésében. Erdélyi Pál, ki az összevisszaságokat megszüntette, az elavultságokat kiküszöbölte és az egész könyvtári rendet ma is helytálló új alapokra fektette, megérdemli, hogy két elődje érdemeinek kisebbitése nélkül a belső rend megteremtőjeként és a könyvtár legnagyobb szervezőjeként

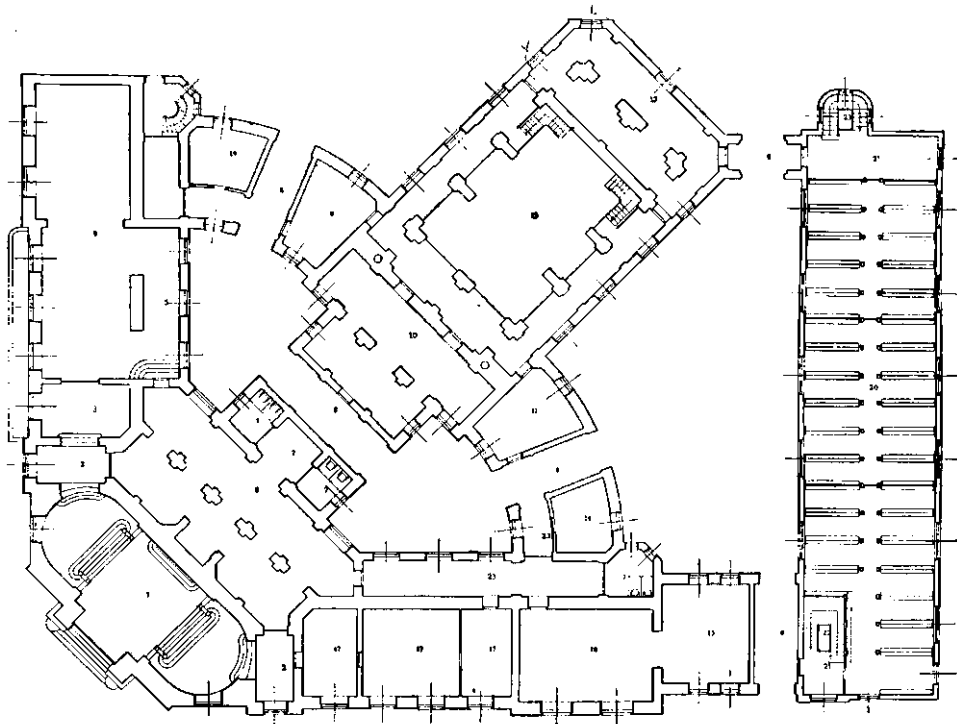

Az Egyetemi Könyvtár homlokzata a főkapuval

tiszteljük. Sokszor hangsúlyozott szempontja volt, hogy nem elég csak gyarapítani, hanem fejleszteni is kell a könyvtárt. Mind a két téren elért eredményei legnagyobb dicséretére szolgálnak. 1919 elején, amikor 18 esztendei működés után a könyvtár éléről távozott, az Egyetemi Könyvtár 191.000 és a múzeumi könyvtár 176.779 kötettel a 400 ezres állomány közelében állott. A múzeumi rész korábbi hanyatlásából ismét új erőre kapott s az Egyetemi Könyvtár a világháborút megelőző idők tudományos anyagkészletét szinte kimerítő teljességben nyújtotta.

A jövő talán nem fogja tudni és kellőképpen értékelni Erdélyi Pálnak ezeket a kiemelt teljesítményeit, de azt sohasem fogja elfeledni, hogy az ő igazgatása idejében és tervei szerint épült meg az Egyetemi Könyvtár és rendezkedett be Európának ebben a részében páriját ritkító előkelőséggel. Évtizedek vágya és törekvése valósult meg az önálló egyetemi könyvtár felépítésével. Már 1881-ben a guberniális épületben elhelyezett egyesített könyvtár kezdte észrevenni hivatásának a hely szűk voltából származó akadályoztatását. Szabó Károly volt az első, aki 1888-ban felhívta az Egyetemi Tanács és a Múzeum-Egylet választmányának a figyelmét arra, hogy a két könyvtár célirányos kezelhetése és használhatása „csak egy új, egyenesen könyvtárnak tervezett s e célra berendezkedő épület felállításával lesz megvalósítható“. Ezt a meggyőződését haláláig hirdette, követelését szüntelenül sürgette. Mivel már a 80-as évek végén az egyetemi építkezések foglalkoztatták a minisztériumot, Szabó Károly indítványa kapcsán 1889-

ben az Egyetemi Tanács meg is tette a szükséges lépéseket egy célszerű könyvtári épület felállítása érdekében, a Múzeum-Egylet választmányának küldöttsége pedig 1890-ben a közgyűlésnek azzal a nagylelkű ajánlatával kereste fel a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy az Egylet összes vagyonát 5% kamatozás kikötése mellett fordítsa „a könyvtár és a gyűjtemények számára felállítandó, a kor színvonalának megfelelő palota építésére“. Egyelőre sem a sürgetésnek nem volt fogadata, sem a nemes ajánlatnak nem lett meg a kívánt eredménye, mindössze annyi történt, hogy a minisztérium kilátásba helyezte az építendő egyetemi épületben a könyvtár ideiglenes elhelyezését és 1893-ban Ferenczi Zoltán könyvtárigazgatót államsegéllyel, melyhez a Múzeum-Egylet is hozzájárult, három hónapi külföldi útra küldte Európa legnevezetesebb könyvtár-épületeinek és könyvtári berendezéseinek tanulmányozására. Ez kedvező jel volt arra, hogy az Egyetemi Tanácsnak sem tetsző ideiglenes megoldás talán végleges elrendezést nyer. Már folytak az egyetemi építkezések, amikor az Egyetemi Tanács közbenjárására Kolozsvár város nemes közönsége a könyvtárépület részére ingyen telket ajánlott fel a Bel- és Kül-Torda-utcák szegletén 1050 m² terjedelemben. Ugyanakkor, 1895-ben, felvetődött az a terv is, hogy a minisztérium vásárolja meg az egyetemi épülettel szomszédos színházi telket, mely kétszer akkora, mint a Torda-utcai telek, a színházzal együtt bontassa le az összes épületeket s az egyetem tövében építse fel a vele egy stílusú könyvtárépületet.

Az Egyetemi Könyvtár földszinti alaprajza

Egyetemi Könyvtár. A raktárhelyiségeket és a nagy olvasótermet magában foglaló udvari rész

E tervezetés közben a könyvtár rendelkezést kapott, hogy kezdje meg a beköltözködést és elhelyezkedést az egyetemi épület elkészült színház-utcai szárnyának I. emeletére. Néhány esztendeig aztán csend honolt és nyugalom uralkodott, de csak addig, míg ki nem tűnt, hogy az új épület zajos részében a lehető legalkalmatlanabb állapotban vergődik a könyvtár. A 900-as évek elején, amikor a két könyvtár állománya már a 200 ezret meghaladta, annak ellenére, hogy a farkas-utcai homlokzaton a könyvtár egy háromablakos helyiséggel bővült és a színház-utcai alagsorba került a hírlap- és a folyóiratgyűjtemény, olyan zsúfoltság állott elő, hogy a könyvek felbontatlan ládákból heverték, mivel a könyvszekrényekben új polcok alkalmazásával a kétsoros elhelyezés módozatát is már kimerítették. Itt együtt volt minden: könyvraktár, olvasóterem, tisztviselői kar és belső könyvtári élet. Az olvasóteremben is olyan lehetetlen helyzet keletkezett, hogy tökéletes ellenőrzést sem lehetett gyakorolni, arról pedig szó sem lehetett, hogy akár tanár, akár diák kutató munkát végezhesen, sőt sok esetben megfelelő helyhez is juthasson. A képtelenül felhalmozódott könyvtári anyag rengeteg súlya már az épület biztonságát is veszélyeztetni kezdte, így a gyarapodás ideiglenes elhelyezésére folyosókat, melléklépcsők zugait kellett igénybe venni, majd az Egyetemi Tanács kibérelte az Arany János-utcai br. Wesselényi-ház földszintjét az elraktározás céljaira. Még ma is rejtély, hogy a négyfelé tagolt és négy egymástól távolos raktárban elhelyezett anyagnak a könyvtár tisztviselői hogyan lehettek urai.

Az Egyetemi Könyvtár homlokzata a déli és keleti szárnyal

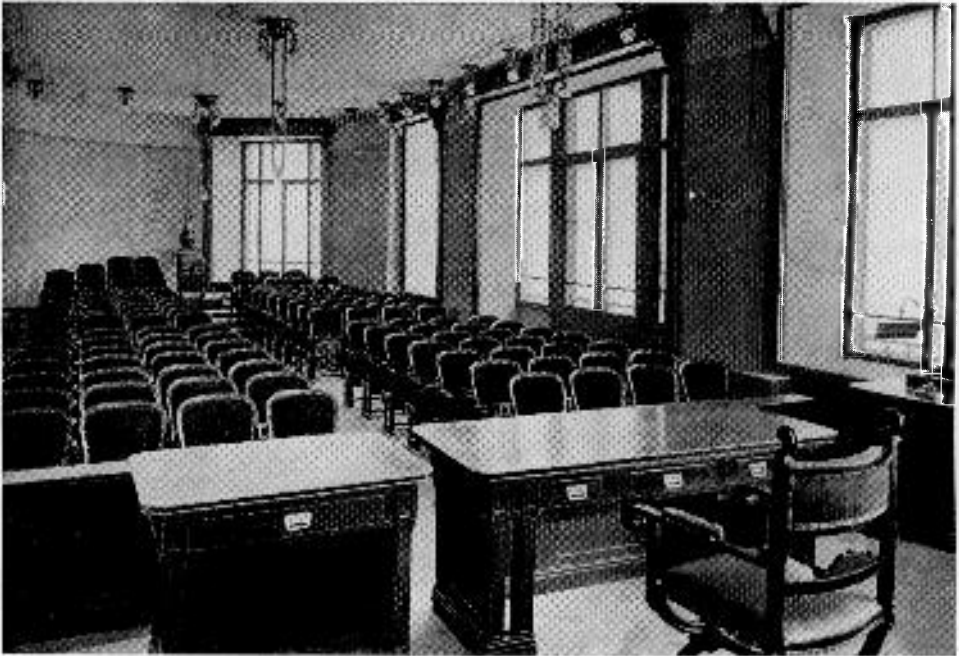
Ilyen körülmények között végezte Erdélyi Pál a könyvtár újrendezését, de ugyanakkor a legerélyesebb tevékenységet fejtette ki az elodázhatatlanná vált könyvtáráépület sűrgetésében. Az Egyetemi Tanács 1902-ben az egyetem költségvetésének tárgyalása alkalmával elhatározta, hogy a könyvtáráépítés céljaira első részletként 400.000 koronának az 1903. évi állami költségvetésbe való beillesztését fogja kérni a vallás- és közoktatásügyi minisztertől. A kérés tárgyát minden ízében megvilágító és beható indokolással ellátott fölterjesztést a kisebb tanácsból alakított küldöttség nyújtotta át a v. k. miniszternek, és a pénzügyminisztert is személyesen kereste föl azzal a kérésével, hogy az összeget bocsássa rendelkezésére a közoktatásügyi tárcának. A következő évben az Egyetemi Tanács örömmel vette a miniszternek azt az értesítését, hogy 200.000 koronát irányzott elő az egyetemi könyvtár építésének első évi fedezetére. Ebből az összegből 1903-ban a minisztérium az egyetem számára megvásárolta a Csiky- és Tamási-féle 6000 négyszögöl területű telket, mely a Mikó-utca és az Arany János-utca sarkán kezdődött és a Mikó-utca közepén túl végződött a klinikák főbejáratával szemben. A tervpályázatot a minisztérium 1904 tavaszán hirdette ki az Egyetemi Tanácstól Erdélyi Pál könyvtárigazgató előterjesztése szerint javasolt építési tervzet alapján. Az 1904 július elején Budapesten ülésező bíráló bizottságban Erdélyi Pál könyvtárigazgató és Apáthy István rektor képviselte az egyetem érdekeit. A bizottság javaslatára a miniszter a 3500 koronás első díjjal Orth Ambrus és Somló Emil, a 2000 koronás második díjjal Korb Flóris és Giergl Kálmán, az 1500 koronás harmadik díjjal pedig Sebestyén Arthur tervét jutalmazta. Mivel kivitelre egyik terv sem látszott alkalmasnak, a miniszter a jutalmazottakat szü-

Egyetemi Könyvtár. A nagy olvasóterem

Egyetemi Könyvtár. A folyóiratterem

Egyetemi Könyvtár. Az előadóterem

kebb pályázatra szólította fel s ennek az újabb pályázatnak alapjául az Egyetemi Tanács mintegy 10%-kal leszállított építési tervezetet készített kb. egymillió korona költséggel. Végül is Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek kapták meg a megbízást, kik a bázeli egyetemi könyvtár hatása alatt álló alaprajzukkal a sarokmegoldást kísérelték meg.

Berzeviczy Albert közoktatásügyi miniszter 1904. szeptember 28-i kolozsvári látogatása reményt és megnyugvást keltett, hogy az építkezés megindul. Ezt a miniszter leghatározottabban kilátásba helyezte, s bár közben a könyvtárigazgató és a könyvtári bizottság sok gonddal, szakavatottsággal és ritka buzgalommal elkészített tervén a minisztériumtól kívánt költségcsökkentés érdekében az újabb változtatások is megtörténtek, az építkezés megkezdése hónapról hónapra késlekedett, egyik évről a másikra halasztódott. „Fájdalommal és legnagyobb aggodalmaktól eltelve látjuk, hogy azok a reménységeink, melyeket oly közel láttunk a megvalósuláshoz, az általános helyzet szirtjein egyelőre hajótörést szenvedtek“, olvassuk a csalódottságot az 1905. szeptember 17-i rektori beköszöntőben. Az Egyetemi Tanács ismételt sürgetésére a miniszter 1906. május 14-én végre kinevezte Tóth Lajos miniszteri tanácsos elnöklete alatt a könyvtári állandó bizottság tagjainak bevonásával megalakított építési bizottságot, mely az 1906. június 15-én tartott ülésében a Korb—Giergl-féle terv alapján beérkezett árajánlatokat megtárgyalta s a munka kivitelével Reményik Károly kolozsvári vállalkozót

bízta meg. Még ugyanazon év nyarán megkezdődtek az alapozási munkák és rá egy jó évre, 1907 őszén, az épület tető alá került. Az 1907. évi költségvetés már a költözködés költségeit is előirányozta, de az a számítás, hogy még a tél folyamán az áthelyezkedés megindulhat, a belső munkálatok késedelme miatt a várakozás legszélsebb határán is túl tolódott. Az egyetemi épületben működő könyvtár 1908. július 1-én szüntette meg működését s ekkor kezdődött meg az átköltözködésnek tervszerűen előkészített lebonyolítása előbb a Wesselényi-házba és a vármegyeház bérelt helyiségeibe, majd onnan folytatódott a bevonulás és a végső berendezkedés az új könyvtárépület helyiségeibe. Az átköltözködés, amely részletekben már 1907. január 1-én megindult, minden károsodás nélkül ment végbe a könyvtár tisztviselői karának három éven keresztül sem külön díjat, sem szabadságot igénybe nem vevő áldozatkészségéből. Az egyetemi helyiségeket, ahol 14 esztendeig működött a könyvtár, 1909. január 15-én vette át az egyetemi gondnoki hivatal. Ekkor már a teljes anyag helyén állt az új épületben. Az egyetem könyvtárának 36 évi vándorlása egy minden tekintetben mintaszerűnek nevezhető otthonban ezzel véget ért.

Az új könyvtárban, amelynek építése és felszerelési költsége, a telek árát is belcértve, 1,692.007'94 koronát tett ki, 1908. december 23-án indult meg a termék és a helyiségek bútorzatának elrendezése, az olvasó- és dolgozótermek megnyitásának előkészítése s a rendszeres könyvtári forgalom felvétele. Egypár hét alatt minden annyira rendbe jött, hogy 1909. február 8-án Jancsó György rektor a meghívott tanári kar jelenlétében és az egyetem nevében az olvasótermet az egyetemi ifjúság részére megnyitotta. Az ünnepélyes megnyitás 1909. május 18-án délelőtt történt meg gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter és Nárαι-Szabó Sándor miniszteri tanácsos, továbbá az Egyetemi Tanács, a meghívott tanári kar és az ifjúság, valamint a hatóságok képviselőinek és nagyszámú vendégseregnek a részvételével. Erdélyi Pál röviden vázolta a könyvtári épület történetét és hivatását, majd a minisztert és az ünneplő közönséget órák hosszáig kalauzolta a fényes palotának páratlanul célszerűen tagolt és berendezett helyiségeiben.

Az épület, melynek tervezésében és berendezésében a modern könyvtártechnika minden akkori bevált vívmánya érvényesült, cottage-rendszerben épült, azaz a különféle rendeltetésű könyvtári helyiségek egybecsoportosulnak és csak átjárókkal kapcsolódnak egymáshoz. A főtengelyben helyezkedik el a központi épület: itt van az előcsarnok a ruhatárral, ahonnan a fiókos kartotékszekrényekkel berendezett katalógustermén keresztül, amely egyszersmind kézikönyvtárnak is volt szánva, a háromhajós bazilikára emlékeztető és mintegy 200 ülőhelyre tervezett, fülkés olvasóhelyekkel is ellátott, linoleumpadlóval bevont olvasóterembe lépünk. Az előcsarnokban a földszinten balra a díszes üléstermet (ma az egyetemi tanárok dolgozó helye) és az igazgatóság hivatalos helyiségeit, jobbra a tisztviselők dolgozótermeit, bennük a helyrajzi és szakkatalógusokat találjuk. Ugyanitt a földszinten a főépülettel legyeczőformában húzódik egy szárny

a folyóirat- és hírlapolvasó részére: ide a katalógusteremből jobbra és balra közvetlenül léphetünk be. A könyvtár számára 2690 m² beépített alapterületet elfoglaló helyiségekben 1909-ben egyszerre 252 olvasót lehetett elhelyezni. Az első emeleten a rögzített székekkel berendezett előadóteremtől jobbra és balra sorakozó helyiségeket a kéziratár, térképtár, díszművek, ősnycmtatványok és az 1711-ig megjelent régi magyar könyvek 2755 darabból álló csoportjának elhelyezésére jelölték ki. A második emeletet egy kiállítási termen és fényképezőműhelyen kívül egészen az Erdélyi Múzeum levéltára foglalja le. Az egyes termekben egyes helyeken helyezkednek el a törzsgyűjtemény, a címeres levelek, a céhirományok és a családi levéltárak. Egymás után következnek a Bánffyok, Telekiek, Wesselényiek, Aporok, Esterházyak, Gyulayak, Kuunok, Jósikák, Kemények, Kornisok, Lázárok, Toldalagiak, Thorotzkayak, Henterek, Szentkereszthyek, Ugronok, Bornemisziák, Wassok és más kisebb családok többszázazres darabot kitevő levéltárai pléhdobozokban elhelyezve, köröskörül a falakon az illető családok címereivel. Amikor itt járunk, *Kelemen Lajos* levéltári főigazgató mulhatatlan érdemére gondolunk, aki 1903-tól az elszakításig mintegy 40 főúri és köznemes család levéltárát helyeztette letétbe az Erdélyi Múzeumban. Mielőtt a főépületet elhagynók, lent az alagsorban még megtekinthetjük a népkönyvtárt és a kötetzeti műhelyt. Egyrészt az olvasóteremhez, másrészt a könyvtári dolgozótermekhez kapcsolódik, mindkettőtől tűzálló vasajtókkal elkülönítve, az üveg választópádlókkal kilenc emeletre osztott könyvraktár, a repositórium, amely teljessen tűzálló anyagból épült, vasbeton-szerkezettel s vasból készült kettős könyvállványokkal. Ezt az állványtípust a Lipmann-féle és a Wenker-féle rendszerek önálló és gyakorlati kombinációjából maga Erdélyi Pál könyvtárigazgató szerkesztette, sok előnye mellett többek között azzal a hasznavehetőségével, hogy raktárápítésnél kb. 16% térbeli megtakarítás érhető el vele. Itt a könyvesházban a könyvek raktárrendszerben vannak felállítva, azaz a hely képzelhető leggazdaságosabb kihasználására törekedve, a formátumok szerint különválasztott anyagot minden szakcsoportosítás mellőzésével érkezésük sorrendjében sorakoztatják a raktár polcaira s látják el az 1-től végtelenig menő számsor egy-egy folyószámával. 1909-ben a felállított anyag polcai egyfolytában 9.25 km hosszúságot tettek ki. Az épület két végén könyvadogató- és szállító gép működik. Mozcékony tolokocsik és villanyerőre berendezett paternoster segítségével továbbítják a raktárból a könyveket az olvasóterembe vagy a kölcsönzőhelyiségekbe. Az egészen természetes, hogy villanyvilágítás, központi fűtés működik s külön házitelefón köti össze a hivatalos és a forgalmi helyiségeket.

Mindéz ma szinte természetesnek látszik, de ha a harminc évvel ezelőtti időkbe képzeljük vissza magunkat, megértjük azt a csodálatot, melyet a kolozsvári Egyetemi Könyvtár a szakkörökben és a közönség széles rétegei előtt keltett. A könyvtár hatása igen nagy volt, egyszerre országszerte nevezetes lett, sőt híre a határokat is átlépte. Az 1907—09-ben épült budapesti József-Műegyetem könyvtári palotája szintén az Erdélyi-rendszerű vasállványokkal rendezkedett be,

ezenkívül is még több gyakorlatias felszerelési tárgyat és megoldást vett át a kolozsvári Egyetemi Könyvtártól. Budapest székesfőváros, a marosvásárhelyi kultúrház, a brassói szász főgimnázium, a kecskeméti és a kassai kir. jogakadémia építkezési és berendezkedési kérdésekben kereste meg az Egyetemi Könyvtárt. A külföld is kérte a könyvtár leírását. A Magyar Nemzeti Múzeumban az 1909 nyarán tartott III. könyvtári szaktanfolyam hallgatói, vezetői és előadói tanulmányi kirándulást tettek Kolozsvárra a könyvtár megtekintésére. 1910-ben a zágrábi és a bukaresti egyetem könyvtárépítő bizottsága foglalkozott vele és a helyszínen tette tüzetes tanulmány tárgyává. Szépségét, nagyszerűségét és tökéletes berendezését az elmúlt három évtized sem homályosította el. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár a maga nemében ma is az ország első intézménye, az erdélyi egyetem büszkesége, jutalma és elismerése azoknak az évszázados tudományos és közművelődési törekvéseknek, melyeket Erdély a könyvtárügy terén kifejtett. Erdélyi Pál könyvtárigazgató 1913-ban m. kir. udvari tanácsosi címet kapott. Ez a kitüntetés a könyvtárépületnek, a nagy munka kiváló sikerének szólt, mely az erdélyi egyetem könyvtárát nemcsak az ország keleti részének, hanem az egész magyar közművelődés és tudományos munkálkodás elismert tényezőjének rangjára emelte.

Az átköltözés nem azt jelentette, hogy egy új díszes palota kényelmében és pompájában folytassa életét a könyvtár, hanem azt a követelményt támasz-

Egyetemi Könyvtár. Raktárrészlet

*Egyetemi Könyvtár
Az Erdélyi-féle állványrendszer*

többek legyenek. Az új épület kényelme és célszerű berendezése csakugyan magában a könyvtárban is korszakos átalakulást idézett elő. A régi könyvtárban régi rendszer szerint felállított anyag teljesen új elrendezést, vele együtt új számozást kapott s az anyag nyilvántartására, az egész gyűjtemény elhelyezésére és statisztikájára számoló-lajstromok készültek. Szervesen megállapított fejlesztési terv szerint a feladatok hosszú sora nyert megoldást: a szak- és kézikönyvtárak felállítása, a különleges gyűjtemények kiválogatása és elrendezése, az addig használaton kívül állt, de az erdélyi mult és műveltség ismerete szempontjából nélkülözhetetlen kézirat- és levéltár elhelyezése, a térképtár szakszerű kezelése és rendezése, a tisztviselői kar kiegészítése, az ellenőrzés és felügyelet ellátása a naponként tíz órán keresztül nyitva levő olvasóteremben, a könyvtár ügyviteli szabályzatának átdolgozása és javadalmának emelése, a könyvkötő- és fényképezőműhely megnyitása, a hibák és tévedések megkeresése és kiküszöbölése, a konzerválásra való nagyobb törekvés s általában megállapítása azoknak a hiányoknak, bibliográfiai műveknek és alapvető szakkönyveknek, melyeket nem nélkülözhet egy a kor színvonalán álló egyetemi könyvtár. Ezeknek a részben rendezési, részben szervezési, részben a használat és forgalom szempontjából fontos ügyviteli kérdéseknek kielégítő elrendezésével, főképen az anyag teljesen korszerű felállításával s egy önálló könyvtári rendszernek a gyakorlatban is bevált kifejlesztésével a kolozsvári Egyetemi Könyvtár megelőzte mindazokat az intézményeket, amelyek régi helyükön régi rendszerük nyúgében szorongtak. Mivel a két könyvtár szerencsés összetétele igen tekintélyes gazdagságban egyesítette a nemzeti irodalom és az egyetemes tudományosság termékeit, általános nemzeti érdekből is Erdélyi Pál a könyvtár katalógusának kiadására törekedett. Hogy ezt mennél jutányosabban vihesse keresztül, háziyomdát akart felállítani. Ez az egyetlen terve nem sikerült, illetőleg a közbejött események nem engedték meg, hogy azt

is megvalósíthassa. Közben a könyvtár egyre gazdagodott, szépen fejlődött. 1908 óta a budapesti és kolozsvári egyetemek könyvtárai fölös számú könyveiket kölcsönösen kicserélték s a M. Nemzeti Múzeum fölös példányai az Erdélyi Múzeum könyvtárának engedtetek át. A csereviszony intézését az egyetemtól a könyvtár vette át és újraszervezte.

Közvetlenül a világháború előtt meggyőződéssé vált, hogy a kolozsvári egyetem egy minden tekintetben kitűnően sikerült intézménnyel gyarapodott, melyre a tudományművelés biztosan támaszkodhatik, de az is kitűnt, hogy az évtizedekig a guberniális palotában szorongó, majd az egyetemi épületbe zsúfolt és eldugott könyvtár most az országos könyvtárak sorában a harmadik helyre emelkedett, de berendezésében az első helyet foglalta el. Ma már jól látjuk, hogy a könyvtár építése a lehető legszerencsésebb időben történt, mert még jutott hét nyugalmas esztendő a berendezkedésre és a tervszerűen előkészített szervezés végrehajtására. Amikor 1914-ben az általános mozgósítást elrendelték, a könyvtár személyzetéből tizenheten vonultak be katonának. Az olvasótermek megüresedtek, a tízórás nyitás a felére szállott. A fejlesztés megállott, szinte csak a háborús anyag gyűjtésére és a félben maradt rendezések elvégzésére szorítkozott. A katalógusok elkészültek, a rend teljessé vált. 1915-ben bizonyos intézkedések történtek a könyvtár értékeinek biztonságba helyezésére. Egyébként a könyvtárban eseménytelenül teltek a hónapok, az évek. Csak néhány tisztviselő s néhány buzgó kutató didergett a rideggé vált szép épületben. Fölötte komor felhők gyülekeztek. A forradalom kitört, Erdély megszállása megkezdődött. Erdélyi Pál meg sem várta a szomorú eseményeket, 1919 tavaszán komárommegyei birtokára vonult vissza. A könyvtár történetében új fejezet kezdődik.

5.

A világháború előtt hazánk területén 1348 tudományos és közművelődési könyvtár működött összesen 9,328.306 kötettel. Ezeknek egy tekintélyes része, számszerint 603 könyvtár 5,243.997 kötettel a trianoni szétdarabolás után levált az ország testéről. Ebből román megszállás alá jutott 23.9%, azaz 326 könyvtár 2,024 671 kötettel. Köztük a legérzékenyebb veszteséget jelentette a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum egyesített könyvtára. Ennek a fejezetnek a könyvtár multjához tartozó hiteles adatai a következők.

1919. május 12-én Ghibu Onisifor, a nagyszebeni gör. kel. püspökség tanfelügyelője, aki a megszállás huszonkét éve alatt a magyar kulturális intézmények rombolásával tette hirhedtté nevét, a román Kormányzótanács 4336—1919. sz. rendeletével karhatalom kíséretében megjelent a könyvtár átvétele céljából. *Gyalui Farkas* igazgató tiltakozott az idegen hatósági rendelkezés ellen és kijelentette, hogy csak az Egyetemi Tanács és a rektor illetékes rendelkezni a könyvtár ügyeiben. Az erőszak jelképes alkalmazása után az átvételről készült jegyzőkönyv megtorlással kötelezte az esküt megtagadó személyzetet, hogy

helyén maradjon. A magyar személyzet kötelességének érezte a gyűjtemények további kezelését és őrzését. Az esküt a trianoni békeparancs után szeptember havában tette le.

A román kormányzat az 1920. év végén *Barbul Jenőt*, addig a budapesti Egyetemi Könyvtár őrét, állította a könyvtár élére s melléje egyenrangban *Gyalui Farkast* technikai igazgatónak nevezte ki. Az 1921/22. évben több új tudományos és kezelő személyzeti állást szerveztek s ezeket természetesen csak románokkal töltötték be. A magyar tisztviselőket, akik végig a munka dandárját végezték, szaktudásuk tartotta elmozdíthatatlanul állásukban.

A románok megállapították, hogy a magyar uralom nem vetett súlyt román könyvek gyűjtésére, megkezdték tehát az Egyetemi Könyvtár romanizálását. Ez először csak külsőségekben nyilvánult meg: az előcsarnokban a könyvtár építésének emlékét megörökítő márványtáblákat megfordították s hátsólapjukra a multról tudomást nem vevő új szövegeket véstek, a magyar feliratokat leszedték, a magyar beszédet kitiltották s a lexikonokat, bibliográfiákat, szótárakat tartalmazó magyar kézikönyvtárt a katalógus- és olvasóteremből rendre eltávolították. Az ölükbe hullt, hiánytalanul berendezett vadonatúj épületben, ahonnan nem hogy egy könyvet, de még egy tollszárat sem vitt el senki, általában pompásan érezték magukat. Minden idejüket és erejüket arra fordították, hogy romanizálják a könyvtárt. Szép eredményeket értek el. A bukaresti minisztériumok, a román Akadémia és a Parlament könyvtára, az Astra, a testvéregyetemek könyvtárai és az idegen konzulátusok összeszedték minden nélkülözhető könyvüket és elküldték Kolozsvárra. Magánosok is szépen ajándékoztak. Ezek közül legjelentősebb volt G. Sion törvényszéki elnök vegyes értékű, műkedvelőre valló könyv- és metszetgyűjteménye, melyet a kolozsvári román egyetem megalapításakor lelkesedésében 200.000 lejért a könyvtárnak felajánlott. Legjelentősebb része volt 300 régi román könyve, s ezzel olyan értékes régi román könyvanyagot nyert a könyvtár, hogy gazdagságban Bukarest után következett. Büszkéek is voltak rá. A Régi Magyar Könyvtár közel 2800 kötetét kilakoltatták, hogy méltó helyet adjanak a Sion-gyűjteménynek. Pénzük is bőven volt. A Kormányzótanács még 1920-ban 700.000 lejt bocsátott vásárlás céljából az igazgatóság rendelkezésére s ezt az összeget később az Avarescu-kormány egymillióra egészítette ki. Ebből több nagyobb magánkönyvtárt vásároltak meg. Az Erdélyi Múzeum nemzeti gyűjteményének ébresztő hatása alatt arra törekedtek, hogy jelentős áldozatokkal multjuk minden anyagát egybehordják. Az eredmény, melyet elértek, nem lekicsinyelendő. Az anyagot azonban legbőségesebben a kötelepéldányok ontották. 1923-ban Erdélyre is kiterjesztették a régi Romániában 1904 óta érvényben levő azt a törvényt, mely büntetés terhe alatt kötelezte a nyomdákat, hogy sajtótermékeikből 2—2 példányt küldjenek be a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak. Ettől fogva minden nyomtatvány, minden hírlap és folyóirat, mely Románia területén megjelent, 2—2 példányban került a szerzeményi naplóba és a raktár polcaira. Ugyanannak a könyvnek hármas, sőt né-

melykor négyes példányai is összehalmozódtak a vásárlások és ajándékozások útján is befolyt anyagból. Ezeket a többespéldányokat nem választották ki, nem különítették el, még a statisztikák számára sem. Az egyetem tízéves jubileuma alkalmával táblázatok szemléltették fölfelé szökellő s lefelé zuhanó hullámvonalakkal a román időszak hatalmas gyarapodását a magyar uralom lanyhaságával szemben. Abban az épületben, melyet magyar erő, ész és akarat hozott létre, körülbelül azt akarták bizonyítani, hogy bennünk nem is volt kellő művelődési érzék könyvgyűjtésre, tudományos munkára és művelődésre. A szakember csodálkozva nézte a többespéldányokkal statisztikázó önámítást és szemfényvesztést.

El kell ismerni, hogy az idegen anyag gyűjtése terén is nagy buzgalmat fejtettek ki. Különösen angol, francia és olasz nyelvű kiadványok futottak be tömegesen. A huszas évek kedvező politikai légkörében a nagy- és kisantant románbarát nemzetei tekintélyes számú és becses minőségű könyv- és folyóiratanyag adományozásával nagy mértékben járultak hozzá a könyvtár gyarapításához. Az 1923. évtől kezdve a nemzetközi csereviszony szintén szép anyagot biztosított. Statisztikájuk meglepő számokkal dolgozott. Az 1939. december 31-i kimutatás az Egyetemi Könyvtár 534.937 kötet állományát állapította meg, ami azt jelenti, hogy 1918. december 31-e óta a könyvtár 343.937 kötettel gyarapodott volna. Mi ebben a valóság és mi a szemfényvesztés, azt az anyag újradolgozása és a többespéldányok kiválogatása fogja tisztázni. Pontosan tudjuk pl., hogy az 1919—1939. években Románia területén 6152 magyar könyv és 5605 időszaki sajtótermék, összesen 11.757 magyar kiadvány jelent meg, a rendszer szerint azonban ez 20.000-es kötettszámot jelenthet a statisztikában. Ellenben egészen megbízható az az adat, melyet az 1918-i és az 1919-i kimutatás összevetéséből a múzeumi könyvtár gyarapodásáról nyerünk: csekély vásárlásból, ajándékokból és megcsappant cserepéldányokból húsz esztendő alatt mindössze 5836 kötettel növekedett az állomány, amely ma összesen 182.615 kötetet tesz ki. A Múzeum-Egyesület gyűjteményeit a román állam két évtizeden át egy fillér ellenszolgáltatás nélkül használta, így az Egyesület vagyonának jövedelméből évenként alig 300 pengőnek megfelelő lej jutott a könyvtárra és levéltárra. Az Egyesület örvendett, hogy értékeit károsodás nélkül épségben tarthatta. Ennél jelentéktelenebb összeget még csak maga az Egyetemi Könyvtár fordított magyar könyvek beszerzésére: huszonkét esztendő alatt mindössze 18 magyar folyóiratot szerzett be, azt is hiányos évfolyamokkal, s összevissza 125 magyar nyelvű művet vásárolt 264 kötetben és 2740 pengő értékben. Az Egyetemi Könyvtár a romanizálást úgy értelmezte, hogy teljesen kizárta a magyar nyelvű irodalmat s ezzel egy kétévtizedes hatalmas hiányt idézett elő.

Barbul igazgatót 1936-ban *Muslea János* váltotta fel. A bécsi döntés után 1940 szeptember első napjaiban ő hajtotta végre a könyvtár egy részének elszállítását. Az Egyetemi Könyvtárban tetemes hiányok keletkeztek. Az eddigi megállapítások szerint az elszünetelt veszteség 5750 kötetet tesz ki 179.949,50 P értékben. A hiányok természetesen csak rendre, az évekig tartó számba-

vétel alkalmával derülnek ki. Bizonyos nyomok arra mutatnak, hogy vannak egyes gyűjtemény-részek, amelyek elvitelének eltitkolása céljából az ezekre vonatkozó ügykezelési iratokat (cédulák, felvételi lapok) meg is semmisítették. Az Egyetemi Könyvtárnak csak kezelésére bizott erdélyi muzeumi anyagából is szállítottak el. Csak újabban jött rá az igazgatóság arra, hogy pl. a Múzeum térképtárából elvitték a Kolozsvárra vonatkozó gazdag térképanyagot. Ezek után már csak természetes, hogy a Sion-gyűjteményen és a régi román hírlap- és folyóiratanyagon kívül magukkal vitték az 1920 óta beszerzett külföldi folyóiratok nagyobb részét, mintegy 3317 évfolyamot, továbbá a könyvtári munkálatok pontos és szakszerű végrehajtásához mulhatatlanul szükséges bibliográfiai műveket és enciklopédiákat. Súlyos károsodás érte továbbá a könyvtárt a kölcsön adott művekbe nem hajthatása következtében is. Magát a könyvtári épületet, felszerelésével együtt, épen és hiánytalanul hagyták hátra. Az eredeti tervek alapján a harmincas évek elején építkezést is hajtottak végre. A katalógusterem és a földszinti legyező formájú szárny fölé az I. emeleten 1931—34-ben mintegy kétmillió lej költséggel három termet építettek egy összekötő folyosóval. Ebből kettőt olvasóteremnek rendeztek be, a harmadikba pedig a földszintről átszállították a kurrens folyóiratokat, s ezt a termet is, valamint a nagy olvasónak régen az egyetemi tanárok részére fenntartott fülkét olvasókká alakították át. A földszinti hírlapolvasónak a különleges kutatóterem szerepét szánták s a régi üléstermet a tanárok dolgozó helyiségének jelölték ki. Ezenkívül ugyancsak 1934-ben befejezték az épület körkerítéssel való körülvételét és a Szentgyörgy-téri szárny emeleti részén a hivatalos helyiségek és a könyvraktár összekötésével egy tágas termet létesítettek.

A megszállás megpróbáltatásain szerencsésen átvergődött Egyetemi Könyvtár Erdély történetének legemlékezetesebb napján, 1940. szeptember 11-én, ebben a formában és ilyen állapotban került vissza évszázados küzdelmeinkkel szerzett jogos tulajdonunkba és a magyar tudományosság és művelődés szolgálatának eredeti rendeltetésébe. Az 1919. május 12-én erőszakosan megszakított magyar nyilvános működését 1940. október 4-én folytatta a kezdetben ideiglenesen megbízott, majd november 2-án hivatalosan is kinevezett *Valentiny Antal* könyvtárigazgató vezetése alatt. Az átalakulás és az újrendezkedés mozzanatainak számbavétele a jövő történetírójára tartozik. Itt csak annyit említünk meg, hogy a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége mindjárt az első hónapokban 48 hatalmas láda könyvet küldött 16.500 kötetben, illetőleg évfolyamokban az Egyetemi Könyvtár két évtizedes hiányainak pótlására és vásárlás útján is megkezdődött a tervszerű kiegészítés. Ugyanakkor a kultuskormányzat az 1940/41. tanév végéig 40 tisztviselet nevezett ki, 21 altisztet és szolgát alkalmazott és költségvetésében is legmesszebb menő támogatást rendelt az egyetemi és a múzeumi könyvtár nagy feladatainak elvégzésére, Erdély egyetemének tudományos felemelésére, a könyvtár régi fényének és dicsőségének, országos jelentőségének és hírnevének helyreállítására.

GYÖRGY LAJOS

A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM ÉPÍTKEZÉSEINEK TÖRTÉNETE

Mikor a magyar törvényhozás az 1872. évi XIX. törvénycikkkel megvalósította az erdélyi magyarság régi vágyát, a kolozsvári tudományegyetemet, az egyetemi előadóhelyiségeknek, intézeteknek és az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötött szerződés alapján az egyetem kezelésébe került múzeumi gyűjteményeknek elhelyezése a szervezkedő intézmény megteremtőinek nagyon nagy gondot okozott. Akkortájt Kolozsvár a mai város területének alig egyharmadán elterülő vidéki város volt ; lakossága az 1869—70-i népszámlálás adatai szerint az itt lévő katonasággal együtt 26.551 lélekből állott. Míg tehát terület szempontjából a herves évek Kolozsvárja a mai városnak körülbelül egyharmada, lakossága a mai, mintegy 110.000 lakóhoz viszonyítva azonban még egy negyede sem volt. Érthetőek voltak így az egyetem elhelyezési gondjai egy olyan városban, amelynek belvárosi részében mindössze 11 kétemeletes és 168 egyemeletes épület volt, a középületek száma a 8 templomot leszámítva ugyanitt az egyházi, iskolai, városi, megyei, állami és katonai épületekkel együtt összesen csak 73 volt. Az emeletes házak száma a külső városrészeket is ideszámítva, összesen 243, a kétemeleteseké 13, középületeké pedig az egész városban a templomokkal (13) együtt mindössze 134 volt ; e középületek közül is a kaszárnyákon kívül csak kettő volt állami középület : a főkormányszéknek Bel-Farkas (ma : Farkas)-, illetőleg Bel-Torda (ma : Egyetem)-utca sarkán, nagyjában a mai központi egyetem telkének egy részén álló épülete és a Kül-Magyar (ma : Magyar)-utcai Dohánygyár. Ebből a felsorolásból nyilvánvaló, hogy az egy- és kétemeletes épületek csaknem mind magán- vagy legalább is nem állami kézen levő kisebb épületek voltak és így még megvásárlás esetén sem lettek volna megfelelőek az egyetemi oktatás céljaira.

Bár az erdélyiek sürgetésére a törvényhozás elhatározta a kolozsvári egyetem felállítását, ilyen épület-állománnyal még akkor is nehéz lett volna az egyetem elhelyezése, ha az alapítást a kormányzat befejezett dolognak tekintette volna. Az a tény azonban, hogy a király az egyetem alapító-levelét többszöri sürgetés után is

*A régi jezsuita kollégium nyugati szárnya a piarista templommal
az egyetem alapítása idején*

csak 1897. november 1-én, tehát az alapítás után negyedszázaddal adta ki, már jelzi azt a más forrásból, miniszteri kijelentésekből, képviselőházi vitákból is megfigyelhető ingadozást, mely a második magyar egyetem végleges helyének meghatározásában egészen a 90-es évekig megállapítható. A kormányzat nem nagyon bízott a kolozsvári egyetem életképességében és ezért sokáig felelős tényezőknek is nem titkolt vágya volt a második egyetemnek Pozsonyba való áthelyezése. Politikai és tévesen értelmezett nemzetpolitikai szempontokon kívül a feltétlenül szükséges nagyarányú építkezés költségessége is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzat az akkori nehéz állami pénzügyi viszonyok között fázósan húzódozzék a kolozsvári egyetem végleges megszervezésétől, illetőleg épületekkel való felszerelésétől.

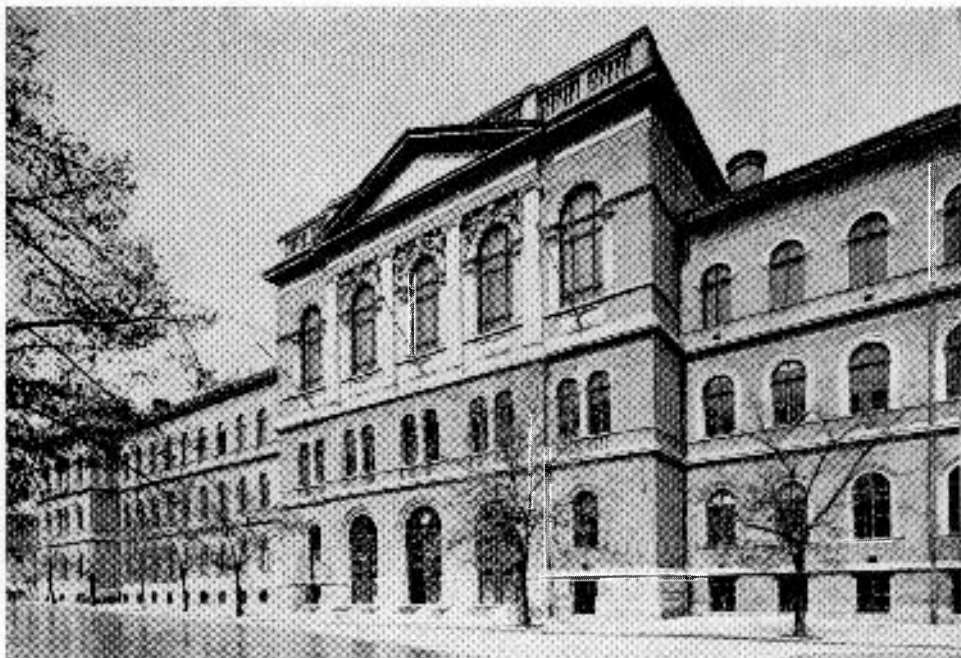
A két kolozsvári állami középület közül csak a főkormánysház (gubernium) épülete kínálkozott olyanul, amely a központi egyetemnek legalább valamennyire is méltó szállást adhat. Ez az akkori Bel-Farkas- és a Bel-Torda-utca sarkán álló kétemeletes épület 1829. november 2-án jutott a tanulmányi alap birtokából az erdélyi kincstár kezébe; attól kezdve az erdélyi főkormánysház (gubernium), majd a királyi biztosság palotája volt. Ezt a királyi biztosságnak 1872-ben történt megszüntetésével üresen álló épületet, a régi ú. n. ó és új jezsuita kollégiumot meg egy hozzájuk tartozó földszintes épületet jelölték ki az egyetem főépületéül. Itt kapott otthont az egyetem legtöbb tanszéke; helyszűke miatt az orvosi kar

tanszékei közül a bonc-, az élettani és a kórvegytani intézet azonban egyelőre a Királyi Lyceum, ma katolikus főgimnázium épületében kapott helyet ; ott tehát, ahol már előbb is a jogakadémia és az orvos-sebészeti intézet volt. Az egyetemi könyvtár és a régiségtár egyelőre pusztán az Erdélyi Múzeumtól bérbérvett könyv-, kézirat-, illetőleg régiség-anyagból állott és addigi bérelt helyiségében a bel-farkasutcai gr. Bethlen-házban maradt. Az orvosi kar intézeteit és klinikáit a Karolina-kórház rozoga, korszerűtlen épületeiben helyezték el. Különösen az orvoskar volt, a végzendő nagy közegészségügyi munkát tekintve, kedvezőtlen elhelyezési viszonyok között. Mindez az itteni helyzetben egyáltalában nem volt feltűnő, hiszen a törvényhozás felállította ugyan az egyetemet, de például első felszerelésére sem adott többet, mint amennyi akkortájt a budapesti egyetem évi átalánya volt.

Az egyetem megfelelő elhelyezése érdekében az első két évtizedben nem is kezdődtek meg a kolozsvári egyetemen komolyabb építkezések. Az 1872—1892 közötti időszakra mindössze három nagyobb egyetemi épület : a vegytani, anatómiai, illetőleg élet- és közegészségtani intézet felépítése esett. A vegytani intézetet eredetileg az egyetem megnyitásakor a központi egyetem melletti földszintes melléképületbe, az egyetemi oktatás szempontjából rendkívül kedvezőtlen körülmények között helyezték el. E miatt és az intézet első igazgatójának, *Fleischer Antal* egyetemi tanárnak, később utódának, *Fabinyi Rudolf* egyetemi tanárnak eredmé-

Az egyetem mai központi épületének nyugati szárnya a piarista templommal

Az egyetem központi épületének homlokzata

nyes sürgetésére 1882-ben hozzákezdtek egy új intézeti épület felemeléséhez. Az épületet az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől 50 esztendőre bérbevett és az egyesületnek gr. Mikó Imre adományozta telkén építették fel és rendezték be 170.000 forint költséggel. Az építés gyorsaságára nézve jellemző, hogy az 1882 tavaszán megkezdett épületben a következő év februárjában már meg is kezdődtek az előadások, habár az egyetemnek ezt az első önálló és sajátosan egyetemi célra emelt épületét ünnepélyesen csak 1884. október 31-én nyitották meg Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében.

Az orvosi kar intézetei közül a továbbiakban elsősorban azokat kellett elhelyezni, amelyek idegen épületben, bérelt helyiségekben tengődtek. A vegytani intézet elhelyezése után ezért az anatómiai és bonctani intézet részére 1888. júliusára új épületet emeltek a klinikák mai területén. Ugyanebben a kétemeletes épületben helyezték el a kórbonctani intézetet és a vele kapcsolatos múzeumot, sőt a törvényszéki orvostani intézetet is. Az anatómiai, bonc- és kórbonctani, valamint a törvényszéki orvostani intézet építése, illetőleg berendezése *Davidá Leó*, *Genersich Antal* és *Belky János* tanársága, illetőleg igazgatósága alatt történt. Ezekkel az építkezésekkel egyidőben került sor az orvoskar élettani intézetének elhelyezésére is. Az élettani intézet maga még az egyetem fölállítása előtt megvolt orvossebészeti tanintézet elméleti orvostani tanszékéből alakult ki. Ez a tanszék az egyetem szervezésekor a központi egyetemnek abban a részében kapott helyet,

mely régebben a jezsuiták ú. n. ó kollégiuma volt ; ez a kollégium a mai épület nyugati szárnya helyén állott. Bár itt előbbi helyiségeihez képest tágasabbakat kapott, ezek mégsem voltak megfelelőek és így már 1886 tavaszán megkezdődtek az Alsó-Szén (ma : Mikó) és a Felső-Szén (ma : Trefort) -utca sarkán a telekrendezési munkálatok az új élettani intézet felépítése érdekében. Az intézet akkori igazgatójának, *Klug Nándornak* építési munkatervét pénzügyi okokból ugyan némileg módosították, illetőleg egyszerűsítették, az intézet azonban felszerelésével együtt így is 450.000 koronába került. E nagy intézeti építkezések befejezésének évében (1888) meghalt a kolozsvári egyetem első szervezője, *Trefort Ágoston* is. Trefort eleintén — mondotta megemlékezésében *Kanitz Ágoston*, az egyetem azévi rektora — maga sem bízott teljesen az ország szorult anyagi viszonyai miatt az egyetem megmaradásában, de midőn látta, hogy a tanároknak megvan a biztosíték az egyetem fejlődésére, mind melegebb érdeklődést tanúsított iránta, felszerelését elősegítette és részben magasabb intézeti átalányok, részben a különböző helyiségek átalakítására szükséges nagyobb összegek engedélyezése, de különösen azon nagyszerű épületek emelése által, amelyeknek számára az összeget a törvényhozástól kieszközölte, tudományegyetemünket oly módon fejlesztette, hogy mint miniszterségének második felében maga is belátta, egyetemünk az ország méltóságának megfelelő fényes alkotás lett.

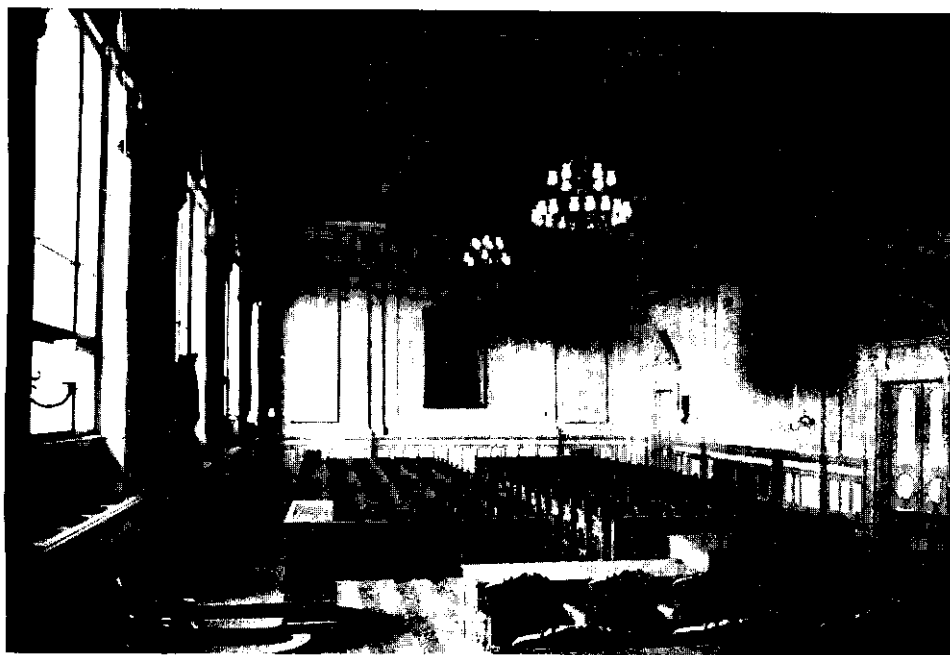
Az egyetemi építkezések igazi korszaka Trefort utódja, *gr. Csáky Albin* vallás- és közoktatásügyi miniszter alatt kezdődik. Csáky már hivatalbalépése alkalmával az előtte megjelenő egyetemi tisztelgő küldöttség előtt, később meg a közoktatásügyi állapotáról szóló beszédében kijelentette, hogy szó sem lehet addig

Az egyetem központi épületének keresztmetszete

a harmadik egyetemről, míg teljesen föl nem szerelik a kolozsvárit. Időközben 1888. szeptember 1-től kezdve a Királyi Lyceum II. emeletét a római katolikus státus is népesedő gimnáziuma terjeszkedése miatt csak két évre volt hajlandó az egyetem eddig ott lévő jogi kari tanszékei számára bérbeadni. Az így elemi erővel jelentkező épület-hiány miatt mindjobban előtérbe került az egyetem központi épületének építési terve. Csáky Albin miniszter 1890. június 19-én tett kolozsvári látogatása alkalmával maga is meggyőződött ugyan a tarthatatlan helyzetről, de csak két év múlva tudatta az egyetemi tanáccsal, hogy a könyvtár és a kiköltözésre ítélt jogi kar számára hamarosan megfelelő épületet szándékszik emeltetni. Pontosan tájékozódva a szükségletekről 1892. május 26-án meg is bízta Meixner Károly építésszt, hogy az egyetem akkori központi épülete, az ó és új jezsuita kollégium helyén emelendő új főépület tervét készítse el. Felmerült ugyan az a terv is, hogy másutt, nyiltabb téren emeljenek az egyetemnek központi épületet, de ezt a tervet, főként a telkek megszerzésének nehézsége miatt elejtették. Valóban alig építhették volna a központi egyetemet megfelelőbb helyre, mint a mai Farkas-utca és Egyetem-urca sarkára. A Bel-Farkas-utca már századok óta fejedelmi alapítványok révén a város legjelentősebb közoktatásügyi intézményeit (református kollégium, római katolikus lyceum, kir. orvos-sebészti intézet, kir. jogakadémia) fogadta magába.

A központi épület építkezését úgy tervezték, hogy a homlokzattal a Farkas-utcára néző neo-rennaissance épületet részletekben építik meg: először a keleti szárnyat emelik fel, mert itt a Színház-utca felé szabad térség, illetőleg a különösebb helyvesztés nélkül lebontható régi vegytani épület volt. Csak azután szándékoztak építeni az ó- és új-kollégium rendre való lebontása után az épület középső, hátsó részét, illetőleg a nyugati szárnyat. Az ilyen tervvel megkezdett építkezések gyors ütemét jellemzi, hogy a keleti szárny építését Reményik Károly, kolozsvári építész 1893. június hó 19-én kezdte meg és alig 14—15 hónapi munkával 1894. szeptember havában már be is fejezte. Az elkészült rész földszintjén a rektorátus, a quaestura, a jogi kari dekanátus és a kar egy vizsgaterme, a gondnoki hivatal és a gondnok lakása helyezkedett el, az első emeletet a könyvtár és a földrajzi intézet, a másodikat a jogi kar tantermei, tanácsterme és vizsgaterme kapta. A magas alagsorban a torna- és vívótermek kaptak helyet. Az új épületbe beköltöző könyvtár régi bérelt helyiségeibe ideiglenesen áttelepítették a növény-tani intézetet, mely addig a Bel-Torda- (ma: Egyetem-) utcára néző régi jezsuita kollégiumban volt. Így 1896. február 17-én hozzákezdhetek az épület lebontásához, hogy folytassák a tervbevett központi épület nyugati szárnyának felépítését. Az építést már az év áprilisában meg is kezdték és a következő év szeptemberében be is fejezték. 1898 tavaszán az alagsorba az egyetem mechanikai műhelye, a földszintre az ásvány- és földtani intézet, az első emeletre a rektorátus és az orvoskari dekanátus, a másodikra a természettani intézet költözött be. Most következett volna a két szárny közötti középrész építése, de hogy ezt elvégezhessék, szükséges volt az itten álló ú. n. új jezsuita kollégiumban lévő intézetek elhelye-

Az egyetem díszterme a központi épületben

zése. Erre nem voltak elégségesek a meglévő egyetemi épületek és így csak részben lehetett az egyes intézetek helyiségeinek ideiglenes cseréjével, illetőleg összehúzóásával egyes intézeteket elhelyezni ; a régiségtárat, a bölcsészeti, matematikai és természettudományi kar dékánátusát és a gondnokságot így is az egyetemmel szemben álló régi megyeház épületébe, az általános kórtani és gyógyszer-tani intézetet azon a telken álló kisebb épületekbe költöztették, amely telket az egyetemi klinikák és a Karolina-kórház felépítendő új épületei számára vásárolták. Az így felszabadított épület lebontása után, 1900 tavaszán kezdtek hozzá az építéshez. 1901. szeptemberére ez a rész is szinte teljesen készen állott, csak az aula körülményesebb építkezése tolta ki a végleges befejezést 1902. szeptemberéig. A középrészben a kétemeletnyi tért elfoglaló aulán kívül a régi megyeházba ideiglenesen kitelepített intézetek és hivatalok kaptak helyet. A végleges beköltözködéskor lényegesebb eltolódás az intézetek elhelyezésében csak annyi volt, hogy a keleti szárnyban lévő jogi kari dékánátusnak a második emeletre való költözése és a torna-, meg vívótermek más elhelyezése után ez épületrészben a régiségtár is helyet kapott.

1902. szeptemberében tehát a központi egyetem épülete teljes egészében készen állott. A központi épületet 1902. október 13-án ünnepélyes közgyűlésen avatta fel Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ; neki az egyetemi építkezések támogatása terén sok érdeme volt.

Építkezés közben az eredeti terven itt-ott változtatni kellett ugyan, de ez csak a helyiségek belső arányaiban okozott jelentősebb változást. Az egyetem központi épülete neo-rennaissance-stílusban, a Farkas-utcára néző homlokzattal épült. Homlokzatának központi részében az aula magasságában álló négy volutás féloszlop feletti háromszögű oromzatban (tympanon) 1920. január 30-ig egy allegorikus csoportozat volt : a trónszéke előtt álló Ferenc József az egyetem alapító levelét adja át a karokat jelképező alakoknak. A fenti időpontban az egyetemet 1919. május 12-én átvett román megszálló hatóságok Ferenc József fejét lefűrészeltették. A szoborcsoportozat így, lefűrészelt uralkodói torzóval még jó ideig, emlékezetem szerint a huszas évek vége feléig állott ott az I. Ferdinánd királyról elnevezett román egyetem homlokzatán. A megcsonkított csoportozatot csak valamivel 1930 előtt távolították el. Az eltávolításkor megrongált szoborcsoportozat egyes alakjai sokáig a központi egyetem udvarának egyik sarkában állottak. Később az új botanikus kertbe szállították őket. Ma is ott láthatók elszórva a virággyások közt külön-külön talapzaton.

A történeti stílusokat kedvelő kor ízléstelen épületei között a kolozsvári egyetem központi épülete e korszak sikerültebb ilyenszerű alkotásai közé tartozik. A szilárdan megépített épület ma, negyven év után is hirdeti a magyar nemzetnek e legmagasabb fokú erdélyi műveltségi intézménye érdekében hozott tekintélyes áldozatát. A rendelkezésre álló adatok alapján a magyar állam csak erre az egy épületre az építkezés befejezésének évéig közel 2 $\frac{1}{2}$ millió koronát fordított.

A fennebb nagy vonalaiban ismertetett építkezések már önmagukban is tekintélyesek voltak. A központi egyetem épülete máig is Kolozsvár leghatalmasabb és legtekintélyesebb állami középülete. Az 1882—1883-ban épített első egyetemi épület, a vegytani intézet és a nyomában 1888-ban elkészült anatómiai, bonctani, kórbonctani, törvényszéki orvostani és élettani intézetek is jelentős építészeti alkotások. A város fejlődése és a hallgatóság számának növekedése rögtön a központi egyetem két szárnyának befejezése után és még a középrész befejezése előtt szükségessé tette elsősorban az orvoskari intézetek tágasabb, korszerűbb elhelyezését.

Az egyetem orvostanárai körében nem éppen alaptalan vélemény volt az, hogy az egyetem alapításakor legmostohább elhelyezésben az egyetemi klinikák részesültek. Az országos Karolina-kórház épületeinek rozzantsága, a felszerelésbeli hiányosságok, a férőhelyek csekély száma egyaránt alkalmatlanná tették ezeket a klinikákat mind a gyakorlati szükség, mind pedig a tudományos oktatás céljára. A Karolina-kórház újjáépítésének terve már 1852-ben felmerült és mikor 1872-ben az egyetemmel kapcsolatba jutott, az egyetem orvostanárai mindent megtettek a tarthatatlan állapotok megszüntetése érdekében. A kórház, illetőleg most már egyetemi klinikák helyzetét az is megnehezítette, hogy a kórház mint országos népjóléti intézmény, a belügyminiszter alá tartozott, viszont az egyetem legfőbb hatósága természetesen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium volt. A klinikák lehetetlen állapota miatt már az egyetem alapítását követő

Az egyetem klinikai épületei 1901 táján

évben (1873) Kolozs megye főispánjának vezetése alatt egy vegyes bizottság alakult, hogy a kórház megfelelő újjáépítését megtárgyalja. Az újjáépítés alkalmával a bizottságnak nagy gondot okozott az, hogy a kettős, kórházi és klinikai célt valamiképpen összhangba hozza. A bizottság tárgyalásai pénzügyi alap hiányában egyelőre szinte csak elvi síkon mozogtak ; a dologban ekkor nem is történt semmi. Az orvosi kar azonban már az egyetemi érdekek szempontjából is állandóan felszínen tartotta a kérdést : egyik előterjesztés után a másikat küldötte a vallás- és közoktatásügyi, meg a belügyminiszterhez, többszöri emlékiratban, küldöttségek útján is sürgette a kérdés megoldását, de sokáig a panaszok jogosultságának elismerésénél egyebet nem kapott. Egyelőre egyik minisztérium sem érezte magáénak az ügyet ; főként a belügyminisztérium nem akart áldozni olyan intézményre, amely szerinte szinte kizárólag egy másik minisztériumhoz tartozó intézmény érdekeit szolgálta. Végre aztán a kar sürgetéseinek sikerült elérni azt, hogy egy 1895. november 8-án kelt és Kolozsvárra december 22-én továbbított királyi leirat a Karolina országos kórházat kivette a belügyminiszter hatásköre alól s a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alá rendelte. Így tisztázódott a rendre amúgy is egyetemi klinikává alakuló Karolina kórház jogi helyzete is ; ezzel az egyetem szabadabban tervezgethette a klinika teljes kiépítését. Még egy további mozzanat is jelentős lépéssel segítette elő a klinikai építkezéseket. Az egyetemi klinikák számára hatalmas területre volt szükség. Erre pedig a kolozsvári építkezési viszonyokat tekintetbe véve, egyetlen megfelelő hely kínálkozott : az a terület, amelyre már addig is épült két orvosi, meg egy vegytani épület és amelyre később a mai klinikák fel is épültek. Ennek a területnek jó része idegen kézen volt, nagyobb nyugati részén a gr. Mikó Imrétől az Erdélyi Múzeum-Egye-

sületnek adományozott 10 holdas kert volt; ebben a Mikó-villának múzeumi helyiségül szolgáló épülete állott. Minthogy az állam az egyetem alapításakor 50 évre bérbevette az EME gyűjteményeivel együtt ezt a területet is, az egyetem már eddig is erre az egyesületi tulajdonban lévő területre építette egyik egyetemi épületét, a vegytani intézetet, most a nagyarányú klinikai építkezések tervezgetése alkalmával a terjeszkedés a Múzeum-kert területén volt a legcélszerűbb. Külön fejezetben, az EME történetének vázlatos előadása során már elmondottam e terület egyetemi tulajdonba való bocsátásának történetét. Itt röviden csak annyit ismételtek el, hogy az EME számításba véve az egyetem, de figyelmen kívül hagyva saját érdekeit, az 1895-ben megújított szerződésben minden anyagi vagy más ellenszolgáltatás nélkül lemondott a szóban forgó 10 holdas kert és a benne lévő épületek tulajdonjogáról. Az EME saját magát feláldozó nagylelkűsége egyszeriben megoldotta a klinikai építkezések legfontosabb kérdését, a hely dolgát.

Még mikor a belügyminisztérium, meg a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közös érdekeinek ütközőpontjában volt a Karolina országos kórház, már készültek tervek ez intézmény korszerű kiépítése érdekében. A terv kivitele azonban a költségvetésben felsorolt költségeknek a két minisztérium között való elosztása körül felmerült nehézségek miatt nem sikerült. A tervezett kórházépületek mintegy 2,400.000 koronába kerültek volna, azonban ilyen nagy és költséges kórházra a belügyminisztérium álláspontja szerint nem volt szükség. Az egyetemi oktatás szempontjából viszont elodázhatatlan volt ilyen intézetek, illetőleg

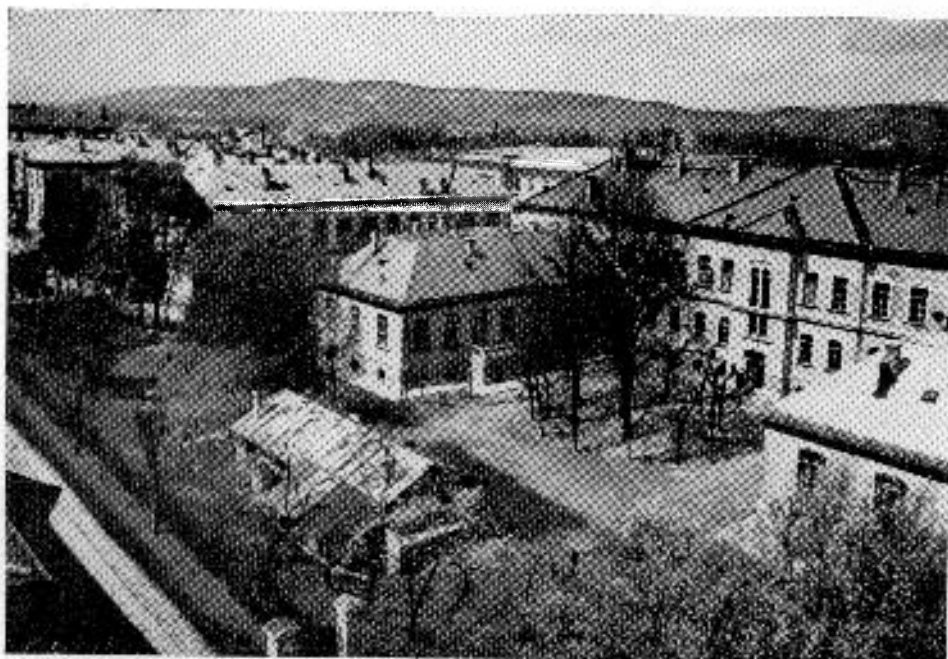

Az egyetemi klinikai épületek mai képe

*Az előtérben lévő épületek a nagyobb épület-sorig nem tartoznak a klinikákhoz
A háttérben lévő feleki hegyvonulat a bécsi döntés alapján már Romániához tartozik*

A klinikai telep középső és nyugati részlete a Mikó-utca felől

A klinikai telep udvari részlete

Az egyetem gazdasági hivatala és a klinikák főbejárata

A bőrgyógyászati klinika épülete

Az előtérben lévő támfal-részlet mutatja, hogy milyen hatalmas földmunkát kellett végezni a klinikai épületek létesítésekor

klinikák építése. A belügyminisztérium aztán inkább lemondott arról, hogy a Karolina-kórház saját fennhatósága és rendelkezése alá tartozzék, semhogy vállalja a hatalmas építkezési költségekből reá eső részt.

Mint hogy a két minisztérium vegyes bizottságától készített terv nem pusztán egyetemi szempontokat, hanem kórháziakat is figyelembe vett, az elkészített terv nem felelt meg az egyetemi orvosstanárok igényeinek. Ezért új tervek készítése indult meg. A tervek megszerkesztésére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1896. novemberében külön építészeti bizottságot nevezett ki; ebbe a minisztériumon és az egyetemen kívül a pénzügyminisztérium is képviseltette magát. A minisztérium által megbízott műépítésszek bemutatták a terveket az építési bizottságnak, azonban a pénzügyminisztérium képviselője a terveket még csak tárgyalási alapul sem fogadta el, mert a költségvetés messze meghaladta az előbbi kórházi terv alkalmával kiszámított $2\frac{1}{2}$ milliós összeget és ez újabb terv a területet sem használta ki eléggé. A tárgyalások során aztán a pénzügyminisztérium képviselője takarékoskodási szándékkal egyes épületrészek elhagyását vitte keresztül. Így megcsonkították egy-egy részlettel a belgyógyászat, sebészet és szemészet épületét, el akarták hagyni a szülészeti és nőgyógyászat második emeletét is, de az intézet igazgatójának, Szabó Dénesnek erélyes jegyzőkönyvi tiltakozására az országgyűlés pénzügyi bizottsága beleegyezett ennek a felépítésébe is. Ez előzetes tárgyalások és tervezetések után szavazta meg az országgyűlés az egyetemek telekvásárlásairól és az építkezésekről szóló, a királytól 1897. július 3-án szentesített 1897. évi XXV. törvénycikket. E törvénycikk a budapesti tudományegyetem céljaira 1,200.000, a kolozsvári tudományegyetemmel kapcsolatos Karolina országos kórház telekvásárlására és építkezésére 2,800.000, a királyi József-Műegyetem bővítésére 1,200.000 koronát engedélyezett. A kolozsvári egyetem ezúttal tehát nem volt a legmostohábban kezelt főiskola.

Az ilyen előkészítés után meginduló nagyarányú klinikai építkezésekhez aránylag hihetetlenül rövid időre, mindössze az 1897—1902 közé eső hat évre volt szükség. Ez annál is meglepőbb, mert itt a terep elég meredekes volta miatt nem pusztán csak építkezésről volt szó, hanem hatalmas földmunkáról is. A kórházi, illetőleg klinikai épületek elhelyezését a már meglévő orvostudományi épületek szabták meg. Az épületeket így a terepviszonyok kényszere miatt is három szintre kellett elhelyezni. A már 1888-ra elkészült élet- és közegészségtani épület szintjén, a mai Mikó-utca sorában építették fel a sebészet, az igazgatóság, illetőleg egyetemi gazdasági hivatal, a belgyógyászat, meg a sebészet és nőgyógyászat épületét. A második szinten a meglévő bonctani épület síkjára a bőrgyógyászat, szemészet és ugyanitt a Trefort-utca felé a gazdasági épületek csoportja, meg a halottaskápolna került. Az első és második szint között feljáró lépcsőzettel és meredek kocsijárával hatalmas támfalat kellett építeni. Ez a munka az építkezések egyik legnehezebb része volt, mert már előre is futóhomokra és a feleki hegy sajátos konglomeratum anyagára lehetett számítani. Óriás földtömegeket kellett itt megmozgatni, elhordani, két emeletes magas támfalat építeni és alagsövezéssel a

Az élettani és Röntgen-intézet

A belgyógyászati klinika

A sebészeti klinika épülete

A nőgyógyászati és szülészeti klinika udvari részlete

A kórbonctani és anatómiai klinika

talajt biztosítani; a megmaradó hegyoldalt a talajbiztosítás szempontjából lépcsőzetesen kellett kiépíteni. Jellemző az itt elvégzett munka arányára, hogy maga a tereprendezés az egész klinikai építkezésnek körülbelül egy tizedrészét, 355.388 koronát tett ki. A hegyoldal magasabban fekvő része ekkor még beépítetlen maradt. Ide tervezték és később fel is építették a tüdőbetegek intézetét. Nem került azonban ekkor még bele az építési tervbe sem a gyermekgyógyászati, a fogászati és más különlegesebb tudományzajok tanítására szolgáló épületek emelése.

Az építkezéshez 1897 őszén fogtak hozzá. A tervbe vett két év alatt, 1899 őszére már készen voltak nemcsak az első szinten, homlokzattal a Mikó-utcára néző belgyógyászati, szülészeti és igazgatósági, hanem a második szint szélén álló gazdasági épületek is. A továbbiakban 1900. július 1-én a szemészeti, ugyanez év október 1-én a bőr- és bujakórtani klinikát adták át rendeltetésének. A hevenyfertőző betegségek épülete 1901 őszén nyílt meg.

E nagyarányú klinikai építkezés időszakához tartozik a klinikai épületek törzsétől elkülönülő elme- és ideggyógyászati klinika elhelyezése is. A Trefort-utca felső részén a Kert-utca és a Haller-utca sarkán vásárolt terjedelmes telken nyolc külön épületet építettek fel; e klinikarészeket rendeltetésüknek 1901. október 1-én adták át. Később még a kedélybetegeknek külön épületet emeltek és feljebb a Kert-utcában e telektől elkülönítve igazgatói lakást építettek. 1903 őszére már ezek is teljesen készen voltak.

Hogy az egyetemi építkezéseknek ez a részlete, amely az 1882—1913 közé eső építkezésnek alig egyharmadát tette ki, mibe került a magyar államnak, az alábbi összesített táblázat mutatja :

	kor. fill.
Igazgatósági épület	87.562.94
Sebészet	497.857.60
Belgyógyászat	505.858.19
Szülészet, nőgyógyászat	592.237.44
Szemészet	373.379.26
Bőrgyógyászat	484.101.24
Heveny-fertőző	83.383.31
Gazdasági épületek	613.356.71
Elmeógyógyintézet	965.323.59
A talajmunka	355.388.—
Összesen.....	4,558.448.28

Adatok hiányában az elmeógyógyintézet építkezéseihez nem számítottam hozzá a később épített igazgatói lak és néhány kisebb épület költségeit. Ezekkel együtt e tétel jóval meghaladja az 1 milliót.

Bár kétségtelen, hogy a legnagyobb arányú egyetemi építkezések 1895—1903 közé estek, a magyar államnak a kolozsvári egyetemet külsőségeiben is

Az ideggyógyászati klinika főépülete az intézet bejáratával

A tüdő-szanatórium nyugati szárnya

A tüdő-szanatórium egyik épületének keleti és északi része

emelni törekvő bőkezősége az orvoskar korszerű elhelyezését a világháborúig további építkezésekkel biztosította. Ezek közül 1907-ben kezdtek hozzá 600.000 korona előirányzattal *Apáthy István* híres állattani és összehasonlító bonctani intézetének felépítéséhez. Az építkezés ütemére nézve itt is jellemző, hogy 1908. szeptember 27-én *Farkas Gyula*, az előző évi lelépő rektor már beszámol az állattani intézet új, „a korunktól támasztott követelményeket nemcsak kielégítő, de felül is múló tervezésű“ házának fölépültéről. A világháborút megelőző években kezdtek építeni a Kert-utcában az ideggyógyászattal szemközt még egy orvoskari intézetet, az általános kór- és gyógytani, gyógyszer-tani és a velük egyesített Pasteur-intézetet. Ez a háború kitörésekor már csaknem készen állott, befejezése és berendezése azonban már megérezte a háború okozta nehézségeket. A Pasteurintézet végleges befejezésének évében, 1913-ban *Jankovich Béla* vallás- és közoktatásügyi miniszternek látogatása meghozza végre az egyetemi gyógyszertár, gyógyszerészeti műtéttan, gégszét és fogászat ideiglenes, külön elhelyezését is, mert ekkor a miniszter utasítására ez intézetek számára három épületet vásárolnak.

Az Apáthy-féle állattani intézet

Amint a fentiekből látható, e nagyméretű egyetemi építkezések elsősorban az orvoskari tanszékek munkája szempontjából voltak jelentősek. A többi karok közül csak a matematikai és természettudomány keretébe tartozó általános növény-tani, később még a növényrendszertani tanszék érdekeit szolgálta az a továbbfejlesztési törekvés, amely a régi botanikus kertre vonatkozott. A növénytani tanszék az egyetem megalapításakor az EME-vel kötött első szerződés alapján a már többször emlegetett ú. n. Múzeum-kertet, tulajdonképpen gróf *Mikó Imre* 10 holdas kertjét kapta botanikus kert céljaira. E részben rendre beépülő,

de megmaradt részében szépen berendezett fűvészkert hovatovább elégtelennek bizonyult egy nagyszabású botanikus kert céljaira. Ezért később *Richter Aladár* egyetemi tanárnak és a kert igazgatójának tervei alapján egy új botanikus kertet készültek létesíteni. E kert céljaira még 1910-ben, illetőleg 1913-ban a város főterétől gyalog alig tíz percre a Házsongárd oldalában a Majális-utca középtájától a Kert-utca felső feléig elnyúló hatalmas, 20 holdas területet szereztek. A kert berendezését, illetőleg régi helyéről való átköltözését megakadályozta a világháború ; ennek tartama alatt e területen zöldségtermesztés folyt. A berendezkedő román uralom ezen az igazán rendkívüli természeti szépségekben bővelkedő területen létesítette Richter Aladár tervei alapján azt a botanikus kertet, amely ma Kolozsvár legmegragadóbb látványosságai közé tartozik. A kert megvalósítása érdekében 1910—1913 között a magyar állam csak telekvásárlásokra 316.000 koronát fordított. A román uralom alatt csak lényegtelen telekvásárlással bővítették a még világháború előtt megszerzett területet.

Sokáig vajúdott az egyetem minden karát érdeklő egyetemi könyvtár épületének megteremtése is. Az egyetemi könyvtár könyvtárágát az alapításkor az EME-től bérbévevett könyvállomány tette. Ez akkor a Farkas-utcában külön e célra bérelt házban maradt. Sem az, sem az új központi egyetem felépítése után kapott keleti szárnyrész nem volt könyvtári szempontból megfelelő a folyton bővülő múzeumi és egyetemi könyvtár anyagának. Ezért különösen *Erdélyi Pál* könyvtárigazgató buzgólkodása folytán már 1903-ban sikerült 400.000 koronás első részletet felvételni a költségvetésbe egy új egyetemi könyvtárépület felépítésének céljára. A könyvtárépület terveire 1904-ben pályázatot tűztek ki, de a politikai helyzet miatt az építés a minisztertől kinevezett építőbizottság előzetes, gondos tanácskozásai után csak 1906-ban kezdődött meg. A nehéz technikai munka ellenére már 1909. május 18—19-én ünnepélyes keretek közt át is adták az új könyvtárépületet rendeltetésének. Az épület, mely a bázeli egyetemi könyvtár alaprajzában felhasználásával, de az ott mutatkozó hibák kiküszöbölésével készült, Közép-Európának máig is legkorszerűbb könyvtárépülete. Belső berendezésének ízléssége, sokszor — sajnos — helypazarló fényűző volta első igazgatóját és megteremtőjét, *Erdélyi Pált* dicséri. A könyvtár építésére 2,100.000 koronát irányoztak elő. Jellemző Erdélyire és általában a közvégyont megbecsülő, az előírásokhoz igazodó magyar tisztviselői karra, hogy az építésre előírányzott összegből megtakarított 60.000 koronát nem használták fel az épület tökéletesítésére, hanem visszaszolgáltatták a minisztériumnak. Az intézet azonban később a berendezésre fordított összegekkel együtt az előírányozottnál mégis sokkal többbe került.

Az egyetem a következő évben még egy jórészben társadalmi úton előállott diákjóléti intézményt is kapott, az Egyetem-utca és a Petőfi-utca sarkán ma is álló Menzát (ma Gábor Áron-diákház). Ennek alapjait özv. Peielle Istvánnénak elhunyt férje emlékére még 1889-ben tett 20.000 koronás alapítványa vetette meg. Ezt az intézményt a telekhez, a „kőfaragók telké-“hez még 1905-ben Kolozsvár város nagylelkű adománya juttatta. Az ú. n. Egyetemi Diákasztal felügyelő-

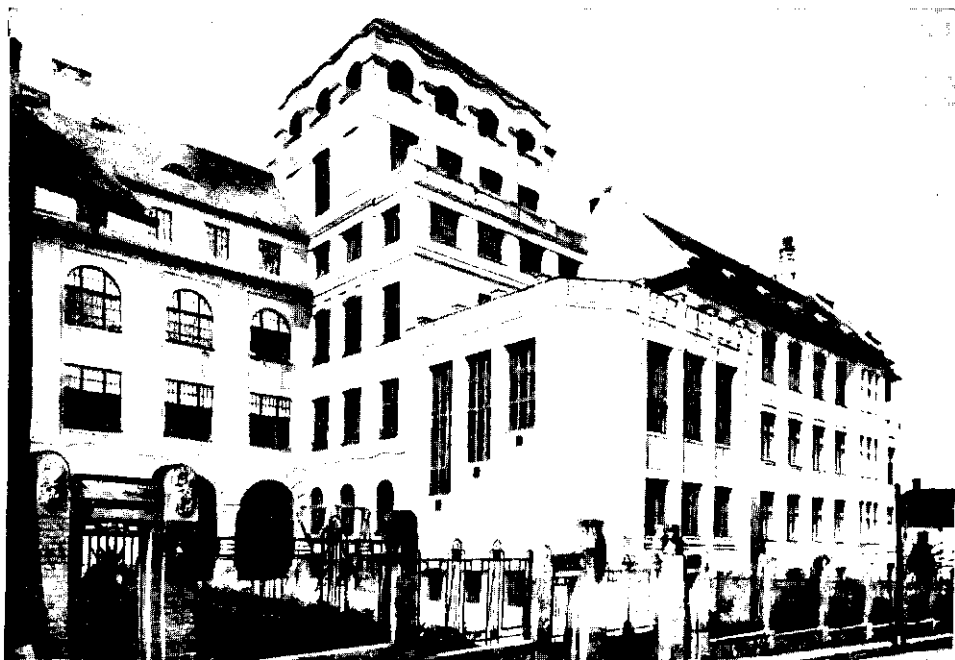
A gyermek-klinika

bizottsága, a bizottság elnöke, *Pósta Béla* egyetemi tanár, a *Krenner Miklóstól* irányított ifjúság és mások buzgólkodása társadalmi úton teremtette elő azokat az anyagi alapokat, melyek lehetségessé tették, hogy 1910-re a máig is legjelentősebb egyetemi diákjóléti intézmény tető alá kerüljön.

Nem nehéz e futó összefoglalásból sem megítélni, hogy sokszor nehéz körülmények között milyen hatalmas erőfeszítéseket tett a magyar állam annak érdekében, hogy a semmiből megteremtett egyetemet lassan, fokozatosan, sokszor ugrásszerű lendülettel külsőleg is korszerűvé, az egyetemes tudomány szolgálatára alkalmassá tegye. Az egyetem további építkezéseit természetesen megállította a világháború. De így is feltűnő, hogy mikor a román állam a külső körülmények szerencsés alakulása folytán kivethette magyar kézből ezt a készen kapott pompás egyetemet, az épületek egész sorába beköltöző román egyetem első rektorának, *Puşcariu Sextilnek* megnyitó beszédében egyetlen elismerő szót sem találunk a semmiből európai színvonalú egyetemet teremtő régi uralom birtokosainak építkezéseire vonatkozólag. Amit a magyaroktól örököltünk — mondotta —, nem felel meg mindenben a modern tudományos követelményeknek sem, különösen nem illet országunk különleges körülményeihez (!). Minthogy elődeinknél (t. i. a magyaroknál) az egyetem útján való magyarosítás volt a döntő cél (!), emiatt nagyon sok valóságos tudományos szükségletet feláldoztak. Szerinte az egyes klinikákat és újonnan alapított intézeteket a „szűk, szoros épületek“ nem tudták

befogadni. Ezért Puşcariu már ekkor nagy „újjáépítési“ tervről beszélt. A tervre előirányzott 50 millió lej azonban még akkor is alig lett volna elég egy-két olyan-szerű klinikai épület emelésére, amelyet a magyar állam jó néhányat épített, ha a tervet végrehajtották volna. Bár a román egyetem végzett munkásságáról beszélni nem az én dolgom, annyit megállapíthatok, hogy ezt a nagy újjáépítési tervet nem hajtották végre. Aki látja a mai kolozsvári egyetem épületeit és összehasonlítja az 1918. évi állapottal, alig talál benne jelentős változást. A világháború előtt a magyar állam a kolozsvári egyetem fejlesztésére, a tudomány művelésére ereje minden megfeszítésével áldozott. E törekvésében nem nemzeti elfogultság vezette, hanem az a vágy, hogy ezen az egyetemen a magyar állam támogatásával otthont, tanulási lehetőségeket kapjon a magyar ifjúság mellett e haza minden nemzetiségű fiatalsága is. És bár az idők sokat változtak és a ránkolyvasott ítéletet nyugodt lelkiismerettel visszafordíthatjuk a nemzeti elfogultságtól nem éppen mentes román közvélemény és közlebről a volt kolozsvári román egyetem tanárainak fejére, úgy hisszük, a magyar állam évezredes történeti hagyományainak szellemében a kolozsvári egyetemet ezután is a haza minden polgára számára igyekszik külsőségekben és belső szellemében is az európai szintű egyetemi oktatás magaslatán megtartani és ilyen szellemben tovább építeni.

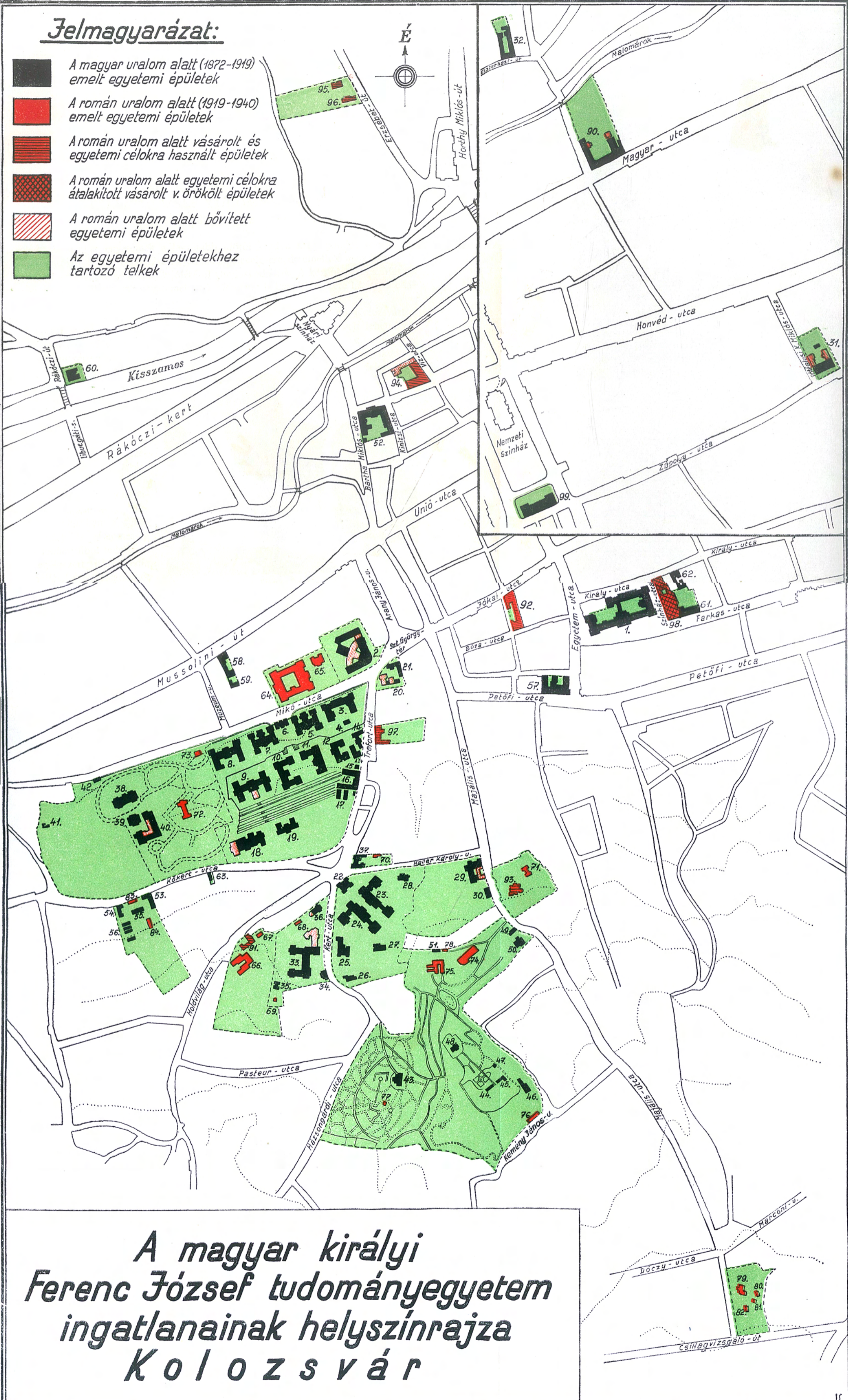
SZABÓ T. ATTILA

A régi Pasteur-intézet

Zelmagyarázat:

- A magyar uralom alatt (1872-1919) emelt egyetemi épületek
- A román uralom alatt (1919-1940) emelt egyetemi épületek
- A román uralom alatt vásárolt és egyetemi célokra használt épületek
- A román uralom alatt egyetemi célokra átalakított vásárolt v. örökölt épületek
- A román uralom alatt bővített egyetemi épületek
- Az egyetemi épületekhez tartozó telkek

**A magyar királyi
 Ferenc József tudományegyetem
 ingatlanainak helyszínrajza
 Kolozsvár**

**A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
KOLOZSVÁRI ÉPÜLETEINEK JEGYZÉKE**

*I. A magyar uralom alatt (1872—1919)
emelt épületek*

1. Az egyetem központi épülete.
2. Egyetemi könyvtár.
3. Központi Röntgen és Élettani intézet.
4. Az Élettani intézet raktárépülete.
5. Sebészeti klinika.
6. A Gazdasági Hivatal (GH.) központi épülete.
7. Belgyógyászati klinika.
8. Szülészeti és Nőgyógyászati klinika.
9. Bonctani, Kórbonctani és Törvényszéki Orvostani intézet.
10. Bőrgyógyászati klinika.
11. Szemészeti klinika.
12. Gazdasági épület (konyha, mosóda).
13. Klinikai központi kazánház.
14. Ravatalozó és GH. személyzeti lakóépület.
15. GH. személyzeti lakóépület.
16. A GH. raktár-épülete.
17. A Belgyógyászati klinika fertőző osztálya.
18. A Belgyógyászati klinika tüdő osztálya.
19. Apáca-lak.
20. A Fogászati klinika főépülete.
21. A Fogászati klinika személyzeti lakóépülete.
22. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika központi épülete.
23. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika megfigyelő-pavillonja (férfi osztály).
24. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika megfigyelő-pavillonja (női osztály).
25. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika idegyógyászati pavillonja.
26. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika igazgatói lakása.
27. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika konyha-épülete.
28. Az Ideg- és elmeorvoslati klinika kazánháza.
29. A Gyermekklinika főépülete.
30. A Gyermekklinika személyzeti lakóépülete.
31. Orthopéd-kórház.
32. A Bőrgyógyászati klinika „B” épülete.
33. Az Orvostudományi intézetek főépülete (volt Pasteur-intézet).
34. Az Orvostudományi intézet személyzeti lakóépülete.
35. Az Orvostudományi intézet nagy állat-istállója.
36. Embertani Intézet.
37. Egyetemi gyógyszerár.
38. Általános és Fizikai-kémiai intézet.
39. Szervetlen és Analitikai-kémiai intézet.
40. Az Állattani intézetek épülete.
- 41—42. Az Általános és Fizikai-kémiai intézet személyzeti lakóépülete I—II.
43. Botanikus kerti lakóépület.
- 44—45. A Botanikus kert gazdasági virágháza I—II.
- 46—48. Botanikus kerti személyzeti lakóépületek II—IV.
49. A Botanikus kert kertész-lakása.
50. Botanikus kerti lakóépület.
51. Botanikus kerti raktár I.
52. A Közgazdaságtudományi kar épülete.
- 53—54. A gazdasági udvar személyzeti lakóépülete I—II.

55. Gazdasági udvari istálló és virágház.
56. Gazdasági udvari virágház III.
57. Gábor Áron Diákotthon.
58. Szilágyi Erzsébet Leányotthon.
59. Az egyetemi leányotthon gazdasági épülete.
60. Teleki Blanka Leányotthon.
61. A Tanárképző Intézet épülete.
62. Király-utca 4. sz. lakóház.
63. Kőkert-utca 27. sz. lakóház.

*II. A román uralom alatt (1920—1940)
emelt épületek*

64. Az Új klinika főépülete.
65. Az Új klinika személyzeti lakóépülete.
66. Pasteur-kórház.
67. A Pasteur-kórház hulla-kamrája.
68. Az Orvostudományi Intézetek gépkocsi-színje.
69. Az Orvostudományi intézetek kis állat-istállója.
70. Az Egyetemi Gyógyszertár raktára.
71. Lélektani Intézet; labororium és személyzeti lakóépület.
72. A Szervetlen- és Analitikai-kémiai Intézet laboratóriuma.
73. A kapus lakóépülete.
74. Növényrendszertani és Növényföldrajzi Intézet.
75. A Botanikus kert virágháza.
76. Botanikus kerti személyzeti lakóépületek I.
77. Botanikus kerti víztorony.
78. Botanikus kerti raktár II.
79. A Csillagvizsgáló Intézet főépülete.
80. A Csillagvizsgáló Intézet személyzeti lakóépülete.
81. A Csillagvizsgáló Intézet Meridian épülete.
82. A Csillagvizsgáló Int. kupola-épülete (1928-ban kisajátított telken építve).
83. A Gazdasági udvar személyzeti lakóépülete II.
84. A Gazdasági udvar virágháza I.

85. Az Egyetemi Sporttelep személyzeti lakóépülete.
 86. Az Egyetemi Sporttelep kápolnája.
 87. Az Egyetemi Sporttelep tribúnje.
 88. Az Egyetemi Sporttelep úszómedenceje.
 89. Az Egyetemi Sporttelep lövöldéje. (1935. Csere-szerződéssel a román. Státustól.)
- (A 85—89. sz. épületek helyszínrajzát lásd a 318. lapon.)

III. A románoktól egyetemi célokra vásárolt vagy felhasznált épületek

90. Bábaképző Intézet.
Vették 1926-ban az erdélyi tanítók egyesületétől és a református egyháztól. Jobb- és balszárnya új; földszintes.
91. A Pasteur-kórház gondnoki lakóépülete. 1922. A Bokor családtól.
92. Történeti Intézet.
1929. Az Agricola Biztosítótól. — Most a Bölcsészettkar néhány tan-
széke működik itt.
93. Filozófiai és Lélektani Intézet 1929. Magánosoktól.
94. Érmészeti és Régészeti Intézet.
1926. Vették Popa Vazultól. Eredeti-
leg a kolozsvári ref. kollégiumé volt.
95. Az Erdélyi Tudományos Int. főépülete.
1938-ban vették.
96. Az Erdélyi Tudományos Intézet mel-
léképülete.
1931-ben vették.
97. Bolyai Diákotthon.
1923. A Gazdasági Banktól vették.

*IV. A románoktól egyetemi célokra át-
alakított, vásárolt vagy örökölt épületek*

98. Mátyás Király Diákház.
99. A Tanítók Háza.

DIÁKJÖLÉTI MUNKA A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEMEN 1872—1941

A magyar egyetemek a legrégebb időtől kezdve nagy gondot fordítottak hallgatóik szellemi képzésére és jellembeli nevelésére, de emellett nem hanyagolták el azt sem, hogy a diákok jólétéről gondoskodjanak. A középkori és a Mátyás király korabeli magyar egyetemek arra rászoruló hallgatóik részére lakást és ellátást, valamint ruhasegélyt is adtak.

E hagyomány szellemében kezdte meg működését 1872-ben Kolozsvárt a magyar állam által alapított egyetem is. Ez annál könnyebben volt lehetséges, mert Kolozsvárt már évszázadok óta működtek olyan intézmények, amelyek a szellemi képzés és a jellembeli nevelés mellett a diákok jólétéről is gondoskodtak. Így mindenekelőtt ezt a célt szolgálta a Báthory István erdélyi fejedelem által 1583-ban alapított szeminárium. A rendiség korában a szeminárium-ban nemesi és nem nemesi származású ifjak kaptak helyet s a szegénysorsú tanulók lakás- és ellátási segélyben részesültek; a szeminárium ezeket a segélyeket akkoriban a főnemesség és a nemesség adományaiból fedezte, a segélyezett ifjak pedig hálából a szemináriumot vezető rend földjein

A Báthory—Apor szeminárium

*Gróf Apor István
1640—1704*

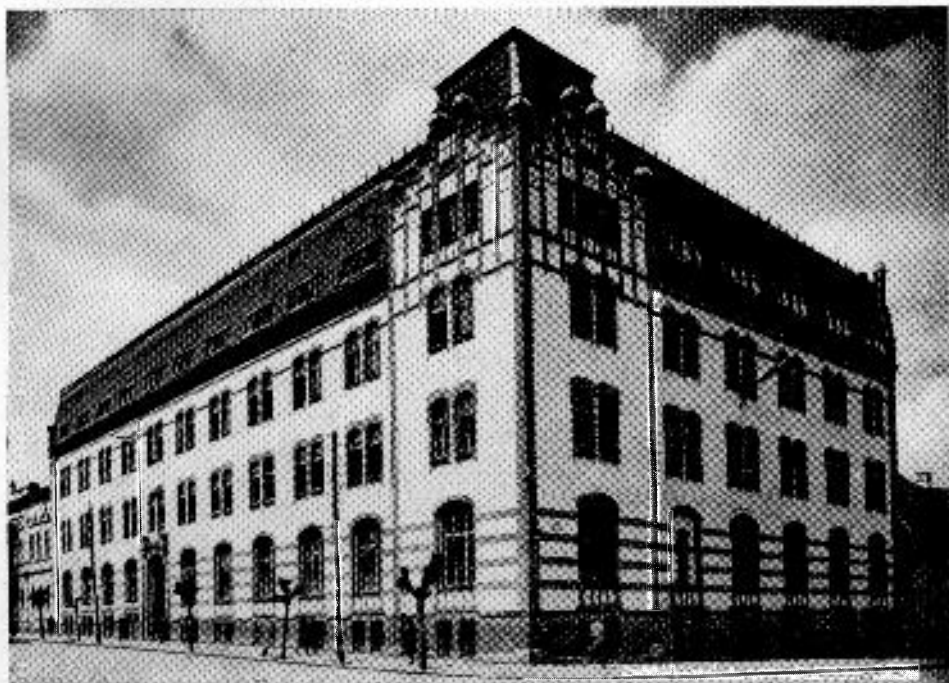
némely könnyebb munkálatban segédkeztek. 1700-ban Apor István nagy alapítványt tett a szeminárium javára és végrendeletileg is jelentékeny összeget adományozott azzal a meghagyással, hogy abból szegénysorsú papnövédek és nemesifjak ellátásában részesüljenek. Ez idő tájt a diákok száma 120—130 volt s a lakás- és ellátási segélyen felül még ruhasegélyben is részesültek. A szeminárium 1733-ban már a „Báthory-Apor Szeminárium“ nevet viseli az alapítóról és a nagy adományozóról elnevezve. A XVIII. század közepe táján s azóta a szemináriumban már joghallgatókat és tanárjelölteket is találunk. A szemináriumot

a jezsuita, majd később a piarista rend, valamint egyházmegyei világi papság vezette s az még ma is betölti régi hagyományokon nyugvó feladatát. 1892-ben létesült Kolozsvárt a piarista rend Kalazantinuma (23 férőhellyel), majd 1895-ben állította fel a református egyház a teológiai akadémiát (70 helyel).

A kolozsvári magyar tudományegyetem alapításakor — az egyházak támogatása mellett — elsősorban a magyar állam gondoskodott a tehetséges, de szegénysorsú egyetemi diákok hathatós támogatásáról, mégpedig főleg jelentékeny összegű és számú ösztöndíj létesítése által. A példát csakhamar követte Kolozsvár városa pályadíjak alapításával, Szamosújvár és több magánszemély pedig ösztöndíjak létesítésével.

A XIX. század utolsó évtizedeiben az egyetemi diákság jóléti támogatásának eszközei a tandíjelengedés és az ösztöndíjak voltak. Azonban a század utolsó éveiben már olyan újabb diákjóléti intézmények is kezdtek kibontakozni, amelyek azután a XX. században igen áldásos tevékenységet fejtettek ki.

A jelenleg „Gábor Áron Diákotthon“ néven elnevezett diákinternátus épülete volt az újszerű kezdeményezés első jele. Ugyanis 1890 táján mozgalom indult meg az egyetemi ifjúság körében azzal a céllal, hogy diákasztal (menza)

A Gábor Áron Diákotthon

létesíttessék a városban szerteszét étkező diákok részére. A mozgalom csakhamar az egyetemi tanárok körében és a város társadalmában igen nagy visszhangra talált s jelentékeny összegű adomány gyűlt össze. 1899-ben az egyetem tanácsától jóváhagyott alapszabályokkal megalakult az „Egyetemi Diákasztal — Mensa Academica“, melynek élén az egyetem tanácsa által kiküldött egyetemi tanár-elnök állt, a felügyelő bizottságban pedig az ifjúsági kari segítőegyesületek elnökei és a gyűjtőbizottság elnöke is helyet foglaltak. Özv. Peielle Istvánné 1888-ban, Szacsvay Sándorné, szül. br. Wesselényi Jozefa pedig 1896-ban tett nagyobb alapítványokat, úgyszintén a jogi kar és az orvosi kar tanárai, 1909-ben pedig Moldován Gergely egyetemi tanár is. A vallás- és közoktatásügyi- és a pénzügyminiszter jelentős államsegéllyel gyarapította a diákasztal vagyonát. A menza 1904-ig vállalkozókkal dolgozott, ezidőben egyetemi kezelés alá került, de még mindig csak bérelt helyiségekben. Már 1897-ben foglalkozott az egyetemi tanács diákotthon létesítésével s így a diákasztal és a diákotthon számára épület emelése vált szükségessé s az építés 1909-ben kezdődött meg. A következő esztendőben történt meg a menza épületének ünnepélyes felavatása, ami a kezdeményezés terén különös érdemeket szerzett professzoroknak: *Pósta Béla*, *Schneller István* és *Apáthy Istvánnak* sikere volt. Az új épületben 300 hallgató étkezhettek és egyben 44 internátusi férőhely is volt. A felügyelő bizottság titkári tisztét 1910-től 1919-ig *Buday*

*Régi városfal-maradvány a Fogoly-utcában,
a Gábor Aron Diákotthon mögött*

Árpád töltötte be, aki azután az egyetem menekülése után Szegeden folytatta ezirányú működését. A világháború alatt, 1915-ben hadikórházzá rendezték be az épületet s 1919-ben az idegen uralom vette birtokba.

A második jelentős intézmény volt a kolozsvári „Tanítók Háza“, melynek épületében jelenleg az „Eötvös József Diákotthon“ nyert elhelyezést. 1902-ben ugyanis Kolozsvár városa elhatározta, hogy a Tanítók Háza céljára ingyen enged át területet, amire az építkezés azonnal megindult s a következő évben be is fejeződött. Az új intézményt az akkori magyar kultuszminiszter avatta fel. Ebben mintegy 100 hallgató (tanítók gyermekei) nyert elhelyezést. Az otthont a

magyar állam egy millió koronás adományából és tizenhétezer magyar tanító adományából létesült Eötvös Alap építette fel. A világháború alatt ez az épület is hadikórház céljait szolgálta, majd 1919-ben az idegen impérium vette át. Ez az épület annak a kolostornak a helyén épült fel, amelyben — a hagyomány szerint — a gyermek Hunyadi Mátyás első oktatását nyerte.

1912-ben a Kolozsvári Önkéntes Mentőegyesület új palotát épített s abban az orvostanhallgatók részére otthont rendezett be. Ezt is a hadsereg foglalta le a világháború alatt s 1920-ban új uralom alá került. Ebben az épületben van most elhelyezve 75 férőhellyel a „Szilágyi Erzsébet Leányotthon“. Az eddigi intézmények diákok számára létesültek. Ezért 1908-ban az egyetemi hallgatónők részére létesült egy diákotthon „Tanítók Leányotthona“ néven ; ebben az épületben van jelenleg a „Teleki Blanka Leányotthon“; 1919-ben ez is idegen vezetés alá került.

1872-től 1919-ig, az egyetem alapításától az egyetem meneküléséig a Ferenc József Tudományegyetem diáksága az egyetemi diákasztal, a Tanítók Háza, a

Az Eötvös József Diákotthon

Tanítók Leányotthona, a Báthory-Apor Szeminárium, a Kalazantinum és a Református Theológiai Akadémia diákjóléti támogatásában részesült — az egyetemi ösztöndíjak, pályadíjak és a tandíjelengedés segítségével. Évenként mintegy 500—600 ifjú (átlagosan az összes hallgatóknak mintegy 29%-a) élvezte ezeknek az intézményeknek áldásos és hatékony támogatását.

Az 1872—73. tanévtől az 1917—18. tanévig az egyetemnek összesen 59.774 hallgatója volt. Az egyetem által engedélyezett tandíjkezdvezmény és pályadíjak, valamint az állam által adományozott ösztöndíjak összege a következő volt (öt tanévenként csoportosítva) :

Tanév	Tandíjkezdvezmény		Ösztöndíjak	
	Hallg. száma	Összege	Hallg. száma	Összege
1872/73—1876/77	773	22.400	431	155.940
1877/78—1881/82	1.035	29.860	462	160.246
1882/83—1886/87	817	22.950	676	261.552
1887/88—1891/92	1.051	29.962	784	348.944
1892/93—1896/97	1.169	38.702	1.068	377.790
1897/98—1901/02	1.853	84.352	1.531	479.938
1902/03—1906/07	2.965	184.906	1.863	500.967
1907/08—1911/12	2.694	171.073	2.408	613.526
1912/13—1916/17	1.847	125.308	1.248	390.759
1872/73—1916/17	14.204	709.513	10.471	3,289.662

A jelzett negyvenöt év alatt tehát :

14.204 hallgató 709.513 korona tandíjkezdvezményt,
10.471 hallgató 3,289.662 korona ösztöndíjat és
kb. 8.000 hallgató 109.410 korona pályadíjat kapott, vagyis

4,108.585 korona támogatást kaptak az egyetem hallgatói (az egy-egy diákra eső átlag a 68 koronát is eléri). (A könnyebb áttekinthetőség céljából a forint értékeket is koronaértékre számítottuk át ; a rendelkezésre álló adatok 1908-ig az ösztöndíjakat és a pályadíjakat külön, azóta pedig együtt tüntették fel, ezért kellett a 109.410 K pályadíjösszeget külön felvenni.) Azaz a mondott idő alatt az összes hallgatóknak kb. 24%-a részesült tandíjkezdvezményben és kb. 18%-a ösztöndíjat és pályadíjat kapott. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a kolozsvári joghallgatók, orvostanhallgatók és bölcsészettanhallgatók segítőegyesülete is minden esztendőben több ezer korona támogatást adott tagjainak, továbbá, hogy a diákasztal és a felekezeti kollégiumok is jelentős

támogatást nyújtottak, megállapítható, hogy a Ferenc József tudományegyetem a tehetséges, de támogatásra szoruló szegénysorsú diákjait mindig hathatósan istápolta és segítette.

Az 1914—18-as világháború nagy változást okozott az egyetemi ifjúság életében ; a hallgatóság nagy része bevonult s alig egy hatoda maradt csak az egyetem padjaiban. A világháború után pedig Kolozsvár idegen impérium alá került a trianoni diktátum alapján és az egyetemnek menekülnie kellett.

Az egyetem Budapestre menekült, onnan Szegedre költözött s működését 1921 ősztől kezdte meg.

A világháború küzdelmeiből hazatért ifjúság igen nehéz helyzetben volt s a magyar társadalom is erősen sínylette az ország megcsonkításának

A Szilágyi Erzsébet Leányotthon

A Teleki Blanka Leányotthon

súlyos gazdasági következményeit. Mindezek a körülmények rendkívüli feladatok elé állították a magyar államot és a menekült egyetemet is. Az egyetem megnyitásakor azonnal diákasztalt szerveztek 250 diák részére és internátust állítottak fel egyelőre 120 diák részére. Azonban ezek a háború előtti eszközök már nem bizonyultak elegendőnek a támogatás hathatóságát szempontjából és a diákjóléti támogatásnak egészen új formáit és módszereit kellett megkeresni és alkalmazni, hogy a súlyos viszonyok közé került ifjúság tanulása lehetővé váljék.

A menekülés által sokat veszített tanárok, a szegénységgel küzdő társadalom és az országújraépítés feladataival birkózó magyar állam azonban mégis mindent megkíséreltek és megtettek, hogy a helyzetben segítsenek és az egyetem ifjúságának hathatós támogatást nyújtsanak. 1923-ban *Szandtner Pál* egyetemi tanár kezdeményezésére és vezetése mellett megalakult az első „Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda“, melynek célja és feladata a hathatós diákvédelem és támogatás intézményes megszervezése, a segítés állandó megteremtése és az adott segélyek ellenőrzése. Az iroda élén az egyetem tanácsa által megbízott egyetemi tanár áll, aki a segélyre szoruló hallgatókat mind személyesen meghallgatja és az egyéni életkörülmények mérlegelése alapján a segélyre nézve dönt, tandíj-, vizsgadíj-, lakás-, ellátási-, ruha-, gyógyszer és gyógykezeltetési, tankönyv- és egyéb segélyt ad s ha kell, még tanácsokkal is ellát. Az Iroda működése alatt beváltotta a hozzá fűzött reményeket s valóban példás támogatásban részesítette az egyetem tehetséges, de mostoha családszociális körülmények között élő diák-

A szegei Horthy-kollégium férfi-tagozata

jait. 1928-tól 1931-ig *Fógel József*, 1931-től 1936-ig *Buday Árpád*, 1937-ben *Banner János* és 1937-től 1940-ig *Polner Ödön* egyetemi tanárok álltak az egyetemi diákvédő iroda élén tanárelnöki minőségben.

Közben egyre bővültek a diákjóléti intézmények Szegeden a város és az állam, valamint a társadalom pártfogása révén. Kibővült a diákasztal, a Horthy Miklós Internátus mellett újabbak (Bocskai-, Szent Imre-Internátus, Szent Erzsébet Leány-internátus) jöttek létre és egyre több (közel 400) hallgatónak nyújtottak otthont. 1928-ban megépült az új Horthy Kollégium ifjak és leányok részére közel 400 férőhellyel ; a menza is kb. 500 hallgatónak nyújtott ellátást, miután 1930-ban Mensa Academica is alakult az internátusokban nem lakó hallgatók részére is. 1932-ben létesült a Luther Otthon s a Turul Szövetség Otthona is. 1938-ban pedig a visszacsatolt felvidéki hallgatók részére létesült az Egyetemi Diákotthon. Az ősi hagyományokon haladó Alma Mater menekülése alatt is segítette diákjait.

A Ferenc József tud.-egy. Szegeden hallgatóinak a következő összegű támogatást adta :

Tandíjkedvezmény (1921/22 — 1939/40)	1,620.097 P.
A Diákjóléti és Diákvédő Iroda támogatása (1923/24 — 1939/40)...	670.115 „
A Mensa Academica támogatása (1931/32 — 1939/40).....	139.484 „
Összesen.....	2,429.696 P.

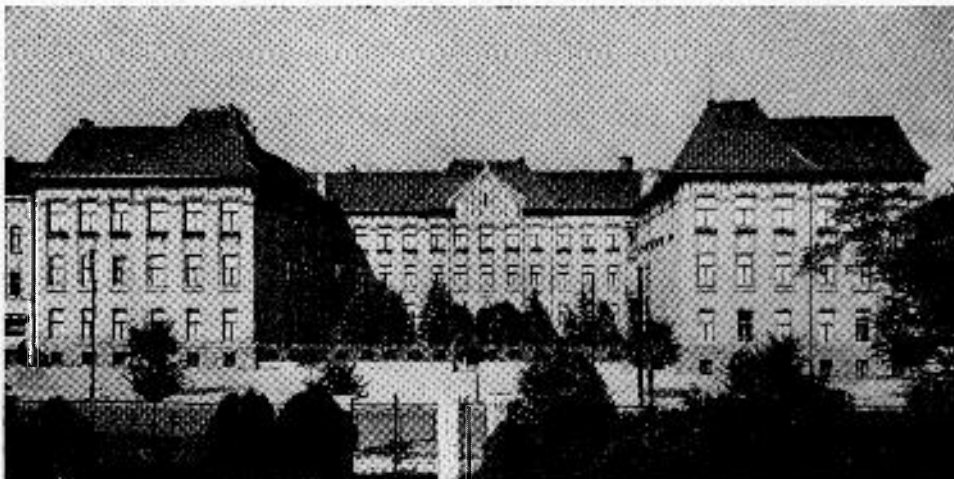

A szegedi Horthy-kollégium női tagozata

Mintegy 13.000 hallgató részesült tandíjkezdményben, 12.404 hallgató kapott segélyt a Diákjóléti és Diákvédő Irodától és 2523 hallgatót részesített segélyben a Mensa Academica. Ezenfelül a felsorolt egyéb internátusok, valamint a diákegyesületek is adtak a diákoknak támogatást pénzben és természetben. De nagy részt vállalt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is, mely igen jelentős összegekkel támogatta az intézményeket. Ilymódon a hallgatóságnak mintegy 35—40%-a részesült segélyben, amiáltal a diákság súlyos szociális helyzete jelentős mértékben megjavult.

Az egyetem menekülésének két évtizede alatt Kolozsvár és Erdély magyarsága az egyházakkal együtt az ott maradt magyar diákság támogatását is példaadó módon és áldozatkészséggel szervezte meg, hogy ezzel az idegen impérium mostoha körülményei között is biztosítsák gyermekeik tanulási lehetőségét.

A Református Kollégium főiskolás internátusában 1929-ig 20—30, azután pedig már 50—90 egyetemi hallgató lakott és élvezett ez idő alatt 31.146 P. értékű kedvezményt; az erdélyi református egyházkerület Teológiai Fakultásán az 1918—1940. években 532 egyetemi hallgató 71.512 P. segélyben részesült; a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület útján az 1921—1940. években 650 hallgató 130.040 P. segélyben részesült s az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsa az egyetemi hallgatók között 188.000 P. segélyt osztott szét. Hasonló eredménnyel és odaadással támogatta a diákokat a római katolikus egyház, valamint az unitárius egyház is.

*A Marianum római katolikus leánynevelő intézet
A megszállás alatt a római katolikus főiskolai hallgatóknak is otthona volt*

A Báthory-Apor Szeminárium, a református és az unitárius kollégium otthon nyújtott a férfi hallgatóknak, a Marianum, a Református Szeretetház és az Unitárius Leányotthon a nőhallgatóknak biztosított otthon. A Romániai Országos Magyar Párt diáksegélyző bizottsága 1926 óta fejtett ki diáksegélyezést s évente 5—24.000 P összegű, társadalmi gyűjtéssel szerzett segélyt osztott szét a diákok között. Az „Ellenzék“ című napilap diákmenzát tartott fenn, melyen évente mintegy 80 hallgató kapott ellátást. 1938-ban pedig az erdélyi magyar hallgatók megalapították a „Méhkas“-Szövetkezetet azzal a céllal, hogy a diákság anyagi támogatását, de egyben a gazdasági életre való nevelését is szolgálják. Százötven kolozsvári magyar egyetemi hallgató üzletrészjegyzésével indult el a szövetkezet, mely évente 100—200 hallgató mindennapi ellátását is biztosította.

Ugyanakkor, amikor az erdélyi és főleg a kolozsvári magyar társadalom és az erdélyi egyházak a magyar diákság segítségét olyan példás hősiességgel és áldozatkészséggel szervezték meg, a Trianon utáni új impérium sorra elvette a magyar birodalomban felépített diákjóléti intézményeket. Így az egyetemi diákasztal épületéből a magyar diákokat 1919. május 21-én kilakoltatták; a Tanítók Házát ugyanezen év június 26-án vették át a román hatóságok s 1939-ig — rövid megszakítással — román diákok otthonául szolgált, ezután pedig megkezdték főiskolává való átalakítását. A tanítók leányotthonát a román tanítóegyesület vette át. A mentők házában is a románok helyezkedtek el. Később azonban — természetesen nagyon korlátolt számban — magyarok is bejuthattak az újonnan megszervezett román diákotthonokba.

A román uralom alatt (1922-ben) egy 120 férőhelyes diákotthon létesült (most a Bolyai Diákotthon van benne elhelyezve) és 1938-ban új menza létesült a régi, 1813-ban épült kolozsvári magyar Nemzeti Színház nemesen egyszerű új-

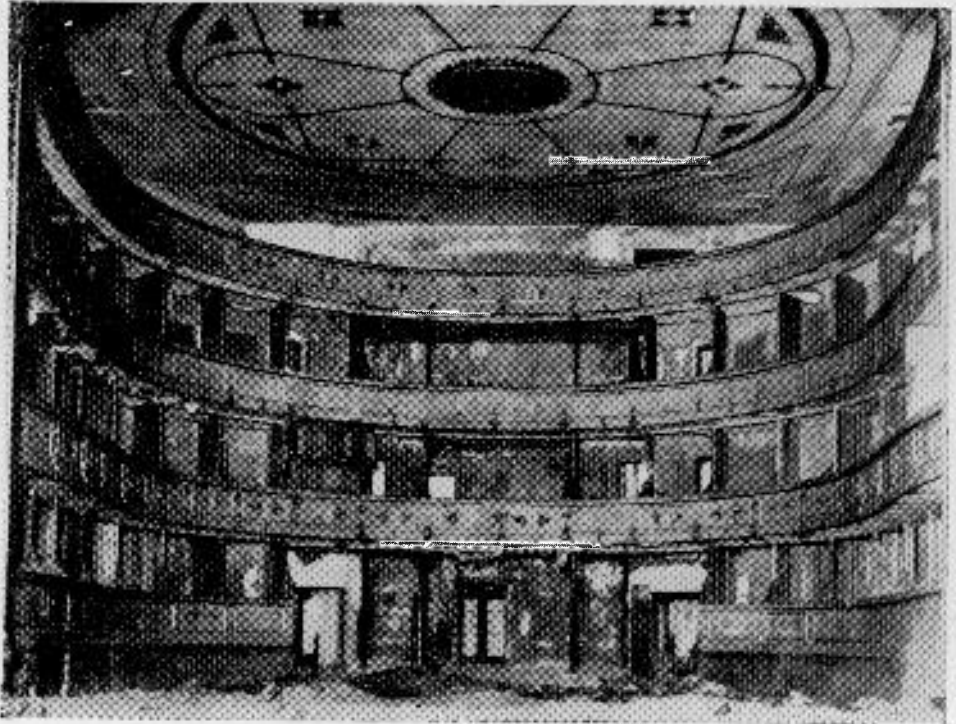
*Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári teológiai fakultása
Kezdetétől fogva a református egyetemi hallgatóknak is szállást adott*

*A református Szeretetház
A megszállás alatt a református főiskolai hallgatóknak is otthona volt*

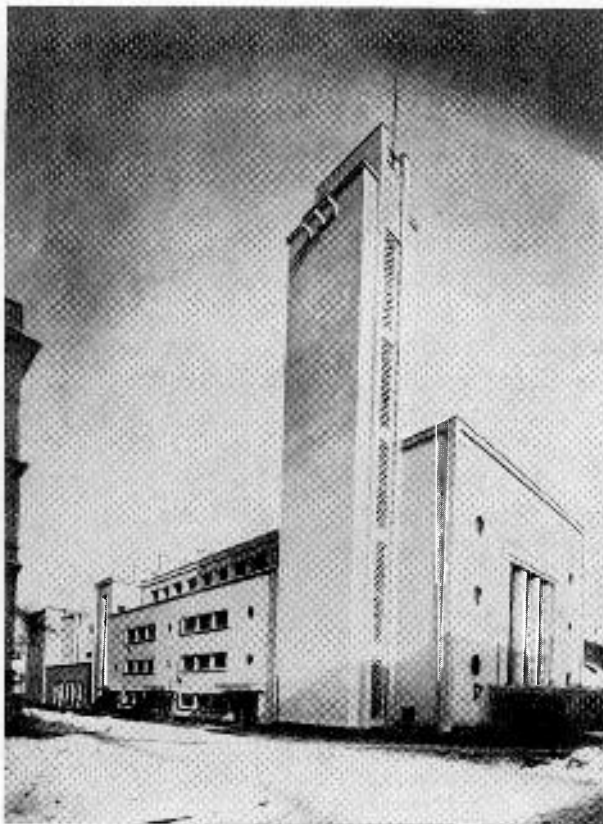
A farkas-utcai Nemzeti Színház

A farkas-utcai Nemzeti Színház nézőtere a lebontás, illetőleg átalakítás előtt

klasszikus épületének átépítésével ; ez az új építkezés teljesen megbontja a Farkas-utca történelmi hangulatát. Az épület most a Mátyás Király Diákház céljait szolgálja.

1940-ben, Kolozsvárnak az anyaországhoz történt visszacsatolása és a Ferenc József Tudományegyetemnek székhelyére történt visszatérése után *Hóman Bálint* m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter nagyszabású és a kor követelményeinek megfelelő új diákjóléti szervezetet hívott életre Kolozsvárt, mely minden hazai egyetem számára mintaképül szolgál. Mindenekelőtt szervezetileg egyesítette a miniszter az összes kolozsvári intézményeket az újonnan szerve-

A Mátyás Király Diákház

zett „Egyetemi Diákvédő Hivatal“ keretében, melynek vezetésével *György Lajos* kolozsvári egyetemi tanárt bízta meg, ki a megszállás alatt a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók tanulmányi igazgatója volt s ott a diákjóléti ügyeket is intézte. Egyidejűleg a miniszter átépíttette és rendbehozatta az összes diákjóléti intézményeket, hogy bennök a magyar egyetemi diákság ismét visszanyerje a régi tisztaságot, rendet és otthonosságot, ami igen jelentékeny állami befektetéseket emésztett fel.

A kolozsvári Egyetemi Diákvédő Hivatal szervezetileg három tagozatra oszlik — *György Lajos* egységes vezetése alatt : 1. Az első tagozat a diákszociális ügyekkel foglalkozik ; ide tartozik az egyetemen szervezett Diákjóléti és Diákvédő Iroda, valamint az alája tartozó diákjóléti intézmények : *a*) a Gábor Áron Diákotthon (240 helyyel), *b*) az Eötvös József Diákotthon (170 helyyel), *c*) a Bolyai Diákotthon (120 helyyel), továbbá a nőhallgatók részére : *d*) a Szilágyi Erzsébet Leányotthon (75 helyyel), *e*) a Teleki Blanka Leányotthon (50 helyyel) és *f*) a Mátyás Király Diákház és a diákasztal. A miniszter ennek a tagozatnak a vezetésével és az iroda tanárelnökségével is *György Lajost* bízta meg. 2. A második

tagozat a kolozsvári egyetem ifjúsági egyesületeivel foglalkozik ; ennek kinevezett egyetemi tanári elnöke az ifjúsági egyesületnek hivatalból a tanárelnöke. 3. A harmadik tagozat az egyetemet végzetek ügyeivel foglalkozik. Ilymódon a Diákvédő Hivatal összefogja az egyetemi ifjúsággal kapcsolatos összes ügyeket és intézményeket, egységes vezetés alá helyezi őket s ezzel harmonikus együttműködésüket biztosítja. A miniszter a Diákvédő Hivatal és a Ferenc József egyetem közötti kapcsolat biztosítása céljából a Hivatal mellett „Egyetemi Diákjóléti Bizottságot“ is életre hívott, melynek tagja az egyetem egyes karainak egy-egy képviselője és a Diákvédő Hivatal három tagozatának tanárvezetője ; a Bizottságnak az a rendeltetése, hogy a Diákvédő Hivatal működését az egyetem részéről támogassa és előmozdítsa.

Ez az egészen korszerű, új szervezetű diákjóléti szervezet az első tanév alatt igen eredményesen működött, ami által beigazolódott Hóman Bálint miniszter elgondolásának helyessége.

Az 1940—41. tanévben a kolozsvári Egyetemi Diákvédő Hivatal a következő segélyeket adta :

A segély neve	Segélyezettek	Segélyösszeg
Lakás és menza	600	87.768.25 P
Ruhasegély	118	15.605.05 »
Vizsgadíjsegély	223	6.602.75 »
Tandíjsegély	149	4.950.75 »
Tanulmányi segély	41	1.307.— »
Utazási segély	44	1.275.90 »
Egészségügyi segély	104	3.760.75 »
Kölcsön-segély	9	494.— »
Tankönyvsegély	166	2.389.95 »
Egyéb segély	3	112.74 »
Összesen	1.457	124.267.14 P.

Az összes hallgatóknak tehát mintegy 55%-a részesült segélyben, amiből az egy hallgatóra eső átlag 85 pengő. Ezenfelül az egyházak által nyújtott segélyek összege is mintegy 70.000 pengőre becsülhető. Továbbá figyelembe veendő még, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a menza és lakás tényleges költsége és térítési díj különbözete címén tárcája terhére is igen jelentős összeget utalványozott.

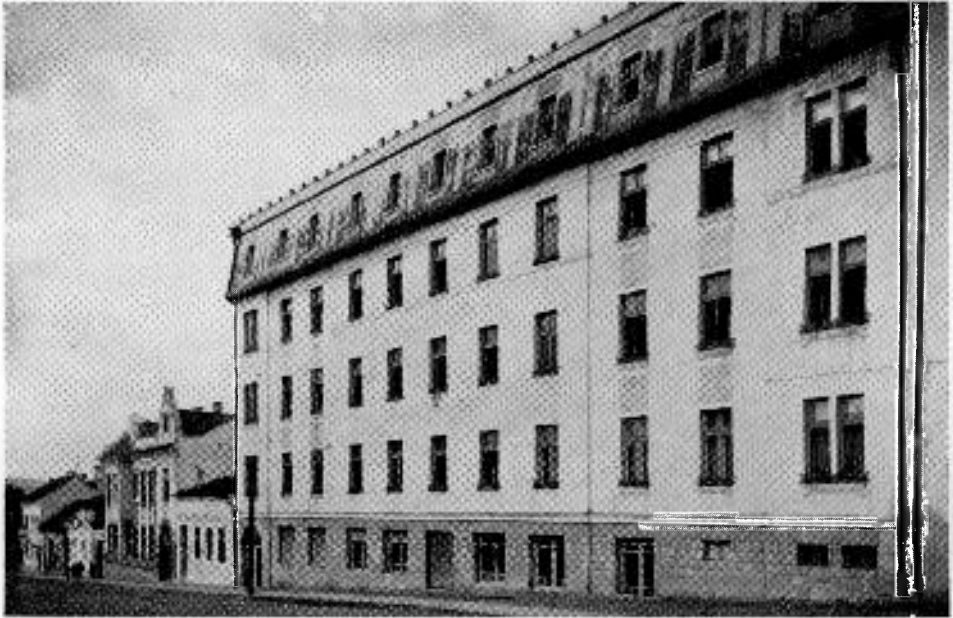
Ilymódon a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem hallgatói az új diákjóléti segélyrendszer segítségével valóban megértő támogatásban részesültek, amire az igen nehéz helyzet miatt, melybe az idegen impérium alatti élet hozta őket, ténylegesen nagy szükség volt. Így vált lehetővé a magyar egyetemi diákságnak az a törekvése, hogy az újra magyar kolozsvári egyetemen komolyan tanulhasson, megfelelő anyagi támogatással nagy feladataira felkészüljön az otthoni pótló környezetben és újra igazi diákéletet élhessen. Igazi diákélet 1918 előtt ugyanis — a selmeci diákélet mellett — csak Kolozsvárt volt, hiszen az egész város a maga épületeivel, templomaival, kollégiumaival, könyvtárával, szobraival, színházával, utcáival, tereivel és sportéletével mindenben méltó környezetet adott ehhez a szép diákélethez, mely hagyományt ápolt és tisztelt

A Mátyás Király Diákház díszterme

A Diákvédelem Hivatal helyisége a Mátyás Király Diákházban

A Bolyai Diakotthon

s mégis az örök ifjúság vidámságától volt hangos, s mindenki számára, aki ezt itt átélte, mindvégig felejthetetlen élménnyé lett. S ma az új magyar diákélet is szép diákélet ígérését mutatja.

A kultuszminiszter 1940-ben ezen a téren is nagyjelentőségű újítást vezetett be. Az erdélyi magyar egyetemi diákság ugyanis a diákegységre törekedett s ezt segítette elő a miniszter, amikor Erdély számára csak egy magyar diákszervezet engedélyezett: a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségét, mely (a felekezeti diák-egyesületek mellett) a Diákvédő Hivatal második tagozatához tartozó egyetlen hivatalos egyetemi diákszervezet. Ez a szövetség tagjait karonként szervezi, de karközi munkaközösségekbe is összefogja, hogy ezáltal a tudománykari szakképzést és a közös nemzeti munkát egyaránt szolgálja. Ebben a szervezeti keretben bontakozik ki az új diákélet. Amíg azonban a régi diákéletben sok külsőség jutott szóhoz, addig az újban a csendes nemzeti közösségi munka jut előtérbe, így az önképzés, a népkutatás, a művelődés és sport, s az öncélú diákpoltizálás és az egyesületközi vetélkedés helyett komoly munka folyik a magyar birodalom szolgálatára való tudatos és áldozatos felkészülés jegyében.

Erdély szépséges fővárosában, a magyar birodalom egyik legrégebb kulturális központjában, Kolozsvárt így élt és így él az egyetem diáksága — a magyar állam, a magyar egyetem, az erdélyi magyar társadalom és az egyházak támogatásától övezetten, hogy új, jobb és áldozatkészebb nemzedékeket adjon az örök magyarságnak.

RUDAI REZSŐ

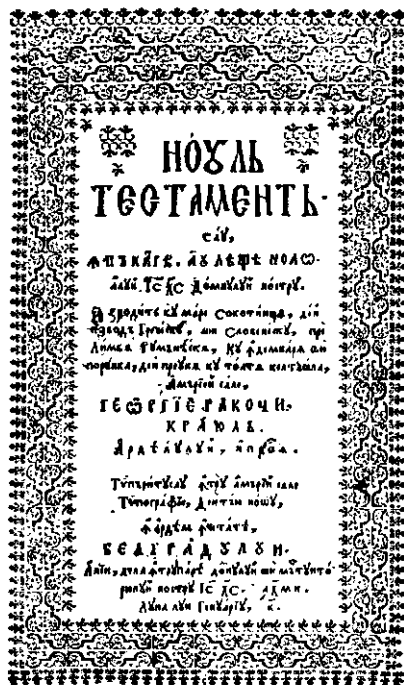
AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG ÉS A KOLOZSVÁRI EGYETEM HATÁSA A ROMÁN TUDOMÁNYRA

A magyar-román szellemi érintkezések története kétségtelenül a középkor utolsó századaiba nyúlik vissza. Bármily nagy volt is az úr társadalmi és vallási szempontból az államalkotó, katolikus magyarság s a hazánk földjére a XII. század második fele óta beköltöző s balkáni életformákat hordozó ortodox románság között, e különbségek mégsem jelentettek leküzdhetetlen gátat a magyar közvetítéssel délkelet felé áradó nyugati művelődési hatások számára. A Kárpátokon túli vidékeken, Havaselvén és Moldvában a románság első politikai alakulatai a magyar királyi hatalom segítségével, az ottani régebbi magyar településekre támaszkodva kristályosodtak ki, a Kárpátok koszorúján belül pedig az előbb csak királyi, majd magánbirtokokon is elhelyezkedett románság lassanként eltávolodott eredeti patriarchális társadalmi formáitól s beilleszkedett a magyar rendi társadalom nyugati típusú kereteibe. A román betelepülés vezetői, a kenézek közül igen sokan — személyes hűségük vagy hadi érények jutalmául — magyar nemességet nyertek s így már a XIV. században kezdett kialakulni egy olyan román eredetű nemesi osztály, mely rendi kötelezettségei révén szoros érintkezésbe került Magyarország sajátosan magyar veretű latin kultúrájával s a humanizmusnak nálunk az Anjou-kortól kezdve fokozottabban megnyilatkozó szellemével. Ezek a kapcsolatok minden szomszédnép számára sokat jelentettek, de különösen fontosak voltak a románság, e nyugati nyelvtestvéreitől oly korán elszakadt neolatin nép számára, melynek sokáig csupán a magyar kultúra volt az egyetlen út az ősi törzset képviselő latin nyelv és a latin szellem felé. Egészen bizonyos ugyanis, hogy mihelyt magyar közvetítés folytán legalább egyes románok megtanultak latinul — nemcsak Erdélyben, de a kárpátalji vajdaságokban is, ahol szintén találunk némi latin nyelvű írásbeliséget — legalább e szellemi elit előtt felderenghetett, ködösen bár és bizonytalanul, a latinság és a románság összetartozása, vagyis a románok római eredetének homályos tudata.

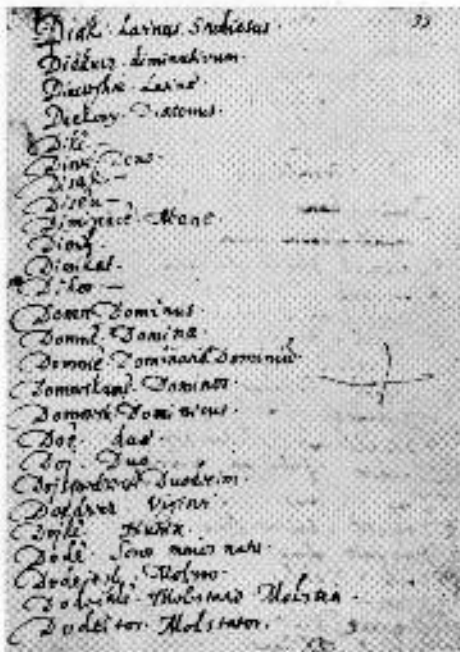
szintén Gyulafehérvárt megjelent román Újszövetség is, amely gyönyörű miniatúr-jeivel Erdély magas könyvkultúrájának ékes bizonyítéka. A Kárpátokon túl ugyanez-
kor a könyvnyomtatás évtizedekre meg-
szűnt; még a XVI. század elejének görög-
szerb gyökerű kezdeményei is elsorvadtak.

Mindeme munkák azonban külső meg-
jelenésükben még nem váltak el az ortodox-
izmus világtól: valamennyit cirill betűk-
kel nyomtatták. Más művekben viszont a
magyar hatás még az írásmódot is döntő-
leg befolyásolta. Már 1570-ben — talán ép-
pen Kolozsvárt, Heltai nyomdájában —
latinbetűs román énekeskönyv jelent meg
Szegedi Gergely kálvinista énekei nyomán, s
a következő században is *Agyagfalvi Sándor*
Gergely, *id. Halics Mihály* és *Viski János*,
magyar helyesírással készítettek egyre bő-
vülő román protestáns énekeskönyveket
Gönczi György, *Dávid Ferenc* és *Szenci*
Molnár Albert énekei, illetve zsoltár fordí-
tásai nyomán. Magyar helyesírással jelent
meg a XVII. század közepén több kiadás-
ban a Heidelbergi Káté román fordítása
is, melynek az a nevezetessége, hogy körülötte támadt az első román hitvita.
Erdély magyar ihletésű protestáns hitélete és vallástudománya tehát nemcsak
az erdélyi románság szellemi világát alakította át, hanem serkentőleg hatott a
hagyományos formalizmusába merevedett ortodoxizmusra is, létrehozván ott egy
olyan mozgalmat, amely — mutatis mutandis — az ellenreformációhoz hasonlatos.

A XVII. század második felében új jelenségek bukkannak fel. Ez az a kor,
amikor a protestantizmus lendületének gyengülésével a magyar tudomány hatása
már nem kizárólagosan vallásos színezetű. Az előbb gyulafehérvári, majd nagy-
enyedi Bethlen-kollégiumban (alighanem itt szerepelt először tantárgyként a
román nyelv!), valamint a reformátusok kolozsvári intézetében egyre több román
ifjú végzi tanulmányait s így Erdély románságának elég széles rétege jut belső
érintkezésbe a magyar tudománnyal. A század közepén *Deodato*, szófiai katolikus
püspök jelentése révén van adatunk arra is, hogy még a havaselvi bojárok fiai is az
„erdélyi eretnekek“ iskoláiba jártak latinul tanulni. E kiváló misszionárius
főpap világosan látta a Kárpátokon kívüli területek kulturális elmaradottságát
és mélyen fájlalta, hogy a két dunai vajdaságban semmiféle olyan magasabb-
igényű tanintézet nincsen, amely az erdélyi kollégiumokkal versenyezhetne.

*A gyulafehérvári román
Újszövetség-fordítás, az ú. n.
Rákóczi-biblia címlapja
1648*

Pápai Páriz Ferenc hatására készült
kéziratban román-latin szótár egyik lapja

XIV.
CARMEN PRIMO & VNI-GENITVM
Linguae Romano-Romanae,

Honoribus
Fortuna & Auspiciis Imperatorialis Daciae-Argemaniae,
Prestabilis Dominae

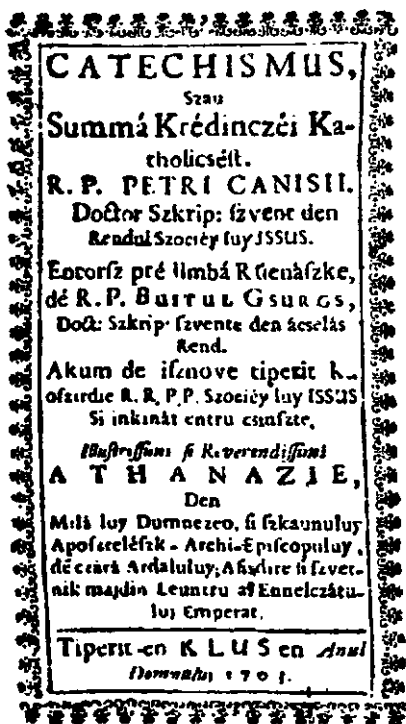
FRANCISGI PARICII, Papensis &c.
Veteris oculi sicut in Walli Enyedank,
Halicsultri: natum.

KEM FERUNT, FERUNT LA TOY, ROMANA EPOLA,
LA TOY, HIC FERUNT A IMPERIO FERUNT!
DE UOCE CANTABIT APTERTI, S FERUNT: FERUNT
DE ANTIQVODAM, PONTI FERUNT, FERUNT FERUNT.
Legit decepto in das FERUNT FERUNT FERUNT:
LIT FER FERUNT, FERUNT FERUNT, FERUNT!
FERUNT, FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT FERUNT:
FERUNT, FERUNT, FERUNT, FERUNT FERUNT,
FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT,
FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT,
FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT.

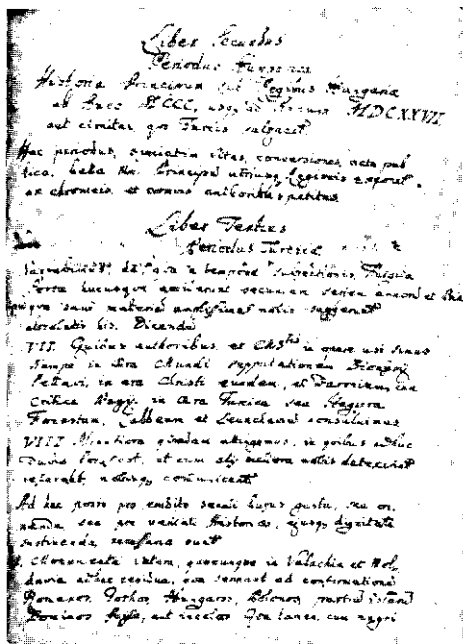
Regi Ferdinandi Transilvaniae, A. 1674.
Condidit ex improviso, Anticalus Paricallier
M. FERUNT FERUNT FERUNT, FERUNT FERUNT
CANTABIT DE CANTABIT.

Halics Mihály disztichonjai
Pápai-Páriz Ferenchez, 1674

Efféle iskolát valóban csak később állított fel Moldva egyik vajdája, a Kemény Jánossal hadakozó Lupu Vazul, de ő is elsősorban magyar szerzetesekre támaszkodott, akiknek munkásságát és tudását a Moldvában működő olasz misszionáriusok is megbecsülték. Ugyancsak ebben a korban Erdély protestáns szellemű tanult románjaival közvetlen kapcsolatot tartott fenn *Udrişte Năsturel*, Basarab Máté fejedelem kultúraszertető titkára s később *Cantacuzino Konstantin*, a kiváló havaselvi krónikás, akit benső szálak fűztek Erdély magyar és szász tudósaihoz is. Nem maradt mentes az erdélyi tudomány ihletétől Moldva sem: legkiválóbb krónikása, *Costin Miron* sokszor megfordult Apafi Mihály udvarában, összefoglalást írt a magyar történelemről s műveihez nemcsak Bonfiniből merített, hanem felhasználta *Toppeltin Lőrinc*, *Szamosközi*, *Kovacsóczi Farkas* és más erdélyi történetírók munkáit is. Egyéb magyar forrásokat, többek közt *Oláh Miklós* műveit használta éppen ekkortájt egy másik román krónikás, *Daniil Panonianul* is, akinek sajátos mellékneve (Panonianul) szintén magyarországi származására s a magyar humanizmussal való kapcsolataira utal. Ugyancsak bőven merített a magyar tudományos művekből *Cantemir Demeter*, e tatár származású moldvai vajda, aki rövid uralkodása után tudományos működésével európai hírnévre emelkedett; a berlini akadémia is levelező tagjai közé választotta. Cantemirnél számos magyarországi forrást találunk, Bonfinitől Toppeltinig, sőt e tudós szerző Erdély népiségi jellemzésénél felhasznált egy Thököly-korabeli magyar térképet is.

Buiul György Katekizmusa
 Kolozsvár, 1703

Gróf Péterffy Károly
 vázlatos román történetének egyik lapja

E kor magyar-latin műveltségű erdélyi románságának jellegzetes alakja *Halics Mihály*, a zoltárfordító *id. Halics Mihály* fia, aki Enyeden *Pápai Páriz Ferenc*, a híres orvos és szótáríró iskolatársa volt. Halics egyforma könnyedséggel verselt latinul és románul s mikor 1674-ben Pápai Párizt Bázelen doktorrá avatták, Halics lelkes román disztichonokkal köszöntötte fényes pályára hivatott barátját. Ez az első román hexameteres vers — később *Weszprémi* „*Succincta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia*“ c. művében latinra is lefordította — s érdekes kiemelni, hogy Erdély román műköltészete egy olyan verssel indul meg, amelyben egy magyar iskolázottságú román csodálatát fejezi ki a magyar tudomány egyik kiváló képviselője iránt. Halics Mihály egyébként Pápai Páriz Ferencet szótárírói tevékenységében is követni igyekezett: amint *Drăganu Miklós* (kiről még alább lesz szó) kimutatta, minden valószínűség szerint Halics írta azt a magyar jövevényszavakban igen gazdag román-latin szótárt, amely jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdona. E szótár azért is fontos, mert benne került először a román nyelv őse, a latin mellé.

Vallásos ihlet és felvilágosodó tudomány határán áll a brassói *Todor Corbea* is. Az ő ihletője nem Pápai Páriz, hanem ennek szótáríró elődje, *Szenci Molnár Albert*. Mint e nyugtalanul kóborló protestáns humanista, Corbea is két művet

hagyott maga után : egy verses zoltárfordítást és Molnár Albert latin-magyar szótárának teljes román átültetését. Nagy kár, hogy e hatalmas munka, amely Mitrofan, délmoldvai ortodox püspök megbízásából készült, kéziratban maradt ; ha idejében megjelenik, nagy mértékben hozzájárulhatott volna a románság latin kultúrájának megalapozásához. Így is azonban annyit bizonyít, hogy a XVII. század végén a moldvai ortodox egyházban — bár az erősen orosz hatás alatt állott — akadtak olyan főpapok, akik a magyarországi latin művelődés jelentőségét felismerték.

A XVIII. század a protestáns befolyás teljes elhanyaglását jelenti. Ehelyett azonban új ösztönzéssel szolgál és közvetlenül a legújabb fejlődéshez vezet e korszaknak az ellenreformáció viharaiiban megerősödött katolikus tudománya. Már a XVII. században a románokkal szemben is érvényesült a jezsuiták missziós tevékenysége : nem egy román család katolikussá lett, különösen Krassó-Szörényben, ahol már a XV. században is folyt hasonló térítés. Ebben az időben számos szörényi származású román ifjú tanult a nagyszombati egyetemen, mint például *Ivul Gábor* és *Arborel István*. *Buitul György*, aki később Canisius katekizmusát románra fordította, a magyar jezsuiták közbenjárására már a római Collegium Germano-Hungaricumba is eljutott. Ismerjük azt a latin levelet, mellyel őt Csiky István, Erdély püspöke Borghese bíboros kegyeibe ajánlotta : „Praesentium latorem Georgium Buitum“ — írta Csiky — „Caransebesiensem, Transylvanum, quem ab incunabulis fere enutrivit et artibus liberalibus disciplina instituit, Illustrissimae et Reverendissimae Dominationi Vestrae quam maxime possum commendo“. Így jutott el az első erdélyi román, magyar támogatással, Rómába, s ezzel előfutárja lett a későbbi görög-katolikus erdélyi triász szintén Rómában tanuló tagjainak. E régi román származású jezsuitákkal kapcsolatban egyébként az is kiemelendő, hogy ők szívvel-lélekkel beleilleszkedtek a magyar katolicizmus tradícióba ; e vonatkozásban mi sem jellemzőbb, mint az a körülmény, hogy *Ivul Gábor* legrégebbi műve Szent László magyar királyról, a bécsi magyar egyetemi hallgatók védőszentjéről mondott prédikációja (*Rex Thaumaturgus, Sive S. Ladislaus Rex Hungariae*. Bécs 1654).

Mikor 1690-ben megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség, I. Lipót hamarosan módot talált arra, hogy Kolozsvárra visszahelyezze a jezsuitákat, akik itt újból megnyitották Báthory alapította katolikus egyetemüket. A jezsuiták ekkor működésükkel már tudatosan számítottak Erdély románságára is, ami annál inkább volt lehetséges, mert — amint ismeretes — 1700 körül éppen a jezsuiták biztatására az erdélyi románok egyrésze visszatért a katolikus egyházhoz, megvetvén alapját a görög-katolikus felekezetnek. E vallási únió művét volt hivatva tovább folytatni a katolikus nevelés, melynek, ismételjük, feltétlenül voltak nemzetiségi vonatkozásai is. Erre mutat többek közt az a körülmény, hogy a kolozsvári jezsuiták, kevéssel visszatérésük után, újra megjelentették *Buitul* román nyelvű, de katolikus szellemű katekizmusát, ami a románok közt folytatandó missziós munka leg-
elemibb eszközének számított. A jezsuita rend erdélyi tevékenysége tehát ekkor

tudatosan bekapcsolódott a XVII. századi szétszórt előzményekbe. Fáradozásának csakhamar sikere is mutatkozott: a kolozsvári jezsuita főiskolán elég jelentékeny számú román tanuló szerzett magasabb ismereteket s egyesek közülük ugyanott tanárok is lettek, mint *Dobra László*, aki oly sikerrel adta elő a poézis tudományát, hogy tanítványai tanárak tiszteletére „*Oliva pacis*“ címen egész kis elégiagyűjteményt adtak ki latin versezeteikből. Ugyanakkor a többi jezsuita professzor is nagy mértékben hozzájárult az erdélyi tudomány fejlesztéséhez. Mind igyekeztek beleilleszkedni Erdély speciális tudománytörténeti adottságaiba s amikor például *Fasching Ferenc* 1725-ben kiadta „*Vetus Dacia*“ című művét, ezzel természetesen a Szamosközi kezdeményezte erdélyi archeológiai hagyományokba kapcsolódott. Sajátosan erdélyi hagyomány volt az is, hogy az előbbi kor szerzői az antik emlékekről szólva, szinte minden művükben megemlékeztek az antik világ élő leszármazottjairól, a románokról. A jezsuita írók, már csak missziós célkitűzéseik révén is, szintén gyakorta foglalkoztak a románokkal, s érdeklődésüket ügyesen tudták kamatoztatni: műveik számára sokszor előfizetőkül nyerték meg Erdély román nemeseit, akik sok esetben már az ő tanítványaik voltak. Már *Fasching* művére előfizetett egy „*Nobilis Transilvanus Valachus Szászsebesiensis*“ s ettől kezdve sűrűn találunk hasonló említéseket. S milyen változatos, színes volt az a latin nyelvű tudományos anyag, mely így a jezsuiták kolozsvári nyomdájából a románokhoz eljutott! Nemcsak vallásos művek szerepelnek e könyvek között, mint *Boross József* „*Religionis Rom. Cath. Fundamenta*“ című munkája, amelyre „*Alexander Béneyi, Prænobilis Valachus de Magyar Bénye*“ fizetett elő, hanem találunk tanulmányt a lélekvándorlásról, — előfizetője „*Gabriel Simon, Nobilis Valachus Coronensis*“ — barokk udvarló írást a *Haller-grófokhoz*, melyet egy fogarasi román nemes szerzett meg, összefoglalást a kolozsvári jezsuita főiskola történetéről, dicsőítő iratot *Savoyai Jenő* tetteiről, egy elégia-gyűjteményt, egy trigonometriai traktátust, könyvet a hadi-építészetről („*Architecturae militaris tyrocinium*“, 1738), tanulmányt *Bouillon Gottfried* pályafutásáról (előfizetője: „*Nicolaus Dragosi Valachus Thordensis è comitatu eodem*“), egy jogi kézikönyvet („*Manuale jurisperitorum Ungariae*“, 1751) és igen sok más munkát. Időnként a jezsuiták egy-egy román tanítványa is tollat ragadott, mint az a *Dállyai Péter*, aki 1738-ban *Szalézi Szent Ferencről* írt kegyes életrajzot. Igen valószínű még, hogy a kolozsvári jezsuiták hívhatták fel a románok figyelmét *Anonymus* krónikájára, amely 1747-ben — tehát egy évvel *Schwandtner* híres bécsi kiadása után — már a jezsuiták kolozsvári nyomdájában is megjelent új kiadásban. Mindez eléggé bizonyítja, hogy a XVIII. század első felében a kolozsvári jezsuiták magyar szellemű főiskolája révén eljutott az erdélyi románokhoz sok olyan tudományág, amelynek a kárpátaljai vajdaságokban akkor még híre-hamva se volt. Ha meggondoljuk, mily formalisztikus és mennyire csak ógöiög nyelvtani finomságokra szorítózkodó volt e korban a bukaresti és jászvásári (iași-i) „akadémia“ tanításmenete — amelyben a román nemzeti tudományok semmiféle alakban szóhoz nem jutottak — akkor még inkább szemünkbe tűnik ennek az erdélyi

barokk humanizmusnak úttörő jelentősége. Az erdélyi magyar és szász humanisták, akik elfogulatlan érdeklődéssel fordultak földjük „római maradványai“ felé, feltétlenül többet törődtek a románság nyelvének és multjának az akkori tudományos igényekhez szabott megismeréséért, mint a vajdaságokban összeverődött s a műveletlen román népet rendszerint mélyen lenéző görög tanárok.

Ugyanekkor a kolozsvári egyetemről függetlenül is Erdély magyar és szász tudósai nagy hatást gyakoroltak a Kárpátokon túli román szellemi életre. A magyar kultúra magasabbrendűségét ekkor Moldvában és Havaselvén a gyakran magas műveltségű görög fejedelmek és görög-román környezetük fenntartás nélkül elismerték. *Mavrokordat Miklós* ifj. Köleséri Sámuelnek ajánlotta saját görögnyelvű Cicero-átdolgozását (*De officiis*), amelyet gyulafehérvári tartózkodása alatt készített. Kevéssel utóbb ugyanazon családnak egy másik sarja, *Mavrokordat Konstantin* magyar jezsuitákkal akarta megírtni a románok első humanista szellemű nagy történetét (egy fiatal jezsuita, *gróf Péterffy Károly* e mű tervezetét el is készítette) s később *Saul*, egy nagyműveltségű moldvai főúr, élénk francia-nyelvű levelezést folytatott román történeti kérdésekről *Cornidesszel*, *Felmerrel* és más erdélyi s magyarországi tudósokkal. Nagy becsben állott a Kárpátokon túl a magyar orvostudomány: román tudósok is elismerik, hogy *Molnár Ádám*, *Máday Sámuel* s később *Boltos György* Havaselve és Moldva legtekintélyesebb orvosai közé tartoztak.

Hogy a jezsuiták kultúrmissziója s általában a XVIII. századi katolikus műveltség kisugárzása nem mult el nyomtalanul, azt legjobban az ú. n. „erdélyi iskola“, az első komoly román tudományos próbálkozás története igazolja. Az erdélyi iskola tagjai, mint tudjuk, görögkatolikus papok voltak, akiknek Mária Terézia bőkezű támogatása folytán alkalmuk nyílt eljutni Nagyszombat, Bécs, Róma főiskoláira s akik ott szerzett széleskörű műveltségükre támaszkodva, megpróbálták elmaradt népüket végre európai színvonalra emelni. Mindenek előtt a latin mult legfontosabb emléket, a román nyelvet akarták kiművelni, szótárt és nyelvtant szerkesztettek s ugyanakkor, politikai célok által vezetve, hatalmas tudományos anyaggyűjtésbe kezdtek, hogy történeti érvekkel próbáljanak segíteni a „negyedik nemzetként“ el nem ismert románság közjogi helyzetén. E törekvésekből fakadt a híres „*Supplex Libellus Valachorum*“, melyet valószínűleg ugyanaz a *Sinkai György* írt, akitől az „erdélyi iskola“ legfontosabb terméke, „*Az összes románok krónikája*“ (*Hronica Românilor*) származik.

Milyen forrásokból merített Sinkai? Maguk a románok mindig azt hirdették, hogy Sinkai fő ihletői római benyomásai és legfontosabb forrásai római levéltári kutatásai voltak. Ma már tudjuk, hogy Sinkai ennél sokkal többet köszönhetett annak a magyar kultúrlétkörnek, melyben egész élete lefolyt. Latinul Marosvásárhelyen kezdett tanulni, később a kolozsvári jezsuiták növendéke lett, Bécsben találkozott *Benkő Józseffel*, a híres erdélyi történésszel s utóbb szoros összeköttetésbe került *Cornides Dániellel*, a régi magyar okleveles anyag egyik legelső módszeres gyűjtőjével. *Cornides* úgyszólván az egész régi és új magyar

mely azonban csak Major halála után, 1825-ben látott napvilágot. Pest-Buda egyébként éppen Sinkai és Major idejében egyrészt a budai egyetem román hallgatói, másrészt az egyetemi nyomda román kiadványai által valósággal a román szellemi élet központjává emelkedett: a Kárpátokon túli bojárok is itt, Magyarország fővárosában nyomtatták ki közhasznú vagy szépirodalmi műveiket, mivel a Kárpátokon túl az egyházi kézben levő nyomdák kizárólag csak vallásos és jogi műveket adhattak ki. Természetesen a budai nyomda felé tekintett Erdély románsága is: mikor a XVIII. század vége felé a jozefinista korszak egységes tankönyveket óhajtott kibocsátani, e könyvek román fordításai is jórészt Budán jelentek meg. Itt szándékozott kiadni hivatalos megbízásból készült átdolgozásait *Magyar Simon* nagyváradi gör. kat. kanonok is, akinek ABC-könyve arról nevezetes, hogy *Révai Miklós* magyar fordítását követi. Magyar Simon írta egyébként a románok első német nyelvtanát is, de nem a *Felbiger*-féle eredeti, hanem annak magyar átdolgozása nyomán. E két, sajnos kéziratban maradt munkában teljes román nyelvtani terminológiát találunk, amelynek számos kifejezése közvetlenül az egykorú magyar elnevezésekből származik.

Ezalatt azonban Kolozsvár jelentősége sem halványult el. A jezsuita rend eltörlése után Mária Terézia hamarosan biztosította a felsőoktatás erdélyi folytonosságát s már 1775-ben megnyitotta a jogi kart, melyhez csakhamar a bölcsészeti és sebészeti kar csatlakozott. Az új főiskola szellemi vezérei a piaristák lettek, s intézetük épp oly üdvös hatást gyakorolt a románságra, mint előbb a jezsuitáké: itt működött, mint a szemészet első kolozsvári tanára, Müllersheimi *Molnár (Piuarium) János*, aki az első doktori címmel bíró román orvos volt s akinek „*Paracnesis*“ című megnyitó előadása (1791) az első román orvosi munka.

A kegyesrendiek tovább táplálták az erdélyi jezsuita történetírók hagyományait is. Kolozsvárról került ki az erdélyi román-latin kontinuitás első magyar cáfólója, *Bolla Márton*, aki már 1791-ben, tehát a „*Supplex Libellus*“ megjelenésének évében, megírta „*Dissertatio de Valachis*“ című vitairatát. Bolla történeti előadásait feltétlenül hallgatták román növendékek is, köztük talán éppen *Lázár György*, akiről alább részletesen megemlékezünk.

Lehetetlen felsorolnunk a piaristák összes jelentős román növendékeit. Kiváló egyházi vezérférfiak kerültek ki tanítványaik közül, mint *Moga László*, a későbbi görögkatolikus püspök, aki a kolozsvári román diákok bőkezű mecénása lett, *Racoce Tivadar*, aki 1817-ben Bukovinában az első román irodalmi olvasókönyvet adta ki s *Leményi János*, aki utóbb mint balázsfalvi érsek nagy mértékben elősegítette az erdélyi románság műveltebb rétegeinek gyors elmagyarosodását. Valamennyiöknél fontosabb azonban *Lázár (Lazár) György*, aki szintén a piaristák növendéke volt 1799-től 1805-ig. A bölcsészeti kar előadásait hallgatta; különösen fizikával, földméréssel, történelemmel és ásványtannal foglalkozott, tehát ha természettudományi beállítottsággal is, de valósággal enciklopédikus ismereteket szerzett. Később Bécsben, ahol teológiai tanulmányokat folytatott, annyira a felvilágosodás eszméinek hatása alá került, hogy Erdélybe visszatérve egyházi

feljebbvalói bizalmatlansága miatt kénytelen volt Havaselvére kivándorolni. Lázár útja határhő a román szellemtörténetben: Bukarestbe érve csakhamar megnyitotta az első románnyelvű tanintézetet, mely a fanarióta kor kizárólag görögnyelvű iskolái után valóságos megváltás volt a hazafias gondolkodású románok számára. S ami számunkra fontos, Lázár bukaresti intézetét teljesen a kolozsvári piarista főiskola mintájára szervezte meg. Elegendő tanszemélyzet híján meg kellett ugyan elégednie a magyar rendszer szerény utánezatával, így is azonban mindenben a »Norma Regia« utasításaihoz igazodott. Intézetének alsó fokozata a magyarországi ú. n. „triviális“ iskolák mintájára alakult meg, a középső tagozat a Grammatices és a Humanitates összevonásából keletkezett s végül kilátásba volt helyezve a magasabb fokú filozófiai, jogi és teológiai stúdiumok megindítása is. Bár mindezen tantárgyak és tagozatok számára Lázár jórészt erdélyi származású tanszemélyzete alig volt elegendő, a haladó szellemű román fiatalság mégis seregestül tódult iskolájába s már az első év is szép eredménnyel zárult. *Erdélyi Vazul*, a latin és francia nyelv tanára tanítványaival Molièret játszattott — talán éppen a magyarországi szerzetesi iskolák Molière-előadásainak hatására — s itt, Lázár körében csirázott ki az első román filozófiai vita is: Erdélyi, aki szívvel-lélekkel Condillac és a francia enciklopédisták híve volt, éles ellentétbe került Lázár kantianus magatartásával. Megállapíthatjuk tehát, hogy a filozófiai érdeklődés első csírái is a magyar művelődés hatása alatt jelentkeztek a románoknál.

Hasonló megállapításokat tehetünk a másik román tartománnyal, Moldvával kapcsolatban is. Ismeretes, hogy Moldva közoktatásügyének újjászervezője, *Asachi György*, 1820-ban Erdélybe jött s onnan Erdély kormányzójának engedélyével több magyar főiskolákon végzett román tanárt vitt ki a jászvásári akadémia tanszékeire. Így került át Moldvába *Mánfi János*, aki odakünn a latin nyelv és irodalom tanára lett, *Pop Vazul*, a kolozsvári és bécsi végzettségű neves orvos és latin poéta, aki a román nyelv latin származásáról tartott előadásokat, *Fabian-Bobb Vazul*, matematikus és mások. Ugyancsak Asachi biztatására ment ki később Moldvába a délmagyarországi születésű *Murgu Eutimiusz*, aki előbb a szegedi piaristáknál tanult, Dugonics tanártársainál, majd a pesti egyetemen végzett jogi tanulmányokat s itt — már mint jászvásári tanár — jogi doktorátust is szerzett. Murgu működésére a legmélyebb hatást magyar filozófia-tanára, *Imre János* gyakorolta. Imre, Kant és Krug tanainak népszerűsítője, az első között sürgette Magyarországon a bölcséletnek magyar nyelven való előadását s az ő példáját követte Murgu, amikor Jászvásáron a filozófiát szintén nemzeti nyelven, románul adta elő. „A sötét Moldvában egyszerre megjelent a legfenségesebb tudomány“ — írja egy kortárs Murgu előadásairól, melyeknek anyagával és forrásaival újabban *Bogdan-Duică György*, a magyar-román kapcsolatok legjobb román szakértője foglalkozott. Ő bizonyította be, hogy Murgu előadásainak vezérfonala Imre Jánosnak épp akkortájt megjelent könyve volt: „Amicum foedus rationis cum experientia“ (Pest, 1830). Imre nyomán adta elő Murgu a logikát is, s oly sikerrel, hogy tanítványai közé toborozta Moldva nemes ifjúságá-

nak színe-javát, többek közt azt a *Gusti Demetert* — a jelenlegi kiváló román szociológus egyik őst, — aki később, 1846-ban lelkes ódát írt Liszt Ferenchez. E filozófiai előadások azonban három év múlva sajnálatos módon félbeszakadtak; amint Lázárt erdélyi felettesei „túl tanultnak tartották ahhoz, hogy püspök lehessen“, úgy most Murgut is elűzte Jászvásárból a fejedelem s görög-orosz tanácsadóinak rövidlátása és rosszakarata. A maradi és kapzsi bojárok kivételes helyzetüket féltették a humanizmus és a felvilágosodás eszméitől.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e korban a Kárpátokon túl a magyar gyökerű európai kultúrát nemcsak románok terjesztették, hanem szászok és magyarok is, mint *Flechtenmacher Keresztély*, a kiváló jogtudós, a moldvai törvénykönyv megalkotója, aki dicsőítő verset írt a Széchenyiekről s *Viola József*, Sturdza fejedelem udvari orvosa, akit Gegő Elek, a kiváló csángó kutató ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjai közé választott.

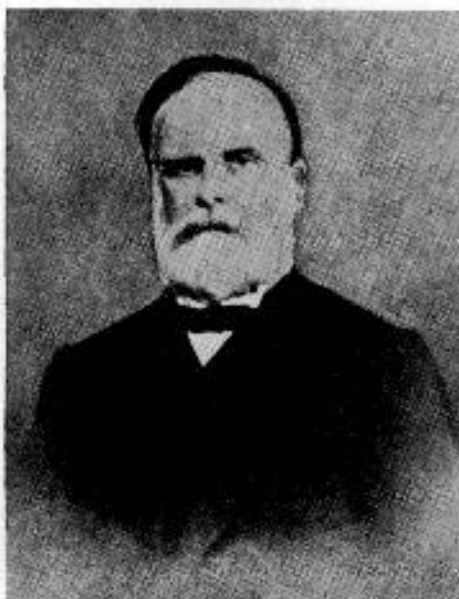
Lázár, Murgu és társaik csak úttörők voltak ama hatalmas exodus kezdetén, melynek révén Erdélynek magyar iskolákban nevelkedett román fiatalága e magasabb műveltség áldásaiban kárpátalji testvéreit is részesíteni igyekezett. Az ő nyomukba lépett a szatmári származású *Bărnăușiu Simon*, aki egész latinus műveltségét és filozófiai érdeklődését a nagykárolyi piaristák gimnáziumában szerezte s aki a nagy német filozófusokat is magyar követőik nyomán ismerte meg. Fontos szerep várt a kolozsvári jogakadémián s a filozófiai karon végzett ifjakra is: innen került ki *Laurian Treboniu Sándor*, a latinus irány egyik vezéregyénisége, *Papiu-Ilarianu Sándor*, Moldva modern közoktatásügyének megteremtője, *Pumnul Aron*, Eminescu későbbi tanára, az első nagy román irodalomtörténeti összefoglalás szerzője, *Hodos József*, aki később Pádovában szerzett jogi doktorátust és annyi más. E nemzedék legtöbb tagja később — elsősorban az 1848-i események következtében — Magyarországról távozni kényszerült, de magával vitte román nemzeti szempontból oly fontos latin tudását és európai kultúráját. Bármily mostoha körülmények fogadták is Havaselvén és Moldvában ezeket a tanult erdélyi románokat, akiknek a megnemértéssel és a rosszakarattal odalenn kemény harcot kellett vívniuk, magasabb művelődések mégis valósággal egyeduralkodóvá lett a Kárpátokon túl. Bár ekkor már moldvai és havaselvi ifjak is eljutottak külföldi

Viola József
1770—1849

egyetemekre, különösen Párizsba, mégis még a 60-as években is erdélyi tudósok vetették meg alapját előbb a jászvásári, majd a moldvai egyetemnek. A jászvásári egyetem első rektora maga Bărnuțiu lett, Bukarestben pedig Laurian Sándor közel 20 éven át volt a bölcsészeti kar dékánja. Erdélyi magyar képzettségű román tanárok alkották mindkét egyetem tanári karának magvát s még jóval később, a 80-as években is a bukaresti egyetem legkiválóbb professzora *Babeș Viktor* lett, aki előbb Budapesten működött s magyar állami támogatással volt külföldön Pasteur és Virchow tanítványa, hogy azután a román bakteriológia megalapítója legyen. Az erdélyi románok kultúrfölnyére legjobban talán mégis az a tény mutat, hogy az ő nevükhöz fűződik a Román Akadémia megalapítása is. Igaza volt *Moldován Gergelynek*, amikor így írt az *Ungaria I.* kötetében: „Cipariu, Barițiu, Laurian, Hodoș, Mocsonyi, Papiu-Ilarianu és sok más férfiú nélkül a bukaresti Akadémia meg sem alakulhatott volna.“

Pedig tagadhatatlan, hogy az Erdélyből kivándoroltak művelődésük magyar gyökereitől sohasem szakadtak el. Amikor Laurian 1840-ben megírta „*Tentamen criticum*“ című művének történeti bevezetését, amelyben a román nyelv latin eredetét bizonyította, érveit elsősorban a régi magyar humanisták írásaiból merítette s amikor később megindította Papiu-Ilariannal együtt a román vonatkozású okleveles anyag rendszeres közlését, e munkában is elsősorban magyar történeti kútfőkre támaszkodott. Laurian vitte át egyébként a Kárpátokon túlra Sinkai nagy művének kéziratát, amely — miután első része Budán már

Laurian Tr. Sándor
1810—1881

Pumnul Aron
1818—1866

1811-ben napvilágot látott — Jászvásáron jelent meg teljes kiadásban. Laurian tehát mindvégig a magyar történetírásból merített s az ő közvetítésével jutott el a magyar munkák ismerete a román nemzeti történetiszemlélet kialakítóihoz, *Bălcescuhoz* és *Odobescuhoz*.

Ilyen előzmények, a magyar kultúra sugárzóerejének ennyi kétségtelen eredménye után nyílt meg 1872-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, melynek célja természetesen többek közt az is volt, hogy magyar szellemű főiskolai képzést nyújtson Erdély nemzetiségeinek.

Biztató előjelnek látszott, hogy már az első tanévben Kolozsvár kedvezően tudta ellensúlyozni a bécsi egyetem vonzóerejét, ami annál nagyobb fontossággal bírt, mert Bécs akkor valósággal találkozóhelye volt az összes románlakta vidékek ifjú nemzedékeinek. Erdélyi, bukovinai, havaselvi és moldvai diákok szőtték ábrándos politikai terveiket a császárvárosban, s e diákélet az északmoldvai *Eminescu* és az aradkörnyéki *Slavici János* Bécsben kibontakozó barátsága folytán már irodalmi jelentőségre is emelkedett. Mindazonáltal Kolozsvárra már 1872-ben éppen annyi erdélyi román ifjú iratkozott be, mint amennyi Bécsben tanult s ez a szám a következő évek folyamán rohamosan növekedett.

Már a fejlődés első évtizedében kitetszett, hogy Erdély román ifjúsága elsősorban a szabad pályák felé orientálódott. Különösen a jogi és az orvosi karon voltak román hallgatók nagyobb számmal. Nem mintha nemzetiségi származásuk miatt bármely hátrány fenyegette volna őket akkor, ha például tanári pályára lépnek, hanem főleg azért, mert mint orvosok és ügyvédek jobban ragaszkodhattak népükhöz s nagyobb missziós tevékenységet fejthettek ki nemcsak kulturális és szociális, de sokszor politikai téren is.

A jogi karon a román hallgatók számaránya gyorsan nőtt: kezdetben 6% körül mozgott, de az első három évtized végére már közel 15%-ra emelkedett. Az 1904—1905. tanévben, amely a kolozsvári egyetem legnépesebb korszakába esik, 1564 joghallgató közül 206 volt román. Igen jelentős szám ez, különösen, ha figyelembe vesszük a Kárpátokon túli román egyetemi ifjúság állapotát is. E ponton természetesen Kolozsvárt nem szabad Bukaresthez hasonlítani, hiszen Kolozsvár Magyarország második egyeteme volt, Bukarest pedig Románia első egyeteme. Viszonyításunk csak akkor lesz igazságos, ha a mi második egyetemünkkel a románok második egyetemének, a jászvásárinak adatait vetjük össze. E feladat könnyen elvégezhető, mert Szádeczky Gyula 1908-ban érdekes statisztikai képben tüntette fel a kolozsvári egyetem helyzetét a nemzetközi egyetemi életben. Összeállításából kitűnik, hogy a kolozsvári egyetem összes hallgatóinak száma az 1906—1907. tanév I. felében 2242 volt, míg a jászvásári egyetemet csak 908 diák látogatta. A kolozsvári jogi karon 1647 hallgató volt, viszont Jászvásár ugyanakkor csak 344 jogásszal dicsekedhetett. E számarányok tükrében a 900-as évek kolozsvári román joghallgatóinak aránya igen jelentősnek tűnik fel s egyszerűsmind statisztikailag általában véve is kedvező képet kapunk a kolozsvári egyetemre vonatkozólag, mely látogatottság szempontjából Torino, Lyon, Lemberg, Bor-

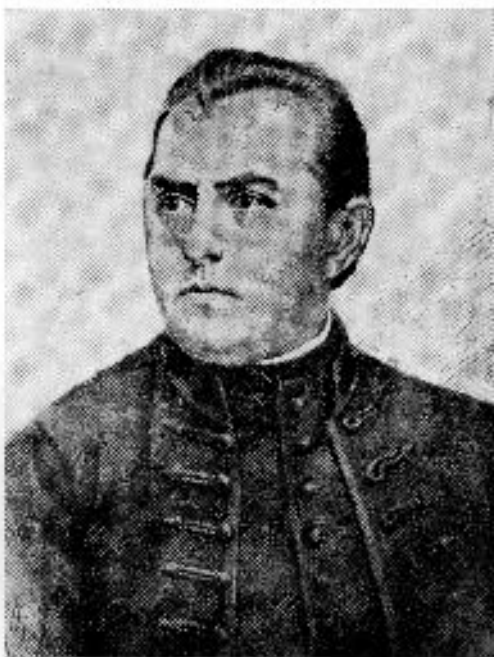
deaux, Bonn és Toulouse egyetemeihez hasonló színvonalon állott.

Érdekes megjegyeznünk azt is, hogy később, amikor a háborús évek alatt az egyetemi hallgatók számában rohamos apadás állott be, a román-ság számaránya nem csökkent lényegesen. 1913—1914-ben a joghallgatók száma egyszerre 1175-ről 552-re fogyatkozott, de a románságé csak 165-ről 65-re, ami arányos csökkenésnek nevezhető. Megállapítható tehát, hogy Erdély jogi műveltségének alapját nemzetiségi vonatkozásban is 1918-ig Kolozsvár magyar egyeteme vetette meg. E hatás annál fontosabb, mert bizonyos körülmények folytán, amelyekre még visszatérünk, e jogi téren megnyilvánuló magyar befolyás még a román megszállás ideje alatt is tovább folytatódtott.

Román nemzetiségű hallgatókat elég nagy számban találunk az orvosi karon is, ahol a románság számaránya az első három évtized alatt 10%-ról 24%-ra emelkedett. Merő kitalálás tehát a román propagandának az az állítása, mintha Erdély román fiatalága idegenkedett volna a kolozsvári magyar egyetemről. Az abszolút számok sem érdektelenek: 1912—1913-ban például 481 kolozsvári orvostanhallgató közül 93 volt román származású.

Számarány szerint csekélyebb érdeklődést tapasztalunk a tanárképzésre hivatott bölcsészeti és természettudományi karon, ahol az egyetem legnépesebb korszakában, az 1905—1906. tanévben is csak mintegy 18 román származású hallgatót találunk. Az efféle adatokra alapította a román hírverés azt az állítást, hogy Kolozsvár magyar egyeteme filológiai vonatkozásban nem tartotta eléggé számon Erdély nemzetiségeinek szellemi szükségleteit.

Cáfolatul mindenekelőtt arra a tényre kell hivatkoznunk, hogy a kolozsvári magyar egyetemen 1872-től, tehát alapítása évétől a román nyelvnek és irodalomnak rendes tanszéke volt. E tanszéket 14 éven át *Szilasy Gergely* töltötte be, tehát egy olyan erdélyi román, aki semmiben sem távolodott el népe politikai eszményeitől. Szilasy teológiát végzett, foglalkozott a sémi nyelvekkel s tagadhatatlan, hogy az általános nyelvészet terén is némi jártassággal rendelkezett. Mint román nyelvész, az „erdélyi iskola“ s különösen annak követői, Cipariu és Laurian szellemében erős nemzeti érzéssel domborította ki a román nyelv

Szilasy Gergely
1836—1897

Moldován Gergely
1845—1930

latin jellegét és racionalista csökönyös-séggel hitt abban, hogy a román nyelv kiművelésének egyetlen lehető útja az írott nyelvhasználatnak minél teljesebb visszalatinosítása. Ezért a célért küzdött a szebeni „Observatoriul“ hasábjain, ahol maró gúnnyal támadta ama Kárpátokon túli nyelvészeket, akik Bukarest vagy Jászvásár külvárosainak elkorcsosult idiómájából akartak nemzeti nyelvet teremteni, s ugyanezen elveket fejtette ki „A román nyelv újjászületése“ (Kolozsvár, 1879) című tanulmányában is. Magyar egyetemi tanári minősége nem gátolta abban, hogy népe nyelvét „Traján eleven oszlopának“ nevezze, s egyben „a római civilizáció védőbástyájának a barbár ázsiai népek(!) betörésével szemben“. Törhetetlenül hitt az erdélyi kontinuitásban — bár mellette egyetlen új érvet sem hozott fel — s

minden igyekezetével azon volt, hogy e tanokat a kolozsvári román egyetemi ifjúságban is meggyökereztesse. Maga köré gyűjtötte nemcsak a bölcsészeti kar, de az egész egyetem román diákságát a „Iulia“ egyesületbe, melynek célja az volt, hogy a magyarok által legyőzött Gelou vezér alakjából teremtsen román nemzeti szimbólumot . . . Szilasy az ifjúságra bizonyos hatást kétségtelenül gyakorolt; az ő biztatására fordította le Coşbuc György, a későbbi kiváló román költő, aki akkor Kolozsvárt jogot hallgatott, Opitz Mártonnak a zalatnai román-ságról írott híres versét, melyet az utókor dákoróman szellemben értelmezett.

Mikor már Szilasy politikai működését a liberális korszak messzemenő toleranciája sem nézhette jó szemmel, előbb szabadságra küldték, majd nyugdíjazták. Utána az egyetem román tanszékén *Moldován Gergely* következett, akinek emlékét ma a románok minden lehető módon igyekeznek befekéttetni. Éppen ezért kell az ő működésével és jelentőségével is foglalkoznunk, mert csak így helyezhetjük kissé elfeledett alakját helyes világításba.

Bár Moldován eredetileg nem tanári pályára készült, mégis népe története, néprajza és nyelve iránt kora ifjúságától kezdve melegen érdeklődött. Tehetségét fajtestvérei is megbecsülték: jogi tanulmányait mint az „Astra“ (Erdélyi Román Közművelődési Egyesület) ösztöndíjasa végezte. Később tanfelügyelői minőségében behatóan megismerkedett Erdély gyakorlati pedagógiai problémáival, tudományos cikkeket, tanulmányokat írt, tehát az egyetemi tanszékre felkészült-

sége és érdeklődése feltétlenül alkalmassá tette. Azzá tette politikai felfogása is : törhetetlen hűséggel ragaszkodott minden vonatkozásban a magyar állameszméhez, de ugyanakkor a népéhez való tartozást is híven vallotta. Egy román író, O. Ghibu szerint Moldován megtagadta románságát, sőt népét minden elképzelhető szitokkal halmozta. Eme teljesen alaptalan vádaskodások megdöntésére magát Moldovánt idézhetjük : „Inkább levágnók kezünket és kitepnők nyelvünket“, — írta folyóirata, az *Ungaria* III. évfolyamában — „mintsem hamis és sértő dolgot mondjunk a románságról“. Eme állítás becsületes megtartását igazolja például Alsófehér vármegye román népéről írott monográfiája is, amelynek minden lapjáról a románsággal szemben érzett őszinte rokonszenv árad. E monográfia egyébként tudománytörténetileg is jelentős : már 1899-ben, amikor még magyar településtörténeti kutatásokról alig lehetett szó, Moldován helyes érzékkel rátapintott arra az igazságra, hogy Alsófehér megye helynévanyagában elenyészően kevés a román elnevezés, tehát településtörténetileg feltétlenül a lapályok magyar és szláv helynévanyagának kell elsődlegesnek lennie. „Azé az ország“, — írta — „akié a lapály, az az első foglaló, akinek nyelvét a lapály helynevei fenntartották“. E tétel igazságát csak ma, *Kmezsza István* pompás térképei után tudjuk értékelni s így annál jelentősebb az a körülmény, hogy efféle tanokat már a múlt század végén egy kolozsvári román tanár hirdetett.

Moldován nyelvészeti jártasságát már említett monográfiája is igazolja, irodalomtörténeti tájékozottságára pedig jó fényt vet „Magyar hatások a románságban“ című 1903-ban elhangzott előadása, amelyben alighanem először hirdette azt az újabban teljesen beigazolt tanítást, hogy „magyar hatás jelentkezik a legkiválóbb költők munkáiban : *Eminescunál*, *Coşbucnál*, és *Dulfumál*. *Petőfi* Talpra Magyarjának a hatása alatt, sőt egyes gondolatainak átvételével készítette *Muresán András* az ő román szövegét is“.

Moldován tudományos szervezőképességének szép bizonyítéka „Ungaria“ című filológiai folyóirata, melyben kísérletet tett a magyarországi román kutatások reprezentatív összefogására s egyben a magyar-román irodalmi kapcsolatok ápolására. Ma is érdekes például az a polémia, amelyet a folyóirat hasábjain Putnoky Miklós Haşdeuval folytatott, aki tagadta az *-adia* végű román helynevek magyar eredetét (pl. Homoródból Amaradia). Itt jelent meg románul Alexics Györgynek a román nyelv magyar elemeiről írott dolgozata, Szinnyei József tanulmánya a magyar nyelv román elemeiről, Hunfalvy cikke a régi erdélyi román irodalomról és sok más, ma is becses adalék. Moldován román hallgatói is kivették részüket a munkából, kisebb-nagyobb gyűjtéseket közölván Erdély román nyelvjárásaiból.

Hogy a kolozsvári egyetem az erdélyi románságról sohasem feledkezett meg, sőt tanulmányozását egyenesen felkarolta, azt igazolja az egyetem pályadíjainak története is. Már 1873-ban 50 forint tüzetett ki jutalmul a következő tétel megoldásáért : „A kotnari tudományegyetem s a többi XVI—XVII. sz.-i román tanintézetek állapota és befolyása a román irodalomra.“ Csakhamar a díjat felemelték

s az 1878—9. tanévben Todea Absolon már 100 forintot nyert a régi román nyelvről szóló dolgozatával. Szilasy működése alatt oly tételek kerültek megoldásra, melyeknek a magyar-román kapcsolatok történetéhez semmi közük sem volt s csak Moldován Gergely ismerte fel azt az igazságot, hogy a magyarországi román filológiának elsőrangú feladata épp e szellemi kapcsolatok minél teljesebb feltárása. Moldován a pályátételeket helyes érzékkel válogatta meg. 1900-ban például ezt tűzte ki: „A román tudományos akadémia rövid története a magyarországi írók működésének és hatásának kimutatásával.“ Oly téma ez, melynek monografikus feldolgozását ma is szívesen vennők. Egy másik évben egy oly szerző, aki a pályázati jelentés szerint még magyarul sem tudott, díjat nyert a beszerce-naszódi román nyelvjárás magyar elemeiről szóló „Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar“ jellegű munkájával. E pályadíjak során kritikai dolgozat készült a Kárpátokon túli nagy írókról (Maireescu, Eminescu) s még a kolozsvári egyetem egykori hallgatójának, Coşbuc Györgynek költészetét is külön tanulmány méltatta 1903-ban, mintegy bevezetve Coşbuc verseinek két évvel később, 1905-ben megjelenendő magyar fordítását. Mennyi bőkezű jóindulattal és nagylelkűséggel kezelte az egyetem tanácsa e román vonatkozású pályadíjak sorsát, arra mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy még 1917-ben is, tehát egy évvel az erdélyi román betörés után, 100 korona tűzetett ki a szelistyei pásztorok meséinek és babonáinak összegyűjtésére.

A kolozsvári egyetem román hallgatói közül számosan később is jelentős szerephez jutottak a román szellemi életben; elég említenünk néhány tudósnek, írónak és pedagógusnak nevét: *Al-George Flórián*, *Isac Emil*, *Bănuţ Aurél*, *Motogna Viktor*, *Bejan Szilviusz* stb. Mindez azonban a magyar egyetemi életnek a románságra gyakorolt hatásáról még csak töredékes képet ad, mivel a főváros nagyobb vonzóereje és a román ösztöndíjak eloszlása folytán számos tehetséges ifjú nem Kolozsvárt, hanem Budapesten végezte főiskolai tanulmányait. Budapesten a román egyetemi hallgatók a „Petru Maior“ körbe, majd később, Goga Oktavián diákévei alatt a „Luceafărul“ folyóirat köré tömörültek. A Budapesten tanult nevesebb románok közül idézzük *Diaconovich C.*, az első román lexikoníró, *Cristea Miron*, a későbbi román pátriárka és régens (Budapesten Eminescuról írt doktori értekezést!), *Chendi Hilár*, a jótollú kritikus, *Sulica Miklós*, az érdeemes irodalomtörténész, *Lupaş János*, a gazdag munkásságú történetíró, *Agârbi-ceanu János* erdélyi novelláíró és *Lăpădatu János* történetíró nevét.

A budapesti román egyetemi hallgatók közül a legelőnyösebb helyzetben természetesen azok a bölcészek voltak, akik a naszódvidéki, illetve a szebeni püspöki ösztöndíjjal vagy a Gozsdu-alap támogatásával bejuthattak a Báró Eötvös-Collegiumba. A Collegium igazgatója, Bartoniek Géza atyai gondoskodással és szeretettel fogadta e román növendékeket, akik — bár Pestre érkezvén, sok esetben magyarul sem tudtak — mégis csakhamar a német és francia nyelvben is nagy haladást tettek. Az Eötvös Collegium román növendékei közül később többen kiváltak: *Sulica Szilárd* és *Drăganu Miklós* egyetemi tanárok lettek, *Damián István*

jó tanulmányt készített a magyar-román nyelvi kölcsönhatásról, *Seni Valér* a román megszállás idején főigazgató lett és *Crișan Aszkániusz* jelenleg is az aradi román állami gimnázium igazgatója.

A magyar képzettségű erdélyi román tudósok jelentősége akkor is kidomborodott, amikor 1919-ben a kolozsvári román egyetem megszervezéséről volt szó. Bár a hivatalos román szellem érvényesítése végett egyes karokat — pl. az orvosi kart — valóságos regáti invázióval árasztották el, mégis 72 kinevezett tanár közül 28 erdélyi származású volt s ezeknek a legnagyobb része magyar egyetemet végzett és itt szerezte tanári oklevelét is. Az erdélyiek egyetlen karon, a jogi fakultáson még többségben is maradtak, ennek azonban sajátos oka volt. A románok ugyanis Erdélybe nem vezették be sem az ókirálysági román polgári jogot, sem a román kereskedelmi jogot, hanem meghagyták érvényben a régi jogviszonyokat s az Erdélyben addig is használatos osztrák törvénykönyvet. Ezért vált szükségessé — gyakorlati célból — párhuzamos tanszékek létesítése: ókirálysági román tanár adta elő a Kárpátokon túli polgári jogot, de magyar képzettségű erdélyi román foglalta el a „helyi polgári jog“ (drep-tul civil local) tanszékét és éppen így történt a kereskedelmi jog esetében is.

Bogdan-Duică György
1866—1935

Sajátságos volt a helyzet a bölcsészeti karon. Itt számszerint az erdélyi és az ókirálysági származású professzorok egyenlő arányban voltak (II : II), de a tanári kar elitjét mégis jórészt a magyar egyetemeken végzett erdélyiek alkották. Ez annál fontosabb volt, mert „Dacia Superior“ román egyeteme kifejezetten polémikus éllel jött létre: célja az volt, hogy minden lehető érveléssel bebizonyítsa a románok történelmi jogát Magyarországra keleti felére. Ennek a politikai beállítottságnak lett áldozata a Pușcariu-alapította Román Nyelvtudományi Intézet (Muzeul Limbii Române) is. Általában Kolozsvárt oly szellemi légkör alakult ki, amely a tárgyilagosság bűvárokodást szinte lehetetlenné tette. Mivel azonban a tudományos polémia elsősorban magyarellenes vonatkozású volt, természetszerűleg fontos feladat várt azokra a tanárookra, akik a magyar tudomány szellemében nőttek fel és kora ifjúságuktól kezdve ismerték az ellenfél módszereit. A magyar tudomány hatását a professzorok akaratlanul is tovább hordozták lelkükben és állandóan erre támaszkodtak, még akkor is, amikor két évtizeden át a magyar tudósokat támadták.

A legtöbb magyar egyetemen nevelkedett román tanár jóformán mást sem tett, mint a magyar főiskolákon megszerzett tárgyi tudását szinte automatikusan átértékelte és magyarellenes céllal használta fel. Így járt el *Lupaş János*, *Petranu Coriolan*, *Ghibu Onisifor* és ebbe a táborba szegődött idővel majdnem teljesen *Drăganu Miklós* is, aki az idők folyamán sajnálatosan eltávolodott az Eötvös-Collegiumban magába szívott tudományos tárgyilagosságtól.

Legalább tudományos munkásságát illetőleg kivételnek számít *Bogdan-Duică György*, aki egyetemi tanulmányait részben Budapesten végezte. Bogdan-Duicáról csak *Puşcariu Sextil* elfogultsága állíthatta, hogy „működésében magyar képzettségének semmi nyoma sem fedezhető fel“. A valóság az, hogy mindmáig Bogdan-Duică volt a magyar-román szellemi kapcsolatok legtárgyilagosabb kutatója, aki az ismeretlen összefüggések egész sorát tárta fel hangyaszorgalma és szinte kimeríthetetlen adatismerete segítségével. Amit fentebb Lázárról vagy Murguról mondtunk, azt mind Bogdan-Duică rendkívül tanulságos monográfiáiból tudjuk. E kiváló adatgyűjtő tudósnek elévülhetetlen érdeme, hogy a magyar hatásokat sohasem hallgatta el, még akkor sem, amikor a román nemzeti hiúságot megállapításai nem mindenben elégitették ki. Ő volt az a román tudós, aki példájával megmutatta, hogy még egy politikailag megmételyezett légkörben is lehet tudományos szempontból tárgyilagos és maradandó alkotásokat létrehozni.

... Ezelőtt több mint hatvan évvel, az egyébként szintén Kolozsvárt nevelkedett *Barişiu György*, korának nagyhatású román publicistája, az „Observatoriul“ című ujságban azt a vádat hangoztatta, hogy „a magyar steppék vágják el a románokat a nyugati kultúrától“. Mindaz, amit a fentebbiekben kifejtettünk, e tétel eleven cáfolata. Egyetlen szomszéd népnek sem volt akkora szerepe a román műveltség megalapozásában, mint a magyarnak. A magyarság senkit sem szakított el Európától, hanem ellenkezőleg, nemes önzetlenséggel mindig arra törekedett, hogy az őt körülvevő kisebb népeket a maga és ezzel Európa színvonalára emelje. Ebben a sokszázados kultúrmisszióban Erdélynek és szellemi központjának, Kolozsvárnak mindvégig nevezetes szerep jutott, s Erdély magyar egyetemének e kultúrmisszió folytatása továbbra is fontos célja marad.

GÁLDI LÁSZLÓ

A KOLOZSVÁRI EGYETEM A ROMÁN URALOM ALATT

Az 1918 végén lejátszódott tragikus események következtében Erdély legnagyobb részét Kolozsvárral együtt román csapatok szállották meg s ezzel a kolozsvári magyar egyetem egészen új és váratlan körülmények közé került. A magyar állammal és a magyar közoktatásügyi minisztériummal közvetlen kapcsolata megszűnt, anyagi és közjogi helyzete teljesen bizonytalanná vált. Jövője olyan tényezőktől függött, melyeknek alakulását akkor senki sem sejtette előre.

Az egyetem helyzetének bizonytalansága az általános erdélyi helyzet bizonytalanságából következett. Az erdélyi románság egyes képviselői ugyan a december 1-én tartott gyulafehérvári gyűlésen kimondták Erdély és a magyarországi román lakta területek Romániával való egyesítését, de ők is tudták, hogy e területek sorsa véglegesen még sem katonai, sem a nemzetközi jog szempontjából nem dőlt el. A demarkációs vonal körül a hazájukat védő székelyek elkeseredetten harcoltak. A Párizsban gyülekező antant hatalmak még messze voltak a románok által követelt magyar területek sorsának eldöntésétől. Így a magyarok és románok egyaránt csak találgatásokra és reménykedésekre voltak utalva. A románok reménykedése azonban napról-napra növekedett és lassanként bizonyossággá változott. A Károlyi-féle kormánytól cserbenhagyott székely hadosztály már nem tudta Erdélyt megvédeni. Így a románok egyre nagyobb területet szállottak meg. Francia biztatások hatása alatt pedig majdnem egészen bizonyosak voltak abban, hogy területi követeléseiket a békét diktáló antant hatalmak teljesítik. Ilyen körülmények között meg sem várták a béke aláírását, hanem máris hozzáfogtak a román állam erdélyi alapjainak lerakásához. Ezt a munkát a Nagyszebenben alakult ú. n. Kormányzó-tanács (Consiliul Dirigent) vállalta magára. Mint különleges erdélyi román kormány vette kezébe az állami ügyek irányítását. Ez a forradalmi szervezet érezte magát hivatva arra, hogy a kolozsvári egyetem magyar jellegét megszüntetve, a magyar államtól épített nagyszerű helyiségekben román egyetemet szervezzen meg.

A kolozsvári egyetem magyar tanárai keveset tudtak a Kormányzó-tanács terveiről. A magyar forradalmi kormány közoktatásügyi minisztériuma az egye-

temet már a román megszállás előtt sorsára hagyta. Utolsó ténykedésképpen elrendelte a király nevének törlését az egyetem nevéből s ugyanakkor megengedte a tanároknak, hogy szükség esetén hűségesküt tegyenek a román államnak. Az eddigi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem ennek következtében Magyar Tudományegyetemmé alakult át ; címe most már nem a magyar „állami“, hanem az általános „magyar tudományos“ jelleget hangsúlyozta. Ennek az új álláspontnak ugyanis több reménye lehetett az új helyzetben való érvényesülésre, mint a régi magyar állami jellegnek. Valószínűleg ezt a felfogást tartotta szem előtt az egyetemi tanács, mely december 4-i határozatában kimondta, hogy a román állam iránti eskü kérdésében a szükséghez képest saját belátása szerint fog cselekedni. Ezt a határozatot minden valószínűség szerint az egyetem magyar jellegének biztosítása érdekében szavazták meg.

A magyar jelleg biztosítására vonatkozó tervek két eshetőségre épültek fel. Egyik és legkézenfekvőbb lehetőség a román megszállás ideiglenes voltában rejlett. Amíg valamely nemzetközi szerződés Erdély sorsát véglegesen el nem döntötte és főleg, amíg katonai téren még remélhető volt valami szerencsés fordulat, az erdélyi magyarság nem tekinthette véglegesnek a román uralmat. Ebben az esetben az egyetemnek csak kitartásra volt szüksége, mert a helyzet tisztázása után a magyar állam ismét szárnya alá vette volna. Ám Erdélynek Romániához való csatolása esetén is remélhető volt az egyetem magyar jellegének megtartása. E második eshetőségben a román állam által követelt területek majdnem kétmillió magyar népét megillette a magyar egyetem még a román szellemi élet vezetőinek véleménye szerint is.

Valóban a világháború előtt az erdélyi románság vezetői állandóan hirdették az erdélyi népek jogát saját nyelvű egyetem fenntartásához. Közvetlenül a világháború előtt *Ghibu Omiszifor*, az ortodox román egyházmegeye akkori iskolai felügyelője emlékiratot dolgozott ki egy erdélyi román egyetem felállítása ügyében. Az emlékiratot a román nemzeti párt intézőbizottsága Tisza István akkori miniszterelnöknek adta át, aki ismételten kísérletet tett a román-magyar kibékülés létrehozására. E kibékülés első feltételül román részről az erdélyi román egyetem felállítását tekintették, magyar állami költségvetés terhére. „Minden népnek, még a legkisebbnek is megvan a maga egyeteme“ — írta ezzel kapcsolatban Xenopol, jasi-i egyetemi tanár, a Brassóban megjelenő „Gazeta Transilvaniei“ című román újságban. Más román újságok is hangsúlyozták, hogy Erdélyben minden nép számára külön egyetem, vagy legalább is különböző nyelven folyó egyetemi tanítás szükséges.

A gyulafehérvári határozatokból úgy látszott, mintha az erdélyi románság vezetői az új román államban is fenntartanák régi elveiket. E határozatok harmadik részében ugyanis a nemzetgyűlés „teljes nemzeti szabadságot“, közigazgatási és tanügyi önkormányzatot ígért az Erdélyben lakó népek számára. „Minden nemzet önmagát kormányozza, saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből való egyének által, önmaga látja el közoktatását és igazságszolgáltatását“... Az

adott szó szentségét valló és jogi gondolkozású magyarság e határozatokat méltán tekinthette úgy, mint az erdélyi románság vezetői által a magyar uralom alatt annyit hangoztatott elvek fenntartását és a román államban való érvényesítését. Ha az erdélyi románok ezeket az elveket annakidején meggyőződésből hangoztatták és érvényüket a gyulafehérvári határozatokban ismét nyomatékosan kimondották, akkor el kellett ismerniök a román uralom alá kerülő magyarságnak is a magyar egyetemhez való jogát.

A román szellemi élet legnagyobb tekintélyű képviselői eleinte tényleg komolyan gondoltak a fenti elvek becsületes megvalósítására. Így elsősorban *Iorga Miklós*, a történétíró, akinek óriási tekintélyét akkor Romániában senki más nem homályosította el, 1919 tavaszán „Necumul Românesc” című lapjában nyíltan állást foglalt a kolozsvári egyetem magyar jellegének fenntartása mellett. „A kolozsvári egyetemnek a magyarok birtokában kell maradnia” — írta ez alkalommal. „Nem szabad durván megtagadnunk a többi nemzetektől nemzeti kultúrájuk biztosításának lehetőségét, éppen saját szülőhazájuk területén. Ezeknek a nemzeteknek élniök kell jogaikkal; ezeket nekünk nem szabad a holnapi Romániában megtámadnunk.” A továbbiakban Iorga rámutatott a kolozsvári magyar egyetem elrománosításának nehézségeire. A román szellemi életet jól ismerő Iorga attól félt, hogy Romániának nincs elég tudósa a kolozsvári egyetem katedráinak méltó betöltéséhez. Ezenkívül féltette a román szellemi életet azoktól a veszélyektől, melyek a kolozsvári román egyetem vidékiességéből és esetleges önkormányzati törekvéseiből származhatnak. Ezért inkább azt javasolta, hogy a kolozsvári magyar egyetemet hagyják meg a magyarság számára, mellette pedig szervezzenek egy új román gyakorlati egyetemet, bányászati, erdészeti és kereskedelmi fakultásokkal. „Szomorú lenne — írta cikke végén, — ha ez alkotások helyett inkább szeretnénk holmi alsóbbrendű pótlékot és közönséges bitorlásokat.” Iorgán kívül *Branisze Valér*, a Consiliul Dirigent közoktatásügyi minisztere sem helyeselte a kolozsvári magyar egyetem elrománosítását. Ő egyelőre szintén magyar kézben akarta hagyni, mert véleménye szerint jó egyetemet nem lehet rögtönözni, hiszen annak kialakulásához évtizedek, sőt évszázadok szükségesek. Elgondolása az volt, hogy lassan, két-három évtized alatt kell a kolozsvári egyetemet elrománosítani. Ugyanezen a véleményen voltak a román szellemi élet más képviselői is.

A Kormányzó-tanács közoktatásügyi főtitkára, a már említett Ghibu azonban a rögtönzi elrománosítás mellett tört lándzsát és felfogásának pár hónap alatt érvényt is szerzett. Ez az állásfoglalás szervesen következett az erdélyi ortodox román egyházmegye egykori iskolai felügyelőjének gondolkodásából és egyéniségéből. Az erdélyi románság háború előtti vezetői között alig volt még valaki, aki a magyarságnak és a magyar műveltségnek nagyobb ellensége lett volna, mint éppen Ghibu. A magyarság elleni gyűlölete minden munkájában megnyilvánult, de talán leginkább a kolozsvári román egyetemről írott műveiben, melyek különben ez egyetem alakulására s életére nézve nélkülözhetetlen források. Szerzőjük rész-

letesen leírja a kolozsvári magyar egyetem elrománosításának, megszervezésének és további életének érdekes folyamatát.

Ghibu Oniszifor gondolkozásában a román uralom alá kerülő magyarság egyetemre való igénye nem is merülhetett fel. Az erdélyi románság vezetőitől egykor annyit hangoztatott elveket ő egészen elfelejtette. Hasonlóképpen keveset törődött a gyulafehérvári határozatokkal. Felfogása az volt, hogy a Romániához csatolt Erdélyben csak román egyetem működhetik. A szászok csekély létszámuk miatt egyetemre nem tarthatnak igényt, a magyarság pedig Ghibu gyűlölködő véleménye szerint sohasem volt „kultúrnép“, tehát nem is követelhet egyetemet. Ezt a véleményt azonban gyűlölete mellett valószínűleg mégis a magyar műveltség erejétől való be nem vallott félelem alakította ki benne. Legalább is erre mutat az az előadása, melyet az egyetem elrománosításáról 1939. május 12-én, a kolozsvári egyetem átvételének 20-ik évfordulója alkalmából, az egyetem dísztermében tartott. Előadásában részletesen elmondotta, miképpen szólították fel annakidején a magyar egyetem tanárait a Románia iránti hűségeskü letételére, s milyen izgalommal várták: vajjon a tanárok leteszik-e az esküt, melyet a nemzetközi szerződés megkötése előtt a Kormányzó-tanácsnak tulajdonképpen nem volt jogában követelnie. Ghibu saját bevallása szerint nagyon aggódott, nehogy a tanárok letegyék az esküt. Mert — amint írja — „a román szuverénítás elismerése után a magyar tanárokat többé nem lehetett volna állásukból kitenni. Állásukban viszont évtizedekig megmaradhattak volna, megsemmisítvén egy erős román egyetem kialakulását és a jövőben is állandósítva Kolozsvár, sőt bizonyos pontig egész Erdély magyar jellegét. Ki tudta volna megakadályozni azt, hogy a kolozsvári magyar egyetem tovább is erőteljes magyar központ legyen, veszélyes külföldi visszhanggal, mellyel szemben nekünk nem lett volna mivel kiállani?“

Eszavakból világosan látszik, hogy Ghibu félt a magyar műveltségtől. Iorgával ellentétben a kolozsvári román egyetemet ő csak úgy tudta elképzelni, ha azzal szemben nincs magyar egyetem, tehát a román egyetemnek nem kell a veszélyes magyar versenytárral megküzdenie. Ismervén a romániai viszonyokat, félt egy ilyen művelődési verseny kimenetelétől. Ezt más vonatkozásban kénytelen volt őszintén beismerni, midőn 1921. november 26-i kelettel a bukaresti közoktatásügyi miniszterhez beadványt intézett a kolozsvári egyetem mellett megszervezendő intézmények érdekében. „Bátran és őszintén be kell ismernünk — írta a beadvány indokolásában, — hogy az erdélyi román állami közoktatásügy egész sereg szervei betegségben szenved, melyeket azonnal meg kell szüntetni. Ez (t. i. a közoktatásügy) távolról sem felel meg az idők nagy követelményeinek, sem pedagógiai, sem nemzeti szempontból, és alacsonyabbrendű a szász és magyar közoktatásügynél, melyeknek régi és erőteljes hagyományaik vannak“.

E kulturális egyenlőtlenség lehangoló tudata vezette végeredményben Ghibut a kolozsvári magyar egyetem elrománosítására. Felfogásának lassanként sikerült híveket és támogatókat szereznie. A végén nemcsak *Branisce Valér*, de a Kormányzó-tanács elnöke, maga *Maniu Gyula* is magáévá tette Ghibu elképzelését,

melyet a külön e célra készült emlékirataiban jó néhányszor ismertetett. Fáradhatatlan izgatása következtében a románság e vezetői csakhamar sutbadobták a gyulafehérvári határozatokat és Ghibunak szabadkezet adtak a kérdés megoldására. Erre Ghibu félhivatalos úton, a vármegyei prefektus révén kérdést intézett az egyetem magyar tanáraihoz: hajlandók-e a Kormányzó-tanács által követelt hűségesküt letenni? Mikor a tanárok magatartásából a nemleges választ megsejtette, hozzáfogott az egyetem átvételének előkészítéséhez. E célból kiválasztott tíz ismert nevű és tekintélyes román középiskolai tanárt és május 11-re távirati úton Kolozsvárra hívta őket. Ugyancsak e célból értesítette a kolozsvári egyetem négy román asszistensét is. Azután a Kormányzó-tanács nevében megfogalmazta a hűségeskü letételére vonatkozó hivatalos felszólítást, melyet május 9-én Poruțiu kolozsvári prefektus útján az egyetem rektorának elküldetett. A felszólításban közölte a rektorral, hogy május 12-én délelőttig határozott választ kell adnia arra: leteszik-e a hűségesküt a tanárok a román királynak és a nagyszebeni Kormányzó-tanácsnak? Ismerve a helyzetet és a magyarság természetét, Ghibunak nem volt nehéz megsejtenie, mi lesz a válasz. Május 12-én fél 10 órakor felvonultatott egy század szuronyos román katonát az egyetem főbejárata elé, majd a prefektushoz ment, hol már az átvétel céljából összehívott tanárok gyülekeztek. Pont tíz órakor érkezett meg a rektor küldönce, aki kézbesítette a négy kar tiltakozását és a Kormányzó-tanács által követelt eskü visszautasítására vonatkozó válaszelevelet. A tiltakozásban a karok tanárai felsorolták azokat a jogi érveket, melyek alapján a Kormányzó-tanács nem követelhetett hűségesküt az egyetem tanáraitól. De a jogi alapról Ghibu és a Kormányzó-tanács már régóta letértek és a tényleges erőviszonyokra támaszkodtak. Az egyetemet minden valószínűség szerint akkor is elvették volna, ha a tanárok leteszik az esküt. Ürügyet erre bizonytalán találtak volna, hiszen Ghibu már március folyamán kijelentette a bukaresti „Dacia” munkatársa előtt, hogy „bármilyen történik, a kolozsvári egyetemet át fogjuk venni és el fogjuk románosítani”. Az eskü letételének kérdése csak ürügy volt, de annak azután annál jobb. Mikor Ghibu a rektor válaszát elolvasta, a már előre elkészített meghatalmazásokat átadta az összehívott román tanároknak és azonnal elindult az egyetem átvételére. Ghibu a prefektus és Drăganu Miklós, a magyar egyetem magántanára kíséretében megjelent az ősz Schneller István rektor előtt és a román állam nevében követelte az egész egyetem átadását. A rektor visszautasító válaszára erőszakkal fenyegetőzött, majd az erőszakot Vasiliu őrnagy jelképesen alkalmazta is. Erre a rektor kijelentette, hogy az erőszaknak enged; ezután Ghibu az egyetem átvételét befejezett ténynek nyilvánította. A rektorátust Drăganu vette át; a jogi fakultás dékánátusát Ienciu Mózes középiskolai tanár, az orvosit és a klinikákat Tătaru Koriolán, Stanca Sebestyén és Nemes Sándor, az egyetem volt asszistensei, a filozófiai kar dékánátusát Roșca Pál szemináriumi tanár, a természettudományit Borza Sándor középiskolai tanár, a többi egyetemi intézményeket szintén egy-egy középiskolai tanár vette át. Mindeniket két egyetemi hallgató és két szuronyos katona kísérte el útjára. Néhány óra alatt az összes egyetemi intézményt

átvették. Az intézetek és klinikák személyzete — körülbelül 3-400 ember — a város katonai parancsnokától írásbeli rendeletet kapott addigi tevékenységének megszakítás nélküli folytatására. Az esetleges ellenszegülőket a katonai parancsnok Ghibu tanácsának megfelelően azonnali letartóztatással és az akkor éppen kommunista kormány alatt lévő Magyarországra való deportálással fenyegette meg. Az alaposan „előkészített“ intézkedések valóban biztosították a román állam számára átvett kolozsvári egyetem közérdekű intézményeinek további zavartalan működését.

Így született meg a kolozsvári magyar egyetem pompás helyiségeiben a román egyetem. Alapja tehát az erőszak volt, Iorga idézett cikke szerint „közönséges bitorlás“, melyet később még a békeszerződések történetének angol írója, Temperley professzor is élesen elítélt. Az egyetem húszéves működése alatt ennek az eredendő bűnének bizonyos következményeitől sohasem tudott eléggé megszabadulni.

A magyar egyetem helyiségeinek és intézményeinek átvétele azonban csak első és könnyebbik része volt a kolozsvári román egyetem felállításának. A második és összehasonlíthatatlanul nehezebb feladat az új egyetem tanszékeinek megfelelő román tanárokkal való betöltése volt. El kell ismerni, hogy e feladat megoldásában, az erdélyi románság vezetői nagy körültekintést, józanságot és nem csekély bátorságot tanúsítottak. Erre a körültekintésre és bátorságra bizony alapos szükség volt, mert a kolozsvári román egyetem tanszékeinek betöltése körül a szenvedélyes sajtóharc már akkor megindult, mikor ez az egyetem még csak egyesek elképzelésében élt.

Ghibu „Universitatea Daciei Superioare“ című munkájában (1929) részletes adatokat találunk a még át sem vett egyetem tanszékeinek betöltése körül felparázsló vitáról. A nagyszebeni Kormányzó-tanácsot már 1919. januárjától fogva elárasztották az egyetem átvételére és a tanszékek betöltésére vonatkozó emlékiratokkal és javaslatokkal. Így a román középiskolai tanárok és román orvosok kongresszusa egymásután állást foglalt a kérdésben. Ez utóbbi testület már egy 11 tagú bizottságot is létesített az orvosi kar tanszékeire pályázó jelöltek okmányainak és munkáinak átvizsgálására. A tanszékek betöltésére vonatkozólag a budapesti egyetem volt román magántanára, *Popovici József* is javaslatot tett. Ő a tanszékek betöltését a régi Romániában érvényes egyetemi törvények alapján képzelte el, az illető szakcsoport tanszékein tanító rendes egyetemi tanárok véleményének meghallgatásával. E szempontoknak megfelelően a kinevezéseket a Kormányzótanács közoktatás ügyosztályának főnöke, a mellette működő főiskolai oktatásügy igazgatója és a bukaresti közoktatásügyi miniszter ejtette volna meg. Goldiş László, a Kormányzó-tanács közoktatásügyi minisztere magáévá tette ezt a javaslatot s ennek értelmében össze is hívott egy bizottságot a jogi kar megszervezésének előkészítése céljából. A bizottság a tanszékek számát 18-ban állapította meg s egyúttal kimondta, hogy ezek közül hetet „feltétlenül erdélyi emberrel kell betölteni“. Hasonló értelmű javaslatot tett Moldovan dr., a bécsi

*A növénytani intézet az új botanikus kertben
A román megszállás alatt épült*

egyetem volt magántanára is az orvosi kar megszervezésére vonatkozólag. Hangsúlyozta az erdélyi jelleg megtartásának szükségességét és a politikai küzdelmekről való óvakodás fontosságát.

A javaslatokkal szemben a Kormányzó-tanács közoktatási ügyosztályának titkára, Ghibu más megoldást keresett. Ő a tanszékek betöltésének jogát az ókiráltsági két román egyetem leghíresebb tanáraiból és a Kormányzó-tanács képviselőiből alakítandó egyetemi bizottságra szeretne ruházni. E bizottság elnökéül a csernovici egyetem erdélyi származású nyelvésztanárát, *Pușcariu Sextilt* akarta megnyerni. Felfogása mellett szívósan kitartott és ismert mozgékonyásával újból sikerült annak érvényt szereznie nemcsak az erdélyi, de az ókiráltságbeli véleményekkel szemben is.

Az erdélyiek mellett ugyanis az ókiráltságbeli egyetemek véleményét is tekintetbe kellett venni. Ezek pedig a tanárok kinevezési jogát, illetőleg az ajánlás kizárólagosságát az ókiráltságbani érvényes főiskolai oktatás törvényének megfelelően, saját maguknak, helyesebben az egyes karoknak akarták biztosítani. Ezt azonban az ókiráltság egyetemi viszonyait ismerő komolyabb emberek semmiképpen sem óhajtották. Nem szerették volna, hogy az új kolozsvári román egyetem a bukaresti és a jasiu egyetemek másodrendű fiókindezménye legyen. Mert bármennyire is ócsárolták a magyar Ferenc József Tudományegyetemet, nem kívánták az ókiráltságbeli román egyetemek életviszonyai után. Ezek ellen ugyanis

a komolyabb román tudósok már évek óta súlyos kifogásokat emeltek. „Kolozsvár nem lehet Bukarest felé néző váróterem“ — írta Negru bukaresti magántanár a „Lucafařarul“ című folyóiratban... „Voltak olyan jasií tanáraink, akiknek Bukarestben volt a lakásuk és rendelõjük. Vajjon lehetséges lesz-e ez az anomália a holnapi Romániában? Azt az együttérzést, a kulturális és nemzeti tevékenység amaz egységét, melynek az oda meghívottak felett uralkodnia kell, nem szabad holmi innen kölcsönzött politikai viszálykodással megbontani. Pandora szelencéjét a Kárpátokon innen (azaz az ókirályságban) kell hagyni, valahová úgy elásva, hogy többé senki se találhassa meg.“

Ugyanilyen értelemben foglalt állást az ókirályságbeli befolyás ellen a román tudományos élet egyik legnagyobb értéke, *Párvan Vazuł*, a bukaresti egyetem tanára is. Véleményét a már említett „Lucafařarul“-ban közölte „Universitatea națională a Daciei Superioare“ című tanulmányában fejtette ki. „Megbocsáthatatlan lenne, — írta ez alkalommal — ha ellenfeleink alkotásait megsemmisítve, valami alacsonyabbrendű és természetű dolgot alapítanánk.“ A régi Románia egyetemi típusának átültetése nem jó megoldás. Sõt! „Egy ilyen eljárás — folytatja Párvan — népünk felsõbb mûveltsége szempontjából zuhanás, az idegenekkel szemben pedig vereség lenne. A régi Románia egyetemeinek maguknak is azonnali szükségük van a nevelési, erkölcsi, társadalmi és kulturális színvonal emelésére; a pártpolitika miatt a tanszemélyzet meggyengült és megzavarodott (például vannak olyan személyek, akik politikai támogatás révén jutottak be az egyetemi tantestületbe, méltatlanok lévén erre a helyre); végül a tudományos, mûszaki és didaktikai szervezet oly sajnálatosan hátramaradt, a társadalmi pedig szinte nem létező, hogy felsõ Dacia egyetemének az alsó dáciai egyetemek hasonlatosságára való megalapítása... nagy hiba lenne.“

Ezt a hibát a kolozsvári román egyetem megszervezõi valóban dicséretre-méltó kitartással igyekeztek elkerülni. A magyar egyetem átvétele után Ghibu javaslatának megfelelően a Kormányzó-tanács csakhamar kinevezte a tanszékek betöltésére és az egyetem megszervezésére hivatott egyetemi bizottság tagjait. Ezek Pușcariu elnöklete alatt a román tudományos élet legismertebb képviselõi voltak, szám szerint tizenhárman; ezekhez késõbb még nyolc erdélyi tagot hívtak meg. A bukaresti és jasií egyetem tanárai közül Iorga, Párvan, Gusti társadalomtudós, Ţițeica természettudós, Marinescu Gergely és Babeș Viktor orvostanárok voltak a híresebbek, míg Erdélybõl Lupaș, Ghibu, Drăganu Miklós, Borza Sándor, a két Hațieganu testvér és Pop Jusztin kerültek be a bizottságba.

A bizottság hivatása az új román egyetem egész megszervezésére kiterjedt. A tanszékek számának végleges meghatározása, a tanszékekre pályázó jelöltek kéréseinek, okmányainak és munkáinak megvizsgálása, értékelése éppen úgy hatáskörébe tartozott, mint az egyetem egész életrendjének megállapítása. Tagjain kívül más tudósoktól is kérhetett írásos véleményt valamely jelölt tudományos értékerõl. Így akarták elkerülni a jelöltek egyoldalú szempontok alapján való meg-bírálásának lehetõségeit, amelyek elkerülhetetlenek lettek volna, ha a kinevezé-

seket egy, vagy legfeljebb két emberre bízzák. Az egyetem megszervezésének alapelveire vonatkozólag a Kormányzó-tanács 1919. június 30-án hozott, 7608. sz. határozata szolgált útmutatóul. A Kormányzó-tanács a román jelleg bevezetéséből következő változások kivételével az egyetem addigi, magyar időben kialakult szervezetének további fenntartását kívánta. Meghatározta, hogy az egyetemi tanár hivatásával összeegyeztethetetlen a képviselői és szenátori megbízatás, a jogi kar tanárai számára az ügyvédi és az orvostanások számára az orvosi gyakorlat, valamint a kereskedelmi vagy ipari jellegű vállalkozás. Az egyetemi tanárok fizetését a legfőbb román bíróság, a semmitőszék bíráinak fizetésével kívánta egyenlővé tenni. Szabadság tekintetében minden egyetemi tanárnak joga van öt egyetemi félév után egy féléves, öt év után pedig egy éves szabadságra.

Ezek az eredeti alapelvek az alkalmazáskor lényeges módosításokat szenvedtek. De elsődleges formájukban mindenesetre jobban mutatják a Kormányzó-tanács és az egyetemi bizottság felelősségérzetét. Visszatükröződik belőlük a Kormányzó-tanács ama tiszteletreméltó törekvése, mely az egyetem leendő tanárainak a román politika és közélet veszélyeitől való megóvására irányult. És valóban a kolozsvári román egyetem húszéves története bizonyítja, mennyire káros volt a politika az egyetem igazi hivatásának teljesítése szempontjából. Mert szinte felesleges mondani, hogy az egyetem szervezésére vonatkozó elveket a gyakorlatban alig sikerült megvalósítani.

A bizottság első feladata az új román egyetem tanszékeinek meghatározása volt. Ebben a kérdésben azok felfogása érvényesült, akik az egyetemet a leghíresebb angol és amerikai egyetemek mintájára akarták megszervezni. A bizottság eme törekvése nem egészen az erdélyi románság tényleges művelődési szükségletéből származott. Az egyetem szervezői az új egyetemmel minden áron a nyugati tudományos világot akarták elkápráztatni. Úgy érezték, meg kell mutatniok, mennyivel jobb egyetemet tudnak szervezni, mint amilyen a megszüntetett magyar egyetem volt. Mivel pedig a régi Románia egyetemei az egykori kolozsvári magyar egyetemenél sokkal gyengébbek voltak, az új kolozsvári román egyetem megszervezésekor óvakodtak az ókirályság egyetemi viszonyainak átültetésétől. Inkább angol és amerikai alapelvek szerint jártak el, midőn a tanszékek és az egyetemi intézmények számát az akkori román viszonyokhoz képest olyan rendkívüli módon felemelték. Sőt a négy karon kívül, Iorga véleményének megfelelően, egy bányászati főiskolát is terveztek; ennek megszervezéséhez francia szakemberek segítségét kérték. Ez utóbbi tervet azonban elejtették, mert e főiskola már nem fért volna el a magyar államtól épített helyiségekben; új épületet pedig a román állam akkor nem tudott építeni. A karokon Ghibu adatai szerint a következő bővítések történtek: a jogi karon 6, az orvosin 5, a bölcsészeten 13, a természettudományin pedig 14 új tanszéket állítottak fel. Hasonló arányban növekedett az intézetek és szemináriumok száma is: főleg a bölcsészeti karon. A legnagyobb növekedés azonban kétségtelenül a segédszemélyzet — asszisztensek, laboránsok, műszaki altisztek, gyakornokok stb. — számában történt.

Természetesen a tanszékek számának rendkívüli felemelése igen megnehezítette méltó szakemberekkel való betöltésüket. Iorga aggodalma csakhamar indokoltnak bizonyult. A sok új tanszékre nem lehetett megfelelő román szakembert találni. Az egyetemi bizottság teljes tudatában volt a felmerült nehézségnek és mindent megtett annak legyőzésére. Elsősorban francia szaktudósok segítségére és a külföldön elhelyezkedett román tudósok meghívására gondolt. A bizottság elgondolásai meg is valósultak: az 1919—20. iskolai évben a kinevezett rendes tanárok mellett már a meghívott francia tanárok és a külföldről hazaérkezett román szaktudósok is tanítottak. Ez utóbbiak között leghíresebb *Racovița Emil* természettudós és *Levaditi Konstantin* orvostanár volt; a bizottság meghívására mindketten Párizsból jöttek Kolozsvárra. De e külső segítség ellenére sem lehetett az összes tanszékeket betölteni. Az 1921—22. iskolai évről készült évkönyv szerint az egyetem megszervezésének harmadik esztendejében még mindig 24 tanszék volt üresen. Sőt Ghibu maga bevallja, hogy a jogi fakultás 1919-ben létesített „Jurnalistica“ tanszéke még 1929-ben is betöltetlen volt.

A tanszékek számának megállapítása és a tanárok kinevezése után az egyetemi bizottság előkészítette az egyetemi oktatás legfontosabb kérdéseinek megoldását. A legtöbb kar ideiglenesen megtartotta a magyar egyetemről örökölt tanulmányi rendtartást; ezt később aztán a francia-román egyetemi hagyományoknak megfelelően módosították. Az egyetem tanárai nagyon szerették volna az egyetemi önkormányzatot azon a színvonalon megtartani, amelyen a magyar időben volt. Ez az óhajtás a romániai viszonyok ismeretében nagyon is indokoltnak látszott. Nem minden célzatosság nélkül hangsúlyozta tehát Pușcariu rektor az egyetem ünnepélyes felavatása alkalmával, hogy „a kolozsvári (magyar) egyetemnek volt néhány jó tulajdonsága, melyet nem szabad feláldozni. Mindenekelőtt bizonyos tekintetben szélesebbkörű önkormányzatot élvezett, mint az ókirályság egyetemei“.

Ha a kolozsvári román egyetem vezetőségének önkormányzatra vonatkozó kívánsága az óhajtott mértékben nem is válhatott valóra, mindazonáltal az új egyetem tevékenysége nagyon kedvező körülmények között indult meg. Az előadások a magyar államtól épített nagyszerű helyiségekben, a többi román egyetemhez képest igen jó tanári karral kezdődtek meg 1919. november 3-án. A tanárok nagyobb része már helyén volt; a hallgatók létszáma pedig a legvérmesebb reményeket is felülmulata. Anyagiakban sem volt hiány: a Kormányzó-tanács az egyetem számára 50 millió lejt szavazott meg s ez összeg folyósításához Negulescu bukaresti közoktatásügyi miniszter is hozzájárult. Nem csoda tehát, ha ilyen előzmények után az I. Ferdinándról elnevezett új román egyetem — *Universitatea Regele Ferdinand I. din Cluj* — vezetői előtt a jövő a legszebb színekben bontakozott ki.

Az egyetem ünnepélyes felavatása a királyi család, a kormány, a meghívott bel- és külföldi egyetemek képviselőinek jelenlétében 1920. február elsején történt meg. Az új román egyetemet ez alkalommal akarták bemutatni a nagyvilágnak.

Elsősorban persze az antant hatalmak egyetemeinek, mert pl. a német egyetemeket nem hívták meg az ünnepségre. A román szónokok beszédének főrészét a magyarság elleni kirohanások képezték. Az új román egyetem meginduló munkájának értékét a megszüntetett magyar egyetem tevékenységének ócsárlásával akarták már előre is felemelni. Az antant hatalmak és az utódállamok képviselői is versenyeztek egymással a magyar elnyomás elítélésében. Persze arról nem igen beszélt senki, hogy a sokat szidalmazott magyarságnak a művelődés iránti szeretete nélkül a románság még hosszú éveken keresztül nem tudott volna magának erdélyi egyetemet alapítani. De mikor február 2-án a felavatásra összegyűlt közönség megtekintette az egyetem helyiségeit, a tárgyilagos szemlélők kénytelenek voltak észrevenni azt, ami az ünnepi beszédekből majdnem egészen kimaradt. Ezt főleg az okirályságból származó emberek ismerték el. A felavatási ünnepek hivatalos krónikása, *Opreșcu György* hűen tolmácsolja a jelenlevők benyomásait. „Bámultuk azt a bőkezűséget, — írja — mellyel Erdély volt urai felruházták (az egyetemet és intézményeit), azt az érdeklődést és áldozatot, melyeket a haza földje, nyelve és történetének magyar szempontból való megismerése érdekében hoztak. Így még világosabb lesz számunkra az a kötelesség, hogy magunkat ugyanazon a színvonalon tartsuk fenn és tevékenységünk által a világos, harmonikus és vendéglátó latin kultúra elfoglalja a német-magyar szellemiség helyét“. A bukaresti „Adevărul“ szintén talált elismerő szavakat, megállapítva, hogy a kolozsvári egyetem díszterme kétszer nagyobb és szélesebb, mint a bukaresti egyetemé. A legszébb méltatás a „România Nouă“ február 2-iki számában jelent meg. „A (városi) központ közelében épített, de a velejáró lármától jórésztben mégis megóvott egyetem valóban monumentális. Vörös (!?) téglából épült falai impozáns módon emelkednek két utca találkozásánál . . . Tehát Kolozsváron megvan az, ami a régi királyság egyik egyetemi városában sem található meg . . . A magyar állam rendkívül nagy összegeket költött Kolozsvárra s ugyanakkor a tehetős nemzeti érzésű magyarok széleskörű, nagylelkű és hazafias módon állottak az állam rendelkezésére. A magyar milliomosoknak a nemzeti műveltségért hozott áldozata e tekintetben csak a tehetősebb görögök áldozatával mérhető össze.“ Persze az önkéntelenül jött elismerést rögtön követi az ócsárlás ; mindezeket az áldozatokat a magyar állam és magyarság nem a műveltség iránti szeretetből, hanem a románság elmagyarosítása érdekében hozta. Ezt állítja Pușcariu, midőn az épületek és gyűjtemények szépségét kénytelen volt elismerni ; ezt írja később Ghibu is, mikor egy odavetett mondatban megállapítja, hogy a kolozsvári magyar egyetem egyes intézményei felülmúlták a külföldi országok vidéki egyetemeinek hasonló intézeteit. E nyilatkozatokat érdekesen egészítette ki néhány évvel később az egyetemi könyvtár egyik cseh látogatója, aki az őt kalauzoló román tanárnak megjegyezte : „Tulajdonképpen tíz évvel később kellett volna Erdélyt átvenni, mert addig a magyarok bizonyára egész Erdélyt villamosították volna.“

Végeredményben e nyilatkozatokból kétségkívül megállapítható az a jelentős tény, hogy az erdélyi románság egy különlegesen szép, nagyszerűen berendezett

egyetemet kapott kézhez. Ez az egyetem pompás helyiségeivel messze felülmulta a régi Románia egyetemeit. Pușcariu megállapítása szerint a főiskolai diákokthoz tekintetben is jobban állott, mint bármely más román egyetem. A románok azonban nem elégedtek meg ezzel. Az egyetemi bizottság létesítette új tanszékek és intézmények első célja a külföld előtt való dicsekedés volt. Ám e törekvés visszahatása nem maradt el. A tényleges helyzethez képest egészen túlméretezett egyetem fejlődése természetesen nem alakulhatott az elképzeléseknek megfelelően, mert ezt a román közélet szerencsétlen viszonyai megakadályozták. Ezt az igazságot a kolozsvári egyetem tanárai csakhamar maguk is kénytelenek voltak felismerni.

Valóban a kolozsvári román egyetemnek a szervező egyetemi bizottság elképzelése szerint hatalmas arányokban kellett volna fejlődnie. Elsősorban térbeli fejlődésre volt szükség, mert hiszen a sok új intézet és tanszék még a magyar egyetem nagyszerű helyiségeiben sem fért el. Tehát új épületeket kellett volna szerezni. A román államnak azonban erre nem volt pénze, a román milliomosok pedig nem igen akarták az áldozatkész magyarok példáját követni. Az egyetem és a hallgatók érdekében rendezett gyűjtések is gyenge eredménnyel jártak. Az egyetem tanárai még jó ideig bizakodtak a román társadalom megértő támogatásában. De nemsokára be kellett látniok, mennyire hiábavaló volt ez a reménység. „Mi kiáltunk (t. i. segítségért), olvassuk a rektor 1921—22-ről szóló beszámolójában, de senki sem akar minket meghallgatni. Ellenkezőleg, vannak olyanok, akik azt hirdetik, hogy semmit se adjanak nekünk, mert elég mindenünk van.“

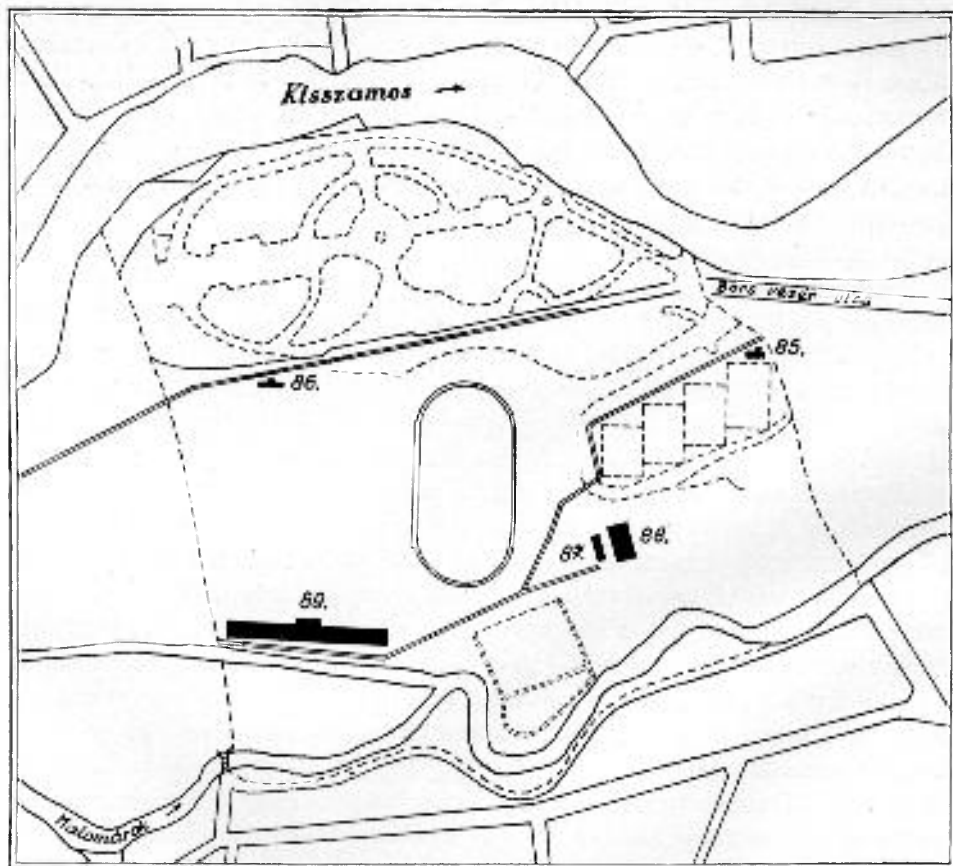
Az egyetem fejlődésének megtorpanása az ókiráltságú román szellem érvényesülésének és a politikai harcoknak volt a következménye. Az erdélyi Kormányzótanács megszüntetése után (1920 ápr.) a különböző kormányok sűrűn követték egymást. Főérdekük a hatalom minél hosszabb ideig való megtartása és politikai párttagok szervezése volt. Egészen természetes, hogy e regáti román szellemiség nem találkozott a kolozsvári román egyetem nyugateurópai célkitűzéseivel, sőt azzal súlyos összeütközésekbe keveredett. Ghibu például az egyetem nevében követelte a magyar tanítók egykori házát, melyből az egyetemi hallgatók számára latin kollégiumot akart szervezni. Egy korábbi megbízatás értelmében ő volt a tanítók házának igazgatója s mint ilyen, családostúl beköltözött az épületbe. De a házat a román tanítók is maguknak követelték s mivel a kormánynak politikai szempontból nagy szüksége volt rájuk, a Ghibutól képviselt egyetem céljai hátterbe szorultak. A végén Ghibut botránnyos jelenetek közepette a tanítók házából erőszakkal kitétek s az egyetemnek a házról le kellett mondania. Az elkeseredett Ghibu egyik munkájában (Universitatea din Cluj și Institutele ei de Educație. Kolozsvár, 1922) megdöbbenő képet rajzol a Romániához csatolt Erdély helyzetéről. „A személyi és pártérdekek politikája, az a szerencsétlen politika, mely a bukaresti és jași egyetem megszilárdulását olyan nagy mértékben megakadályozta, s amely politika a két egyetem mellett virágzó tanárképző intézeteket szétrombolta, ez a politika, mely mindent felbomlaszt, ami nem szolgálja az ő kép-

viselőinek érdekét, behatolt Erdélybe, azzal fenyegetve, hogy itt is ugyanolyan hatást idéz elő, mint a régi királyságban.“ „E politikával szemben — állapítja meg tovább Ghibu — a kolozsvári egyetem fenti törekvései többé semmit sem számítottak, az új egyetemi élet kezdeteit és javaslatait meg kellett semmisíteni, mivel azokat mások csinálták . . . Az a húsvét (1922) — olvashatjuk tovább érdekes megállapításait — számomra a legszomorúbb húsvét volt, . . . mert láttam, hogy holmi aljas politikai érdekek miatt az emberek már nem emberek, az igazság többé már nem igazság, a becsület nem becsület, a törvény nem törvény, az adott szó nem számít, az állam pedig egyenlő néhány olyan alakkal, akinek saját magán kívül semmi sem szent.“ Ghibu saját bevallása szerint már-már arra gondolt, hogy kivándorol „ebből a romlottságtól szétrágott Sybaris“-ból (t. i. Romániából), de azután a harc folytatására határozta el magát. Addig küzd, gondolta magában, amíg igazságot szolgáltatnak neki. Ha pedig nem, akkor bepereli az államot. De e gondolatra elszörnyedt. „Borzalmas ! Pereljem be é n az államot, — a r o m á n államot !“ — írja említett könyvében. „Én, aki a magyarok és oroszok uralma alatt éltem anélkül, hogy bármit is szenvedtem volna az ő részükről, én most odajussak, hogy a körülményektől kényszerítve bepereljem a román államot.“ A végén is visszariadt ettől a lépéstől és említett könyvében Ferdinánd királyhoz fordult igazságért, kérve a kérdés méltányos megoldását. A majdnem százoldalas emlékirat végén a király előtt még egyszer összefoglalja az erdélyi helyzet jellemző vonásait, melyek miatt az egyetem nem tud fejlődni. „Ez a mindenféle politikai jött-mentek kezébe jutott országrész (t. i. Erdély) a legfájdalmasabb látvány : olyan gyarmatnak látszik, mely egy vak véletlen következtében a jelenlegi közélet felszínére került néhány egyén lelkiismeretlen és szégyenteljes kizsákmányolásának van alávetve. Ezeknek az egyéneknek az érdekei kedvéért a legszentebb elveket lábbal tiporták, a legjelentősebb intézményeket kigúnyolták és a leghasznosabb eszméket félredobták.“

Ilyen körülmények között a kolozsvári román egyetem vezetőinek le kellett mondaniuk az egyetem megszervezése idején elképzelt nagyarányú fejlődés lehetőségéről. Az egyetem nemcsak hogy nem fejlődhetett a nagy nyugati egyetemek egyenrangú versenytársává, hanem még a méltán megkritizált regáti román egyetemek mögött is némely tekintetben elmaradt. A helyzetet felismerve, az egyetem tanárai ráléptek arra az útra, mely Romániában egyedül vezetett nagyobb anyagi és fejlődési lehetőségre, t. i. a politika útjára. Ettől kezdve egyre több egyetemi tanár vállalt politikai szerepet és nemsokára minden politikai pártban volt az egyetemnek egy-két tanára. Az egyre váltakozó pártkormányok kíméletlen harcában erre az egyetem miatt is szükség volt. Főleg a bölcsészeti és a jogi kar tanárai politizáltak, míg a másik két kar aránylag jobban óvakodott a politikától. Ghibu kimutatása szerint az egyetem első tíz éve alatt a 80 tanár közül 13 képviselő, 8 szenátor, 2 kormányzótanácsi ügyosztályfőnök, 2 miniszter és 5 minisztériumi ügyosztály főigazgató került ki. Az egyetem második évtizedében még több tanár keveredett be a politikai pártok küzdelmeibe. Minden túlzás nélkül megállá-

pítható tehát, hogy az egyetem tanárainak fele időnként valamilyen formában cselekvően résztvett a politikai küzdelmekben. Sőt ha tekintetbe vesszük az egyetemi tanárok ama szerepét, melyet a politikai szempontból is igen fontos román intézményeknél (pl. az Astra) játszottak, akkor a politizáló egyetemi tanárok száma még többre tehető. Magától értetődik, hogy a tanárok politizálása gyakran nemcsak az egyetem, hanem az egyéni érvényesülés és anyagi előnyök érdekében is történt.

A tanárok politizálása az egyetem fejlődésére nézve néha előnyös, legtöbbször azonban hátrányos következményekkel járt. A politika egyik ilyen előnye az a 170 katasztrális hold földbirtok volt, melyet az egyetem a földreform révén Kolozsvár határában kapott. Másik határozott előnye az egyetemi költségvetés állandóságának, sőt növelésének biztosítása volt. Az uralmon lévő politikai párt befolyásos tanártagjai teljes erejüket latba vetették az egyetem fenntartásához és terjeszkedéséhez szükséges összegek megszavazása érdekében. Ezeket 1924-től

A Horthy Miklós-sportpark alaprajza

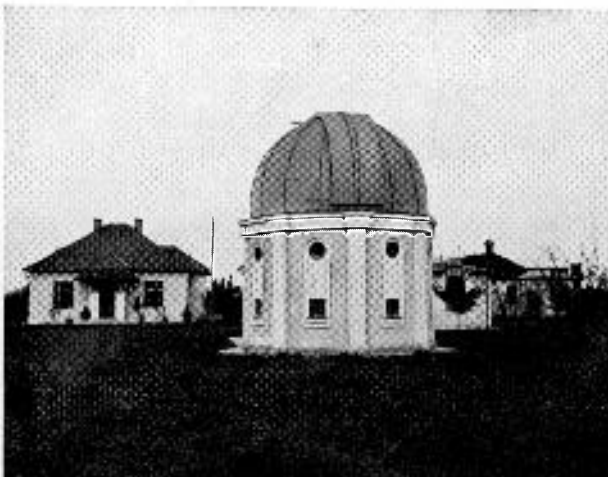
Magyar terv alapján a megszállás alatt magyar mérnökök építették

85. Személyzeti lakóépület. — 86. Kápolna. — 87. Tribün. — 88. Úszómedence. — 89. Lövölde
(V. ö. a kolozsvári egyetemi ingatlanok e kötethez csatolt térképmagyarzatával)

A magyar terv alapján a megszállás ideje alatt létesített egyetemi botanikus kert egyik részlete

kezdve egyre jobban növekedő arányban sikerült kiutaltatni. Az egyetem és intézményeinek személyi kiadásai 1924-től 1929-ig megháromszorozódtak: a személyi kiadásokra 1924-ben 25 milliót, 1928-ban pedig már 73 millió lejt utaltak ki. A dologi kiadások már kisebb arányban növekedtek. De azért e téren is öt év alatt 11 milliónyi volt az emelkedés. Mindezek az összegek azonban elsősorban az egyetem fenntartását és nem a terjeszkedést biztosították. Az állami költségvetésből építkezésre már nem telt. Így az egyetem például évről-évre halogatta a központi épület mellett lévő régi magyar színház átépítését. Mikor azután ez az épület évről-évre romlandóbb állapotba került, Janovics Jenő, a kolozsvári magyar Nemzeti Színház volt igazgatója, több ízben megkísérelte, hogy az egyetemtől megvásárolja magyar színház céljára. Az egyetem vezetősége azonban román nemzeti érdekből e vásárlási ajánlatot mindig visszautasította. Inkább az egyetem terjeszkedéséhez szükséges új épületek építésére próbált időnként rendkívüli segílyt szerezni. Ha nem kapott elegendő összeget új épület építésére, megelégedett kisebbel is egy-egy meglévő ház megvásárlása céljából. Az első ilyen vásárlás — két villaház — a Román Nyelv Múzeuma céljára történt. Így vásárolták meg potom áron a református kollégium tulajdonában lévő bástya-utcai házat 1925-ben az ókortudományi intézetek részére s így egy másikat 1929-ben, a román történeti intézet számára. Ez utóbbi vásárlást *Lapedatu Sándor* egyetemi tanárnak kultuszminiszteri minőségében szerzett ötmilliónyi rendkívüli segílye tette lehetővé.

*A csillagvizsgáló intézet
A román uralom alatt épült*

A gazdasági válság esztendői nagyon szomorúak voltak az egyetemre nézve. A leszállított állami költségvetésben az egyetem számára addig kiutalt összegek is alaposan leolvadtak. Az egyetem fejlődése egészen kérdésessé vált s még fenntartása is a leg súlyosabb nehézségekbe ütközött. Az előbb már többször abbahagyott, mostan félig már elkészült új klinikai épület építése abbamaradt s az egykori magyar színház épületé-

nek régóta tervezett átalakítása megint csak tovább halasztódott. A beiratási és vizsgadíjak felemelése nem sokat segített. A helyzet csak 1934-ben változott meg, midőn a liberális kormány a költségvetésben biztosított rendes összegeken kívül építkezési célra 44 millió lejt utalt ki. Ebből és a később kiutalt, ugyancsak rendkívüli összegekből épült fel az egyetemi könyvtár melletti új klinika és a központi egyetem mellett lévő mostani Mátyás király diákház, melyet akkor II. Károly akadémiai kollégium-nak neveztek el. Az akadémiai kollégiumhoz felhasználták a félig lebontott egykori magyar színház alapját és több, mint százéves rendkívüli szilárd falait. A román állam tehát a botanikus kertben emelt új épülettel együtt húsz év alatt mindössze két nagyobb új épületet épített, mert a harmadik a régi magyar színház alapzatának és falainak beépítésével inkább átépítésnek tekinthető.

Igen érdekes, bár a román egyetem elszállított irat-anyagának hiánya miatt pillanatnyilag pontosan tisztázhatatlan, ez építkezések története. Új helyiségek építésének szükségét már az első évektől kezdve hangsúlyozták. Egyik-másik épülethez hozzá is fogtak, — így pl. az új klinikai épülethez — de a huszas évek elején megkezdett munkát csak a harmincas évek vége felé tudták befejezni. A huszas évek folyamán építettek egy otthont az egyetemi hallgatók számára, továbbá az 1911-ben vásárolt, fűvészkert céljára szánt területet rendezték be és alakították át. *Borza Sándor* egyetemi tanár nagy buzgalommal vezette a fűvészkert ügyeit, megvalósítva apránként *Richter Aladárnak*, a magyar egyetem néhai növénytan tanárának terveit. A jelentősebb épületeket 1934—1938 között emelték, illetőleg fejezték be. A huszas évek elején megkezdett új klinika építése 1938-ban fejeződött be. 60 millió lejbe került (kb. 2 millió pengő); ezt *Stefanescu* rektor csak nagy harcok után utalta ki az egyetem számára. A Mátyás

király diákház és a csillagvizsgáló intézet az 1934-ben megszavazott 44 millió lejből készült el, emez 1935-ben, az előbbi 1936-ban. Ugyancsak 1935-ben fejeződött be a botanikus kertben már a harmincas évek elején megkezdett új növénytani intézet is. Az egyetemi sporttelep — a mai Horthy Miklós-sportpark — építése szintén a harmincas években történt. A tervet magyar ember, *Kovács Gyula*, akkor városi mérnök, ma műszaki tanácsos készítette, az épületeket pedig *Moll Elemér* magyar építész tervezte és építette. A pompás park megépítése *Hajteganu Gyula* orvostanár érdeme volt; ő politikai összeköttetései révén szerezte meg a szükséges pénzt.

Az itt felsorolt építésekhez és a kisebb-nagyobb átalakításokhoz az egyetem tanárainak politikai szereplése biztosította az állam anyagi támogatását. Eleinte a nemzeti-parasztpárttal voltak jó kapcsolatok. Az egyetem később sem vallotta kárát annak, hogy utolsó rektora, *Stefanescu Goanga Flórián* olyan jó viszonyban volt a trianoni Románia utolsó kormányaival. Általában a liberális kormány s annak hírhedt közoktatásügyi minisztere, *Anghelescu Konstantin*, elég megértő volt a kolozsvári egyetem szükségletei iránt. Anghelescu e megértő támogatása bizonyára nem kis mértékben abból a felfogásból következett, mely a kolozsvári román egyetemet a magyar műveltség és szellemiség ellen indított harc előretolt erődjének tekintette. Valóban Anghelescunak az egyetemi oktatásra vonatkozó, 1934-ben foganatosított intézkedései egészen kisebbség- és magyarelles célokat szolgáltak. Ebben az évben ugyanis megszüntette a kolozsvári egyetem gyógyszerészeti karát és a gyógyszerészeti oktatást Bukarestben összpontosította. Kolozsváron mindenki tudta és Anghelescu bizalmas körben be is vallotta, hogy a gyógyszerészeti oktatást azért költöztette Bukarestbe, mert Kolozsváron a hallgatók többsége a kisebbségi népek fiaiból került ki, Anghelescu pedig nem akart a kisebbségeknek gyógyszerészeti kart fenntartani. Hasonló kisebbség-, illetőleg magyarelles célja volt a nagyváradi jogakadémia megszüntetésének. A közoktatásügyi miniszter ezt a főiskolát 1934. augusztus 22-i 2424. sz. törvényrendelet alapján Kolozsvárra helyezte át, beolvaszta a jogi karba, mely így 14 új tanárt kapott.

A kolozsvári román egyetem életének fent ismertetett eseményei a román párt- és nemzeti politika természetéből következtek. Az egyetem külső, anyagi körülményeire nézve kétségtelenül jó hatással voltak, hiszen építkezéseket, átalakításokat, új házak szerzését, egyszóval fejlődést tettek lehetővé; ezt pedig Romániában politikai befolyás nélkül nem igen lehetett volna biztosítani. Sajnos a politikának nemcsak ilyen következményei voltak. A tanárok politikálása sok olyan kellemetlenséggel és hátránnyal járt, melyek miatt az egyetem tudományos és erkölcsi tekintélye majdnem gyógyíthatatlan sebeket kapott.

A román politikai harcok bizánci szelleméből kifolyólag a szembenálló felek egymás ellen mindig a legváltózatossabb eszközökkel harcoltak. Igazság, becsület, törvény stb. teljesen megszűnt az elvadult pártharcok vezetői előtt. Mivel pedig a legtöbb pártnak külön sajtója volt, a párt ellenségeinek viselt

dolgai csakhamar a nagy nyilvánosság elé kerültek. Gyakran nemcsak a valóban megtörtént tények, hanem a szóbeszéd tárgyát képező, vagy éppen szándékosan kitalált dolgok is. E sajtóhadjáratok fő célja az ellenfél tekintélyének lealacsonyítása s ezáltal politikai jelentőségének megszüntetése volt. Természetes, hogy mikor a kolozsvári román egyetem tanárai cselekvően belekeveredtek a politikai harcokba, ezzel együtt ők is politikai ellenfelek céltáblái lettek. Ezek pedig nem nagyon nézték az ellenfél egyetemi tanári minőségét, hanem minden alkalmat felhasználtak ellenük, miközben sárba rántva őket, az egyetem tekintélyét is állandóan csökkentették. Így a politizáló tanárok, volt miniszterek és államtitkárok csakhamar szégyenletes botrányok és panama-vádak középpontjába kerültek. A jóérzésű diákok, románok és kisebbségiek egyaránt, nem egyszer végtelen fájdalommal szemlélték azt a hajszát, mellyel a román sajtó politikai okok miatt sokszor éppen a legriszteltebb tanár becsületét igyekezett beszennyezni. A tanárokat gyakran alantas közegek visszaélései miatt keverték bele a panamavádakba. Így járt pl. a kisebbségi hallgatók előtt is általános megbecsülésben álló *Lupaş János* professzor, továbbá *Dragomir Szilviusz*, *Ghidionescu Vladimír* és mások. A liberális párt 1933-ban bekövetkezett uralomra jutása után különösképen nagy port vert fel a *Boila Romulusz* ellen indított hajszá. Boilát, a kolozsvári egyetem jogi karának tanárát, a Maniuval való közeli rokonsága tette a liberális sajtó támadásainak célpontjává. A hírhedt Skoda-panamába keverték bele s annyira megdolgozták ellene a közvéleményt, hogy annak nyomása alatt 1936-ban a vizsgálóbíró hivatalosan is vádat emelt ellene.

A politikai beállítottságú román sajtó természetesen a tanárok másféle gyengeségeit is kipellengérezte. Az egyik kolozsvári román lap például heteken keresztül foglalkozott *Pamfil* orvosprofesszor plagizáló tudományos munkásságával. Mikor a lap a plagizálást elég meggyőző módon bebizonyította, a következő alkalommal ugyanezt a tanárt tízszeres álláshalmozással vádolta meg. A megvádolt tanár nyilatkozatában az újságíró állítását valótlanságnak minősítette. De az újságíró sem hagyta magát. Válaszában kijelentette, hogy előző cikke részint valóban téves adatokon alapszik, mert a professzor úrnak nem tíz, hanem tizenegy állása van.

Az 1938-ban bevezetett királyi parancsuralom képviselői a politikai pártokat feloszlatták. Így az egyetemi oktatás reformjának most már semmi sem állott útjában. Călinescu miniszterelnök és közoktatásügyi miniszter el is készítette az új főiskolai törvényt, mely az 1938. november 5-i 3799. sz. királyi törvényrendelettel lépett életbe. A törvény kihirdetése előtt két nappal Călinescu ismertette a főiskolák összehívott rektorai előtt az új törvény alapelveit. A romániai egyetemek általános helyzetének áttekintése után az új törvényt a következő érvekkel indokolta: „Az egyetemi hallgatók készületlenül kerülnek ki az életbe. Anélkül, hogy megfelelkezni arról a befolyásról, melyet e tekintetben a társadalmi és politikai körülmények gyakorolnak, rá kell mutatnom arra, hogy maga az oktatás szervezete vezetett ezekre az eredményekre . . . A tanszékek túlságosan

*A filozófiai és a kísérleti lélektani intézet
A román uralom alatt magán-villából átalakított épület*

nagy száma nemhogy elősegítené, de egyenesen megakadályozza az egyetemi hallgató alapos felkészülését. Hogyan is lehetséges fizikailag, hogy egy fiatal ember 30—40 előadásra járjon? A tanszékek száma nem felel meg a tudományos szükségletnek. Ez a szám szerencsétlenségre csak személyes jellegű indokokkal magyarázható... Hangzatos elnevezéseket találnak ki, hogy elrejtsek a valóságban tisztán személyes érdekek kielégítését... Annak, aki felvilágosítást akar az egyes karokon előadott tantárgyakról és azok hasznosságáról, — folytatta a miniszterelnök — nem elég elolvasnia a tanszékek megnevezését, hanem egy különleges kulccsal kell bírnia. Mikor pl. egy asztro-fizikai tanszék fenntartásának szükségességét védelmezik, vedd elő a különleges kulcsot és olvasd... „unoka”... De az egyetemi hallgatók hiányos felkészültségén kívül ki kell emelnem azt is, hogy egyes nagyon gyenge elemek milyen könnyen bejuthattak a főiskolai tantestületekbe... A hírhedt „meghívás” egy csoport vagy családi érdekek kielégítésére szolgált.”

E megállapítások alapján Călinescu igyekezett biztosítani a tanárok jobb kiválasztásának lehetőségét. E célból a megüresült tanszékek betöltését versenyvizsgáláshoz kötötte. Pontosán előírta a megüresedett tanszékek betöltésének módját, a verseny-bizottság hatáskörét stb. Kötelezővé tette a tanárok megválasztásának a nyilvánosság előtti indokolását. Az egyetemi állások további szaporítását a tanszékek számának újból való megállapításával próbálta meg-

akadályozni. A kolozsvári egyetem néhány tanszéke is áldozatul esett e műveltségnek: a törvény következtében a jogon négy, a bölcsészeten öt, a természettudományi karon nyolc tanszék szűnt meg. A tanszékek új beosztása a tényleges szükséglethez igazodott. Így pl. az orvosi karon 1930-ban létesített balneológiai tanszék tovább is fennmaradt, mert szakemberek véleménye szerint Erdély sajátos helyzete szükségessé tette a tanszék fenntartását.

A törvény különben az egyetemi tanárok álláshalmazát is próbálta megakadályozni. Erre vonatkozólag kimondotta, hogy „a főiskolai oktatásban egyetlen tanár sem foglalhat el egyidőben egynél több tanszéket s a tanszéken és annak intézményein kívül egynél több más intézetet vagy klinikát nem vezethet.“

Călinescu törvénye tehát a maga nemében ritka, de erélyes kísérlet volt a román egyetemek komoly tekintélyét veszélyeztető jelenségek megszüntetésére. Ezek a jelenségek legnagyobb részét a politizálás következményei voltak és az egyetemek tekintélyét — köztük természetesen a kolozsváriét is — súlyosan megtépázták. Hogy az egyetem ennek ellenére tudományos és kulturális jelentőségét megtarthatta, azt a politikától tartózkodó és elsősorban tudományos tevékenységet kifejtő tanárainak köszönhette.

Valóban a tanárok tekintélyes része elismerésre méltó tudományos tevékenységet fejtett ki. Az egyetemi előadások és szemináriumok tartása mellett tankönyveket, tudományos műveket és értekezéseket írtak, román és idegen nyelvű folyóiratokat szerkesztettek és azoknak cikkeikkel és tanulmányaikkal gyakori munkatársai voltak. Crăciun Joachim egyetemi magántanár adatai szerint az egyetem tanárai 1920-tól 1930-ig összesen 552 román és 117 idegen nyelvű könyvet írtak; román és más nyelveken írott cikkeik száma is mintegy 4500-ra tehető. Crăciun, Ghibu és mások büszkén hivatkoznak a román egyetem tanáraitól írott művek és cikkek nagy számára, mely aránylag tekintélyesebb, mint a Ferenc József Tudományegyetem tanárainak egy-egy évtizedes munkássága. Valóban ha a két egyetem tanáraitól írott művek és cikkek mennyiségét, illetőleg ezek részletes adatait egymásmellé állítjuk, a román egyetem munkássága tekintélyesebbnek látszik. Más kérdés természetesen — és még Crăciun óvatos vélekedése szerint is „nehezen állapítható meg“ — a kiadványok minősége, illetőleg tudományos értéke. Az kétségtelen pl. hogy a „Muzeul Limbei Române“ készítette „Dicționarul Limbei Române“ és az „Atlasul Linguistic al Românilor“ című gyűjteményes művek a maguk nemében hézagpótló szerepet játszanak és román nemzeti, valamint európai szempontból is egyaránt igen nagy értékűek. Hasonlóképpen a többi tudományos intézet és folyóirat munkássága is részben egyetemes, részben román nemzeti szempontból értékelhető. A kolozsvári román egyetem tanárai között is akadt európai hírű tudós. Legismertebb közöttük *Racovița Emil* volt; ő azonban hírnevét Franciaországban és nem Romániában, vagy éppen a kolozsvári egyetemen szerezte. Kolozsvárra csak bizonyos határozott ígéret ellenében költözött le és amint az évek multak, keserűen kellett tapasztalnia, mekkora különbség van az ígért és a való-

ság között Romániában. Racovițan kívül az európai tudományosság előtt ismer-
tebb kolozsvári egyetemi tanárok: *Pușcariu Sextil*, *Lupaș János*, *Marinescu
Konstantin*, *Spacu György*, *Tănăsescu János*, *Scriban János* és *Popescu-Voitești
János* voltak. Ezeknek mindenike szoros kapcsolatot tartott fenn külföldi tudom-
ánycsoportokkal, amelyek kellőképpen értékelték e román tudósok tudományos
munkásságát. A román egyetemi tanárok munkásságának jórésze azonban apróbb
közleményekből és tanulmányokból áll. A fentemlített nagyobb jelentőségű
műveket kivéve, hiányoznak a nagy összefoglaló munkák. A román történelem
legnagyobb jelentőségű összefoglalásai a bukaresti egyetem tanárainak tollából
kerültek ki. Viszont a kolozsvári román történelemtanárok nagyon sokat tettek
az erdélyi román történelmi kérdések kutatása terén. Az orvosok munkái
kétségteljesen szerzőik tudományos érdeklődéséről és tudásáról tanuskodnak, de
az egyetemes tudományt kevésbé vitték előre. Ahol pedig a szerzők román
nemzeti vonatkozású kérdéseket tárgyaltak, ott a nemzeti érdek igen gyakran
elnyomta a tudományos tárgyilagosságot. Természetesen a politika a tanárok
tudományos munkáját is nem egyszer megakadályozta. A politikai szereplés
miatt a tanárok gyakran egyetemi előadásait is elhanyagolták, a tudományos
munkásságról meg szinte egészen elfelejtkeztek. A harmincas évek után ez
a jelenség a román egyetemeken olyan általános lett, hogy már-már komoly
agggodalmakat okozott. Végül is Călinescu miniszterelnök ismertetett 1938-as
törvénye próbálta a hivatásukról megfélemlített egyetemi tanárokat rendes
munkára szorítani. Călinescu a már említett és a rektorok előtt elmondott
beszédében a törvénynek erre vonatkozó rendelkezéseit a következőképpen indok-
olta: „Ha egy szegény hivatalnok 10 napig nem jelentkezik szolgálati helyén,
kidobják az állásából. Egy katonatisztet hat hónapi szabadság után rendelkezési
állományba helyeznek. És egy egyetemi tanár megmaradhatott a közoktatásban
még akkor is, ha 15 éven át egyetlen óráig sem volt az előadó teremben. Ez
botrány és erkölcstelenség.“

A törvény ennek megfelelően valóban szigorú ellenőrzést foganatosított az
egyetemi tanárok munkásságával szemben. A XI. és XIV. cikkelyben részletesen
szabályozta a tanárok munkásságának felülvizsgálatát és a megtorló eljárásokat.
„A karok dékánjai — olvassuk a törvényben — az egyetemeken és más főiskolák
rektorai személyes felelősségük terhe mellett kötelesek ellenőrizni a tantestület
tagjainak az előadásokon és gyakorlati órákon való megjelenésben tanúsított
pontosságát. Intézkednek aziránt, hogy a tantestület tagjainak fizetéséből a szám-
vevőség vonja le az indokolatlan hiányszámlák megfelelő összeget. A tantestület
azon tagjait, akik az utolsó öt év alatt szabadságon voltak és ténylegesen még annyi
előadást sem tartottak, amennyi legalább egy iskolai évben szokásos, lemondottak-
nak kell tekinteni, azaz rendezhetik a nyugdíjra vonatkozó jogukat. Hasonló-
képpen lemondottaknak tekintendők és rendezhetik nyugdíjigényüket azok a ren-
des tanárok és rendkívüli tanárok (conferențiar), akik az utolsó öt év alatt szak-
tudományuk tárgyköréből semmiféle munkát nem közöltek.“

Amde ha a többi román egyetem között a kolozsvári sem elégítette ki egészen a hozzáfűzött tudományos várakozásokat, ezzel szemben román nemzeti és társadalmi jelentőségét mindenütt méltányolták és elismerték. Ez az elismerés és értékelés teljesen indokolt is volt. Az egyetem tanárai az erdélyi románság életének legfontosabb megnyilvánulásait állandó figyelemmel kísérték. A románság egyházi, művelődési, társadalmi és egészségügyi kérdéseinek éppen a kolozsvári egyetem román tanárai voltak a legbuzgóbb kutatói. E kérdések feltárásában, megvitatásában és a megoldási javaslatok kidolgozásában különösen a bölcsészeti és az orvostudományi kar tanárai buzgólkodtak. Az orvostanárok óriási szolgálatokat tettek az erdélyi román nép egészségügyének. E szempontból különösen két professzor játszott nagy szerepet: *Moldovan Gyula* és *Hajieganu Gyula*. Az előbbi az egyetem közegészségügyi és társadalom-egészségügyi intézetének vezetője, az utóbbi a klinikák igazgatója volt. Az erdélyi románság egészségügyét e tanárok különösen egyetemenkívüli munkásságukkal szolgálták. Moldovan és társai hatására pl. az Astra, az erdélyi románság legnagyobb közművelődési egyesülete, a Zilahon tartott 1926-i nagygyűlésen kimondotta, hogy ezentúl tevékenységének központi gondolata a biopolitika lesz. E kifejezésen fokozott egészségügyi tevékenységet, a román parasztság élettani viszonyainak alaposabb tanulmányozását és — főleg 1930 után — más nemzetiségűeknek a románságba való beolvasztását értették. Így az egyetem orvostanárainak irányítása döntő módon tette az Astra legfőbb céljává az erdélyi román parasztság egészségügyi és faji körülményeinek megjavítását. Ebben a munkában Moldovan mellett Hajieganu Gyula professzor is részt vett. Mint az Astra testnevelési alosztályának megszervezője és vezetője, megalapította a „Soimii Carpaților“ (Kárpátok solymai) nevű testnevelési szervezetet, mely az erdélyi román falvak ifjúságának katonai szellemű testi, erkölcsi és nemzeti nevelésével foglalkozott. A két orvostanárnak az Astra életében való szerepe később még nagyobb lett, mikor Moldovant az egyesület elnökévé választották. Az új elnök irányította az Astra bánági, székelyföldi és szatmárvidéki tevékenységét. Midőn az 1930-i népszámlálás adataiból kiderült a bánági román falvakban pusztító egyke, Moldovan orvosbizottságot küldött ki a kérdés helyszínen való tanulmányozására. A bizottság tapasztalatait *Râmneanțu Péter* dr. írta meg; beszámolója a román kormányzat egyke-ellenes intézkedéseinek alapját képezte. Hasonlóképpen Moldovan és orvosprofesszor kollégái készítették elő s hajtották végre a hirhedt székelyföldi vérvizsgálatokat, melyek nyomán a szörnyű székelyföldi „visszarománosító“ politika megindult. A székely kérdés eme beállítása különben először szintén a kolozsvári egyetem egyik segédtanárának, *Opreanu Szabin*-nak a munkájában jelent meg.

Az egyetem tanárainak az egyetemen kívüli tevékenységét sajnos nagyon gyakran magyarelles szempontok irányították. A tanárok egy része meg volt győződve a felől, hogy az erdélyi románság művelődésbeli emelkedése csak a magyar kultúra erőinek megsemmisítése révén biztosítható. Ebből a felfogásból érthető meg az az idegesség, mellyel a kolozsvári Református Teológián meg-

szervezett magyar tanárképző főiskolát szemlélték. Ghibu szerint ez az egyetem egyenesen „merénylet“ volt a román állam ellen. Lapedatu pedig nyíltan megírta, hogy „a magyar egyetem semmiféle formában, sem Kolozsváron, sem máshol az országban nem engedhető meg“. Ghibu és tanártársai valóban csakhamar be is zárták. A későbbi évek folyamán ugyancsak az egyetem tanárai voltak azok, akik minden lehető elkövettek az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos tevékenységének megakadályozására. E működésükben anyagi érdekek is vezették, mert szerették volna elvenni az EME óriási értékű tudományos gyűjteményeit. Természetesen tisztességes vásárlásra egy percig sem gondoltak; inkább az Egyesület működésének megbénításával akarták az EME vezetőségét a gyűjteményekről való lemondásra kényszeríteni. 1925-ben az egyetemi tanárok a vezetőséget alapszabályhamisítás miatt feljelentették. A feljelentés eredményeképpen az EME mellé *Drăganu Miklós* egyetemi tanárt kormánybiztossá nevezték ki. Ugyanabban az évben *Borza Sándor* egyetemi tanár 85 új román tag felvételi kérvényének előterjesztésével kísérletet tett az EME majorizálására, illetőleg elrománosítására. Mikor a vezetőség — felismerve a „jó szándékot“ — e felvétel ügyét az 1928-ban történt sürgetés után sem volt hajlandó elintézni, az egyetemi tanárok ismét feljelentették az Egyesületet, ezúttal a jogi személyiségek legfőbb fóruma előtt. De az a lépés sem vezetett a tőlük várt eredményre.

A tanároknak az egyetemen kívül végzett munkássága történetében egészen különleges helyet foglal el *Ghibu*, az egyik pedagógiai tanszék tanára. Az erdélyi román tanítókkal vívott már említett harca után, 1923-ban az erdélyi magyar egyházak ellen fordult és mindent elkövetett azok megsemmisítésére. Különösen a római katolikus egyházat akarta tönkretenni. „Tudományos“ munkásságának legnagyobb részét az erdélyi római katolikus egyház ellen írott könyvek és röpiratok alkotják. Amit egy szenvedélyes gyűlölettől áthatott tollforgató ember megtehet, Ghibu mind megtette a tőle kitűzött cél: a római katolikus Státus vagyonának elvétele érdekében. Ghibu harca tragikomikus volt: tragikus az erdélyi magyar katolicizmusra nézve, melynek rengeteg kellemetlenséget és kárt okozott, de komikus magára Ghibura nézve, mert elvakultságában sokszor annyira elveszítette józanságát, hogy a legtekintélyesebb román politikusokkal és tudósokkal került szembe. Iorgával, Titulescuval, Petrescu-Comnennel, Pop Valérral, és az egész román görög katolikus egyház vezetőségével egymásután összeveszett. Mikor aztán a Státus ügyében 1932-ben megkötött ú. n. római egyezmény aláíróját, Pop Valért megtámadta, a megtámadott erdélyi miniszter az „Acordul dela Roma“ című könyvében leleplezte Ghibu eljárását. Az érdeklődők elszörnyedve olvasták, milyen eszközökkel próbálta Ghibu céljait megvalósítani. Pop Valér kimutatta, hogy Ghibunak a Státus ellen írt „tudományos“ műveiben hemzsegnek a szándékos ferdítések, hibás fordítások és a rosszakaratú beállítások. Mikor ilyen módon megírt műveivel az illetékeseket nem tudta meggyőzni (e művek Pop Valér szerint inkább pamflettek voltak!), egyes román tekintélyeknek tőle kitalált nyilatkozataival akarta álláspontját alátámasztani. „Tartózkodom Ghibu

eljárásának bármilyen minősítésétől“ — írja könyvében erre vonatkozólag Pop Valér, aki egyebek között Ghibu egyik legnagyobb bűnének azt tartotta, hogy visszaélt az egyetemi tanárnak kijáró tudományos tekintéllyel s így a kolozsvári egyetemet rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta.

Valóban az erdélyi magyar és csakhamar a görög katolikus román közép-osztály is a kolozsvári román egyetem tevékenységét gyakran Ghibu „tudományos módszerei“ alapján ítélte meg. Ez pedig semmiesetre sem volt hízelgő az egyetem komolyságára nézve és a valóságnak sem felelt meg, mert Ghibu magatartását tanártársai nem mind helyeselték. Ghibu azonban nem sokat törődött azzal, hogyan ítélik meg magatartását. A szélsőséges egyetemi hallgatókat megnyerte céljainak. Így alkalomadtán számíthatott „tüntető“ támogatásukra, ami a román diák-viszonyok között nem volt megvetendő segítség. És nem véletlen dolog, hogy az 1940-es bécsi döntés ellen rendezett kolozsvári román tüntetéseket, melyeknek több ártatlan magyar áldozatul esett, éppen Ghibu irányította.

Az egyetem tudományos, társadalmi és nemzeti tevékenysége mellett az egyetemi ifjúság nevelésével is igyekezett foglalkozni. Nem egészen rajta mult, hogy valamennyi igyekezete közül ez sikerült legkevesbbé. Húsz éves fennállása alatt a román egyetem legsúlyosabb kérdése mindig az egyetemi ifjúság nevelése volt; a nevelés céljait azonban a sajátságos romániai helyzet miatt alig-alig lehetett ideig-óráig megközelíteni.

Az egyetem ünnepélyes felavatásakor Pușcariu rektor örvendezve említette meg a beiratkozott egyetemi hallgatók nagy számát, mely elérvén az 1880-at, — megnyugtatta az egyetem fejlődése felett aggódó románokat. „Összehasonlítás-képpen bátorkodom hozzátenni — mondotta Pușcariu — hogy a kolozsvári magyar egyetem fennállásának 31-ik évében is alig érte el ezt a számot, a straszburgi egyetem pedig, melyet a németek ugyancsak 1872-ben alapítottak a kolozsvárihoz hasonló célból, hogy 47 év mulva visszaadják annak a népnek, melyé jog szerint, ebben az évben 800 hallgatóval nyílt meg és most érte el az 1200-as létszámot.“ Valóban a kolozsvári román egyetem hallgatóinak száma már első évben rendellenesen alakult.

Románia viszonyaihoz képest ugyanis igen nagy volt az egyetemre tóduló ifjak száma s ez a szám az évek folyamán egyre növekedett. Az 1921—22-i iskolai év befejezése alkalmával Călugăreanu rektor már aggodalommal eltelve számolt be erről a jelenségről. „Az egyetemeknek az ifjúságtól való megrohanása, mondotta többek között, a háború utáni korszak jellemvonása. A tény jelentősége még nincs eléggé tisztázva. Vajjon a mai ifjú nemzedékeknek nagyobb-e a műveltség iránti vágya, mint a háború előtti nemzedékeké volt, vagy a roham csak az állásokra jogosító oklevélnek szól? Ezt csak a jövő tudja megmondani . . . Bár-mint is van, egy dolgot bizonyosan lehet látni: a mai ifjúság már nem ugyanazzal a felkészültséggel s nem ugyanazzal a komoly munkavágygal és erővel jön az egyetemre, mint a megelőző időkben.“ Călugăreanut kissé megijesztette a román diákság egyoldalú, vagyis számbeli fölénye. „Nem elég az, — mondotta — hogy

A román uralom alatt emelt egyetlen klinikai épület

Most az orr-, fül-, gége-, a belgyógyászati diagnosztikai, urológiai, sebészeti, fürdőgyógyászati klinika van részben vagy egészben elhelyezve benne. Az épület többszöri megszakítással másfél évtizedig épült

ezen a területen megvan a számbeli fölényünk; meg kell szereznünk a művelődésbeli fölényt is.“

Az érdekes rektor e jelenség felett érzett aggodalmai közepette elfeledkezett arról, hogy a román ifjúságnak a kolozsvári egyetemre való özönlése részben a román kormány hibás politikájának volt következménye. Erre a tényre maga Ghibu mutatott rá a királyhoz intézett emlékiratában. Megállapítása szerint a közoktatásügyi miniszter az 1921—22-i iskolai évre az erdélyi egyetemi hallgatók segélyezésére három és félszer nagyobb összeget szavaztatott meg, mint az ország összes többi tartományaiból származó főiskolások számára. A kolozsvári egyetemen 200-ról 400-ra emelte az ösztöndíjak számát. „Az ösztöndíjak számának felemelése következtében — írja Ghibu, — az a maga nemében páratlan jelenség állott elő, hogy a bölcsészeti, természettudományi és jogi karon ösztöndíjat adtak minden diáknak, aki azért folyamodott és mindezek ellenére még maradt kiadatlan ösztöndíj.“

Ilyen körülmények között nem lehet csudálkozni azon, hogy a román ifjúság évről-évre nagyobb számban tódult a kolozsvári egyetemre. Ennek következtében a szigorúbb kiválasztás és minőség kérdése háttérbe szorult. A beiratkozott hallgatók száma egyre emelkedett és csak az 1934—35-i iskolai évben kezdett lassanként apadni, elsősorban az ismét bevezetett szigorú felvételi vizsgák miatt. De a létszám-csökkenés ellenére a helyzet továbbra is aggasztó maradt. A román egyetem utolsó iskolai évének ünnepélyes megnyitása alkalmával,

1939. október 29-én a rektor, Stefanescu-Goangă, majdnem pontosan ugyanazokat a megállapításokat tette, mint egykori elődje 18 évvel azelőtt. A hallgatók létszáma 1938—39-ben is túlságosan magas volt. És az ifjúság készületlensége a helyzetet még súlyosabbá tette, mivel a rektor szavai szerint az ifjak „jórészt nélkülözték azt az alapos középiskolai felkészültséget és azt a magasabbrendű szellemi színvonalat, melynek hiányában nem lehet eredményesen szembenézni az egyetemi tanulmányokkal . . . Az utóbbi években az egyetemi hallgatók száma az ország lakosságához viszonyítva kétszeresen felülmulta a nyugati magas műveltségű és erőteljes tudományos hagyományokkal rendelkező országok egyetemi hallgatóinak létszámát . . . A tehetségek szigorú kiválasztása helyett a készületlen elemek valóságos beözönlése következett be a tanulmánygyörgy szorgalmas ifjak és az ország legmagasabbrendű érdekeinek ellenére.“

Az egyetemre tóduló ifjúság számának növekedése végzettszerűen összeesett az ifjak és az egyetem célkitűzése között megnyitott szakadék elmélyülésével. A román egyetemi hallgatók legnagyobb része nagyon hamar szembefordult az egyetem tanáraival. A tanulni vágyó és komoly diákság kisebbségbe került a politizáló többséggel szemben, mely csalódásai következtében nem a szintén politizáló tanárok, hanem inkább a már 1924-ben híressé vált vasgárdista vezér, Codreanu Zelea hatása alá került. Míg az egyetemi hatóságok a 27-féle egyetemi egyesületbe szétszervezett ifjúságot nehezen tudták egységesen irányítani és ellenőrizni, a vasgárda kapitánya eleitől kezdve eltalálta azt a hangot, mellyel hatni lehetett rájuk. A következmény nem is váratott sokáig magára. A román főiskolai ifjúság egyetemen kívül álló vezéreinek parancsára egyre gyakrabban megismétlődő politikai célú tüntetéseket rendezett. A legnagyobb tüntetések 1923-ban, 1928-ban és 1933-ban zajlottak le. Midőn 1933-ban Duca miniszterelnököt vasgárdista diákok meggyilkolták, a hatóságok erélyes intézkedésére egy kis ideig csend volt. De Codreanu nemsokára még nagyobb lelki hatalmat nyert az ifjúság felett. 1935-ben a kolozsvári orvostanhallgatók majdnem mind az ő hívei voltak s a többi karok hallgatóinak többsége szintén csatlakozott a „Mindent a hazáért“ (Totul pentru țară) nevű új formába öltözött vasgárda mozgalmához. A kissé későn ébredező egyetem hiába próbálta most már ösztöndíjakkal, új diákházzal s más kedvezményekkel a diákságot kivonni Codreanu hatása alól: nem sikerült. A román diákok koronázatlan királya ő volt és ő maradt kivégzése után is. Sőt: halála után az egyetemi hallgatók még nagyobb elkeseredéssel követték vezérük tanítását. Az 1938—39-i iskolai év állandóan növekvő erejű zavargások és tüntetések között telt el. A rektor előbb idézett beszéde szerint ezek a mozgalmak „alapjukban rázták meg azokat a rendre, fegyelemre és tekintélyre vonatkozó elveket, melyek nélkül semmiféle rendezett élet nem alakulhat ki.“ Sőt, a mozgalmak „az utóbbi időben titkos és terrorista jelleget öltöttek, gonosztettekbe süllyedve, melyek magát az állam biztonságát és belső nyugalma is veszedelembé döntötték.“ A komor szavak elhangzásakor valószínűleg senki sem gondolt arra, hogy néhány hét múlva éppen a rektor ellen elkövetett gyilkos merénylet fogja legszörnyűbb módon

hitelesíteni az évnyitó beszéd megállapításait. Stefanescu-Goangă ugyan felgyógyult a diákkóthosn előtt kapott revolvergolyók ütötte sebekből, de a román diákság még valószínűleg sokáig érezni fogja a sok szélsőséges cselekedet következményeit.

Amíg a román diákság tekintélyes része politikai mozgalmakba keveredve tulajdonképeni hivatásáról megfeledkezett, az egyetem kisebbségi hallgatói, köztük a magyar ifjak, lelkiismeretesen dolgoztak és tanultak. Számuk az első években jelentéktelen volt ; 1925 után azonban egyre növekedett. Az egyetem négy, illetőleg a gyógyszerészetivel együtt öt karán 1929—30-ban 753, 1930—31-ben 842, 1931—32-ben 935, 1932—33-ban 922, 1933—34-ben 1127, 1934—35-ben 945, 1935—36-ban 753, 1936—37-ben 570, 1937—38-ban 566, 1938—39-ben 553 magyar hallgató tanult. Létszámuk érdekes hullámmzása részben már utal a román egyetemen elfoglalt helyzetükre. Ez a szám 1933-ig szinte folytonosan emelkedett, attól kezdve egyre jobban csökkent. Hat év alatt a csökkenés 50%-os volt. Ez a jelenség a román kormányzat fokozott magyarellenes politikájából következett. Anghelescu minisztersége alatt szigorú felvételi vizsgát rendeltek el, mely a magyar fiúk közül különösen sok áldozatot követelt. Ez már rendes „numerus clausus“ volt a magyar diákok ellen, akiknek, ha boldogulni akartak, az érettségi után ez újabb szörnyű gátfutáson is át kellett esniök. Legnehezebb volt az orvosi karra bejutni. Sok magyar fiú kényszerült más pályára, mivel az orvosi kar tanárai elbuktatták a felvételi vizsgán.

A magyar hallgatók 1934-ig éveken át többségben voltak a gyógyszerészeti karon, 1930—31-ben pl. 38 román mellett 42 magyar tanult ezen a tudományszakon ; 1931—32-ben pedig 113 románnal 109 magyar, 30 német és 75 zsidó állott szemben. Anghelescu éppen ezért költöztette el Kolozsvárról a gyógyszerészeti kart. A kisebbségek majdnem ugyanilyen jó arányban szerepeltek a természet-tudományi kar néhány szakján is. Az egész egyetemet tekintve, arányuk általánosságban 35—40% körül váltakozott, de ha az igazán komoly és állandó tanulmányozással foglalkozó ifjúságot nemzetiségileg összehasonlítjuk, az egyetem nem-román hallgatóinak arányszáma minden bizonnyal felülmulta a románokét. Ők nem politizáltak és nem tüntettek. Magyarok, németek és más nemzetiségűek a jelentéktelen számú kivételt nem tekintve, kitartóan és keményen tanultak, mert csak így lehetett némi reményük a boldogulásra. Sokan a nyelvi nehézségek ellenére is kitűnő eredményeket értek el s kivívták román tanáraik legteljesebb elismerését. Igaz, hogy a tanárok általában megértőek voltak magyar diákjaik nehézségei és sajátos helyzete iránt. *Racovița, Marinescu, Lupaș, Pușcariu, Borza, Boila, Hațieganu* és más tanárok sok őszinte tisztelőt szereztek maguknak megértő, a komoly munkát megbecsülő magatartásukkal magyar tanítványaik között. Sajnos, a tanárok másik része hideg közömbösséggel, vagy éppen nyílt gyűlölettel kezelte magyar diákjait. Különösen hírhedt volt e szempontból *Ghibu*, a neveléstan és *Meruțiu*, a földrajz tanára. *Ghibu* majdnem minden didaktikai óráján talált alkalmat magyar-gyalázó kifejezések használatára. Gyakran ismételtette kedvenc jellemzését a magyarság „barbár ázsiai“ jellegéről.

Amint a fentiekből megállapítható, a kolozsvári egyetem élete ugyancsak változatos volt a román uralom húsz évig tartó korszakában. Története nagyon valószínűvé teszi azt, hogy a magyar államtól emelt épületek erőszakos elvétele nélkül a román állam csak nagyon gyenge egyetemet tudott volna felállítani, ha ugyan erre egyáltalán sor került volna. A román egyetem tehát a szó szoros értelmében magyar áldozatkészségből és magyar munkából épített alapon állott. Erre az alapra a románok egy angol-amerikai rendszerű egyetemi szervezetet akartak építeni. De a nem-romániai viszonyokhoz mért egyetem a román közélet bizánci természete miatt nem válhatta be a hozzá fűzött reményeket. Tanárainak sokszor elismerésreméltó tevékenysége ellenére, különösen az egyetemi ifjúság nevelése terén hivatását nem tudta betölteni. Midőn e nagy mulasztás felismerésének pillanata elérkezett, a történelmi igazságszolgáltatás is megnyilatkozott. Az erőszak alapján betelepedett román tanároknak el kellett hagyniok azt az épületet, mely húszéves idegen uralom után végre ismét kitárhatta kapuit a magyar tudósok és diákok előtt.

★

AZ EGYETEMI HALLGATÓK STATISZTIKÁJA

1919—1939

Tanévben	Jogi	Orvosi	Bölcs. nyelv. és történet tud.	Math.és term. tud.	Gyógy- szerész hallga- tók	Össze- sen	Magyar
1919—20.....	2007	1504	—	161	121	3793	?
1920—21.....		É v k ö n y v	n e m j e l e n t	m e g.			
1921—22.....	1197	828	238	132	52	2447	32
1922—23.....	1265	?	?	?	?	1265	?
1923—24.....	936	472	303	195	61	1967	?
1924—25.....	967	524	404	214	66	2175	?
1925—26.....	1073	577	489	218	—	2357	?
1926—27.....	1185	622	527	220	—	2554	?
1927—28.....	1147	509	578	355	152	2741	?
1928—29.....	1079	646	709	455	132	3021	?
1929—30.....	1519	767	735	625	111	3757	753
1930—31.....	1714	870	764	589	127	4064	842
1931—32.....	1691	955	684	463	331	4124	935
1932—33.....	1813	984	710	575	387*	4469	922
1933—34.....	1779	1048	691	554	—	4072	1127
1934—35.....	2184**	1005	808	403	—	4400	945
1935—36.....	1827	956	570	337	—	3690	753
1936—37.....	1341	862	587	401	—	3191	570
1937—38.....	1321	895	582	357	—	3155	566
1938—39.....	2364	898	508	324	—	4094	553

* Ezzel az iskolaévvvel megszűnt a gyógyszerészképzés, amelyet Bukarestben összpontosítottak.

** A nagyváradi jogakadémia megszüntetése, illetőleg bekebelezése eredményeként.

BIRÓ SÁNDOR

A SZÁMÜZETÉS ÉVEI SZEGEDEN

1920—1940

1921. október 19-én Szeged városának százados álma nyert megvalósulást: a Tisza-parti magyar metropolisban megnyitotta kapuit az egyetem. *Egyetem!* Párizs, Bologna, Pádva, Wittenberg, Utrecht és Oxford, továbbá Nagyszombat-Buda-Pest, Kolozsvár, Pozsony-Pécs és Debrecen után, íme a Magyar Alföld lüktető szívébe is elérkezett az európai nagyvárosok igazi éltető eleme, a „felsőbb oskolák coronája”: az universitas.

Pedig Szeged város nemes magisztrátusa már 1790-ben megtette az első lépéseket, hogy a piaristák 1721-ben megnyílt gimnáziuma fölé „a Philosophiának is széket emelhessenek”. A város pénztárából évi 600 forintot ajánlanak fel a kegyesrendi atyáknak a bölcsészeti osztályok vezetéséért és hajlandók könyvtárat is állítani, melybe „az Európai Tanultak Társaságaiknak, a hiresebb Utazók írásainak, a magyar történetek szerzőinek szemenszedett könyveit” fogják elhelyezni. Rövidesen meg is nyílt a logikai, majd a fizikai osztály, amelyeknek az első évben 16, illetőleg 58 növendékük volt. A tanulók száma gyorsan növekedett, mert — ahogy a szabad királyi város tanácsa előterjesztésében írta — „a Tisza folyó a város mellett folyik, halban bővelkedik és így megkönnyíti a tanuló ifjúság ellátását”, meg azért is, mert Szeged városában meg tudják akadályozni az odaseregülő ifjúságnál „a házonkívüli hálást és tisztességtelen bujkálást.” A bölcséleti főiskola növendékeit filozófusoknak nevezték; joguk volt a pesti egyetem bölcsészettudományi karán doktori szigorlatra is jelentkezni.

Ez a tanfolyam mégsem volt igazi főiskolának tekinthető és így már 1802-ben a tanácsí jegyzőkönyvben nyomát találjuk annak, hogy esedező írást kívánnak küldeni ő felségének: helyezze a pozsonyi jogakadémiát Szegedre. Már ekkor felajánlotta a tanács, hogy esetleges új építkezéshez hajlandó telket is adományozni. Ám a napoleoni háborúkat követő nehéz gazdasági viszonyok, úgylátszik, nem kedveztek a terv megvalósításának; mégis 1827-ben már újabb felségfolyamod-

ványt dolgoznak ki egy jogtudományi tanfolyam engedélyezése ügyében. Szegednek azonban nincs szerencséje. Kérése ekkor sem talál meghallgatásra, úgyhogy fél évszázadig el is hallgatnak a főiskola szerzésére irányuló törekvések. Amikor azonban 1878-ban Pozsony város az ország harmadik egyetemének felállítását sürgeti, mégpedig saját falai között, Szeged újból megmozdul és ettől fogva szüntelenül hangoztatja igényét.

A harmadik magyar egyetemért megindult városok közti harc során főképp Szegednek a Délvidék magyarosításával kapcsolatos feladatait húzták alá az emlékiratok, újságcikkek és röpiratok szerzői. „Ezer négyszögmérföldön a tiszta magyarlakta Alföldön nincs az államnak egyetlen művelődési intézete, amiből nyilván látszik a nagy sérelem, amely Szegeden apáról fiúra száll, amelynek kiküszöböléséért örökös a kérelem s az állam részéről örökös az elutasítás, pedig így a magyar vidék adózásából a nem magyar vidék kiművelése következik be. Nem az a kérdés ezek után, hogy van-e szükség harmadik egyetemre, hanem az, hogy miért nincs már régen az Alföldön“. Hiába volt azonban minden érvelés és a városnak minden áldozatkészsége, amellyel legutóbb 1910-ben a harmadik egyetem céljára pénzértékben már 12,074.110 korona értékű áldozatot volt hajlandó vállalni, Szeged helyett Pozsony és Debrecen kapta meg a harmadik és negyedik egyetemet. Pedig az egyetem részére felajánlották többek között a városi múzeumot és könyvtárat, vállalták egy 600 ágyas új kórház építését, a közkórház újjászervezését, a szemkórház kibővítését, az egyetemi fűvészkert részére pedig 50 holdnyi terület átengedését is.

A nagy összeomlás, az ország megcsonkítása és a kolozsvári egyetem menekülése hozta meg Szeged számára a régi kívánság teljesülését. Már a román megszállás kezdetén több egyetemi hallgató, főleg a katonaviselt ifjúság kimenekült Kolozsvárról és Budapest helyett, ahol akkoriban a vörös terror dühöngött, a francia megszállás alatt mégis csak szabadabban léleklő Szeged városában keresett menedéket. *Somogyi Szilveszter*, a város polgármestere még 1919. május 19-én felkérte az erdélyi egyetem tanárait, hogy jöjjenek Szegedre és vizsgáztassák le ott az összeverődött ifjúságot. Később diákküldöttség is kéri a tanárokat, hogy jöjjenek Szegedre. A professzorok azonban nem hagyják el őrhelyüket csak akkor, amikor 1919 nyarán egyiket a másik után utasítják ki az egyetem ősi székhelyéről. Sokan házukat, bútoraikat, sőt ruháikat is elkótyavetyélve kénytelenek néhány nap alatt elhagyni kincses Kolozsvárt, úgyhogy 1919. november 26-án már több mint húsz egyetemi tanár tartózkodik Budapesten, akikkel *gróf Bethlen István* erdélyi miniszter *Imre Sándor* és *Tóth Lajos* kultuszminisztériumi államtitkárok jelenlétében megbeszélést tart az egyetem magyarországi ideiglenes elhelyezkedése ügyében.

Néhány nap múlva Szeged küldöttsége Somogyi polgármester vezetésével kéri, hogy Kolozsvár egyetemét Szegeden juttassák otthonhoz, ahol a város negyven tanári lakást, az egyetemi hallgatók részére internátusokat, valamint megfelelő klinikai és előadói helyiségeket is rendelkezésre bocsát. Az akkori

kultuszminiszter, *Haller István* ígéretet is tett, hogy hajlandó Szegeden elhelyezni az egyetemet, ha a száműzetés ideje valóban hosszabb ideig tartana. Az egyetem tanári kara *Schneller István* prorektor vezetésével kilenctagú bizottságot alakít azzal, hogy tárgyalja meg az illetékes hatóságokkal a szegedi elhelyezés ügyét. Ez a bizottság, amelyben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot *Tóth Lajos* államtitkár képviselte, 1920. január 12-én érkezett Szegedre. A város vezetősége, elhangzott ígéreteihez híven, egész sor épületet ajánlott fel az egyetemi intézetek, valamint a tanárok és a diákok elhelyezése számára. A bizottság a felajánlásokat elfogadva — az orvostudományi kar kivételével — az egyetem elhelyezését az átengedni szándékolt épületekben lehetségesnek tartotta. Még ez év nyarán a miniszter is megjelent Szegeden és jöllehet időközben Debrecenből olyan értelmű előterjesztés érkezett, hogy helyezték oda az egyetemet és formailag ugyan külön választva, de valójában együtt tartva meg az előadásokat és gyakorlatokat, így mentse át Kolozsvár egyetemét a honatalanság keserű napjain, — az új miniszter, *Vass József* mégis úgy dönt, hogy nem fogja a menekült egyetemeket egy városba tömöríteni. Javaslatára az 1921. február 1-én tartott minisztertanács úgy is határozott azután, hogy a pozsonyi Erzsébet tudományegyetemet Pécsre, a kolozsvári egyetemet pedig Szegedre helyezik.

Nehézséget okozott még, hogy az akkori igazságügyminiszter nem akarta átengedni a szegedi kir. ítélőtábla épületét, ami pedig lehetetlenné tette volna a jogi kar és a központi hivatalok elhelyezését. De végre ez a nehézség is elsimult és május 27-én Vass miniszter törvényjavaslata az egyesített közoktatásügyi és pénzügyi bizottságok elé került, melyeknek kedvező votuma után június 17-én a nemzetgyűlés a törvényjavaslatot egyhangúan elfogadta. Magyarország kormányzója az egyetem új székhelyét meghatározó törvényt június 26-án hirdette ki és az, mint az 1921. évi XXV. törvénycikk került bele a magyar Corpus Jurisba. Szeged másfél százados küzdelem után tehát végre megkapta egyetemét, melynek intézményeit, tanárait és főképp ifjúságát a város polgársága nagy szeretettel fogadta. Igaz, hogy a törvény első paragrafusa szerint a székhelyét Trianon következtében elvesztett kolozsvári egyetemet csak „ideiglenesen“ helyezték el Szegeden, a város azonban tudta, hogy onnét többé azt elvinni már nem lehet.

Az egyetem áttelepítésének előkészítési munkálataira *Szandtner Pál*-nak, a politika nyilvános rendes tanárának személyében az egyetem rövidesen kormánybiztost is kapott és az ő fáradhatatlan, tevékeny és lelkes munkájának volt köszönhető, hogy az egyetem már néhány hónap múlva, október 10-én országgraszoló ünnepség keretében megnyithatta kapuit.

Feledhetetlen emlékű marad ez az ünnepség, melyen a Kormányzó Úr jelenlétében Zadravetz István katolikus tábori püspök és a Kolozsvárról Pestre hívott Ravasz László, a dunamelléki egyházkerület református püspöke megáldotta az új otthont talált egyetemet. Az új rektor, *Menyhárt Gáspár*, átvéve a rektori

lancot, fogadalmat tett: tanár és tanítvány a száműzetésben is arra fog törekedni, hogy mintaegyetem alakuljon ki a Tisza partján.

Az első hónapok, sőt az első esztendő is szinte ugyanazokkal a nehézségekkel teltek el, mint amelyek az egyetem alapítását annak idején Kolozsvárott kísérték. De meg volt a törhetetlen hit tanárokbán és tanítványokban egyaránt, hogy mindenkinek a legtöbbet és a legkiválóbbat kell nyújtani, hogy bizonyíthassák az egyetem szükségességét és érdemességét éppen azokban az időkben, amikor a gazdasági viszonyok nehézségei a közvéleményben egyetemellenes hangulatot kezdtek teremteni. Már az első év végén nagy feladat nehezedett az egyetem tanácsára; ekkor kellett ugyanis megünnepelni az egyetem alapításának első félszázados fordulóját. Mindenekelőtt elhatározták, hogy megiratják az egyetem történetét. Erre a neves történész, *Márki Sándor* vállalkozott. Kieszközölték, hogy a régi királygyűrés doktoravatások helyébe „*sub auspiciis Gubernatoris*“ történhessék az egyetem kiváló növendékeinek doktorrá avatása; tervbevették közéleti kitűnőségek díszdoktorrá-avatását és mindezek mellé sikerült megnyerni a Kormányzó Úr magas megjelenését is, aki ebben az egy tanévben megjelenésével kétszer is megtisztelte a száműzötteket.

1922. június hó 29-én zajlott le a székhelyét vesztett egyetem újbóli alapításának félszázados évfordulóján tartott megható ünnepség. A rektor megnyitó beszédében rámutatott arra, hogy amikor a nemzet „a maga rettenetes szerencsétlenségében a föltámadásába vetett erős hittel és a mult méltányoló megértésével megmentette magának egyetemünket“, még egyszer valóra váltotta az egyetem alapítólevelének kiadása alkalmával elhangzott rektori beszéd ama jóslatát: „*valahányszor a hont dúló véres harcok után a nemzet magához térhetett s a romok felépítésébe kezdett, a haza erősségei közül az egyetemet soha ki nem feledé*“. Valóban: a megcsönkített és megalázott nemzet töretlen erejének egyik legszebb bizonyítéka volt, hogy nem hagyta veszendőbe hontalanná vált főiskoláit és ha egy évtized multán is, de Kolozsvár egyeteme Szegeden valóban korszerű és európai színvonalú elhelyezéshez jutott.

Tóth Károly jogi kari dékán azt fejtegette ünnepi beszédében, hogy a mostani helyzet sokban hasonlatos az abszolutizmus korszakához: „Akkor is: nem egy hatalom ereje, hanem a nagyhatalmaknak reánk kedvezőtlen csoportosulása okozta vesztünket. A fennmaradás és a tisztességes felemelkedés eszköze akkor is a passzivitás volt. Akkor sem kellett más, mint a nagyhatalmaknak új, reánk kedvező átcsoportosulása, az erőviszonyok eltolódása és megjött a feltámadás. Így van most is és így lesz most is. Mi maroknyi magyar nép porszem vagyunk a nagyhatalmak erőviszonyaihoz képest. Sorsunk ezért a külső erők mikénti összetételétől függ. Kicsinységünk baj esetén fogalmilag involválja a passzivitást. De bármi picike pont vagyunk is mi, mégis olyan kemény kvarckristály vagyunk, melyet, miként a mult mutatja, egykönnyen összemorzsolni nem lehet és amelyre a nagyvilágnak szüksége van“. Majd így folytatta: „Azok közül a válaszok közül, melyeket meghívó-leveleinkre a külföldi egyetemektől kaptunk,

A szegedi egyetem központi épülete

egy volt az, amely különösképpen megfogta az én lelkemet. A giesseni egyetem válasza ez. A nagy germán szellem szólal meg benne. Azt írják nekünk : „biztosan hisszük, hogy *nektek csak a székhelyetek változott, a lelketek nem*. Hogy éppen olyan erősek és megfélemlíthetetlenek vagytok, mint voltatok“. Mi azt üzenjük ebben az ünnepélyes pillanatban a giesseni egyetemnek : hogy nem fognak bennünk csalatkozni. Mi itt a nagy magyar síkság kellős közepén élő tilalomfa vagyunk. Mi a Nagy Magyar Alföld nyugalmát állandóan felverő, az egeket ostromoló sikoltás vagyunk. Mi bele zúgjuk a fergetegbe, bele a sötét magyar éjszakába : hogy mi ebbe bele nem nyugszunk, mi tovább dolgozunk törhetetlenül a nemzet jövőjéért. Mi élni akarunk ! A Tisza partján van egy fehér szobor. Gyászfátyol takarja homlokát. Ez a fehér szobor mi vagyunk. És amit mi hirdetünk, természet törvénye az. Mi hirdetjük azt, hogy nem lehet emberi akarat, földi erővel elsöpörni a Kárpátok hegykoszorúját ; nem lehet háromfelé vágni a magyar Tiszát, nem lehet húsz millió ember lelkéből kiölni a hazaszeretetet“.

Nem is telt el két évtized azután, hogy ez a beszéd elhangzott és íme máris leoldottuk a gyászfátyolt a tiszaparti szobor homlokáról — szabad lett Erdély egy része és a száműzött egyetem visszatért elhagyott otthonába. Visszatért, mert olyan rendíthetetlenül hívő férfiak tartották a feltámadásban való hitet, mint pl. a növénytan professzora, aki a száműzetés hosszú éve alatt is következetesen használta régi címét : „a kolozsvári egyetem tanára — Kolozsvár, Majális-utca 23. — ideiglenesen Szegeden“.

A jubileumi ünnepségnek külön fénypontja volt az első sub auspiciis Gubernatoris doktorráavatás, melynek során *ifj. kövesdi Boér Elek* és *Diószeghy István* az államtudományok, *ifj. Dudich Endre* pedig a bölcsészettudományok doktorává avattatott. Az elsőnek avatott Boér Elek most már a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára, a zoológus Dudich Endre pedig a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetemnek professzora, az ugyancsak sokra hivatott Diószeghy István azonban fiatalon váratlanul elhunyt. Az avatandókhöz maga a Kormányzó Úr intézett beszédet, átnyujtva a vasgyűrűket, mondván: „Egyűrűk komor vasanyaga, mely megfelel az ország mai nehéz helyzetének, emlékeztesse Önöket mindenkor a haza iránti komoly feladataik teljesítésére.”

Különös meghatottsággal folyt le az ünnepség következő szakasza is, melynek keretében az egyetem díszdoktorává fogadták *vitéz József kir. herceg* Ő Fcn-ségét „a katonai egészségügy és az életmentés terén szerzett elévülhetetlen érdemeiért”, az orvostudományi karnak még 1918. május 31-én tartott ülésében hozott határozata értelmében. Erdély védelmének hős és katonái által rajongásig szeretett hadvezére köszönő szavaiban így emlékezett az egykori küzdelmes időkre: „Ha a csatákban és kórházakban vérző sebekkel borított, szenvedő bajtársaimat istápoltam; ha a halál nehéz órájában szeretettel mellettük állottam: úgy azzal csak multhatatlan hálámnak nagyon picinyke jelét adtam; ha emberéletet mentettem, azt a testvéri szeretet sugallotta és azon bámulat, mellyel hazánk vértanui iránt viseltem, kiknek sorsát megoszthatni leghőbb vágyam volt”.

Az ünnepély további folyamán az egyetem *gróf Bethlen István* miniszterelnököt, *Somogyi Szilveszter* szegedi polgármestert, *Dohnányi Ernő* zeneakadémiai tanárt, *Tóth Lajos* kultuszminisztériumi államtitkárt és *Scherffel Aladár* botanikust honoris causa doktorrá avatta.

★

A város és az állam lelkes és áldozatkész összefogása rövid idő alatt biztosította az egyetemnek első elhelyezését, bár egyelőre csak ideiglenesen, mégis тұrhetően. Az igazságügyminiszter átengedte a királyi ítélőtábla Dugonics-téri hatalmas kétemeletes palotáját a jog- és államtudományi kar, az egyetemi könyvtár és a rektori hivatal számára. Az állami főgimnáziumban találtak otthont az állat-, növény- és ásványtani intézetek, valamint a fizikai és kémiai laboratóriumok. A felső fémipari szakiskolában nyílt meg a sebészeti és a belgyógyászati klinika, míg a nemzeti hadsereg egyik csapatkórházában a bőrgyógyászati klinika részére biztosítottak elhelyezést. Az elme- és idegyógyászati klinika a városi közkórházban, míg a gyermekgyógyászati klinika a városi gyermekkórházban helyezkedett el. Az állami bábaképző intézetből nőgyógyászati klinika, a szemkórházból pedig szemklinika lett. A Magyar Kir. Államvasutak is átengedett egy hatalmas épületet, az ú. n. Leszámoló Palotát; itt az egyetem bölcsészeti, nyelv- és történettudományi kara jutott helyiségekhez. A Délvidéki Magyar Közművelő-

dési Egyesület (DEMKE) internátusából alakult a Horthy Miklós kollégium.

Szeged városa a felsorolt ingatlanok átengedése mellett az egyetem új klinikai telepének kiépítése, valamint a Fogadalmi Templom-téri épületek céljaira kb. 10 hold terjedelmű ingatlant engedett át, a szőregi határban pedig 20 kat. hold kiterjedésű területet az egyetemi botanikus kert céljaira, végül az egyetemi sportpálya építkezésére Új-Szegeden 4 hold területet adott át, mindezeket örök használati joggal. Készpénzben a város a következő áldozatokat hozta: a klinikai telep létesítéséhez 3,535.000, a Fogadalmi Templom-téri épületcsoport létesítéséhez 900.000, a kisajátítások kapcsán felmerült kitélepítési költségekre kb. 180.000, végül a Horthy

Kollégium céljaira megvásárolt DEMKE-palota vételárához a félösszeggel, kb. 375.000 pengővel járult hozzá.

1922-ben *gróf Klebelsberg Kunó* került a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium élére, ahonnan közel egy évtizeden keresztül széleskörű tudással, hatalmas látókörrel és nem a csonka-ország, hanem a megnagyobbodó, a teljes Magyar Birodalom számára szolgálóan irányította közoktatásügyünknek és tudománypolitikánknek fejlődését olyan ütemben és olyan keretekben, amelyek a maguk eredményességével hosszú időkre biztosították e területeken a korszerű színvonalat. Klebelsberg gróf szívéhez külön hozzánőtt a szegedi egyetem kiépítésének és fejlesztésének gondolata. Nagy alkotásainak sorában egyik legelőkelőbb helyet foglalja el az egyetem telepítése, melynek révén egyrészt azáltal, hogy a klinikák az azelőtt meglehetősen elhanyagolt Tisza-partnak adtak új és impozáns képet, másrészt pedig azáltal, hogy a Fogadalmi Templom körül volt

Gróf Klebelsberg Kunó
1875—1932

A fogadalmi templom

óvárosi apró földszintes házak dzsungelének lebontása után bármelyik klasszikus olasz város főterére odaillo árkaodos épülettömböt és piazzát varázsolt, az alföldi parasztváros jellegét ugyancsak magánhordozó Szegedből ezekkel az építkezésekkel keltette életre a város lakói által mindig álmодott, de öelötte megvalósítani nem tudott Tisza-parti metropolist.

Az egyetemi építkezések két időszakban zajlottak le. A legsürgösebb és legfontosabb volt a klinikák korszerű elhelyezése, melyeknek felépítése nemcsak az orvostanhallgatók tudományos készségét volt hivatva biztosítani, hanem a déalföldi részek meglehetősen elmaradt

közegészségügyi viszonyainak lényeges feljavításához is kiinduló pontul szolgált. *Korb Flóris* műépítész készítette el a klinikák terveit és az épületek ugyancsak az ő vezetése mellett 1924—29 között épültek fel. Klebelsbergnek kivételesen sikerült nagyobb összegeket biztosítani az állami költségvetés keretében arra a célra, hogy valóban korszerű építményeket létesíthessen. A külföldi kölcsönökből biztosított ú. n. hasznos beruházásokból az 1924/25. és 1925/26. években egyenként 1,160.000 P, az 1927/28. évben 2,320.000 P, és végül 1928/29-ben 700.000 P, összesen tehát 5,340.000 P; a kultusztárca költségvetésében pedig 1926/27-ben 464.000 P, majd folytatólagosan két éven át 750—750.000 P, végül az 1931/32. évvel bezárólag háromszor 700.000 P, így tehát összesen 4,064.000 P és az egyetemi internátus építésére az 1926/27. évben még 280.000 P bocsátatott rendelkezésre, úgyhogy a klinikai épületcsoporthoz az állam a Trianont követő megnehezült gazdasági viszonyok ellenére is 9,684.000 P-vel járult hozzá. Ebből az összegből egyenként átlag 1,800.000—2,000.000 P költséggel felépült a gyermek-, a sebészeti, a bőrgyógyászati, a belgyógyászati és a nőgyógyászati klinika, valamint a Horthy Miklós inter-

**A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM RENDES ÉS RENDKIVÜLI HALLGATÓINAK SZÁMA
AZ 1921—40. TANÉVEKBEN**

K a r o k	1921—22	1922—23	1923—24	1924—25	1925—26	1926—27	1927—28	1928—29	1929—30	1930—31	1931—32	1932—33	1933—34	1934—35	1935—36	1936—37	1937—38	1938—39	1939—40	
Jog- és államtud. kar	650	824	945	983	1022	1156	1327	1535	1761	2007	2096	2053	1935	1833	1621	1482	1395	1329	1267	
Orvostud. kar	Összesen	1069	1116	1034	849	810	760	743	746	742	794	735	756	747	756	655	616	529	523	464
	Ebből II. éves gyógyszerész ...	—	108	147	103	80	78	105	133	88	103	75	85	60	75	55	62	52	73	65
Bölcsészet- tudományi kar	Összesen	76	65	79	109	111	176	210	365	538	753	843	792	762	750	777	815	849	893	926
	ebből:																			
	Polg. isk. tanár...	—	—	—	—	—	—	—	69	167	277	364	375	366	390	459	523	619	661	714
Apponyi- kollégista	—	—	—	—	—	—	—	—	38	81	64	31	38	45	47	43	26	43	58	
Matematikai és természet- tudományi kar	Összesen	182	234	185	183	201	233	300	363	479	467	517	502	531	520	521	511	540	558	595
	Ebből I. éves gyógyszerész ...	—	131	83	64	74	77	112	69	71	63	67	45	65	32	53	36	51	39	38
	Polg. isk. tanár...	—	—	—	—	—	—	—	81	138	128	159	157	166	193	206	237	263	274	286
	Apponyi- kollégista	—	—	—	—	—	—	—	—	22	42	27	16	9	19	21	9	14	19	26
Összesen	Egyetemi	1977	2239	2243	2124	2124	2325	2580	2859	3155	4393	3577	3524	3396	3212	2841	2612	2391	2306	2168
	Főiskolai	—	—	—	—	—	—	—	150	365	528	614	579	579	647	733	812	922	997	1084
	Együtt:	1977	2239	2243	2124	2124	2325	2580	3009	3520	4921	4191	4103	3975	3859	3574	3424	3313	3303	3252

A Nemzeti Emlécsarnok baloldali folyosója

ságos fiók- vagy helyesebben testvérintézményévé emelte az egyetemnek.

A polgáriiskolai tanárképzésnek egyik legfontosabb újítása ezzel kapcsolatban az volt, hogy a tanulmányi időt négy évre emelte és hogy a polgáriiskolai tanári oklevél magánúton többé nem volt megszerezhető. A tanárképzés magasabb színvonalát biztosította, hogy a tiztagú igazgatótanács elnöke és három tagja mindig egyetemi tanár. Ennek az igazgatótanácsnak a főiskolát érintő személyi, anyagi és tanulmányi ügyekben való intézkedésen kívül éppen egyik legfőbb feladata az egyetem bölcsészeti és természettudományi kara, valamint a főiskola közötti tanulmányi együttműködés megfelelő és zavartalan szabályozása. A főiskola új szervezeti szabályzata ugyanis kötelezővé tette, hogy a hallgatók egyik főszaktárgyukból rendszeres egyetemi tanulmányokat folytassanak. Tárgyaikból nemcsak a főiskolán, hanem az egyetemen is kollokválnak és kötelesek az ottani szemináriumi és laboratóriumi munkákban is gyakorlatilag résztvenni. A tanítási gyakorlatban való jártasságot pedig a főiskola mellett megszervezett gyakorló polgári iskola fiú- és leányosztályaiban sajátítják el. A második és negyedik év végén szaktárgyaikból vizsgálatot tesznek, melynek eredményeképp megkapják

nátus céljaira átépítették a DEMKE-től megvásárolt palotát és ugyancsak a tőszomszédságban a Budapestről levitt és újonnan átszervezett m. kir. Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát. 1928-ban ugyanis a szegedi egyetem benépesítésének fokozásacéljából Klebelsberg gróf az addig Budapesten székelt és két különböző főiskola jellegével bíró Polgári Iskolai Tanár- és Tanárnőképző Főiskolákat — amelyek közül az egyik a Győri úton volt ú. n. Praeparandia épületében, míg a másik az Erzsébet Nőiskolában talált otthont — Szegedre helyezte át, szervezetileg egyesítette és azaz, hogy bizonyos előadások hallgatását kötelezővé tette az egyetemen, való-

a főiskolai oklevelet ; ennek birtokában viszont az ugyancsak a főiskolával kapcsolatos és tanítóképző-intézeti tanárok képzésére szolgáló Apponyi Kollégiumnak lehetnek tagjai.

A természettudományi kutató intézetek elhelyezésére szolgáló úgynevezett templomtéri épületcsoport *Rerrich Béla* műépítész tervei szerint és vezetése mellett 1929—1930 között épült fel. Ugyanez évben át az államvasutaktól átengedett ú. n. leszámoló palota, ahová a bölcsész- és a természettudományi kari intézetek kerültek. Ezekre az építkezésekre az állami költségvetésben 1928—33 között összesen 3,725.800 P, Szeged városa részéről pedig 900.000 P irányozta-

tott elő, amihez hozzájárult még 400.000 P az említett palota-átalakításra. A város és az állam valóban hatalmas erőfeszítéseket tett tehát, amikor a Kolozsvárról elmenekült egyetem részére Szegeden új otthont emelt, amely a dolgok rendjénél fogva, különösen a klinikák és a természettudományi intézetek elhelyezésénél, nemcsak korszerűbb, hanem feltétlenül szélesebb kereteket is biztosított az egyetemnek annál, amivel Kolozsvárott rendelkezett. A szegedi egyetemi építkezések mindent összevéve 17,845.000 pengőbe kerültek, amihez a kincstár 13,410.000, a város pedig 4,435.000 pengővel járult hozzá. Olyan összegek ezek, amelyeket az ország és különösen magának Szeged városának népe, gazdasági erejének végső megfeszítésével, csak úgy és azért tudott összehozni, mert magáévá tette Klebelsberg Kunónak a magyar kultúrfölény meglétéről és akarásáról hirdetett felfogását és mert nem a megcsonkított haza erőszakkal leszorított életszínvonalához igazodva fogott hozzá az új egyetemi székváros kiépítéséhez, hanem már akkor is és mindig az lebegett a nemzet minden tagjának szeme előtt, hogy a magyar művelődés és tudomány ez újonnan épülő megszentelt csarnoka arra lesz hivatva, hogy Birodalmunk dél felé táruló kapuja legyen, ahová nemcsak

A Nemzeti Emlécsarnok jobboldali folyosója

*Temesvári Pelbárt reliefje
a Nemzeti Emlécsarnokban*

Horgosról és Szőregről fognak elindulni a tudást szomjazó ifjak, hanem Újvidékről, Versecről, Pancsováról is, arról az egész magyar Délvidékről, amely fölött, nem kétséges, hogy újból és nemsokára a magyar nemzet fogja kiterjeszteni impériumát. És íme nem múlt el két évtized sem azóta, hogy Szegeden az egyetem megnyitotta kapuit : a Gondviselés kegye, az európai nagyhatalmak súlyában előállott döntő változás és dicső honvédségünk szuronyainak ereje, amelyek hegyén diadalmas boldogsággal csillogott meg a húszéves nagypéntek után 1941 húsvétjának a magyar fel-támadást jelentő és hozó pirosuló napsugara, mára már csakugyan lehetővé tette, hogy Szeged egyetemének

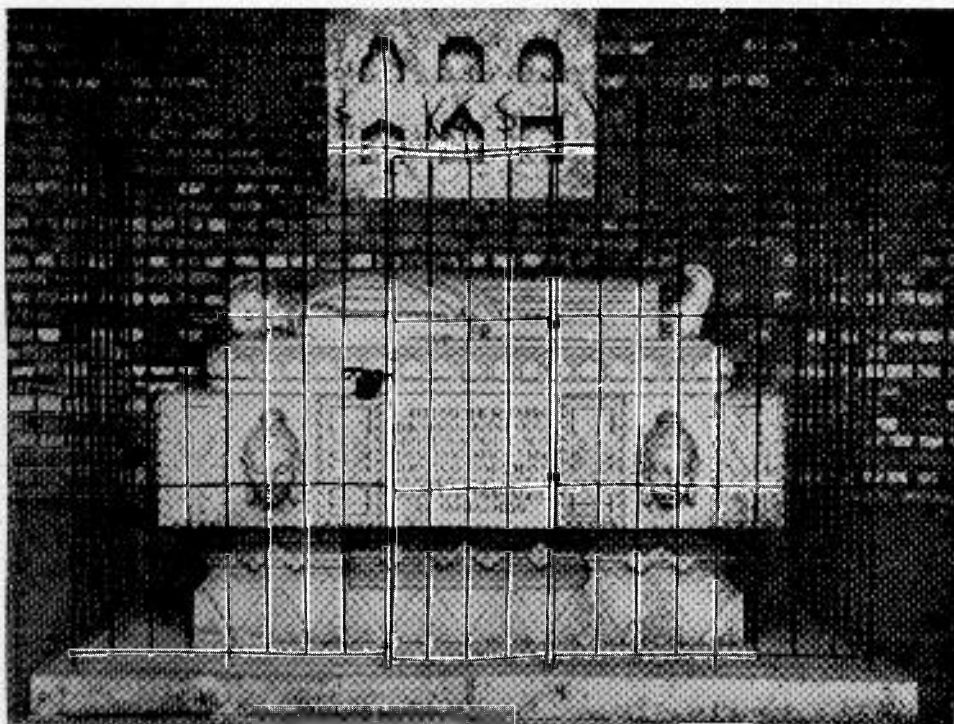
épületei a Délvidék fiatalságát is befogadhassák csarnokaikba.

1928. január 10-én ült össze Klebelsberg Kunó gróf elnöklésével az a bizottság, amely hivatva volt dönten a szegedi fogadalmi templom környékének rendezésére kiírt tervpályázat ügyében. Hazánkban előzőleg egyedül a budapesti Szabadság-tér épült ki céltudatos elgondolás és tervpályázat alapján, míg városaink régebbi belső elrendeződése teljesen a véletlen alakulására volt bízva. Talán a török háborúk folytonos csatározása s az Alföldön a monumentális építkezéshez szükséges kő hiánya az oka, hogy nekünk nincsenek olyan tereink, mint Rómának, ahol a Szent Péter katedrális előtt Bernini csodás alkotása, vagy a Kapitóliumon Michelangelótól tervezett Piazza örökre felejthetetlenek maradnak a szemlélő számára. Klebelsberg alkotó zsenije hívta életre Magyarország legszebb terét is, amikor sok támadás ellenére is meghirdette a tervpályázat programját :

„Az eszmei tervpályázat célja a háború utáni Magyarország egyik legnagyobb-szabású építészeti alkotásának — a szegedi fogadalmi templomnak — méltó környezetbe való helyezése és a templom előtt egy művészi, bensőséges és ünne-

pélyes tér kialakítása. A tér három oldala azonos párkánymagassággal bíró, a földszinten árkádokkal ellátott kétemeletes középületekkel övezendő. A tér keleti oldalát három zárt sorban emelendő egyetemi épület, nyugati oldalát a püspöki palota, déli oldalát a gimnázium udvarának takarása céljából egy keskeny középület foglalják el, melyek egymással és a templom építési kiképzésével összhangban belső rendeltetésüknek megfelelő diszkrét elhatárolással képzendők ki. A tér közepén és esetleg a templommal szemben emelendő középület homlokzatán díszes kút vagy emlékmű, pl. hősök szobra talánna méltó helyet. A püspöki palota déli homlokzatára a Boldogasszony-sugárút tengelyében szintén alkalmas emlékmű kívánkozik. A Boldogasszony-sugárútról és az Árpád-utcáról jövő forgalom lebonyolítása céljából a déli oldalt lezáró épületnek az egyetemi épülethez és a püspöki palotához való csatlakozásánál a kocsit az épület alatt átvezetendő. A tér elején lévő kis kápolna szükség esetén lebontandó.“

Tizennyolcan adták be pályázatukat e felhívásra a magyar építészek legjobbjai közül. A bíráló bizottság a 4.000 pengős első díjat Rerrich Bélának, a 3.000 pengős díjat Wälder Gyulának, a 2.000 pengős harmadik díjat pedig Hány Gézának ítélte oda. A bírálati szakvélemény a maga lapidáris stílusában

Kőrösi Csoma Sándor emlékműve a szegedi Pantheonban

a pályanyertes tervezetet mindössze a következőkben emeli ki a többiek közül : Tervező egyszerű, modern, tökéletesen konstruktív építész kiképzést alkalmaz, a templom építész anyagául a nyers téglát használja és a nyílásokat kőkeretekbe foglalja . . . A tér építészeti kiképzése feltétlenül biztosítja a térnek egységes, bensőséges hatását, anyagszerűsége tökéletes összhangba hozza a templommal, egyszerűsége a templomot kiemeli, teljes érvényre juttatja.

1930-ban az épülettömb befejeződött.

Az új fogadalmi templom fehér kőből és vörös téglából való újrómán architektúrája megkövetelte, hogy vele harmonikus ízlésben oldassanak meg a teret határoló építkezések is, — írta egy megkapó ismertetésében Ybl Ervin. Éppen ezért került ki *Régi-Rerrich Bélának* késői középkori olasz palotákra emlékeztető terve győztesen a pályázatból, mert az ő elgondolása biztosította legtökéletesebben a harmóniát a már meglévő templom és az emelendő épületek között. A tér egységes, zárt udvarszerű kiképzése ugyancsak biztosítja a művészeti hatás zavartalanságát. De a részletek megoldása is egyedülálló : a katolikus egyházzal és az egyetemi tudományokkal való kapcsolatáról beszél, amikor a kutatóintézetek és a csanádi püspök palotája az épületek rendeltetésének megfelelő artisztikus megoldást kapott. Az árkados templomtér már ma is úgy hat, mintha patinás műemlék lenne. A régi olasz és angol motívumoknak modern átírása és klinkertéglával való alkalmazása kitűnően sikerült. A klinker és a nyers vöröstégla ötletes rakása, vegyítése, a hézagok különböző kezelése, sőt a téglák faragása által a homlokzatokon igen szép felületi hatásokat ért el. Faragott kő, csiszolt márvány, kovácsolt vas, égetett és mázas cserép, fa, festés, színes üveg az építés vezetése alatt mind egy nagy színes orkeszternek egyéni hangszere, amelyek diadalmos szólammal hirdetik meg a nagy építetőnek és a congeniális alkotónak soha el nem múló emlékét, a térre bevetődő egymás után következő nemzedékek hosszú sorának számára.

Külön kell megemlékeznünk az árkádok alatt felállított Nemzeti Emlécsarnokról. 1930. október 11-én Magyarország Kormányzója legfelsőbb kéziratot intézett Klebelsberg miniszterhez, amelyben így rendelkezett : „Gróf Széchenyi István már 90 évvel ezelőtt felvetette az eszmét, hogy a nemzet elköltözött nagy fiait részesítse országos tisztességben. E gondolat megvalósítására most nyílt méltó alkalom, mikor a szegedi fogadalmi templom terét boltívekkel öveztük, melyek alatt szellemi életünk elhúnyt nagyjainak emléke méltó elhelyezést nyerhet.

A boltíves folyosókat tehát Nemzeti Emlécsarnoknak nyilvánítom és az emlécsarnok alapítása kapcsán száz nagy magyar embernek állítunk emléket.“ A magas kézirat a következőkben arról intézkedik, hogy bizottság alakítandó, amelynek feladata, „hogy kijelölje a magyar nemzeti szellemnek azokat az elhúnyt legkiválóbb képviselőit, akiknek emlékét a Nemzeti Emlécsarnokban megörökítésre méltónak tartja.“ A bizottságba a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetem, Szeged szab. kir. város közönsége és a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelöl-

Apácai Csere János és Bolyai Farkas relieffe a Nemzeti Emlécsarnokban

nek ki tagokat, összesen hetet. Ez a bizottság tesz javaslatot tüzetes indokolással a kultuszminiszter elé, aki azt az államfőhöz továbbítja.

Az első alkalommal emléket kaptak :

III. Béla király névtelen jegyzője 1203 táján. A „Halotti beszéd“ szerzője 1210 körül. Julian dominikánus szerzetes 1237 táján. Kézai Simon krónikás 1283 táján. Kolozsvári György és Márton szobrászok az 1300-as évek második felében. Scolari Fülöp Ozorai Pipo hadvezér és műpártoló 1426. Vitéz János esztergomi érsek, humanista 1408—1472. Janus Pannonius humanista 1434—1472. Hunyadi Mátyás 1440—1490. Temesvári Pelbárt egyházi szónok 1430—1504. Verböczy István nádor, jogtudós 1458—1541. Tinódi Sebestyén ének-szerző 1510—1556. Báthory István 1533—1586. Balassa Bálint 1551—1594. Szamosközi István történetíró 1612. Bethlen Gábor 1580—1629. Pázmány Péter 1570—1637. Apácai Csere János 1625—1659. Zrinyi Miklós, a költő 1620—1664. Szentiványi Márton jogtudós 1633—1705. Kupeczky János festő-művész 1667—1740. Bél Mátyás földrajzi író 1684—1749. Apor Péter író 1676—1752. Mányoki Ádám festőművész 1673—1757. Mikes Kelemen 1690—

1761. Csokonai Vitéz Mihály 1773—1805. Révai Miklós nyelvtudós 1749—1807. Katona István történetíró 1732—1811. Bessenyei György 1747—1811. Verseghy Ferenc 1757—1822. Ürményi József kultúrpolitikus 1741—1825. Virág Benedek 1754—1830. Kisfaludy Károly 1788—1830. Katona József 1791—1830. Kazinczy Ferenc 1759—1831. Berzsenyi Dániel 1776—1836. Kölcsey Ferenc 1790—1838. Kőrösi Csoma Sándor nyelvtudós 1784—1842. Kisfaludy Sándor 1772—1844. Petőfi Sándor 1823—1849. Pollack Mihály építőművész 1773—1855. Vörösmarty Mihály 1800—1855. Bolyai Farkas matematikus 1775—1856. Ferenczy István szobrászművész 1792—1856. Bajza József 1804—1858. Reguly Antal nyelvtudós 1818—1858. Gróf Széchenyi István 1791—1860. Bolyai János matematikus 1802—1860. Szalay László történetíró 1813—1864. Madách Imre 1823—1864. Báró Jósika Miklós 1794—1865. Semmelweis Ignác nőgyógyász 1818—1865. Clark Ádám hidépítő mérnök 1811—1866. Balassa János sebész 1814—1868. Tompa Mihály 1817—1868. Báró Eötvös József 1813—1871. Toldy Ferenc irodalomtörténész 1805—1875. Báró Kemény Zsigmond 1814—1875. Izsó Miklós szobrászművész 1831—1875. Gróf Mikó Imre, az Erdélyi Múzeum megalapítója 1805—1876. Horváth Mihály történetíró 1809—1878. Arany János 1817—1882. Liszt Ferenc 1811—1886. Henszlmann Imre műtörténész 1813—1888. Ipolyi Arnold történetíró 1823—1886. Trefort Ágoston kultúrpolitikus 1817—1888. Hunfalvy Pál nyelvtudós 1820—1888. Wenzel Gusztáv jogtörténész 1812—1891. Ybl Miklós építőművész 1814—1891. Budenz József nyelvtudós 1836—1892. Erkel Ferenc zeneszerző 1810—1893. Jedlik Ányos fizikus 1800—1895. Brassai Sámuel természet- és nyelvtudós 1800—1897. Barabás Miklós festőművész 1810—1898. Péterfy Jenő irodalomtörténész 1850—1899. Munkácsy Mihály festőművész 1844—1900. Steindl Imre építőművész 1839—1902. Fadrusz János szobrászművész 1858—1903. Jókai Mór 1825—1904. Lotz Károly festőművész 1833—1904. Zichy Mihály festőművész 1827—1905. Gyulai Pál 1826—1909. Székely Bertalan festőművész 1835—1910. Mikszáth Kálmán 1849—1910. Böhm Károly filozófus 1846—1911. Báró Korányi Frigyes belgyógyász 1828—1913. Herman Ottó természettudós 1835—1914. Lechner Ödön építőművész 1845—1914. Zemplén Győző fizikus 1879—1916. Schulek Frigyes építőművész 1841—1919. Báró Eötvös Lóránd fizikus 1848—1919. Benczur Gyula festőművész 1844—1920. Szinyei-Merse Pál festőművész 1845—1920. Lóczy Lajos geológus 1849—1920. Beöthy Zsolt irodalomtörténész 1848—1922. Apáthy István biológus 1863—1922. Gárdonyi Géza 1863—1922. Plósz Sándor jogtudós 1846—1925. Stróbl Alajos szobrászművész 1856—1926. Prohászka Ottokár 1858—1927.

1930. október 25-én Magyarország Kormányzójának, a kormánynak és az országgyűlésnek, egyházi, katonai és világi nagyoknak, a társegyetek és főiskolák kiküldötteinek, valamint a városi előkelőségek jelenlétében az egész magyar nemzet szerető együttérzésétől kísérve illesztették bele az egyetemi építkezések zárókövét a templomterti épülettömb falába. Klebelsberg gróf a bujdosó egyetem

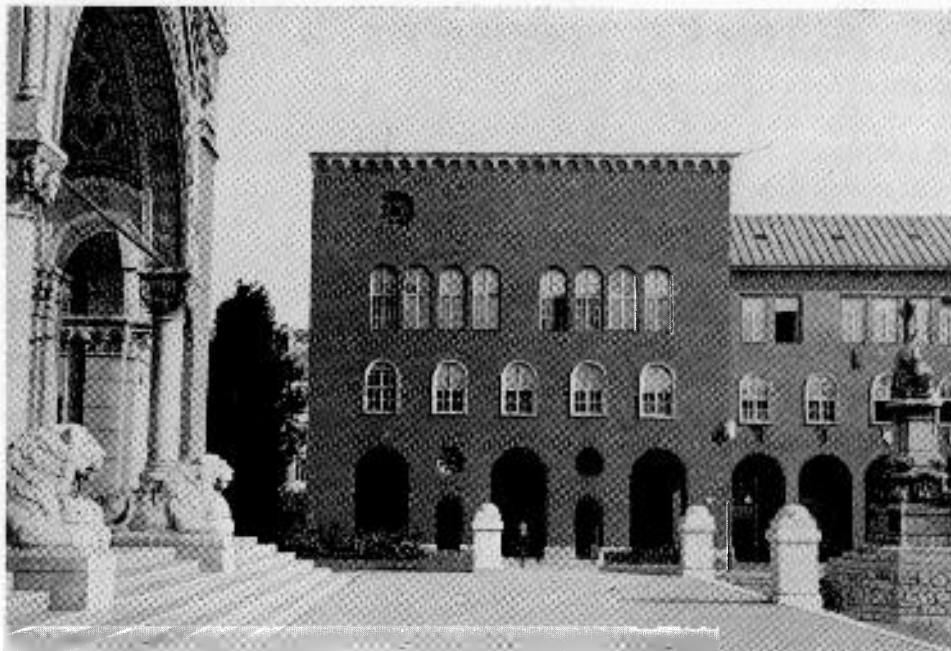
új otthonának eme végleges átadásakor a következőket mondotta: „Míg más országokban rendesen a bűn bujdosik, a magyar históriának egyik sajátossága az, hogy minálunk éppen azoknak kellett elbujdosniok, akik hazájukat nagyon szerették, akik a legkiválóbbak voltak. A lefolyt két évszázadban elbujdosott Rákóczi, elbujdosott Kossuth — és a kolozsvári egyetem is anynyira szerette a magyar géniuszt, hogy annak is menekülnie, bujdosnia kellett. De az Úr, a népek igazságos Istene, nem hagyott bennünket egészen elveszni és íme a magyar állam és Szeged városának áldozatkészségéből új, szebb hajlékot nyert a Kolozsvárról elűzött, menekült bujdosó egyetem. Kérjük Főméltóságodat, aki a magyar sors mélységes tragikumát olyan igazán átérzi, kegyeskedjék letenni az eddig elkészült egyetemi épületek zárókövét.“

Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter az alkotó művészek — Foerk Ernő, Dohnányi Ernő és Rerrich Béla — élén az 1930. október 25-i felavató ünnepélyen

Díszes művű ezüstkalapácsot véve kezébe, Magyarország Kormányzója tette az első kalapácsütést a zárókőre, melyen két címer között ott díszelg a felírás: „Menedéket talált az elűzött egyetem — 1930.“

A nagy mű befejeződött. A magyar nemzet roppant áldozatkészsége otthont adott Kolozsvár egykori egyetemének. A tiszaparti metropolis valóban egyetemi város lett. A klinikák hatalmas épülettömbjei és a Fogadalmi Templom körüli épületsorok megváltoztatták a város képét. Szeppe-városaink közül az egyik — és még hozzá a legnagyobb — szorosabban hozzákapcsolódott a Nyugathoz. Hátha még Nagy-Szeged megkapja a hiányzó egyetemi épületeket! Mert a nagy terv még nem kész. Hiányoznak a jog- és államtudományi karnak, az egyetem rektorátusának és gazdasági hivatalának, az egyetemi könyvtárnak, az elme- és idegklinikának, az orvoskari elméleti intézeteknek elhelyezésére szolgáló épüle-

A gyógyszereseti intézet Dómtér-felőli homlokzata

tek. A harmincas évek elején kirobbant világgazdasági krízis nem tette lehetővé a nagyszabású tervek teljes megvalósítását. Ami azonban megvan, az mind „Klebelsberg Kunó gróf mindig cselekvő lelki és szellemi erőinek egyik, összhangban legtökéletesebb emanációja . . . Nem csak az alkotás maga grandiózus, amely így létre jött, hanem monumentális példáját adta gróf Klebelsberg Kunó az erők összefogásában rejlő nemzeti cselekvőképességnek is“.

Tisztában volt ezzel nemcsak a historikus-munkatárs, aki e plasztikus mondatokban pörölyözött emléktáblát, ércnél maradandóbbat, Klebelsberg számára, hanem az ország egész közvéleménye is, amelynek hangot az egyetem 1930—31. évi működéséről tartott beszámolójában *Kováts Ferenc* rector magnificus adott, mikor a következőket mondotta: „Építkezéseinknek erre a részére egy hatalmas, fennkölt szellem ütötte nagyvonalú egyéniségének soha el nem múló bélyegét, akinek egyetem- és tudomány szerete művészi elgondolással és szívós akaraterővel párosulva, nemcsak a különösen a mai időkben oly véghetetlen fontosságú orvos- és természettudományok számára a külföld által is megbámult és megírányelt kutató és tanító intézeteket emelt, de egyúttal egy páratlan szépségű építészeti remekkel is gazdagította nemcsak Szeged városát és a mi egyetemünket, de az egész országot is, örökbecsű magyar műemléket emelvén az öröklött múkincei túlnyomó részétől megfosztott Csonkaországban . . . Fáradhatatlan buzgósággal és odaadó szeretettel törekedett közel tíz esztendőn át arra, hogy

egyetemünket felépítse, gyarapítsa, felszerelje és hatalmas intézményekkel ellássa, aki nemcsak kárpótlást kívánt nyújtani nekünk kifosztottságunkért, de azonfelül még a mai mostoha viszonyok között is hathatósan kiszélesbítette és belterjesítette kutatásaink és tanításunk kereteit. Nemes nevét aranybetűkkel illesztjük egyetemünk történetének lapjaira és örökös hagyományként szájról szájra adjuk, szívből szívbe plántáljuk soha meg nem szűnő hódoló hálánknak iránta érzett melegségét, iránta, aki hatalmas munkaerejét, szélesen ívelő alkotó fantáziáját és odaadó szeretetét szinte maradék nélkül állította be a szegedi Ferenc József tudományegyetem felvirágoztatása fennkölt gondolatának a szolgálatába.“

★

E falak között mélyült ki az a nagyszabású tudományos munka, amelynek egyik ága végül is az egyetemes tudományosság legnagyobb elismerésében, a Nobel-díjban részesült. Kolozsvár szelleme tovább élt a tanárokbán; az oktatás mellett a kutató munka és a tudományos eredmények nemcsak hazánkban, hanem nemzetközi vonatkozásban is öregbítették tekintélyét.

A száműzetés nehéz évei alatt az egyetemnek tanárai voltak :

a jog- és államtudományi karon : büntetőjog — *Lukáts Adolf, Heller Erik*, egyházjog — *Kosutány Ignác*, magánjog — *Kolosváry Bálint*, közigazgatási és pénzügyi jog — *Boér Elek, Ereky István*, osztrák magánjog — *Menyhárt Gáspár*, büntető perjog — *Finkey Ferenc*, polgári törvénykezési jog — *Tóth Károly, Balás P. Elemér*, római jog — *Kiss Albert, Személyi Kálmán*, közgazdaságtan és pénzügytan — *Kováts Ferenc*, alkotmány- és jogtörténet — *Ereky István, Iványi Béla*, politika — *Szandtner Pál, Csekey István*, jogfilozófia — *vitész Moór Gyula, Horváth Barna*, statisztika — *Laky Dezső, vitész Surányi-Unger Tivadar, Schneller Károly*, magyar közjog — *Pollner Ödön*, nemzetközi jog — *Buza László*, kereskedelmi- és váltójog — *Tury Sándor Kornél*;

az orvostudományi karon: leíró és tájbonctan — *Davida Leó, Davida Jenő, Kiss Ferenc*, elmekórtan — *Lechner Károly, Szabó József, Miskolczi Dezső*, általános kór- és gyógytan — *Löte József, Jeney Endre*, közegészségtan — *Rigler Gusztáv, Darányi Gyula, Tomcsik József*, szemészet — *Imre József, Ditrói Gábor*, belgyógyászat — *Jancsó Miklós, Rusznyák István*, kórbonctan — *Veszprémy Dezső, Balogh Ernő, Baló József*, orvosi vegytan — *Reinhold Béla, Szent-Györgyi Albert*, törvényszéki orvostan — *Demeter György, Jankovich László*, bőr- és bujarkórtan — *Veress Ferenc, Poór Ferenc, Melczer Miklós*, szülészet — *Kubinyi Pál, Berecz János, Batizfalvy János*, sebészet — *Vidakovits Kamill*, gyógyszeratan — *Issekutz Béla, Jancsó Miklós*, élettan — *Veress Elemér*, belgyógyászati diagnosztika — *Purjesz Béla*, gyermekgyógyászat — *Hainiss Elemér, Kramár Jenő*, bonctani szövet- és fejlődéstan — *Gellért Albert*, közegészségtan és kórtan — *Lőrincz Ferenc*;

Orvoskari elméleti intézetek

a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon: magyar történelem — Szádeczky Kardoss Lajos, Mályusz Elemér, Deér József, egyetemes történelem — Márki Sándor, Fögel József, neveléstan — Schneller István, Imre Sándor, classica filológia — Hornyánszky Gyula, Huszti József, Csengery János, Förster Aurél, magyar irodalomtörténet — Dézsi Lajos, Sik Sándor, német nyelv és irodalom — Schmidt Henrik, magyar művelődéstörténet — Erdélyi László, francia nyelv és irodalom — Karl K. Lajos, Zolnai Béla, filozófia — Bartók György, Mester János, magyar nyelvészet — Horger Antal, ural-altáji nyelvészet — Mészöly Gedeon, földrajz — Kogutowicz Károly, érem- és régiségtan — Buday Árpád, Banner János, etnográfia — Solymossy Sándor, pedagógiai lélektan — Várkonyi Hildebrand, olasz nyelv és irodalom — Várady Imre, művészettörténet — Felvinczi Takáts Zoltán;

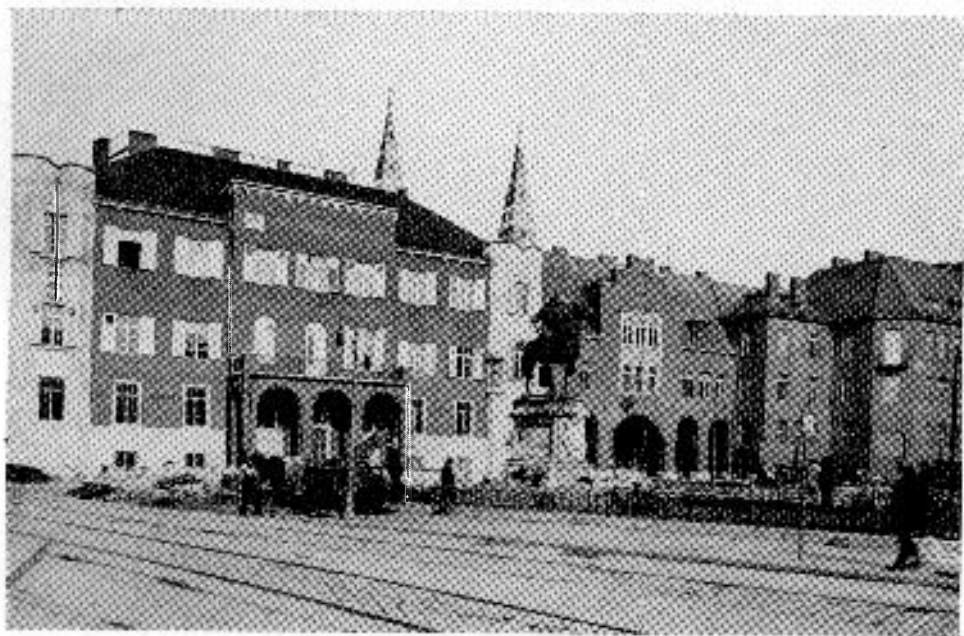
a matematikai és természettudományi karon: állattan — Apáthy István, Gelei József, felsőbb mennyiségtan — Riesz Frigyes, elemi mennyiségtan — Haar Alfréd, általános növénytan — Győrffy István, kémia — Kiss Árpád, matematikai fizika — Ortway Rudolf, kísérleti természettan — Pogány Béla, Fröhlich Pál, általános kémia — Széki Tibor, ásvány- és földtan — Szentpétery Zsigmond, állatrendszertan — Farkas Béla, geometria — Kerékjártó Béla, Szőkefalvi Nagy Gyula, elméleti természettan — Bay Zoltán, Gombás Pál.

Még dolgoztak az épületeken és a munkahelyek sem készültek el még teljesen, a tudományos munka azonban máris megindult. Egyre gyarapodtak az értékes tanulmányok, melyek közzétételére 1922-ben azután megindultak az egyetem kiadványsorozatai „A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tudományos Közleményei“, a nevezetessé vált Acták (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco Josephinae), melyek keretében a jog- és államtudományi értekezéseket *Kolosváry Bálint* és *Szandtner Pál*, az orvosi kiadványokat *Jancsó Miklós* és *Jankovich László*, a filozófiai sorozatot *Bartók György*, *Hornyánszky Gyula* és *Moór Gyula*, a nyelvészet-történeti sorozatot *Márki Sándor* és *Husztli József*, a földrajzi-történeti sorozatot *Buday Árpád* és *Kogutowicz Károly*, a matematikai tanulmányokat *Haar Alfréd* és *Riesz Frigyes*, a természettudományi közleményeket *Györfly István*, *Apáthy István*, *Ortway Rudolf* és *Pogány Béla* szerkesztették. Terünk nem engedi meg, hogy méltassuk e munkálatok tudományos jelentőségét, de miután a román Ghibu Onisifor egy alkalommal támadást intézett ellenük, — a régi kolozsvári magyar egyetem tanárainak tudományos működését bírálva — olyan értelemben, hogy csak kis számú és csekély terjedelmű munkálatokkal szerepeltek a magyar tudományosság terén, viszont a kolozsvári román egyetem tanárai tíz év alatt sokkal többet írtak mennyiségileg (!), szükségesnek tartom felsorolni azokat a számadatokat, melyekből kitűnik, hogy a kiadási lehetőségek biztosítása esetén egyetemünk tanárai is tekintélyes publikációkkal tudnak hozzájárulni a magyar tudományosság eredményeihez. A jog- és államtudományi értekezések keretében ugyanis megjelent 15 kötet 4168 lapon, az orvosi sorozatban 10 kötet 2448, a filozófiai közlemények között 9 kötet 2200, a nyelvészet-történelmi sorozatban 14 kötet 2142, a földrajz-történelem köréből vett sorozatban 7 kötet 937, a mennyiségtani közleményekben 10 kötet 2413, és végül a természettudományi sorozatban 16 kötet 3466 lapon; ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátai Egyesülete jog- és államtudományi szakosztályában tartott igen értékes előadásokat is megjelentették 1931 óta 32 füzetben, valamint a Rothermere-Alap támogatásával az egyetem Jog- és Államtudományi Intézete is kiadta hat fiatal jogkutatónak egy-egy igen érdemes tanulmányát és hozzászámítjuk a pályaválasztás tárgyában tartott előadásorozatokról kiadott köteteket is, amely utóbbi — az Acta-kon kívül megjelent munkálatok — összesen 1706 lapot tettek ki, akkor azt láthatjuk, hogy 1922—1940 között az egyetem tudományos kiadványai 103 — összesen 19.274 lapot kitevő — kötetre rúgtak. Igaz ugyan, hogy Leverriernek mindössze négy lapra volt szüksége, mikor a Neptun felfedezéséről beszámolt a francia tudományos akadémia közleményeiben és ép ez a példa mutatja, hogy a tudományos munkásság valódi értékét nem kell a kötetek és lapok száma szerint értékelni, mégis kétségtelen, hogy e hatalmas kiadványsorozat már a maga terjedelmességében is kifejezi az egyetem tanári karának nagyvonalú munkásságát és nyilván mutatja az említett vád alaptalanságát.

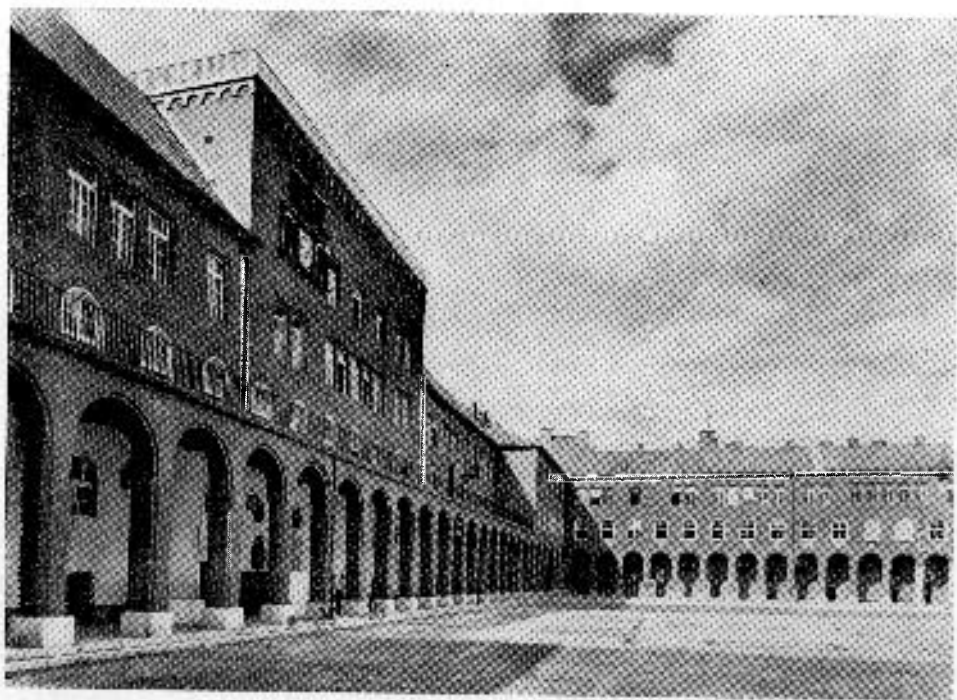
Nem kívánunk a személyi kultusz kényes területére tévedni akkor, midőn külön is megemlékezünk a szegedi Ferenc József egyetem tudományos jelentőségét híven képviselő *nagyrápolti Szent-Györgyi Albert*nek, a Nobel-díj 1937. évi nyertesének munkásságáról. Szent-Györgyi 1893-ban Budapesten született régi református családból, ugyanitt végezte orvosi tanulmányait, melyek végén 1917-ben szerezte meg az orvosdoktori oklevelet. A világháborúban katonai szolgálatot teljesített, az orosz fronton megsebesült, bátor magatartásáért pedig az ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. A háborúból visszatérve először a pozsonyi egyetem gyógyszerzeti intézetének lett tanársegéde, majd Prágában, Berlinben, Hamburgban, Leidenben, Koppenhágában, Groningenben, Londonban és Cambridgeben folytatott tanulmányokat, míg végül 1928 szeptemberében kinevezést nyert a szegedi egyetem orvosi-vegytani tanszékére. Tanulmányainak fő problémája: az élő szervezetben lejátszódó égésfolyamat. Ez a folyamat bármennyire is egyszerűnek látszik, a valóságban a szervezeten belül rendkívül bonyolult, mivel a felszabaduló energiának — hogy tökéletesen kihasználtsák — nem egyszerre, hanem lassú, úgynevezett láncreakciók útján kell eljutnia a sejtek rendelkezésére. E láncreakcióknak tervszerű tanulmányozásával Szent-Györgyi professzor nemcsak az oxidációk jelentős részének felismeréséhez jutott el, hanem a C és P vitaminok felfedezése és az orvosgyógyászatban való bevezetése révén gyakorlatilag is nagyjelentőségű felfedezést tett.

Már Wieland kimutatta, hogy a tápanyag hidrogénatomjainak először bizonyos fermentumok felületén aktív állapotba kell kerülniök. Energia ugyanis csak akkor szabadul fel, ha két hidrogén oxigénnel egyesül. Végeredményben a légzéssel felvett oxigén égeti el az ily módon aktivált hidrogént. Ennél az oxidálási folyamatnál víz keletkezik és 68.000 kalória szabadul fel. Szervezetünkben tehát csak egy égő anyag van és ez a hidrogén. Ez az egyszerűnek látszó reakció apró szakaszokra van felbontva, mely reakció-lánccnak két tagját a kutatók már régebben tisztázták, míg a további tagokat és szerepüket Szent-Györgyinek sikerült megállapítania. Kimutatta ugyanis, hogy ez a reakció-közvetítő további anyag nem más, mint a sejtekben előforduló borostyánkősav.

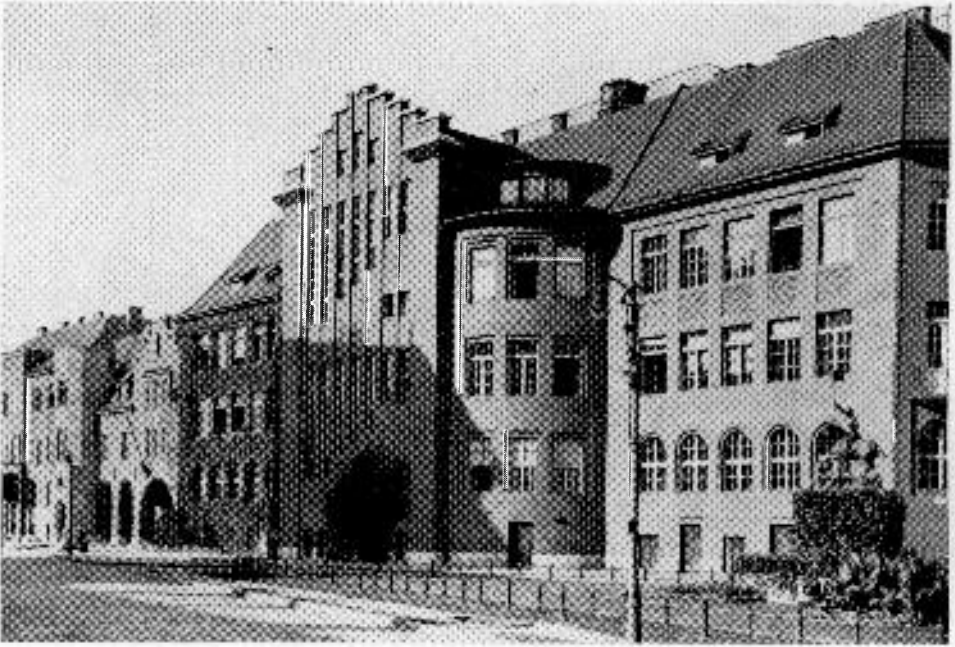
E kutatásainak céltudatos folytatása annak az elgondolásának alapján történt, hogy a természeti törvények nagy általánosságban azonosak, vagyis jelen esetben az oxidáció alapvető kémiai folyamataiban a növény- és az állatvilág életében nem lehet, nincsen lényeges különbség. Így hát először az egyszerűbben mérhető növényi lélegzéssel foglalkozott és részekre bontotta az ott előforduló reakció-lánccokat. Kiindulási pontja az volt, hogy vannak olyan növények, — mint például a káposzta és az uborka — amelyek elhaláskor nem barnulnak meg. Ezeknek a légzési mechanizmusát tanulmányozva feltűnt neki, hogy itt az oxidációban egy eddig ismeretlen anyag nagy szerepet játszik. Sikerült is ezt az anyagot izolálnia és nemcsak növényekből, hanem állati szövetekből és pedig különlegesen a mellékveséből előállítania. Az így izolált anyag az *ascorbin sav*, ami nem más, mint a régóta keresett „C-vitamin“; ennek hiánya súlyos

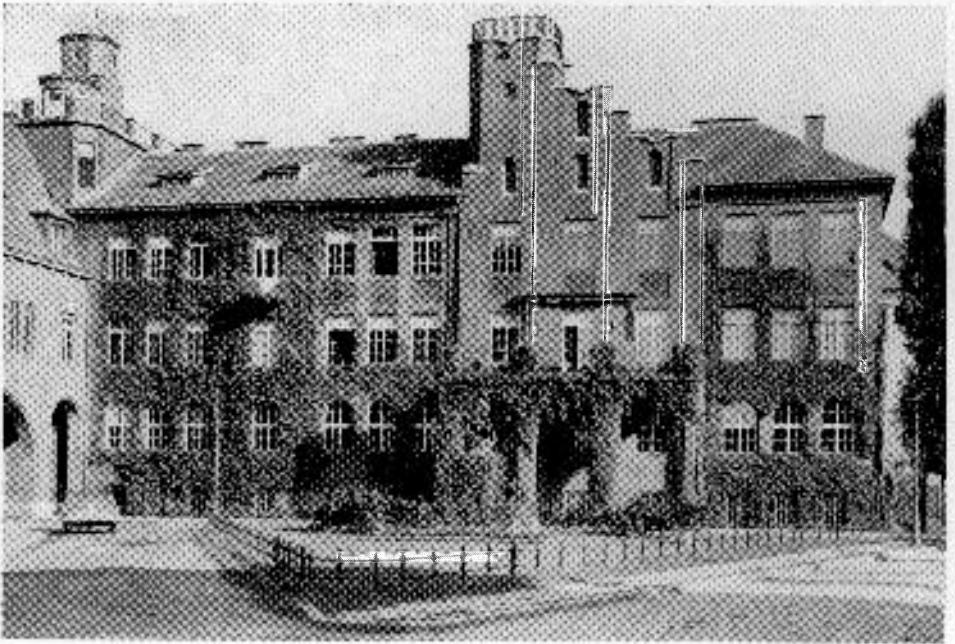
*A püspöki palota és bejáró a Dómtérre
Az előtérben a Rákóczi-szobor*

*A természettudományi intézetek
Jobbról a csanádi püspökség palotája*

*Vegytani intézetek
Jobbról a Kolozsvári-testvérek prágai Szent György-szobrának mása*

Fizikai intézetek

betegségeknek, így a skorbutnak az előidézője. A szervezet háztartásában azonban az avitaminózis nemcsak betegségeket, hanem egyéb jelentősebb méretű zavarokat is okozhat, úgyhogy a vitaminok állandó felvétele, illetőleg pótlása szervezetünk számára nélkülözhetetlen.

Szent-Györgyi további vizsgálatai alapján kitűnt még, hogy a növényeknél az ascorbin savon kívül még egy másik anyag is fontos szerepet játszik, amely nem más, mint egyik tagja a flavonoknak nevezett növényi festékcsoportnak. Ezek a flavonok igen el vannak terjedve és az ascorbin sav és az oxigén között közvetítik a reakciót. Ennek a reakció-cyklusnak egyik tagja — mint ismeretes lett — a „C-vitamin“, közelfekvő volt tehát a gondolat, hogy maga a flavon is vitamin jelleggel bír, most már csak a nevet kellett megadni: therápiás hatása nyomán a „P-vitamin“ nevet kapta.

E röviden vázolt felfedezések alapján nyerte el Szent-Györgyi Albert a tudományos világ legmagasabb kitüntetését, a Nobel-díjat; az egyetem pedig csak önmagát tisztelte meg, midőn 1937. október havában előterjesztést tett, 1938 április 7-én pedig ünnepélyes keretek között a bölcsészettudományok tiszteletbeli doktorává avatta, amikor is Szent-Györgyi professzor felajánlotta az egyetem levéltárának a Nobel-díj adományozásáról hozzá érkezett első táviratot.

Az egyetem igyekezett a legszélesebb vonalon kiépíteni a külföld felé is azokat a tudományos kapcsolatokat, amelyek már Kolozsvárott a nagy külföldi gócpontokhoz fűzték. Számos külföldi előadó kereste fel az egyetemet, akik közül megemlítjük a következőket: 1923. nov. 16-án előadást tartott Reynold francia szenátor „Magyarország kultúrszerepe Keleten“ címmel; 1926-ban Julien Luchair, a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Ligájának elnöke tett látogatást; 1929-ben Max Mason, a Rockefeller Alapítvány elnöke, dr. Sauerbruck Ferdinánd berlini tanár és Dumarest hautvillei szanatóriumi igazgató tartott előadást. A krakkói egyetem 30 hallgatója jelen volt Maryan Zdziechowski vilnai egyetemi tanár díszdoktori avatásán, a sanfranciskói egyetem pedig ugyanebben az évben a geometriai intézetnek egy számológépet küldött ajándékba. Az egyetem képviselői viszont résztvettek a Báthory István alapította vilnai egyetem 350 éves jubileumán, a bolognai gróf Marsigli ünnepségen, a Helsinkiben megtartott IV. finn-ugor kongresszuson és a Collège de France 400 éves évfordulóján. 1930. novemberében gróf Marsigli Ferdinánd halálának 200. évfordulóján az egyetem a Magyar Alföld első tudományos kutatójának emlékezetére ünnepséget rendezett, amelyen megjelentek Mario Arlotta olasz követ, Bologna városának és egyetemének kiküldöttei, valamint a család leszármazottai, az olasz király és Mussolini pedig üdvözlő táviratot küldött.

1931 október 25-én Onni Talas, Finnország magyarországi követe tartott előadást az aulában; 1932. március 20-án pedig a Goethe centennárium alkalmából Dessoir berlini egyetemi tanár beszélt. Ugyanebben az évben Róma alapításának évfordulóján Gianola Albert olasz lektor átadta az egyetemnek

A püspöki szeminárium

az olasz kormány által adományozott Róma városát jelképező plakettet. Kiss Ferenc professzor és asszisztense Botár Gyula elnyerte a párizsi Académie des Sciences úgynevezett Prix Lallemand-ját, míg Szent-Györgyi Albertet a francia Société Biochimique Pasteur-érmével tüntette ki. 1933. október 30-án Funck Brentano francia történész, az akadémia tagja, november 26-án Llewellyn Jones angol képviselő, 1934 február 28-án pedig, Ariosto halálának évfordulóján, Ettore Romagnoli, az Olasz Királyi Akadémia rendes tagja beszélt. 1935-ben meglátogatta az egyetemet Antony Raoul párizsi professzor, míg ugyanebben az évben Szent-Györgyi Albert az Egyesült Államokban a Harvard és a Yale egyetemeken, vitéz Surányi-Unger Tivadar pedig a Los Angelesben lévő délkaliforniai egyetemen tartott előadássorozatot, az utóbbi Európa gazdasági politikájáról. 1936-ban Csekey István vezette a magyar küldöttséget a Tallinnban rendezett V. finn-ugor közművelődési kongresszusra, Miskolczy Dezső Frankfurtban, Riesz Frigyes Oslóban, Kerékjártó Béla Genfben és ugyancsak Oslóban, Győrffy István Freiburgban, Gelei József Lisszabonban, Tomcsik József pedig Londonban tartott előadást.

1936—37-től ezek a kapcsolatok még inkább megerősödtek. Debré Róbert a párizsi egyetem tanára „a gyermekkori tuberkulózis kezdete“, Eskil Kylin svéd professzor „45 hypophysis átültetési esete“, Kostics Alexander belgrádi orvoskari dékán „a lép működése“, Schlossberger a berlini Robert Koch intézet igazgatója „a leptospira megbetegedések“, Bauch Bruno jénai professzor „Natur und Geist“ és „Nation und Kultur“, Jan Eduard lipcsei tanár „a francia regionalista irodalom“, Terlinden Charles gróf belga történettudós „magyar-belga kapcsolatok“, Dabrowski Jan krakkói tanár „Nagy Lajos lengyelországi uralkodása“, Garnier francia tudós „Les forces spirituelles de la France“ és végül Wavre Rolin, a genfi egyetem matematikai professzora „Questions auxiliaires en théorie du potentiel“ címmel tartott előadást. Surányi-Unger Tivadar

ebben az évben másodszer is kint járt a losangelesi egyetemen, Kerékjártó Béla pedig Bruxellesben, Liège-ben, Poitiers-ben, Strassburgban, Lausanne-ban, Genfben és Párizsban, Horger Antal pedig a bécsi egyetemen tartott előadást. Várkonyi Hildebrand résztvett a párizsi gyermeklélektani, felsőoktatásügyi és a Descartes-féle emlékkongresszusokon, Zolnai Béla pedig ugyanekkor az Association Internationale des Ecrivains de la Langue Française párizsi ülésén képviselte hazánkat.

1937/38 folyamán Uno Hannula finn közoktatásügyi miniszter, a magyar-finn kulturális egyezmény aláírása alkalmával látogatást tett az egyetemen is, ahol ezt követően megalakult Csekey István elnöklésével a Magyar-Finn és a Magyar-Észt Társaság szegedi csoportja. Ebben az évben Wagner Joseph német árkormánybiztos az árszabályozásról, Wladislaw Pietrzykowski lengyel miniszteri titkár „Lengyelország gazdasági helyzete“, Sir Richard Livingston „Humanista középiskolai oktatás“, Noeggerath freiburgi egyetemi tanár „Leibesübungen im Kindesalter“, Rohmer Paul strassburgi egyetemi tanár „Az ascorbin sav klinikai jelentősége“, Thurnwald Richard berlini egyetemi tanár a bölcsészeti karon „Umstellung und Anpassung im Lichte der Völkerforschung“, Grünwald Constantin volt cári diplomata pedig a Francia Intézetben „Metternich“, végül Sierpinski Waclaw varsói egyetemi tanár a Bolyai-Intézetben „Les ensembles analytiques et projectives“ címmel tartottak előadást. Ugyanebben az évben az egyetem részéről Zolnai Béla a zürichi VIII. nemzetközi történettudományi

Klinikák a Tisza partján

kongresszuson, Várkonyi Hildebrand az egyetemi énekkarok lengyelországi hangversenykörútján, Csekey István Helsinkiben a Finn-Ugor kultúrbizottság ülésén, Kerékjártó Béla pedig, akit a Szellemi Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága állandó titkárává választott, résztvett Genfben a Népszövetség ülésén és a nemzetközi közoktatásügyi értekezleten, valamint Varsóban a III. lengyel matematikai kongresszuson. Az egyre inkább szaporodó külföldi előadók megtiszteltetésére az orvostudományi kar elhatározta, hogy „Klebsberg emlékérmét“ veret és azt az egyetem székhelyén előadó kiváló külföldi tudósoknak és kutatóknak ajánlja fel.

1938/39-ben Ceni Carlo bolognai egyetemi tanár „Az anyai ösztön és lélek“, Domagk Gerhard egyetemi tanár, az elberfeldi bakteriológiai intézet vezetője „A baktériumos fertőzések chemoterapiájának mai állása“, XLV. Henrik Reuss örökös hercege „Deutsches Theater im Kulturaufbau des Dritten Reichs“, Silva Pietro római egyetemi tanár „Az olasz impérium megalapítása és hatása a földközítengeri helyzetre“, Thérive André francia regényíró és kritikus „La France vue par les Français“ címmel és rajtuk kívül még Redeker Franz német főorvos, valamint C. G. Hirsch az utrechti egyetem tanára tartottak előadást. Az egyetem képviselőjében Csekey István résztvett a szófiai egyetem 50 éves jubileumán, Zolnai Béla Zürichben a történettudományi és Brüsszelben a nyelvészeti nemzetközi kongresszusokon, Várkonyi Hildebrand pedig a genfi VIII. nemzetközi közoktatásügyi konferencián. Az egyetem tanácsa ebben az évben Szent-Györgyi emlékérmét veretett a külföldi előadók részére.

1939/40-ben már érezhető volt a háború hatása. A külföldi előadók száma csökkent; a vendégelőadók a tengelyhatalmak kiküldöttei. A jogikar meghívására Carlo Alberto Biggini pisai egyetemi tanár, a fasiszta képviselőház tagja „L'ordinamento costituzionale fascista“, Predöhl Andreas a kieli egyetem tanára „Das Problem der Stabilisierung der wirtschaftlichen Entwicklung“, a bölcsészeti karon viszont Oka Masao japán egyetemi tanár „Neue Ausgrabungen auf der Nord-Kurilen Inseln. Ein kleiner Beitrag zur Ainufrage“ címmel, Luigi Russo ugyancsak pisai egyetemi tanár meg négy irodalomtörténeti nagysikerű előadást tartott, Onni Talas budapesti finn követ pedig a finn kérdést ismertette.

Az új világháború kitörése az egyetemnek két tanárát is Amerikában érte. Vitéz Surányi-Unger Tivadar immár harmadízben tartott előadás-sorozat a délkaliforniai egyetemen, ahonnan visszatérve még Berlinben, Lipszében és Münchenben is tartott vendégtanári előadásokat; ugyancsak éppen New-Yorkban tartózkodott Baló József is, aki a III. nemzetközi mikrobiológiai és a III. rákkutató kongresszuson vett részt; Zolnai Béla a brüsszeli nyelvészeti kongresszuson, Felvinczi Takáts Zoltán pedig a berlini és kölni keletázsiai társaságokban tartott előadásokat. Utolsó külföldi vonatkozású eseménye az egyetemnek Szegeden a Belgrád—Zimony-i Egyetemi Énekkarnak március 24-én lezajlott hangversenye volt. Ugyancsak a külföldi kapcsolatokhoz számíthatjuk, hogy lord Rothermere három ízben összesen 120.000 pengőt adományozott az

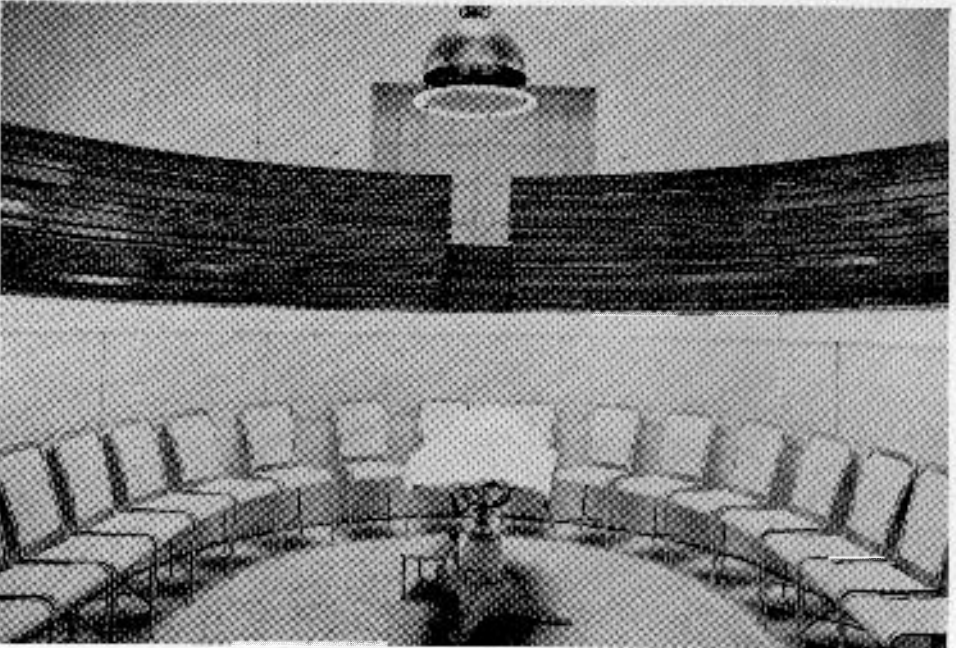
A belgyógyászati klinika

A belgyógyászati diagnosztikai klinika

A sebészeti klinika

A sebészeti klinika műtős előadóterme

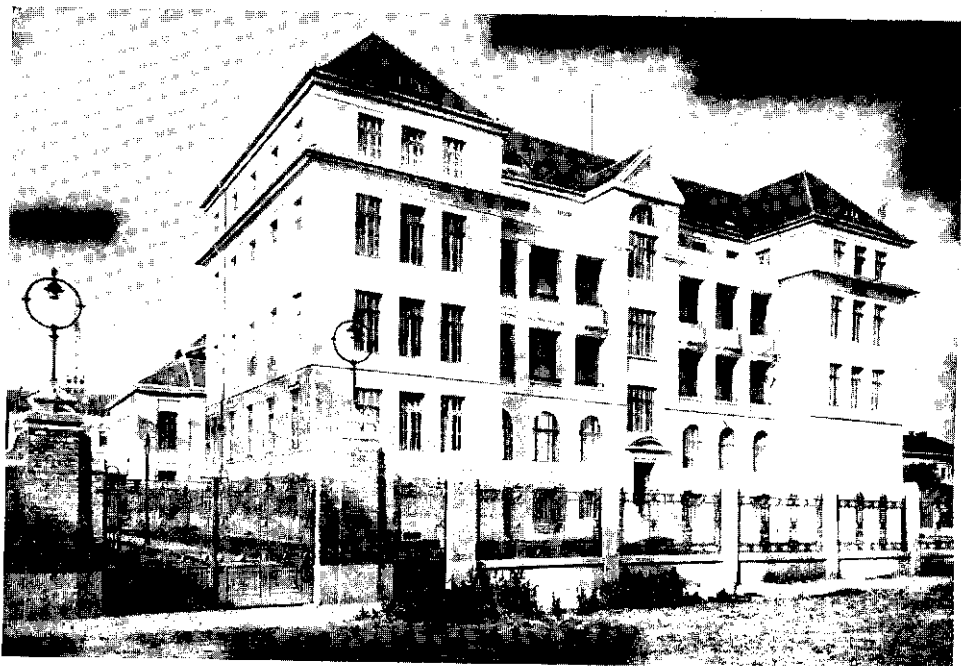
egyetemnek; adományából részint alapítványt létesítettek tudományos kézikönyvek kiadására, felolvasások tartására és a pályavégzett legjobb tanulók jutalmazására, részint rádiumot vásároltak. Klebelsberg Kunó gróf kezdesére az amerikai Rockefeller-Alapítvány 119.000 dollár egyszeri és hosszabb időn át nagyobb évi támogatást engedélyezett az egyetem matematikai-természettudományi karán, valamint az orvostudományi kar elméleti intézeteiben folytatandó természettudományi kutatások támogatására.

Nem volna teljes a beszámoló, ha nem sorolnók fel a külföldi kapcsolatok bemutatása során azokat a kiválóságokat, akiket az egyetem szegedi tartózkodása alatt díszdoktorává avatott. Ezek a következők voltak: jogtudományi doktorok Harold Sidney Harmsworth Rothermere viscount, Jüri Uluots tartui egyetemi tanár; államtudományi doktorok William Hamilton Drummond, a Vallási Világszövetség titkára, Carl Heinrich Becker, porosz közoktatásügyi államtitkár, berlini egyetemi tanár, Louis Craig Cornich, az Amerikai Unitárius Társulat elnöke, unitárius lelkész, Sir Robert Gower, az angol alsóház tagja; bölcsész-doktorok Maryan Zdziechowski, vilnai egyetemi tanár, a Lengyel Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia kültagja, Nicholas Murray Butler, new-yorki egyetemi tanár, a Columbia egyetem és a Carnegie Intézet elnöke, Johann Kopp, tartui egyetemi tanár és rektor, Rhys Davies, az angol alsóház tagja, Sydney Bruce Snow unitárius lelkész, a meodvillici teológiai akadémia elnöke, John Howland Lathrop brooklyni unitárius lelkész.

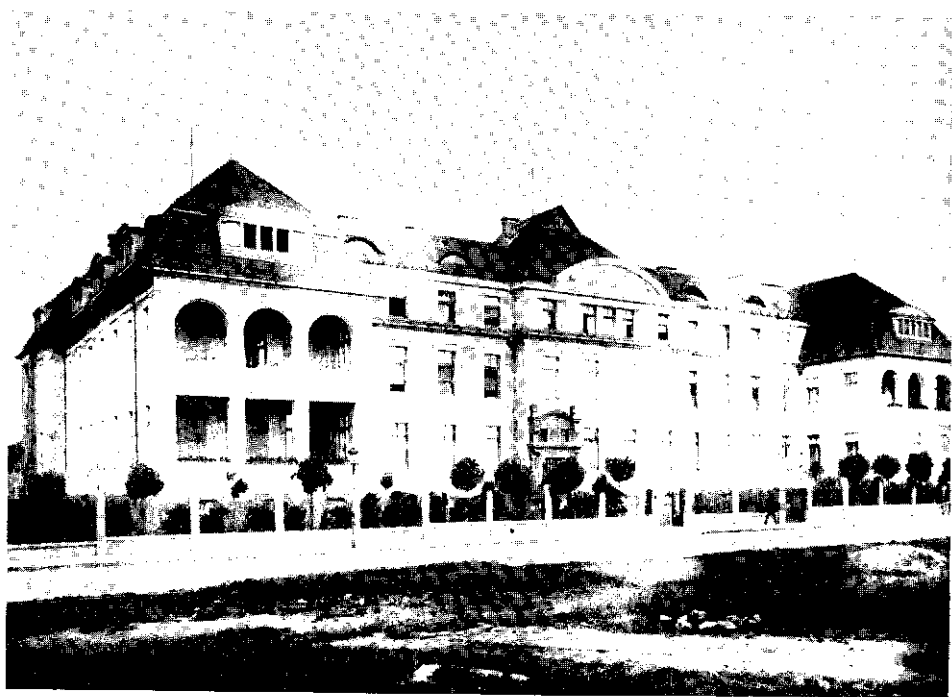
*

A külső kapcsolatok ilyen tekintélyes kiépítése mellett az egyetem belső fejlődése sem állt meg. Gróf Klebelsberg Kunó minisztersége idején, akinek valóban szívügye volt a szegedi egyetem, a tanszékek száma is folyton növekedett, 1931—32-ben elérve a legmagasabb fejlődést; ekkor a kolozsvári kezdeti 42 tanszék helyett Szegeden 62 katedráról hirdették a tudományt. A gazdasági válság azonban hirtelen derékba törte a további fejlődést, sőt fokozatosan csökkenteni kellett a tanszékek számát is, először úgy, hogy az éppen üresen álló egyházjogi, osztrákjogi, büntetőperjogi és gyakorlati fizikai tanszékeket megszüntették, majd — hogy ne kelljen az egész jogi kart megszüntetni, ami 1934-ben nagy veszélyként fenyegette az egyetemet — az 1934—35-i költségvetés keretében a tanszékek számát 47-re csökkentették. A rendszeresített tanszékek számának emelkedését és csökkenését az alábbi összeállítás mutatja:

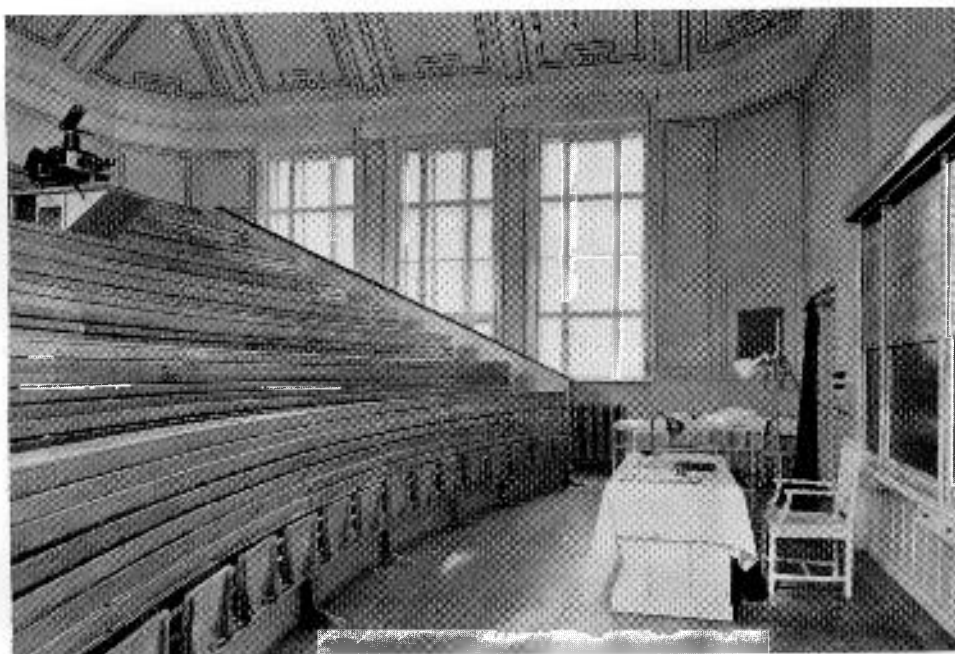
Kar	1872	1918	1931	1934
Jog- és államtudományi ...	12	16	16	11
Orvostudományi	11	17	16	14
Bölcsészettudományi.....	11	16	18	13
Természettudományi	8	12	12	9
Összesen :	42	61	62	47

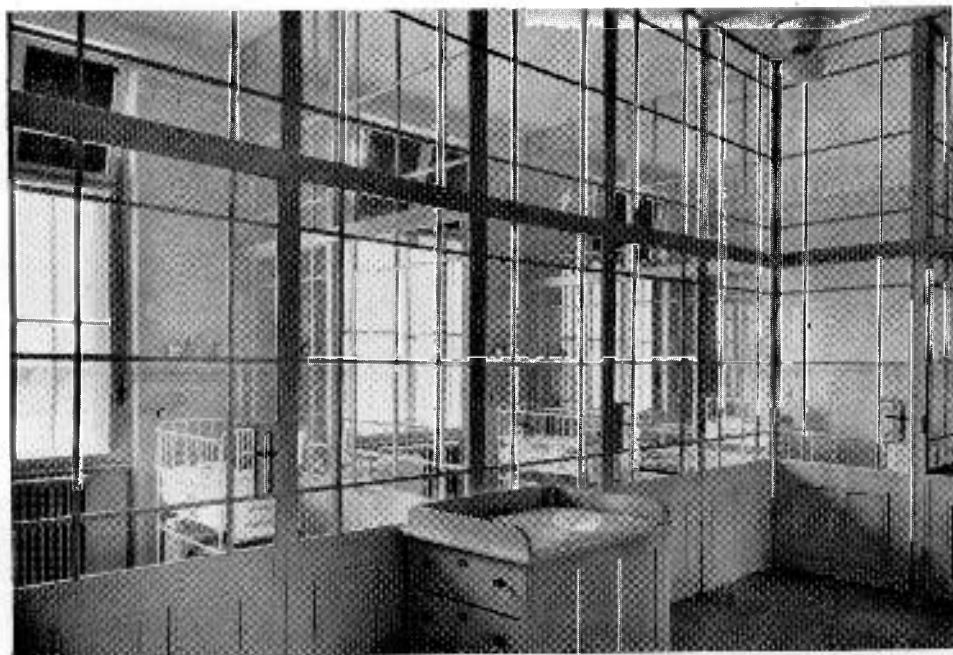
A gyermekklinika

A nőgyógyászati és szülészeti klinika

A gyermekklinika előadóterme

A gyermekklinika elkülönítőterme

Az utolsó szegedi esztendőben, 1939—40-ben a katedrák a következőképpen oszlottak meg: *a jog- és államtudományi karon* — római jog, közgazdaságtan és pénzügytan, statisztika-közgazdaságtan, jogbölcselet, politika, magánjog, kereskedelmi- és váltójog, büntetőjog, polgári törvénykezési jog, közigazgatási és pénzügyi jog, nemzetközi jog; *az orvostudományi karon* — orvosi kémia, bonctan és szövettan, élettan, kórbonctan és törvényszéki orvostan, gyógyszerstan, közegészségtan és kórtan, belgyógyászat, belgyógyászati diagnosztika, sebészet, szemészet, szülészet és nőgyógyászat, bőr- és nemikórtan, gyermekgyógyászat, elme- és idegkórtan; *a bölcsészettudományi karon* — filozófia (2 tanszék), pedagógia, magyar nyelvészet, magyar irodalom, ural-altáji nyelvészet, klasszika-filológia, német nyelv és irodalom, olasz nyelv és irodalom, francia nyelv és irodalom, magyar történelem, egyetemes történelem, archeológia; *a matematikai és természettudományi karon* — matematika, geometria és ábrázoló geometria, elméleti fizika, kísérleti fizika, kémia, ásványtan és földtan, állattan, növénytan.

A segédtanerők száma a szegedi első tanévben 103 volt. Ez a létszám 1931-ben 177-re növekedett; közülök 118-an voltak díjas állásban. A gazdasági válság ezt a létszámot is csökkentette, úgyhogy 1934-ben már csak 98 díjas segédtanerő dolgozott, mert a csökkentések következtében több díjas segédtanerő díjtalanná vált és ismét mások magasabb fizetési osztályból alacsonyabba kerültek át.

Az egyetem hallgatóinak száma is örövendetesen gyarapodott a 20 év alatt. Az 1921—22-es tanévben 1977 hallgató kezdte el tanulmányait Szegeden. Ez a szám fokozatosan növekedett, majd 1928-ban, amikor a polgáriiskolai tanárképző főiskolát Szegedre helyezték, ugrásszerűen 3009-re emelkedett, hogy végül is az utolsó tanévben 3252 főnyi létszámot érjen el a diákság. Ennek az ifjúságnak szociális gondozását az állam, az egyetem és a helyi társadalom együttes munkája és áldozatkészsége végezte; erről külön fejezet szól. Itt mégis meg kell emlí-

Bölcsészettudományi kar

tenünk, hogy 1923 szeptembere óta az országban elsőként Szandtner Pál vezetésével Diákjóléti és Diákvédő Iroda létesült, amelyen keresztül a hallgatóságnak állandóan több, mint egyharmada részesült segélyben. Az állam felállította a DMKE megnagyobbított és átalakított internátusában a Horthy Miklós Kollégiumot, a Népies Irodalmi Társaság pedig az erdélyrészi hallgatók számára az ú. n. Bocskai Internátust, amely azonban 1931-ben megszűnt; a csanádi püspök Szent Imre Kollégiumot, a Szegedi Katolikus Nővédő Egyesület pedig a Szent Erzsébet Leányotthont létesítette a katolikus hallgatók részére, a protestáns hallgatók számára a református egyház a Bethlen Gábor Internátust, az Egyetemi Luther Szövetség pedig a Főiskolai Otthont hívta életre. A Felvidék örvendetes visszatérése kapcsán az egyetemet is nagyobb számban keresték fel a volt pozsonyi és prágai diákok, akik számára külön „felvidéki internátus” létesült. A hallgatóság részére az étkezés megkönnyítésére természetesen Mensa Academica Publica is rendelkezésre állott.

A Trianonban feldarabolt ország súlyos gazdasági viszonyaihoz mérten az államháztartás keretében a mindenkori kultuszminiszterek nagy megértéssel gondoskodtak az egyetem személyi és dologi kiadásainak megfelelő fedezéséről. Nem számítva az első évek papírkoronákban nyitott sok milliós, sőt később milliárdos költségvetési keretét, 1926/27-től az egyetem tanítószemélyzetének, tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak személyi járandóságaira az 1939—40-es tanév végéig összesen 17,628.000, dologi kiadásaira pedig 16,635.000 pengőt költött a magyar állam. Kereken 40,000.000 pengő volt tehát az az összeg, amely a szegedi egyetemen át eljutott Szeged város iparosain, kereskedőin, gazdáin keresztül végeredményben a város adózó polgárságának zsebébe, így törlesztve le azt az áldozatot, amit a város az egyetem-alapítás terheiből magára vállalt. *Hóman Bálint* kultuszminiszter tovább kívánván folytatni egyetemalapító elődjének munkáját, a még hiányzó ideg- és elmeklinika épületére az utolsó három esztendőben 750.000 pengőt biztosított az állami költségvetés keretében, sajnos, anélkül, hogy ezt az épületet már az egyetem igénybevehette volna. Ha még megemlítjük azt, hogy a Szegedre telepedett egyetemnek egyetlen egy kötet könyve sem volt a meginduláskor, most pedig a szegedi Egyetemi Könyvtárnak közel negyedmillió kötete van, ami csak kisebb részben gyűlt össze vétel útján, míg az alapvetést az Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Fővárosi Könyvtár, a budapesti Egyetemi Könyvtár adományai biztosították, később pedig a budapesti ügyészség által leküldött köteles példányok 50.000 kötetet kitevő szolgáltatása, valamint Imre Sándor, Gyurman Emil, Plósz Sándor, Gohl Ödön, Farkas Gyula, Tauffer Vilmos, Kiss Albert, Buday Árpád, nemkülönben az olasz külügyminisztérium adományai, akkor csak elismeréssel emlékezhetünk meg az egyetemi könyvtár két kiváló igazgatójának, *Bibó István*nak és *Sulica Szilárd*nak eredményes munkásságáról, akiknek sikerült ezt a hatalmas anyagot összegyűjteni s ezáltal a tudományos bűvárkodás számára nélkülözhetetlen könyvtár megszervezésével a kutatómunka lehetőségeit biztosítani.

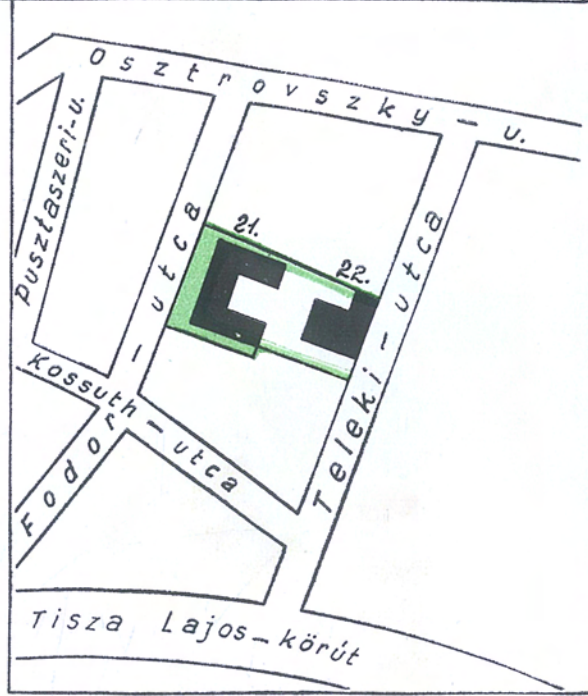
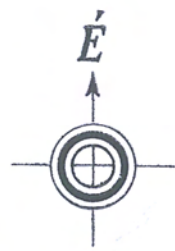
Szeged
A belváros a Dóm-térrel

Visszatérő motívuma volt a székfoglalóknak attól kezdve, hogy Schneller István, az utolsó kolozsvári prorektor átadta a rektori jelvényt Menyhárt Gáspárnak, az első szegedi rektornak, hogy „Kolozsvárt pedig nem feledjük soha“. Szegeden néha zokon is vették ezt az egyetemtől. Szerintük ugyanis túlgyakran emlegették Kolozsvárt a „szegedi“ egyetem tanárai. Pedig nem volt ez elégedetlenség a jelennel, mint ahogy a Tisza partján mondogatni szokták, csak hűség volt a multhoz, amely kötelezi a jelent és biztosítja a jövőt. A régészet professzora írta egyhelyütt: „Hűség nélkül semmiféle intézmény meg nem lehet, annál kevésbbé virágozhatnak. Már pedig a szegedi egyetemnek virágoznia kell örök időkre; akkor is, amikor már nem Ferenc József tudományegyetem lesz a neve. Ezt a virágzást a Kolozsvárról menekült ideiglenesen itt elhelyezett Ferenc József tudományegyetemnek kell megalapoznia“. Az alapvetés íme sikerült. A Kolozsvárról menekült egyetem maradéktalanul betöltötte szent hivatását, az igazság kutatása és hirdetése terén. De törhetetlenül és lankadatlanul hirdette azt is, hogy Erdély a mienk, hogy ősi székhelye Kolozsvár, ahová mindig vissza is vágyott. A száműzetés keserves éveit immár elmúltak és az egyetem visszatért az ősi falak közé. Ez a két évtized pedig csak újabb dicsőséget hozott, nagy megpróbáltatásunkban a magyar kultúrfölénynek újabb diadalát jelentette, mert megvetette az alapokat és kivívta előre a megbecsülést „Szeged egyeteme“ számára, amely most már fényes új név alatt biztosítja helyét a világ tudományosságának fórumán — mint *Horthy Miklós tudományegyetem*.

VITÉZ NAGY IVÁN

Felmagyarázat:

- Az egyetem céljaira emelt épületek és épületszárnyak
- Az egyetem céljaira átalakított épületek
- Az egyetemi épületekhez tartozó telkek

A magyar királyi Ferenc József tudományegyetem ingatlanainak helyszínrajza Szeged

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
SZEGEDI ÉPÜLETEINEK JEGYZÉKE

1. Természettudományi kutató-intézetek.
2. Sebészeti klinika.
3. Bőr- és nemikórtani klinika.
4. Belgyógyászati klinika.
5. Diagnosztikai klinika.
6. Gyermekklinika.
7. Gyermekklinika, a fertőző betegek pavillonja.
8. Női klinika.
9. A Horthy-kollégium új szárnya.
10. Bölcsészeti nagy előadóterem.
- 11—12. Ideg és elme-kórtani klinika.
13. Bonctani intézetek.
14. Az egyetem központi épülete.
- 15—16. Szemészeti klinika.
17. A Horthy-kollégium régi szárnya (a régi DEMKE-internátus).
18. Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola.
19. A bölcsészeti, matematikai és természettudománykari intézetek.
20. Ideg és elme-kórtani klinika.
21. Gazdasági hivatal.
22. Fogászati intézet.

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÚJJÁSZERVEZÉSE

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntőbíráskodás alapján Észak-Erdély és a Székelyföld nagyrésze visszakerült a Magyar Szentkoronához. E területekkel együtt hazatért kincses Kolozsvár is, a magyar szellemi életnek évszázadok óta egyik legfontosabb központja.

Kolozsvár felszabadítására szeptember 11-én került sor. Az ősi város lakosságának lelkébe örökre belcvésődött a magyar csapatok bevonulásának felejthetetlen képe. Az utcákat, a tereket, az ablakokat és erkélyeket valósággal elárasztották az emberek, boldog izgalommal várva a magyar csapatok érkezését. És amint a sietve távozó román „megszálló“ csapatok nyomán délcegen, büszkén bevonultak, az igazából csak „hazatért“ magyar honvédcsoportok: mindenütt virág-szőnyeg, könnyek és csókok zápora, ölelés és áldás fogadta őket. A járdákon szorongó, ünnepi díszbe öltözött, boldogan éljenző tömeg csillogó szemmel, büszke örömmel szemlélte a magyar honvédség pompás fegyvernemeit, a gyalogos- és tüzér-csapatokat, gépesített osztagokat, amint keményen végigdübörögtek Kolozsvár kövein.

A legenda valósággá vált: „Horthy Miklós katonái“ visszaszerezték Erdély ősi magyar földjét. Nem sokkal később, szeptember 15-én, Erdély népe Szent Mihály-templomának falai tövében díszes emelvényen köszönthette Magyarországnak kormányzóját és főméltóságú hitvesét. Akik átéltek ezt a ragyogó őszi napot, lelkükben az igazság győzelmét ünnepelték. Kolozsvár élete ekkor heteken át egyetlen forró ünnepnap volt.

Kolozsvárra a m. kir. 2-ik honvédhadsereg *vitéz Jány Gusztáv* altábornagy parancsnoksága alatt Bánffyhunyadon keresztül vonult be; a kerékpáros csapatok éle reggel 8 óra tájban érte el a várost. A hadseregpáncsnokság törzse, amelyhez a közigazgatási csoport is tartozott, *vitéz Németh Lajos* m. kir. honvédtábornok parancsnoksága alatt a déli órákban ért Kolozsvárra.

A hadsereg bevonulását nyomban követte a kolozsvári egyetem átvétele; újjászervezésének munkálatai már korábban megkezdődtek. Valóban csodálatos

az a gyorsaság, amellyel a magyar kormányzat ezt a nagy munkát, legfontosabb kulturális feladatát elvégezte. A munka gyors és zavartalan lebonyolítását első-sorban az tette lehetővé, hogy Kolozsvár hazatérésével a magyar kormányzat húsz év óta állandóan számolt. Az elesettségében is „kultúrfőlényre“ törekvő országot nem érte váratlanul a hatalmas kulturális erőpróba. A m. kir. Ferenc József tudományegyetem újjászervezéséről szóló 1940. évi XXVIII. törvénycikk indokolása világosan kifejezi a csonkaország állandó készenlétét :

„A trianoni békeszerződés két tudományegyetemünket tette hontalanná, a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet és a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet. A magyar kormány azonban a trianoni békekötést követő legsúlyosabb időkben sem adta fel azt a hitét és bizalmát, hogy a trianoni békekötésben megállapított területi elrendezés csak ideiglenes jellegű. Ezért a székhelyüktől megfosztott tudományegyetemek megszüntetése vagy más egyetemekbe beolvasztása helyett igyekezett azokat eredeti szervezetükben fenntartani, működésüket és fejlődésüket az adott helyzetben legsúlyosabbnak látszó áldozattal is előmozdítani. A kormánynak ezt az igyekeztét a törvényhozás és a megcsonkított ország minden polgára megértéssel fogadta és teljes mértékben támogatta.

A magyar törvényhozás a jövőbe vetett hitét és a nemzet jogainak méltóság- teljes fenntartását a hontalanná vált két tudományegyetemmel kapcsolatban az 1921 : XXV. törvénycikkkel fejezte ki. Ez a törvénycikk gondoskodott a két tudományegyetem további fenntartásáról és ideiglenes elhelyezéséről. Az idézett t.-c. I. §-a az addig Kolozsvárott működött Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet ideiglenesen Szeged szabad királyi városban helyezte el.“

A hontalanná vált egyetemet átmentő és a hazatérést munkáló miniszter ezen indokolásával nemzeti történetünk legfőbb kútfőjében, törvénykönyvünkben örökítette meg annak a rendületlen hitnek az emlékét, amely húsz éven át élt minden magyarban a trianoni határokon innen és túl. A szétszakított magyarság is csak a Kárpátok övezte ezeréves ország távlatában tudott gondolkodni ; az igazságba vetett hite győzött, mert a nemzet csak kényszerhelyzetben hajolt meg a trianoni békeparancs előtt.

A kolozsvári egyetem hazatérését előkészítő munkálatoknak tehát hosszú évekre visszanyúló gyökerei vannak. Amikor azután országgyarapító Kormányzó Urunk államférfiúi bölcsessége révén a nemzet várapozása valóra vált : teljes erővel megindultak a szervezési munkálatok. A munkálatokban *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi minisztert elsősorban nagyvonalú magyar művelődéspolitikájának továbbépítése vezette ; e művelődéspolitikát pedig — mint tudjuk — a Magyar Nemzeti Múzeum volt főigazgatójának és a budapesti tudományegyetem tudós tanárának szakavatottsága a szellemi ember alkotó készségével együtt alakította ki. A tudós és a művelődéspolitikus szerencsés találkozása tette lehetővé azt, hogy a kolozsvári egyetem újraszervezésének kérdését a miniszter ne csak tudomány- politikai feladatnak tekintse, hanem szervesen beleillessze abba a nagy szellemi újraépítési tervbe, amelyet a csonkaországi művelődés hatásaitól oly hosszú ideig

Kolozsvár

elzárt erdélyi magyarság megújítása szempontjából minden gondolkodó örömmel üdvözl. Hóman Bálint éppen ezért nem pusztán Erdély egyetemének megszervezésére korlátozta tekintetét, hanem egyrészt kereste és meg is találta azokat a kapcsolatokat, amelyek az egyetemet az erdélyi művelődéspolitikai más jelentős tényezőivel összefűzik és így Erdély tudományos kutatását más intézményekkel összefogva lehetővé teszik, másrészt meg rátapintott azokra a lehetőségekre, amelyek ez intézményt a legmagasabbrendű értelemben a magyar nemzetnevelés erős, egészséges szervévé alakítják. Ez a nemzetnevelő tudomány-, illetőleg művelődéspolitikai végigkísérhető a miniszter minden olyan intézkedésén, amelyet a szervezés megindulásának pillanatától a mai napig tett.

A kultuszminiszter nehéz feladatai megvalósításában a legmesszebbmenően számíthatott az egész kormányzat támogatására. Hiszen a kormány élén *gróf Teleki Pál* állott, maga is Erdély fia, akinek ősei karddal és tollal írták nevüket Erdély történetének lapjaira. Az *erdélyi* gróf Teleki Pál mellett a *tudós* gróf Teleki Pál is szívvel-lélekkel osztozott a kulturális feladatok gondjaiban; az ő szeretetteljes megértésének és odaadó segítségének a politikai eredményeken túl is jelentős része van a kolozsvári egyetem újjászervezési munkálataiban.

A miniszterelnök megértése mellett e téren Hóman Bálint kultuszminiszter legközvetlenebb munkatársa *Szily Kálmán* államtitkár volt, aki a miniszterelnök és a miniszter messzenéző terveinek és elgondolásainak szellemében, sőt e terveket

*A Kormányzó Úr és a Főméltóságú Asszony
a szeptember 15-i ünnepen*

részleteiben tovább vive, az egyetem újjászervezését gyakorlatilag végrehajtotta. Szily Kálmán államtitkárnak sűrű kolozsvári látogatása nem ünnepi és ünneptetési alkalmakat jelentett, hanem kemény, éjt nappallá tevő állandó, kitartó munkát. Ennek elvégzését csak hosszú évek tapasztalatai, mélységében is eleven, rugalmas gondolkodása, a gyakorlati megoldások sokféle lehetősége között higgadtan válogató bölcsessége tette lehetővé. Szily Kálmánnak e sok türelmet, fáradságot, sőt — ne féljünk a szótól — nagyon, nagyon sok szerető gondoskodást követelő tevékenysége előkelő helyet biztosít mindenkor a Ferenc József tudományegyetem történetében. Gróf Teleki Pál, Hóman Bálint és Szily Kálmán: Magyarország miniszterelnöke, kultuszminisztere és a felsőoktatást irányító

kultuszminiszteri államtitkára előzőleg egyaránt egyetemi katedrán működött. Három volt egyetemi tanárnak juttatta tehát a Gondviselés azt a kivételesen szép feladatot, hogy a hazatérő kolozsvári tudományegyetem újjászervezési munkálatait elvégezze.

Azóta gróf Teleki Pál tragikus körülmények között elhunyt. Nagy államférfúi alakját és korszakos nemzetnevelő szerepét már történeti távlatból szemlélhetjük. De a végzett munka terjedelmét és méreteit számbavéve, elfogulatlanul állapíthatjuk meg azt is, hogy Hóman Bálint miniszter és Szily Kálmán államtitkár, mint a kolozsvári Ferenc József tudományegyetem miniszteri biztosa, nem ismert akadályt és fáradságot, midőn az erdélyi magyarság szellemi központjának kiépítéséről volt szó. Nevük az elmúlt rövid egy esztendő folyamán elvá-

laszthatatlanul hozzáfört a kolozsvári tudományegyetem és az egész erdélyi tudományosság történetéhez, mint ahogy annak idején ugyanezen egyetem létesítésekor kitörülhetetlenül belevésődött e falakba gróf Mikó Imre neve.

Az újjászervezés és az egyetem hazatérésének munkálatai több százból tevődtek össze.

A legelső volt a szellemi megalapozás : a kolozsvári egyetem feladatkörének pontos meghatározása, a szükséges szellemi erők és anyagi eszközök kijelölése és megteremtése ; tehát az egyetemi oktatás szellemi és tárgyi előfeltételeinek biztosítása.

Hóman Bálint miniszter az egyetem megnyitásán mondott ünnepi beszédében világosan és határozottan megjelölte a feladatokat, közelebbről : az egyetemnek, az egyetemi tanárnak, különösképpen pedig a kolozsvári egyetemnek és a kolozsvári egyetemi tanárnak a feladatát. Alapvető gondolatai azonban augusztus 30-tól, sőt már azelőtt is érvényesültek az egyetem újjászervezését és hazatérését célzó munkálatokban.

Az újjászervezés munkálatait jól és gyorsan kellett megoldani. Hogy a kultusz-kormányzat a körülményekhez képest a legjobban oldotta meg a feladatokat, azt elsősorban a jövő hivatott igazolni. De hogy a szervezés munkája a lehető leggyorsabban történt, azt a következő eseménysorozat eléggé szemlélteti : 1940. augusztus 30-án volt a bécsi döntés, szeptember 11-én szabadult fel Kolozsvár ; másnap érkeztek a miniszter munkatársai, szeptember 13-án pedig maga

A páncélos csapatok felvonulása a díszszemlén

Az ortopédiai klinika műtőterméből az 50.000 pengő értékű sterilizátort a románok elszállították

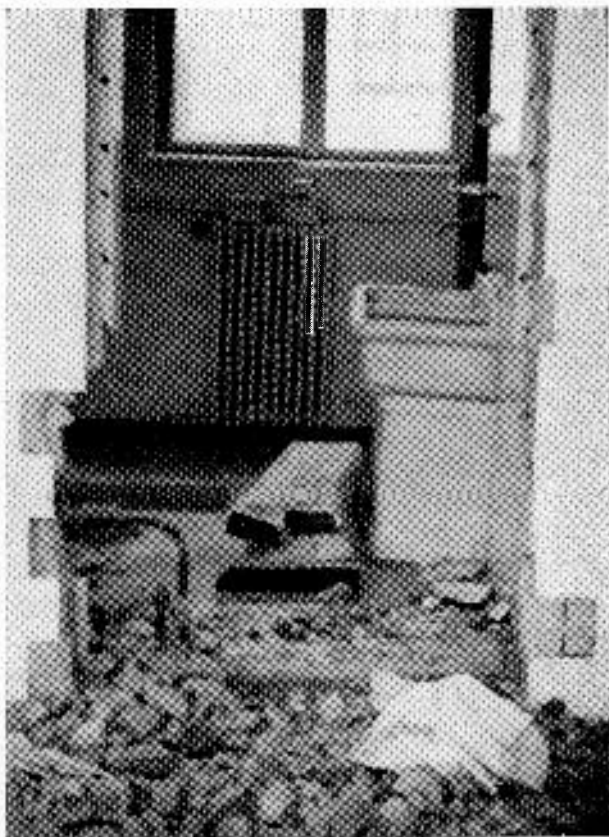
tehát mindössze hat hét megfeszített munkájának eredményeként e hatalmas kulturális intézmény alapvető szervezési munkálatait sikerült lebonyolítani. A rövid időrendi felsorolás mögött sok-sok nappal és éjjel megfeszített munkája van, mert csak így vált lehetővé a nagy és sokrétű feladatok megvalósítása. A munka egyszerre folyt Kolozsvárt és Budapesten.

Kolozsvárt a katonai közigazgatáshoz beosztott közoktatásügyi minisztériumi tisztviselők, az úgynevezett tanügyi előadók : *Molnár Andor* miniszteri tanácsos és *vitéz Nagy Iván* miniszteri osztálytanácsos végezték az egyetem megmaradt értékeinek számbavételét, valamint a kivonuló románoktól sok helyen előidézett károk és hiányok pótlását. A tanügyi előadók a hadseregparancsnoksággal együtt érkeztek Kolozsvárra és mint a fővezérség külön megbízottjai, rögtön az egyetemre siettek, hogy átvegyék a húsz éve elárvult örökséget.

A román közoktatásügyi miniszter megbízásából az egyetem rektora *Kristóf Györgyöt*, az egyetemen a magyar nyelv és irodalom professzorát — az egyetlen

Hóman Bálint miniszter és Szily Kálmán államtitkár jött Kolozsvárra, hogy a helyszíni tapasztalatok alapján vehessék kézbe az újjáépítés munkálatait. Október 2-án nyújtotta be a miniszter törvényjavaslatát a képviselőházba, október 10—11—15-én tárgyalta a képviselőház, október 15—16-án a felsőház a törvényjavaslatot, amely október hó 19-én mint az 1940 : XXVIII. t.-c. hirdettetett ki. Október hó 19-én nevezte ki a Kormányzó Úr Őfőméltósága az egyetem tanárait, akik október hó 23-án esküt tettek és október hó 24-én a Kormányzó Úr Őfőméltósága jelenlétében ünnepélyesen megnyílt az ősi székhelyére hazatért Ferenc József tudományegyetem. A Kolozsvár felszabadításától számított 43-ik napon,

magyar tanárt — bízta meg az átadás lebonyolításával. Kristóf professzor a formális átadás lebonyolításakor elhárított magától minden felelősséget abban a tekintetben, hogy a klinikák és intézetek abban az állapotban kerülnek átadásra, mint ahogy azt annak idején a magyar egyetemi tanácstól a románok átvették, mert a kiürítésre szánt idő alatt a rektortól kibocsátott körrendelet értelmében megkezdődött az egyetem értékeinek elszállítása. Teherkocsi teherkocsi után állt az egyes intézetek elé és ahol a szolgazemélyzet nem győzte, ott segítő katonai csapatokat bocsátottak rendelkezésre, amelyek a legdurvább módon nyúltak a felszerelési tárgyakhoz, végig vonszolva a lépcsőkön nehézszerilizálókészülékeket,

Az ortopédiai klinika műtőtermének sterilizátorát a románok falbontással szerelték le és szállították el

ezáltal megrongálva a lépcsőfokokat, másutt (pl. az ortopédiai klinikán) falakat bontottak, csakhogy elvihessék a beépített készülékeket, ismét másutt pl. a csillagvizsgáló intézetben robbanótöltényt helyeztek el a vízcsapokba, úgyhogy a vízvezeték megindításakor az felrobbant és szétvetette a csapot és a kagylót, megint másutt összetörték a klinikai laboratóriumban a lombikokat, a kémcsöveket, lecsavarták a mikroszkópokról az objektíveket. Különös előszeretettel vitték el az írógépeket; ezek közül 51 tűnt el.

Az Erdélyi Magyar Párt orvosi szakosztályának vezetői *Gyergyay Árpád* és *Koleszár László* a bécsi döntés után rögtön kijelölték elsősorban a kolozsvári magyar református kórház orvosai, továbbá a helybeli magyar rendelő orvosok és a klinikákon visszamaradó magyar segédtszemélyzet bevonásával azokat a klinikai vezetőket és ügyeletes orvosokat, akik a román orvosszemélyzet távozása kapcsán még a román impérium alatt átvették a betegápolási szolgálat végzését.

Az egyetem formális átadása *szeptember 12-én* d. e. 9 órákor történt, amikor a fővezérségi kiküldöttek megjelentek a központi egyetemen lévő rektori helyiségekben, ahol *Kristóf György* megbízott rektor-helyettes fogadta a magyar kiküldötteket. Az átadás megható aktusánál jelen voltak az egyetemmel kapcsolatban álló *Gyergyay Árpád* rendkívüli tanár, *Ruzicska Béla* volt egyetemi tanár, *Kelemen Lajos* főlevéltáros, *Dávid Béla* nyugdíjas egyetemi gondnok, *Biró Vencel* piarista rendfőnök és *Koleszár László*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztályának elnöke. *Kristóf György* bemutatta megbízólevelét és jelképesen átnyújtotta az egyetem főkapujának és rektori hivatalának a kulcsait. Valóban történelmi volt az a pillanat, mikor *Molnár Andor* — átvéve a kulcsokat — kijelentette: „Az egyetemet minden tartozékával, felszerelésével és személyzetével a magyar állam nevében és részére átveszem“. A jelenlévők mindannyian érezték, hogy új fejezet kezdődött ezzel az egyetem életében, új fejezet, amely most már addig tart, míg maga a magyarság.

A kiküldött bizottság kettős irányban kezdte meg munkáját. Az egyik az ottmaradt egyetemi személyzet átvétele, a másik az elvitt tudományos és egyéb felszerelés összeírása volt. A román professzorok közül mindössze hárman maradtak vissza Kolozsvárott; ezek közül *Lazar Liviusz* később ki is neveztetett az egyetem közgazdaságtudományi karára. A segédtanyszemélyzet tagjai közül jóformán csak a magyarok maradtak vissza. Legnagyobb részük externista, vagy díjtalan gyakorlók voltak, mert magasabb beosztást még a tanszéki segédszemélyzet között sem nyerhetett el magyar, bármilyen nagy szorgalommal és kiváló eredménnyel dolgozott is. Az egyetemi rektori hivatalt és a gondnokságot — ez utóbbi a magyar gazdasági hivatalnak felel meg — nagy szolgálatkészséggel, ügybuzgalommal és szeretettel vállalta *Dávid Béla*, az egyetem gazdasági hivatalának a románoktól nyugdíjazott vezetője. Csakhamar megérkezett Szegedről a gazdasági hivatali tisztviselők gárdája és a hadseregparancsnokságtól rendelkezésre bocsátott ellátmány birtokában megindult az üzem. A felszabadulás hírére a klinikák jóformán kiürültek. A közel 1700 ágyban alig 300 beteg volt. Akitet súlyosabb betegségük az ágyhoz szegezett, nem nézhették végig honvédségünk diadalmas, mámoros lelkesedéssel fogadott bevonulását; ezek túlárado boldogsággal éljeneztek meg a klinikákat átvevő magyar bizottságot, mikor magyar honvédtiszt egyenruhában végigmentek valamennyi kórtermen. A kórtermekben mindenütt virágok, kis magyar zászlók és szalagok hirdették a felszabadultak örömét.

A románok a nagyszámú klinikai felszerelés között elvittek minden röntgenkészüléket és rengeteg műszert, úgyhogy a legtöbb klinikán az ottmaradt román betegek gyógyítását is csak a klinikákhoz beosztott magyar orvosok saját műszereivel lehetett biztosítani.

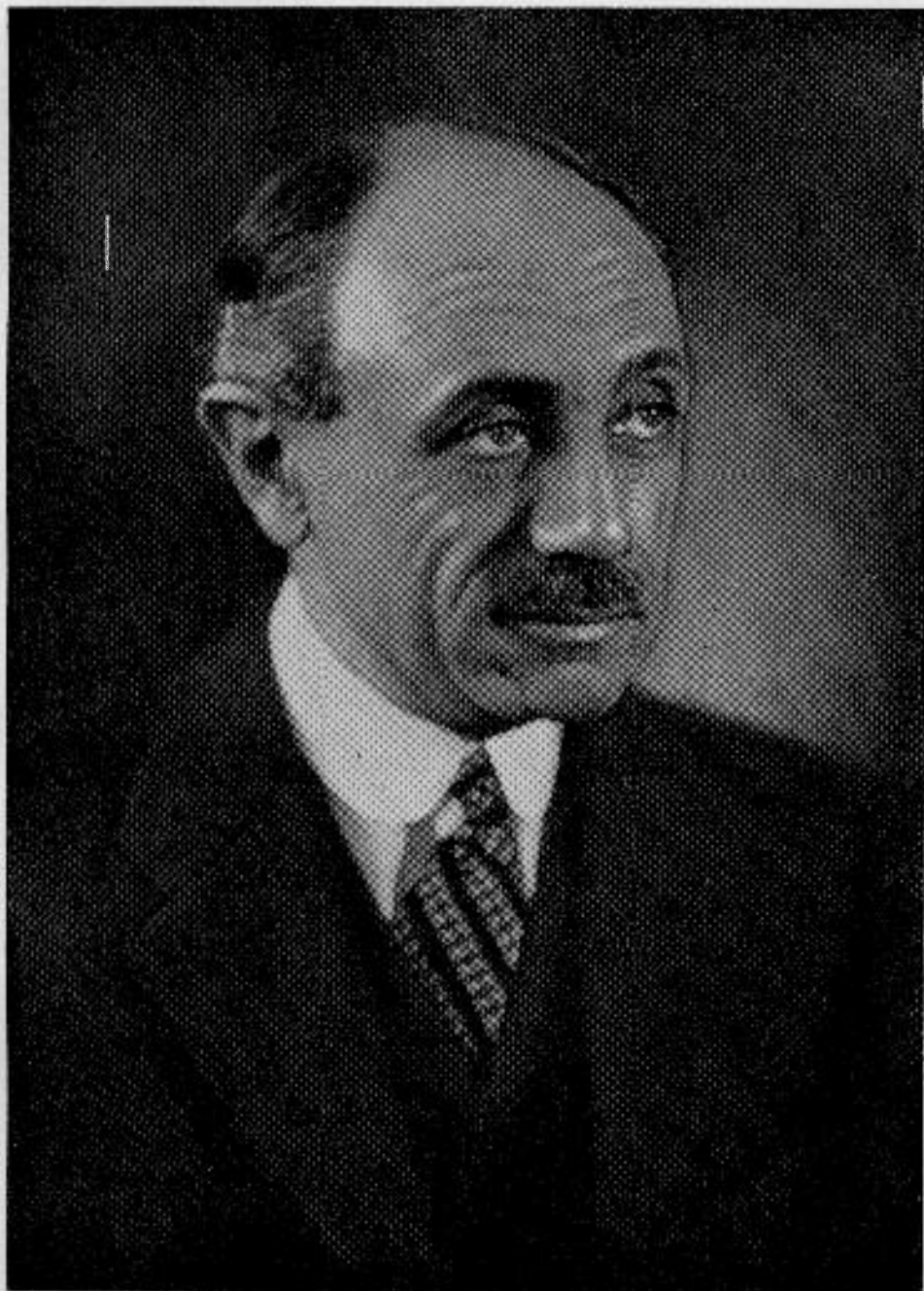
Az elszállított bútorok, irodai berendezések és felszerelések, szőnyegek, kollégiumi ágyneműk, konyhafelszerelések, takarítóeszközök a központi mechanikai üzem gépei és anyagraktarából elszállított szerelési anyagok, a fény-

képészeti műterem teljes berendezése, a kísérleti lélektani intézet egész tudományos berendezése, a természettudománykari intézetből elvitt laboratóriumi felszerelések és főképp a klinikák ágynemű, laboratóriumi és műtőberendezései és az egyetemi gyógyszerár raktárából elvitt anyag, hozzászámítva a pénztárhelyiségből elvitt készpénzt, román Nemzeti Bank betéteket, értékpapírokat és a vaskasszát is, valamint az egyetem tulajdonát alkotó Curtea de Argeş helységben lévő Nyári Egyetem 6 hektárnyi területét és kétemeletes még épülőfélben lévő épületét, valamint az intézetekből és a központi egyetemi könyvtárakból elvitt könyveket, több mint háromszázmillió lejre, azaz 10 millió pengőre lehet becsülni a veszteséget. A veszteséglista összeállításakor azonban csak a visszamaradt személyzet emlékezetére lehetett hagyatkozni, mert a románok az összes leltárakat magukkal vitték, hogy ne lehessen megállapítani a hiányok értékét. Történt pedig ez annak ellenére, hogy az egyetem rektora szeptember 7-én kelt 3.049/1940. számú iratában Kristóf professzort biztosította, hogy „a régi uralomból eredő örökség teljességében és kifogástalan állapotban adatik át, ezenfelül még sok és igen értékes anyag is, amit mi alkottunk vagy szereztünk be“. Ez az ígéret azonban már önmagában ellentmondott annak az ugyanazon szám alatt kibocsátott és minden intézeti és klinikai igazgatóhoz megküldött rendeletnek, amely a kiürítéssel kapcsolatosan tág lehetőséget biztosított a felszerelési tárgyak elvitelére. A kiadott rendelet magyar fordítása ugyanis szószerint a következőket mondja: „Igazgató Úr! A Nemzetnevelésügyi Miniszter rendelete alapján sürgősen intézkedjék, hogy a vezetése alatt álló klinika, laboratórium, szeminárium, vagy intézet, továbbá laboratóriumi anyagok, tudományos kutatási eszközök és anyagok, amiket a román uralom alatt szereztünk be s amelyek az Ön tudományos kutatásaihoz feltétlenül szükségesek s amelyek nélkül Ön a tanári minőségében kötelező kutatásait nem tudná folytatni, kiüríttessenek. Ebbe a kategóriába sorozandók az Ön tudományos kutatásai és közleményei, az Ön tudományos-nevelő jellegű művei, cserefolyóiratok, a román uralom alatt beszerzett könyvek, folyóiratok, amik nélkül a tudományos ténykedés eredményessége nem képzelhető el. — Csak a tudományos munkához elengedhetetlenül szükséges bútorok vihetők el; a bútorzat rongálás nélkül és oly állapotban adandó át, hogy az intézet, szeminárium, laboratórium vagy klinika, amelyet Ön vezetett és most elhagy, továbbra is megszakitás nélkül a rendes működését folytathassa. A később megállapítandó és utólag közlendő időpontban történő átadáshoz a vezetése alatt állók közül jelöljön ki egy személyt. — Azonnal intézkedjék tehát, hogy az elvihető anyagok csomagolása legkésőbb keddig, szept. 3-ig kész legyen. A vagonbarakáshoz vegye igénybe szolgálati személyzetét. — A közigazgatási szolgálat rektori hivatal, dékáni hivatal stb. vigyék magukkal a teljes román irattárt és az elvitt tárgyak leltárát. — Meg vagyok győződve arról, hogy Ön teljes erejével és munkájával azon lesz, hogy Miniszterünk ezen határozatát minél sürgősebben és teljes tökéletességgel hajtsa végre“. E rendelet mellett az elszállításra vonatkozó bizalmas utasítások

azonban a minél nagyobb mérvű kiürítést szorgalmazták. Például egyik intézet teljes kiürítését a rövid időn kívül az akadályozta meg, hogy a minisztériumnak az anyag elszállítására vonatkozó sürgöny-rendeletét történetesen egy magyar műszaki altisztnek és egy magyar tisztviselőnek kézbesítették.

A tisztviselőket a hadseregparancsnokság formailag szeptember 26-án vette át. Az egyetem aulájában *vitész Németh Lajos* tábornok vezetésével a katonai közigazgatási csoport főelőadói jelenlétében *Molnár Andor* miniszteri tanácsos megnyitó szavaiban utalt arra az országgyarapodás szempontjából egyik legfontosabb mozzanatra, hogy Erdély egyetemének visszatéréseivel a magyar művelődés legerősebb fellegvára került újból magyar kézbe. A katonai hatóságok — mondotta — most átveszik mindazokat, akik az egyetem szolgálatában állva, ha némán és sokat tűrve is, de hűségesen kitartottak a magyar nemzeteszmé mellett. Ezután *Beck Albert* ezredes, Kolozsvár város katonai parancsnoka előtt a tisztviselők, a segédtanzenyélyzet és az altisztek százai letették a fogadalmat. A személyzetet *vitész Németh Lajos* tábornok figyelmeztette kötelességeire. A tanügyi szolgálat nevében *vitész Nagy Iván* osztálytanácsos köszöntötte ezután a megjelenteket, kiemelve elsősorban azokat a derék altiszteket, ápolókat és nővéreket, akik helyükön maradva, mint a magyar uralom folytonosságának láthatatlan és néma őrei szemmel tartották a gondozásukra bízott intézményeket. Ők voltak azok, akiknek gondos őrzéséből keserves két évtized után megint előkerültek a magyar lobogók, a magyar feliratú táblák, a pecsétnyomók, és akik hűséges szolgálaként igyekeztek megakadályozni, hogy a kivonulás alkalmával még több károsodás érje az egyetemet. Utalt azoknak a fiatal magyar orvosoknak, tanársegédeknek és gyakornokoknak nagy erőfeszítéseire, akik kettős harcban győzedelmeskedve bejuthattak a tudományos segédzenyélyzet körébe. Elsősorban ugyanis magyarságuk miatt kellett sokszor megaláztatásban, félreállításban részesülniök, másrészt idegen nyelven kellett megbirkózni olyan tudományos feladatokkal és győzni a román versengést, amely sokkal fokozottabb, lelkiismeretesebb és elmélyülőbb munkát kívánt meg tőlük, mint román társaiktól. Meleg szavakkal emlékezett meg végül a magyar nyelv és irodalom tanáráról, *Kristóf Györgyről*; a megszállás ideje alatt keze alól kerültek ki azok a fiatal tanárok, akik a szétszórta felekezeti magyar gimnáziumokban tovább hirdették a „nyelvében él a nemzet“ örök igazságát.

Miközben Kolozsvárt szorgosan folyt az egyetemi munka tárgyi feltételeinek előkészítése, a megmaradt felszerelések számbavétele és kiegészítése, az alatt Budapesten gyors ütemben haladtak előre a szervezési munkálatok. Minthogy annakidején törvény — az 1921 : XXV. t.-c. — intézkedett a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről, most is törvényhozási intézkedésre volt szükség az egyetem újjászervezésének és működésének Kolozsvárt való folytatásához. Hóman Bálint miniszter elkészítette a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem újjászervezéséről és a szegedi m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról szóló törvényjavaslatot és részletes indokolását; e

Gróf Teleki Pál
1879—1941

munkálatokban legközvetlenebb munkatársa *Pusztai János* miniszteri tanácsos volt. Az alaposan előkészített, lázasan folyó munkálatok gyors ütemére jellemző e törvény tárgyalásrendje. A törvényjavaslat kelte : 1940. október 2. Képviselőházi bejelentése : 1940. október 2-a (132. ülés), a plénium általánosságban tárgyalta október 10-én és 11-én, a képviselőház bizottsága tárgyalta : október 12-én (előadó : Szabó Gusztáv). A plénium részleteiben tárgyalta : október 15-én. A felsőházi bejelentés október 15-én történt, a bizottság október 15-én tárgyalta (előadó : Domanovszky Sándor). A plénium a felsőházban október 16-án tárgyalta.

A törvény kihirdetését a Kormányzó Úr 1940. évi október hó 18-án rendelte el ; kihirdetése az Országos Törvénytárban 1940. évi október hó 19-én történt meg. A törvény bevezető mondatai után a következő, minket közelebből érintő rendelkezések foglaltatnak :

„A magyar országgyűlés abból az ünnepélyes alkalomból, hogy a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekkel együtt Kolozsvár szabad királyi város is hazatért, megemlékezvén a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemnek a magyar művelődés szolgálatában szerzett érdemeiről és arról a szeretetről, amellyel Szeged szabad királyi város közönsége ezt a székelyétől megfosztott tudományegyetemet falai közé fogadta és ott húsz éven keresztül sok áldozattal további működését biztosította, egyszersmind kifejezni óhajtván ebből az alkalomból is a magyar nemzetnek vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr, Magyarország Kormányzója iránt érzett hűségét, hódolatát és háláját, a következőképpen rendelkezik :

Az 1872 : XIX. törvénycikkkel Kolozsvárott felállított és az 1921 : XXV. törvénycikk 1. §-a értelmében ideiglenesen Szegeden elhelyezett Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működését az 1940/41. tanévtől kezdve újból alapításának helyén, Kolozsvárott folytatja (1. §. (1)).

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen az 1872 : XIX. törvénycikk 3. §-ával meghatározott négy tudománykaron felül, ötödik tudománykarként közgazdaságtudományi kart kell szervezni (2).

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem szervezeti szabályzatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg és jóváhagyás végett a Kormányzó elé terjeszti (4. §.).“

A törvény biztosítja a miniszter részére azt a jogot, hogy a szervezés, illetőleg átszervezés alkalmával a Ferenc József tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak, valamint az egyetemi könyvtár igazgatójának kinevezésére a Kormányzó Úrnak előterjesztést tehessen. A fentieket a Kormányzó Úr, a tudományos segédszemélyzet tagjait, tisztviselőit és egyéb alkalmazottait a vallás- és közoktatásügyi miniszter alkalmazza, nevezi ki, és helyezi át. A szervezési munkálatok irányítására és vezetésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter miniszteri biztost nevezhet ki. Miniszteri biztossá — mint említettük — a miniszter *Szily Kálmán* államtitkárt nevezte ki (6428/1940). A törvény felhatalmazza a minisztert arra, hogy a Ferenc József tudományegyetem működésének Kolozs-

várra való visszahelyezésével szükséges átmeneti rendelkezéseket rendeletben állapítsa meg.

A törvényhozási intézkedés biztosította az egyetem hazatérésének és újjászervezésének jogi alapját. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kijelölte a szellemi alapot, a lelki tartalmat, amelyen az egyetemnek épülnie és munkálkodnia kell. Amint a magyarság ezer év óta a keresztény műveltség őrállója, védelmezője és terjesztője volt a nyugati nagy közösség keleti határán, ugyanúgy Erdély székely, magyar államalkotó népe a szent-istváni magyar terület keleti végein végezte és végzi ezt a feladatot. Ez az örökös helytállás besenyőkkel, kunokkal, tatárokkal, törökökkel, tehát a keleti veszedelemmel szemben megacélozta Erdély népeit. Az erdélyi magyarságot, székelységet a multban és jelenben is nemcsak a testi helytállás, de az igen széleskörű szellemi erőlkifejtés is jellemezte és jellemzi. Kevés helyen találjuk meg azt a mélységes művelődési vágyat, melyet az erdélyi magyarságnál és székelységnél láthatunk ; még a száraz közoktatásügyi statisztika is észreveszi és feljegyezi ezt, pl. a középiskolát látogatók erdélyszerte feltűnően magas arányszámait. Ez a művelődés utáni vágy mutatkozik az erdélyi magyar családoknál, akár egyszerű földművesek, akár jómódú polgárok, akár főrangúak legyenek. Több hosszabb-rövidebb ideig tartó kezdeményezés : Báthory István jezsuita egyeteme, Bethlen Gábor főiskolája és Mária Terézia rövid életű egyeteme után 1872-ben megindult a rendszeres egyetemi munka is kincses Kolozsvárott. 1919-ben megszakadt ez a munka és 1940-ben úgy kellett folytatni, hogy az újra egyesült országrészek tudományosságának kapcsolatai minél szorosabbak legyenek ; hogy az új nemzedék felöveztesse a magyar világszemlélet legalaposabb szellemi fegyvereivel, hogy az új idők új feladataira a magyar mult szellemében készíttessék elő az ifjúság, mondta megnyitó beszédében a miniszter. Világosan és határozottan kijelentette, hogy az egyetemi tanárok feladata — az ismeretközlésen túl — a nevelés, az ifjúság erkölcsének nemesítése, jellemének erősítése, világszemléletének kialakítása és megszilárdítása.

„Az egyetem tanárai sem lehetnek az élettől távol álló tudósok, a népi problémákat clefántcsonttoronyból szemlélő bölcsek, külső sikereikre hiú rétorok, avagy gögös ítélőbírák. Az egyetemi tanár tanítómestere, nevelője, mentora, barátja kell legyen a fiataloknak. Tekintélyét nem a formaságok, a fölünyeskedés, az elzárkózás, a ridegség és az érzéketlenség, hanem a méltóságával jól megférő közvetlenség, a fölünyes tudás, a tanítványokkal való foglalkozás, a meleg szív és a szociális érzés, a köteles szigorúsággal együtt járó igazságérzet és méltányosság szerzik meg számára.“

Ezt az elgondolást szervesen egészítette ki az *Erdélyi Tudományos Intézet* életrehívása. „Erdélyi“ az intézet és nem „délkelet-európai“, amint erre tervek voltak, azért, mert nem Délkelet-Európából nézzük Erdélyt, hanem Erdélyből, mint központból, fellegvárból figyeljük a körülötte rajzó, nyugtalanzkodó, kiforratlan Délkelet-Európát. De nemcsak a multa kell néznie a kolozsvári egyetemnek,

hanem a hallgatóság nevelésén, fejlesztésén kívül feladata az erdélyi jelen és az erdélyi jövő vizsgálása, előkészítése és kimunkálása is.

A kolozsvári egyetemi tanárnak tanítómasternek, nevelőnek és barátnak kell lennie a reábízott fiatalság mellett. Ez a fiatalság elsősorban Erdély huszonegy éven át meggyötört magyar fiataljaiból került ki, tehát a tanároknak is elsősorban erdélyieknek, az erdélyi kérdéssel foglalkozóknak és olyanoknak kell lenniök, akik ezekre a feladatokra alkalmasak. Ilyen szellemben történt az egyetemi tanárok kijelölése. Mellőzve az egyetemi tanszékek betöltésekor az egyébként követett pályázati, jelölési stb. eljárást, elsősorban gondolni kellett azokra a magyar tudományművelőkre, akik az elmúlt nehéz éveket végig Erdélyben töltötték és igen-igen nehéz körülmények között elzárva a magyar és a nemzetközi tudományos élet munkalehetőségeitől, mindennapi súlyos gondoktól gyötörve a „kisebbségi“, lealázó légkörben élve, végezték munkájukat. Sajnos, nem sokan lehettek ilyenek, de annál inkább reászolgáltak a magyar tudományos és közélet megbecsülésére és hálájára. Ők ismerték az erdélyi ifjúságot is a legközelebről; kéz a kézben dolgoztak a nehéz időkben, amikor az egyetemi előadásokat kicsiny, de lelkes csoportok összejövetelén egészítették ki és igazították helyre magyar szempontból: az igazság szemszögéből.

A tanárok második, számra nézve legnagyobb csoportja a szegedi Ferenc József tudományegyetemnek azokból a tanáraiból került ki, akik megértették Kolozsvár hívó, hazahívó szavát és a mutatkozó nehézségek ellenére is vállalták a nehéz, de nagy és szép feladatot.

A tanárok harmadik csoportja azokból a fiatal erőkből került ki, akik a néhai nagy magyar közoktatásügyi miniszter, gróf Klebelsberg Kunó tettevált elgondolása alapján a külföldi magyar intézetekben, vagy más tudományos gócpontokon magyar adófillérekéből jutottak a továbbképzés és fejlődés lehetőségeihez és most a kolozsvári egyetem hazatértével megfelelő munkakört kaphattak, hogy visszaszolgálják a nemzetnek a filléret és számot adjanak a talentumokról. Közülük számos az erdélyi származású, a tanulmányokat Erdélyben végzett, vagy az erdélyi vonatkozású kérdésekkel foglalkozó tanár.

Szemben a román egyetem túlméretezettnek mondható tanárlétszámával — ahol nagyon sokan kizárólag politikai érdemekért kaptak katedrát — a hazatért Ferenc József tudományegyetem az 1940/41. év folyamán összesen 85 tanszékkal működött. Ebből a jog- és államtudományi karon 15 (12 rendes, 3 rendkívüli), az orvostudományi karon 18 (9 rendes, 9 rendkívüli), a bölcsészettudományi karon 25 (20 rendes, 5 rendkívüli) a matematikai és természettudományi karon 17 (11 rendes, 6 rendkívüli) és végül a közgazdaságtudományi karon 10 (9 rendes, 1 rendkívüli) tanszéket szervezett a miniszter, illetőleg ennyi tanárt nevezett ki a Kormányzó Úr Öfömlétsága.

A kolozsvári egyetemen felállított tanszékek a következők:

Jog- és államtudományi kar: Római jog. — Magyar alkotmány- és jogtörténet. — Magyar közjog. — Közgazdaságtan és pénzügytan. — Statisztika. — Jogbölcsészet. — Politika. — Magyar magánjog. — Magyar magánjog különös

tekintettel az erdélyi jogfejlődésre. — Kereskedelmi- és váltójog. — Magyar büntetőjog. — Magyar polgári és büntető törvénykezési eljárásjog. — Egyházjog. — Magyar közigazgatás- és pénzügyi jog. — Nemzetközi jog.

Orvostudományi kar : Orvosi vegytan. — Bonctan és tájbonctan. — Szövet- és fejlődéstan. — Élettan. — Kórbonctan és törvényszéki orvostan. — Gyógyszer-tan. — Általános kórtan és bakteriológia. — Belgyógyászat. — Belgyógyászati diagnosztika. — Sebészet. — Sebészeti műtéttan és urológia. — Szemészet. — Szülészet és nőgyógyászat. — Elme- és ideggyógyászat. — Gyermekgyógyászat. — Bőr- és nemikórtan. — Fül-, orr- és gégegyógyászat. — Közegészségtan.

Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar : Filozófia. — Pedagógiai lélektan. — Neveléstan. — Magyar nyelvészet és finn-ugor összehasonlító nyelvészet. — Magyar nyelvészet. — Magyar irodalomtörténet. — Magyar irodalomtörténet. — Klasszika-filológia. — Klasszika-filológia és ókori történet. — Német nyelv és irodalom. — Német nyelv és irodalom, különös tekintettel a szász nyelv és irodalomra. — Francia nyelv és irodalom és összehasonlító irodalomtudomány. — Olasz nyelv és irodalom. — Román nyelv és irodalom. — Általános nyelvészet és romanisztika. — Szláv filológia. — Erdélyi és keleteurópai történet. — Magyar történet. — Középkori történet. — Egyetemes történet. — Történeti segédtudományok. — Ősrégészet. — Művészettörténet. — Néprajz. — Emberföldrajz.

Mathematikai és természettudományi kar : Matematika. — Geometria. — Kísérleti fizika. — Elméleti fizika. — Általános és fizikai kémia. — Szervetlen és analitikai kémia. — Szerves kémia. — Ásványtan. — Földtan. — Általános állattan és biológia. — Állatrendszertan. — Embertan. — Általános élettan. — Fajbiológia és örökléstan. — Általános növénytan. — Növényrendszertan. — Általános és fizikai földrajz.

Közgazdaságtudományi kar : Közgazdaságtan és pénzügytan. — Gazdaságpolitika. — Politikai és kereskedelmi számtan. — Magyar kereskedelmi nyelv- és levelezés. — Kereskedelmi és váltójog. — Társadalomtan és társadalompolitika. — Magyar történet. — Politikai földrajz. — Üzemgazdaságtan.

*

1940. december 31-ig az egyetemmel kapcsolatban közel másfél millió pengőt költött a közoktatásügyi kormányzat. Az 1941. költségvetési évre a kolozsvári egyetemmel kapcsolatos rendes kiadások 5,442.000 P-t, a rendkívüli kiadások pedig 1,900.000 P-t tesznek ki. A költségvetésben szereplő tanárok, tudományos segédszemélyzet, tisztviselők, egyéb alkalmazottak, altisztek és szolgák létszáma 716; ehhez 294 tiszteletdíjas, állandó, illetőleg ideiglenes alkalmazott járul. Ez az a tudományos, és mondjuk, költségvetési keret, amely a kolozsvári egyetemen a magyar tudományos munkát újból lehetővé tette. Az újra megnyílt magyar egyetem összesen 2572 hallgató számára biztosított tanulási lehetőséget.

Nem volt azonban elég az egyetem kapuinak megnyitása a magyar fiatalság előtt. A román uralom — mondhatjuk bátran: az elnyomatás — ideje alatt az erdélyi

magyarság annyira leszegényedett, hogy az egyetemen tanulni vágyó fiairól és leányairól alig tudott gondoskodni. Oly mérvű szegénység, mint amilyen a kolozsvári egyetem hallgatói között volt és van még ma is, másutt el sem képzelhető. Ez tette szükségessé és ez magyarázza meg a diáksegélyezés nagy szükségleteit, feladatait és hála a kormányzat megértésének, valamint a diákjólét vezetőinek — eredményes megoldását is. Még az egyetem megnyitása előtt, 1940. szeptember 27-én megbízta a vallás- és közoktatásügyi miniszter *György Lajos* egyetemi magántanárt a diákvédő és diákjóléti iroda megszervezésével; egyben felkérte ugyanőt, hogy a hallgatóság támogatására szükséges intézkedéseket haladéktalanul tegye meg. Sokoldalú és terjedelmes tevékenység indult meg a diákság megszervezése, otthonokba helyezése, erkölcsi támogatása és anyagi segítése terén. Az egyetem október 21-én történt megnyitásakor 5 internátus és 2 menza tette lehetővé az egyetemi ifjúság életét az ismét magyarrá lett kolozsvári egyetemen. Súlyos feladatokat kellett megoldani; nagy szegénység, igen sok esetben nyomorúság várt megsegítésre. Számos Dél-Erdélyből menekült diákról kellett gondoskodni, de a visszacsatolással hazatért erdélyi diákság is száználmas helyzetképet mutatott. Ez a kép kicsiben láttatta a húsz éves román uralom szándékos züllesztő politikáját, amely csaknem teljesen koldusbotra juttatta a magyar iparos, kereskedő, földműves rétegeket, különösen pedig az erdélyi magyar középosztályt. A Csonkaországból származó kolozsvári egyetemi ifjúság lényegesen jobb anyagi helyzetben volt, de itt is figyelembe kellett venni az

Gróf Csáky István díszdoktorrá avatása

utóbbi évek elemi csapásait, a háborús viszonyokat és azt, hogy egyetemi karok megszüntetése következtében sok hallgatónak nehezebb életkörülmények között kellett elhelyezkednie és tanulmányait folytatnia. A szükségletre jellemző, hogy 1940. decemberében a minisztertől jóváhagyott diákjóléti költségvetés több mint 160.000 pengő hiánnyal számolt. Az egyetemi hallgatók lakás-, menza-, ruha-, vizsgadíj-, tandíj-, tanulmányi-, utazási-, egészségügyi-, tankönyv- stb. segélyben részesültek. Ezenkívül a diákvédő hivatal munkaközvetítés útján is igyekezett támogatni a hallgatóságot. Összesen 1457 hallgató részesült 1769 segélyben, azaz volt hallgató, akinek súlyos anyagi helyzete többfajta segítséget tett szükségessé.

Az előbb elmondott adatok mögött sok-sok munka, tárgyalás és erőfeszítés húzódik meg, amelyek lehetővé tették, hogy a párhuzamosan és néha külön-külön futó tervek, elgondolások, intézkedések egy mederben folyjanak és hogy az egyetem elvi célkitűzései alapján a tanárok kiválasztásával, a törvényjavaslat elkészítésével, törvényhozási tárgyalásával, az anyagi fedezet biztosításával, a költségvetési keretek megállapításával, elfogadtatásával, valamint a hallgatókról való gondoskodással az egyetem kapui megnyílhassanak.

Október 19-én nevezte ki a Kormányzó Úr Öföméltósága a kolozsvári egyetem új tanárait, akik a régi egyetemi épületben, az annyi hagyománytól megszentelt Farkas-utcában *október 23-án* d. u. letették Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter kezébe az esküt. A miniszter délután 5 órakor érkezett az egyetem épületéhez, ahol a kapuban *Kristóf György* egyetemi tanár fogadta.

Gróf Csáky István
1894—1941

Rust Bernhard
sz. 1883

A II. emeleti aulában sorakoztak fel a megerősített és újonnan kinevezett egyetemi tanárok. Kristóf György egyetemi tanár jelentést tett az egyetem átadásáról és utána a miniszter megnyitotta az egyetem alakuló ülését, ismertette az egyetem újjászervezéséről szóló törvényt, feleskette a tanárokat és felszólította őket a tanács megalakítására. Az egyetem tanárai karonként külön vonultak, megválasztották a dékánokat. Rektorválasztásra nem volt szükség, mert a Ferenc József tudományegyetemnek az 1940/41. tanévre megválasztott rektora, *Bartók György*, az egyetemmel együtt Szegedről hazatért Kolozsvárra. Dékánokká választottak: a jog- és államtudományi karon *Buza*

László, az orvostudományi karon *Berde Károly*, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon *Várady Imre*, a matematikai és természettudományi karon *Szőkefalvi Nagy Gyula*, a közgazdaságtudományi karon pedig *Szentkirályi Sámuel*. Erre a tanácsra várt a hazatért egyetem belső életének megszervezése és a kezdet nehézségeivel együttjáró rendkívüli munkálatok eredményes elvégzése. A miniszter azonnal megerősítette a tanács tagjait tisztségükben, úgyhogy $\frac{3}{4}$ -kor már ünnepélyesen kimondhatta a tanács megalakulását, köszönetét nyilvánította Kristóf Györgynek és átadta *Bartók György* rektornak az elnöklést.

A rektor átvette az elnöklést, majd a tanács elhatározta, hogy *gróf Teleki Pál* miniszterelnököt és *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi minisztert mint az egyetem Kolozsváron jelen lévő honoris causa doktorait üdvözli és hogy *dr. gróf Csáky István* m. kir. külügyminisztert a jogtudományok honoris causa doktorává avatja. Ezután a rektor az ülést felfüggesztette, majd $\frac{3}{4}$ -kor az egyetem kapujában fogadta *gróf Teleki Pál* miniszter-

elnököt és gróf Csáky István külügyminisztert. Utána megtörtént gróf Csáky Istvánnak a jogtudományok honoris causa doktorává avatása a magyar igazság diadalra juttatása és az egyetem ősi székhelyének visszatérése körül szerzett rendkívüli érdemeiért. Gróf Csáky István mélyen szántó beszédben köszönte meg avatását és hálásan emlékezett meg gróf Teleki Pálról. „A magyar diplomácia — mondta — nem mulasztotta el a magyar történelem és főleg Erdély történelmének tanulságait levonni és ebben Erdély szülötte, Magyarország mai miniszterelnöke, hatalmas lépéssel segített előre bennünket. Itt, ezen a helyen nem gróf Teleki Pálról, a politikusról, hanem Teleki Pálról, a

Bottai Giuseppe
sz. 1895

professzorról szeretnék néhány szóval megemlékezni. Neki köszönhetjük, a politikai földrajz professzorának, hogy a magyar diplomácia látóköre kibővült, hogy felszabadultunk és a szűk magyar látókörből tágabb magyar horizonthoz tudtunk eljutni. A politikai földrajz az államférfi tudománya. A földnek és a rajta élő embereknek szintézise. A politikai földrajz tanulmányozása közben jöttünk rá ezerszeresen arra az igazságra, hogy Erdély földje magyar föld. Lehetnek itt bár más nemzetiségek, beszélhetnek itt más nyelven és dicsérhetik más vallás szerint az Urat, magyar ez a föld, magyar ennek a tradíciója és levegője. Ennek a földnek pedig szellemi központja Kolozsvár.“

Gróf Csáky István díszdoktorrá avatásával egyidejűleg a kolozsvári egyetem fölterjesztést intézett *Rust Bernhard* német birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelésügyi miniszternek a bölcsészet-, valamint *Bottai Giuseppe* olasz királyi és császári nemzetnevelésügyi miniszternek a jogtudományok tiszteletbeli doktorává avatása iránt. Midőn az ősi székhelyére hazatért kolozsvári egyetem Rust

Bernhardot a bölcsészettudományok, Bottai Giuseppet pedig a jogtudományok tiszteletbeli doktorának kívánta megnyerni, ezzel kettős kötelezettségnek óhajtott eleget tenni. Egyfelől kifejezni háláját és nagyrabecsülését amiért annyi megértéssel támogatták és segítették elő a jogos magyar követeléseknek legalább részbeni teljesítését, másfelől pedig a maga részéről is kifejezésre akarta juttatni elismerését azért a kulturális munkáért, amelyet e két kiváló művelődéspolitikus az új Németország és az új Itália naggyá tételében kifejtett.

Rust Bernhard tanári és politikai pályán működött, míg a porosz közoktatásügyi (1933), majd pedig a birodalmi nevelésügyi minisztériumot kezébe nem vette (1934). Birodalmi miniszteri működéséhez több nagyfontosságú kulturális reform fűződik. Megvalósította a közép- és főiskolák reformját, átszervezte a minisztériumot és kijelölte az új fejlődés irányát a német szellemi élet egész területén. 1934-ben látogatást tett hazánkban. Hathatósan elősegítette és elmélyítette a magyar-német kulturális kapcsolatokat, német részről ő írta alá az 1936. május 28-án kötött magyar-német kulturális egyezményt.

Bottai Giuseppe, az olasz nemzetnevelési miniszter, aki 1936-ban a pisai egyetem politikai tanszékéről került az olasz közoktatásügy élére, a fasizmus két legfontosabb alaptörvényének a Carta del Lavoro és a Carta della Scuola-nak alkotója, aki erőteljesen résztvesz a fasizmusnak az európai szellem újjászületéséért folytatott küzdelmében. Korszakalkotó munkája az iskolaalkotmány néven ismeretes kerettörvény, melynek alapján új módszerekkel biztosítják a tehetségek megfelelő érvényesülését. Lelkes előmozdítója az olasz-magyar művelődési kapcsolatoknak.

Október 22-én este a Marianum nagytermében baráti vacsora volt; ezen az egyetem régi és új díszdoktorai: gróf Teleki Pál miniszterelnök, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és gróf Csáky István külügyminiszter, az egyetem tanárai, Erdély és Kolozsvár egyházi, társadalmi, művészeti és tudományos életének képviselői vettek részt. Meleggé és otthonossá tették a baráti együttlétet a Marianum kedves növendékei, akik lelkes örömmel és magyaros vendégszeretettel szolgálták fel a vacsorát vendégeiknek.

Felvirradt október 24-e, csütörtöki nap, az újjászervezett kolozsvári tudományegyetem felavatásának és megnyitásának feledhetetlen ünnepnapja. Reggel az egyetem-utcai ősi akadémiai templomban „Veni sancte“ és szent mise, a többi templomokban pedig ünnepi istentisztelet vezette be a régvárt ünnepet. 11 órakor érkezett a Kormányzó Úr Őfőméltósága az egyetem központi épületéhez, ahol Hóman Bálint kultuszminiszter és az egyetem tanácsa fogadta; velük együtt vonult be Magyarország kormányzója az előcsarnokba. Itt a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentést tett a kolozsvári egyetem hazatéréséről. Ezután a rektor üdvözölte a Kormányzó Úr Őfőméltóságát, engedélyt kérve az egyetem ünnepélyes megnyitására, majd bemutatta a Kormányzó Úrnak az egyetem volt és jelenlegi tanárait. A Kormányzó Úr Őfőméltósága és a Főméltóságú Asszony ezután kíséretével átvonult a Mátyás Király Diákházba. A Mátyás Király Diákház hivalkodó, új külseje nem illik bele a Farkas-utca történelmi hagyományokkal

*Magyarország Kormányzója és a Főméltóságú Asszony
kíséretükkel az egyetem megnyitó ünnepére érkeznek*

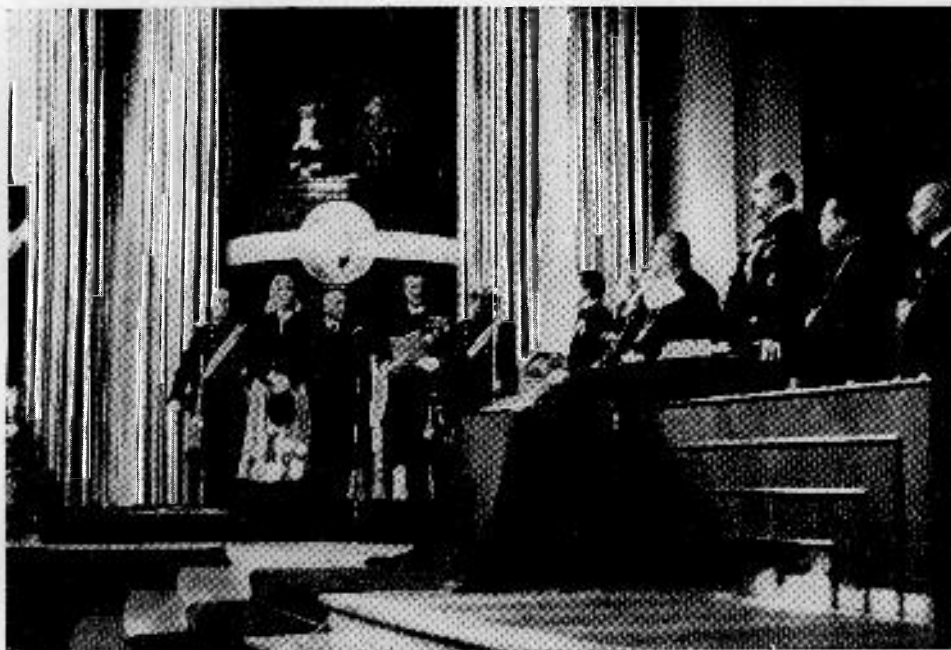

*Magyarország Kormányzója és a Főméltóságú Asszony
a Mátyás Király Diákház előcsarnokában*

megszentelt környezetébe. De ha tudjuk, hogy e feltűnni akaró falakat a románok a régi farkas-utcai színház átépítésével emelték, és így e modern épület ősi magyar művelődési intézményt takar, az első magyar kőszínházat: jelképpé válik előttünk az épület. Régi magyar intézmények, a magyar kultúrának megszentelt emlékei gyakran kerültek idegenek tulajdonába, megtévesztő álöltözetbe; ez intézmények azonban így is a magyar alkotó szellem erejét hirdetik s előbb-utóbb ismét visszatérnek eredeti rendeltetésükhöz: a magyar művelődés szolgálatába.

Mielőtt az egyetemet megnyitotta volna, a Kormányzó Úr Öfőméltósága a Mátyás Király Diákház földszinti, úgynevezett Corvin-termében — a tudomány, irodalom és művészet terén szerzett kiváló érdemeik elismeréséül — az erdélyi tudományos és művészeti élet három képviselőjének (*Balogh Artur* jogtudós, *Kelemen Lajos* történettudós, *Reményik Sándor* író) a Corvin-láncot, 18 képviselőjének pedig (*Balázs András* kultúrpolitikus, *Berde Mária* író, *Bíró Vencel* történettudós, *Gyallay Domokos* író, *Gyergyay Árpád* orvostudós, *György Lajos* irodalomtudós, báró *Kemény János* író, *Kós Károly* építőművész és író, *Kristóf György* irodalomtudós, *Nyirő József* író, *Pakocs Károly* író, *Scheffler János* egyházjogtudós, *Szilágyi Dózsa* hitszónok, *Szopos Sándor* festőművész, *Tamási Áron* író, *Tavaszy Sándor* bölcsészettudós, *Varga Béla* bölcsészettudós és *B. Váradi Aranka* színművésznő) a Corvin-koszorút nyújtotta át személyesen, utána elfoglalta helyét a díszteremben. Az emelvényen Magyarország Kormányzója és a Főméltóságú Asszony kíséretükkel, József kir. herceg, tábornagy, Magyarország bíboros hercegprímása, az egyetem tanácsa, valamint régi és új díszdoktorai foglaltak helyet, köztük gróf Teleki Pál, Hóman Bálint és gróf Csáky István. A díszterem széksoraiban a magyar szellemi élet számos vezető tagja, az újjászervezett egyetem imént fölesketett tanári kara, a nagyszerű ünnepre egybegyűlt vendégek, az erkélyeken díszmagyarba öltözött hölgyek csoportja, Kolozsvár és Erdély színejava foglalt helyet, a terem minden talpalatnyi helyét pedig sűrűn betöltötte az ünneplő egyetemi ifjúság. Felhangzott az „Isten áldd meg a magyart . . .“ szívbemarkoló hangja, ebben a teremben először.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter beszédében a történetíró és az alkotó államférfi szemléletével tekintett a múltba és a jövőbe, vázolta azokat a feladatokat, amelyek a hazatért kolozsvári egyetemre és annak tanáira hárulnak. Beszéde végén engedélyt kért a Kormányzó Úrtól az egyetem megnyitására. Miután a Kormányzó Úr Öfőméltósága az engedélyt megadta, az ünneplő közönség elmondta a magyar Hiszekegyet. Utána *Bartók György* rector magnificus mondott megnyitó beszédet, majd *György Lajos* egyetemi tanár a kolozsvári egyetem volt tanítványainak, valamint újonnan kinevezett tanárainak nevében üdvözölte az Alma Matert. Ezután *Domanovszky Sándor*, a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem prorectora a magyar egyetemek, tudományos intézmények és egyesületek nevében üdvözölte a hazatért egyetemet, végül ifj. *Gyallay-Pap Domokos* mint az egyetemi ifjúság képviselője szól. A rektor záró szavai után a Szózat éneklésével ért véget a hazatérés egyetemi ünnepsége.

A Kormányzó Úr Ófőméltósága megnyitja az egyetemet

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter ünnepi beszédet mond

Az újjászervezett egyetem tanácsa

*Balról jobbra : Berde Károly, Buza László, Bartók György rector magnificus,
Várady Imre, Szőkefalvi Nagy Gyula és Szentkirályi Sámuel*

A Kormányzó Úr Ófőméltósága eltávozóban a Corvin-rend újonnan kitüntetettjeinek jelenlétében megkoszorúzta Kolozsvár legnagyobb fiának, Mátyás királynak Fadrusz János készítette remekművű szobrát, amelyet a kalotaszegi magyarság színes, pompázó népviseletbe öltözött fiai és leányai vettek körül. A mult, a jelen és jövő, az államfő és az alattvalók, a közszolgálat, a tudomány, és a művészet kiválasztottjainak szimbolikus találkozása volt ez az ünnepi jelenet.

A magas vendégek elutaztak, a tanárok és a diákok munkához fogtak.

Gróf Csáky István felavatása alkalmával mondott beszédének e szavaival fejezhetjük be legméltóbban a nagyjelentőségű eseménysorozatról szóló vázlatos összefoglalásunkat : „Kolozsvár sok vihart látott az évszázadok folyamán. Földje a szó legmélyebb értelmében ősi magyar föld. Mi a Csonkaországból zarándokolni akarunk ide. Ezen a történelmi földön szeretnénk a további munkához erőt, biztatást nyerni. Anteusként megerősödvé szeretnénk innen hazamenni, hogy tovább dolgozhassunk. Kolozsvár hivatása nagyszerű. Alig van még egy olyan városa az országnak, amelytől annyit várna az ország, mint éppen Kolozsvártól. Isten adjon erőt Kolozsvár városának és a város magyarságának, hogy továbbra is be tudja tölteni azt a hivatást, amelyet a magyar történelem ennek a városnak előírt.“

*

AZ ÚJJÁSZERVEZETT KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF
TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRAI AZ 1940/41. ÉVBEN

I. Jog- és államtudományi kar :

Dr. Buza László, a nemzetközi jog ny. r. tanára. Szül. 1885. Sárospatak. Ref. Tanulmányait Budapesten, Berlinben és Kolozsvárt végezte. 1908-tól 1923-ig a sárospataki ref. jogakadémia, 1923-tól a szegedi tud. egyetem tanára. A Nemzetek Szövetsége főtitkárának meghívására mint collaborateur temporaire tanulmányozta Genfben a Nemzetek Szövetségének szervezetét és működését. Számos nagyobb tanulmánya jelent meg magyar, német és francia nyelven. Az 1940/41. tanévben a kolozsvári egyetem jog- és államtudományi karának dékánja volt.

Dr. Heller Erik, a magyar büntetőjog ny. r. tanára. Szül. 1880. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1905-ben törvényszéki aljegyző, 1914-ben törvényszéki bíró, 1919-ben miniszteri titkár az igazságügyminisztériumban. 1923-ban a budapesti tudományegyetemen magántanárrá képesítették. 1925-ben a szegedi tudományegyetemen a büntetőjogi tanszékre neveztetett ki. Több büntetőjogi szakkönyve és tanulmánya jelent meg magyar, német, francia és olasz nyelven.

Dr. Tury Sándor Kornél, a kereskedelem és váltójog ny. r. tanára. Szül. 1892. Kassa. Ref. Egyetemi tanulmányainak befejezése után, tanulmányutakat tett, főleg Német- és Olaszországban. 1924-ben a budapesti tudományegyetemen egyetemi magántanárrá képesítettetett. 1926-ban a szegedi tudományegyetem ny. rk., 1928-ban ny. r. tanárává neveztetett ki. A M. Tud. Akadémia tagja. Több szakmunkája jelent meg magyar és német nyelven.

Dr. Csekey István, a magyar közjog ny. r. tanára. Szül. 1889. Szolnok. Ref. Tanulmányait a kolozsvári, strassburgi és heidelbergi egyetemeken végezte, ösztöndíjjal egy évet töltött Berlinben. 1912-től a kecskeméti ref. jogakadémia tanára. 1918-ban a budapesti tudományegyetem a magyar közjogból egyetemi magántanárrá képesítette. 1923-ban az észtországi dorpati egyetem meghívja a közigazgatási jog és eljárás tanszékére ; a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából ugyanezen egyetemen Magyar Tudományos Intézetet szervez ; a tartui egyetem tiszteletbeli doktorává avatta. Számos önálló munkája, értekezése, tudományos és művelődéspolitikai cikke jelent meg. 1931-ben a szegedi tudományegyetem politikai tanszékére ny. r. tanárrá neveztetett ki.

Dr. Horváth Barna, a jogbölcselet ny. r. tanára. Szül. 1896. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. Tagja volt a bécsi Collegium Hungaricumnak. 1926-ban magántanárrá képesítettetett. 1933-ban a szegedi tudományegyetem jogbölcseleti tanszékének tanárává neveztetett ki. A Magyar Társadalomtudományi Társulat alelnöke. Több tudományos előadást tartott külföldön. Nagyszámú jogbölcseleti műve jelent meg magyar, német és francia nyelven.

Dr. Balás P. Elemér, a magyar polgári és büntető törvénykezési jog ny. r. tanára. Szül. 1883. Szabadka. Róm. kat. A kolozsvári tudományegyetemen 1905-ben avatták a jogtudományok doktorává. 1909-ben bírói vizsgát tett. 1914-ben alügyésszé nevezetett ki a nagyikindai kir. ügyészséghez, ahol 1915-ben kir. ügyésszé lépett elő. 1916-ban a m. kir. igazságügyminisztériumba rendeltetett be, ahol mint min. titkár, majd 1928-tól mint min. tanácsosi címmel és jelleggel felruházott osztálytanácsos működött. 1935-től kúriai bíró, előbb a büntetőjogi, 1939-től a törvényelőkészítő osztály előadója.

Dr. Személyi Kálmán, a római jog ny. r. tanára. Szül. 1884. Nagyvárad. Róm. kat. Tanulmányait Nagyváradon, Budapesten és állami ösztöndíjjal Berlinben végezte. 1921-ben a budapesti tudományegyetem magántanárrá képesítette. 1938-ban a szegedi tudományegyetemen ny. r. tanárrá nevezetett ki. Számos tudományos munkája jelent meg önállóan.

Dr. Schneller Károly, a statisztika ny. r. tanára. Szül. 1893. Pozsony. Ág. h. ev. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1920-tól a miskolci evang. jogakadémia tanára. 1922-ben egyetemi magántanárrá képesítetett. 1939-ben a szegedi tud. egyetem ny. rk. tanárává nevezetett ki. Számos statisztikai dolgozata jelent meg.

Dr. Scheffler János, az egyházjog ny. r. tanára. Szül. 1887. Kálmánd (Szatmár vm.). Róm. kat. Hittudományi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol 1915-ben sub auspiciis Regis a teológiai tudományok doktorává avatták. Ezután kánonjogi tanulmányokat folytatott a római Gergely-egyetemen és ott kánonjogi doktorátust szerzett. Tanulmányutakat tett Olasz-, Német-, Spanyol-, Angol- és Irországban, Svájcban, Hollandiában, Karthagóban, Tuniszban és az Északamerikai Egyesült Államokban. 1925—1940-ig a szatmári és a nagyváradai hittudományi főiskolán az egyházjog tanáráként működött. 1930-ban kanonoki címet nyert. A Corvin-koszorú tulajdonosa.

Dr. Székely István, a magyar magánjog különös tekintettel az erdélyi jogfejlődésre című tanszék ny. r. tanára. Szül. 1888. Gyula. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1914-ben az egeri érseki jogakadémia tanárává nevezetett ki. 1932-ben a pécsi tudományegyetem jog- és államtudományi kara magántanárrá képesítette. Számos jogi dolgozata és szakmunkája jelent meg.

Dr. Ottlik László, a politika ny. r. tanára. Szül. 1895. Budapest. Ref. 1919-ben az államtudományok, 1925-ben a bölcsészettudományok doktorává avatták. Állami ösztöndíjjal Berlinben és Bécsben folytatott tanulmányokat mint a Collegium Hungaricum tagja. Tanulmányutakat tett Angliában és Németországban. Előbb a földművelésügyi, később a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, 1921-ben pedig a miniszterelnökség sajtóosztályába nevezték ki. 1940-ben miniszteri tanácsossá nevezetett ki. 1922-ben a kecskeméti ref. jogakadémia a jog- és állambölcsészeti köréből előadó tanárnak hívta meg. 1927-ben a budapesti tudományegyetem magántanárrá képesítette. Hazai és külföldi folyóiratokban számos értekezése jelent meg magyar, német, francia és angol nyelven.

Dr. Szász István, a magyar magánjog ny. r. tanára. Szül. 1899. Budapest. Ref. Tanulmányait Budapesten végezte. Állami ösztöndíjjal több külföldi egyetemen folytatott tanulmányokat. 1924-ben a külügyminisztérium szolgálatába lépett, majd ugyanazon évben az igazságügyminisztériumba nyert beosztást. 1931-ben egyetemi magántanárrá képesítettet. 1935-ben legfelsőbb elismerésben részesült, 1936-ban miniszteri osztálytanácsossá, 1937-ben pedig kir. ítélőtáblai bíróvá neveztetett ki. Tagja volt a Kairói Nemzetközi Bíróságnak. Számos jogi értekezése és tanulmánya jelent meg magyar és francia nyelven.

Dr. ifj. Boér Elek, a közgazdaságtan és pénzügytan ny. rk. tanára. Szül. 1898. Kolozsvár. Ref. Tanulmányait a szegedi tudományegyetemen végezte, hol 1922-ben sub auspiciis Gubernatoris az államtudományok doktorává avatták. Külföldi tanulmányokat végzett állami ösztöndíjjal a berlini Collegium Hungaricum-ban, a Rockefeller-alap ösztöndíjával pedig az Egyesült Államokban a Yale- és Columbia-egyetemen. A világháború alatt katonai szolgálatot teljesített. 1929-ben a szegedi tudományegyetem jogi kara magántanárrá képesítette ; ugyanabban az évben a kecskeméti ref. jogakadémia tanárává választotta. Szaktanulmányai magyar és német nyelven jelentek meg.

Dr. Martonyi János, a magyar közigazgatás és pénzügyi jog ny. rk. tanára. Szül. 1910. Győr. Róm. kat. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol 1933-ban sub auspiciis Gubernatoris a jogtudományok doktorává avatták. Állami ösztöndíjjal Párizsban folytatott tanulmányokat. 1933-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba nyert kinevezést s a fokozatos előléptetések során miniszteri segédtitkárrá neveztetett ki s miniszteri titkári címmel és jelleggel ruháztatott fel. Szaktanulmányai magyar, német és francia nyelven jelentek meg.

Dr. Bónis György, a magyar alkotmány- és jogtörténet ny. rk. tanára. Szül. 1914. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol 1936-ban sub auspiciis Gubernatoris a jogtudományok doktorává avatták. Állami ösztöndíjjal Londonban folytatott tanulmányokat és előadásokat tartott a londoni ifjúsági szervezetekben. 1937-ben a budapesti egyetemi könyvtár szolgálatába lépett, majd 1939-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban tanügyi segédfoglalmazóvá neveztetett ki. Több tanulmánya jelent meg magyar és angol nyelven.

II. Orvostudományi kar :

Dr. Miskolczy Dezső, az elme- és ideggyógyászat ny. r. tanára. Szül. 1894. Baja. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. A Rockefeller-alapítvány ösztöndíjával a madridi Cajal-intézetben végzett tanulmányokat. Két éven át a székesfővárosi Erzsébet-szegényházban teljesített szolgálatot. 1921-ben a budapesti tudományegyetem agyszövetani intézetében előbb díjas gyakornoki, majd tanársegédi minőségben működött. 1930-ban a szegedi egyetemen az elme- és ideggyógyászati tanszékre ny. rk. tanárrá, majd 1935-ben ny. r. tanárrá neveztetett ki. Tagja a hallei Akademie der Naturforschernek ; a M. Tud. Akadémia,

a párizsi Société de neurologie és a Gesellschaft deutscher Neurologen u. Psychia-
ter lev. tagja. Az elme- és ideggyógyászat körében széleskörű szakirodalmi munkás-
ságot fejtett ki.

Dr. v t z Berde Károly, a b r- és nemikórtan ny. r. tanára. Szül. 1891. Nagy-
enyed. Ref. Tanulmányait a kolozsvári tudományegyetemen végezte.  llami
 szt nd jjal tanulmányokat folytatott Bécsben, majd Párizsban, Boroszlóban,
Hamburgban, Konstantinápolyban, Stockholmban  s Olaszországban végzett
kutatómunkát. Résztvett a világháborúban. 1931-ben egyetemi ny. rk. tanárrá
neveztetett ki. Tagja a helsinki finn „Duodecim“ orvosi akadémiának, társ-
szerkesztője a Bázelben megjelenő „Dermatologica“ c. folyóiratnak. Számos
magyar- és németnyelvű orvosi tanulmánya jelent meg hazai és külföldi szak-
folyóiratokban. Az 1940/41. tanévben a kolozsvári egyetem orvostudományi
karának dékánja volt.

Dr. Gyergyay Árpád, a fül-, orr- és gégegyógyászat ny. r. tanára. Szül. : 1881.
Kolozsvár. Unitárius. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1904-t l a román
megsz ll s g a kolozsvári egyetemen teljesített szolgálatot.  szt nd jjal Berlin-
ben, Bécsben, Hollandiában, Belgiumban, Angliában  s Franciaországban foly-
tatott tanulmányokat. Több tudományos társaság tiszteleti, illetve rendes
tagjává választotta. 1912-ben magántanári k pesit st nyert, 1916-ban egyetemi
ny. rk. tanári címmel t ntettk ki. Tudományos közleményei magyar és német
nyelven jelentek meg.

Dr. Lőrincz Ferenc, a közegészségtan ny. r. tanára. Szül. : 1898. Bálványos-
váralja (Szolnok-Doboka vm.). Ref. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Résztvett
a világháborúban. A Rockefeller-alap utazási ösztöndíjával bejárta Olaszors got,
Albániát, Lengyelors got, a Skandináv  llamokat, Hollandiát, Belgiumot,
N metors got, Franciaors got  s Svájcot. A Népszövetség Egészségügyi
Osztályában a Malária-Bizottság tagja. 1934-ben a budapesti egyetemen magán-
tanári k pesit st nyert. Munkái magyar, német és angol nyelven jelentek meg.

Dr. Horváth Béla, a szemészet ny. r. tanára. Szül. : 1894. Hejőcsaba
(Borsod vm.). Ref. Tanulmányait Budapesten végezte. 1918-t l 22 éven át a
budapesti egyetem II. sz. szemészeti klinikáján teljesített szolgálatot. Résztvett
a világháborúban. Több német egyetemen, Br sselben, Londonban, Lausanne-
ban és Zürichben végzett tanulmányokat. 1925-ben magántanári k pesit st,
1934-ben egyetemi rk. tanári címet nyert. 1940-ben a budapesti m. kir.  llami
szemkórház igazgatója. Számos tudományos közleménye jelent meg magyarul
 s németül.

Dr. v t z Haynal Imre, a belgyógyászat ny. r. tanára. Szül. : 1892. Besz-
terce. Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. A világháborúban katonai
szolgálatot teljesített. Tanulm nyutakon volt Bécsben, Kölnben, a Rockefeller-
 szt nd jjal Londonban, majd Párizsban, Belgiumban  s Hollandiában. 1919-t l
1934-ig a budapesti egyetemi III. sz. belklinik n működött gyakornoki, tanár-
segédi, majd adjunktusi minőségben. 1931-ben egyetemi magántanári k pesit st

szerzett, 1939-ben egyet. rk. tanári címmel tüntettetett ki. Tudományos értekezései magyar, német és angol nyelven jelentek meg.

Dr. vitéz Varga Lajos, a belgyógyászat és diagnosztika ny. r. tanára. Szül. : 1898. Szentgerice (Maros-Torda vm.). Ref. Tanulmányait Kolozsvárt, Budapesten és Szegeden végezte. Résztvett a világháborúban. A francia állam ösztöndíjával Párizsban volt tanulmányúton. A szegedi egyetem élettani tanszékén, majd a belgyógyászati klinikán teljesített nyolc éven át tanársegédi szolgálatot. 1932-ben egyetemi magántanárrá képesítettett és megszerezte a belgyógyászás és Röntgen-szakorvosi képesítést. 1932-ben honvédkórházi szolgálatba lépett és főtörzsorvosi rangot ért el. Számos tanulmánya jelent meg magyar, német és angol nyelven.

Dr. Méhes Gyula, a gyógyszeratan ny. r. tanára. Szül. : 1897. Kraszna (Szilágy vm.). Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt és Szegeden végezte. Szegeden tanársegéd, 1927-ben a tihanyi biológiai intézet adjunktusa, 1935-ben ügyvezető igazgatója. 1934-ben magántanárrá képesítettett. Az 1925/26. tanévben állami ösztöndíjjal a bécsi egyetem gyógyszeretani intézetében dolgozott ; a bécsi egyetem orvostudományi kara az 1932/33. és 1933/34. tanévre fizetéses tanársegéddé választotta meg. 1929-ben állami ösztöndíjjal a londoni tudományegyetemen végzett tanulmányokat.

Dr. Haranghy László, a kórbonctan és törvényszéki orvostan ny. r. tanára. Szül. : 1897. Debrecen. Ref. Tanulmányait Debrecenben végezte. A világháború alatt katonai szolgálatot teljesített. Állami ösztöndíjjal Nápolyban, a Humboldt-ösztöndíjjal Helgoland biológiai intézetében dolgozott. Bécsben és Bolognában is végzett kutatómunkát. 1923 óta Baja város közkórházának kórboncnok-főorvosa. A pécsi tud. egyetem 1932-ben egyetemi magántanárrá képesítette, 1940-ben pedig ny. rk. tanári címmel tüntette ki. Számos magyar- és németnyelvű tudományos közleménye jelent meg.

Dr. vitéz Páll Gábor, a szülészet és nőgyógyászat ny. r. tanára. (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül. : 1896. Gyergyószentmiklós (Csík vm.). Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt és Szegeden végezte. Résztvett a világháborúban. Külföldi tanulmányutakon járt Német-, Angol-, Dán- és Svédországban. Előbb a szegedi egyetem gyógyszeretani intézeténél, 1923-tól 1930-ig a szegedi, majd a budapesti egyetem I. sz. szülészeti és nőgyógyászati klinikáján tanársegédként működött. 1930-tól a gyulai m. kir. áll. kórház szülészeti és nőgyógyászati osztályának főorvosa. 1935-ben magántanárrá képesítettett, 1939-ben a kassai m. kir. állami bábaképző intézet igazgatótanárává neveztetett ki.

Dr. Klimkó Dezső, a sebészet ny. r. tanára. (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül. : 1900. Szeged. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. A II. sz. sebészeti klinikán működött gyakornoki, majd tanársegédi minőségben. 1934-ben magántanárrá képesítették, 1940-ben egyet. rk. tanári címmel tüntettetett ki. 1937-től a budapesti Új Szent János-

kórház osztályvezető főorvosa. Tudományos közleményei magyar, német és francia nyelven jelentek meg.

Dr. Annau Ernő, az orvosi vegytan ny. r. tanára. (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül.: 1901. Nagybecskerek. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Különböző egyetemi laboratóriumokban dolgozott Farkas, Vámosy és Szent-Györgyi tanárok mellett. Állami ösztöndíjjal a berlini egyetemen is végzett tanulmányokat. 1934-ben magántanárrá képesítettett. Számos dolgozata jelent meg magyar, német és angol nyelven.

Dr. vitéz Novák Ernő, a sebészeti mütétan és urológia ny. r. tanára. (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül.: 1899. Kolozsvár. Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt és Budapesten végezte. A világháború alatt katonai szolgálatot teljesített. 1922-től 1925-ig a budapesti egyetem törvényszéki orvostani intézeténél, 1926-tól pedig ugyanezen egyetem I. számú sebészeti klinikáján teljesített szolgálatot. Belföldi kutatóösztöndíjat nyert és több ízben tett külföldi tanulmányutat. 1940-ben a budapesti egyetemen magántanárrá képesítettett. Az erdélyi orvosi kamara elnöke.

Dr. Koleszár László az ortopéd kórház egyetemi ny. r. tanári címmel és jelleggel felruházott igazgató-főorvosa. Szül.: 1888. Kolozsvár. Ág. h. ev. Tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte, ahol később mütőorvosként dolgozott. A világháborúban mint ezredorvos szolgált. A román uralom alatt a kolozsvári Vöröskereszt Szanatóriumnak volt főorvosa, majd 1931-ben magán-szanatóriumot nyitott. Mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztályának elnöke és az erdélyi Orvosi Lap szerkesztője a kisebbségi magyar orvosok minden nemzeti irányú szervezkedésének élén állott. 1940-ben a pécsi tud. egyetemen magántanári képesítést szerzett. Számos tudományos dolgozata és tanulmánya jelent meg magyar, német és román nyelven.

Dr. Vásárhelyi János, az általános kórtan és bakteriológia ny. rk. tanára. Szül.: 1901. Csombord (Alsó-Fehér vm.). Ref. Tanulmányait Budapesten végezte. Ösztöndíjas tagja volt a berlini Collegium Hungaricumnak, később a frankfurti egyetemen működött. A Rockefeller-alapítvány ösztöndíjával egy évig az Északamerikai Egyesült Államokban folytatott tanulmányokat. Hazatérve a szegedi egyetem kórtani intézetében és a közegészségügyi intézet szerológiai osztályán teljesített szolgálatot. 1937-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1941. szept. 1-én meghalt Kolozsvárt.

Dr. Mihálik Péter, a bonctan és tájbonctan ny. rk. tanára. Szül.: 1903. Temesvár. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Rockefeller ösztöndíjjal egy évet töltött Amerikában a chicagói, washingtoni, new-yorki, philadelphiai, bostoni, pittsburgi stb. egyetemeken. A budapesti egyetemi I. sz. anatómiai intézetnél előbb díjtalan, majd díjas gyakornoki, illetőleg tanársegédi minőségben működött. 1932-ben adjunktussá neveztetett ki, 1934-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett.

Dr. Ludány György, az élettan ny. rk. tanára. Szül. : 1907. Debrecen. Ref. Tanulmányait Debrecenben végezte. 1926-tól 1935-ig ugyanezen egyetem élettani és általános kórtani intézetében teljesített szolgálatot gyakornoki, majd tanársegédi minőségben. 1934—1935-ben a tihanyi biológiai kutatóintézetben végzett tanulmányokat. 1935-től a budapesti egyetem általános kórtani és bakteriológiai intézetében teljesített szolgálatot adjunktusi minőségben. 1937-ben magántanárrá képesítettett. Tudományos dolgozatai német, francia és angol nyelven jelentek meg.

Dr. Krompecher István, a szövet- és fejlődéstan ny. rk. tanára. Szül. : 1905. Budapest. Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte. Előbb a kórbonctani intézetben, majd 1926-tól az I. sz. anatómiai intézetben teljesített szolgálatot. 1934-ben magántanárrá képesítettett. Több ízben tett külföldi tanulmányutat. Az 1936/37. tanévben a heidelbergi tudományegyetemen meghívott előadóként működött. 1938-ban a tihanyi magyar biológiai kutatóintézethez neveztetett ki. Számos tudományos értekezést írt.

Dr. Móritz Dénes, a gyermekgyógyászat ny. rk. tanára. Szül. : 1903. Külsővat (Veszprém vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte és ugyanezen egyetem I. számú kórbonctani intézetében működött. Tanulmányokat folytatott még Párizsban, Bécsben és a Balkánon. 1928-tól 1930-ig a szegedi egyetem gyermekklinikáján előbb gyakornoki, majd tanársegédi minőségben teljesített szolgálatot. 1930-tól a budapesti tudományegyetem gyermekklinikáján működött. 1939-ben egyetemi magántanárrá képesítettett. Tudományos dolgozatai magyar, német és francia nyelven jelentek meg.

III. Bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar :

Dr. Bartók György, a filozófia ny. r. tanára. Szül. : 1882. Nagyenyed. Ref. Tanulmányait Kolozsvárott, Lipcsében, Heidelbergben és Berlinben végezte. Előbb a kolozsvári ref. teológia, 1917-től a kolozsvári egyetem tanára. A M. Tud. Akadémia lev. tagja, a Société de Psychologie et de Psychothérapie, az Internationale Sozialwissenschaftliches Institut, a Deutsche Philosophische Gesellschaft tagja. A kolozsvári Középiskolai Tanárképzőintézet elnöke. Több filozófiai művet írt. Az 1940/41. tanévben a kolozsvári egyetem rektora volt.

Dr. Mészöly Gedeon, a magyar nyelvészet és a finn-ugor összehasonlító nyelvészet ny. r. tanára. Szül. : 1880. Tabajd (Fejér vm.). Ref. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1922-ben a szegedi tudományegyetem ny. r. tanárává neveztetett ki. A M. Tud. Akadémia lev. tagja. A nyelvtudomány terén gazdag munkásságot fejt ki.

Dr. Kristóf György, a magyar irodalomtörténet ny. r. tanára. Szül. : 1878. Sáromberke (Maros-Torda vm.). Ref. Tanulmányait Kolozsvárt és Budapesten végezte. Hosszabb ideig a szászvárosi ref. kollégium tanáráként működött, 1923-tól a kolozsvári volt román egyetemen a magyar irodalomtörténeti és nyelv-

vészeti tanszéket töltötte be. Tudományos munkássága főleg az erdélyi irodalomtörténetre vonatkozik. A Corvin-koszorú tulajdonosa.

Dr. Zolnai Béla, a francia nyelv és irodalom és az összehasonlító irodalomtudomány ny. r. tanára. Szül. : 1890. Székesfehérvár. Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Állami ösztöndíjjal Berlinben, majd a francia kormány ösztöndíjával hosszabb ideig Párizsban folytatott tanulmányokat. Finnországban, Halleban, Drezdában, Genfben egyetemi nyári tanfolyamokon vett részt. 1926-ban a szegedi tudományegyetemen egyetemi ny. r. tanárrá neveztetett ki. Külföldi egyetemeken számos előadást tartott. A francia becsületrend tulajdonosa.

Dr. Förster Aurél, a klasszika filológia ny. r. tanára. Szül. : 1876. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. Résztvett a világháborúban. Tanulmányúton járt Olasz-, Francia-, Német- és Görögországban. 1915-ben a budapesti egyetem magántanára, 1928-ban a szegedi egyetem ny. r. tanára lett. A M. Tud. Akadémia tagja. A római Istituto di Studi Romani „Bolletino“-jának munkatársa. Számos értekezése és szaktanulmánya jelent meg külföldi folyóiratokban.

Dr. Várkonyi Hildebrand, a pedagógiai lélektan ny. r. tanára. Szül. : 1888. Kéménd (Esztergom vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Ösztöndíjjal Párizsban folytatott tanulmányokat. 1923-ban a pécsi egyetemi könyvtár igazgatója. 1924-ben a pécsi egyetemen magántanári képesítést szerzett. 1929-ben a szegedi egyetem ny. r. tanárává neveztetett ki. Számos pedagógiai és filozófiai műve jelent meg.

Dr. Roska Márton, az ősrégészet ny. r. tanára. Szül. : 1880. Magyarköblös (Szolnok-Doboka vm.). Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Tanulmányúton volt Német-, Dán- és Franciaországban, Svájcban és Belgiumban. 1914-ben a kolozsvári egyetemen magántanárrá képesítettett, 1938-ban pedig a debreceni egyetemen ny. r. tanárrá neveztetett ki. Több régészeti szakműve jelent meg magyar, német és francia nyelven.

Dr. Varga Béla, a neveléstan ny. r. tanára. Szül. 1886. Torda. Unitárius. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1907-től 1923-ig középiskolai tanárként működött, 1923-ban az unitárius egyház teológiai akadémiajának tanárává hívták meg. 1938-ban az erdélyi unitárius egyház püspökévé választotta. A M. Tud. Akadémia kültagja ; a Corvin-koszorú tulajdonosa. Számos pedagógiai és filozófiai értekezése jelent meg.

Dr. Biró Vencel, az erdélyi és keleteurópai történet ny. r. tanára. Szül. : 1885. Vértessomló (Komárom vm.). Róm. kat. Tanulmányait a kolozsvári egyetemen és a piarista rend ottani hittudományi intézetében végezte. Tanári működését a kolozsvári róm. kat. főgimnáziumban kezdte meg az 1908/09. tanévben. 1923-ban a szegedi egyetem magántanárrá képesítette. 1925—1929-ig a kolozsvári róm. kat. főgimnázium igazgatója. 1925—1931-ig rendfőnöki tanácsos, 1934-től az erdélyi és a romániai piarista rend tartományfőnöke. A Corvinkoszorú tulajdonosa. Több irodalmi társaság tagja, számos történelmi tanulmányt írt.

Dr. Koszó János, a német nyelv és irodalom ny. r. tanára. Szül.: 1892. Lippa (Temes vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Tanári pályáját az aradi főgimnáziumban kezdte. 1918—1921-ig a berlini egyetem magyar lektora. 1921-ben az állami polgári iskolai tanárképző főiskola, 1925-ben a br. Eötvös József Collegium tanárává nevezetett ki. 1924-ben a budapesti egyetemen magántanárrá képesítettett. Tanulmányúton járt Párizsban, Londonban, Rómában és Stockholmban.

Dr. Tóth László, az egyetemes történet ny. r. tanára. Szül.: 1895. Tápiószele (Pest vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte, tanulmányúton járt Rómában és Varsóban. 1925-ben a budapesti egyetemen magántanárrá képesítettett. 1935-ben a pécsi egyetemre ny. rk. tanárrá, 1937-ben ny. r. tanárrá nevezetett ki. A Római Magyar Történeti Intézet tagja. Munkái idegen nyelveken is megjelentek.

Dr. Várady Imre, az olasz nyelv és irodalom ny. r. tanára. Szül.: 1892. Nagybecskerek. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Résztvett a világháborúban. Kilenc éven át a római Istituto per l'Europa Orientale-ban tanította a magyar nyelvet. 1917—1927-ig a szombathelyi reáliskolában működött. 1935-ben középiskolai igazgatóvá nevezetett ki. Ugyanebben az évben Szegedre helyezték át, ahol az egyetemen az olasz nyelvet és irodalmat adta elő. 1935-ben egyetemi magántanárrá képesítettett. 1936-ban ny. rk., 1937-ben ny. r. tanárrá nevezetett ki. Munkái magyar és olasz nyelven jelentek meg. Munkatársa volt az „Enciclopedia Italiana“-nak. Az 1940/41. tanévben a kolozsvári egyetem bölcsészettudományi karának dékánja volt.

Dr. Felvinczi Takáts Zoltán, a művészettörténet ny. r. tanára. Szül.: 1880. Nagysomkút (Szatmár vm.). Ref. Tanulmányait Budapesten végezte. Beutazta Német- és Olaszországot, majd pedig egész Kelet-Ázsiát. Előadásokat tartott több európai, indiai és keletázsiai egyetemen. Kelet művészetét tárgyaló tanulmányai német, angol és francia nyelven is megjelentek. Állami szolgálatát 1905-ben az Országos Szépművészeti Múzeumnál kezdte. 1936-ban a Magyar Történeti Múzeum keretében múzeumi igazgató. 1926-ban a pécsi egyetem magántanárrá képesítette, 1934-ben egyet. ny. rk. tanári címmel tüntettetett ki. 1939-ben a szegedi egyetemen ny. r. tanárrá nevezetett ki.

Dr. Sulica Szilárd, a román nyelv és irodalom ny. r. tanára. Szül.: 1884. Brassó. Gör. keleti. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1907-től 1936-ig a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatában állott, ahol a levéltári és néprajzi osztályban, valamint az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban működött. 1936-ban a szegedi egyetemi könyvtár igazgatójává nevezetett ki. 1938-ban a szegedi egyetem magántanárrá képesítette. Számos román tárgyú műve jelent meg.

Dr. Viski Károly, a néprajz ny. r. tanára. Szül.: 1883. Torda. Ref. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Előbb középiskolai tanárként működött, 1919-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. Tanulmányutat tett Német-

országban, Ausztriában, Olaszországban, Dániában és a Balkánon. A M. Tud. Akadémia néprajzi bizottságának tagja. Magyar nyelvtanulmánnyal és néprajzzal foglalkozó munkáinak nagyrésze német, angol, francia, olasz, holland, finn és észt nyelven is megjelent. 1941-ben a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemre neveztetett ki.

Dr. György Lajos, a magyar irodalomtörténet ny. r. tanára. Szül.: 1890. Marosvásárhely. Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Két évig a berlini Collegium Hungaricum tagja volt. 1924-ig a kolozsvári Marianum leánygimnázium tanára és ugyanezen intézet polgári iskolai tanárképzőjének igazgatója. 1928 óta a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók tanulmányi igazgatója; mint ilyen megnyitja és a magyar ifjúság szolgálatába állítja a Lyceum-könyvtárat. 1931-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést szerzett. A M. Tud. Akadémia lev. tagja, a Corvin-koszorú tulajdonosa. Magyar, német, francia nyelven megjelent munkáiban a magyar irodalom külföldi kapcsolataival foglalkozik.

Dr. Klein Kurt Károly, a német nyelv és irodalom, különös tekintettel a szász nyelv és irodalomra című tanszék ny. r. tanára. Szül.: 1897. Kisfehéregyház (Beszterce-Naszód vm.). Ág. h. ev. Tanulmányait Debrecenben és Kolozsvárt végezte. Résztvett a világháborúban. Az 1922/23. tanévben a nagyszebeni német gimnázium h. tanára volt. 1923-ban a jasi-i egyetemen tanársegéd, ugyanitt 1926-ban magántanárrá képesítették. 1932-ben egyetemi ny. rk. tanárrá és az egyetemi könyvtár igazgatójává nevezték ki. 1939-ben a kolozsvári volt román egyetem rendes tanárává neveztetett ki. A német irodalomtörténet köréből és különösen az erdélyi németiség településtörténetéről több tanulmánya és könyve jelent meg.

Dr. Kniezsa István, a szláv filológia ny. r. tanára. Szül.: 1898. Trsztena (Árva vm.). Az Erdélyi Tudományos Intézet ügyvezető igazgatója. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Résztvett a világháborúban. 1921—27-ig az államrendőrség tisztviselőjeként működött. Magyar állami ösztöndíjjal Német- és Lengyelországban folytatott tanulmányokat. 1934-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert, 1939-ben egyet. ny. rk. tanári címmel tüntették ki. 1936-tól magyar nemzeti múzeumi alkönyvtárnok. A M. Tud. Akadémia lev. tagja. Szakirodalmi munkássága magyar nyelvészeti és történeti kérdések tisztázására vonatkozik. 1941-ben a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemre ny. r. tanárrá neveztetett ki.

Dr. Váczy Péter, a középkori történet ny. r. tanára. Szül.: 1904. Ruttká (Turóc vm.). Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte. Ösztöndíjjal Bécsben, Rómában, Párizsban folytatott tanulmányokat. 1938-ban a budapesti egyetem magántanárrá képesítette. Számos történelmi tanulmánya és önálló munkája jelent meg. A M. Tud. Akadémia lev. tagja.

Dr. Ivánka Endre, a klasszika-filológia és ókori történet ny. r. tanára (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül.:

1902. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Rómában és Bécsben végezte. Tanulmányutat tett Olasz- és Franciaországban. 1933-ban a budapesti egyetemen magántanárrá képesítették. Számos műve jelent meg külföldön is.

Dr. Rásonyi László, a török nyelvészet és történelmi tanszék ny. r. tanára. Szül. 1899. Liptószentmiklós (Liptó vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1921-ben a M. Tud. Akadémia könyvtárának gyakornoka. 1923-ban az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében alkönyvtárnokká neveztetett ki. 1924—25-ben berlini ösztöndíjas. Tanulmányutat tett Istanbulba, Helsinkibe, Varsóba, Münchenbe. 1933/34-ben Istanbulban és Athénben volt Hariseion-ösztöndíjjal. 1936-ban könyvtárnokká neveztetett ki. 1935-ben a török kormány meghívására elfoglalta az ankarai egyetemen felállított magyar tanszékét, melyen hat évig működött; megszervezte az ankarai Magyar Intézetet. A kolozsvári egyetemre 1941-ben neveztetett ki.

Dr. Hantos Gyula, az emberföldrajz ny. rk. tanára. Szül. 1903. Kolozsvár. Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte. Később a bécsi és párizsi egyetemeken hallgatott előadásokat. 1935-ben egyetemi gyakornokként alkalmaztatott, 1936-ban tanügyi fogalmazóvá neveztetett ki és a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba osztatott be. A Magyar Földrajzi Társaság tagja, a Teleki-jutalomdíj nyertese. Több szakmunkája jelent meg.

Dr. Baráth Tibor, a magyar történet ny. rk. tanára. Szül. 1906. Alsólendva (Zala vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Tíz évig külföldön, főleg Bécsben és Párizsban végzett történeti kutatásokat. Tanulmányutat tett Német-, Olasz- és Lengyelországban, Svájcban, Romániában, Hollandiában és Jugoszláviában. 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett; előbb a franciaországi Magyar Tanulmányi Központhoz, majd 1939-ben a budapesti egyetem művelődéstörténeti tanszékéhez osztatott be. Dolgozatai magyar és francia nyelven jelentek meg.

Dr. Szabó T. Attila, a magyar nyelvészet ny. rk. tanára. Szül. 1906. Fehéregyháza (Nagyküküllő vm.). Ref. Tanulmányait a kolozsvári ref. teológián, a skóciai edinburghi, valamint a st. andrews-i, a kolozsvári román és a debreceni egyetemen végezte. 1930—1932-ig a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban, 1933—1936-ig a zilahi ref. Wesselényi-kollégiumban működött. 1936-ban az Erdélyi Múzeum szolgálatába lépett. Számos szakmunkája jelent meg. Az Erdélyi Tudományos Intézet Néprnyelvkutató Osztályának vezetője. Az „Erdélyi Múzeum” szerkesztője.

Dr. Szilágyi Loránd, a történeti segédtudományok ny. rk. tanára. Szül. 1908. Hajdúnánás (Hajdú vm.). Ref. Tanulmányait Budapesten végezte. 1933-ban sub auspiciis Gubernatoris a bölcsészettudományok doktorává avattatott. 1930—1932-ig állami ösztöndíjjal a bécsi Collegium Hungaricum tagjaként végzett levéltári kutatásokat. 1939-ben a budapesti egyetem bölcsészettudományi kara egyetemi magántanárrá képesítette. Számos történeti értekezést írt.

IV. Matematikai és természettudományi kar :

Dr. Györfly István, a növénytan ny. r. tanára. Szül. 1880. Hidasnémeti (Abaúj-Torna vm.). Ref. Tanulmányait Kolozsvárt végezte, majd ugyanitt mint tanársegéd működött. 1904-től a makói főgimnáziumban, 1909-től a lőcsei főreáliskolában tanított. 1913-ban a kolozsvári egyetem magántanárrá képesítette. 1914-ben egyetemi ny. r. tanárrá neveztetett ki Kolozsvárra. A M. Tud. Akadémia lev. tagja, több külföldi tudományos társaság rendes, illetőleg levelező-tagja. Számos értekezése magyar, német, francia és dán folyóiratokban jelent meg.

Dr. Prinz Gyula, az általános és fizikai földrajz ny. r. tanára. Szül. 1882. Rábamolnári (Vas vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten és Boroszlóban végezte. Tanulmányutat tett Közép-Ázsiában, Skóciában, Izlandon, Német-, Olasz- és Franciaországban. 1918-ban neveztetett ki egyetemi ny. r. tanárrá. A M. Tud. Akadémia lev. tagja. Művei főleg magyar és német nyelven jelentek meg.

Dr. Gelei József, az általános állattan és biológia ny. r. tanára. Szül. 1885. Árkos (Háromszék vm.). Unitárius. Tanulmányait Kolozsvárt és Grácban végezte. Tanulmányokat folytatott Münchenben, Würzburgban, Plönben. Előbb a kolozsvári egyetemen tanársegéd, majd ugyanott magántanár. 1924-ben a szegedi egyetemen az általános állattan tanárává neveztetett ki. A M. Tud. Akadémia tagja. Számos magyar és német tudományos értekezése jelent meg hazai és külföldi szaklapokban ; több önálló könyvet írt.

Dr. Szentpétery Zsigmond, az ásványtan ny. r. tanára. Szül. 1880. Nagykőrös. Ref. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Tanulmányútjai alkalmával bejárta a szerbiai, albániai és a középázsiai hegységeket. Németországban és Olaszországban hosszabb ideig végzett kutatómunkát. 1911-ben egyetemi magántanári képesítést nyert. 1924-ben a szegedi egyetem ny. r. tanárává neveztetett ki. Tudományos értekezései magyar és külföldi szaklapokban jelentek meg.

Dr. Dávid Lajos, a matematika ny. r. tanára. Szül. 1881. Kolozsvár. Ref. Tanulmányait Budapesten, Göttingában és Párizsban végezte. Hosszabb ideig dolgozott a göttingai és giesseni egyetemen. 1910-ben egyetemi magántanárrá képesítettett, majd 1933-ban a debreceni tudományegyetem ny. r. tanára lett. Továbbfejlesztette az iteráció-elméletet és annak a modul-függvényenél való alkalmazását. Számos matematikai tárgyú tankönyvet írt.

Dr. Hankó Béla, az állatrendszertan ny. r. tanára. Szül. 1886. Poprád (Szepes vm.). Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte. Dolgozott a nápolyi, helgolandi, plöni és lunzi biológiai állomásokon. 1925-ben a Magyar Biológiai Kutató Intézet igazgatójává, 1929-ben a debreceni tudományegyetemen az állattan ny. r. tanárává neveztetett ki. Több nagyobb szakmunkája jelent meg. Tudományos munkásságának körébe főként a madarak anatómiája, az oknyomozó fejlődéstörténet és a limnológia tartozik. A nemzetközi limnológiai egyesület alelnöke.

Dr. Balogh Ernő, a földtan ny. r. tanára. Szül. 1882. Erdőhegy (Arad vm.). Ref. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1907-től a világháborúig mint a kolozsvári egyetem tanársegédje, majd mint kolozsvári gimnáziumi tanár működött. Résztvett a világháborúban. 1922-től a kolozsvári Marianum leánygimnázium rendes tanára. Számos tudományos cikke és közleménye jelent meg.

Dr. Soó Rezső, a növényrendszertan ny. r. tanára. Szül. 1903. Székelyudvarhely. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1926-ban sub auspiciis Gubernatoris avatattott a bölcsészettudományok doktorává. A tihanyi Magyar Biológiai Kutató Intézetnél előbb mint múzeumi tiszt, később mint adjunktus teljesített szolgálatot. 1929-ben a debreceni tudományegyetemen a növényteni tanszékre egyetemi ny. rk. tanárrá, 1935-ben pedig ny. r. tanárrá neveztetett ki. A növénytan területén széleskörű tudományos munkásságot fejtett ki.

Dr. Gyulai Zoltán, a kísérleti fizika ny. r. tanára. Szül. 1887. Pipe (Kisküküllő vm.). Unitárius. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Tanulmányai során több külföldi egyetemet látogatott. Résztvett a világháborúban. 1926-ban egyetemi magántanárrá képesítettett. A M. Tud. Akadémia lev. tagja. 1935-ben a debreceni egyetem orvostudományi karán az orvosi fizikai tanszékre nyilvános rk. tanárrá neveztetett ki. Számos tudományos dolgozata jelent meg magyar és német nyelven.

Dr. Szőkefalvi Nagy Gyula, a geometria ny. r. tanára. Szül. 1887. Erzsébetváros (Kisküküllő vm.). Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Később állami ösztöndíjjal Göttingában tanult. 1915-ben magántanárrá képesítették, 1931-ben egyet. ny. rk. tanári címmel tüntettetett ki. A szegedi állami polgári iskolai tanárképző főiskola igazgatója volt. 1939-ben egyet. ny. r. tanárrá neveztetett ki. Számos matematikai tárgyú értekezése jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban. Az 1940/41. tanévben a kolozsvári egyetem matematikai és természettudományi karának dékánja volt.

Dr. Gombás Pál, az elméleti fizika ny. r. tanára. (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül. 1909. Selegszántó (Sopron vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1938-ban a budapesti egyetemen magántanári képesítést szerzett. 1939-ben a szegedi egyetem matematikai és természettudományi karán az elméleti fizikai tanszékre ny. rk. tanárrá neveztetett ki. Tudományos kutatásainak eredményeit hazai és külföldi folyóiratokban tette közzé.

Dr. Jendrassik Loránd, az általános élettan ny. r. tanára. (1940-ben a kolozsvári egyetemhez ny. rk. tanárrá neveztetett ki.) Szül. 1896. Alsópakonypuszta (Ócsa község, Pest vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Résztvett a világháborúban. Tudományos kutatómunkát végzett Leidában és Groningenben Szent-Györgyi Alberttel. Berlinben mint a Collegium Hungaricum tagja dolgozott. 1939 óta a pécsi belklinikai laboratórium vezetőjeként működött. Művei több nyelven jelentek meg.

Dr. Imre Lajos, az általános és fizikai kémia ny. rk. tanára. Szül. 1900. Litke (Nógrád vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten, majd az 1929—31.

években Berlinben mint a Collegium Hungaricum ösztöndíjas tagja végezte. 1924-től mint tanársegéd, 1929-től mint intézeti tanár működött a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán. 1935-ben ugyanitt egyetemi magántanárrá képesítették. Több ízben tartott előadást külföldi kongresszusokon. Tudományos közleményei német és angol nyelven jelentek meg.

Dr. Csík Lajos, a fajbiológia és örökléstan ny. rk. tanára. Szül. 1902. Felsőnyárad (Borsod vm.). Ref. Tanulmányait Debrecenben végezte. 1929-ben a tihanyi Biológiai Kutató Intézet szolgálatába állott. Állami ösztöndíjjal Berlinben és Londonban folytatott tanulmányokat. A bázeli egyetemen mint tanársegéd működött. A Rockefeller-alapítványból Londonban töltött hosszabb időt tudományos kutatásokkal. Számos előadást tartott külföldön; értekezései több nyelven megjelentek.

Dr. Malán Mihály, az embertan ny. rk. tanára. Szül. 1900. Zólyom. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1930-ban egyetemi gyakornok, majd tanársegéd, végül fizetéstelen adjunktus. 1934/35-ben állami ösztöndíjjal Berlinben folytat tudományos kutatásokat, 1938-ban a budapesti egyetem bölcsészettudományi kara magántanárrá képesítette. Dolgozatai magyar és német nyelven jelentek meg.

Dr. Vargha László, a szerves kémia ny. rk. tanára. Szül. 1903. Berhida (Veszprém vm.). Ref. Tanulmányait Budapesten végezte. Állami ösztöndíjjal négy évig volt a berlini Collegium Hungaricum tagja. Belföldi kutatóösztöndíjakból és a Rockefeller-alapból nyújtott tiszteletdíjból Szegeden végzett kutatómunkát. 1932—33-ban a tihanyi Magyar Biológiai Kutató Intézetben dolgozott, 1935-ben a szegedi egyetem matematikai és természettudományi kara magántanárrá képesítette. Számos tudományos szakmunkája jelent meg magyar és német nyelven.

Dr. Szabó Zoltán, a szervetlen és analitikai kémia ny. rk. tanára. Szül. 1908. Debrecen. Ref. Tanulmányait Budapesten végezte, hol 1935-ben sub auspiciis Gubernatoris a bölcsészettudományok doktorává avatták. 1936—1938-ig állami ösztöndíjjal a berlini Collegium Hungaricum tagjaként folytatott tanulmányokat. 1939-ben a budapesti tudományegyetemen magántanárrá képesítettetett. A szegedi br. Eötvös Lóránd kollégium megbízott igazgatója volt. Tudományos dolgozatai hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg.

V. Közgazdaságtudományi kar:

Dr. Kovrig Béla, a társadalomtan és társadalompolitika ny. r. tanára. Szül. 1900. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Szegeden végezte. Azután Német-, Francia- és Olaszországban, Hollandiában, Angliában és Svájcban folytatott tanulmányokat. 1921-ben a honvédelmi minisztériumban, 1922-ben a miniszterelnökségen teljesített szolgálatot. 1927-ben a népjóléti és munkaügyi miniszté-

riumban miniszteri titkárrá, 1928-ban az Országos Társadalombiztosító Intézet aligazgatójává neveztetett ki. 1938-ban résztvett a miniszterelnökség propaganda-szolgálatának megszervezésében, 1940-ben belügyminisztériumi miniszteri tanácsossá neveztetett ki. 1925-ben a budapesti közgazdaságtudományi kar, 1926-ban pedig a szegedi egyetem jog- és államtudományi kara magántanárrá képesítette. Szociálpolitikai tanulmányai magyar, német, francia, angol és lengyel nyelven jelentek meg.

Dr. Szentkirályi Sámuel, a magyar kereskedelmi nyelv és levelezés ny. r. tanára. Szül. 1885. Torda. Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte, majd tanulmányutakon járt Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Párizsban, Bosznia-Hercegovinában, Dalmáciában, Törökországban és Kis-Ázsiában. Tanári szolgálatát 1909-ben Kolozsvárt kezdte meg; itt kereskedelmi iskolai tanári, majd igazgatói minőségben működött. Résztvett a világháborúban. 1930-ban a kolozsvári volt román kereskedelmi főiskolán ny. rk. tanárrá neveztetett ki. Az 1940/41. tanévben a kolozsvári egyetem közgazdaságtudományi karának dékánja volt.

Dr. Nyárády József, az üzemgazdaságtan ny. r. tanára. Szül. 1891. Balászfalva (Alsó-Fehér vm.). Róm. kat. 1921-ben kezdte meg tanári működését. Résztvett a világháborúban. 1940-ben felsőkereskedelmi iskolai igazgatói címmel tüntettetett ki. 1940-ben a József Nádor Műegyetemre nyert kinevezést.

Dr. Lazar Liviusz, a közgazdaságtan és pénzügytan ny. r. tanára. Szül. 1898. Nagyvárad. Gör. keleti. Tanulmányait Kolozsvárt és Párizsban végezte. 1925-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1930-ban a nagyváradai jogakadémia tanára lett, majd a jogakadémiának a kolozsvári volt román egyetem jogi karába való beolvadása után egyetemi tanárrá neveztetett ki. Cikkei és értekezései jelentek meg francia és román nyelven.

Dr. Luckhaub Gyula, a politikai és kereskedelmi számtan ny. r. tanára. Szül. 1881. Temeshidegkút (Temes vm.). Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1904—1906-ig a székelyudvarhelyi gimnázium, 1916—1921-ig a kolozsvári kereskedelmi iskola tanára. 1939-ig a budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára. A budapesti egyetem közgazdaságtudományi kara 1923-ban magántanárrá képesítette, 1938-ban egyet. rk. tanári, 1939-ben felsőkereskedelmi iskolai igazgatói címet nyert. Számos matematikai tanulmánya és tankönyve jelent meg.

Dr. Deér József, a magyar történeti tanszék ny. r. tanára. Szül. 1905. Budapest. Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte. 1930-ban a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába állt. 1932-től a szegedi egyetemen a magyar történeti tanszék teendőit helyettes tanári minőségben végezte. 1933-ban magántanárrá képesítetett. 1936-ban ny. rk. tanárrá neveztetett ki. Kiterjedt irodalmi munkásságot fejtett ki. 1940-ben a József Nádor Műegyetemre neveztetett ki.

Dr. Rónai András, a politikai földrajz ny. r. tanára. Szül. 1906. Nagyszeben. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. 1928-ban az Államtudományi

Intézet szolgálatába lépett. A központi Statisztikai Hivatal létszámában 1939-ben miniszteri titkárrá, 1940-ben miniszteri osztálytanácsossá neveztetett ki. 1940-ben a József Nádor Műegyetemre neveztetett ki.

Dr. Pálosi Ervin, a gazdaságpolitika ny. r. tanára. Szül. 1891. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Tanulmányutat tett Bulgáriában. Résztvett a világháborúban. 1925-ben az egeri érseki jogakadémia tanárává neveztetett ki. A szegedi egyetem jogtudományi karán 1935-ben magántanárrá képesítettetett. Hazai és külföldi tudományos szaklapok szerkesztője, illetőleg munkatársa volt. 1941. dec. 13-án meghalt Kolozsvárt.

Dr. Sövényházy Ferenc, a kereskedelem és váltó jog ny. r. tanára. Szül. 1899. Ipolyság (Hont vm.). Ág. h. ev. Tanulmányait Budapesten végezte és kiegészítő tanulmányokat folytatott Párizsban. Állami megbízásból Franciaországban, Ausztriában, Svájcban, Belgiumban és Németországban tanulmányozta a kereskedelmi társaságok jogviszonyait; 1933-ban állami ösztöndíjjal Angliában a részvényjogot tanulmányozta. 1938-ban a budapesti tudományegyetem magántanárrá képesítette. 1923-ban az igazságügyminisztérium szolgálatába lépett és egyetemi tanári kinevezéséig ott működött. Számos jogi tanulmánya jelent meg magyar, német és francia nyelven.

Dr. vitéz Rajty Tivadar, az üzemgazdaságtan ny. r. tanára. Szül. 1893. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Budapesten végezte. Tanulmányokat végzett Párizsban, Berlinben, Besançonban és Rotterdamban. A világháború alatt katonai szolgálatot teljesített. Tanári működését 1918-ban kezdte meg. 1935 óta a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán az üzemgazdaságtan megbízott előadója. Több külföldi tanulmányutat tett; terjedelmes szakirodalmi munkásságot fejtett ki. 1941-ben neveztetett ki a kolozsvári egyetemre.

Dr. gróf Teleki Géza, a gazdasági földtan ny. rk. tanára. Szül. 1911. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait a bécsi és zürichi egyetemen végezte. 1937—1939-ig a m. kir. Földtani Intézetnél teljesített szolgálatot előbb asszisztensi, később adjunktusi minőségben. 1940-ben a kolozsvári egyetemhez intézeti tanárrá, 1941-ben egyetemi ny. rk. tanárrá neveztetett ki.

E fejezet anyagát a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a kolozsvári tudományegyetem vonatkozó iratainak felhasználásával

BISZTRAY GYULA, v. NAGY IVÁN, SZABÓ T. ATTILA és SZALAI BÉLA
gyűjtötte össze és dolgozta fel.

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET

A második bécsi döntés után a magyar királyi kultuskormány azonnali intézkedésekkel hozzáfogott a visszacsatolt erdélyrészi területek tudományos életének megszervezéséhez. Célja nemcsak a huszonkétéves román uralom idején megszüntetett, vagy lassú elsorvasztásra ítélt keretek új életre ébresztése volt. Áldozatkész gondossággal fordult a magyar tudományos élet folytonosságát súlyos megpróbáltatások között is kitartással, felelősségtudattal továbbszövő intézmények felé s ugyanakkor új kultúrintézményeknek vetette meg az alapját. Az utóbbiak sorába tartozik az Erdélyi Tudományos Intézet is, amelyre a sajátosan erdélyi vonatkozású tudományos problémák megoldásának terén várnak széleskörű feladatok.

Bár az Erdély életével foglalkozó tudományos munka az elszakítottág idején sem szűnt meg, mind a csonka országban, mind pedig különösen Erdélyben nagy mértékben hiányoztak a teljes értékű kutatás és a folyamatos munkásság feltételei. A trianoni határok lehetetlenné tették, hogy a tudományos élet ritmusa egyforma erővel lüktessen a Királyhágón innen és túl. Míg a csonka országban messzenéző művelődéspolitiká gondoskodott egy európai látókörű tudós nemzedék kiműveléséről, a román uralom tervszerűen semmisítette meg az erdélyi tudósképzés feltételeit, megnehezítette, vagy lehetetlenné tette magyar tudományos munkák román területre küldését, rossz szemmel nézte az erdélyi magyar ifjúság tudományos érdeklődését. Megszűntek a magyar célkitűzésű tudományos munka anyagi feltételei is, s voltak pillanatok, amikor Erdély tudományos életének legjobbjai tették fel a kérdést: „Van-e értelme, van-e jövője az erdélyi tudományos munkának?” (Vö. *Szabó T. Attila*, *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*: *Hitel* 1940---41. 184. l.)

A huszonkétéves elnyomás alatt válságba jutott erdélyi magyar életnek a tudománypolitika terén is gyors és mélyreható rendezésre volt szüksége. Néhai gróf *Teleki Pál* miniszterelnök és *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter nem elégedtek meg a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem és az Erdélyi

Múzeum-Egyesület ügyének felkarolásával, hanem a művelődéspolitikus és a tudós éleslátásával utat nyitottak és irányt mutattak egy harmadik, sajátosan erdélyi célok szolgálatába állított új intézménynek is : az Erdélyi Tudományos Intézetnek. A megelőző mostoha korszak kényszerű mulasztásainak pótlására immár feltámadtak és kibővültek a régi keretek, hogy friss alkotó szellemmel eltele szolgálják az egyetemes magyar és a szorosabb értelemben vett erdélyi magyar tudományosság ügyét.

Az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) megalakulását bejelentő hivatalos közlések már a Budapesti Közlöny 1940. évi október hó 20-i számában megjelentek, amikor még katonai alakulatok lakták az intézet céljaira kiszemelt állami épületet. A szervezés és vezetés munkájával a vallás- és közoktatásügyi miniszter *Tamás Lajos* és *Kniezsa István* egyetemi ny. r. tanárokat bízta meg, *Deér József* és *Rónai András* egyetemi ny. r. tanárokat pedig az Erdélyi Tudományos Intézettel kapcsolatos Budapesten folyó előkészítő munkálatokkal. A kolozsvári *Ferenc József* Tudományegyetem ny. r. tanárai közül *Biró Vencel*, *György Lajos*, *Kovrig Béla*, *Lőrincz Ferenc*, *Mészöly Gedeon* és a budapesti *Pázmány Péter* Tudományegyetemre távozó *Viski Károly*, ny. rk. tanárai közül pedig *Baráth Tibor*, *Csik Lajos*, *Hantos Gyula*, *Malán Mihály* és *Szabó T. Attila* kapott taggá minősítő kinevezést. A kinevezettek a tudományok széles skáláját képviselik : román- és szláv nyelvészet, településtörténet, középkori és újkori magyar történet, államtudományok, irodalomtörténet, társadalomtudomány, közegészségtan, magyar nyelvtudomány, néprajz, fajbiológia és örökléstan, embertan, emberföldrajz, stb. Az ETI tudományos munkája ily módon közvetlen kapcsolatba jut a helybeli Alma mater tevékenységével. *Kelemen Lajos* múzeumi és levéltári főigazgató tagsága révén az intézet tagjai Erdély levéltárainak és műemlékeinek legkitűnőbb ismerőjére támaszkodhatnak kutatásaik során. Ezidőszerint öt intézeti tanár tagja is van az ETI-nek : *László Gyula* egyetemi magántanár, *Nagy Zoltán*, *Venczel József*, *Kovács László* és *Makkai László*. *Széki gróf Teleki Géza*, hatodik intézeti tanárunk, a *Ferenc József* Tudományegyetem közgazdaságtudományi karán nyert kinevezést. Az ETI tagjait *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter legelőször az elmúlt esztendő októberében hívta össze az intézet ügyében tartandó megbeszélésre, amikor néhai *gróf Teleki Pál* elnöklete alatt és *Szily Kálmán* miniszteri biztos részvételével megvitatásra kerültek mindazok a kérdések, amelyek az intézet szervezésével, munkatervével és a többi erdélyi tudományos intézménnyel kiépítendő kapcsolataival függenek össze.

Az ETI szervezésének történetében nagyjelentőségű bejelentést tett *Hóman Bálint* a Magyar Történelmi Társulat 1941. évi szept. hó 25-i közgyűlésén. Közölte, hogy *Bárdossy László* miniszterelnök és *Reményi-Schneller Lajos* pénzügyminiszter megértő támogatásával felállítják a *Teleki Pál* Tudományos Intézetet, amelynek kötelékében egyelőre három intézet kezd meg, illetve folytatja munkásságát : az Államtudományi Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet és az Erdélyi Tudományos Intézet. Ennek az országos jellegű tudományos szerve-

zetnek irányítását maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter veszi át, az egyes intézetek vezetésére pedig *Rónai András*, *Deér József* és *Tamás Lajos* egyetemi ny. r. tanárok kapnak folytatólagos, illetve új megbízást. A három intézet munkája magasabb szempontból azonos célt szolgál: a magyarság és a vele együttélő, valamint szomszédos népek történeti életének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési szerepének módszeres kutatását és ismertetését.

Ebben a széles keretben az ETI feladatkörét közelebbről a szervezeti szabálytervezet határozza meg: „Az Erdélyi Tudományos Intézet a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézete. Célja Magyarország s különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, ember-tani, élettani s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele.“ Olyan munkaterv ez, mely sem a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem sokkal univerzálisabb keretekben mozgó tevékenységével, sem pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) munkakörével nem azonos. Az ETI feladatai között kimagasló szerepet játszik esetenként megválogatott kisebb-nagyobb összefüggő tájegységeknek monografikus feldolgozása, az egyéni munka mellett a céltudatos munkaközösség. Ebbe a monografikus, szintetikus célkitűzésű, egymást támogató és kiegészítő tevékenységbe nemcsak az intézet szakosztályai kapcsolódnak be, hanem olyan külső kutatók is, akiknek szaktudása és részvétele kívánatosnak mutatkozik. Ez a rugalmas munkaközösségi szervezet különösen tág teret nyit Erdély három tudományos intézményének a gyümölcsöző együttműködésre s ugyanakkor lehetővé teszi, hogy adott esetben megfelelő anyagi fedezettel indulhasson meg az egész ország területéről egybegyűjtött kutatók közös vállalkozása. Az ETI munkaterve már eleve úgy állítatott össze, hogy annak sikeres megvalósításához nagyszámú külső tudományművelőt lehessen és kelljen meghívni. A nemtagokat a szakosztályok vezetőinek meghallgatásával az igazgatóság bízta meg a kutató és feldolgozó munkában való részvétellel. A helyszíni gyűjtő és kutató tevékenység mellett, amely az ETI tagjainak főfeladata, tág tere nyílik természetesen a levéltári és könyvtári kutatómunkának is. Az utóbbi szempontból rendkívüli jelentősége van az EME hatalmas levéltárának, amelynek anyagából adott esetekben az ETI-nek is publikálnia kell a rendelkezésre álló munkaerőkhöz és anyagi eszközökhöz képest. A két intézménynek vállvetett munkával és testvéri egyetértésben kell feltárnia Erdély történetének forrásait, már azért is, mert ezen a téren a román uralom idejében kényszerű pangás állott elő. Ez semmiképpen sem keresztelheti az EME munkakörét, ellenkezőleg olyan energiákat szabadíthat fel, amelyek sajátos feladatainak megoldásához nélkülözhetetlenek. A múzeumi gondolat tekintetében is éles határvonal különíti el az EME és az ETI hatáskörét. Az ETI-nek nincsenek múzeális céljai, ügyrendtervezete kimondja, hogy az intézet néprajzi, régészeti és érmészeti anyagot nem gyűjt, hanem azt részben az EME-nek, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak adja át letétbe. Nem óhajt abba

a tudománypszerűsítő munkába sem bekapcsolódní, amelyet Kolozsvár régi hagyományokkal rendelkező közművelődési és tudományos intézménye oly példadadó kitartással végzett a román megszállás nehéz évei alatt.

Az ETI munkaközösségi szervezete szakosztályokra tagolódik; ezeknek száma ezidőszerint tizenegy: 1. földrajzi, 2. néprajzi, 3. történeti, 4. régészeti, 5. társadalomtudományi, 6. nyelvészeti, 7. magyar-román kapcsolatokkal foglalkozó, 8. magyar-szász kapcsolatokkal foglalkozó, 9. irodalmi, 10. embertani, 11. élettani. Ez a tizenegy szakosztály egyben az intézet munkaköréről is áttekintő képet nyújt. A munkaterv kereteibe illeszkedő tudományos kéziratokat, amelyeket a tagok, vagy megbízásból dolgozó kutatók írtak, kiadványsorozatban teszi közzé az intézet. Emellett évkönyv kiadását is tervbe vette az igazgatóság, mely az évi beszámolót s a tagok rövidebb dolgozatait tartalmazza.

Az intézet említett szakosztályainak munkaterve a tagok ilyenirányú vázlatainak alapján a következőkben foglalható össze:

A *földrajzi szakosztály* munkatervét *Hantos Gyula* és *széki gróf Teleki Géza* állította össze. *Hantos Gyula* meghatározott tájegységek monografikus teljes feldolgozását javasolja s szükségesnek tartja, hogy a munka pontos geomorfológiai alapvetéssel kezdődjék. A végső cél: az emberföldrajzi szintézis, az összes többi szakmák részeredményein épül fel. Nagy súlyt helyez a legalább a községekig hatoló térképező tevékenységre, tömegjelenségek (pl. művelési formák, öröklésjogi szokások, építészeti stílusok, fejformák, stb.) és egyéb adottságok elterjedésének szakszerű vizsgálatára. A tájrajzi monográfiák és az áttekintő térképezések párhuzamosan folytatandó, egymást kiegészítő feladatköröknek tekintendők. *Teleki Géza* a földrajzi szakosztály hatáskörébe utalt geológia munkatervét határozza meg: Erdély geológiai és nyersanyagadatainak összegyűjtése, nyersanyagok, bányák, telepek, település, szociális viszonyok, ipar, kereskedelem és népi munka összefüggésének kimutatása és fejlődéstörténetének feldolgozása, az altalajtól függő termelésviszonyok — erdő- és mezőgazdaság, technikai gazdaság, erőműtelepek fizikai és történeti kutatása, a gazdasággeológia és a honvédelem összefüggésének kutatása, a bányászat és termelés története és fejlődése s ezzel kapcsolatban a hibák és megoldási lehetőségek kimutatása és alkalmazása.

A *néprajzi szakosztály* célja *Kovács László* szerint: néprajzi tárgyak és néprajzi adatok gyűjtése Erdély és a Partium területén. A gyűjtés Erdély valamennyi nemzetiségére kiterjed. A gyűjtött anyagot az egyetemes magyar népi kultúra távlatából vizsgálja s figyelembe veszi a kárpátokontúli magyarság és a környező idegen népek népi műveltségét is. A szakosztály teendői közé sorolja a népi műemlékek lajstromozását és védelmének megszervezését is. Kiepipíti a szerves együttműködést a rokontudományokkal, különösen a népnyelvkutatással, embertannal és a régészettel.

A néprajzi szakosztály gyűjtőtevékenysége még a múlt év novemberében megindult. Ekkor vette kezdetét Kolozsvár Hóstát nevű külvárosának feldolgozása. Nagyobb számú és a szakosztályok vezetőitől megválogatott külső munkaerő segít-

ségével folyik a június első felében megindult borsavölgyi gyűjtő- és kutatómunka. A néprajzi csoport munkájában eddig tizen vettek részt. Befejeződött a juhászat (*Kovács László*), a bőrmunkák (*Nagy László*) és a néphagyomány anyagának (*Szücs Sándor*) felvétele, folyamatban van a népi táplálkozás, a gyűjtögető gazdálkodás, az erdőllés, a népi építkezés, a népviselet, a bútorok, továbbá az egyházi zene és a rituális néprajz anyagának összegyűjtése. *Lajos Árpád* a kidei gyermekjátékokat gyűjtötte össze s a többi községben folytatja munkáját. *Balogh István* a településformákat írta le és elkészítette a szükséges térképvázlatokat. *Vajkai Aurél* a népi gyógyászat terén végzett beható kutatásairól terjesztett be részletes jelentést.

A történeti szakosztály munkatervét *Knieszsa István*, *Biró Vencel*, *Baráth Tibor* és *Makkai László* állította össze. Feladata az Erdélyre vonatkozó forrásanyag közzététele (középkori és újkori okmánytár, írók munkái), különös tekintettel a településtörténeti szempontokra. Ilyen irányú munkálatok az intézet megbízásából a m. kir. Országos Levéltárban és az EME levéltárában máris folyamatban vannak. Ezenkívül foglalkozik a szakosztály a közép- és újkor politikai történeti, gazdasági, egyháztörténeti, művészettörténeti, pénztörténeti, közigazgatástörténeti, közoktatástörténeti és jogtörténeti problémáival, továbbá Erdély népi életének egyéb összefüggéseivel. Erdély történeti bibliográfiájának összeállítása, a magyarság és a nemzetiségek viszonyának feltárása, az erdélyi román uralom történetének megírása és általában a magyar-szász-román történeti kapcsolatok tisztázása is az intézet munkakörébe vág.

A régészeti szakosztály munkatervét *László Gyula* körvonalazza. Célja Erdély népvándorláskori és főleg az első magyar századokból származó emlékeinek felkutatása és feldolgozása. Első feladata az erdélyi köz- és magángyűjtemények áttanulmányozása és ezek alapján az ásatási terek kikeresése. Az osztály munkásságának területe a történeti Erdély és a Partium. Ásatásainak anyagát nemcsak reálarcheológiai szempontból értékeli, hanem viselettörténeti szempontokat is figyelembe vesz, összehasonlító módszerrel elemzi a temetkezési szokásokat és a népi kismesterségek eszközeit is feldolgozza. Folyamatban van a kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető folytatólagos feltárása, amelynek munkálatait *Létay Balázs* és *Kovács István* 1911-ben hagyták abba. *László Gyula* a német Reichsbund für Vorgeschichte meghívására a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából az ukrainai múzeumi és régészeti élet megszervezésében vesz részt s ott magyar őstörténeti ásatásokat kezdeményez.

A társadalomtudományi szakosztály munkatervéhez *Kovrig Béla* és *Venczel József* szolgáltatják az adatokat: A városi és falusi népesebb csoportok szociális tömegjelenségeinek (fogyasztási szokások, munkarendszer, sajátos erdélyi létformák, közösségi magatartás, gazdasági és munkaethosz, stb.) vizsgálatát *Kovrig Béla* a keverten élő nemzetiségekre kiterjesztve óhajtja vizsgálat tárgyává tenni. *Venczel József* társadalomtudományi bibliográfiát sürget. Emellett kézirat gyanánt sokszorosított tervezetet dolgozott ki „A falukutatás módszerének vázlata“

címen, amelynek alkalmazására ez év nyarán már sor került a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének bálványosváraíjái falukutató munkatáborá keretében.

A magyar nyelvészeti szakosztály célja Szabó T. Attila munkaterve alapján : az erdélyi magyar nyelv jelenlegi és multbeli állapotának vizsgálata. A tervbevett magyar nyelvatlasz ügyében a Budapesten 1941. október hó 14. és 15. napján tartott népnyelvkutató értekezleten elvi megegyezés jött létre, amelynek értelmében a nyelvatlással kapcsolatos erdélyi gyűjtő és feldolgozó munkát Szabó T. Attila vezetésével az ETI vállalja. A népnyelvi anyag gyűjtésén kívül a szakosztály munkakörébe vág még a hely- és személynevek (család- és keresztnevek) gyűjtése is.

Ennek a szakosztálynak munkája a néprajzival együtt szintén már mult év novemberében indult meg a Hóstatban. A borsavölgyi kutatás terén is szép eredményeket ért el. Szabó T. Attila összegyűjtötte a négy község (Borsa, Kide, Bádok, Csomafája) történeti valamint jelenlegi helynévanyagát és tanulmányozta a nyelvjárási hangsajátóságokat. A népnyelvi gyűjtés kiterjedt még a névszótípusokra, a népi kőfejtés és kőfeldolgozás szókincsére (Balassa Iván), az igealakokra (Gálffy Mózes), a népi öltözködés nyelvi anyagára (Józsa Gerő), a népi növénynevek gyűjtésére (Sándor Gábor), a táplálkozás szókincsére (Nagy Rózsa, Orbán Gabriella) és a szövés-fonás szókincsére (Persian Mária).

A magyar-román szakosztály épügy, mint a magyar-szász kapcsolatokkal foglalkozó szakosztály irodalmi, művelődéstörténeti és nyelvi problémákkal foglalkozik különös tekintettel Erdély népeinek kapcsolataira. Behatóan kíván foglalkozni azzal a műveltségközvetítő szereppel, amelyet a magyarság játszott a magyar és a nyugati szellemi áramlatok továbbadása révén elsősorban a román-ság fejlődésében. A néprajzi szakosztállyal karöltve tervbe vette az erdélyi román pásztorkodás szókincsének összegyűjtését, erdélyi szász és román nyelvjárások leírását és a román nyelvatlasz ritka hálózatának sűrűbbé tételét. A három nyelv jövevényszavainak tanulmányozása szintén a két rokon szakosztály munkakörébe tartozik. A magyar-román szakosztálynak egyik főfeladata még a magyar hatásra keletkezett román irodalmi emlékek kiadása. Első kiadványa, melyet a szakosztály vezetője Tamás Lajos a Miniszterelnökség megbízásából készített el, nemrégiben hagyta el a sajtót (Magyar-román Közigazgatási Szótár. Budapest—Kolozsvár, 1941.). A borsavölgyi kutatásba az intézet igazgatója kötetlen román népnyelvi szövegek gyűjtésével kapcsolódott be, míg Köpeczy Béla mintegy 200 különféle hűjogatóst, mesét és kolindát írt össze.

Az irodalomtörténeti szakosztály munkakörébe György Lajos a következő feladatokat utalja : a magyar irodalom erdélyi tárgyú és szellemű anyagának számbavétele, Erdély irodalmi topográfiája, az erdélyi irodalom külföldi (angol, francia, német) kapcsolatai, erdélyi elemek a külföldi irodalmakban, az erdélyi szellem kérdésének elemzése, erdélyiség és erdélyieskedés, irodalmi és tudományos törekvések az önálló, uniós és az elszakított Erdélyben, az ú. n. kisebbségi élet magyar irodalmának tüzetes számbavétele, az erdélyi kritikai szellem ; a táj,

fajiság, szociális érzület, nemzeti és vallásos érzés, népiség sajátos megnyilatkozása és vetülete az erdélyi eredetű irodalmi művekben. A három nemzet és négy vallás alakító ereje és szerepe irodalmunk tükrében, művelődési tényezők (időszaki sajtó, színház, könyvnyomda, irodalmi társaságok, egyesületek, könyvtárak, levéltárak, stb.) az erdélyi szellem területén. Kéziratos irodalmi emlékek (levelezések, művek) felkutatása könyvtárakban, levéltárakban, egyetlen példányok lefényképezése.

Az *embertani szakosztály* célja *Malán Mihály* szerint Erdély embertani ismerése rendszeres felvételek útján. Vezetője legelőször olyan magyar, székely, román és szász vidéket akar feldolgozni, amely a településtörténések megállapítása szerint ősi és aránylag keveredésmentes. A biharmegyei és szilágysági érintkezési övezetekben az együttlakó népelemek keveredésének folyamatát és a keveredésben résztvevő egyének és vidékek faji jellegének és típusának megállapítását, a történeti magyar középosztály faji jellegének megállapítását szintén célul tűzi ki a szakosztály. *Malán Mihály* elvégezte a Bukovinából hazatelepített hadikfalvi és józseffalvi székelyek embertani vizsgálatát s közel 3000 felnőtt személyt felvételezett. A szakosztály rövidesen bekapcsolódik a borsavölgyi kutatásba is.

Az *élettani szakosztály* munkakörét *Csik Lajos* határozza meg. A vércsoport-hoz való tartozás százalékaránya homogén és vegyes lakosságú (pl. magyar-román) falvakban, faji bélyegek, sajtóságok öröklődési viszonyai különösen összeházasodás esetén, születési és halálozási arányszám, élettartam vizsgálatok és öröklődő betegségek előfordulási arányszáma különböző etnikai összetételű falvakban képezik a szakosztály legfontosabb feladatait. Az eredményeket nemcsak regisztrálja, hanem társadalomegészségügyi szempontból is értékeli. A borsavölgyi munkában *Csik Lajos* és *Kállay Ernő* vettek részt s eddig mintegy 650 emberen végezték el a tervbevett vércsoportvizsgálatokat.

Az együttes erő kifejtést igénylő hóstáti és borsavölgyi helyszíni munka mellett serényen folyik az intézet kiadványainak előkészítése is. Az eddig kiadásra elfogadott és részben sajtó alatt lévő munkák a következők :

Árva József: A brassómegeyi csángó Hétfalu helynevei.

Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance.

Jakó Zsigmond: XVII. századvégi erdélyi nép-összeírások.

Kelemen Lajos: Zeyk Dániel önéletírása.

Kniezsa István: Erdély középkori helynevei.

László Gyula: A Szent László-legenda keleti kapcsolatai.

Makkai László: A középkori román társadalom és település.

Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei.

Tamás Lajos: Fogarasi István román kátéja.

Torma Zsófia gyűjteménye : Kiadja Roska Márton.

Tolnai Gábor: Gr. Teleki József nyugati utazásai.

Varjas Béla: Gismunda és Guisquardus széphistóriájának első kiadása.

Intézetünk épületét, amely a román uralom idején népryelvkutató központ volt (Muzeul Limbei Române), az elmúlt tél folyamán alakították át és tatarozták ki. Berendezése és felszerelése tudományos segédeszközökkel, könyvanyaggal, fényképszeti laboratóriummal, most folyik. A kézikönyvtár részére már régebben megérkeztek az első értékes adományok a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának, a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének és a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalnak jóvoltából. Némi gyarapodást jelent a helybeli román állami középiskolákban hátrahagyott könyvanyagból kiválogatott tudományos irodalom. Sokkal jelentősebbnek ígérkezik azonban az a nagyobb terjedelmű adomány, amelyet a helybeli Egyetemi Könyvtár fölös másodpéldányaiból vehet át az intézet. A Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum Egyesület részéről kilátásba helyezett művek járulnak még hozzá a könyvtár kezdeti állományának kiegészítéséhez. Elsősorban erdélyi vonatkozású műveket gyűjtő kézikönyvtárunkat rendszeres gyűjtéssel igyekszünk majd számottevő színvonalra emelni.

Az Erdélyi Tudományos Intézet első munkáéve a megalakulás, szervezés és a kutatómódszerek kikristályosodásának, egybehangolásának esztendeje. Tagjaira éppen ezért különleges feladatok hárulnak; ezeknek megoldása az intézet jövőjének szempontjából alapvető fontosságú.

TAMÁS LAJOS

Az Erdélyi Tudományos Intézet főépülete

Zárószó

Az olvasó ebből a könyvből a magyar művelődéstörténetnek azt a fejezetét ismeri meg, amely felöleli Erdélynek és a trianoni Magyarországnak kulturális történéseit, központjában a kolozsvári Ferenc József tudományegyetemmel.

Gondolatban újból megjelenítette az ősi székhelyére diadalmasan hazatért Ferenc József tudományegyetemnek az országgyarapító Kormányzó részvételével Kolozsvár társadalmának örömujjongása közben lefolyt, lélekbemarkolóan megható megnyitó ünnepét, amely egyúttal a magyar nemzeti kultúrának a visszatért Erdély földjén a két évtizeden át keservesen viselt béklyókból való felszabadulását is jelképezte.

Az olvasó megismerte az erdélyi tudományos és főiskolai mozgalmak három és fél évszázados viszontagságos fejlődését, amely a tizenkilencedik század derekán két monumentális alkotásban találta meg a törekvések beteljesülését : az erdélyi magyar társadalom csodálatos erőfeszítésével és áldozatkészségével létrehívott Erdélyi Nemzeti Múzeumban és a magyar állam által alapított kolozsvári Ferenc József tudományegyetemben.

Megismerte ennek a két intézménynek nagy teljesítményeit és vezető szerepét Erdély szellemi életében az alapításuktól a magyarság történelmi katasztrófájáig, Erdély elszakadásáig és román uralom alá jutásáig eltelt boldog időszak alatt.

Látta, hogy a történelmi Magyarország összeomlása milyen különböző sorsot juttatott osztályrészül a két intézménynek. Az Erdélyi Múzeum hősiesen és szívósan védelmezte létét az elnyomó és kisajátításra törekvő hatalommal szemben és a legmostohább körülmények között, a legnagyobb nehézségek leküzdése árán mégis teljesítette hivatását : megőrizte a gyűjteményeiben felhalmozott tudományos kincseket, magyar

nyelven művelte és terjesztette a tudományt. A Ferenc József tudományegyetem pedig ketté szakadt; a materiális egyetem, vagyis az épületek, a felszerelések, a műszerek, a könyvek összesége Kolozsváron maradt és kényszerűségből idegen kultúra szolgálatába szegődött; míg az eszmei egyetem, vagyis a tudományoknak magyar nyelven, magyar szellemben hirdetése a tanárokkal együtt száműzetésbe ment és rövid ideig tartó hányódás után Szegeden talált új otthonra. Ez az új otthon a magyar államnak és Szeged város közönségének együttes bőkezűségéből mihamar méltó utóda lett az elvesztett és mindig visszasírt igazi otthonnak. A szegedi Ferenc József tudományegyetem életének kétévtizedes munkássága is minden tekintetben méltó folytatása volt a kolozsvári Ferenc József tudományegyetem megszakadt munkásságának.

Az egyetem szegedi korszakának szerencsés véget vetett a nagy magyar sorsfordulat, amely lehetővé tette, hogy újból Kolozsváron egyesülhetett a Ferenc József tudományegyetem materiális és eszmei része és ezzel új életre támadott fel Erdély magyar egyeteme.

Mi a jelene ennek az új életnek? Ez bizony egyelőre küzködés a megindulásnak, a kezdetnek nehézségeivel. Az egyetem materiális része, az épületek, a felszerelések megkopottan, elavultan, kifosztottan fogadták az „eszme“ visszatérését. Igaz, hogy az állam azonnal kinyújtotta segítő kezét és kifejezte abbeli elhatározását, hogy az egyetemnek megadja mindazokat a korszerű eszközöket, amelyek az eredményes működésének nélkülözhetetlen feltételei. Amde olyan sok a javításra szoruló meglévő és olyan sok a pótolni való hiány, hogy a mostani nehéz viszonyok közepette, a legnagyobb pénzügyi áldozatkészség mellett is jó időbe beletelik, amíg a tanítás és tudományos kutatás sikere érdekében támasztott minden jogos igény ki lesz elégítve. Addig is a tanároknak meg kell alkudni a helyzet kényszerűségével és sok mindenről le kell mondaniok, ami más egyetemen megvan és majd a kolozsvári egyetemen is meglesz. Meg is teszik ezt zúgolódás nélkül, mert az a tudós gárda, amely a tanári testületet alkotja, a kolozsvári egyetemi tanárságban valóságos missziót látott és így lelkileg fel volt készülve lemondások és áldozatok hozatalára. Az ifjúság pedig küzködik a tanulás nehézségeivel, amelyek főleg a hiányos előismeretekből származnak; de kitartó szorgalommal fokozatosan legyőzi azokat, hiszen már a kisebbségi sors megtanította arra, hogy csak teljes erőfeszítés árán boldogulhat.

Es vajjon mi lesz a Ferenc József tudományegyetem jövője? Emberi szem nem láthat ugyan be a jövőbe, de az emberi akaratnak módjában van saját erejével és igyekezetével elősegíteni a kívánt jövő kialakulását.

Legyen ez a jövő olyan, amilyent az az adottság kíván meg, hogy a Ferenc József egyetem Erdély fővárosában, Kolozsváron működő magyar tudományegyetem.

T u d o m á n y e g y e t e m . . . Legyen az egyetemen valóban a tudomány az úr és ezt szolgálja önzetlenül tanár és tanuló. A tanárt a kutatásban és a tanításban vezesse az a meggyőződés, hogy az ő főfeladata egyike a legmagasztosabb emberi feladatoknak : az igazság keresése és a legjobb hite szerint megtalált igazságnak szabad hirdetése. A tanuló pedig a tanárai tanításából ne csupán a választott életpályájához szükségesnek vélt bizonyos mennyiségű ismerethalmazt, hanem tudományos gondolkodást is igyekezzék megtanulni, mert bárminő életpályát választott is magának, azon a szürke sablont meghaladó magasabb értékű szellemi munkára elsősorban a tudományos gondolkodás képesít. De legyen a tanárnak a tanulóval kapcsolatban még egy másik, nem kevésbé magasztos feladata is : a nevelés. Az egyetemi hallgató éppen az emberré érésnek, az önálló egyéniség kialakulásának éveit tölti az egyetemen, amikor különösen fogékony minden értelmi ráhatás és lelki befolyásolás iránt. Az ifjú még akkor is nevelésre szorul és mi sem kívánatosabb, mint hogy ezt a nevelést a maga fenkölt szellemében az egyetem adja meg. Az egyetemi tanár a saját tudományszakja területén elismert tekintély, a hallgató szemében példakép, és így mi sem természetesebb, mint hogy ugyanő ne csak tanítson, hanem neveljen is. Igyekezzék a rendelkezésére álló változatos eszközökkel, de legfőképpen példaadással, a hallgatót igazságszerető, kötelességtudó, hivatásérző, munkás egyéniséggé nevelni. Ez annál inkább sikerül, minél inkább át tud változni a tanár és a hallgató közti kezdeti nagy távolság a mester és a tanítvány közti közelséggé.

M a g y a r e g y e t e m . . . A tudomány mindenkori igazságai bármennyire közös tulajdonai minden művelt nemzetnek és bármennyire szükséges és kívánatos a különböző nemzetek tudományos együttműködése, a magyar egyetemnek — így a Ferenc József tudományegyetemnek is — meg kell, hogy legyen a maga különleges magyar nemzeti jellege, még pedig nem is egy, hanem két tekintetben. Először is az egyetemnek — mind a kutató, mind a tanító munkájában — különös odaadással és tervszerű-

séggel kell tudományos vizsgálat tárgyává tenni a magyar földre, a magyar népre, a magyar életre vonatkozó kérdéseket, mert elsősorban a magyar tudósok hivatottak a magyar vonatkozású kutatások elvégzésére és mert a magyar egyetemnek nyilvánvaló kötelessége, hogy az általa nyújtott összefogó tudományos műveltségnek szerves része legyen a magyarságnak minél gazdagabb és mélyrehatóbb ismerete is. De ezenfelül az egyetemnek is közre kell működni a nemzeti érzés megerősítésében, a nemzeti öntudat kifejlesztésében, a nemzeti politika nagy kérdéseinek tisztázásában, a nemzet történeti igazságainak feltárásában és az egységes nemzeti közszellem kialakításában. Csakis így válik az egyetem valóban nemzetnevelő intézménnyé is a tudományművelő, tudósképző és szellemi életpályákra előkészítő jellegének változatlan megtartásával. Ne mondja senki, hogy az egyetem ezzel kiszolgáltatja magát a politikának, mert más a nemzeti politika, mint a napi politika. Korunkban, amikor minden kisebb nemzet előtt felmeredhet a lét vagy nemlét kérdése, amikor nem lehet vitás, hogy a háború utáni új Európában a magyarság csak úgy állhatja meg a helyét és csak úgy folytathatja évezredek történeti hivatását, ha minden erejét és minden értékét a nemzeti közösség javára használja fel, a magyar egyetemnek is a benne felhalmozott és folyton kiegészülő óriási szellemi energiája egy részét közvetlenül kell a magyarság megerősítésére fordítani.

Erdély egyeteme... A Ferenc József tudományegyetem kolozsvári székhelyénél fogva földrajzi értelemben erdélyi egyetem, de kell, hogy egyúttal Erdély egyetemévé is váljék. Nem jelent ez kulturális szeparatizmust, vagy regionalizmust; a Ferenc József tudományegyetem éppúgy az egyetemes tudománynak és a magyar nemzeti kultúrának tűzhelye lesz, mint a többi magyar egyetem. Csak két különleges feladata is lesz; az egyik: Erdély multjának, jelenének és jövőjének minden tudományos szempontból való tanulmányozása és megismertetése; a másik: Erdély szellemi mozgalmainak irányítása és a történelmileg kialakult erdélyi szellemiség ápolása.

Ha a sors megengedi, hogy a Ferenc József tudományegyetem a fentiekben vázolt életet élhesse, akkor történelmi hivatást teljesít, mert működésével segít megtartani a magyarságot a művelt emberiségnek és Erdélyt a magyarságnak.

SZILY KÁLMAN

FÜGGELÉK

I. FERENC JÓZSEF ALAPÍTÓ OKLEVELE

★

A M. KIR. FERENC JÓZSEF
TUDOMÁNYEGYETEMRE VONATKOZÓ TÖRVÉNYEK,
FONTOSABB IRATOK ÉS JEGYZŐKÖNYVEK

I.

A m. kir. Ferenc József tudományegyetem
1897. november hó 1-én kiadott alapító, illetőleg megerősítő oklevele :

M I E L S Ő F E R E N C Z J Ó Z S E F

Isten kedvező kegyelméből
Ausztriai Császár,

M A G Y A R

Cseh, Dalmát, Horvát, Tót, Halics, Ladomér, Ráma, Szerb, Kun és
Bolgár országok Apostoli, úgy Illyria, Jeruzsálem stb.

K I R Á L Y A,

Ausztria főhercege, Toscana és Krakó nagyhercege, Lotharingia, Salzburg,
Steyer, Korontán, Krajna és Bukovina hercege, Erdély nagyfejedelme, Morvai
őrgróf, Fel- és Al-Sléczia, Modena, Parma, Piacenza, Guastalla, Osvieczim és
Zátor, Teschen, Friaul, Ragusa és Zára stb. hercege, Habsburg, Tyrol, Kyburg,
Görcz és Gradiska grófja, Trient és Brixen fejedelme, Fel- és Al-Luzsicza s
Istria örgrófja, Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg stb. grófja, Triest,
Kattaro és a Szláv örgrófság ura s.t.b. s.t.b.

Emlékezetül adjuk ezennel,
tudatván mindenekkel
kiket illet

Hogy miután a Mi hozzájárulásunkkal a magyar országgyűlésen alkotott és
Általunk szentesített ezernyolczszázhetvenkettedik évi tizenkilenczedik törvény-
cikkkel szabad királyi Kolozsvár városunkban magyar királyi tudományegyetem
állíttatott fel és az az ezernyolczszázhetvenkettő-harmadik évi tanévvel működését

tényleg megkezdette és azóta is, immár huszonöt esztendeje, áldásosan folytatja, a miben atyai szívünknek öröme telik, a nevezett tudományegyetem törvényes tanácsa őszintén kedvelt hívünk doktor Wlassics Gyula belső titkos tanácsosunk, vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterünk útján azon legalázatosabb kérést terjesztette Felségünk elé, hogy a fent nevezett tudományegyetem számára fennállásának és működésének huszonötödik esztendeje alkalmából, alapító oklevelünket kegyelemből kiadni méltóztassunk.

Mint hogy az ezernyolczszázhetvenkettedik évi tizenkilenczedik törvényczikk a létesített és immár huszonöt esztendő óta áldásosan működő tudomány-egyetemnek szervezetét, s abban adott jogait és kiváltságait megállapítja, ezen tudomány-egyetemet minden jövőendő időkre nézve a törvény által megalapítottnak és megerősítettnek nyilvánítjuk. — Mivel pedig ezen tudomány-egyetem törvényes tanácsa annak idején vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterünk, néhai Trefort Ágoston útján azzal a legalázatosabb esedezéssel járult királyi színünk elé, hogy az egyetem a Mi királyi Nevünket viselhesse czimében s számára alapító oklevelünk kiállíttassék, és Mi ezen legalázatosabb kérelemnek ezernyolczszáznyolczvanegy évi január hó negyedikén kelt elhatározásunkkal atyai hajlandóságunknál fogva helyet adni méltóztattunk: miként akkor megengedtük, úgy most is, említett elhatározásunkat jelen oklevelünkkel megerősítve, megengedjük, hogy az ezernyolczszázhetvenkettedik évi tizenkilenczedik törvényczikk által Kolozsvár szabad királyi városunkban felállított tudomány-egyetem

„FERENCZ JÓZSEF MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY EGYETEM“

czímet viselhessen és ezen czímet az általa kiadandó hivatalos iratokban és oklevelekben, valamint hivatalos pecsétjében is használhassa. Mindezeknek emlékül és örök jeléül a többször említett kolozsvári Ferencz József magyar királyi tudomány-egyetem számára, az erkölcsösség és a tudományok eredményes művelése és terjesztése terén betöltött huszonöt éves működése alkalmából sajátkezü aláírásunkkal és apostoli magyar királyi függő pecsétünkkel megerősített jelen alapító, illetve kiváltságlevelünket tartottuk kegyelmesen kiadandónak és engedendőnek.

Kelt a Mi őszintén kedvelt Hívünk, tekintetes doktor Wlassics Gyula belső titkos Tanácsosunk, vallás- és közoktatásügyi magyar Ministerünk kezei által, Bécsben, Ausztriában, Szent-András hava első napján, az Úr ezernyolczszázkilenczvenhetedik, Uralkodásunk negyvenkilenczedik évében.

Ferencz József s. k.

Wlassics Gyula s. k.

II.

1872. ÉVI XIX. TÖRVÉNYCIKK

a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről.

Szentesítést nyert 1872. évi október hó 12-én. Kihirdettetett a képviselőházban 1872. évi október hó 12-én, a főrendek házában 1872. évi október hó 14-én.

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF,

Isten kegyelméből Austriai Császár, Csehország Királya stb. és Magyarország Apostoli Királya

Kedvelt Magyarországunk és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvénycikket terjesztették szentesítés végett Felségünk elé :

1. §.

Kolozsvárott a tanszabadság elvének alapján magyar királyi tudományegyetem állíttatik fel.

A kolozsvári királyi jogakadémia és az orvos-sebészeti tanintézet megszüntettetnek.

2. §.

Addig, míg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatik, a pesti magyar királyi tudományegyetemen jelenleg fennálló szabályok ezen egyetemre nézve is érvényesek, amennyiben jelen törvény mást nem rendel.

A fentebb említett törvény meghozataláig megkívántató további szabályokat az egyetem tudománykarainak meghallgatásával az oktatásügyi minister bocsátja ki.

3. §.

Ezen egyetem négy tudománykarra oszlik, ú. m. :

1. A jog- és államtudományi,
2. Az orvosi,
3. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi,
4. A matematikai és természettudományi karra.

E két utóbbi karhoz kapcsolva gymnasiumi tanárképezde állíttatik fel.

4. §.

A tudománykarok belügyeikre nézve egymástól független, egyenjogú, önálló testületeket képeznek, önmaguk által évenként választott dékánjaik elnöklete alatt.

5. §.

A tudománykarok fölött áll az egyetemi tanács, melynek köréhez az egyetem testületi, közigazgatási és a karok egyéb közös ügyeinek tárgyalása és intézése tartozik. A tanács elnöke : az egyetem rectora.

6. §.

A rendes és rendkívüli tanárok, a tanítók és tanársegédek rendes évi fizetést húznak. A magántanárokat csak az előadásaik után járó tandíj illeti. A közoktatásügyi miniszter azonban jeles magántanároknak, kik oly tantárgyat adnak elő, melynek előadása a fensőbb tudományos oktatás érdekében óhajtandó, de kik tantárgyuk természeténél fogva csak kevés hallgatóra számíthatnak, vagy kiknek a tanári pályán megtartása kívánatos, az illető kar meghallgatása után bizonyos időszakra kivételkép díjt rendelhet.

7. §.

Ezen egyetem első szervezése alkalmával a rendes és rendkívüli tanárokat a közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Ő Felsege a király, a magántanárokat, a tanársegédeket és tanítókat pedig a közoktatásügyi miniszter nevezi ki.

A későbbi kinevezéseknél a közoktatásügyi miniszter a rendes és rendkívüli tanárookra és tanítókra nézve az illető kar meghallgatása után, a tanársegédekre nézve pedig annak javaslata alapján teszi előterjesztéseit, illetőleg kinevezéseit.

8. §.

Magántanári előadások tartására a közoktatásügyi miniszter által oly egyének jogosíttatnak, kik ezen egyetemenél magántanárságra az illető tudománykar által képesítetteknek nyilvánítottak, vagy a tudomány művelésében szerzett érdemeik által képességüket nyilvánosan bebizonyították.

Ha azonban a magántanár két év alatt meg nem kezdi előadásait, vagy azok megkezdése után két éven át legalább féltanévig előadást nem tart, magántanári jogosultsága megszűnik.

A magántanárok a rendes és rendkívüli tanárokkal egyenlő érvényű előadás-látogatási bizonyítványokat állítanak ki.

9. §.

Az egyetem megnyitása alkalmával a tandíjakat a fennálló viszonyok figyelembe vételével, a jövőben pedig úgy a tan-, mint a szigorlati díjakat is a tudománykarok meghallgatása után, a közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

A tudománykarok a tan- és szigorlati díjakat szegény hallgatóknak elengedik.

10. §.

Ezen egyetem az 1872/3-ik tanév kezdetével megnyitattik, és a kormánynak az egyetem szervezésére nézve tett eddigi intézkedései jóváhagyatnak.

11. §.

E törvény végrehajtásával a közoktatásügyi miniszter bíztatik meg.

Mi e törvénycikket s mindazt, ami abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más híveink által megtartatjuk.

Kelt Budán, ezernyolcszázhetvenkettedik évi október hó tizenkettedik napján.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT, s. k.

(P. H.)

III.

1921. ÉVI XXV. TÖRVÉNYCIKK

a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről. Kihirdetése elrendeltetett 1921. évi június hó 25-én. — Kihirdettetett az „Országos Törvénytár”-ban 1921. évi június hó 26-án.

1. §.

Székhelyüknek a trianoni béke következtében történt elvesztése miatt az 1872. évi XIX. törvénycikkel felállított kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden, az 1912. évi XXXVI. t.-cikkkel felállított pozsonyi m. kir. Erzsébet királyné Tudományegyetem pedig ideiglenesen Pécsert nyert elhelyezést.

2. §.

Azt az időpontot, amelyben a két egyetem új székhelyén működését megkezdí, a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel állapítja meg, és ezt a nemzetgyűlésnek bejelenti.

3. §.

A szegedi állami szemkórház a Szegeden elhelyezett Ferenc József Tudományegyetem orvostudományi karának céljára és ez elhelyezés idejére a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcába vétetik át.

4. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján lép életbe, és azt a vallás- és közoktatásügyi, a pénzügyi és a munkaügyi és népjóléti miniszter hajtja végre.

IV.

1940. ÉVI XXVIII. TÖRVÉNYCIKK

a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról.

Emlékezetül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország országgyűlésének képviselőháza és felsőháza közös egyetértéssel a következő törvénycikket alkotta :

A magyar országgyűlés abból az ünnepélyes alkalomból, hogy a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekkel együtt Kolozsvár szabad királyi város is hazatért,

megemlékezvén a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemnek a magyar művelődés szolgálatában szerzett érdemeiről és arról a szeretetről, amellyel Szeged szabad királyi város közönsége a székhelyétől megfosztott ezt a tudományegyetemet falai közé fogadta és ott húsz éven keresztül sok áldozattal további működését biztosította,

egyszersmind kifejezni óhajtván ebből az alkalomból is a magyar nemzetnek vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr, Magyarország Kormányzója iránt érzett hűségét, hódolatát és háláját,

a következőképpen rendelkezik :

1. §.

(1) Az 1872 : XIX. törvénycikkkel Kolozsvárott felállított és az 1921 : XXV. törvénycikk 1. §-a értelmében ideiglenesen Szegeden elhelyezett Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működését az 1940/41. tanévtől kezdve újból alapításának helyén, Kolozsvárott folytatja.

(2) A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen az 1872 : XIX. törvénycikk 3. §-ával meghatározott négy tudománykaron felül, ötödik tudománykarként közgazdaságtudományi kart kell szervezni.

2. §.

(1) Szegeden vitéz nagybányai Horthy Miklós Úrnak, Magyarország Kormányzójának nevét viselő tudományegyetemet kell felállítani.

(2) A Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem

1. jog- és államtudományi,
2. orvostudományi,
3. bölcsészet-, nyelv- és történettudományi és
4. matematikai és természettudományi karra tagozódik.

(3) A Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetemen gondoskodni kell a középiskolai tanárképzés és a gyógyszerészképzés megszervezéséről is.

3. §.

(1) A Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán a természettudományi és matematikai tanszékek működését, továbbá a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészettudományi karának, valamint a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem jog- és államtudományi karának működését az 1940/41. tanévtől kezdve a további törvényes intézkedésig átmenetileg szüneteltetni kell.

(2) A Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen továbbra is gondoskodni kell valamennyi tudományszakra kiterjedő középiskolai tanárképzésről.

(3) A jogakadémiákon az 1941/42. tanévtől kezdve csupán két évfolyam működhetik. A jogakadémiák tanulmányi rendje az egyetemi jog- és államtudományi karok első és második évfolyamának tanulmányi rendjével megegyezik. Jogakadémián csupán az első és második alapvizsgát lehet letenni. A jogakadémiai hallgató tanulmányait a második alapvizsga sikeres kiállása után tudományegyetem jog- és államtudományi karán folytathatja.

4. §.

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem szervezeti szabályzatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg és jóváhagyás végett a Kormányzó elé terjeszti.

5. §.

A tudományegyetemek nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak, valamint az egyetemi könyvtárak igazgatóinak kinevezése iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter — a meghívás, illetőleg a hármaskörös jelölés hagyományos gyakorlatának fenntartásával — az érdekelt karnak és a tudományegyetem tanácsának, illetőleg a könyvtári bizottságnak és a tudományegyetem tanácsának meghallgatása után tesz előterjesztést a Kormányzóhoz.

6. §.

(1) Az 1—3. §-ok rendelkezései által érintett tudományegyetemek nyilvános rendes és rendkívüli tanárait és egyetemi könyvtáraiknak igazgatóit a szervezés,

illetőleg átszervezés alkalmával elsőízben a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a Kormányzó, a tudományos segédszemélyzetének tagjait, tisztviselőit és egyéb alkalmazottait pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki, alkalmazza, helyezi át, illetőleg erősíti meg állásaikban.

(2) A szervezés, illetőleg átszervezés alkalmával ezeknek a tudományegyetemeknek tanárait, tisztviselőit és egyéb alkalmazottait az állami szolgálat más ágában megfelelő állásra ki lehet nevezni vagy szabályszerű elbánás alá lehet vonni. Azt a tudományegyetemi tanárt, aki a neki felajánlott állást nem fogadja el, szabályszerű elbánás alá kell vonni.

7. §.

Az ebben a törvényben megállapított szervezési munkálatok irányítására és vezetésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter miniszteri biztost nevezhet ki. A miniszteri biztos a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem, a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem önkormányzati testületeinek szervezési kérdéseket tárgyaló üléseit vezeti és azok tárgyalási rendjét is megállapítja.

8. §.

Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működésének Kolozsvárra visszahelyezése, továbbá a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállítása, valamint az ebben a törvényben meghatározott átszervezések folytán szükséges átmeneti rendelkezéseket rendeletben megállapítsa.

9. §.

Felhatalmaztatik a m. kir. minisztérium, hogy az egyetemi nyilvános rendes és rendkívüli tanárok tandíjrészesedését rendelettel megszüntesse és ehelyett az egyetemi nyilvános rendes és rendkívüli tanárok számára pótlékot állapítson meg.

10. §.

Az egyetemi nyilvános rendes és rendkívüli tanárok kötelesek állandóan az egyetem székhelyén lakni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az egyetemi nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárnak meghatározott időre engedélyt adhat arra, hogy az egyetem székhelyének közvetlen közelében levő községben lakjék.

II. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján lép hatályba ; végrehajtásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.

E törvénycikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvénycikket, mint a nemzet akarátát, mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom.

Kelt Budapesten, ezerkilencszáznegyvenedik évi október hó tizennyolcadik napján.

HORTHY MIKLÓS s. k.,
Magyarország kormányzója

GRÓF TELEKI PÁL s. k.,
m. kir. miniszterelnök

(P. H.)

V.

**A nagyszebeni román kormányzótanács közoktatásügyi miniszterének rendelete
a kolozsvári egyetemi tanárok eskütételére vonatkozólag**

M á s o l a t.

Consiliul Dirigent Român. Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Sz. 4335/919.

Sibiu, 8. Mai 1919

Fordítás.

Prefectus Úr!

Hivatkozással március hó 10-én 2113. sz. alatt, a kolozsvári egyetemi tanárok eskü letétele ügyében intézett rendeletemre, felkérem, értesítse az összes rendes és rendkívüli egyetemi tanár urakat, hogy Ő Felsége I. Ferdinánd király és a Kormányzótanács iránt a hűségesküt *azonnal* letehetik. Az eskü megtagadása egyenlőnek fog tekintetni az összes eddig élvezett jogokról való lemondással és a Kormányzó Tanács ezen tanár urakkal szemben mindennemű kötelezettségtől mentesnek tekinti magát.

Hogy a közoktatás ezáltal ne szenvedjen azon esetben is, ha a tanár urak az eskü letételét megtagadnák, értesítem, hogy a tek. Egyetemi Tanács által tervezett nyári semester végéig való további működésüket megengedem — magától értetődően az általunk szervezendő ellenőrzés mellett. Működésük tartama alatt fizetésüket a Kormányzó Tanácstól rendesen meg fogják kapni.

Felkérem, közölje haladéktalanul ezen rendeletemet Tek. Egyetemi Tanáccsal és az egész tanári testülettel és az eredményről azonnal értesítsen, hogy a továbbiak iránt intézkedhessem.

Kolozsvár város prefectus úrnak (*így!*)

Kolozsvárt.

Branisce

közoktatásügyi miniszter.

Prefectul oraşului Cluj.

A fordítás hitelül

Kvár, 1919. V. 9-én.

V. Porutiu s. k.

PH.

prefect.

1483—1918/19

A fordítást hitelesítő záradékot a prefectus maga írta alá ; ő húzta alá a *dűlten* szedett *azonnal* szót is. Az irat eredetije a rektorátus irattárában van.

VI.

Kolozsvár város prefektusának átíratva a rektorhoz az egyetemi tanárok eskütételére és további működésére vonatkozólag.

Prefectul oraşului Cluj.

Szám 700.

A Kolozsvári tud. Egyetem

Magnificus Rectorának

Dr. Schneller István

egyetemi tanár úrnak,

Kolozsvár.

A nagyszebeni Kormányzó Tanácsnak 4335/919. sz. 1919 május 8-diki kelettel kiadott leiratát van szerencsém hiteles fordításban mellékelten azon felkéréssel átszarmaztatni, miszerint szíveskedjék a rendes és rendkívüli tanár urakkal ennek tartalmát haladéktalanul közölni olyképpen, hogy az ezen leiratra adandó választ f. év május hó 12. napjának d. e. 10 óráig kézhez vehessem.

Ezzel kapcsolatosan van szerencsém értesíteni, hogy a román Kormányzó Tanács vallás- és közoktatásügyi osztálya f. év március hó 23-án hozzám intézett 2113/919. sz. a. kelt leiratában kilátásba helyezte, hogy azon egyetemi tanár urak, akik a hűségesküt Románia Királya és a Kormányzó Tanács iránt letesznek, megmaradhatnak jogaik élvezetében, amennyiben az eskü letétele napjától számítandó 2 év leforgása alatt a román nyelvet szóban és írásban oly módon sajátítják el, hogy román nyelven előadásokat tartassanak.

Amidőn ezt a körülményt is szíves tudomására hozom, közlöm egyidejűleg, hogy amennyiben a jelzett időpontig semmi választ akármilyen indokból nem kapok, a továbbiak iránt azonnal intézkedni fogok.

Azon egyetemi tanár urak névsorát, kik az esküt letenni hajlandók, a válaszához mellékelni szíveskedjék, kérvén őket egyidejűleg arról értesíteni, hogy f. év május hó 12-én d. e. 1/2 11 órakor az Egyetem aulájában az eskü letételére jelenjenek meg.

Kolozsvár, 1919. május hó 9-én.

1 melléklet.

PH.

V. Porutiu s. k.
prefect.

Érkezett: 1919. máj. 10.

1483—1918/19

e. t. sz.

A kézírásban fennmaradt magyar átírat szövegén a prefectus sajátkezűleg több apróbb stilus-beli javítást tett. Ő javította ki az irat leírójának tévedését is, aki a címzésben *István* helyett *Gusztáv*-ot írt. Jellemző, hogy az iratot *ilyen javításokkal* küldte el „Kolozsvár város prefectusa“ az egyetem rektorának. — Eredetije a rektorátus irattárában.

VII.

Kivonat az egyetem tanácsa 1919. évi május hó 11-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

J e g y z ő k ö n y v.

A kolozsvári magyar tudományegyetem tanácsának 1919. évi május hó 11-én tartott V-ik rendes üléséről.

Jelen voltak: dr. Schneller István, e. i. rector, elnök, dr. Rigler Gusztáv, prorektor, dr. Kolosváry Bálint, dr. Hornyánszky Gyula, dr. Fabinyi Rudolf dekánek, dr. Menyhárh Gáspár, dr. Lechner Károly, dr. Szádeczky Lajos prodekánek. Távolmaradtak dr. Lőte József dekan és dr. Apáthy István prodekan.

Jegyzett dr. Szemler Jenő tanácsjegyző.

68.

1483./1918/19. etsz. Rector bemutatja a négy tudománykarnak véleményes jelentését a Kolozsvár városi román prefectusnak f. é. május hó 9-én 700. szám alatt kelt ama fölhívására, hogy az egyetem nyilvános rendes tanárai f. é. május hó 10-éig, d. e. 10 óráig nyilatkozzanak aziránt, vajjon a hűségesküt I. Ferdinánd, Románia királyára és a nagy-szebeni Román Kormányzótanácsra letenni hajlandók-e?

A tudománykarok és azok összes nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárai egyértelműleg odanyilatkoztán, hogy a kívánt hűségesküt nem teszik le, az Egyetem Tanácsa egyhangúlag hozott határozatával a tudománykaroknak idevonatkozó részletesen indokolt nyilatkozatát magában foglaló kari jegyzőkönyveket

azzal a megjegyzéssel küldi meg a prefectusnak, hogy az egyetem tanárai a kari határozatokból önként következőleg csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg az Egyetem autonómiája, jelenlegi statusa és szervezete, nemkülönben a tanszabadság elve bármily beavatkozás révén érintve lesznek.

69.

A Rector fölveti a kérdést, vajjon a jelenlegi viszonyok között opportunus-e az egyetem alapításának évfordulóján a szokásos évzáró ünnepet megtartani?

Az Egyetem Tanácsa elhatározza, hogy a városi prefectussal folytatandó megbeszélések eredményétől teszi függővé az ünnepély megtartását. Ebből az alkalomból megbízza a Rectort, hogy Kolozsvár város tanácsát keresse meg, hogy a város pályadíj alapítványának az 1918—19. tanévre esedékes kamatait rendeltetésének megfelelő fölhasználhata-e végett az egyetem quaestori hivatalának bocsássa rendelkezésére.

.....

Dr. Schneller István sk.
e. i. Rector-elnök.

dr. Szemler Jenő s. k.
tanácsjegyző

Dr. Lechner Károly s. k.
orvoskari prodekan
dr. Fabinyi Rudolf s. k.
Dr. Rigler Gusztáv s. k.

Kolosváry Bálint s. k.
Menyhárh Gáspár s. k.
Hornyánszky Gyula s. k.
Dr. Szádeczky Lajos s. k.

Eredetije a fogalmazvánnyal együtt az egyetem rektorátusának irattárában. — A többi jegyzőkönyvi pont folyó ügyekről szól.

VIII.

Az eskü-megtagadást indokoló matematikai és természettudományi kari ülés jegyzőkönyve.

J e g y z ő k ö n y v

mely felvétellett a Kolozsvári Magyar Ferencz József Tudományegyetem matematikai és természettudományi Karának 1919. évi május hó 11-én tartott I.-s rendkívüli üléséről.

Jelen vannak : Dr. Fabinyi Rudolf ny. r. tanár, e. i. dékán elnöklete alatt: Dr. Szádeczky Gyula, dr. Riesz Frigyes, dr. Györfly István, dr. Pfeiffer Péter, dr. Haar Alfréd ny. r. tanárok, dr. Ruzitska Béla, dr. Pogány Béla ny. rk. tanárok, dr. Széki Tibor c. ny. rk. tanár, dr. Páter Béla magántanár.

Távol vannak : Dr. Apáthy István ny. r. tanár a megszálló hadsereg által letartóztatva, dr. Ortway Rudolf ny. rk. tanár szabadságon Budapesten tartózkodván, nem voltak meghívhatók.

Jegyzett : Dr. Pogány Béla ny. rk. tanár.

I.

Elnöklő Dékán a meghívó alapján megállapítja, hogy a Kar összes hivatali esküt tett és Kolozsvárt tartózkodó tagjai az ülésre szabályszerűen meghívattak.

2.

Elnök előterjeszti Rector Úrnak 1483—918/19 et. számú átiratát, mellyel a kolozsvári román prefect 700/919. számú közléssel kapcsolatban ismerteti a nagyszebeni román kormányzótanács 4335/1919. számú azt a „rendeletét“, mely az egyetemi tanárok hivatali esküje tárgyában adatott ki és a következően hangzik: *(Itt következik az előbb V. sz. alatt közölt rendelet, illetőleg átirat.)*

I. Az iratok tartalmának ismertetése után elnöklő Dékán jelzi, hogy az egyetem szervezetéből folyólag s a tudománykarok autonóm hatásköre alapján az előterjesztés elvileges részére a Kar hivatott állást foglalni, s az egyes kari tagokat érintő egyéni vonatkozások tekintetében pedig a kari tagok külön-külön nyilatkozata szükséges.

Felszólítja tehát a Kar összes jelenlevő tagjait, hogy az előterjesztés tárgyában véleményüket kifejtteni, valamint az őket egyéni- leg érintő nyilatkozatokat megtenni szíves- kedjenek.

A Kar dékán előterjesztését tudomásul véve, annak megvitatása után a következő határozatot hozta :

Határozat.

Minthogy a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem nemcsak az alapításáról szóló 1872. évi XIX. magyar állami törvényeknek, hanem immár közel ötven éves multjának tanúsága szerint is a magyar állam egyeteme s e jellegét a magyar állam nemzet- közileg is elismert souverainitásánál fogva szükségkép mindaddig megtartja, míg annak állami hovatartozása felől az egyedül illetékes magyar állam valamely megfelelő jogi tény által másként nem rendelkezik,

minthogy továbbá a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Math. és Természettud. Karának semmiféle tudomása sincs arról, hogy a magyar állam a Kolozsvári Tudományegyetem felett eddig bírt és gyakorolt felségjogairól bárkinck javára és bár- mily értelemben is lemondott volna s a magyar állam egy ily lemondó és jogátruházó tényére hivatkozhatnia ez idő szerint a román királyságnak és az ő functionáriusaként magát feltüntető nagyszebeni román kormányzótanácsnak sem áll módjában :

mindezeknél fogva a Kolozsvári Tudományegyetem Matematikai és Természet- tudományi Kara a nagyszebeni román kormányzótanács iratából kivilágló azt az állás- pontot, mintha a kolozsvári egyetem a román állam egyeteme volna, mintha az egyetem és annak alkalmazottjai (tanárai) felett a román állam akár a nagyszebeni román kormá- nyzótanács, akár mások útján rendelkezhetnék, *jogszerűnek el nem ismeri*, hanem tekintettel arra a tényre, hogy az Egyetem székhelyét jelenleg egy idegen állam, a román királyság, katonailag megszállva tartja : az egyetem és az egyetemi alkalmazottak jogi helyzete kérdésében, mint jogilag egyedül számbajöhető alapokra, egyrészt az Egyetem tanárainak a magyar állam alkotmányára tett és jelenleg is fennálló közhivatalnoki hűség- esküjére és a magyar állammal szemben fennforgó közhivatalnoki felelősségére, — más- részről a nemzetközi jognak a katonai megszállás viszonyait szabályozó és az 1899., illetőleg 1907. évi hágai nemzetközi békeértekezletek IV-ik, illetőleg II-ik conventiójában foglalt (és annak idején a román királyság részéről is elfogadott) nemzetközi jogtécetekre támasz- kodik.

Ugyanis a II-ik hágai békekonferencián megállapított „Réglement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre“ 43. art. kimondja, hogy a megszálló hatalom a megszállott területen érvényben levő jogot *absolut akadály esetét kivéve*, fenntartani köteles. A régi jog fenntartásának kötelezettségéből következik, hogy a régi jog alapján kinevezett, vagy választott functionáriusok hivatalukban meghagyandók, amint hogy ezen értelmezés a konferencia tárgyalási jegyzőkönyvében is kifejezetten fölvetetett (Prot. partie III. 129. l.).

Hogy pedig mennyire szoros köteletségévé óhajtotta tenni a hágai egyezmény a régi jog és így a régi tisztviselők megtartását a megszálló hatalomnak, ez kiviláglík abból, hogy a régi jogtól való eltérést csupán „empêchement absolu“ esetén és nem mint eredetileg tervezve volt, már az egyszerű „katonai szükség“ esztében engedte meg (Prot. p. III. 127. l.).

A fenti nemzetközi elveknek megfelelően a francia hadsereg tisztjei számára kiadott nemzetközi jogi utasítás (Manuel de droit international à l'usage des officiers) részletesen is kimondja :

„hogy a megszálló hatalom tartózkodni köteles attól, hogy a hivatalnokokat *személy szerint* szólítsa föl hivataluk folytatására, valamint nem követelhet tőlük sem kifejezett beleegyező nyilatkozatot, sem pedig esküt.“ (Bonfils : Manuel de droit des gens §. 1174.).

Végül a hágai egyezmény 45-ik art. is kimondja, hogy a megszállott terület lakosságát a megszálló hatalom iránti hűségesküre kényszeríteni tilos.

Ami pedig a kolozsvári Tudományegyetem ügyeibe való beavatkozást illeti, az a hágai egyezmény 56. art.-val is ellenkezik, mely szerint — „az oktatás és tudomány számára rendelt intézmények tulajdona, ha államiak is ezen intézmények, *magántulajdon* gyanánt kezelendő.“

A magánvagyonra nézve pedig elv az, hogy az sérthetetlen s így a magánvagyonként kezelendő egyetemi intézetek rendeltetésüktől sem el nem vonhatók, sem pedig azok igazgatásába való bármiféle beavatkozás nem jogsult.

Mindebből kifolyólag a Math. és Term. tudományi Kar a nagyszebeni román kormányzótanács ama tényét, mellyel az évezredes magyar állami élet talajából sarjadt és kifejtett egyetemet, mely keletkezésében és félévszázados fennállásában a legsajátabb magyar nemzeti jellegű kultúrintézmények közé tartozik — alaptörvényeink megsértésével és a nemzetközi jog által garantált jogállásának rovására kisajátítani s ezzel az egész intézmény hivatását ezerek emberi érdekeinek megsemmisítésével megbénítani törekszik, — hivatkozva azokra az ünnepélyes ígéretekre is, melyeket az entente hatalmak itt járt katonai képviselői ismételten és az Egyetem zavartalan működésének biztosítása tárgyában tettek — tudomásul nem veszi, a joghatóság átvételét, mint teljesen illetéktelent, el nem ismeri, az ellen tiltakozik és orvoslást a békekonferencia előtt keres magának.

Ugyancsak ezen határozatának következményeképpen a román állam iránti hűségeskü letételét Karunk tagjai, magyar állampolgári becsületükhöz és letett hivatali esküjükhöz képest, feltétlenül megtagadják, — egyben kijelentik, hogy az egyetemen a magyar állam meghatalmazásából eddig viselt tisztségeiket, magyar állami közhivatalnoki esküjük szellemében mindaddig viselik, míg további sorsukra és kötelességeikre nézve az erre egyedül jogosult magyar állam részéről másként nem utasíttatnak.

II.

Elnöklő Dékán a határozat kihirdetésével névszerint felhívja a Kar tagjait, hogy a román Kormányzótanács iratában érintett hűségesküre vonatkozóan egyenként nyilatkozzanak.

A nyilatkozatok megtörténte után Elnök határozatilag megállapítja, hogy az eskü letételét megtagadták : dr. Fabinyi Rudolf s. k., Dr. Szádeczky Gyula s. k., Dr. Riesz Frigyes s. k., Dr. Györffy István s. k., Dr. Haar Alfréd s. k., Dr. Pfeiffer Péter s. k., ny. r. tanárok és Dr. Ruzitska Béla s. k., Dr. Pogány Béla s. k. ny. rk. tanárok,

eskü letételére pedig hajlandónak nyilatkoztak : —

III.

Miután pedig az egész kérdésben való állásfoglalást a kar az egyetemi tudománykarok autonóm hatáskörébe tartozónak tekintti, kifejezi egyúttal abbeli óhaját is, hogy az Egyetemi Tanács, mint ilyen, minden nyilatkozás vagy hozzászólás nélkül egyedül a beérkező Kari hiteles jegyzőkönyv másolatok összegyűjtésére és azoknak rövid kísérelő átírat melletti továbbítására szorítkozzék.

IV.

Jelen jegyzőkönyv egy hiteles másolata a kari tagoknak kívánságukra szintén kiadandó.

Kmf.

Jegyezte : Dr. Pogány Béla s. k.

Dékán :
Dr. Fabinyi Rudolf s. k.

Dr. Szádeczky Gyula s. k., Dr. Riesz Frigyes s. k., Dr. Györffy István s. k., Dr. Pfeiffer Péter s. k., Dr. Haar Alfréd s. k., Dr. Ruzitska Béla s. k., Dr. Széki Tibor s. k., Dr. Páter Béla s. k.

A jegyzőkönyv eredetijét nem sikerült a Karnál megtalálnunk : a kivonulók a Kar irattárának 1919. május 10-től kezdődő iratait alighanem magukkal vitték. Az is lehetséges, hogy a nagy rendetlenségben visszahagyott kari irattár valamelyik részében lap-pang. Az itt közölt jegyzőkönyvi szöveget Györffy István egyetemi tanár úr magángyűjteményének hitelesítés nélküli másolatából közölhetjük. A jegyzőkönyvbe foglalt határozatot tudomásunk szerint mindenik kar azonos szövegezésben juttatta el a rektor, illetőleg a tanács útján a román prefektushoz. A többi kar jegyzőkönyvét nem sikerült megtalálnunk.

IX.

Az egyetem 1919. május 12-én való elvételének jegyzőkönyve.

J e g y z ő k ö n y v .

Fölvétetett a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Rectori Hivatalában 1919. évi május hó 12-én délelőtt 11 órakor az Egyetem átvétele tárgyában. Jelen voltak : Dr. Ghibu Onisifor, kormányzótanácsi államtitkár, Dr. Porutiu Bálint, Kolozsvár város prefectusa, Dr. Dragan Miklós egyetemi magántanár, Sirbu Ovidius, egyetemi hallgató, továbbá a román királyi hadsereg részéről : Vasiliu János. kir. őrnagy. Az egyetem részéről : Dr. Schneller István e. i. rector. Jegyez : Dr. Szemler Jenő, tanácsjegyző.

A kormányzótanács nevében eljáró, fenti tagokból álló bizottság megjelenvén, annak nevében dr. Porutiu Bálint prefectus ismertetvén a biz. megjelenésének célját, kijelenti, hogy mivel az egyetem rendes és rendkívüli tanárai a hozzá intézett 1483. etszám alatti átírat tartalma szerint a hűségesküt Ő Felsége I. Ferdinánd király és a Kormányzótanácsra

letenni nem voltak hajlandók, a nagyszebeni román kormányzótanács 1919. évi 4336. számú határozata szerint az egyetemet a kormányzótanács nevében ténylegesen átveszi.

Dr. Schneller István az Egyetem e. i. rectora támaszkodva a prefectushoz intézett átiratában kifejtett elvek és érvekre, az átvétel ellen óvást emel, kijelentve azt, hogy csakis a karhatalomnak enged és a tényleges átadást csupán leltár fölvétele mellett eszközli. Erre Vasiliu János őrnagy a hadsereg képviselőjében a karhatalom alkalmazásaképpen kezeit a Rector vállára téve, fölhívja őt az átadásra. A Rector az erőszak előtt meghajolt. Dr. Porutiu Bálint prefectus az Egyetem tényleges átvételét bizottságilag azonnal megkezdi s egyben kijelenti, hogy az Egyetem átvétele következtében a mai naptól kezdve beszünttetnek az előadások és a tanárok mindennemű ténykedése a mai naptól kezdve befejezettnek tekintendő.

A folyó félév lezárása és hitelesítése ennek következtében lehetetlenné válván, a prefectus kijelenti, hogy a Kormányzótanács határozata értelmében a jelen félév átvételi clausula alkalmazása mellett, később megállapítandó módon hitelesítették és az érdekelt hallgatók részére beszámíttatik. Az Egyetem tanárainak minden irányú (előadások és vizsgálatok megtartása stb., a szombatról mára halasztott doktori felavatás kivételével) működésének megszüntetése az Egyetem többi alkalmazottainak helyzetén nem változtat, sőt ezen alkalommal fölhívja őket a prefectus arra, hogy működésüket szabályszerűen folytassák, mert — mivel tőlük egyelőre eskü nem kívántatik, amennyiben helyüket önként elhagynák, a helybeli helyőrség parancsnoksága által 72. szám alatt kibocsátott rendelete értelmében le lesznek tartóztatva és a legrövidebb időn belül a tiszántúli vonalra átszállítva. A tényleges átvétel folytatólagosan eszközöltetik teljes befejezéséig : annak szabályszerű megejtése végett fölkéretnek az Egyetem összes tanárai, hogy a Rector által említett szabályszerű leltári átvétel-átadásnál személyesen közreműködjenek a tényleges átvétel teljes befejezéséig. A két eredeti példányban kiállított jegyzőkönyv fölolvastatván, az összes jelenlévők által aláíratott és hitelesítettett. — K. m. f. — Dr. Schneller István sk. e. i. rector. Dr. Onisifor Ghibu sk. secretar de stat, — Dr. Valentiu Porutiu sk. prefectul oraşului Cluj, Dr. Nicolae Drăgan sk. docent univ., delegatul incredinţat cu conducerea provizorie a Rectoratului. — Ovidiu Sirbu st. med. — Dr. Szemler Jenő s. k. egyetemi tanácsjegyző. — Comandantul Pieţei Cluj Major Vasiliu.

1483—1918/9./etsz.

A másolat hitelül

Kolozsvárt, 1919. május 12.

PH.

Juhász sk.
irodafőtiszt.

Az irat eredetijét az egyetemet egészen más körülmények között visszaadó román egyetemi tanács valószínűleg magával vitte; így csak az átvétel napján kiállított és jelenleg a rektorátus irattárában lévő hivatalos másolatból közölhetjük. A másolatnak nyilván csak gépelési hibából eredő néhány magyar és román helyesírási hibáját kijavítottuk.

X.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1919-i elvételének jegyzőkönyve.

J e g y z ő k ö n y v.

Felvétetett Kolozsvárt 1919. évi május hó 12-én a kolozsvári magyar tudományegyetem könyvtára átadása, illetőleg a Nagyszebeni Kormányzó Tanács által való átvétele alkalmával.

Jelen vannak : A Nagyszebeni Román Kormányzó Tanács megbízásából : Bichigean Vazul tanár, aki megbízását a nevezett Tanács kultúr- és közoktatásügyi osztályától 4336/1919. számú megbízó-levéllel igazolja.

Az Egyetemi Könyvtár képviselőjében dr. Gyalui Farkas könyvtárigazgató.

A jegyzőkönyvet vezeti Valentiny Antal könyvtárőr. Jelen vannak mint tanuk Kelemen Lajos tanár, aki egyúttal az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára és dr. Ferenczi Miklós egyetemi könyvtártiszt.

Bichigean tanár úr a Nagyszebeni Kormányzó Tanács nevében kívánja az Egyetemi Könyvtárnak azonnal való átadását, megjegyezvén egyidejűleg, hogy az egyetemet átvették. Kijelentette továbbá, hogy a Nagyszebeni Tanács rendeletéből a könyvtár tisztviselőitől esküt nem kívánnak, de követelik, hogy mindenki helyén maradjon és folytassa működését. Bemutatja a kolozsvári román térparancsnokság 72. sz. nyílt rendeletét, mely szerint azok az egyetemi tisztviselők és alkalmazottak, akik helyükön nem maradnak meg és nem folytatják tovább működésüket, azonnal letartóztattnak és 24 órán belül különvonattal a Tiszán túlra szállíttatnak.

Dr. Gyalui Farkas könyvtárigazgató kijelenti, hogy ő neki fölöttes hatósága, mely az Egyetemi Könyvtár felett rendelkezik, első fokon a kolozsvári Tud. Egyetem Tanácsa és Rectora. Maga részéről tiltakozását jelenti ki az ellen, hogy az egyetem hatóságán kívül álló közegek a könyvtár átvétele fölött vele rendelkezzenek, minthogy azonban a Nagyszebeni Tanács küldöttje fegyveres erőszak alkalmazását helyezte kilátásba és az erőszak jelképeül nevezett igazgatónak vállát érintette, dr. Gyalui Farkas kijelenti, hogy az egyetem minden jogának fenntartásával a további tárgyalásokat folytatja és illetve, miután az imént vázolt események lefolyása után a Rector úrtól személyesen értesült, hogy az egyetem átadása fegyveres erőszakkal megtörtént, mely aktus folyamán az egyetem álláspontja és jogfenntartása az erőszak ellen megtörtént, a maga részéről ilyenformán az Egyetemi Könyvtár átadását is megtörténtnek kell tekintenie. Természetes, hogy a Könyvtár igazgatójának, mint az egyetem tisztviselőjének álláspontja mindenben egyezik a könyvtárra vonatkozólag is az egyetemet átadó Rector úr álláspontjával.

Minthogy azonban az Egyetemi Könyvtárral együtt és egy épületben kezeletik az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára, melyhez kapcsolódik kéziratára és levéltára, az igazgató kijelenti, hogy e könyvtár magántulajdona az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, s mint magántulajdon egyáltalán nem esik a jelenlegi átadás aktusába, ugyan, amit a kiküldött Bichigean tanár úr is elismer, mégis szükségesnek tartja már most is hangsúlyozni, hogy e könyvtár tulajdonosául és rendelkezőjéül az Erdélyi Múzeum-Egyesület tekintendő, melynek minden a könyvtárra vonatkozó jogai is fenntartatnak.

Végül dr. Gyalui Farkas igazgató kijelenti Bichigean tanár kérésére, hogy közölni fogja megbízásának a tisztviselőkre vonatkozó részét az összes tisztviselőkkal és alkalmazottakkal, még pedig nyomban.

A jegyzőkönyv felolvastatván, úgy Bichigean tanár úr, mint dr. Gyalui Farkas által két példányban kiállítatván, aláíratik, illetve Bichigean tanár úr óhajtására az eredeti jegyzőkönyvön kívül egy másolati példány is aláírva átadatik.

Megjegyeztetik pótlólag, hogy a személyzetre vonatkozókat az alólírt igazgató a nevezett megbízott jelenlétében a személyzettel közölte.

Kolozsvár, 1919. évi fent írt kelettel.

Ld. *Winis Nándorné* : A kolozsvári Egyetemi Könyvtár román kézre jutása (Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. 15. sz. 1933. jan.).

XI.

Az egyetemi Növénytani Intézet, a Botanikus kert és az Erdélyi Múzeum Növénytárának elvételéről készült jegyzőkönyv.

J e g y z ő k ö n y v

felvétellett Kolozsvárt 1919. évi május hó 12-én a magyar Ferencz József Tudományegyetem Növénytani Intézete, Botanikus kertje, Erdélyi Múzeum-Egysület Növénytára átadása, illetőleg a nagyszebeni román Kormányzótanács által való átvétele alkalmával.

Jelen vannak : A nagyszebeni román Kormányzótanács megbízásából : Dr. Borza Sándor és Lațiu Viktor úr.

Az Egyetem Növénytani Intézetének képviselőjében : Dr. Győrffy István, Pápai József, Pákh Erzsébet mb. assistensek.

A jegyzőkönyvet vezeti : Lațiu Viktor.

1. A Ferencz József Tudományegyetem fenti intézeteiben a nagyszebeni román Kormányzótanács megbízásából (4336/1919. szám) megjelenik dr. Borza Sándor és Lațiu Viktor. Közlik dr. Győrffy István növénytani intézeti etc. Igazgató Úrnak (!), hogy nevezett kormányzótanács a mai napon a vezetése és rendelkezése alá veszi nevezett intézeteket. Ennek következtében felkéri az Igazgató Urat, hogy nevezett kormányzótanács idevonatkozó rendeletét mint az Egyetem tisztviselője tudomásul vegye, továbbá a növénytani intézetet dr. Borza Sándor megbízottnak leltár mellett átadja. Ellenkező esetben kényszerleltározás fog megejtetni.

Győrffy István igazgató kijelenti, hogy mint a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Növénytani Intézete igazgatója stb. felettes hatóságául egyedül a magyar állam illetékes hatóságát ismerheti el, intézetének átadását ehhez képest csak ennek rendeletére hajlandó eszközölni, a nagyszebeni román Kormányzótanács illetéktelen rendelete ellen tiltakozik, az átadást, valamint az annál való közreműködést megtagadja.

Erre a megbízott dr. Borza Sándor úr kijelenti, hogy így kényszerül erőszakot alkalmazni. Erre a célra felhívja a román megszálló hadsereg két szolgálatban levő emberét, kinek megjelenése, vállérintése erőszaknak tekintetvén, Győrffy növ. int. igazgató kijelenti, hogy az erőszaknak enged. Az intézetet átadja és kijelenti, hogy a felelősséget

az intézet felszerelése tekintetében csak akkor viseli, ha a leltár szerinti átvétel az ő jelenlétében történik meg. Ezen jegyzőkönyv 2 (kettő) eredeti példányban vétetett és iratott alá.

Kolozsvár, 1919. évi május hó 12-én.

Lațiu Viktor s. k.
mint tanu.

Pákh Erzsébet s. k.
assistens, mint tanu

Pápai József s. k.
assistens, mint tanu

Dr. Borza Sándor s. k.
a nagyszebeni román kormányzótanács
megbízottja
Győrffy István s. k.
ny. r. tanár

E jegyzőkönyv közlésével az egyes intézetek átvételének jellegzetes lefolyását kívántuk szemléltetni. A jegyzőkönyv eredetijét Győrffy István egyetemi tanár úr magángyűjteményében őrzi.

XII.

Az egyetemi Csillagvizsgáló Intézet átadásáról szóló nyilatkozat.

N y i l a t k o z a t .

Alulírott, dr. Armeanca János kinyilatkoztatom, hogy az egyetem megbízottjának átadom a Csillagvizsgáló kulcsait, minthogy az egész személyzet elhagyta Kolozsvárt. A Csillagvizsgáló Intézet leltári tárgyai kiürítettek. Az Intézet színjében Bratu egyetemi tanár úrnak néhány eszköze maradt.

Kolozsvár, 1940. szeptember 9.

Dr. Joan Armeanca s. k.
astronom.

Az irat románnyelvű eredetije Kristóf György, kolozsvári egyetemi tanár úr tulajdonában van. E nyilatkozatot mint a szélsőséges kiürítés egyik jellegzetes bizonyítékát közöljük.

XIII.

Az egyetem Orvostörténeti Intézetének átadásáról szóló jegyzőkönyv.

J e g y z ő k ö n y v

felvétel Kolozsavárt, 1940. szept. 9-én. Jelen vannak dr. Valeriu Bologa egyetemi tanár, az Orvostörténeti Intézet (Institutul de Istorie Medicinei) eddigi igazgatója és dr. Jancsó Béla.

Dr. Valeriu Bologa egy. tanár úr felkéri dr. Jancsó Bélát, mint egykori tanítványát, hogy dr. Kristóf György egy. tanár részére informatív célból tekintse meg az eddig vezetése alatt állott intézetet, miután a városból eltávozna, melyet megtekintés után lezár és az Intézet kulcsait dr. Kristóf György egy. tanár úrnak adja át.

Dr. Jancsó Béla dr. Bologa professzorral együtt az Intézet 4 helyiségét (Pasteur-u. 6. III. e.) megtekintette, leltár szerint nem vehette át, mert a leltár már elszállítatott. Az Intézet anyagára vonatkozólag dr. Valeriu Bologa egy. tanár úr kijelentette, hogy a román orvostörténeti anyagot (a duplumok kivételével) a román kormány felsőbb rendelkezésére elszállította, a többi anyagot pedig részletesen megmutatta dr. Jancsó Bélának szobánként és szekrényenként. A könyvtár cédula-katalógusa itt maradt. — Dr. V. Bologa egy. tanár úr még megmutatta azon könyveit és folyóiratait (melyeket e célra az egyes szekrényekben meg is jelölt), amelyek az ő magántulajdonát képezik, de még addig nem tudta azokat elszállíttatni. Megmutatta valamennyi szekrény stb. kulcsát.

Dr. Jancsó Béla megköszönte Bologa tanár úr útmutatásait és kijelentette, hogy az Intézetben tapasztalt mintaszerű rendről, valamint gazdag anyagról jelentésében megemlékezik.

K. m. f.

Dr. Jancsó Béla s. k.

Dr. V. Bologa s. k.

A jegyzőkönyvet a Kristóf György egyetemi tanár úr tulajdonában lévő eredeti példányból közöljük. Kiténik belőle, hogy a román egyetemi tanári kar egyes tagjai valóban a rektori utasításhoz alkalmazkodva hajtották végre a kiürítést, illetőleg az átadást.

XIV.

Jegyzőkönyv a kolozsvári egyetem átadásáról, illetőleg átvételéről.

J e g y z ő k ö n y v.

I. A mai napon, 1940. év szeptember hó 12-én délelőtt 9 órakor megjelentek az I. Ferdinánd Király Egyetem rektori hivatalában ezen egyetemnek a magyar állam birtokába átvétele végett dr. Molnár Andor min. tanácsos úr és dr. vitéz Nagy Iván min. osztálytanácsos, m. kir. tartalékos főhadnagy úr, a m. kir. 2. honvédhadsereg katonai közigazgatási csoportjának tanügyi előadói, mint a magyar fővezérség különleges megbízottai.

II. Dr. Kristóf György egyetemi tanár úr felmutatja a román kir. közoktatásügyi minisztertől, illetőleg az I. Ferdinánd Király Egyetem tanácsától kapott 3049—1940. rektori sz. alatt kelt felhatalmazását és megbízását az egyetem átadására.

III. Dr. Kristóf György egyetemi tanár úr, a kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem megbízottja átadja a magyar állam küldöttségének az egész I. Ferdinánd Király Tudományegyetemet, ennek rektori hivatalát, pénztárát, gondnoki hivatalát, a négy tudománykart, a szemináriumokat, az egyetemi könyvtárt, az egyes egyetemi intézeteket, klinikákat, egyáltalán az egyetemnek minden ingó és ingatlan vagyonát a jelenlegi és az I. Ferdinánd Király Egyetem Tanácsától fenti 3049—1940. sz. eredetiben ezen jegyzőkönyv I. (első) példányához csatolt felhatalmazásban jelzett állapotban. Az átadás jelképül átadja az egyetem főkapujának és rektori hivatalának kulcsát — megjegyezvén, hogy minden egyes hivatal, intézet, könyvtár, klinika, stb. tényleges átadására a helyszínén egy-egy külön tisztviselő van kirendelve. E kirendelt tisztviselők hivatalos névsora szintén csatolva van e jegyzőkönyv I. (első) sz. példányához.

IV. Dr. Molnár Andor min. tanácsos úr, a magyar bizottság vezetője, tudomásul véve, hogy az egyes hivatalok, intézetek, könyvtárak, klinikák, stb. tényleges, a helyszínén való átadásával külön hivatalnokok vannak megbízva, átveszi a magyar állam tulajdonába az egyetem főkapujának és rektori hivatalának kulcsát, azaz jelképesen az

egész egyetemet minden hivatalával, intézetével, könyvtárával, klinikával, minden néven nevezhető ingó és ingatlan vagyonával együtt.

V. E jegyzőkönyv három, I. II. III. sorszámú ellátott eredeti példányban készült, és pedig az I. (első) számú, melyhez az I. Ferdinánd Király Egyetem megbízó határozata eredetiben mellékelve van, a magyar bizottság, illetőleg a m. kir. 2. honvédhadsereg fővezérsége számára, a II. (második) számú példány a román egyetem megbízottja számára, a III. (harmadik) számú példány pedig ezen egyetem levéltára számára.

Mindhárom példány aláíratott, amint következik.

Kolozsvárt, 1940. szept. hó 12.-én.

Mint átadó :

Dr. Kristóf György s. k.
egyetemi tanár.

Mint átvevők :

Dr. Molnár Andor s. k.
miniszteri tanácsos

Dr. vitéz Nagy Iván s. k.
miniszteri osztálytanácsos.

XV.

Az egyetemet a magyar hatóságoknak átadó Kristóf György emlékeztető megjegyzései.

Pro memoria.

A 3049—1940. sz. rektori megbízást szept. 7-én d. u. 14 óra 30 perckor a lakásomra hozta kézbesítés végett egy altiszt. Ncm fogadtam el tőle, hanem kijelentettem, hogy csak a rektortól személyesen fogadom el. Ennek oka az volt, hogy a kiürítés még folyt, este 7 órakor lett vége. Nem vállalhattam el megbízatásomat, ha még mindig rendelkezik az egyetem fölött más, ha még mindig folyik a kiürítés, amelyet megakadályozni nem áll módomban, mert hisz fegyveres erőt hasztalan kértem volna a román katonai parancsnoktól. Különbön is ilyen fontos okmányt közvetlenül szokás átadni.

Másnap délután 2 órakor csakugyan elhozta a megbízatást lakásomra dr. Borza professzor mint rektorhelyettes. Mivel lártam, hogy a hivatali személyzet is mind elment, vagy útrakészen áll, és mivel képtelenségnek tartottam, hogy a tárgyi felelősséget tisztviselő nélkül vállaljam, kijelentettem (s ezt rávezettem a megbízó okmányra), hogy csak akkor fogadom el a megbízást, ha Vătăşescu tanácsjegyző mint tényleges hivatalnok ittmarad végig, s felel a történendőkért, illetőleg az egyetem őrizetéért. Kijelentettem, s rá is vezettem az okmányra, hogy nem vállalom felelősséget a kiürítésnek sem a módjáért, sem a mértékéért, kijelentettem, hogy csak azt a formáságot vállalom, hogy az átvételnél jelen leszek. Borza h. rektor ezt tudomásul vette, aláírta, s pecséttel is megerősítette.

Vătăşescu azonban — oka volt rá — ettől vonakodott, s mivel Borza h. rektor írással is igazolta előttem, hogy Moldovan pénztáros (aki itt akart maradni) meg van bízva a tanácsjegyzői (secretal general) teendőkkel, a megbízást elfogadtam vasárnap, 8-án d. u. 15 óra 30 perckor.

A fenti Pro memoria-t Kristóf György egyetemi tanár úr példányából közöljük. Ez irat egyébként a fennebb közölt visszavételi, illetőleg átadási jegyzőkönyvnek a rektori irattárba került II. sz. példányához csatolt melléklet.

FORRÁSMUNKÁK
ÉS JEGYZETEK

BISZTRAY GYULA

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS EGYETEMI GONDOLAT

Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat fejlődésének egységes áttekintésére ez a tanulmány az első kísérlet. A részletdolgozatok is kevésbé ismertek és nehezebben hozzáférhetők, semhogy minél teljesebb felsorolásuk itt fölösleges volna.

Összefoglaló munkák

A szorosabb értelemben vett egyetemi eszme fejlődéséről l. : *Márki Sándor és Pisztóry Mór*: A kolozsvári m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története és statisztikája (Kolozsvár, 1896). I. fejezetét *Márki Sándortól*: Az egyetem eszméje Erdélyben (1—23. lap). *Szabó Károly* fogalmazásában rövid történeti visszatekintés a kolozsvári egyetem történetére : A kolozsvári m. kir. Ferencz József-tudományegyetem Almanachja és tanrendjének első félévi füzetében 1872 óta. *Imre Sándor*: A felsőbb oktatás Erdélyben 1541—1918, a Magyar Történelmi Társulat „Erdély“ c. 1940. évi kiadványában ; az erdélyi felsőoktatásügyi szervezeti kérdéseinek tömör összefoglalása. Közvetve tájékoztató nélemly kérdéskben a budapesti Pázmány-egyetem története is (jubiláris kiadv.).

Az erdélyi tudományosság történetére első és mindmáig legrészletesebb, bár sokban elavult feldolgozás *Szilágyi Sándor*: Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára (Budapesti Szemle 1858—9. évf.). Az erdélyi történettudósok modern szempontú értékelésére l. : *Hóman Bálint*: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. (Bp., 1925. A magyar történelemtudomány kézikönyve. I. köt. 3/A. füzet.)

Adatokban gazdag történeti mű *Jakab Elek* háromkötetes, képmellékletekkel ellátott monográfiája : Kolozsvár története. (Bp. 1888.)

Rövid vezérfonal *Jancsó Benedek* Ladihay Vince álnéven írt s középiskolai tankönyvnek szánt Erdély története c. munkája (Kolozsvár, 1923).

Az erdélyi mult mai tudományos szemléletét *Hóman Bálint* és *Szekfű Gyula* Magyar története alakította ki.

I. Erdélyi diákok a középkori egyetemeken (XII—XV. század)

A magyar egyetemekről és középkori műveltségünkéről *Hóman—Szekfű*: Magyar történet, I—II. köt. Az első európai és magyar egyetemek szervezetéről : *Fináczy Ernő* A középkori nevelés története. 2. kiad. (Bp., 1926.) *Vass József*: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. (Pest, 1862., néhány adalék). *Gábrriel Asztrik* : Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban (Klly. Egyet. Phil. Közl. 1938). Nagy Lajos pécsi egye-

temének szervezési munkálatairól *Koltay-Kastner Jenő*: Olasz-magyar művelődési kapcsolatok (Bp., 1941). Mátyás király egyetemalapításaira nézve: *Márki Sándor*: Mátyás király és az iskola (Kolozsvár, 1904).

II. Az erdélyi egyetemi gondolat és a kolozsvári Báthory-egyetem (XVI. század)

Katolikus és protestáns iskoláink megoszlása, külföldi egyetemek látogatása: *Frankl (Fraknoi) Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. (Bp., 1873.) *Szentmártoni Kálmán*: János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza. (Székelykeresztúr, 1934.)

Hodor Károly: Az erdélyi Báthory-egyetem története (30 4r. ívre terjedő, kiadatlan kézirat, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdona). *Vass József*: Az erdélyi róm. katolikusok fő-tanintézete Kolozsváratt (a kolozsvári róm. kat. nyilv. teljes gimn. Évkönyvei 1856—57. tanévi VI. füzetében). *Erdélyi Károly*: A kolozsvári r. kat. főgimnázium története 1579—1898. I. fejezete. (A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kvári r. k. főgimn. Értesítője az 1897—98. tanévről). *Veress Endre*: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig (Erdélyi Múzeum, 1906. évf.). — Részletes monográfia, oklevéltárral.

Báthory István 1581. május 12-én Vilnán kelt egyetemalapító oklevelét többször kiadták. Legrégibb kiadását ld. *Kaprinai István*: Hungaria diplomatica c. m. I. köt. (Bécs, 1767) 41—45. lap; magyarra fordítva kiadta *Jakab Elek*: Kolozsvár története, II. köt. 269—272. lap.

Az oklevelet Kaprinai nehezen hozzáférhető kiadványa nyomán egész terjedelmében közöljük:

„Nos Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus dux Litvaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kyowiae, Woliniae, Podlachie Livoniaeque &c. Dominus, nec non Transilvaniae Princeps, ad perpetuam rerum, temporumque memoriam, universis, & singulis, quorum interest, & intererit in posterum, harum notitiam habituris, hæc significamus. Duo sunt, in quibus Principis munus potissimum consistit, quorum alterum est, ut cultus divinus, verus, & germanus inter suos retineatur, qui hominis præcipuus statuitur finis; alterum ut, cuique jus suum reddatur, quod civilis vitæ fundamentum judicatur. In utroque ab initio regiminis nostri in Transylvania etiam præstare aliquid conati sumus; in primis autem in depellendis erroribus religionis, quibus illa Provincia, divino munere nobis oblata, implicata est, quibus in rebus nulla præstantior ratio se nobis obtulit, quam ut exemplo cæterorum Principum doctos viros, pietate, ac vitæ commendatione insignes in Transylvaniam accerseremus, quorum doctrina, & piis institutis vera pietas in suam antiquam possessionem restitueretur, & sacrarum literarum, atque humanitatis studiis juvenes instructi, alii ad tractandas res sacras, alii ad civilitatis studia aptiores redderentur; quarum quidem rerum causa nostræ gentis homines, longissimas peregrinationes, magno sumptu suscipere sunt coacti: cum neque in Transylvania, neque in ipsa Ungaria, collegia, aut Academiae ullæ haberentur; imo sæpe permultis præclaris ingeniis alio ob sumptuum inopiam proficisci non liceret (rebus Hungariæ Turcica potentia aucta vehementer afflictis) hinc intermissis honestis literis inter militares homines scientia destitutos, etiam pietatis studia refrixerunt, & omnis vitæ elegantia sublata est. Quamobrem ut & Deo, & hominibus vixisse, atque adeo de posteritate bene meriti videremur, ex certa scientia, & multa deliberatione nostra, cum Beatissimo in Christo Patre, & Domino, Domino Gregorio Papa decimo tertio Pontifice Maximo, & Illustrissimo Principe Domino Christophoro Bathory de Somlyo Vajvoda regni Transilvaniae, & Siculorum Comite, Fratrem nostro Charissimo, communicato consilio, scriptis præterea ad Venerabilem Patrem Laurentium Magium, Sacræ Theologiæ Doctorem, Provinciale Societatis Jesu per Bohemiam, & Austriam literis, visum est Claudiopoli, alias Kolosvár, Transylvaniae urbe, in Provinciae limine sita,

& hominum aditu ex Hungaria, Polonia, aliisque locis frequenti, Collegium Societatis Jesu instituere. Qua de familia Societatis Jesu eo potissimum nomine suscepta nobis est cogitatio, quod testatum jam illa, apud omnes fere populos Christianos fecerit, de suo præclaro, utilique in Ecclesia, & Republica instituto, & munere, quo ex præscripto ordinis sui, tam bonis, humanioribusque literis, & disciplinis omnibus, quam moribus, bonis juventutem imbuere, & erudire, & tam in Ecclesia, quam Scholis, piis ministeriis, studiisque, quibus assiduo ejus Societatis Patres incumbere debent, ingeniorum cultui, ac animarum saluti studere tenentur. Ac ne hujus consilii fructus subditis nostris Transylvanicis, cæterisque vicinis locis diutius deberet, nil nobis prius putavimus, quam ut vel ad ipsum bellum abhinc biennium procincti, & jam Vilna urbe nostra relicta, versus Polociam cum exercitu nostro profecti, Venerabilem olim Patrem Franciscum Sunyerinn, per Regnum nostrum Poloniae Societatis Jesu Provinciale, in castra nostra evocaremus, & cum eo de mittendis sumptu nostro in Transylvaniam e Societate Jesu, aliquot doctis viris ageremus, quod ipse pro suo studio erga Rempublicam Christianam non modo promovendum suscepit, sed etiam se aliquos ex Societate in Transylvaniam deducturos recepit; quam quidem voluntatem nostram paullo post (dum nos obsessa arce Polocensi, in ea recuperanda a Mosco hoste nostro, magnique Ducatus nostri Litvaniae laboraremus) deductis duodecim, vel eo amplius, ad docendum interioris doctrinae, & probitatis Viris, qui in vinea Domini cum fructu operarentur, perfecit, minime longinquitate itineris, multo minus vario discrimine, cui homines interdum peregrinantes sunt obnoxii, deteritus. Quare nos respectu, & causa istius muneris praedictae Societatis Jesu, quod ex ordinis sui legibus, & institutis, cum literis disciplinisque tradendis, dum pietatis, religionis, ac bonorum morum propagatione ab ea praestari debet, pro nostra in religionem, humaniores literas, & ipsam Provinciam nostram Transylvaniam, cujus saluti, uti libertati, humanitati, ac ornamentis consulere hac in re voluimus, ex certa scientia nostra, animoque bene deliberato, & maturo consilio, in Jesu Christi Domini nostri Sacrosancto nomine, in civitate nostra Claudiopolitana, alias Kolosvár nuncupata, Collegium Societatis Jesu fundamus, facimus, instituimus, ordinamus, & erigimus, & bonis, redditibusque infra scriptis afficimus. Quam foundationem perpetuis futuris temporibus in omne ævum valere volumus, attribuentes praedictae Societati Jesu, accedente auctoritate Apostolica, Monasterium desertum, olim Ordinis Franciscanorum fratrum, libertate Regum Hungariae exstructum, in platea Farkas-utcza, muro civitatis contiguum, cum templo, hortis, aris, turribus, atque adeo locis omnibus circumjacentibus, juxta mœnia Civitatis, in quorum usu, ac possessione praedicti fratres Franciscani antiquitus fuerunt, praeterea domum proximam, in qua olim religiosae Virgines habitabant, ut in ea Schola aedificaretur, cum omnibus rebus ad eam quomodocunque pertinentibus, liberando eadem loca, & ipsam Societatem Jesu ab omni jurisdictione, onere, & servitute civili, causarum omnium saecularium, & earum, quae fori Ecclesiastici non erunt; notionem tantum Illustrissimo praedicto fratri nostro Charissimo, reliquisque successoribus nostris reservantes. Ut vero isti Collegio a nobis, ut supra dictum est, instituto, ne ad jura, ornamenta, praeminentias, ad consuetudinem reliquarum in orbe Christiano Academicarum, desit, ex Regia nostra singulari gratia, vigore praesentium statuimus, & decernimus, ut qui in humanioribus literis haebraeis, graecis, & latinis cum laude versatus fuerit, & postea ad alterutrius facultatum, sive Theologiae, sive Philosophiae fastigium, argumentis prius doctrinae suae editis, judicio Collegii pervenire voluerit, ad gradus, & Baccalaureatus, & Magisterii & Doctoratus promoveri possit. Quae quidem promotio tantum dein juris, dignitatis, praeminentiae, ornamentum habeat, quantum istiusmodi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae, & Germaniae Academicis de jure & consuetudine habere solent, & possunt. Quod ut auctoritate Pontificis Maximi sanciat, & privilegia justae universitatis hoc Collegium omni ex parte obtineat, apud Sedem Aposto-

licam contendemus. Pro Societatis autem ejusmodi sustentatione Abbatiam Beatissimæ Virginis Mariæ de Colosmonostora, cum antiquo pago, qui pæne conjunctus est suburbio civitatis præfatæ Colosvár, & aliis totalibus, & integris possessionibus — in Comitatu Coloscensi existentibus, sitis (quæ cuncta bona Abbatia præscriptæ, post novissimum reditum in regnum Transylvania, Serenissimæ olim Domina Isabella Regina Hungariæ &c. & filii sui Serenissimi quondam Principis, Domini Joannis II. Electi Regis Hungariæ, felicissimarum recordationum, in comitiis generalibus ad festum Beatæ Catharinæ Virginis, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto in Civitate Colosvár celebratis, una cum aliarum Ecclesiarum Transylvanicarum bonis, consensu omnium statuum, & ordinum ejusdem regni Transylvania ad publicum Fiscus usum applicata, & redacta, huicque ad dispositionem & facultatem Serenissimæ dictæ Reginae Isabellæ, & filii ejusdem domini Joannis II. præfati Electi Regis Hungariæ translata fuere, denique consequenti tempore, ex gratia, & liberalitate ab eodem Joanne Rege jure perpetuo ad Magnificum quondam Franciscum Forgacs de Gyemes pervenere: eo vero in Italia nullis relictis liberis defuncto, cum ad fiscum publicum iterum recidissent, postea ex commemoratis possessionibus tres totatos (*totales*) & integræ - - excellenti Georgio Blandrata Doctori medico nostro, pro suis in nos præstitis fidelibus servitiis, jure perpetuo collatæ; porro per eum Georgium Blandrata eadem tres præfatæ possessiones consensu nostro, summa quinque millium florenorum fidelibus nostris Magnificis Alexandro Kendy de Lona, & Wolffgango Bánffy Lossonczy venditæ, ac postremum propriis nostris sumptibus dinumerata, ac soluta eadem quinque millium florenorum commemoratis Alexandro Kendy, & Wolffgango Bánffy summa ad prædictam Abbatiam, possessionem a commemoratis Alexandro Kendy, & Wolffgango Bánffy recuperatæ eidemque Monasterio de Colosmonostora restitutæ sunt) simul cum cunctis suis utilitatibus, & pertinentiis quibuslibet &c. commemorato collegio Societatis Jesu dedimus donavimus, & contulimus: quemadmodum vigore præsentium damus, donamus, & conferimus &c. In quorum omnium fidem diploma hoc nostrum manu nostra subscripsimus, & sigillo nostro, quo in rebus Transylvanicis utimur, pendenti mandavimus sigillari. Datum per manus Magnifici fidelis, nobis sincere dilecti Martini Berzevicey, Equitis, & nostri per Transylvaniam Cancellarii, ac Capitanei Stargas dicti, in arce nostra Regia Vilmensi, duodecima die Mensis Maji anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo primo, regni vero nostri quinto. Manus vero subscriptio a læva domini Regis talis erat: *Stephanus Rex mp.* Cancellarii vero a dextra: *Martinus Berzevicey per Transylvaniam Cancellarius.*

Biró Vencel: A Báthory-Apor szeminárium története. (Kolozsvár, 1935.) A Báthory művelődéspolitikáját jellemző idézet: *Czövek István:* Somlyai Báthory István erdélyi fejedelem, azután lengyel király élete (Pest, 1817); az idézett hely: I. köt. 147—148. lap. *Lukinich Imre:* Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király emlékezete. (Bp. 1935.)

Velics László S. J.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából (1560—1773). I—III. füzet (Bp. 1912—1914.) — az ellenreformáció gyökerei, a jezsuiták Erdélyben, Báthory jezsuitái, a nevezetesebb jezsuita páterek élet- és jellemrajzai. Szántó István részletes életrajza: *Fraknói Vilmos:* Egy magyar jezsuita a XVI. században: Szántó István élete. (Bp. 1887.) újabb méltatása: *Gyenis András*tól (Magyar Kultúra, 1941. 15—16. sz.)

Arra nézve, hogy Káldy Gy. Biblia-fordítása a Szántó-félcé kézirat fölhasználásának eredménye, l. *Rosty Kálmán:* Adatok a magyarhoni Jézus-társaság könyvészetéhez (M. Könyvszemle, 1881. évf. 227. l.)

Baranyai Decsi Jánosról l. *Toldy Ferenc* életrajzi tanulmányát Összegyűjtött munkái I. kötetében (Bp. 1868.)

Lencsés György kéziratos művének erdélyi vonatkozásairól: *Varjas Béla*: Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium (Bp. 1940).

Erdély XVI—XVII. századbéli nyomdai viszonyaira I. *Fitz József*: A könyv sorsa Erdélyben (a M. Tört. Társ. Erdély c. kiadványában. 1940).

III. A kálvinista Erdély főiskolai törekvései (XVII. század)

Bethlen Gábor művelődéspolitikája: *Acsády Ignác*: Bethlen Gábor udvara (Gindely Antal: Bethlen Gábor életrajzának függeléke. Bp. 1890). *Szekfü Gyula*: Bethlen Gábor (Bp. 1929). *Makkai Ernő*: Bethlen Gábor országalkotó politikája. 2. kiad. (Bp. 1929). *Biró Vencel*: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus (Kolozsvár, 1929).

A Bethlen-kollégium története: *P. Szathmáry Károly*: A gyulafehérvár-nagyenyei Bethlen-főtanoda története (Nagyenyed, 1868.). *Nagyenyedi Album*. Szerk. Lukinich Imre (Bp. 1926.). *Bisztray Gyula*: Nagyenyedi Helikon. I. rész. (Nagyenyed, 1933). *Herrmann Antal*: Opitz Márton Erdélyben (Bp. 1876). *Jakab Béla*: Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál (Pécs, 1909). *Kvacsala János*: Bisterfeld János Henrik élete (Századok, 1891). *Kremmer Dezső*: Apáczai Cseri János élete és munkássága (Bp. 1911). *Dézi Lajos*: Szenczi Molnár Albert (Bp. 1897.). — *u. a.*: Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc (Bp. 1899).

Erdély nevezetesebb iskolái a XVII—XVIII. században:

Protestáns iskolák: *Török István*: A kolozsvári ev. ref. collegium története. I—III. köt. (Kolozsvár, 1905). *Gál Kelemen*: A kolozsvári unitárius kollégium története, 1568—1900 (Kolozsvár, 1935). *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése 1557—1718-ig (Marosvásárhely, 1884).

Katolikus iskolák: *Vass József* id. műve. *Erdélyi Károly* id. műve. *Cséplő Péter*: A nagyváradi róm. kat. főgymn. története (Nagyvárad, 1894.). *Daróczi János*: A székelyudvarhelyi r. kat. főgymn. története (Az 1895—96. tanévi Értesítőben).

IV. A felújított jezsuita, később piarista egyetem (XVIII. század)

Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1740—1780. I—II. köt. (Bp. 1899—1902.) M. T. Akadémia kiad. *Erdélyi Károly* id. műve. *Salzbauer János*: A kolozsvári kegyes-tanítórendi társház és róm. kat. főiskola évszázados történeti vázlata (A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kat. főgymn. 1876/7. tanévi Értesítőjében, 1—52. lap. Kolozsvár, 1877.).

Az egyetem, ill. lyceum tanárainak életrajzi adatai *Szimyei József*: Magyar írók c. 14 kötetes biobibliográfiájából és önálló monográfiákból, mint pl.: *P. Pinzger Ferenc S. J.*: Hell Miksa emlékezete. I—II. köt. (Bp. M. T. Akadémia. I. 1920., II. 1927).

Az erdélyi tudományosság hőseiről: *Gr. Mikó Imre*: Bod Péter élete és munkái (Bp. Szemle, 1862). *Révész Imre*: Bod Péter mint történetíró (Kolozsvár, 1916). *Gr. Mikó Imre*: Benkő József élete és munkái (Pest, 1867). *Ernyey József*: Benkő József természettudományi hagyatéka (Botanikai közlemények 29. köt. Bp. 1932).

V. Magasműveltség egyetem nélkül (1784—1872)

A kolozsvári diákéletéről I. *Jósika Miklós*: Emlékirat I. köt. (Pest, 1865). Juhász Albert esete *Jancsó Benedek* id. művében és *Bisztray Károly* emlékirataiban (A régi Erdély, Napkelet, 1938. szept. I. sz.)

A tudóstársasági és közgyűjtemény-alapítási törekvésekről: *Kelemen Lajos*: Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására (Erdélyi Múzeum 1909. évf.). *U. a.*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje (Kolozsvár, 1909). Mindkét dolgozatban adalékok Bod Péter, Aranka György, Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor, gr. Kemény József és Sámuel, valamint Kővári László munkásságához. *Hofbauer László*: Az erdélyi akadémiai mozgalmak története a legrégebb időktől az impériumváltozásig (Asztalos Miklós: A történeti Erdély, Bp. 1936). *Vita Zsigmond*: Erdélyi művelődési törekvések száz évvel ezelőtt (Magyar Kisebbség. 1941. 1. sz.)

A szebeni egyetem terve ellen ld. többek között a Kolozsvári Lap 1851. júni. 24. számát. Az orvosképzésről *Maizner János*: A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlata 1775—1872. Kolozsvárt, 1890. · Mátyus Istvánról *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek. IV. köt. (Bp. 1940.).

Az erdélyi tudományosság hőseiről: *Jancsó Elemér*: Aranka György élete és munkássága (Klny. a „Magyar irodalomtörténet 1939“ c. évkönyvből). *Br. Kemény Zsigmond*: Történelmi és irodalmi tanulmányok (id. Szász Károly) (Bp. 1907). *Duka Tivadar*: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai (Bp. 1885). *Cholnoky Jenő*: Kőrösi Csoma Sándor (Bp. é. n.). *Woyciechowsky József*: Sipos Pál élete és matematikai munkássága (Bp. 1932. Közlemények a debreceni tudományegyetem matematikai szemináriumából. VI. füzet). *Dávid Lajos*: A két Bolyai élete és munkássága (Bp. 1923).

★

SZABÓ T. ATTILA AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET TÖRTÉNETE

Az Erdélyi Múzeum Egyesület előzményeit még az egyesület alapítási évében összefoglalta *Szilágyi Sándor* „Az Erdélyi Országos Múzeum előzményei“ című cikkében (Budapesti Szemle, VII. 1859. 325—358.) Ugyanekkor *Jakab Elek* tájékoztatta a magyar tudományos életet az egyesület megalakulásának körülményeiről (Uo. 349—76.). Természetesen nagyon érdekes végigkövetni a megalakulás előzményeit és később az egyesület történetét az egykori hírlapokban és folyóiratokban. Mindenesetre jellemző az, hogy nem egyszer a napilapok vezércikkei az egyesületről szólnak. Az EME részletes története azonban mindeddig még nem jelent meg. Az ötvenéves fennállás alkalmával (1909), elhatározták egy nagy emlékkönyv kiadását, de ez csak részben készült el. Ebbe *Kelemen Lajos* írta meg részletesen az egyesület történetét. Tanulmányának első része „Törekvések az Erdélyi Múzeum alapítására“ címen az Erdélyi Múzeum XXIV (1909). 353—75. lapján látott napvilágot. Az emlékkönyv megjelenését a háború, később a román uralom akadályozta meg, de a terjedelmes, mintegy 76 negyedrét lapon megírt, ki is nyomtatott, de az emlékkönyv félbemaradása miatt meg nem jelent tanulmányt a szerző szíveségéből magam felhasználhattam. E tanulmány eredményeit foglalta össze ugyanő dióhéjban „Az Erdélyi Múzeum Egyesület multja és jelenje“ című kis tájékoztatójában (Kolozsvár, 1909. 68. l.). E két tanulmány az egyesület történetére nézve a leglelküismeretesebb tájékoztató. Ezek alapján vázolta *dr. Kántor Lajos* később az egyesület történetét és sorsdöntő kérdéseit akkor, mikor a román kormányzat a leghevesebb támadásokat intézte az egyesület ellen (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. Kolozsvár, 1930. Erdélyi Tudományos Füzetek 23. sz.); ugyanő az egyesület magyar jellegének további bizonyosságára újra kiadta gr. Mikó Imrénének az egyesület megalakítása érdeklében 1856-ban közreadott Szózatát (Kolozsvár, 1931. Erd. Tud. Füz. 37. sz.). Az egyesület részletes története az évi titkári jelentésekből, vándorgyűlési beszámolókból (Erdélyi Múzeum, az EME évkönyvei, vándorgyűlési emlékkönyvek) tisztázható; a román uralom alatti évek történetét főként *dr. Kántor Lajos* évenkénti titkári beszámolóiból (Erdélyi Múzeum) és az

ugyancsak tőle összeállított „Az Erdélyi Múzeum Egyesület története 1924-től napjainkig“ (Erdélyi Múzeum. 1930. 1—17.) című vázlatból ismerjük meg. Gr. Wass Ottilia hagyatékának román uralom alatti jelentőségére vonatkozólag l. dr. Kántor Lajos „Czegei gr. Wass Ottilia az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jötevője“ című életrajzi méltatást (Uo. XLIII (1938). 85—106. és Erd. Tud. Füz. 96. sz.). Ez egyesület erdélyi tudománypolitikai jelentőségét főként szakosztályainak munkásságában szépen mutatja a hetvenöt-éves évforduló alkalmával dr. György Lajos szerkesztette emlékkönyv. (Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859—1934-ig. Kolozsvár, 1930. 344 l.).

★

MAKKAI LÁSZLÓ

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TÖRTÉNETE 1872—1919

Az egyetem történetének 1872—1919 közé eső korszakát részletesen megírta Márki Sándor „A m. kir. Ferencz József tudományegyetem története 1872—1922“ című művében (Bpest, 1922. 177 l.). A hallgatóság létszámára vonatkozó adatokat az egyetem évkönyveiből vettem [A kolozsvári magyar királyi (1881-től: m. kir. Ferencz József) tudományegyetem Almanachja. Kolozsvár, 1873—1918]. — Jelent meg még egy kisebb igényű ismertetés is „A kolozsvári orvosi egyetem és tanári kara“ címen (szerző nélkül). Ország-Világ 1903. 18. sz. 346—7. l. — A Pázmány Péter tudományegyetemre került tanárookra vonatkozólag adatokat találhatni az egyetem részletesen megírt történetében (L. alább Mátrainál). — A szerző tanulmányát magábafooglaló rész már ki volt nyomva, mikor sikerült hozzájutnunk Engel Rudolf: „A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem belgyógyászati klinikájának és tanszékének története. 1872—1930.“ (Szeged, 1931. 99. l. — Acta. Sect. Med. Tom. V.) című művéhez. Sajnos, ebből már nem kerülhetett be kiadványunkba két olyan orvostanár (Incseli Szóts József, Machik Béla) képe, akikről semmiképpen sem sikerült máshonnan felvételt szereznünk (A szerk.).

★

MÁTRAI LÁSZLÓ

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÉS AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOSSÁG

Szinyei József: Magyar írók élete és munkái I—XIV. köt. Bpest, 1891—1914. Új sorozat. Irja és szerk. Gulyás Pál. I—III. Bpest, 1939—1941.

Márki Sándor: Az egyetem eszméjének s a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tud. Egyetemnek története. Kolozsvár, 1896. (Acta reg. scient. universitatis Claudiopol. II. fasc.)

A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem története. I—IV. Irták Hermann Egyed, Artner Edgár, Eckhart Ferenc, Györy Tibor és Szentpétery Imre. Bpest, 1935—1938.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Bpest, 1929—1940 (Magy. Orvosi Könyvkiadó Társ. Könyvtára 121—122., 128., 168. köt.). — Concha Győző: Brassai Sámuel emlékezete. Bpest, 1904. (Olcsó Könyvtár. 1357—58. sz.) — Fitz József: Brassai Sámuel. Új kiad. Bpest, 1912. — Kaiblinger Fülöp: Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja (Bpesti IV. ker. Főreálisk. értesítője 1909—10.). — Kerekes Sándor: Lomnitz Melzl Hugó 1846—1908 (Minerva-Könyvtár. 107.). — Török Aurélról Bartucz Lajos:

A magyar ember (Magyar Föld, Magyar Faj. 4. köt. 88—111. 1.). — *Böhm* Károly élete és munkássága. Szerk. Kajlós Imre. I—III. köt. Besztercebánya, 1913. — *Pauler* Ákos : *Böhm* Károly emlékezete (Akad. Emlékbeszéd. XVIII. 17.). — *Halasy-Nagy* József : *Pauler* Ákos 1876—1933. (Minerva-Könyvtár 44.). — *Kornis* Gyula : Új magyar filozófiai rendszer. *Pauler* Ákos filozófiája (Minerva I. évf.). — *Pauler* Ákos emlékkönyv. Bpest, 1934. (A Magy. Filozófiai Társ. Könyvtára. 6.) — *Berzeviczy* A. — *Erekly* K. — *Hegedüs* L. : *Concha* Győző emlékezete (Akad. Emlékbesz. XXII. 10.). — *Magyary* Géza : *Plósz* Sándor ig. és t. tag emlékezete (Akad. Emlékbesz. XX. 1.). — *Gombocz* Zoltán emlékezete. Beszédék és megemlékezések. Bpest, 1935. — *Hegedüs* István : *Hóman* Ottó †. (Egyet. Phil. Közlöny. XXVII. 1903. 439. 1.). — *Ortvay* Rudolf : *Tangl* Károly 1869—1940. Bpest, 1940. (Mat. és Fiz. Lapok. 47. köt. 1—12. 1.). — *Högyes* Endre : Emlékbeszéd *Fodor* József fölött (Akad. Emlékbesz. XI. 9.). — *Sugár* K. Márton : Labyrinthus és mystagmus. Megemlékezés *Högyes* Endréről. Bpest, 1909. — *Tangl* Ferenc : Emlékbeszéd *Högyes* Endre felett (Akad. Emlékbesz. XIV. 9.).

★

GYÖRGY LAJOS

AZ ERDÉLYI KÖNYVTÁRÜGY ÉS A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR

I. A könyvtár-történet adatai legnagyobb számmal a *Magyar Könyvszemle* és a *Magyar Minerva*, a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyvének évfolyamaiban (I—V. k. Bp. 1900—1915) található. Az egyes részletekre vonatkozólag l. *Iványi Béla* : Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1331—1600. Bp. 1937. (Kny. a M. Könyvszemle évfolyamaiból). *Gál Kelemen* : A kolozsvári unitárius kollégium története. Kvár, 1935. II. 187—198. 1. *Török István* : A kolozsvári ev. ref. collegium története. Kvár, 1905. III. 305—329. 1. *Brüll Emánuel* : A református kollégium könyvtára (Ifjú Erdély, 1935. 6. sz.). *Szarvasi Margit* : Magánkönyvtáraink a XVIII. században. Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei. Bp. 1939. *Varju Elemér* : A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár. Bp. 1899. (Kny. a M. Könyvszemle évfolyamaiból). *Gulyás Károly* : Gróf Teleki Sámuel könyvtáralapítása (Pásztortűz, 1925. 11. sz.). *U. ő.* : Gr. Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáralapítása (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 202—207. 1.). *Gr. Teleki Domokos* : A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története. Kvár, 1931. (Erdélyi Tud. Füzetek, 29. sz.). A statisztikai adatokra vonatkozólag l. *György Aladár* : Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új f. XVIII. Bp. 1911. *Magyar Statisztikai Szemle* 1940. 8—9. sz. Nevezetesebb összefoglalások : *Erdélyi Pál* : Az erdélyi könyvtárakról (Erdélyi Múzeum, 1912. 127—149. 1.). *Gulyás Pál* : A könyv sorsa Magyarországon (Magyar Könyvszemle 1923—1924. évf.). *Hóman Bálint* : Múzeumok, könyvtárak, levéltárak (Magyary Zoltán : A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 295—331. 1.). *Sulyok István és Fritz László* : Erdélyi magyar évkönyv. 1918—1929. Kolozsvár, 1930. 160. 1. *Fitz József* : A könyv sorsa Erdélyben (Erdély. Kiadja a M. Tört. Társulat. 1940. 179—187. 1.) *György Lajos* : Erdély könyvtár- és levéltárügye. Pécs, 1941.

II. A kolozsvári Lyceum-Könyvtárról l. *Erdélyi Károly* : A kolozsvári r. kath. főgymnasium története. 1579—1898 (Kolozsvári róm. kath. főgymnasium Értesítője az 1897/8. tanévről.). *Veress Endre* : A kolozsvári Báthory-egyetem története (Erdélyi Múzeum, 1906. 260. 1.). *Baráth Béla* : A kolozsvári régi egyetemi könyvtár (Erdélyi

Tudósító, 1941. 10. sz.). Az adatok nagy részét a Lyceum-könyvtár levéltárából merítettem.

III. Az Erdélyi Múzeum könyvtárának adatait az *Erdélyi Múzeum 1874—1916.* évfolyamaiból, illetőleg az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 1906—1914.* kötetéből, a könyvtárigazgatók évi jelentéseiből szedtem össze. L. továbbá *Kelemen Lajos*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. Kvár, 1909. *Veress Endre*: Gróf Kemény József (1795—1855). Kvár, 1933 (Erdélyi Tud. Füzetek, 55. sz.).

IV. Az Egyetemi Könyvtár történetének forrása az *Acta universitatis litterarum regiae hungaricae Francisco-Josephinae Kolozsvariensis.* 1873—1916. k. Ennek alapján érinti egyes részleteit *Márki Sándor*: A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem története. 1872—1922. Szeged, 1922. Az Egyetemi Könyvtár történetével foglalkozott *Erdélyi Pál* is. „Van rá reményem, — írta az 1908—09. évi jelentésében, Acta 130. l. — hogy ily természetű dolgozatomat külön is kiadhatom, aminthogy ezzel úgy a hazai, mint a külföldi irodalomnak tartozunk is.“ Irodalmi hagyatékában fia, Erdélyi Mihály tanár, szívesességéből hozzá is fértem anyaggyűjteményéhez és dolgozatának első fogalmazásához (38 gépirásos és kézirással erősen átjavított ívlap), amelynek utolsó fejezete Ferenczi Zoltán időszakával foglalkozik. Kár, hogy a dolgozat nem készült el; szempontjainál fogva csonkán is érdemes volna a kiadásra. Az Egyetemi Könyvtár jövő monografusa majd nem nélkülözheti.

V. A román megszállás időszakára vonatkozólag l. *Barbul, Eugen*: Biblioteca Universităţii Regele Ferdinand I. din Cluj. 1935. 147. l. *Muşlea, Ion*: Biblioteca Universităţii din Cluj. Extras din „Boabe de Grau“ Anul I. Nrul 5. 1930. 18 l.

SZABÓ T. ATTILA

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÉPÍTKEZÉSEINEK TÖRTÉNETE

Kolozsvárnak az 1870-es évekbeli lakosság- és épületviszonyaira vonatkozó adatokat a következő forrásból vettem: „Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869—70-i népszámlálás szerint.“ Népszámlálási bizottság jelentése. Jegyzetekkel kísérte *Kővári László*, bizottsági elnök. Kolozsvárott, 1870. 63 l. — Az egyetem építkezéseire vonatkozólag legalaposabb és legrészletesebb összefoglalás abban az emlékkönyvben jelent meg, amelyet a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlése tagjainak részére az egyetem orvosi kara adott ki. Címe: *Emlékkönyv.* A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlése tagjai részére. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium költségén a kolozsvári egyetem orvosi kara. Budapest, 1903. 418 l. — Az építkezésekről valószínűleg e mű alapján ír *Márki Sándor* is az egyetem alapításának 50. évfordulóján a száműzetés éveiben megjelent egyetem-történetében (A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története. 1872—1922. Szeged, 1922. 177 l.). Az 1903 utáni egyetemi építkezéseknek vázolatát viszont magam is ez utóbbi munka alapján végezhettem. Természetesen kiegészítettem e képet az egyetem *Acta*-iból, az Erdélyi Pál szerkesztésében megjelent Erdélyi Múzeum Évkönyveiből az egyetemi épületek, illetőleg különlegesen a könyvtár építkezéseire vonatkozó adatokkal. Az egyetemi épületekről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adott ki egy hatalmas képes művet (A Királyi Magyar Egyetemek épületei. Bp. 1900. I—II. köt.). — Az építkezésekről szóló rész végén álló Puscariu-féle idézet a volt kolozsvári román egyetem első évkönyvéből való (Vö. Anuarul Universităţii din Cluj. Kolozsvár, 1921. 9—11. l.).

RUDAI REZSŐ
DIÁKJÓLÉTI MUNKA A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEMEN
1872—1940

Márki Sándor: Mátyás király és az iskola. Kolozsvár, 1904. *Márki Sándor*: A kolozsvári egyetem története. Kolozsvár, 1896. *Zolnai Béla*: Erdély egyeteme. Budapest, 1940. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem évkönyvei és beszámolóí, 1872—1940. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának évi Jelentései. 1923—1940. *György Lajos*: Jelentés a kolozsvári egyetemi Diákvédő Hivatal 1940—41. tanévi működéséről, Kolozsvár 1941 (Sokszorosított gépirat).

★

GÁLDI LÁSZLÓ
AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG ÉS A KOLOZSVÁRI EGYETEM
HATÁSA A ROMÁN TUDOMÁNYRA

Az itt kifejtett tudománytörténeti összefüggéseket külön tanulmányban még nem dolgozták fel. A román-magyar szellemi kapcsolatokról általában vö. *Tamás L.*: Az erdélyi oláhság (A történeti Erdély c. kötetben, Budapest, 1936), *Sulica Sz.*: A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged, 1937, valamint *Gáldi L.*: A román irodalomtörténet tájrajzi problémái. Apollo, I. (1935). A protestáns korszakról *Juhász István* írt: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. Deodato adata: Acta Slavorum Merid. XVIII., 141. l. A magyar humanizmus hatásáról: *L. Gáldi*: L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno. Budapest, 1940. A jezsuiták román vonatkozású munkáival *Veress E.* foglalkozott: Bibliografia Româno-Ungară, I. Az orvostörténeti adatok *V. L. Bologa* nyomán: Contribuțiuni la istoria medicinei în Ardeal. Kolozsvár, 1927. Lázár Györgyről 1924-ben, Murgu E.-ről 1937-ben jelent meg *G. Bogdan-Duică* jó monografiája. A Kárpátokon túla átment tanult erdélyi románok adatait *Moisil I.* gyűjtötte össze Româniî ardeleni din Vechiul Regat c. dolgozatában (1929); hasznos munka még ezenkívül *D. I. Goga* tanulmánya: Școla ardeleană în Mantenia și Moldova. Arad, 1927. — A kolozsvári egyetem román hallgatóira vonatkozó adatok az egyetem hivatalos kiadmányaiból (Acta, Tanrendek) származnak. *Szádeczky Gy.* cikke: Boldogulásunk kérdéséhez. Acta Univ. Franc. Jos. 1907—8. Fasc. II. 1. kk.1. *Szilágy* idézett műve a Renașterea limbii românești, Kolozsvár, 1879. *Moldován*-idézeteinket ld. Ungaria, III., 269. l. és Acta 1902—3. III. 22 (Magyar hatások a románságban). A kolozsvári és budapesti román hallgatókról *E. Dăianu*: Studentimea din Cluj înainte de unire, *O. F. Popa*: Despre societatea „Petru Maior“ (mindkét tanulmány az Almanahul Soc. Acad. „Petru Maior“ 1919—1929 c. kiadványában jelent meg). Az Eötvös Collegiumra vonatkozó adatokat dr. *Szabó Miklós*, a Collegium jelenlegi igazgatója volt szíves rendelkezésünkre bocsátani. A Bogdan-Duică-ra vonatkozó *Pușcariu*-idézet: In memoria lui Bogdan-Duică. Kolozsvár, 1935, 8. l.

★

BIRÓ SÁNDOR
A KOLOZSVÁRI EGYETEM A ROMÁN URALOM ALATT

A kolozsvári magyar egyetem helyiségében létesített román egyetem történetének elsődleges forrásai az egyetemi évkönyvek. Ezek évenként, eleinte meglehetősen rendszer-telenül szerkesztve „Anuarul Universității din Cluj“ címen jelentek meg. Némelyikből

hiányzik egyik-másik kar munkásságának ismertetése, vagy a hallgatók létszáma, mert a kar dékánja nem írta meg idejében beszámolóját. Az első rendszeres statisztikát az 1924-i kiadványban találjuk. A hallgatók nemzetiségi adatait csak 1930-tól kezdve közlik. Tanulmányom statisztikai adatainak legnagyobb része ezekből az évkönyvekből való. Az egyetem elrománosításáról, ennek előzményeiről és az 1929-ig terjedő időről összefoglalást ad *Ghibu Onisifor* említett „Universitatea Daciei Superioare“ című, 1929-ben megjelent, szélsőséges magyargyűlölettől fűtött munkája. Szerző minden eszközzel a román egyetem és műveltség felsőbbrendűségét akarva kimutatni, bámulatraméltó buzgósággal igyekezett összeszedni és csoportosítani azokat az adatokat, melyek szerinte a magyar egyetem és műveltség alacsonyabbrendűségét bizonyítják. Másik két munkája : „Universitatea din Cluj și Institutele ei de educație“ (Kolozsvár, 1922.), valamint az 1939-ben megjelent „La a douazecea aniversare a Universității Daciei Superioare“ ugyancsak érdekes adatokat tartalmaz az egyetem történetére vonatkozólag. Az előbbi tulajdonképpen a szerzőnek I. Ferdinánd román királyhoz felterjesztett emlékirata, melyhez melléletképpen *Pârvan* már említett „Universitatea națională a Daciei Superioare“ című tanulmányát csatolta. Ghibunak a regáti szellemre és az 1922-es erdélyi közállapotokra vonatkozó megállapításait innen idéztem. Az 1939-i kiadvány — *Ghibu* jubileumi előadása — az egyetem elrománosítását írja le, idézve többek között *Iorga* véleményét a „bitorlásról“ és az átvétel nehézségeiről. Az egyetem megnyitása és felavatása, valamint az erre vonatkozó román és külföldi vélemények részletes leírása az egyetem által kiadott „Serbările pentru înaugurarea Universității din Cluj“ (Bukarest, 1920) című hivatalos beszámolóban található. Tanulmányom idevágó idézetei innen valók. Az egyetem kiadásairól *Ghibu* közölt összehasonlító kimutatásokat 1929-es munkájában. Az anyagi helyzetre sok adat van az évkönyvekben. A tanárok politizálásáról, közéleti és erkölcsi dolgaikról részletesen írtak a Kolozsváron megjelenő „Patria“ és „România Nouă“ című nemzeti-parasztpárti román lapok. *Ștefănescu-Goangă*, *Pamfil* és mások ügyeiről ugyanott. Az 1938-as új főiskolai törvény indokolását l. *Călinescu M. Armand*: *Noul Regim, Cuvântări*, 1938—39, Bukarest, 1939. 61, 68. l. Az egyetem tudományos tevékenységét az első 10 évről összefoglalta *Crăciun Ioachim* egyetemi magántanár „Activitatea științifică la Universitatea Regele Ferdinand I. din Cluj, în primul deceniu 1920—30 (Kolozsvár, 1936.) román és francia szöveggel, meglehetősen célzatos beállításban. Az egyetemi tanárok egyetemen kívüli tevékenysége nyomon kísérhető a „Revue de Transylvanie“—ből, az *Astra* francia nyelvű, antirevizíós folyóiratából ; az orvostanások népegészségügyi munkája a „Buletin Eugenic și Biopolitic“, valamint a „Transylvania“ ugyancsak az *Astrától* kiadott folyóiratokból. Az egyetemi tanárok EME ellenes tevékenységéről beszámolnak az Erdélyi Múzeum című folyóiratban közölt titkári jelentések. *Ghibu* üzelmeire nézve l. *Pop Valérnak* „Acordul dela Roma“ című, 1934-ben megjelent könyvét. Az egyetemi hallgatóságra vonatkozó statisztikai adatok az évkönyvekből valók. A hallgatók és tanárok viszonyáról és a diákok politizálásáról időnként román és magyar lapok egyaránt beszámoltak.

★

VITÉZ NAGY IVÁN

A SZÁMŰZETÉS ÉVEI SZEGEDEN 1920—1940

A szegedi főiskolai törekvések történelmi előzményeiről szorgalmas kutatómunkával összeállított kitűnő tanulmány állt rendelkezésünkre *Gál Ferenc*: Főiskolai törekvések Szegeden. 1790—1922 (Szeged, 1928, Hírlapkiadó), az idézeteket is innen vettük. A harmadik egyetem felállítása körül lefolyt évtizedes vitáról írtak *Lánczy Gyula* : A harmadik egyetem és felsőoktatásunk reformja (Budapesti Szemle 1883.). — *Grósz*

Emil: A harmadik egyetem (Budapesti Szemle 1895). — *Mihálkovicz Géza*: Mikor és hol állítsák fel a harmadik egyetemet? (Budapest, 1895.) — *Waldapfel János*: Egyetemeink szaporítása (Budapesti Szemle, 1902.). — *Láng Lajos*: A harmadik egyetem. Rektori székfoglaló (Budapest, 1905.). — *Sziklay János*: Három egyetem. Pozsony, Szeged, Kassa. (Budapest, 1907.) — *Szmollényi*: Küzdelmeink az egyetemért. (Szeged, 1910.)

A Kolozsvárról való menekülést követő időkről *Márki Sándor* írt az egyetem félszázados jubileuma alkalmával: „A magyar kir. Ferenc József tudományegyetem története. 1872—1922.“ címen megjelent munkájában (Szeged, 1922, Városi Nyomda). Több nyelven megjelentetett az egyetem ebből az alkalomból még egy húszoldalas ismertetést is „A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott magyar kir. Ferenc József tudományegyetem történeté“-t, valamint ugyancsak több nyelven kiadott egy felhívást az egyetem kiüldözése ügyében a világ összes egyetemeihez. A félévszázados jubileumról a tanács külön kötetben számolt be „A magyar kir. Ferenc József tudományegyetem ötvenesztendősi fennállásának ünnepe. 1922 június 29.“ címmel (Szeged, 1923, Városi Nyomda.). Itt közölték a giesseni egyetem ama latin átiratának szövegét is, amelyből idéztünk. Teljes terjedelmében ez az üdvözlés így hangzik:

Redditae nobis sunt litterae Vestrae humanissimae quibus nos ad celebranda Semisaecularia Vestra hospitaliter invitastis.

Hanc vocationem quominus misso ad festos dies legato sequamur temporum iniquitate impediti nihilo minus sincere congratulamur Vobis peracta prima decem lustra.

Quod vero post calamitates belli infelicissimi translata Academiae Vestrae sede terram non animum mutastis id faustum nobis auspiciū videtur animi fortis impavidique.

Itaque Vobis sociis olim armorum nunc malorum feliciorum progressum et speramus et optamus ut ruptis vinculis ac florentibus denuo regni Vestri rebus saeculum peragatis.

Valete. Dabamus Gissae Kal. Juniis.

Dr. Roloff h. t. Rector.

Az egyetemi építkezésekről a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg *Régi-Rerrich Béla*: „A szegedi templom“ című emlékalbum. Innét idéztük Ybl Ervin tanulmányát és Kertész K. Róbert szépveretű megállapítását Klebelsberggről. A Fogadalmi Templom-tér pályázatának jelentőségéről Fábján Gáspár írt a Magyar Építő Művészet 1928. évi 2-ik számában; ugyanott a tervpályázat bírálati jegyzőkönyvét is közzétette. Az elkészült templomtérrel ugyanennek a folyóiratnak 1930. évi 12-ik számában Ybl Ervin és Wannemacher Fábján számolt be. A költségekre vonatkozóan Márkus Artúr kultuszminisztériumi számvevőségi igazgató úr volt szíves adatait rendelkezésemre bocsátani.

Az egyetem folyó életéről a kiadott „Évkönyvek“ és „Beszámolók“ nyújtottak tájékoztatást. Az 1930—31-ik évi Beszámolóból való Kovács Ferenc akkori rektor magnificusnak Klebelsberg grófról mondott méltatása. A tanárok tudományos munkásságát illetően Puskás Endre jelenlegi könyvtárigazgató úr volt szíves az Actá-k adatait rendelkezésemre bocsátani. Onisifor Ghibu „Universitatea Daciei Superioare“ címmel (Bucarest, 1929) kiadott tanulmányában tette szóvá a kolozsváriak működését. Az egyetem külföldi kapcsolatairól 1930. október 24-én a záróközlés ünnepe szövegében szólt Jeney Endre (közzétéve az 1930—31. évi Beszámoló 79. s. köv. lapjain), eszerint az addig eltelt nyolc év alatt a tanári kar és a tudományos segédzsemezlyzet, nem tekintve a népszerű ismertető és a szakosztályi előadások tekintélyes számát, összesen 2.533 kisebb-nagyobb önálló tanulmányt közölt nyomtatásban, a tankönyvek közül pedig 2 német, 1 angol és

I japán fordításban is megjelent ; 35 német, osztrák, francia, angol, amerikai és finn folyóiratnak voltak az egyetemen rendes munkatársai, 52 külföldi kongresszuson vettek részt a tanárok és 59 külföldi tudományos társulatnak tagságával dicsekedhetnek.

A záróköveteteli ünnepségen említett Klebelsberg-beszédet „Világválságban“ címmel az Athenaeum által kiadott gyűjteményes munkájából idéztük. Szent-Györgyi Nobel-díjas munkásságának eredményei 1937-ben az Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco Josephinae, Sectio : Medicorum sorozat 9-ik kötetében jelentek meg „Studies on biological oxidation and some of its catalysts (C, dicarboxylic acids, vitamin C and P etc.)“ címmel, munkássága méltatásakor pedig felhasználtam azt az előterjesztést, amelyet díszdoktorrá való avatása ügyében Fröhlich, Gelei, Győrffy és Kiss professzorok nyújtottak be a bölcsészettudományi karhoz.

Csekey István : A szegedi egyetem (Városköltura, 10. évf. 10. és 11. sz.)

A könyvtárra vonatkozóan *Bibó István* „Könyvtáraink racionalizálása. A szegedi egyetemi könyvtár tizenkét éve“ (Szeged, 1933) és *Sulica Szilárd* „A szegedi egyetemi könyvtár válságos helyzete“ (Szeged, 1939) címmel írtak. Az ifjúság szociális ellátottságáról lásd részletesen e kötetben *Rudai Rezső*: „Diákjóléti munka a Ferenc József tudományegyetemen“ című tanulmányát.

A befejező szakasz Buday-idézete „A Ferenc József tudományegyetem“ című cikkéből való, ez megjelent a Magyar Városok Monográfiája című sorozat „Szeged“ kötetében Budapesten 1927-ben.

★

BISZTRAY GYULA, V. NAGY IVÁN, SZABÓ T. ATTILA ÉS SZALAI BÉLA A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÚJJÁSZERVEZÉSE

Zolnai Béla : Erdély egyeteme (Bp. 1940. Minerva-Könyvtár 55.). Előadás a kolozsvári egyetem sajátos szelleméről és hivatásáról. — *Csekey István* Alma Mater Kolozsvariensis (Keleti Újság, 1940. okt.). — *u. a.*: Első előadásom a kolozsvári egyetemen (Ellenzék, 1940. nov. 30.). *u. a.*: Kolozsvári diákemlékek (Keleti Újság, 1940. dec. 8.). — *vitéz Nagy Iván*: Kolozsvár egyetemi klinikái. Bp. 1941. (Klny. a Magyar Kórház 1941. évf. 8. sz.). — *u. a.*: Erdély egyeteme. (Egyetemi Élet, 1941. évf. 1—4. sz.). — *u. a.*: La Università della Transilvania (Rassegna d'Ungheria, 1941. dec.). — *Szabó T. Attila*: Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez (Hitel 1940—41. évf.).

E MŰ DOLGOZÓTÁRSAI

- Biró Sándor*, a kolozsvári ref. kollégium tanára, teológiai magántanár.
- Dr. Bisztray Gyula*, miniszteri osztálytanácsos a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, a Magyar Szemle Társaság főtítkára, e kiadvány egyik szerkesztője.
- Dr. Gáldi László*, a B. Eötvös József Collegium r. tanára, egyetemi magántanár.
- Dr. György Lajos*, a kolozsvári tudományegyetem ny. r. tanára, a Diákjóléti Hivatal vezetője, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtítkára, a Corvin-koszorú tulajdonosa, a Magyar Tudományos Akadémia I. tagja, az Erdélyi Tudományos Intézet tagja.
- Dr. Hóman Bálint*, m. kir. titkos tanácsos, m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- Dr. Makkai László*, intézeti tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet tagja.
- Dr. Mátrai László*, a budapesti Egyetemi Könyvtár alkönyvtárnoka, egyetemi magántanár.
- Dr. vitéz Nagy Iván*, miniszteri osztálytanácsos a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, egyetemi magántanár.
- Dr. Rudai Rezső*, miniszteri osztálytanácsos a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, egyetemi magántanár.
- Dr. Szabó T. Attila*, a kolozsvári tudományegyetem ny. rk. tanára, az Erdélyi Tudományos Intézet tagja, az Erdélyi Múzeum szerkesztője és e kiadvány egyik szerkesztője.
- Dr. Szalai Béla*, miniszteri osztálytanácsos a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumban.
- Dr. Szily Kálmán*, m. kir. titkos tanácsos, m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár, a kolozsvári tudományegyetem miniszteri biztosa.
- Dr. Tamás Lajos*, a budapesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem ny. r. tanára, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, a Corvin-koszorú tulajdonosa, a Magyar Tudományos Akadémia I. tagja, e kiadvány egyik szerkesztője.

★

E kiadvány szerkesztői hálás köszönetet mondanak mindazoknak, akik az adatszolgáltatásban szíves készséggel közreműködtek. Így elsősorban a kolozsvári tudományegyetem még életben lévő volt tanárainak, illetőleg az elhunytak hozzátartozóinak. Külön is hálás köszönetet mondunk *Kelemen Lajos* múzeumi és levéltári főigazgató úrnak, *dr. Pataki Jenő* ny. városi főorvos úrnak és *dr. Korbuly György* miniszteri titkár, egyetemi magántanár úrnak, akik értékes tájékoztatásukkal elősegítették az adatgyűjtés munkáját.

A KÉPEK JEGYZÉKE

Rövidítések : EGY. = A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem négy karának festmény-, illetőleg fénykép-gyűjteményéből. — ERD MŰZ. = Az Erdélyi Múzeum levéltárából. — F. = Fotofilm-felvétel, Kolozsvár. — HUNFALVY = Hunfalvy János : Magyarország és Erdély képekben. 1864—65. — KV. EGY. KVT. = A kolozsvári Egyetemi Könyvtár fényképgyűjteményéből. — M. F. I. = A Magyar Film Iroda felvétele. — ORVOSEG. = A Budapesti Királyi Orvosegyesület gyűjteményéből. — SZÉCH. KVT. = A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának fényképgyűjteményéből.

Lap

VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS, MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA (Franke Rupert rézmetszete, előállította a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdája)	
1. Vitéz János (Széch. Kvt.).....	28
2. Mátyás király (Felső-olasz festő másolata Mantegna elveszett Mátyás arcképe után, XVI. sz.)	29
3. Nagyvárad a XVII. század elején (Houfnagel György rézmetszete. Tört. Képcsarnok)	30
4. A ferencrendiek kolozsvári zárdája. Folyosó (F.)	33
5. A ferencrendiek kolozsvári zárdája. Refektórium (F.).....	33
6. Martinuzzi György (Széch. Kvt.)	35
7. János Zsigmond (Széch. Kvt.)	36
8. Nagyvárad (Hunfalvy)	37
9. Szászsebes (Hunfalvy)	37
10. Oláh Miklós (Széch. Kvt.)	39
11. Báthory István (Széch. Kvt.)	41
12. Pázmány Péter iskolája Kolozsmonostoron (F.)	42
13. A kolozsmonostori jezsuita iskola udvara (Dr. Balogh Jolán : Kolozsvár műemlékei. Bp., 1935. A szerző felvétele ; az ő szíves hozzájárulásával közöljük)...	43
14. Báthory Kristóf (Széch. Kvt.)	44
15. A kolozsmonostori apátság kápolnája (F.)	45
16. A kolozsvári jezsuita szeminárium (Marc' Antonio Ciappi : Senese Compendio delle heroiche et gloriose attioni, et santa vita di papa Gregorio XIII. Róma, 1596. Közölve Veres Endre : A kolozsvári Báthory-egyetem tört. c. tanulmányában)	47

	Lap
17. Kolozsvár 1617-ben (Houfnagel György rézmetszete, Egidius van der Rye képe után)	49
18. Báthory Zsigmond (Széch. Kvt.)	51
19. Bethlen Gábor (Széch. Kvt.)	55
20. A gyulafehérvári kollégium (Lukinich : Nagyenyedi Album. Bp., 1926)	57
21. Opitz Márton (Széch. Kvt.)	58
22. Szenci Molnár Albert „Institutio“ fordításának címlapja	59
23. Káldy György Bethlen előtt (Rézmetszet 1694-ből. Széch. Kvt.).....	60
24. Bethlen Gábornak a református papokat megnemesítő címeres levele (A kolozsvári református teológia könyvtárában)	61
25. Kereszturi Pál „Csecsemő Keresztyén“ című művének címlapja	62
26. Alsted János Henrik (A 300 éves nagyenyedi Bethlen-kollégium emlékalbuma. Nagyenyed, 1922.)	63
27. Apácai Csere János „Magyar Encyclopaedia“-jának címlapja	65
28. Az Apácai-album első lapja (A kézirat a kolozsvári ref. kollégiumban)	65
29. Apafi Mihály (Széch. Kvt.)	68
30. A nagyenyedi Bethlen-kollégium (F.).....	69
31. Gyulafehérvár (Hunfalvy)	71
32. Marosvásárhely (Hunfalvy)	71
33. Pápai Páriz Ferenc (Szótárának Bod Péter-féle, 1767-i kiadásában).....	74
34. Pápai Páriz Ferenc „Pax Corporis“-ának címlapja.....	75
35. Nagyszeben (Hunfalvy)	77
36. Brassó (Hunfalvy)	77
37. Pázmány Péter (ifj. Vayer Lajos : Pázmány ikonográfiája. Bp.)	79
38. Sámbar Mátyás (Velics László S. J. : Vázlatok a magyar jezsuiták multjából II. füz.).....	80
39. Mikes Kelemen (Eredetije az Erdélyi Múzeum levéltárában).....	83
40. Kolozsvár 1759-ben (Szakál János metszete, I. Jakab Elek : Kolozsvár tört.)...	85
41. Fitter Ádám (Magyar Művelődéstörténet, 4. köt.).....	86
42. Kolozsvári Pál (Velics László i. m.-ből).....	87
43. Hell Miksa (P. Pinzger Ferenc S. J. : Hell Miksa emlékezete. Bp. 1920, 1927. I—II. köt.)	90
44. Hell Miksa „Ephemerides“ című folyóirata (Széch. Kvt.)	90
45. Mártonfi József (Széch. Kvt.).....	91
46. Baróti Szabó Dávid (Széch. Kvt.).....	92
47. Mária Terézia (Széch. Kvt.)	93
48. Pállya István (Széch. Kvt.)	95
49. A „Ratio Educationis“ címlapja	96
50. Mária Terézia 1778 augusztus 26-i alapítólevelének zárólapjai (Eredetije a piarista rend bpesti központi levéltárában)	98
51. A kolozsvári piarista-rendház. Balról a háttérben a Theresianum épület-része (F.)	99
52. A piarista-rendház udvari része (Dr. Balogh Jolán : Kolozsvár műemlékei. Bp. 1935. A szerző felvétele ; az ő szíves hozzájárulásával közöljük)	99
53. A kolozsvári református kollégium (F.)	100
54. A református kollégium udvari része (F.)	101
55. A kolozsvári régi unitárius kollégium és templom (Jakab Elek : Kolozsvár tört. Rajzok I.)	102
56. A kolozsvári új unitárius kollégium és templom (F.).....	102

57. Ajtai Abod Mihály (A 300 éves nagyenyedi Bethlen-kollégium emlékalbuma. Nagyenyed, 1922.)	103
58. Bod Péter (Az Erdélyi Múzeum levéltárában lévő egykorú festmény).....	104
59. Bod Péter „Magyar Athenas“-ának címlapja	104
60. Benkő József (Széch. Kvt.)	105
61. Cornides Dániel (Széch. Kvt.)	105
62. Vásárhelyi Tőke István fizikájának előlapja.....	106
63. A „Norma Regia“ címlapja	107
64. Rudnay Sándor (Széch. Kvt.)	109
65. Báró Szepesy Ignác (Széch. Kvt.)	110
66. Kováts Miklós (Széch. Kvt.)	111
67. Gróf Bánffy György (Széch. Kvt.)	113
68. Lenhossék József (Orvosegy.)	119
69. Jendrássik Jenő (Orvosegy.)	121
70. Margó Tivadar (Orvosegy.)	121
71. Balogh Kálmán (Orvosegy.)	122
72. Schulek Vilmos (Orvosegy.)	122
73. Bolla Márton (Széch. Kvt.)	125
74. Bölöni Farkas Sándor (Erd. Múz.)	128
75. Aranka György (Eredetije az Erd. Múz.-ban).....	129
76. A marosvásárhelyi régi református kollégium (A marosvásárhelyi ref. koll.-ban lévő fényképről)	130
77. Döbrentei Gábor (Széch. Kvt.)	131
78. Méhes Sámuel (Török István : A kolozsvári ref. koll. tört.).....	131
79. Szász Károly (Erd. Múz.)	133
80. Dósa Elek (Erd. Múz.)	133
81. Kőteles Sámuel (A 300 éves nagyenyedi Bethlen-koll. emlékalbuma).....	134
82. Gróf Teleki József (Erd. Múz.)	134
83. Körösi Csoma Sándor (Széch. Kvt.)	135
84. Körösi Csoma Sándor tibeti nyelvtanának címlapja	135
85. Bolyai Farkas (Széch. Kvt.)	136
86. Az „Appendix“ címlapja	136
87. Pataky Sámuel (Török i. m.-ből)	137
88. Mátyus István (Magyary-Kossa Gyula : Magyar orvosi emlékek, IV. 1940.)	137
89. Gróf Kemény József (Eredetije az Erd. Múz.-ban).....	140
90. Kővári László (U. o.)	141
91. Gróf Mikó Imre (Barabás Miklós eredeti festménye az Erd. Múz.-ban).....	143
92. Mikó Imre cikke az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása ügyében.....	144
93. Gróf Mikó Imre kolozsvári háza (Hunfalvy).....	146
94. Gróf Wass Ottilia (A kolozsvári ref. leánygimnáziumban lévő fényképről).....	152
95. Báró Eötvös József (Széch. Kvt.)	154
96. I. Ferenc József mellszobra az egyetem központi épületének előcsarnokában...	155
97. Pauler Tivadar (Széch. Kvt.)	156
98. Berde Áron (Egy.)	157
99. Trefort Ágoston (Széch. Kvt.)	158
100. Gróf Csáky Albin (Széch. Kvt.)	159
101. Báró Wlassics Gyula (Széch. Kvt.)	161
102. Gróf Apponyi Albert (Az Athenaeum Rt. réznyomása és kiadása, eredetije a V.K.M.-ban)	163

103. A m. kir. Ferenc József tudományegyetem alapító oklevelének kezdőlapja (Az eredeti az egyetem rektori irattárában)	165
104. Szabó Dénes (Orvosegy.)	167
105. Márki Sándor (Egy.)	167
106. Korbuly Imre (Gondy és Egy felv., Debrecen, a család tulajdonában).....	170
107. Farkas Lajos (Egy.)	170
108. Boér Elek (A család tulajdonában).....	170
109. Réz Mihály (Egy.).....	170
110. Jenci Viktor (Egy.)	171
111. Vályi Gábor (Egy.).....	171
112. Kuncz Ignác (Egy.)	171
113. Balogh Artur (Egy.)	171
114. Menyhárt Gáspár (Egy.)	172
115. Jancsó György (Egy.)	172
116. Tóth Károly (Egy.)	172
117. Csiky Viktor (Egy.)	172
118. Davida Leó (Ország-Világ, 1903. 18. szám)	174
119. Klug Nándor (Orvosegy.)	174
120. Bókay Árpád (Orvosegy.).....	174
121. Tóth Lajos (Eredeti felv. a V. K. M.-ban).....	174
122. Udránszky László (Ország-Világ, 1903. 18. szám).....	175
123. Lőte József (Ország-Világ, 1903. 18. szám).....	175
124. Ajtai Kovách Sándor (Orvosegy.)	175
125. Jakabházy Zsigmond (A család tulajdonában)	175
126. Belky János (Orvosegy.)	176
127. Genersich Antal (Orvosegy.)	176
128. Rigler Gusztáv (A család tulajdonában)	176
129. Rózsashegyi Aladár (Orvosegy.)	176
130. Mina János (Dr. Pataki Jenő, Kolozsvár, tulajdonában)	177
131. Plósz Pál (Orvosegy.)	177
132. Jancsó Miklós (Egy.)	177
133. Reinbold Béla (Orvosegy.)	177
134. Makara Lajos (Orvosegy.)	178
135. Hevesi Imre (Egy.)	178
136. Hoór Károly (Strclisky felv. Bp., a család tulajdonában).....	178
137. Imre József (Orvosegy.)	178
138. Demeter György (A család tulajdonában)	179
139. Brandt József (A család tulajdonában)	179
140. Genersich Gusztáv (A család tulajdonában).....	179
141. Maizner János (Dr. Pataki Jenő, Kolozsvár, tulajdonában).....	179
142. Marschalkó Tamás (Ország-Világ, 1903. 18. szám).....	180
143. Lechner Károly (Orvosegy)	180
144. Schneller István (A család tulajdonában).....	181
145. Zolnai Gyula (A „Magyar Nyelv“ 1932. 9—10. sz. képmelléklete Klemm Antal : Zolnai Gyula. — Születésének hetvenedik évfordulójára — c. cikkéhez)	181
146. Széchy Károly (Széch. Kvt.)	181
147. Dézsi Lajos (v. Soó felv. Szeged, a család tulajdonában).....	181
148. Bálint Gábor (Egy.)	182
149. Csengery János (Egy.)	182

	Lap
150. Pósta Béla (Egy.)	182
151. Cholnoky Jenő (Egy.)	182
152. Vályi Gyula (Egy.).....	183
153. Martin Lajos (Erd. Múz. 1941. évf. 3—4. sz.).....	183
154. Farkas Gyula (Egy.)	183
155. Abt Antal (Egy.)	183
156. Fabinyi Rudolf (Dunky fivérek felv. Kolozsvár, a család tulajdonában).....	184
157. Koch Antal (A család tulajdonában).....	184
158. Szádeczky Kardoss Gyula (Egy.).....	184
159. Entz Géza (Egy.)	184
160. Brassai Sámuel (Erd. Múz.)	188
161. Meltzl Hugó (Egy.)	190
162. Török Aurél (Széch. Kvt.)	192
163. Böhm Károly (Széch. Kvt.)	193
164. Pauler Ákos (Széch. Kvt.)	195
165. Concha Győző (Egy.)	197
166. Plósz Sándor (Egy.)	197
167. Kolosváry Sándor (Egy.)	197
168. Finkey Ferenc (Strelisky felv. Bp., a család tulajdonában).....	197
169. Imre Sándor (Egy.)	198
170. Szádeczky Kardoss Lajos (A család tulajdonában).....	198
171. Hóman Ottó (Egy.)	199
172. Némethy Géza (Egy.)	199
173. Hornyánszky Gyula (A „Társadalomtudomány“ 1934. évf.-ban).....	200
174. Torma Károly (Széch. Kvt.)	200
175. Szinnyei József (Egy.)	201
176. Gombocz Zoltán (Széch. Kvt.)	201
177. Richter Aladár (Egy.)	203
178. Borbás Vince (Egy.)	203
179. Tangl Károly (A család tulajdonában)	203
180. Apáthy István (Egy.)	203
181. Hógyes Endre (Orvosegy.)	205
182. Fodor József (Orvosegy.)	205
183. Buday Kálmán (A család tulajdonában)	205
184. Kenyeres Balázs (Strelisky felv. Bp., a család tulajdonában).....	205
185. A kolozsvári unitárius gimnázium könyvtára (F.)	208
186. Részlet a kolozsvári református kollégium könyvtárából (F.).....	209
187. Gróf Batthyány Ignác (Eredetije az Erd. Múz.-ban).....	210
188. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Széch. Kvt.).....	211
189. Báró Bruckenthal Sámuel (Széch. Kvt.)	212
190. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár (Széch. Kvt.)	213
191. Gróf Teleki Sámuel (Széch. Kvt.)	214
192. Cseréy Jánosné sz. Zathureczky Emilia (Eredetije a Székely Nemzeti Múzeumban)	215
193. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum	216
194. A kolozsvári róm. kat. gimnázium könyvtára. A régi Lyceum-könyvtár (F.)...	218
195. A kolozsvári Lyceum-könyvtár (F.)	219
196. A kolozsvári Lyceum-könyvtár. Raktárrészlet (F.)	220
197. Az Erdélyi Múzeum egyik levéltári terme az Egyetemi Könyvtárban (Erd. Múz.)	221
198. Szabó Károly (Erd. Múz.)	229

199. Ferenczi Zoltán (A százéves Kisfaludy-Társaság. Szerk. Kéký Lajos. Bp. 1936.)	230
200. Erdélyi Pál (A család tulajdonában)	232
201. Az Egyetemi Könyvtár homlokzata (Kv. Egy. Kvt.)	233
202. Az Egyetemi Könyvtár földszinti alaprajza (Kv. Egy. Kvt.)	234
203. Egyetemi Könyvtár: A raktárhelyiségeket és a nagy olvasótermet magában foglaló udvari rész (F.)	235
204. Az Egyetemi Könyvtár homlokzata (Kv. Egy. Kvt.)	236
205. Egyetemi Könyvtár. A nagy olvasóterem (Kv. Egy. Kvt.)	237
206. Egyetemi Könyvtár. A folyóiratterem (Kv. Egy. Kvt.)	237
207. Egyetemi Könyvtár. Az előadóterem (Kv. Egy. Kvt.)	238
208. Egyetemi Könyvtár. Raktárrészlet (Kv. Egy. Kvt.)	241
209. Egyetemi Könyvtár. Az Erdélyi-féle állványrendszer (Kv. Egy. Kvt.)	242
210. A régi jezsuita kollégium nyugati szárnya a piarista templommal (Veress Ferenc felv. 1857)	248
211. Az egyetem mai központi épületének nyugati szárnya a piarista templommal (F.)	249
212. Az egyetem központi épületének homlokzata (F.)	250
213. Az egyetem központi épületének keresztmetszete (Kv. Egy. Kvt.)	251
214. Az egyetem díszterme a központi épületben (Kv. Egy. Kvt.)	253
215. Az egyetem klinikai épületei 1901 táján (Kv. Egy. Kvt.)	255
216. Az egyetemi klinikai épületek mai képe (F.)	256
217. A klinikai telep középső és nyugati részlete a Mikó-utca felől (F.)	257
218. A klinikai telep udvari részlete (F.)	257
219. Az egyetem gazdasági hivatala és a klinikák főbejárata (F.)	258
220. A bőrgyógyászati klinika épülete (F.)	258
221. Az élettani és Röntgen-intézet (F.)	260
222. A belgyógyászati klinika (F.)	260
223. A sebészeti klinika épülete (F.)	261
224. A nőgyógyászati és szülészeti klinika udvari részlete (F.)	261
225. A kórbonctani és anatómiai klinika (F.)	262
226. Az ideggyógyászati klinika főépülete az intézet bejáratával (F.)	263
227. A tüdő-szanatórium nyugati szárnya (F.)	264
228. A tüdő-szanatórium egyik épületének keleti és északi része (F.)	264
229. Az Apáthy-féle állattani intézet (F.)	265
230. A gyermekklinika (F.)	267
231. A régi Pasteur-intézet (F.)	268
232. A Báthory-Apor szeminárium (F.)	269
233. Gróf Apor István (A család tulajdonában)	270
234. A Gábor Áron Diákotthon (F.)	271
235. Régi várfal a Gábor Áron Diákotthon mellett (F.)	272
236. Az Eötvös József Diákotthon (F.)	273
237. A Szilágyi Erzsébet Leányotthon (F.)	274
238. A Teleki Blanka Leányotthon (F.)	275
239. A szegedi Horthy-kollégium férfi-tagozata	276
240. A szegedi Horthy-kollégium női tagozata	277
241. A Marianum róm. kath. leánynevelő intézet (F.)	278
242. Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári teológiai fakultása (F.)	279
243. A református Szeretetház (F.)	279
244. A farkasutcai Nemzeti Színház (Kv. Egy. Kvt.)	280
245. A farkasutcai Nemzeti Színház nézőtere (Kv. Egy. Kvt.)	280
246. A Mátyás Király Diákház (F.)	281

	Lap
247. A Mátyás Király Diákház díszterme (F.)	283
248. A Diákvédő Hivatal helyisége a Mátyás Király Diákházban (F.)	283
249. A Bolyai Diákotthon (F.)	284
250. A szászvárosi román Őszövetség (1582) előszavának egyik lapja	286
251. A gyulafehérvári román Újszövetség-fordítás, az ú. n. Rákóczi-biblia címlapja	287
252. Pápai Páriz Ferenc hatására készült kéziratos román-latin szótár egyik lapja (A kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban).....	288
253. Halics Mihály disztichonjai Pápai Páriz Ferenchez (A „Dacoromania“ c. folyó- irat IV. köt. 1. részében)	288
254. Buitul György Katekizmusa	289
255. Gróf Péterffy Károly vázlatos román történetének egyik lapja (A kézirat a buda- pesti Egyetemi Könyvtárban)	289
256. Sinkai György krónikájának egyik lapja.....	293
257. Viola József (Egykorú rézmetsetez, Bisztray Gyula tulajdonában).....	296
258. Laurian Tr. Sándor (Universitatea Daciei Superioare. Bukarest, 1929).....	297
259. Pumnul Áron (A „Michai Eminescu“ című folyóirat 1935. ápr. 1. sz.-ban)...	297
260. Szilasy Gergely (Univ. Dac. Sup.)	299
261. Moldován Gergely (Egy.)	300
262. Bogdan-Duica György (Univ. Dac. Sup.)	303
263. A növényteni intézet az új botanikus kertben (F.)	311
264. A Horthy Miklós-sportpark alaprajza	318
265. A magyar terv alapján a megszállás alatt létesített egyetemi botanikus kert egyik részlete (F.)	319
266. A csillagvizsgáló intézet	320
267. A filozófiai és a kísérleti lélektani intézet (F.).....	323
268. A román uralom alatt emelt egyetlen klinikai épület (F.)	329
269. A szegedi egyetem központi épülete (M. F. I.)	337
270. Gróf Klebelsberg Kunó (M. F. I.)	339
271. A fogadalmi templom (M. F. I.)	340
272. A Nemzeti Emlécsarnok baloldali folyosója (Broda Sándor, műszaki fényképész felv., Szeged)	342
273. A Nemzeti Emlécsarnok jobboldali folyosója (U. a.).....	343
274. Temesvári Pelbárt reliefje a Nemzeti Emlécsarnokban (Ohmann Béla alkotása)	344
275. Kőrösi Csoma Sándor emlékműve a szegedi Pantheonban (Ohmann Béla alkotása)	345
276. Apácai Csere János és Bolyai Farkas reliefje a Nemzeti Emlécsarnokban (Martinelli Jenő, illetőleg Gárdos Aladár alkotása).....	347
277. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter az alkotó művészek élén az 1930 október 25-i felavató ünnepélyen (M. F. I.).....	349
278. A gyógyszerzeti intézet Dómtér-felöli homlokzata (M. F. I.).....	350
279. Orvoskari elméleti intézetek (M. F. I.)	352
280. A püspöki palota és bejáró a Dóm-térre (M. F. I.)	355
281. A természettudományi intézetek (M. F. I.)	355
282. Vegytani intézetek (M. F. I.)	356
283. Fizikai intézetek (M. F. I.)	356
284. A püspöki szeminárium (M. F. I.).....	358
285. Klinikák a Tisza partján (Broda S. felv.).....	359
286. A belgyógyászati klinika (M. F. I.).....	361
287. A belgyógyászati diagnosztikai klinika (Broda S. felv.).....	361
288. A sebészeti klinika (M. F. I.)	362
289. A sebészeti klinika műtős előadóterme (M. F. I.).....	362

	Lap
290. A gyermekklinika (M. F. I.)	364
291. A nőgyógyászati és szülészeti klinika (Broda S. felv.).....	364
292. A gyermekklinika előadóterme (M. F. I.).....	365
293. A gyermekklinika elkülönítőterme (M. F. I.).....	365
294. Bölcsészettudományi kar (M. F. I.)	366
295. Szeged. A belváros a Dóm-térrel (M. F. I.)	368
296. Kolozsvár (F.)	371
297. Magyarország Kormányzója és a Főméltóságú Asszony a szeptember 15-i ünnepen (M. F. I.)	372
298. A páncélos csapatok felvonulása a díszszemlén (Belle Zoltán fényképészeti műterméből, Kolozsvár)	373
299. Az ortopédiai klinika műtőterme a románok kivonulása után (vitéz Nagy Iván felvétele)	374
300. Az ortopédiai klinika műtőtermének lebontott falrészlete (vitéz Nagy Iván felvétele)	375
301. Gróf Teleki Pál (M. F. I.)	379
302. Gróf Csáky István díszdoktorrá avatása (F.)	384
303. Gróf Csáky István (Schäffer Gy. felv., Bp.).....	385
304. Rust Bernhard (Eredeti felv. a budapesti német követségen).....	386
305. Bottai Giuseppe (Eredeti felv. a budapesti Olasz Kultúrintézetben)	387
306. Magyarország Kormányzója és a Főméltóságú Asszony kíséretükkel az egyetem megnyitó ünnepére érkeznek (F.)	389
307. Magyarország Kormányzója és a Főméltóságú Asszony a Mátyás Király Diák- ház előcsarnokában (F.)	389
308. A Kormányzó Úr Ó Főméltósága megnyitja az egyetemet (Belle Zoltán felv.)	391
309. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter ünnepi beszédet mond (Belle Zoltán felv.).....	391
310. Az újjászervezett egyetem tanácsa (Belle Zoltán felv.)	392
311. Az Erdélyi Tudományos Intézet főépülete (F.)	416

★

Erdély művelődéstörténeti térképét dr. Bisztray Gyula útmutatása szerint, a kolozsvári és a szegedi egyetemi ingatlanok helyszínrajzát pedig a kolozsvári, illetőleg a szegedi egyetemi Gazdasági Hivatal vázлата alapján Lendvay Sándor grafikus-művész rajzolta.

★

A könyv kötetábláját Végh Gusztáv festőművész tervezte.

TARTALOMJEGYZÉK

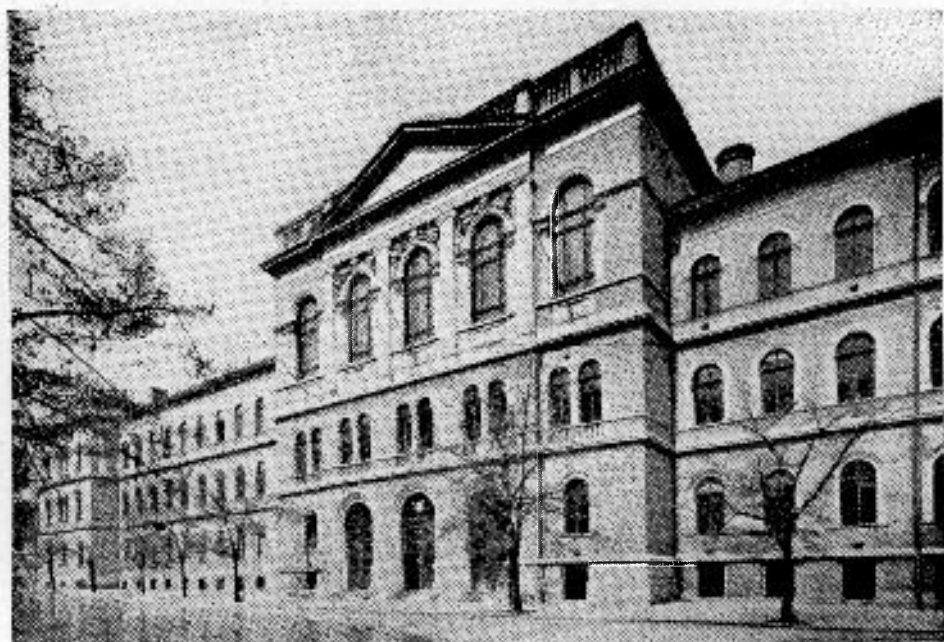
	Lap
HÓMAN BÁLINT : Előszó	3
<i>Az Észak-Erdély hazatérésevel újjászervezett kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem 1940. október hó 24-i megnyitó ünnepén elhangzott beszédek.</i>	
A KORMÁNYZÓ ÚR Ő FŐMÉLTÓSÁGA beszéde	7
DR. HÓMAN BÁLINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter ünnepi beszéde	9
DR. BARTÓK GYÖRGY rector magnificus megnyitóbeszéde	14
DR. GYÖRGY LAJOS üdvözlő beszéde	17
DR. DOMANOVSKY SÁNDOR üdvözlő beszéde	20
IFJ. GYALLAY-PAP DOMOKOS beszéde az ifjúság nevében	22
<i>Az erdélyi tudományosság és a m. kir. Ferenc József tudományegyetem története.</i>	
BISZTRAY GYULA : Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat	25
SZABÓ T. ATTILA : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története	139
MAKKAI LÁSZLÓ : A kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem története 1872—1919	153
MÁTRAI LÁSZLÓ : A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság	187
GYÖRGY LAJOS : Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár	207
SZABÓ T. ATTILA : A Ferenc József tudományegyetem építkezéseinek története	247
RUDAI REZSŐ : Diákjóléti munka a Ferenc József tudományegyetemen 1872—1941	269
GÁLDI LÁSZLÓ : Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra	285
BIRÓ SÁNDOR : A kolozsvári egyetem a román uralom alatt.....	305
VITÉZ NAGY IVÁN : A száműzetés évei Szegeden 1920—1940	333
BISZTRAY GYULA, v. NAGY IVÁN, SZABÓ T. ATTILA és SZALAI BÉLA : A kolozsvári egyetem újjászervezése	369
TAMÁS LAJOS : Az Erdélyi Tudományos Intézet	409
SZILY KÁLMÁN : Zárószó	417
<i>Függelék</i>	
I. Ferenc József alapító oklevele	423
Az 1872. évi XIX. t.-c.	425

	Lap
Az egyetemnek ideiglenesen Szegedre áthelyezéséről intézkedő 1921. évi XXV. t.-c.	427
Az egyetem újjászervezéséről intézkedő 1940. évi XXVIII. t.-c.	428
A nagyszombati román kormányzótanács közoktatásügyi miniszterének rendelete a kolozsvári egyetemi tanárok eskütételére vonatkozólag.....	431
A kolozsvári román prefektus átirata a rektorhoz az egyetemi tanárok eskütételére és további működésére vonatkozólag	432
Az egyetemi tanács eskümeztagadó határozata	433
A Matematikai és Természettudományi Kar határozata az eskü meztagadása ügyében	435
Az egyetem elvételének jegyzőkönyve.....	438
Az Egyetemi Könyvtár elvételének jegyzőkönyve	439
Az egyetem Növénytani Intézetének, a Botanikus kertnek és az Erdélyi Múzeum Növénytárának elvétele.....	441
A Csillagvizsgáló Intézet átadásáról szóló román nyilatkozat	442
Az Orvostörténeti Intézet átadásának jegyzőkönyve	442
Az egyetem visszavételének jegyzőkönyve	443
Kristóf György Pro memoria-ja	444
<i>Forrásmunkák és jegyzetek</i>	445
<i>E mű dolgozótársai</i>	460
<i>A képek jegyzéke</i>	461

Венгерский Университет Трансильвании.

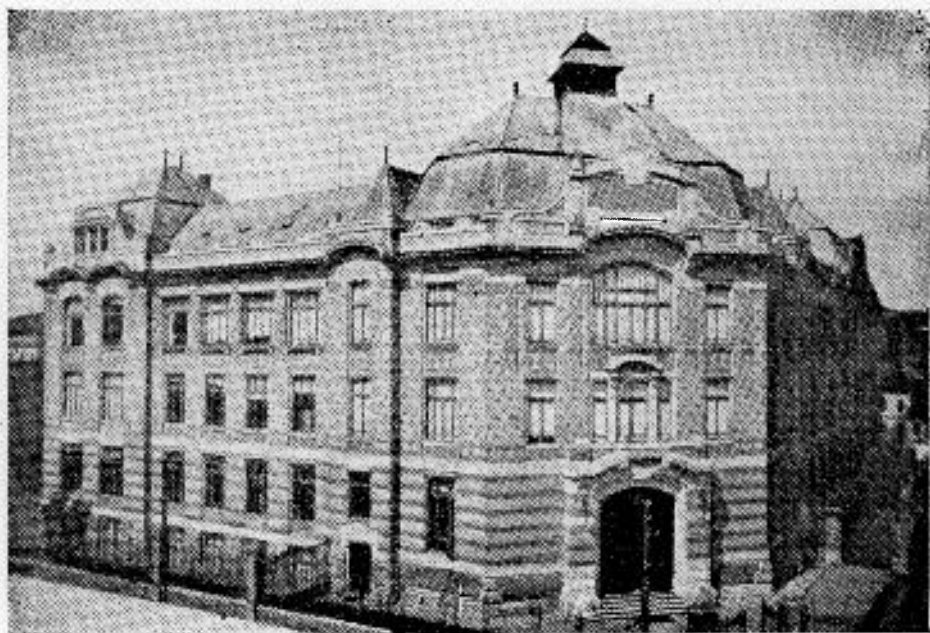
В истории духовной жизни Европы Трансильвания занимает особое положение. Характерно то, как рано появились в Трансильвании духовные потребности венгерского населения и на каком высоком уровне они были, то здесь уже в средние века не довольствовались окончанием местных, средних и высших школ, но старались путем посещения зарубежных высших школ и Университетов создать живую связь между Трансильванской и Западной культурой. В каких размерах было стремление трансильванских учащихся так называемых "Трансултанов" посещать зарубежные Университеты доказано, что конца XIV столетия до конца XV столетия, значит в течение одного столетия больше чем 800 студентов посетили зарубежные Университеты, которых можно перечислить поименно.

В средние века это было необходимо потому что Трансильвания не имела Университета. Первые попытки основать Университет в Трансильвании были предприняты позднее, первым воеводой самостоятельной Трансильвании Яном Жилмонд (в 1541г) но этот план вследствие его внезапной смерти мог быть осуществлен лишь его наследником, Тран-

Центральное здание Университета

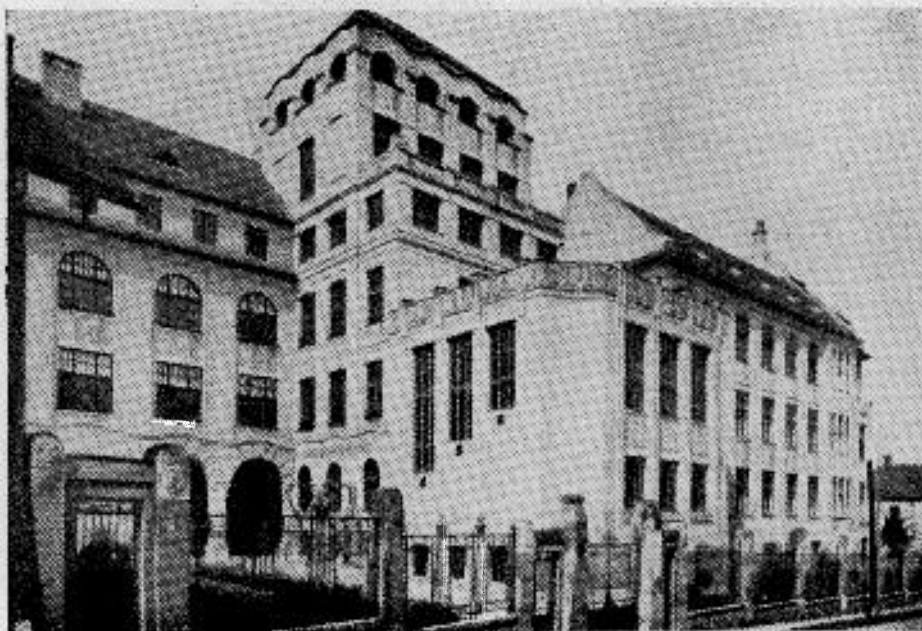
сильванскими воеводами и полками королем Батори Иштван, который основал Университет в столице Трансильвании в Коломбаре (по румынски Клуж) в 158 году. Источники фунда-менты венгерского Университета в Трансильвании были положены три с половиной столетия тому назад. После Батори еще многие пытались основать маленький, для размеров Трансильвании, подходящий Университет. Пла-ны Бетлена Табор только частично исполнятся высшая школа, основанная им в Юла-Фехервар пережила бури нескольких столетий. Характерно то, что, несмотря на здоровый трансильванский дух этой школы, один из ее знаменитых профессоров Крестури Пал в 1650 году пре-сдавал румынский язык венгерским студентам. Профе-сором этой школы вышней являлся и Арацан Чери Янош Его культурно-образовательная значительность кроме его современных воспитательных идей заключалась в том, что во время монополии латинского языка, боролся за то чтобы применялся национальный язык в научно-образовательных работах. Он сам на венгерском языке составил свою знаменитую энциклопедию. Высшая школа Бетлена характеризовалась тем что в ней

Университетская библиотека

применялась социальная мера студентам из бедного слоя народа были предоставлены богатые стипендии для того чтобы освободившись от материальных забот спокойно могли подготовиться на службу трансильванских народов.

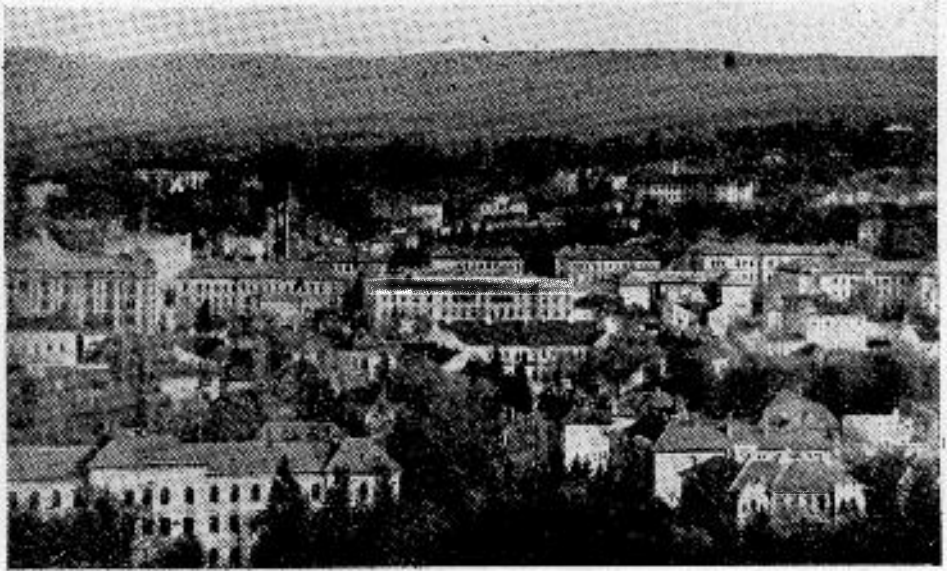
В XVIII веке Трансильвания потеряла свою самостоятельность. Габсбурги с целью укрепления своего самодержавия постарались принудить трансильванцев на посещение заданных университетов и высших школ. В начале поддерживали и развивали коложеварский университет имени Батори, но позже централизованным стремлением австро-германского абсолютизма сочли необходимым убавить ранги университета. Таким образом удалось им университет большой значительности понизить на уровень академии низшего ранга. Только под влиянием мартовской революции 1848 года возникла снова идея о восстановлении университета в западноевропейском смысле слова. Страна вырвавшись на короткое время из под австро-германского империализма желала обосновать второй университет страны в столице Трансильванты, но скоро посорвалась война

Пастеровский институт

за свободу в 1848-49 году и вследствие подавления революции планы остались невыполненными. Во время австро-германского опустошения в 1854 году высшая научная потребность была удовлетворена научным институтом Трансильванского Музея, который содержался Трансильванским Музейным Обществом. Это имело большое значение для развития венгерской научной жизни, потому что после восстановления конституции в 1849 году коллекции Трансильванского Музея (библиотека, музей и т. д.) дали большую помощь для вновь открывающегося университета.

Если безпристрастно посмотрим на 74-летнюю историю университета, начиная от года основания (1872) наверно, всем станет известно те огромные усилия, которые сделал венгерский народ в интересах содержания и развития университета. Кроме научных достижений видными результатами являются грандиозная постройка и внутреннее обустройство университета. Постройка университета шла в очень тяжелых финансовых условиях. В 1872-1891 были построены Медицинские институты, в 1892 году построено большое центральное здание и остальные медицинские институты. Постройка этих институтов по-

Облізні вноу китинне
зданне обозначенное двумя + построено рунти властани

требована огромные материальные жертвы со стороны венгерского государства. До первой мировой войны еще были построены: зоологический институт, Пастеровский институт, красивое здание библиотеки университета. Венгерское государство купило участок для нового ботанического сада, здание этого сада были построены румынским государством после 1919 года. Также румынским государством были построены новые химические здания и дом студентов. Этот дом был переделан из здания первого венгерского театра. Также центральное здание университета, котельный городок и библиотека были построены и оборудованы на средства венгерского народа. Здание университета со всеми научными оборудованием в 1919 году были переданы вновь основанному румынскому университету, полный персонал венгерского университета венгры были выехав в Сегедин, откуда лишь в 1940 году могли вернуться. От 1919 года до 1940 года венгерская молодежь не имела возможности учиться в университете на своем родном языке. В университете, который румыны приняли от венгров, только спустя несколько лет обновили лишь одну кафедру венгерского языка и литературы.

средний и западный массив кити-
ческих зданий

Хотя университет был создан в Трансильвании, в этом университете нами принят все сыновья Трансильвании безразлично их национальности и их языку. Не было исключений даже в последние 4 года. Университетский Совет, в самой тяжелой политической обстановке всеми средствами, которыми имело в распоряжении старался наполнить студентами о том как они должны себя вести по отношению к студентам других национальностей. Университетский Совет и профессора университета, за исключением небольшого меньшинства, всегда проповедают мир между трансильванскими народами, учат на взаимное уважение и стараются внушить чувство ответственности в душах студенчества. Именно поэтому профессора отказываются от „современных“ тем и занимаются только наукой то и передавали студентам.

Нет сомнения в том что политические изменения отражаются и на высшей орган национальной науки. Русско-румынский договор о перемирии и военных операциях которые последовали за этим договором имели роковые последствия и на наш университет. В настоящее время переходим дни одно становится известным именно то, что согласно демократическим принципам каждый народ имеет право на университет. Рядом

с Трансильванским румынским университетом значительная часть венгерского населения независимо к какому государству будет принадлежать, на основании того факта что она создала и развила университет, имеет неоспоримое право воспитывать своих детей на родном языке и приготовить их на научную воспитательную и социальную работу, но занятии ответственными хозяйственными постов. Совет университета принял на себя военный и политический риск только потому остался в составе Трансильвании, которая попала в арены военных действий, что оставалась в новом демократическом государстве хотел дать возможность студентам получить высшее знание на родном языке. Единственное условие производства на национальном языке чем ценна может быть только одна: среди настоящих необыкновенных условий и когда восстанавливается нормальная условия жизни, искать с помощью науки возможно лучшего распознавания друг друга и проповедывать наилучшую идею университета: справедливость, которая стоит выше рас и народов.
